DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

İLETİŞİM
Atlaslı Büyük Uygarlıklar
Ansiklopedisi

III. CİLT

ESKİ YUNAN

PETER LEVI

Türkçeye Çeviren:
Neşe Erdilek

İletişim Yayınları
Equinox/Phaidon (Oxford)

İstanbul 1987

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İLETİŞİM
Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi

ESKİ YUNAN

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Adına Sahibi
Vedat Çakmak
Genel Yönetmen
Murat Belge
Yayın Yönetmeni
Mete Tunçay
Teknik Sekreter
Berrin Sözer
Harita Pikaj
İbrahim Özyıldırım
Ofset Hazırlık:
PERKA A.Ş.
Baskı
Adsan A.Ş./Merter
İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han
Cağaloğlu/İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55

©İletişim Yayıncılık A.Ş.
Equinox-Phaidon (Oxford)

Bu cildin İngilizce özgün adı:
Atlas of the Greek World
Tarih ve Harita Danışmanı:
Thomas Braun
Sanat ve Arkeoloji:
John Boardman
İngilizce aslının yayın yönetmeni:
Graham Speake
Metin yönetmeni:
Bill Mackeith
Sanat yönetmeni:
Andrew Lawson
Resim yönetmeni:
Polly Friedhoff
Harita yönetmeni:
Liz Orrock
Dizin:
Sandra Raphael
Tasarım:
Adrian Hodgkins
Üretim:
Clive Sparling

İlk sayfalardaki resimler: Dionysos için danseden Mainad'lar (Bakkha'lar). Tanrı'nın üstünde bir ksoanon, yani kıvrım kıvrım dökülen bir pelerin var. Batı Berlin Müzesi'ndeki Hieron tarafından yapılmış bir vazo resminden serbestçe uyarlanmış ve renklendirilmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

8 Zamandizim Tablosu
10 Önsöz

Ayrım Bir: ÜLKE

12 Eski Yunanistan'ın Coğrafyası
22 Eski Yunan Araştırmaları

Ayrım İki: TUNÇ ÇAĞI

30 Girit ve Miken'in Saray Uygarlıkları
44 Miken'den Artakalanlar
52 Homeros'un Dünyası

Ayrım Üç: TİRANLIK ÇAĞI

62 8. Yüzyıl Rönesansı
73 Arkaik Dinsel Uygulamalar
84 Şehir-Devletlerin Doğuşu
104 Edebiyatın Gelişmesi

Ayrım Dört: PERİKLES ÇAĞI

112 5. Yüzyılda Atina Toplumu
129 Pers ve Peloponnesos Savaşları
144 Klâsik Devrim

Ayrım Beş: İSKENDER ÇAĞI

160 Yazında ve Dinde Yeni Kalıplar
169 Makedon'un Yükselişi
182 İskender Dönemi Yayılımı
192 Romalıların Fethi

Ayrım Altı: HELLENİZMİN KADERİ

200 Hellenizmin Klâsik Etkisi
204 Klâsik Dönemden Sonraki Canlanışlar
211 Dil: Başlıca Kalıt
223 Kısa Sözlük
224 Resimlerin Listesi
227 Kaynakça
229 Yer Adları Dizini
234 Genel Dizin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖZEL KONULAR

50 Ana Tanrıçalar
68 Arkaik An
70 Kouroi ve Korai
78 Apollon Biliciliği
82 Olympos Tanrıları
88 Yunan Spor Dünyası
102 Yunan Sikkeleri *(Yazan: Colin Kraay)*
118 Parthenon Heykelleri *(Yazan: John Boardman)*
122 Günlük Yaşam
126 Klâsik An
134 Yunan Askeri
136 Tahkimatlar ve Savaş Makineleri
146 Yunan Tiyatrosu: Dramanın Çeşitli Yanları
148 Yunan Tiyatrosu: Belli Başlıları
154 Eski Yunan Müziği *(Yazan: Richard Witt)*
162 Yunan Tıbbı ve Asklepios Tapısı
174 Makedonya Kral Mezarları
184 Vazo Resimlerinin Gelişmesi *(Yazan: John Boardman)*
208 Yunanistan Dışında Yunan Etkisi

ESKİ YUNAN KENTLERİ

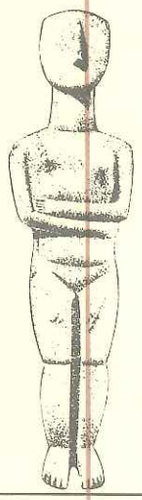
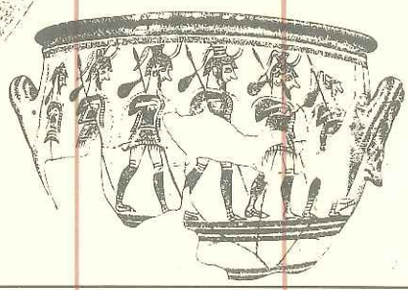
36 Mykenai
38 Knossos
40 Santorini
43 Pylos
63 Dodona
65 Eleusis
76 Delphoi
80 Olympia
92 Sparta
98 Akragas
116 Atina
120 Olynthos
128 Bassai
130 Aigina
138 Delos
142 Miletos
164 Epidauros
166 Ephesos
168 Kos (İstanköy)
170 Aleksandria (İskenderiye)
176 Salamis
188 Pergamon (Bergama)
190 Ay Hanım
193 Korinthos
196 Paestum
201 Priene

HARİTALAR LİSTESİ

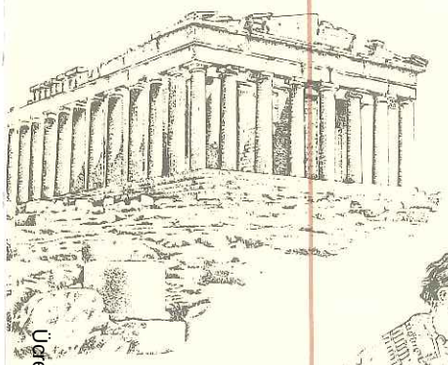
12 Bugünkü Yunan dünyasının bitki örtüsü
14 Yunanistan'ın çağdaş coğrafî konumu
16 Ocak ayında ısı ve egemen rüzgârlar (WMO, UNESCO'dan)
16 Temmuz ayında ısı ve egemen rüzgârlar (WMO, UNESCO'dan)
17 Ocak ayı yağışlar (WMO, UNESCO'dan)
18 Yıllık yağışlar (WMO, UNESCO'dan)
20 Çağdaş Yunanistan'ın maden kaynakları
21 Eski Yunan'ın lehçeleri
24 Klâsik kazılar
30 Mykenai dünyasının yerleşimleri
31 Girit'te Minos yerleşim yerleri
45 Ege çevresindeki Karanlık Çağ yerleşim yerleri
52 Homeros Yunanistan'ı (Hope-Simpson, Lazenby'den)
66 İ.Ö. 9.-6. yüzyıllarda Yunan kolonileştirmeleri
78 Delphoi ve Olympia'daki bilicilik ve hazine adama merkezleri
86 İ.Ö. 7.-5. yüzyıllarda tiranlıkların yerleri
86 İ.Ö. 6. yüzyılda Sicilya
89 Olympiad'lardaki koşu yarışlarını kazananların kökenleri, İ.Ö. 700-400
90 İ.Ö. 8.-4. yüzyıllarda coğrafya bilgisinin genişlemesi.
94 İ.Ö. 8.-4. yüzyıllarda Sparta'nın Pelogonnesos'a yayılması
94 İ.Ö. 6. yüzyılda Pers İmparatorluğu'nun büyümesi
97 İ.Ö. 6. yüzyılda Attika'nın ve Atina'nın büyümesi
101 İ.Ö. 400'de Attika ve Atina deme'leri
102 Yunan sikkelerinin başlıca darphaneleri
105 Yunan dünyasında ozanlar ve filozoflar
112 Lavrion madenleri (Ardaillou'dan)
129 İ.Ö. 5. yüzyılda Pers İmparatorluğu
132 İ.Ö. 490'dan 479'a Perslerin seferleri
133 Marathon, Thermopylai, Salamis ve Plataiai Savaşları (Burns'ten)
140 Atina İmparatorluğu, İ.Ö. 460-446
140 Peloponnesos Savaşı'nın başında (İ.Ö. 431) bağlaşmalar
141 Pylos ve Sphakteria Savaşı
141 Syrakusa Kuşatması
148 Yunan tiyatroları
152 Klâsik Yunan dünyası
156 Britanya'da Yunan sikkesi bulunan yerler (Milne'den)
163 Asklepios tapınakları
170 Kelt Avrupası ve istilâlar
171 Onbinlerin yürüyüşü, İ.Ö. 401
172 İkinci Atina Birliği, İ.Ö. 377-355
177 Makedonia'nın yayılımı
182 İskender'in seferleri, İ.Ö. 334-323
186 İpek ve baharat yolları
194 Ardıl krallıklar - İ.Ö. 303, İ.Ö. 240, İ.Ö. 188
195 Ardıl krallıklar - İ.Ö. 129, İ.Ö. 90, İ.Ö. 63
198 Marcus Antonius'un yerleşimleri
198 Roma'nın son ülke edinimleri [ilhakları]
213 Pavlos'un (St. Paul) yolculukları, İ.S. 46-62
214 Yunanistan'ın ve Kıbrıs'ın bölge haritaları: Peloponnesos (Mora), Kuzeybatı Yunanistan, Makedonya ve Batı Trakya, Güney Ege, Girit ve Kıbrıs.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ZAMANDİZİM TABLOSU

	İ.Ö. 3000	2000	1500	1000	800	600
EGE VE YUNANİSTAN	Kyklades (Siklat) takım adalarının erken dönem uygarlığı	Girit saray uygarlığı	Mykenai'de (Miken) kuyu mezarları Santorini'de patlama Knossos'un düşüşü	doğudan demirin gelmesi sonra tunca tepki büyük ailelerin ortaya çıkışı Mykenaililerin düşüşü	Yunanistan'da nüfus artışı doğuda ve batıda başlıca kolonileştirme dönemi uluslararası şenliklerin kurulması birçok şehirde tiranların yönetimi	ilk Yunan sikkeleri; şehirlerin güçlenmesi; Atina'da demokrasının başlaması Sparta'nın Peloponnesos'a egemen olması
	 Kyklades ürünü, beyaz mermerden kadın figürü İ.Ö. 2600-2200	 Mykenai'den, Agamemnon'a ait olduğu sanılan maske İ.Ö. 1550-1500	 Mykenai'den "savaşçılar vazosu", İ.Ö. 12. yüzyıl başları	 Atina'dan geometrik desenli amfora, y. İ.Ö. 750	 Atina akropolis'inden "peplos kore", y. İ.Ö.530	
	Tunç Çağı			karanlık çağ	arkaik çağ	
ÇÖMLEK BİÇEMİ	Hellades ve Minos			Mykenai-protogeometrik	geometrik Doğu esinli	arkaik (siyah-figürlü)
GÜZEL SANATLAR VE MİMARİ	Kyklades heykelleri	Girit'in büyük sarayları Küçük figürler, altın ve yarı-değerli taşlarla ince işler (örn. mühür taşları)	Santorini duvar resimleri büyük kovan mezarları		anıtsal vazolar; dörtgen yapım plânları; üç ayaklı Olympia sehpaları; taştan ilk tapınaklar	kouroi ve korai
EDEBİYAT, FELSEFE, BİLİM			Çizgisel A tabletleri Çizgisel B tabletleri Phoenikia (Finike) alfabesi		Yunan alfabesi; Homeros; Hesiodos; lirik ozanlar	tragedya ve komedyanın başlangıçları; Pythagoras; Aiskhylos; Pindaros; Sophokles
MISIR, ANADOLU VE DOĞU	Mısır Eski Krallığı büyük piramitler	Mısır Yeni Krallığı büyük tapınaklar: Tut'ankamon Anadolu'da Hitit imparatorluğu Babil imparatorluğu	Miletos: sonra öteki İonia, daha sonra da Karadeniz kolonileri	en güçlü durumunda Asur imparatorluğu	Asurluların erklerini Medlere ve Babillilere kaptırması	Dareios'un Pers imparatorluğunu kurması; Perslerin Mısır'ı fethetmeleri
BATI AKDENİZ			Phoenikialıların batıya yayılmaları		Kartaca'nın kurulması Yunanlıların Sicilya, İtalya, Fransa, Kuzey Afrika ve İspanya'da koloniler kurmaları Roma'nın kurulması	
AVRUPA'NIN BAŞKA YERLERİ		Stonehenge'in ve öteki geç dönem megalitlerinin dikilmesi		Orta Avrupa'da Erken Demir Çağı (Halstatt dönemi) Keltlerin dağılmasının başlangıcı		

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

500	400	300	200	İ.S.	İ.S. 500	1000	2000
Pers istilâları Atina'nın Delos birliğine egemen olmas Perikles çağı/ Peloponnesos savaşı	Atina'nın canlanışı Yunanistan'ın birleşmesi İskender'in seferleri Makedonya'nın yükselişi Akhaia ve Aetolia birliklerinin güçlenmesi		Makedonya savaşları Makedonya'nın bir Roma eyaleti olması Akhaia'nın bir Roma eyaleti olması Yunanistan'ın Akdeniz'in kültürel ve düşünsel merkezi olarak kalması				
 Atina'daki Parthenon, tamamlanışı İ.Ö. 447-432	 İssos savaşında Büyük İskender. y. İ.Ö.300'de yapılmış bir Yunan resminin kopyası, Pompeii'de bulunan "İskender mozayıkı"ndan ayrıntı.			 Hadrianus'un bir sikkesi İ.S. 2. yüzyıl			
Klâsik çağ	Hellenistik çağ			Roma imparatorluğu	Bizans imparatorluğu		1500-1821 Türk egemenliği 1821 bağımsızlık ve canlanış
güney İtalya ressamları kırmızı-figürlü							
Vix krateri; Olympia'daki Zeus tapınağı; Parthenon; Erekhtheion; Phidias, Polykleitos (heykelciler); Polygnotos (ressam)	Praksiteles (heykelci); Halikarnassos'ta mauseleion	Hellenistik baroku	Pergamon (Bergama)'da Zeus sunağı Somothrake'de Kanatlı Zafer anıtı Milo Venüs'ü	Romalıların Yunan heykel ve mimarisini kopya etmeleri	Ayasofya'nın yapılması		
Herodotos; Euripides; Sokrates; Hippokrates; Thukydides; Aristophanes; Platon; Aristoteles; Epikuros	Theokritos; Euklides; Arkhimedes	İskenderiye kütüphanesinin kurulması		Horatius Pausanias			
Dareios'un Çanakkale'yi geçip Yunanistan'ı istilâ etmesi	İskender'in Anadolu'yu, Mısır'ı, Persia'yı, KD Hindistan'ı fethetmesi; ardıl krallıklar, Ptolemaios ve Seleukos hanedanları. Gallilerin Galatia'ya yerleşmeleri Part imparatorluğunun kurulması		Roma'nın Syrialı Antiokhos'u yenmesi Pergamon'un bir Roma eyaleti olması	Mısır'ın bir Roma eyaleti olması Milo Venüs'ü; Melos adasından bir 2. yüzyıl mermer heykeli	Persia'da Sasanî imparatorluğunun kurulması Byzantion'un Romalılarca yeniden kurulması (Konstantinopolis) Araplar'ın Konstantinopolis'i (Kostantiniyye) kuşatmaları		
Roma cumhuriyetinin kurulması Himera'da Kartaca yenilgisi	İtalya'da Roma erkinin yayılması	Epiroslu Pyrrhos'un İtalya'da yenilmesi Üç Pun savaşının Kartaca'nın yıkılmasıyla sonuçlanması Roma'nın K.Afrika'ya, İspanya'ya, Galya'ya egemen olması		Roma imparatorluğunun başlangıcı			
La Tène kültürleri							

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SUNUŞ

Sizlere sunduğumuz **İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi** bilgiyi basmakalıp vermeyen, canlı, tartışan, eleştiren ve düşünmeye yönelten bir niteliğe sahip. İslâm Dünyası, Eski Mısır, Yahudi Dünyası, Çin, Eski Yunan, Roma ve Ortaçağ Avrupası ciltlerinden oluşan bu ansiklopedinin bugüne kadar yayımlanmış olanlardan farklı özellikleri taşıdığı kanısındayız.

Her biri kendi alanında önde gelen uzmanlarca yazılmış olan bu yapıtlar, sadece yığma bilgi aktarmakla kalmıyorlar; belli sorunsallar çevresinde örgütlendikleri için, okuyucunun geçmişi öğrenirken bugünü daha iyi anlamasına, geleceği de yöntemli olarak düşünebilmesine yardım ediyorlar. Üstelik, birçokları çağdaş sorunlarla eklemlenmekte. Özellikle İslâm ve Yahudi dünyası ve Çin ciltleri bugüne kadar geliyor. Milad'la biten Eski Mısır ve Eski Yunan ya da Ortaçağ'a geçişle sona eren Roma yahut, adı üstünde, Yeniçağ öncesinde kalan Ortaçağ Avrupası ciltleri bile bu kalıtların 20. yüzyıla aktarılma sürecini de gösteriyor.

İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi ciltlerinin her birinde onlarca harita, yüzlerce resim ve çizim bulunmakta. Bu ciltlere bakmak da okumak kadar güzel. Çünkü bunlar, öncelikle kültür ve sanat tarihleri. Hepsi ele aldığı uygarlıkların tarihsel coğrafyasıyla başlıyor, bu alandaki arkeolojik ve başka çalışmaları özetliyor, genel tarihini anlatırken ekonomik ve toplumsal tarihini de önemle vurguluyor. Ayrıca, her birinde özel konuların işlendiği çerçeveler var.

Bütün dünyada kaliteli ürünleriyle tanınan Oxford'daki Equinox-Phaidon Yayınevi'nin, sizlere görüntü malzemeleri ve metinleriyle aynen Türkçesini sunduğumuz bu yapıtları çok yeni. Hepsi 1980'li yıllarda çıktı.

Ciltlerin yazarları, günümüz bilginliğinin kendi alanlarında ortaya koyduğu en son bulgu ve yargıları anlatıyorlar. Kaynakçaları incelenince, bunların hazırlanmasında yararlanılan yapıtların geniş kapsamı görülecektir. Okuyucularımız Türkiye'de şimdiye değin bu kadar üstün bir düzeyde tarih yayını yapılmadığını teslim edeceklerdir.

Mete Tunçay'ın denetiminde titiz çevirilerle dilimize kazandırılan **İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi** yayınevimiz için haklı bir övünç kaynağıdır. □

İLETİŞİM YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi, İ.Ö. 5'inci yüzyılda bir bunalıma girmiş, bir ışık patlaması olmuştur - bu aydınlık, o zaman herşeyi etkilemiştir ve hâlâ etkilemeye devam etmektedir. Beşinci yüzyılda Yunanistan'da olanlar, uzun bir sürecin parçasıydı.

Tarih-öncesini, arazisinin toprak örtüsünü, iklimini, dağlarını, nehirlerini ve yaşam koşullarını doğru dürüst bilmeden, Yunan tarihini, sanatını, şiirini anlamak olanaksızdır. Böyle bir anlayışa erişmek için, Yunanlılardan kalan ören ve yerlerle tanışıklık gerekir - onlarla tanışmak ise, bir kitabın sayfalarında bile, keyifli bir süreçtir. Bu cilt, eski Yunanlıları, içinde yaşadıkları fizik dünyayı olduğu kadar, ruh ve zihin dünyalarını da; tarihlerini, gezilerini, yayılmalarını olduğu kadar, güzel sanatlarını ve başarılarını da kavrama yolunda bir girişimdir. İncelenecek konular arasında, felsefe, tıp, doğa bilimi, seyirlik sanatlar, mermerle mimarlık, yeni bir ekonomi sistemi ve yasaların egemenliği (hukuk devleti) de vardır.

Bu, kulağa basit gelen, ama gerçekte uçsuz bucaksız olan girişim için, haritaların ve sürekli bir metnin yanısıra, resimlerden ve plânlardan da yararlanılması lüks değil, sahici bir zorunluluktur. Bir atlasın aracılığı ideal sayılabilir, ama onda bile herşey hesaba katılamaz. Dünyadaki bütün eski Yunan örenlerini hiç kimse gezmemiştir. Müzelerde veya müzelerin dışında bulunan bütün eserlerden sadece Yunanistan'dakileri bile pek az bilgin görmüştür. Hepsini kapsayan bir kitap, kesinlikle yoktur. Bu engin malzeme yığınını ve Yunan tarihinin birçok yüzyılını kavramaya kalkışıp da mutlak yetkeye ulaşmak olanaksızdır. Bu yolda her yeni gelişim, ister istemez yazarın ilgi ve bilgisine bağlı olarak kişisel bir nitelik taşıyacak, ama tam yeterli olmayacaktır. Böyle bir kitap, hiç değilse tutarlı bir tarih anlatımı sunmalı ve gerçek kanıtların varolduğu yerlerde, kanıtlarla çatışmamalıdır. Elinizdeki yapıtta metinle resimlerin ve genel plânın birleştirilmesi, yazardan çok yayıncının, daha doğrusu ikisinin birden sorumluluğu altında olup, bu tutarlılığın ve doğru anlatımın desteklenmesini amaçlamaktadır.

Doğal olarak, bu kitabın plânlanması bir seçme sürecine dayanmıştır - seçmekse her zaman uzlaşmayı gerektirir. Bazı taze ve bilinmeyen imgeler sunmaya çalıştık; ama öyle ünlü bir takım imgeler de vardır ki, onları vermemek ters olurdu. Sürekli metne belirli konu ve anekdotların katılması da, eşit ölçüde seçmecilikle yapılmıştır.

Burada, kendilerinden yararlandığım büyük adamların pek etkileyici bir listesini çıkarabilirdim; fakat bu cildin, onları onurlandıracak yüksek bilgince katkılar türünden olmadığının bilincindeyim. Kitapta bilginliğe yer yer katkılar da olduğunu umuyorum; fakat asıl amaç başkadır; açıklamak, öğretmek, merak uyandırmak, karşıtlık davet etmek, hiç görmediğim okuyucuların imgelemlerini kışkırtmak. Amacım, aynı zamanda, Yunanca bilmeyen ve pek az Latincesi olan karımla, 9 yaşındaki üvey oğluma, Yunanlıların tarihinde ve dünyasında beni ilgilendiren ve duygulandıran şeyleri anlatmaktır. Kendi payıma, Yunan tarihinden çok Yunan dünyasından esinlendiğimi sanıyorum, fakat tarihi anlamlandırabilmek için tarih gereklidir. Bu nedenle tarihin parçaları olarak, güzel sanatlar ve edebiyat, hatta hukuk ve bilim gibi geniş konuları tartışmaya çalıştım.

İnsan, ömrü boyunca incelediği malzemeyi hiç durmaksızın kafasından geçirirken, belirli bir anda, örneğin yazma sırasında, neyin öne çıkacağını kestirmek zordur. Böyle durumlarda, bir kitabın tamamlanma süresi, büyük bir denge sağlayıcısı olur. Kendimizden daha çok şeyler bilen bilginlerin katkıları da öyledir. Bu çalışmada, Oxford'daki Merton Koleji'nden Thomas Braun tarih konularında bana öğütler verdi, John Boardman da güzel sanatlar ve arkeoloji hakkında; Bay Braun ayrıca haritalara yardım etti ve onların altyazılarını kaleme aldı, Prof. Boardman da vazo resimlerinin gelişimi ve Parthenon heykelleri hakkında açıklamaları yazdı; Dr. Colin Kraay, Yunan sikkelerini anlatan yazıyı ekledi, Dr. Richard Witt de eski Yunan müziğini açıklayan altbölümü. Zaman zaman metni gözden geçirirken, bana salık verilen değişiklikleri yapmadım. Bunlar benim suçumdur. Onun için, okuyucunun bu kitaba yetkinlikle saygın ve etkin bir kılavuz diye bakmamasını diliyoruz. Kendi sınırlılıkları içinde, bu yapıt benim elimden geldiğince güvenilir bir rehber olarak kalmaktadır; ama daha derin bir duygusal düzeyde, onu okuyanları heyecanlandırmak, gönüllerini çelmek ve eğlendirmek amacındadır. Klâsikler hakkında, bundan daha ciddi kütüphaneler dolusu kitap vardır; ancak şuna inanıyorum ki, konusuna daha tutkunu azdır.

PETER LEVİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

AYRIM BİR

ÜLKE

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ESKİ YUNAN'IN COĞRAFYASI

Toplumsal davranış kalıpları, bazan açık ya da dolaylı yollardan arazinin yapısı ile belirlenir. Aynı arazi yapısında, aynı insan davranış biçimleri tekrar tekrar ortaya çıkar. Geniş Tesalya ovasının eski dünyada bir at yetiştirme alanı, Tesalyalıların da iyi biniciler olmalarında şaşırtıcı bir yan bulunmadığı gibi, bu verimli ovalardaki toplumsal örgütlenmenin bir anlamda feodal olması da şaşırtıcı değildir. Spartalıların anayurdu, hem Evrotas vadisinde çok zengin hem de dağlarda -Homeros'un dediği gibi derin ve yalçın Lakedaimonia- çok vahşidir. Bu dağlarla çevrili korunaklı bölgenin, başkalarına hükmeden bir halkın beşiği oluşu anlaşılabilecek bir olgudur. Başlangıçta dağlı çobanların kutsal yerleri olan Dodona ve Delphoi'deki gizemli bilicilik ocakları ve oyunlar için bir toplanma yeri, yarışlar için doğal bir anfi-tiyatro oluşturan, güçlü bir nehrin geniş dirseğindeki Olympia gibi, Yunanlıların büyük halklar-arası tapınaklarının niteliğini kolayca kavramak mümkündür.

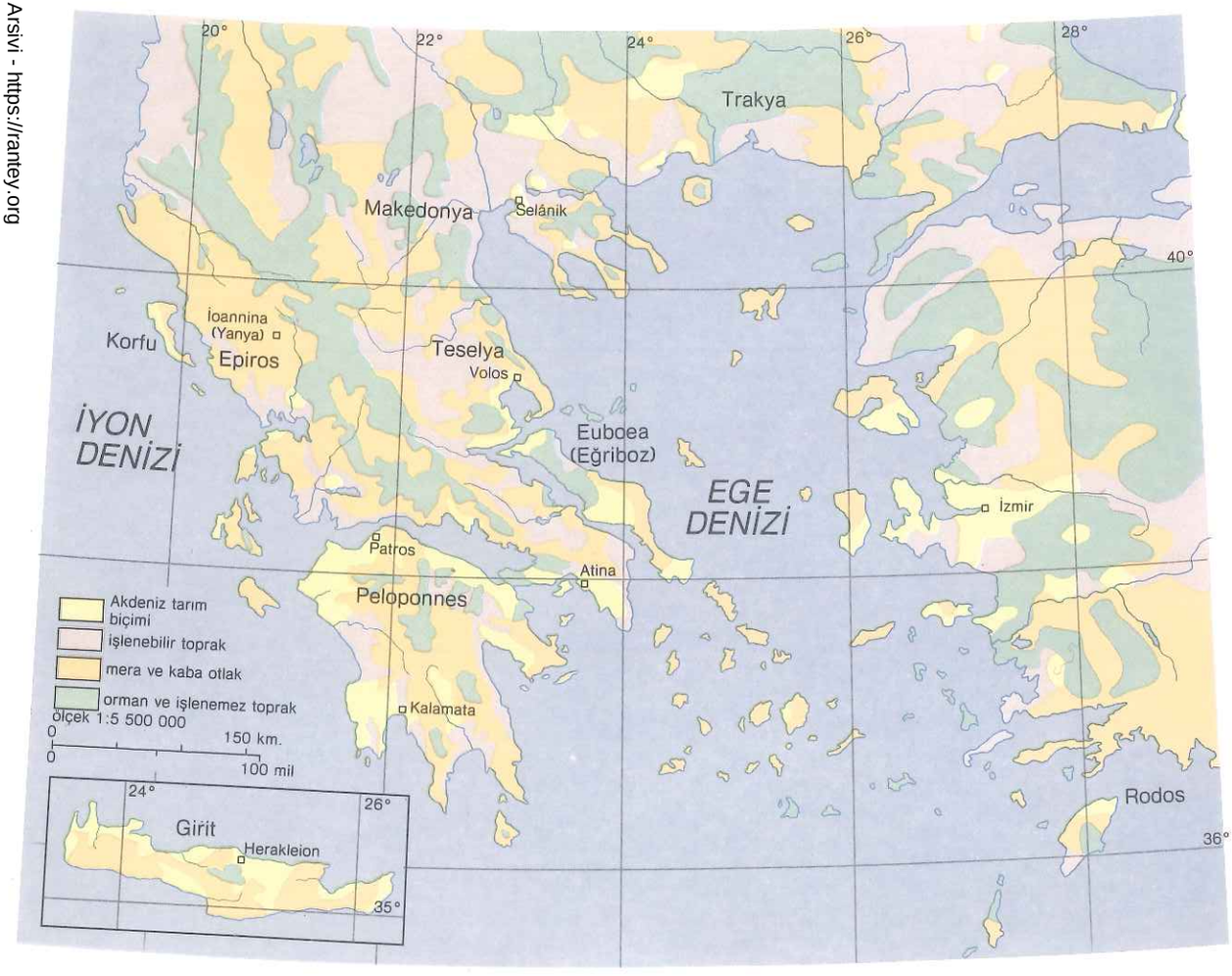
Ama daha güç sorular da var. İ.Ö. 8'inci yüzyılda ne kadar orman vardı? 4'üncü yüzyılda Atinalılar kerestelerini Makedonya ve Karadeniz'den satın alıyorlar, Platon ve Theophrastos ormanların yitip gitmesinden yakınıyorlardı; ama ağaçların tahribinin sebebi, yalnızca geç 8'inci yüzyıldaki büyük nüfus artışı olabilirdi ve zaten bazı yararlı ağaçlar Attika'da hiçbir zaman yetişmemişti. Acaba bir zamanlar bitki örtüsü ve hayvanlar, erken Yunan görsel sanatlarının verdiği izlenim kadar yoğun muydu? Kurtların, kutsal koruların, bazı çok eski ağaçların bulunduğunu bilmemize rağmen, bırakın toy kuşunun, balıkçılın göçlerini, doğal tarihin sürekliliği konusunda bile çok az bilgimiz var. Platon'un ormanların tahrip olunmuş izlenimini edinmesi için bir arazide ne kadar az ağaç olması gerekirdi? Savaş zamanlarında koruların yok edildiğini biliyoruz, ama bir koru yeniden büyüyebilir. Platon'un Akademia'sı Atina'dan kısa bir yürüyüş uzaklığında Kephisos ırmağı kıyısında çıplak beden hareketleri yapılan bir yerdi. Çok güzel çınar ağaçları vardı. Bu bölge derinlemesine kurumuş alüvyon çamuru ile kaplıydı, böylece hem antreman alanı hem de çınar ağaçları için uygundu.

Bölge, orta çağlardan geçen yüzyıla kadar yeni çamur tabakaları ve çok geniş bir zeytinlik korusunun altında kaldı.

Onbeş yıl önce henüz üzerine inşaat yapılmayan yerlerinde, bu bölge bir yanında tuğla imalâthanesi diğer yanında kabak tarlaları olan, ortasında bir futbol takımının antreman yaptığı düz, çamurlu bir yerdi. 1000 yıl daha yaşasak, Girit'te Ortaçağ'da bulunan, ama geç Antikitede olmayan selvi ormanları gibi, belki tekrar çınar ağaçlarını görebiliriz.

Sağda Aynı iklim ve coğrafya Yunan tarihinin bir yüzyılından daha fazlasına aynı tarım ve yaşam biçimini zorlamıştır. Işık ve gölge fazla fark etmez; ne de mevsimler veya da yılların ve yerçekiminin gücü bir şey değiştirebilir.

Sağda aşağıda P.Bertius (*Greographia, Vetus*, Paris, 1630) tarafından yayımlanan bu harita İ.Ö. 2'nci yüzyılda Yunanlıların bildiği biçimi ile Avrupa, Asya ve Afrika'nın bir bölümünü göstermektedir.

***Solda* Bugünkü Yunan Dünyasının Bitki Örtüsü**

Bugün bile Yunanistan bazılarının düşündüğü kadar ağaçsız değildir, örneğin Athos Dağı (Aynaroz) Thasos (Taşoz) ve Samothraki (Semadirek) sık ağaçlıktır, Attika yeniden çamlarla ağaçlandırılmıştır. Fakat tabiî ki, eskiden ormanlar daha yoğundu. Meselâ, o zaman Girit'in geniş kesimleri ve Pindos dağları ormanlıktı, av hayvanları da çok daha boldu. Gemi yapımında kullanılan en iyi köknarlar kuzeydeydi ve bu da, Atina İmparatorluğu'nun 5'inci yüzyılda Makedonya kralları ile iyi geçinmelerinin ve Amphipolis'deki koloniye pek önem vermelerinin bir nedeniydi.

Yunan anakarasında yüksek yaylalar koyunların baharda yayılması için ayrılmıştı. Argos bölgesindeki gibi yılboyu sulak otlakların bulunması nadirdi. Atlar, genel olarak ahırda beslenirdi ve bir zenginlik göstergesiydi. Yunanlılar öküz, katır ve eşekle çalışırlar, gerektiğinde kurban kesmek için besili hayvan birikimi yaparlardı; kıyılarda ise balık her zaman bulunabiliyordu.

Akdeniz ürünleri, yazın yağmur istemeyen, kış yağışı ile büyüyebilen bitkilerdir; buğday (ki Atina'nın ve Yunanistan'ın diğer bölgelerinin üretimi hiçbir zaman kendilerine yeterli değildi ve dışalıma bağımlıydılar), arpa, zeytin, üzüm, incir ve nar. Kavun, şeftali ve limon Roma devrine kadar tanınmıyordu, Yunancası 'portokali' olan portakal ise ancak Portekizlilerin 16'ıncı yüzyıldaki seyahatlerinden sonra öğrenildi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yunanistan'ın Yöreleri

Kuzeydoğu'daki Trakya ve Makedonya vahşi idi; batıda İonya (Yunan) denizi kıyısında yeralan Epiros, İskender'in ölümünün sonrasına kadar vahşiydi, ıssızdı ve Peloponnessos'un ücra bölgesindeki Arkadia İ.Ö. 4'üncü yüzyıla değin dialektlerinin en eski oluşu, dini mezheplerinin garipliği ve en ilkel olma ünü ile tanınıyordu. Bununla beraber, Yunanistan'da birçok farklı arazi yapıları vardır ve bu ülkenin biçimlenmesindeki en önemli öğeler, birbirleri ile çok az ilişkili koşulların çeşitliliğidir. Birkaç yıl öncesinde Peloponnessos'da öyle köyler vardı ki, yabancı biri dağları yaya aşıp geldiğinde ya kâşif olarak kutlanır ya da casus diye tutuklanırdı. Çok yakınlara kadar, Arnavutluk sınırına doğru veya Girit dağlarının yükseklerinde, hattâ Euboea (Eğriboz)'da eski zamanların yalnızlığının bazı izleri kalmıştı. Dağların ıssızlığı fazla değişmemiştir. Kuzey Yunanistan'ın belkemiği olan Pindos dağları hâlâ ancak üç yoldan aşılabilir.

İklim, Takvim ve Tarım

Yunanistan'ın dörtte üçü dağlıktır, toprakların da ancak beşte biri tarıma uygundur; ama kıyı ovaları ve belirli iç bölgeler çok verimlidir - hatta Girit'in bazı bölgelerinin zenginliğine, Homeros'un da dediği gibi neredeyse inanılamaz. Her zaman ve her yerde olmamakla beraber zeytin ve asma eskiden beri gelişmişti. Ben, bu yüzyılda bir dağ köyünde doğmuş, 12 yaşına kadar zeytini (balık ve portakalı da) hiç görmemiş bir Yunanlıya rastlamıştım. Sicilya'daki Yunan kolonicilerin zeytin ağacını yerleştirebilmeleri epey zaman almıştı ve birkaç nesil zeytinyağını dışardan getirmişlerdi. Yunanlıların zeytinin, Romalıların da asmanın yetiştiği yerlere kadar yayıldıkları söylenir. Bu kabaca doğrudur, ama hatırlanmalıdır ki, Yunanistan'ın anakarası bile tam olarak kolonileştirilememişti. Kıta Yunanistan'ında buğday tarlaları hiçbir zaman geniş olmamıştı. İnsan nüfusunun yer değiştirmesine ve kayalar arasında kazanç sağlayabilmek için çabalamasına şaşmamak gerekir.

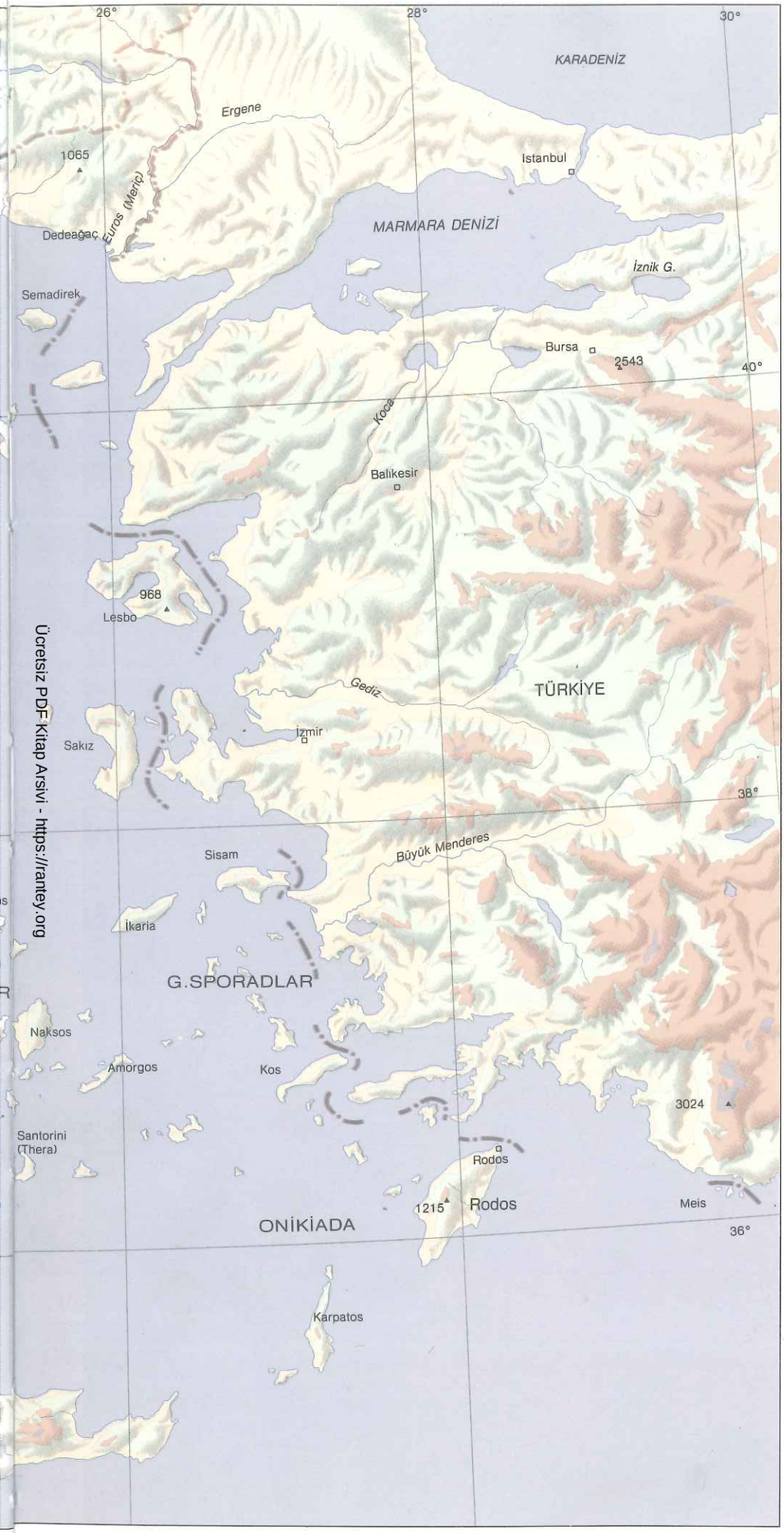
Ortalama ısı, kıyılarda ve çoğu güney bölgelerde sıcak yaz ve ılıman kışları, Makedonya'da ve dağlık iç kısımlarda ise soğuk kışları ile, Yunanistan'da bölgeden bölgeye değişir. Yağış batıda fazla (yılda 130 cm. kadar çıkar), ama doğudaki ovalarda oldukça düşüktür (Tesalya ve Atina'da 38 cm.). Mevsimler arasında dramatik bir farklılık vardır. Kışın Kuzey Avrupa'dan kısa olmasına rağmen, dağlarda kış çok sert, yaz ise bunaltıcıdır. Kuzey Avrupa'ya göre bahar daha canlı ve güzel, Ağustos daha yumuşak ve çok daha uzundur. Bütün bunlar, Yunanistan'daki insan topluluklarını, tanrılar adına düzenledikleri şölenler ve sürülerini yaylaya çıkarma biçimlerinden savaş ve barış karşısındaki tavırları ve kolonileştirme yöntemlerindeki ayrıntılara kadar etkilemiştir.

Ayın ve güneşin yörüngelerindeki dönüşlerinden oluşturulan tek ve aşağı yukarı uluslararası Yunanlı aylar ve festivaller takvim sisteminin kurulması, tabiî ki yavaş ve aşamalı bir süreç içinde olmuştur. Homeros sadece mevsimlerden haberdar görünmektedir. Eski Yunanlıların takvimi Babil matematiğine dayanıyordu ve en azından Atina'da çelişkileri ortadan kaldırmak için yıl yıl deneysel yöntemle düzeltilmesi gerekiyordu. Mart'ın ortasından Mayıs ortasına kadar iki ay Artemis'e, Mayıs ortasından Kasım ortasına kadar belki bir istisna ile altı ay da Apollon'a adanmıştı. Onun uzun yaz içindeki ilk ve son festivalleri bitkilerle ilgiliydi. Kasım ortasından Mart ortasına ka-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

darki yılın geri kalan dört ayı, kükreyen Zeus'a, depremlerin tanrısı Poseidon'a, evliliklerin tanrıçası Hera'ya ve festivallerinde ölülerin anıldığı ve yeni ürün şarabın açıldığı Dionysos'a aitti.

Yakın zamanlara kadar Yunanistan, yılda iki kere, yazın dağlara, kışın kar sınırının iyice altındaki otlaklara bazen rastgele bazan da geleneksel sürü yollarından çıkarılan koyun ve keçi sürüleriyle doluydu. Bu göç modeli bütün dünyada çok eskiden beri vardır ve İspanya'dan Afganistan'a kadar her ülkede gözlemlenmiş ve incelenmiştir. Göçebelik, bütünüyle bir yaşam biçimini gerektirir ve eski dünya ile ilgilenen bilim adamlarına çok ilginç gelen bir değerler sistemi ve sosyal örgütlenme biçimi geliştirmiştir. Gerçekten de gerek John Campbell'in çağdaş Rum-Ortodoks Ulahlarını incelediği 'Şeref, Aile ve Himaye' *(Honour, Family and Patronage)*, gerekse Juliet du Boulay'in 'Bir Yunan dağ köyünün portresi' *(Portrait of a Greek Mountain Village)* adlı yapıtlarında coğrafya ile davranışlar arasında yakın bağları gösteren her iki kitapta da eski tarihi anlamamıza yarayacak önemli sonuçlar vardır.

Mitoloji sürü yağmacılığı hikâyeleri ile doludur; Peloponnessos savaşlarının ilk seferlerine kadar tarih de öyledir. Homeros bize, ada kralı Odysseus'un sürülerinin anakarada dolaştıklarını anlatır. Bir kıstak üzerindeki tapınağa ödenen bir otlatma ücreti kaydından sürülerin karşıdan karşıya geçirilmiş olması gerektiğini öğreniyoruz. Tarihte zaman zaman bir çoban dağının yamacında bir ordu görür. 5'inci ve 4'üncü yüzyıllarda Atina'da kurban edilen hayvan sayısı son derece büyük olmalı. Bunlar nerelerde otlardı? Parthenon'un frizlerindeki sürü güden harmaniyeli oğlanlar çoban mıydı?

En azından bu hikâyenin nasıl bittiğini biliyoruz. Cicero'nun arkadaşı Atticus yaşlılık yıllarını Atina'da geçirirken zengin bir adamdı ve Roma politikasında iki tarafa da borç para verirdi. Bankerlik dışında servetinin önemli kaynağı hayvancılıktı; kuzeybatıdaki Epiros bölgesinin bütün otlaklarını kontrol ettiği söylenir. Daha sonraları da şikayetlerle ilgili kayıtlardan, çok uzaktaki zenginlerin sahip oldukları ve silahlı çetelerce korunan büyük keçi sürülerinin adalardaki koyun üreticiliğini ve tarımı teker teker yok ettiğini öğreniyoruz. Keçilerin olağanüstü yayılması diğer herhangi bir etkenden; zelzele veya orman yangınlarından daha fazla doğayı tahrip eder ve dedelerimizin bildiği Doğu Akdeniz'i şekillendirmekte çok etkin olmuştur.

Mağaralar, Pınarlar ve Nehirler

Yunanistan'ın kireçtaşlı doğa yapısında pınarların, mağaraların ve nehirlerin her zaman belirleyici önemi olmuştur. Nehirler sınırdı; çünkü iki tarafta sürülerini eşit miktarda otlatıyor ve suluyorlardı, ama kışın kimse geçemiyordu. Mağaralar, gizli sevişmeleri ve gizli doğumlarıyla mitoloji, basit ve köy kökenli verimlilik kültleriyle de din ile ilintili gizemli, dinsel yerlerdi. Tatlı su pınarlarının güçlü etkileri vardı; hastalıkları iyileştirmek için kurulan kutsal sığınaklar ve dünya işlerinde yardım umulan kehanet yerleri bir kaynak etrafında toplanırdı. Küçük akarsuların tanrılarının bile büyük saygınlığı vardı ve delikanlılar erkekliğe geçişi bugün hâlâ Afrika'nın bazı bölgelerindeki gibi eski Yunan'da da bir nehir âyini ile olurdu. Birçok kayalık nehir boğazında ölülerin bilicilik yerleri vardı.

Eski dinin ve toplumun kendi fiziksel çevresi içinde, bir şiir tınılayan, kendi içine kapalı tazelik ve tu-

haflık dünyası gibi görünmesini önlemek zordur. Bu bir ölçüde, bizimkinden daha basit ve çok sınırlı teknoloji ile tanımlanan herhangi bir sosyal sistemin bize, bir şiirin küçük, şaşırtıcı model dünyası gibi görünmesindendir. Ama eski dünya olağan ve gelişmelere açıktı; yavaş, devamlı bir süreçle günümüz dünyasında sonuçlandı. Yüksek kayaların ve puslu deniz yüzeyinin fiziksel coğrafyası, eski Yunan'ı başlıca ekonomik yoldan etkilemiştir. Şehirli aydınlara köylülerin taze, romantik bir resminin verildiği Theokritos'un kır şiirlerinde bile balıkçılar perişandır, sadece duygusal öznellikleri çekicidir. Şimdi romantik bilimadamlarının Vergillius'da, Pausanias'da veya bir Roma duvar resminde kutsal manzara diye gördükleri şey, 5'inci yüzyıldaki bir Yunanlı için ekmeğini çıkardığı zor bir topraktı ve tanrılarının çoğu da belâlıydı. Halk düzeyinde Yunan dini, ürkütücü, kıskanç ve çaresizdi.

Serfler ve Köleler

Eski Yunan ekonomisi sadece maddî kaynaklarıyla değil, daha önemlisi bu kaynaklar hakkındaki bilgi eksikliği ile de sınırlıydı. 5'inci yüzyılda Atina'yı zenginleştiren gümüş madenleri Mikenlilerce de biliniyordu, ama onların madeni çıkarma ve arındırma teknikleri oldukça ilkeldi; o kadar ki Aiskhylos'un 'gümüşün kaynağı, toprağın eski hazinesi' dediği en kıymetli katman, saf gümüş ancak erken 5'inci yüzyılda ortaya çıkarılmıştı. O zaman bile madenler kısa süreli ruhsatlar ve sürekli değişen köle işgücü ile gelişigüzel işletiliyordu. Aslında en parlak dönemlerinde bile Yunanlılar pek az büyük bayındırlık işleri başarabilmişlerdir ve bu, nedeni sorulmaya değer bir durumdur.

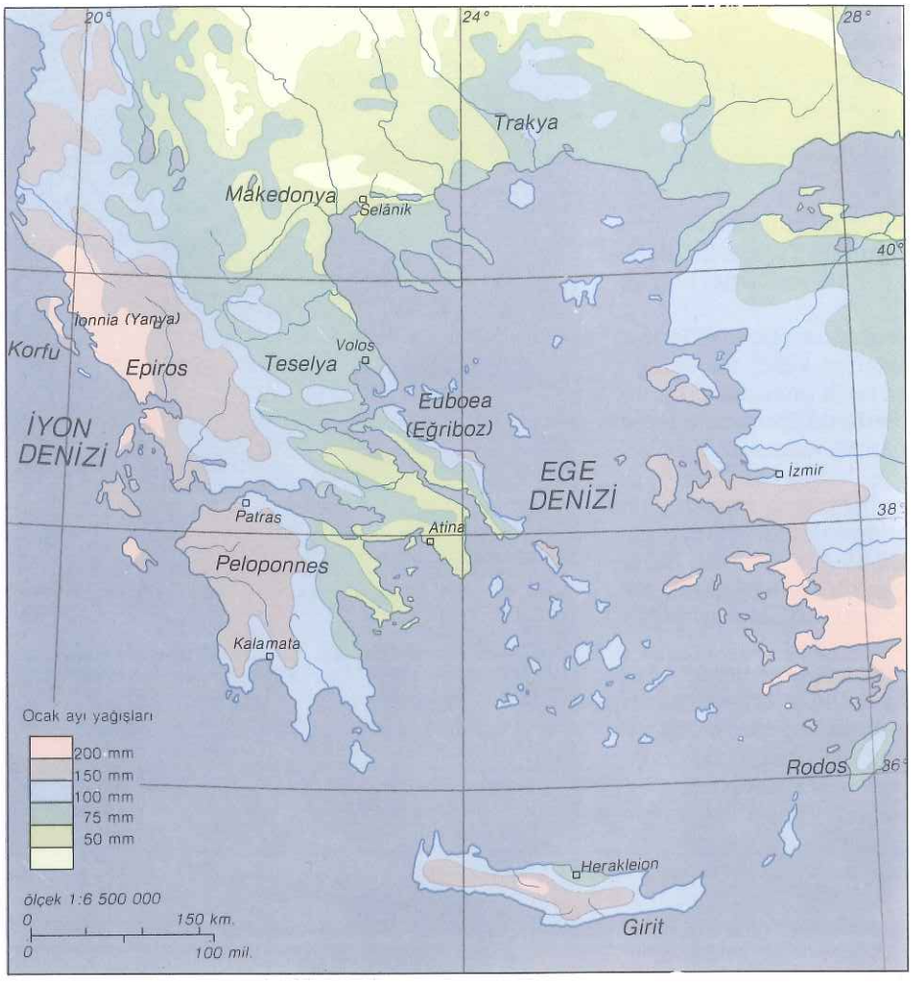
Günümüzde kanallar açılarak kurutulan, Boetia'da, Thebai'nin kuzeyindeki geniş Kopais gölü Mikenlilerce bir ölçüde kurutulmuştu. Mikenlilerin çöküşünden sonra karanlık çağlarda tekrar sular kaplamış, sazlık ve yılanbalıklarıyla dolu bir duruma gelmişti. Eski zamanda Korinthos kanalını açma girişimlerinin hiçbiri başarılı olmamıştı. Korinthos ve Atina limanlarınınki gibi plânlar, Yunanlıların insangücü kaynaklarının en uç sınırını göstermektedir. 4'üncü yüzyıl Atina'sında gümüş madenlerinde yeterince köle vardı, ama bunlar kamu malı değildiler. 5'inci yüzyılda zaten Syrakusalılar Atinalıların kullanmadıkları ölçüde büyük köle işgücü kullanıyorlardı ve Sparta, Yunanistan'ın güneyinin büyük bir bölümüne köle işgücü sistemiyle boyun eğdirmişti. Ama en azından emperyalizmin ölüm kalım savaşına yol açtığı 5'inci yüzyıla kadar Yunanlılar doğayı bozacak büyük girişimleri becerebilecek durumda değildiler. Taş bir tapınak dikmek, onlar için devasa bir projeydi. 6'nci yüzyıldaki büyük tapınaklar, Yunanlılar için bize olduğundan daha da etkileyici geliyordu.

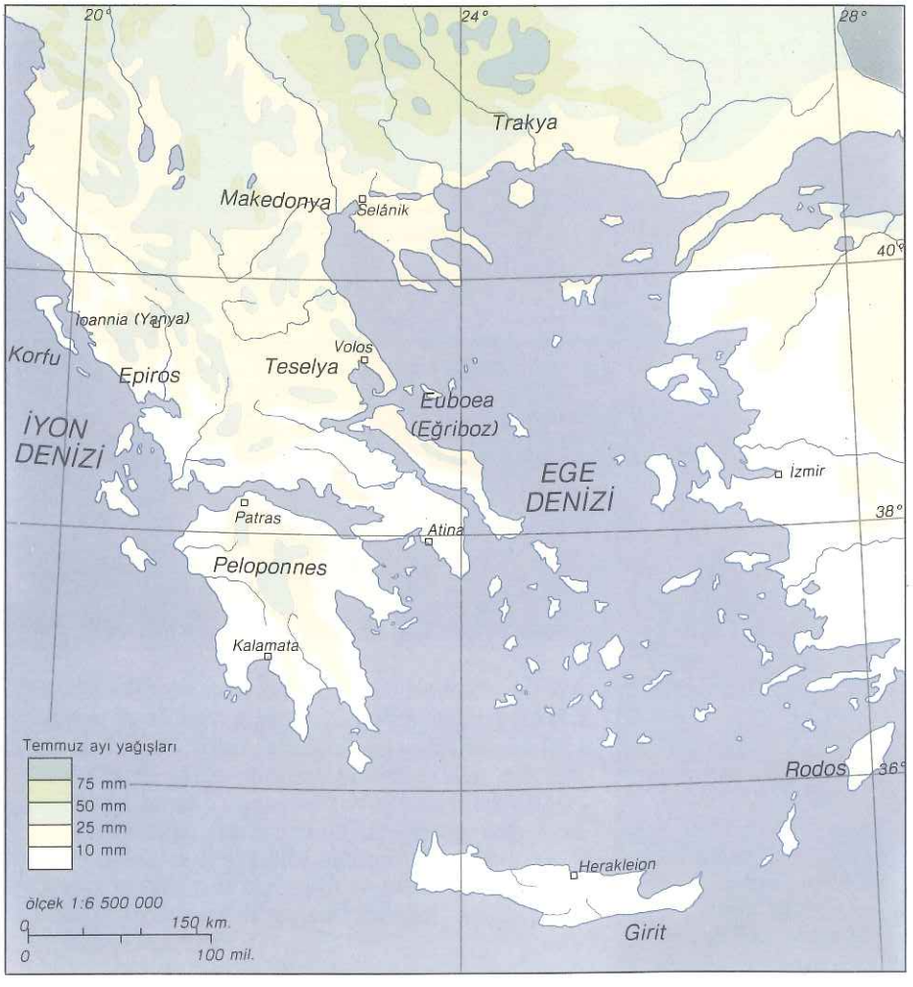
Tarımda üretimin ne ölçüde köle gücüyle yapıldığı, hâlâ tartışma konusudur. *Odysseia*'da ilişkiler ataerkildir, ama 600 yıl sonra Homeros'un anlattığı Troya savaşları dünyası (İ.Ö.1200) ardından gelenlere göre daha gösterişsizdi. Odysseus'un oğlu Telemakhos, sarayda babasının zaferi şerefine domuz çobanları ve diğer çobanlarla birlikte dans eder, Odysseus'un babası Laertes topraklarında kendisi çalışırdı. Erken 6'inci yüzyılda Solon, Attika'da yoksullaşmış köylüleri gerçek kölelikten kurtarmak için müdahale etmişti. 5'inci ve 4'üncü yüzyılda sadece en zavallı durumdaki Atinalının kölesi yoktu, buna rağmen bütün çiftlik işlerini kölelere bırakmak da ütopik bir rüya, bir Aristophanes şakasıydı. Bu bilginin değeri nedir bi-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

lemeyiz, ama İ.Ö. 340'dan sonraki 20 yıl içinde serbest bırakılan, isimlerini ve işlerini bildiğimiz 80 kadar kölenin sadece bir düzinesi tarım işçisiydi. Aynı zamanda çiftlik hizmetlileri de vardı ve bunlar gerçek kölelerden pek az farklı durumdaydılar; bunlar İ.Ö. 400 dolaylarında yok olmuş gibi görünmektedir; 4'üncü yüzyıl sonunda 10.000 veya 20.000 Atina yurttaşı fakirlik sebebiyle yurttaşlık haklarını kaybederek ya göç etmişler ya da Attika köylerinde atalarının zahmetli yaşamına geri dönmüşlerdi.

Yerleşim Kalıpları

Şehirlerin yükselişi ve çöküşü, tıpkı insanların yükselişi ve çöküşü gibi, aynı nedenlerle tekrarlanır. Korinthos zengindi, çünkü konumu gereği hemen hemen zapt olunamazdı, iki limanı ile kıstağa hâkimdi ve doğu ve batı denizleriyle ticareti vardı. Romalılar Korinthos'u yıktılar (İ.Ö.146) ve yerine Patras'ı kurdular, fakat geç antik zamanlarda Korinthos tekrar Patras'ı gölgede bıraktı. On yıl önce aynı rekabet hâlâ devam ediyordu. Başka bir kalıp da, şehirlerin kötü zamanlarda yükseklerdeki kayalık sığınaklara, barış zamanında ise aşağıdaki, cazip ticaret konumu olan bölgelere birbiri ardından taşınmalarıdır. Bu hareket Yunanistan'da ve özellikle de Girit'de ve adalarda ortaya çıkmıştır, daha ileride de İtalya'da aynı şekilde 4'üncü yüzyılda Megalopolis'i kurmak için Arkadia'daki uzak dağ kasabalarından vazgeçilmişti. Aynı sebeplerle değilse bile, benzer bir baskı altında bugün de Arkadia'daki dağ köyleri şehir nüfusunu arttırmak üzere terkedilmektedir.

Modern şehirlerin, antik şehirlerin üzerinde gelişmesi her zaman bir devamlılık veya rastlantı sorunu değildir. Örneğin, eski şehrin olduğu yerin bir bölümünü kaplayan Palaia-Korinthos köyü, çağdaş Korinthos'un merkezinden beş kilometre uzaktadır. Şu anda üzerinde bir köy bile bulunmayan antik şehirler olduğu gibi, Eleia bölgesindeki Pirgos gibi hiç eski şehirlerin üzerine kurulmayanlar da vardır. Ama, Korinthos, Atina ve Kerkyra (Korfu)'nun limanlarının, Messenia ovasının denizle birleştiği Kalamatasit alanının ve bazı adaların konumu, oralarda insan yerleşiminin oluşmasını kaçınılmaz kılar. Antik dönem içinde, Miken ve Klâsik Yunan yerleşimleri arasında bazı hallerde benzer ilişkilerin varolduğu gözlenmektedir. Telai ve Atina'da devamlılık en alt düzeydeydi, ancak başka yerlerde, bir Miken sarayının bulunduğu yerin tam üstünde önemli bir eski ve Klâsik şehir yükselmişti. Mikenai için aynı şeyi söyleyemememizin nedeni, Mikenai sitinin kuruluşunun mantıktan yoksun olmasıdır. Ovayı denetlemek açısından Argos daha mantıklıydı ve su stoku da daha yeterliydi.

Avrupa'da Yunanistan'ın yeri

Zaman zaman Yunanistan tarihi doğuya aitmiş gibi görünmüştür; gerçekten de İ.Ö. 7'nci yüzyıl öncesinden 1920'lere kadar sürekli olarak Asya'nın batı kıyısında Yunanlıların ağır bastığını anımsayabiliriz. Diğer zamanlarda Yunanistan, tanımı gereği, Pers veya Türk dünyasına karşı Avrupa'nın sınırı gibi görünmüştür. Yunanistan'ın Balkanların hem bir parçası olduğu hem olmadığı söylenebilir.

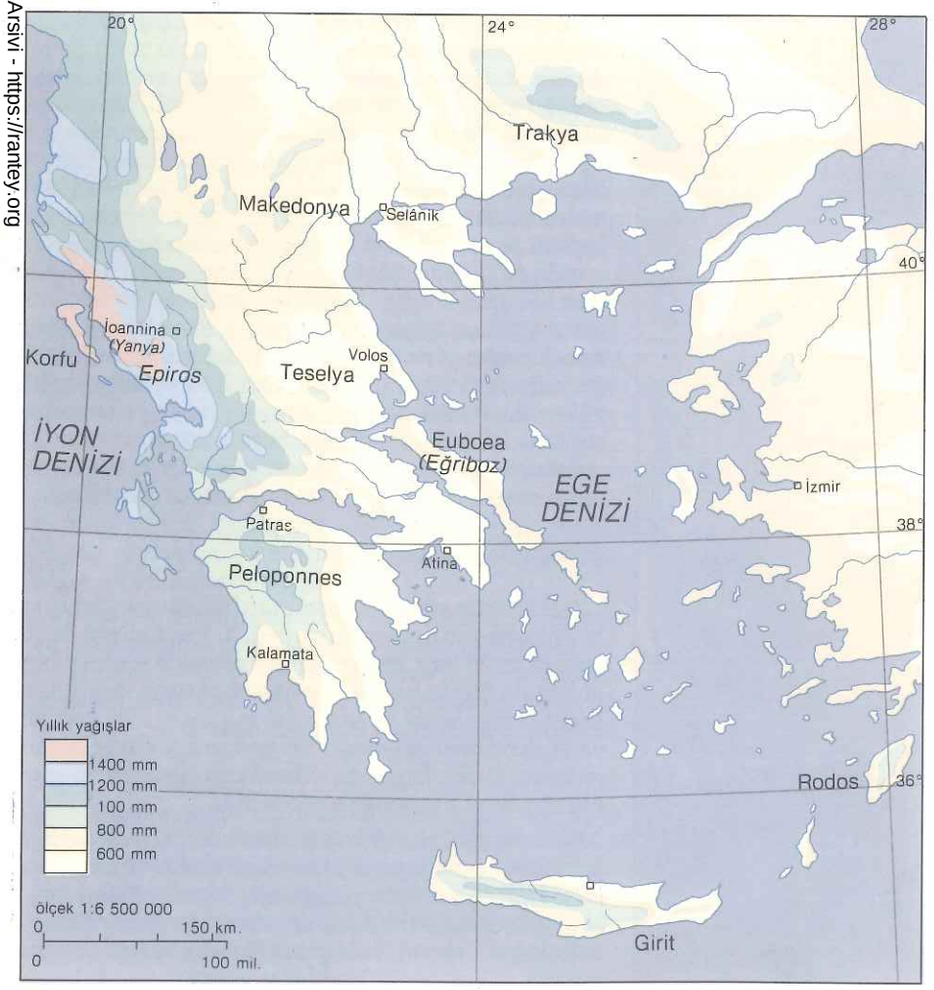
Bu basit görünen genellemelerin coğrafyada sağlam bir temeli olduğuna dikkat edilmelidir, çünkü bunların tarihte de kesin yansımaları vardır. Klâsik çağa kadar Dodona'daki adakların birçoğu daha kuzeyli Balkan halklarının basit çömlekleridir. Klâsik dönemlerdeki Atina'da Trakyalıların barbar olarak kabul

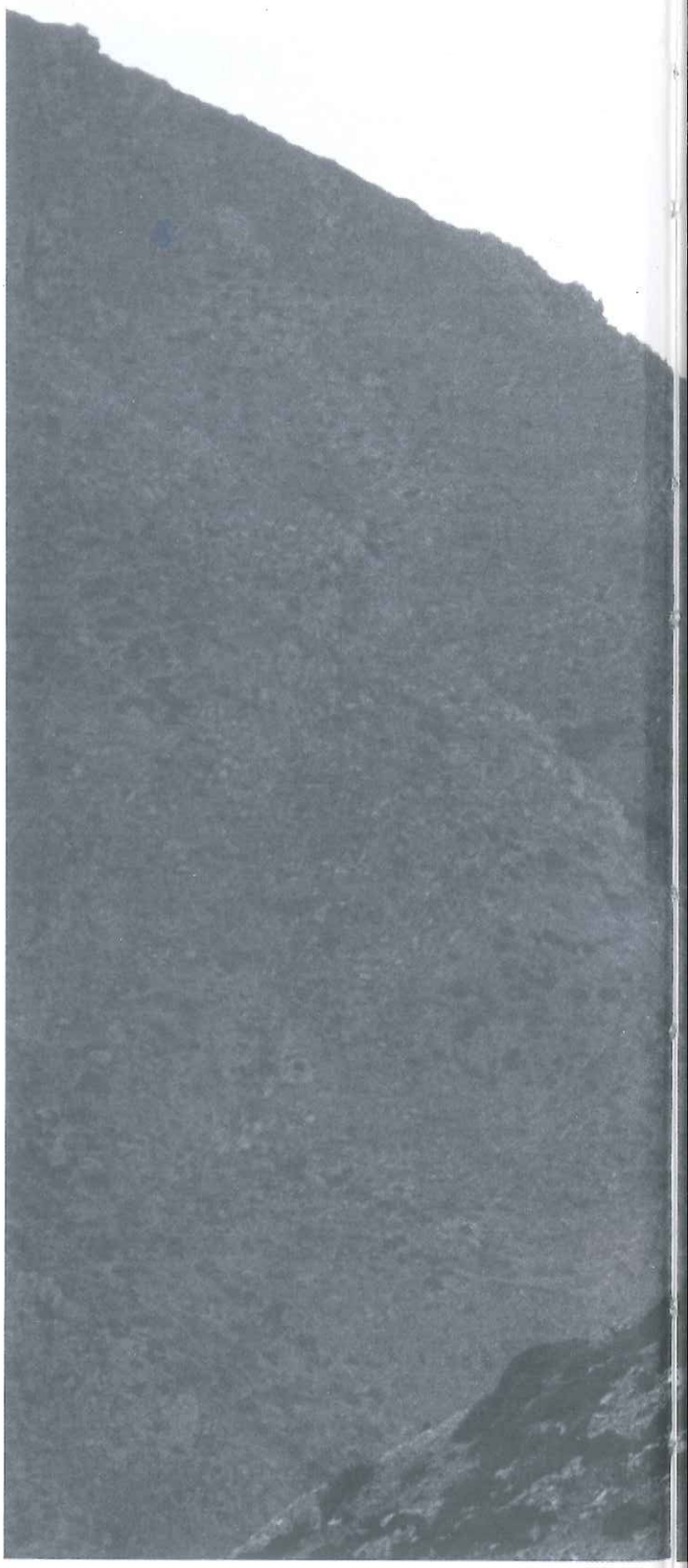
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

edilmelerine rağmen ve özellikle de bu nedenle, 5'inci yüzyılda Atina'nın kuzey doğudaki Trakya ile ilişkileri, her iki halkın kültür ve bilincinde temel bir öğe olmuştur.

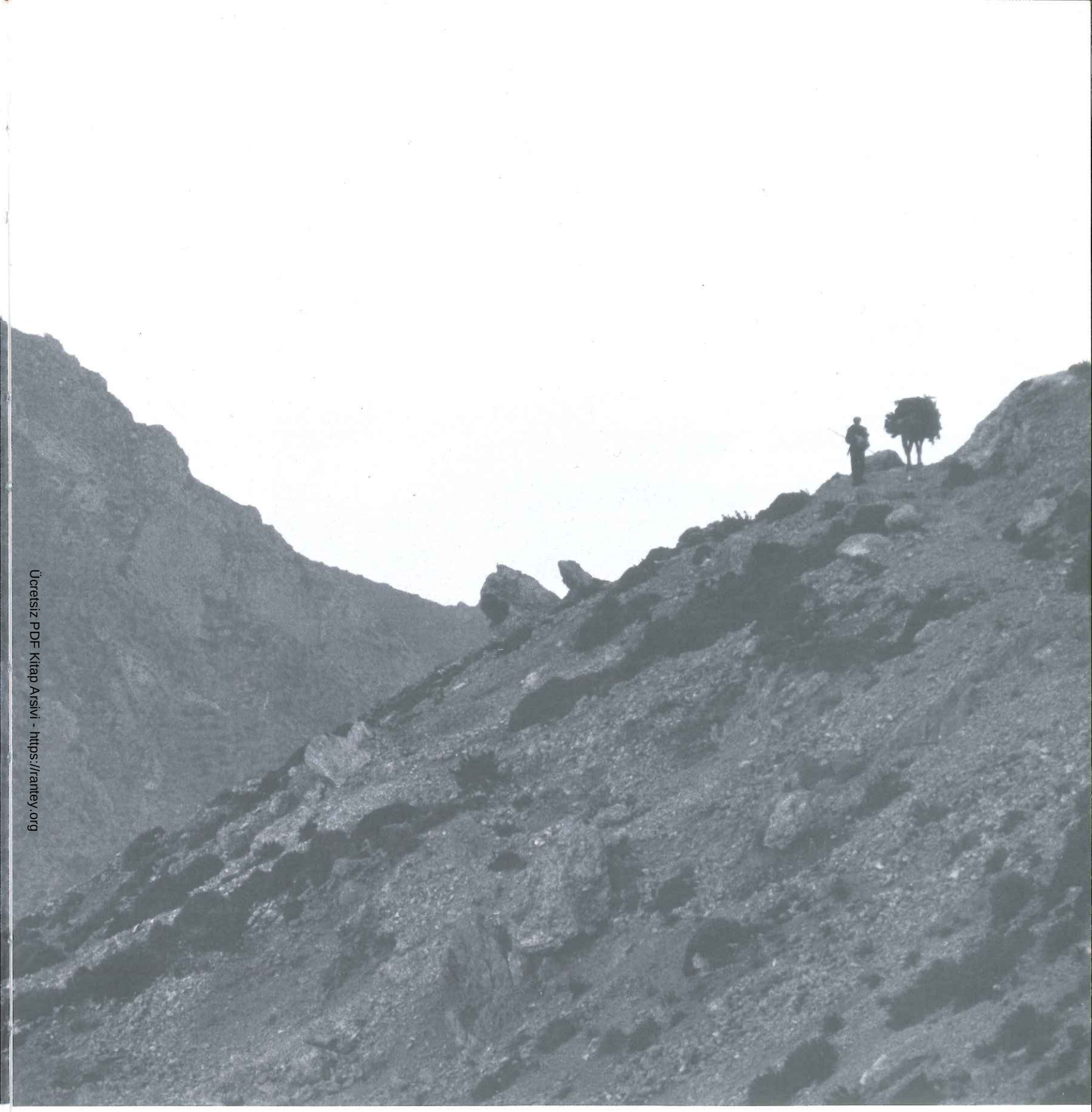
Klâsik Yunanlıların kuzey komşuları ile ilişkilerine, daha önce varolan, Yunanistan'ın kuzey ile olduğu kadar doğu ile de sürdürülen tarih-öncesi ilişkilerinden yaklaşmak gerekmektedir. Buna örnek olabilecek en uygun çelişki, en değerli parçası muazzam bir 6'ncı yüzyıl bronz vazosu olan orta Fransa'daki Vix hazinesidir. Yekpare ve ustaca çalışılmış, bir insan yüksekliğindeki bu vazonun bir Spartalı tarafından güney İtalya'da yapıldığı sanılmaktadır (bakınız sayfa 68). Yunan'ın çok eski çağlarda diğer dünyalar ile karışması, genellikle sonraki zamanların daha saldırgan ilişkilerinden daha üretken olmuştur.

İ.Ö.2.000 yılları civarında Yunanca konuşan ve Yunanlı olarak tanımlanabilen halklar arkeologlarca saptanabildiğinde, aynı toplumsal ve ekonomik yapı bütün Avrupa'da geçerli gibi görünüyordu: kabileler, daha sonra şiirsel destanlarda övülen değerlerle yaşayan, görkemli törenlerle gömülen kahraman bir savaşçı sınıf, tuncun efendileri tarafından yönetiliyordu. Bu yapı, büyük evlerde, malikânelerde yaşayan, savaşan ve avlanan taşra soylularından oluşan bir sınıf sistemi olarak neredeyse 4.000 yıl, belki 1914'e kadar sürdü. Onlarla birlikte gelen, sundurma-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

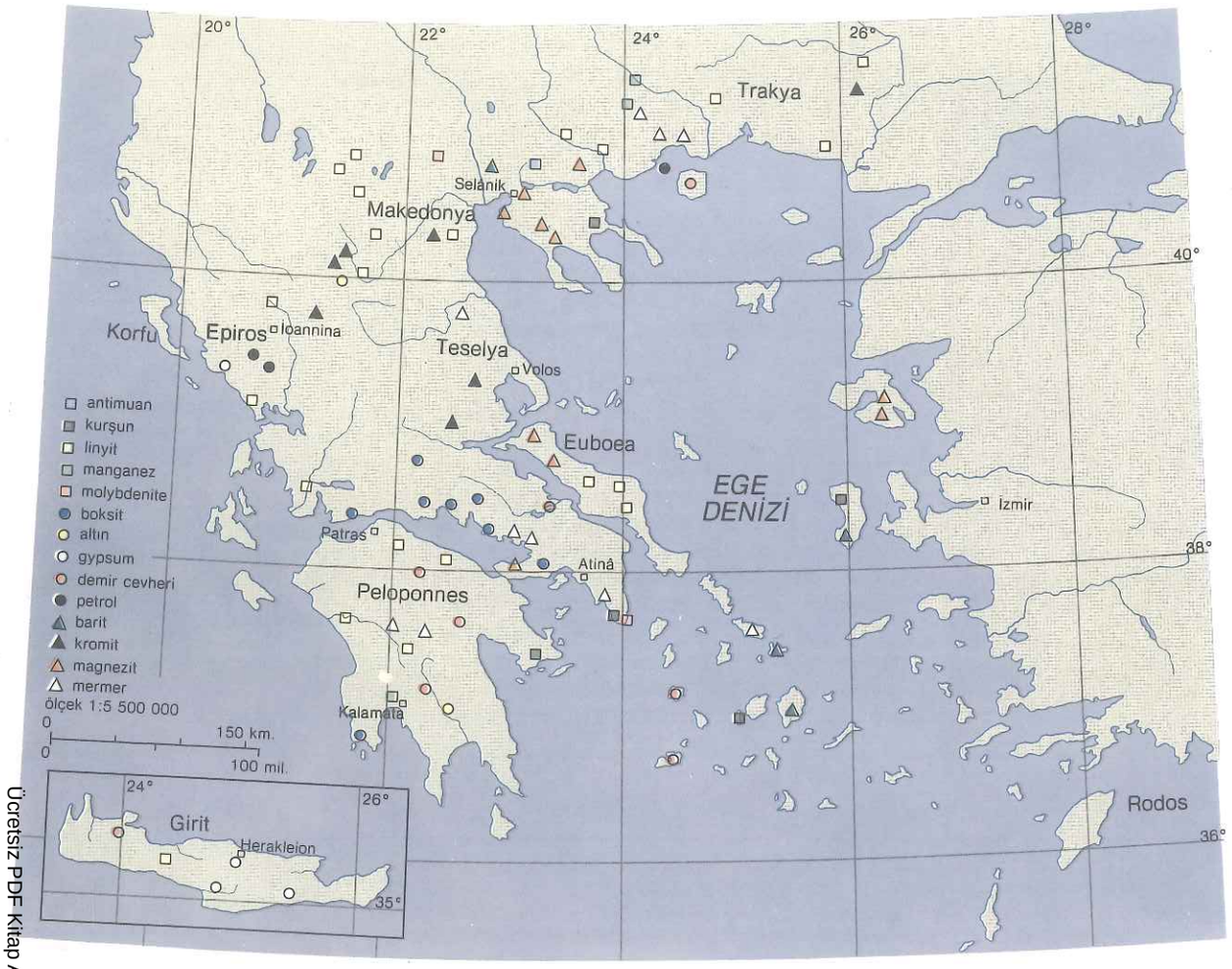

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lı, büyük salonlu ve iç odaları olan büyük evler, Yunanistan'da olduğu gibi Anadolu'da ve Doğu Avrupa'da da İ.Ö. 2000 öncesinden beri varolmuştu, ama bu tür evlerin geniş salonlarının sarayların etkileyici odakları olması Yunanistan'da ortaya çıkmıştır. Yine de o zamanlar Yunan mimarisi Avrupa'nın en iddialısı değildi ve Troya Stonehenge'den (İngiltere'de Salisbury bölgesinde bulunan ve İ.Ö.2600 yıllarında yapıldığı sanılan dikili taştan "menhir" anıtlı şehirden) daha küçüktü.

Yunanistan'da olanlar özgündü, ama kesinlikle soyutlanmış bir gelişme değildi. İ.Ö. geç 17'nci yüzyıl Mikenlileri, altın ve gümüş varlıklarını, atların kutsallığını ve hattâ belki kullanımını da doğudan, kehribar takılarını kuzeyden, silâhlarını Girit ve Akdeniz'in doğu kıyısından (levant) almışlardı. Ama silâhlar hızlı yayılıyordu ve Almanya'da kopya edilen bir Miken miğferi batının standart savaş miğferi olmuştu. Mikenliler zenginliklerini silâhları ile ölçerlerdi; Mikenai'de bir lahit mezarında sadece üç ölünün yanında 90 tane tunç kılıç bulunmuştur. Aynı zamanlarda Brötanya kadar uzaklarda bile zengin ve güçlüler ay-

Katır ve sürü yolları ile taşımacılık, dağların sarp doruklarından aşarak yerin yüzeyini ta uzaklara kadar bir örümcek ağı gibi sarmıştı. İ.Ö. 6'ncı yüzyılda Stuttgart yakınında gömülen bir prensin mezarında Çin ipeği ve Yunan tuncu birarada bulunmuştur.

Çağdaş Yunanistan'ın maden kaynakları
Tunç âletlerin ve zırhın ortaya çıkışını sağlayan büyük atılım İ.Ö. 3'üncü bin yılın başında olmuştu. Ama demirin yaygın kullanımından sonra bile, birçok amaç için tunca hâlâ ihtiyaç vardı. Yunan tuncu için Kıbrıs'ın bakırı ilk kaynak olmuştu. Bakır külçe Kıbrıs ticaretinin simgesiydi. Ama, günümüz Kayseri'sinin yakınındaki Tabal gibi bölgelerden doğu Akdeniz limanlarına daha fazla bakır gelecekti. Tunç bileşimi için gerekli kalay ise, daha da uzaklardan getiriliyordu. 6'ncı yüzyılda Cornwall'lı aracı tüccarlar tarafından Seine'den yukarı, Saône ve Rhône vadilerinden aşağı, Yunan limanı Marsilya'ya getiriliyordu. Sömürge döneminin başlangıcında Yunanlı denizciler demir için bile büyük mesafeleri katetmeye hazırdılar. Elbe'den demir elde edebilmek amacıyla 8'inci yüzyılda Pithekoussai kurulmuştu. Anadolu'nun kuzey batısındaki Khaliybes de ünlü bir demir kaynağı idi. 630 ve sonrasında Galiçya'dan ve daha kuzeyden gümüş ve kalay, İspanya'nın güneyindeki Tartessos'tan Phokaia'lı (Foça) denizcilerce Yunan dünyasına getiriliyordu. Ancak gümüş Yunan anayurdunda bolca bulunan tek madendi. Erken 5'inci yüzyıldan itibaren Atinalılar gümüşü Laurion'daki kendi madenlerinden fazla miktarda çıkarıyorlardı. Gümüş ve altın Siphnos adasının servetini oluşturdu. 6'ncı yüzyıl Lidya'sında kral Kroisos (Krezûs)'ün serveti Gediz vadisindeki altınlı alüvyonlardan kaynaklanmıştı. Pangaion Dağı'ndan ve Thasos (Taşoz) adasından altın da çıkarılırdı.

nı şekilde fazla miktarda tunç hançerlerle beraber gömülürlerdi.

Avrupa'nın geri kalan bölümlerinde Yunanistan'daki gibi sarayların bulunmamasına rağmen, birçok yerde savaşçıların mezarları eşit ölçüde zengindi; Karadeniz'in kuzey batısında Borodino'daki 15'inci yüzyıl hazinesinde gümüş mızraklar, yeşim benzeri bir taştan baltalar ve su mermerinden topuz başları bulunmuştur. Avrupa'da her yerde altın, gümüş ve ithal malı süsler, ölen askerlerle birlikte gömülürdü. Miken altın kapları Cornwall'da taklit edilmişti. Romanya'da kullanım için olmadığı kesin olan gümüş savaş baltaları vardı ve bir buçuk kilo ağırlığında saf altından tek bir hançer bulunmuştur. Dünya ticareti bir anlamda kesintisiz olarak Britanya'dan Moğolistan'a kadar uzanıyordu.

Mikenliler Yunanistan'ının bu kadar müthiş genişlikte ufuklarının olması, Yunanistan'ın dünyadaki fiziki konumuna bağlıydı. Hem eskide hem de günümüzde Yunanistan'ın yazgısı, haritada bulunduğu yerin gereği Avrupa ile Asya arasında bir eşik olmaktır; her ne zaman, bir süre için açık coğrafî bağlarından biri veya diğeri zayıflasa sonradan daima canlandırılmıştır. İ.Ö. 5'inci yüzyılda, Yunanistan İskender (Aleksandros)'in sonradan tersine çevireceği bir durumla karşı karşıya idi, tam değilse bile neredeyse Pers İmparatorluğu tarafından yutulmuştu. Bir dönem Roma İmparatorluğu batıdan Yunanistan'ı ezmişti, ama Yunanistan toparlanmış ve Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası olarak doğunun etkisine girerken diğer yandan aynı zamanda kültürel uzantıları Anglo-Sakson İngiltere'ye erişmişti. Yunanlıların barbar kuzey ile ilişkilerindeki göreli belirsizlik, eşit ölçüde coğrafyanın, dağların ve ormanların sonucudur. Etkiler deniz yolu ile daha hızlı yol alıyordu ve belki sadece Mikenlilerin yıkılmasının hemen sonrası dışında Yunanlıların Batı Akdeniz'e el atmadıkları zaman yoktu.

Yazılı kayıtların olmaması nedeniyle Mikenlilerin Avrupa'ya ne kadar katkıda bulundukları belirsiz kalmaktadır, ama bu etkinin savaş ve silâh tekniklerinden veya kehribar boncuklar üzerindeki süsleme çizgilerinden daha fazla olduğu da kesindir. Antik Yunan'ın da içinde incelenmesi gereken, insan coğrafyası genel modeli açısından bakıldığında, Yunanistan'da tarih-öncesinin kendini tekrar etmesi büyüleyicidir. İ.Ö. 1000'den hemen önce Yunanistan'daki maddî kültür çöküşü, Yunanistan'ın dışında kalan Avrupa'daki daha az çarpıcı çöküş düzeyine indiğinde, klâsik dediğimiz o biçim ve ışık patlamasını hazırlayan yeni bir başlangıç gibi birşey Ege'de tekrar ortaya çıkmıştır. Böyle İsa'dan önce 1000'inci yılda, Yunanlılara özel bir yer iddia etmek, Keltlerin altın'da, tunçta ve örneğin müzik, çömlekçilik ve ahşap mimari gibi kaçınılmaz olarak kaybolan birçok sanattaki görkemli başarıların değerini düşürmez.

Demir çağının, Yunanistan'da Miken döneminin sonunda Kelt Avrupası'ndakinden daha erken başlaması ilginçtir. Demirin kullanıma girişinin nedenleri belirsizdir. Eğer bazen yapıldığı gibi göktaşlarından eritilseydi (sihirsel) bir değeri olabilirdi. Pek de kolay bir adım olmayan dövme tekniği bir kere öğrenildikten sonra, demir tunçtan daha ucuz ve daha boldu. Yunanistan'da demir çağının başlangıcı, doğudan tunç teminindeki bir başarısızlık ile birlikte, aynı yönden gerekli tekniklerin ulaşmasına da bağlı gibi görülmek-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tedir. En azından demire su verilerek çelik elde etme tekniği öğrenilene kadar kenarlarının daha az keskin olmasına karşılık, demir tunçtan daha ağırdır. Bu becerinin 5'inci yüzyıldan önce Yunanistan'da varolduğunu, o zamana ait kılıçların incelenmesi sonucunda, tunç silâhlara eklenmiş, su verilmiş çelik kesici uçlar bulunmasından anlıyoruz. Yunan demir çağının en başlangıcından, tunç perçin-çivili erken dönem bir demir balta başı, tunç kıtlığından bağımsız olarak bazı kullanım amaçları açısından demirin tunca tercih edildiğini düşündürmektedir.

Yunanistan'ın Avrupa'nın geri kalan bölümü kadar veya daha fakir olduğu karanlık çağlarda aydınlık, doğudan, daha gelişmiş halklardan gelmişti. Yunanlıların, Etrüsklere ve Galyalılara üstünlüğünü ve gelişmelerini açıklayacak başka bir etken olmasa bile, Finikelilerin, Mısırlıların, Süryanilerin ve İbranilerin yakınlığı, kendi içinde yeterli bir etki oluşturur. Finikelilerden alfabeyi, Mısırlılardan heykeli ve bütün Doğu Akdeniz kıyılarından mimariyi almışlardı. Yunanistan'da ne geliştiyse, onun özgünlüğü bile, -ne denli ağırbassa da, her türlü yabancı etkiyi Yunan terimleri ile yorumlamak konusundaki sürekli ısrar öyle boyutlara varmıştı ki Mısır heykelleri sırık gibi donup kalmışken, Yunan yontuları özgürce adımlar atıyor ve Yunan süsleme sanatı, aksi takdirde varolamayacak akıcı bir biçimsellik ve ince bir nitelik kazanıyordu- Yunanistan'ın fiziksel doğasından, onca canlı topluluğun birbirinden tam olarak yalıtılmamışlıklarından, dağlarından ve adalarından ileri gelmekteydi.

Klâsik Yunanlılar hâlâ Miken yollarını kullanıyorlardı ve Roma döneminde bile Yunan yol yapımı aynı dönemde Britanya ve Fransa'daki askerî ihtişama asla erişememişti. Yunanistan'daki tek büyük Roma yolu oldukça kuzeyden doğu yönünde geçen, Asya savaşlarındaki askerî güzergâh, Via Egnatia idi. Klâsik Yunan yollarından bazıları yakın zamanlara kadar katır ve sürü patikası olarak varlığını sürdürmüştür. Geometrik sanatın oldukça dar sınırları içinde bile olsa Yunan taşralı yaşama biçimlerinin dağınıklığı; belki şehir devletleri arasındaki savaşlar ve benim kanımca, Yunanlıların ırk teorileri de, hep bu haberleşmenin ağır aksak işleyen sisteminin bir ürünüdür. İnsanlığın Helenler ve barbarlar olarak şovence ayrımlanması Yunanlılara özgü değildir; bu tür ayrımlar neredeyse evrenseldir. Ama Klâsik dönemin Yunanlıları, soy ve lehçe ile ilgili kanıtları kabaca değerlendirerek, daha sonraki savaşlara, ittifaklara ve büyük aileler arasındaki çatışmalara temel olacak şekilde Dor, İon ve Akalılar arasında Yunanlıları biribirleriyle karşı karşıya getiren efsanevi bir ırk kavgaları tarihini geliştirmişlerdi.

Bu ırksal teoriler tamamiyle yanlış da olabilirdi. Lehçelerin gelişiminin Miken-sonrasında olduğunu iddia etmek, şimdi bizim elimizdeki Mikenliler ve daha sonraki Yunanlılarla ilgili kanıtlara aykırı değildir. Bunlar dağlık bölümlenmelerin ürünü ve karanlık çağların yalıtılmış gelişmeleri de olabilir. Eğer böyle ise, Dorların ve İonların ırksal bilinçleri de yanlış bir bilinçti. Hatırlanmalıdır ki, Peloponnessos'un devletlere bölünmesi, 5'inci yüzyılda bile tamamlanmamıştı. En güneydeki şehirler Augustus zamanına kadar bağımsızdı, güney Elis'deki Triphylia'nın kimlerden olduğu belirsizdi, Arkadia'nın birleştiği güçlükle söylenebilirdi. Sparta ile Argos arasında da yarı bağımsız kabileler vardı. Roma İmparatorluğu gibi geç bir döneme kadar, birkaç kere Yunanistan'ın fırtınalı en güney ucunu yelkenle geçmiş olmak bile, mezar taşına yazılmaya değer bir başarıydı.

Eski Yunan'ın lehçeleri
Klâsik dönemde, ıssız yerlerde hâlâ Yunan-öncesi dillerin bazıları varlıklarını sürdürüyorlardı: Girit'te (Eteokretai) lehçesi, Limni'de yerli halkca konuşulan Limni lehçesi ve Kıbrıs'ta Amathus'un (Eteokypriai) lehçesi gibi uzun a'larla konuşulan Dor lehçesinin Dorlu istilâcıların ele geçirdikleri yerler kadar yaygın olduğu söylenir. Bu bölgelerde Dor-olmayanlar bile ırksal farklılıklarının bilincinde olsalar da Dor dilini konuşuyorlardı. Thesselia ve Beotialı istilâcıları kendi Aiol dialektlerini birlikte getirmişlerdi. Hiçbir zaman yabancı istilâsına uğramayan Atinalılar, anakarada edebî geçerliliği giderek bütün Yunanca konuşan dünyaya hâkim olan İonik lehçeleri Attikacayı korudular. Hellenistik zamanların genel dili *(koine)*, Attikaca'nın halk arasında yaygın bir türüydü. Batı Anadolu'da hiçbir zaman günlük konuşma dili olamayan destansı şiirin biçemli dili gelişti. Halkın konuştuğu, kuzeyde Lesboslu (Midilli) şairlerin şarkılarında kullandıkları Aiol; Samos (Sisam), Khios (Sakız) ve kıyı İonia şehirlerinde ise İon lehçesiydi. Bu, ilk nesir yazarlarının diliydi. Kos (İstanköy)'da Hipokrates okulundan hekimler ve Halikarnassos (Bodrum)'daki tarihçi Herodotos Dorlu oldukları halde İonca yazdılar. Anakaranın kuzey batısındaki lehçeler, edebiyat yoluyla değil, yazıtlardan bilinmektedir. Arkadia'da, 1200 yılında Kıbrıs'a ilk yerleşenlerin götürdükleri Yunancaya çarpıcı biçimde benzerlik gösteren çok eski bir lehçe varlığını sürdürmüş ve Klâsik zamanlarda da antik hece birimleri ile yazmaya devam etmişlerdir. Pindos dağlarında, Yunanlılara anlaşılmaz gelen bir dil konuşan ve çiğ et yiyen bir halk yaşıyordu. Makedonya dili Yunanca ile akrabaydı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ESKİ YUNAN ARAŞTIRMALARI

Yunanlıların araştırılması Avrupa kültür tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır ve hattâ Yunanistan'ın arkeolojisinin bile kendine özgü bir tarihi vardır. Bu uzun sürece ve birbirini izleyen her kuşağın farklı dürtü ve eğilimlerine dikkatli bir göz atmaya değer, çünkü herbiri, bugün antik dünyanın eldeki bilgisi diye veya en önemli bilgiler olarak ne düşünebiliyorsak o konuda elbette izler bırakmışlardır.

Yunanistan ve Roma

Yunanlılar Roma İmparatorluğu tarafından yutulduklarında itibarları büyük ölçüde devam etti. Roma, onları bir ölçüde kendisi de Yunanlı olarak yutmuştu. Edebiyat, felsefe, bütün güzel sanatlar, hattâ Romalıların onca değer verdiği dinsel mitolojinin çoğu Yunandı. En itibarlı dil Yunan diliydi. Yunan atletizmi, kendilerinden yeterli uzaklıktaki Yunan özgürlük kavramı, Yunan köylü ve çobanlarının saf ve samimi fikirleri bile Romalıları hayran ediyordu. Hattâ Romalılar, Yunanlının kişi ve fizik olarak kendilerinden daha güzel olduğuna inanıyor gibi görünüyorlardı. Yunanlılara ilişkin bizim kendi davranışlarımızın temeli de, ağırlıkla Roma edebiyatına ve romantik Roma anlayışına dayanır. Siyasal olarak, Romalılar Yunanlıları aşırı derecede hem hor görmüşler hem de hayranlık duymuşlar ve diğer birçok yönden de ideallestirmişlerdir. Roma edebiyatı uzmanlarının en büyüklerinden biri olan Eduard Fraenkel, bir insan olarak derinliği olan her Romalı yazarın içine Yunan olan ne varsa bunların daha derinden işlediğini gözlemişti. Bu da doğrudur, ama Romalıların Yunan dünyasına karşı duygularını ve o dünyayla ilgili düşüncelerini yalnızca derin insanlık veya büyük edebiyat ile sınırlandırmadıkları da bir gerçektir.

Roma döneminde zaten Plutharkos gibi geçmişe özlem dolu tarihçilerin, ünlü 'bu zamanda sanat varlığını yitirdi' cümlesinin yazarı yaşlı Plinius gibi sanat tarihi ile ilgili düşünceleri kabul görmüş yazarların büyük etkisi vardı ve 'Yunanistan Rehberi' kitabında İ.S. 2'nci yüzyıl Yunanistan anakarasında varlığını sürdüren şehirlerin, din ve sanat anıtlarının eşitsiz, ama tam ve kapsamlı bir tanıtımını yapan Asyalı Yunan yazarı Pausanias gibi bir tür arkeologlar bile çıkmıştı. Ama geç Rönesansa kadar Batı Avrupalılar Yunanlıları edebiyat, özellikle de Roma edebiyatı aracılığı ile anlayabiliyorlardı. Pausanias'ın eseri nadiren çoğaltılmış ve az okunmuştu. 15'inci yüzyılda şans eseri gün ışığına çıktığında, bir İtalyan bilim adamı diğerine, bu metnin nasıl anıtların sadece edebiyatın gücü ile yaşamlarını sürdürebildiklerini gösterdiğinden söz etmiştir.

O zamanlarda kimse kazı yapmayı düşünmüyordu. Arkeoloji Roma'da başladı ve Yunan arkeolojisi Roma hazine avcılığının bir tür uzantısı olarak başlayarak bu haliyle epey uzun sürdü. İlk büyük Yunan antikaları kolleksiyoncuları İtalya'dan esinlenmişlerdi. 18'inci yüzyıl sonu kadar geç bir dönemde boyalı Atina çömlekleri, ilk önce İtalya'da bilindikleri için Etrüsk olarak düşünülmüşlerdi. 17'nci yüzyılda Delphoi'ye gitmek Milton'un aklına İtalya'da gelmişti ve 18'inci yüzyılda Johann Joachim Winckelmann (1717-68) Olympia'da kazı yapmayı Kardinal Albani'nin himayesinde plânladı. Olympia sitini bulan İngiliz Dilettanti (heveskârlar) Cemiyeti 1764'te ilk Yunan kazısı için yola Londra'dan değil Roma'dan çıkmıştı. Giovanni Battista Piranesi'nin öldüğü yıl olan 1778'de yaptığı Paestum yıkıntıları resmi ve James Stuart ve Nicholas Revett'ın *The Antiquities of Athens* (Atina'nın Antik eserleri) de (1762-1816) geleneksel Romalı beğenisinin bir uzantısıdır.

Gezginler ve Yağmacılar

Pausanias'tan sonra Yunanistan'daki antik anıtlar

Aşağıda: İ.S. 15'inci yüzyılda Ancona'lı Cyriaco, karşı sayfanın altında fotoğrafı verilen İ.Ö. 4'üncü yüzyılda Samothraki (Semadirek)'deki taş üstünde kabartma dansçıları göseteren bir çizim yapmıştı. Rönesans ortaya çıkardıklarına kendi beklentilerini yüklemişti bile.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://ranley.org

Tekrar bulunmalarından kısa bir süre sonra, 1778'de Piranesi'nin Paestum'un ünlü tapınaklarından biri ile ilgili izlenimi. Bir zamanlar deniz kenarındaki sığ sularda bulunuyorlardı. Daha sonra deniz geri çekildiğinden mozzarella peyniri yapımı için mandaların ahırı olarak kullanılmışlardı. Bu yüzyıla kadar Paestum (İtalya'da) diğer birçok Yunan sitlerine göre daha az harab olmuştu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ile ilgili kayıtlara geçen ilk ciddi araştırma, yürekli bir gezgin, tüccar, diplomat, bilgin ve tuhaf bir kişi olan Ancona'lı Cyriaco'ya (1391-1455) aittir. Zaten saray çevrelerinde ve Yunanistan'da orda burdaki bilgin manastırlarda, Pausanias'ın bahsettiği ve Strabon (İ.Ö.63-İ.S.21) ve Ptolemaios'un (İ.S.2'nci yüzyıl) daha yavan anlatımlarındaki antik şehir isimlerini, zamanın köyleri ile tanımlamak gibi bazı meraklar ortaya çıkmıştı. Varsa bile pek az isim bozulmadan yaşayabilmişti ve şehirlerin çoğu sadece harabeydi. Bazı tapınaklar kalelere dönüşmüştü. Olympia'daki Zeus mabedinin bir bölümü bir kale, Epidauros'daki Asklepios kümbeti *(rotunda)* bir zindan, Parthenon kilise, ve Atina'daki Akropolis'in geri kalanı bir İtalyan sarayı olmuştu. Cyriaco'nun gezileri sırasında, tekrar kullanılmış olan anıt yapılar yine terk edilmiş haldeydi ve şimdi harabe olarak durmaktadırlar. Atina'nın akropolisi kullanılıyordu, ama daha tarihinin en kötü bölümü ile karşılaşacaktı. Cyriaco gördüklerini çizdi, antik yazıtları kaydetti, bilgi topladı ve sahip olduğu el yazmalarını bazen bol bol notladı. Ama kimse ardından gelmedi.

İlk bilgili gezgin ve yağmacılar 17'nci yüzyıl sonlarından önce Fransa ve İngiltere'de ortaya çıkmıştı. O yüzyılın sonlarındaki Türklere karşı düzenlenen harekât Atina'da korkunç hasar meydana getirdi. 1700'e kadar Yunanistan'ı belgeleyen sanatçı ve amatörlerin, görmeyi umduklarının dışındakileri neredeyse büsbütün dışladıkları bir gerçekti. 1677'de şiddet olaylarında ölen ve İsfahan'da gömülen Francis Vernon, Yunan gezileri üzerine, Londra'da Royal Society kütüphanesinde daha yayınlanmamış durumda bekleyen ciltlerce not yazmıştı. Bitki örtüsü ve kalelerin eski çağlarda tahkim edilmesi ile ilgilenmişti 1760'larda, net mimari çizimleri ve kesin arazi kayıtları, Avrupa'ya ilk defa Yunan gerçeğine İtalyan gözüyle bakmayı öğrettiğinde, ilk büyük değişiklik meydana geldi. Aynı zamanda kabul etmek gerekir ki, ezilen köylülere duyulan romantik bir yakınlık ve Türklere yönelik bir tür canlı ve gösterişli ilgi, gezginlerin davranışlarını renklendiriyordu. Roma etkisi de daha yok olmamıştı; 1816'da Lord Elgin, Parthenon'dan topladıklarını İngiliz hükûmetine sattığında, yetkili uzmanlar bunların değerlerini, alışkanlıktan gelen daha fazla bir yakınlık duydukları Roma eserleri ile karşılaştırarak düşürmek için hâlâ tartışıyorlardı.

Bugün o düşlerle dolu yüzyıllardan kalan belki tek etki, bizim Yunan orijinalleri Roma kopyalarından

çok kesin ayırd etmemiz, katılık ve gücü abartarak, hem Yunan hem de Roma sanatının zaman zaman esinlediği daha sıcak ve yumuşak nitelikleri gözönünde tutmamızdır. Bir kimsenin kendi sınırları içinde geçmişi çözmesi bir yaşamboyu zaman alır.

Arkeoloji ve Yunanistan Üstüne Çağdaş Anlayışlar

1804'de el altından şu veya bu yolla Fransızlara karşı çalışmak üzere hükûmetinden gizli emirler alan William M. Leake adlı bir İngiliz subayı, güney Yunanistan'ın savunmasını incelemek üzere Türklere danışman olarak verilmişti. Bu görevi sırasında Yunan kalıntı ve sitleri hakkında ilk ve hâlâ en sevimli incelemeyi yaptı. Pek az bir süre sonraki, bölgeye düzenlenen Fransız bilimsel gezi kurulu da bu türden mükemmel bir çalışma ortaya koymuştu.

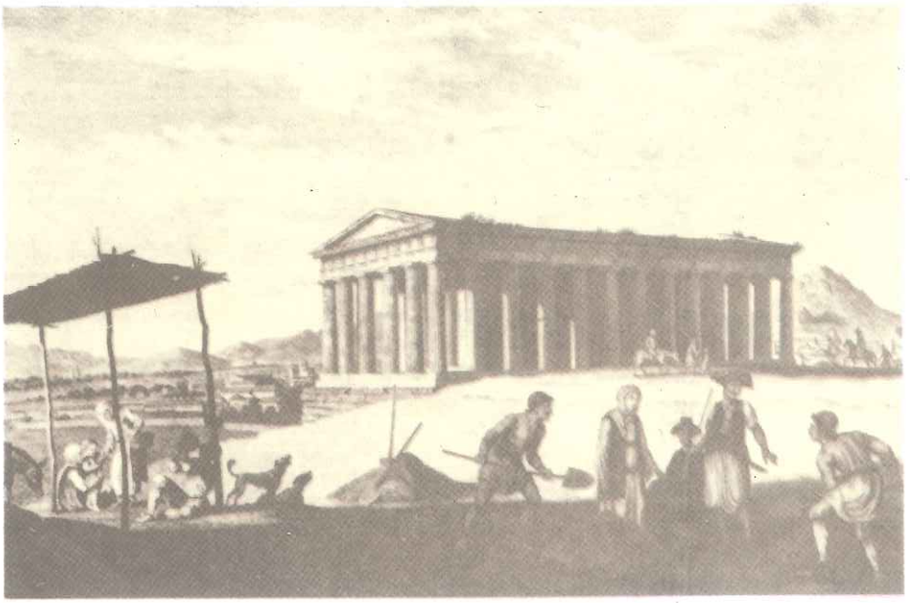
19'uncu yüzyılda eskiye ilişkin maddî ayrıntılara duyulan ilgi arttı. Kendi tekniklerinde yetersiz olmasına rağmen, arkeoloji, örneklerinin çeşitliliği ile sanat tarihini ezmeye ve Perikles çağı üzerine gelişmiş olan Avrupalı beğenisi daha ötelere açılmaya başladı. Yüzyılın sonlarında tarih öncesi arkeolojinin yeni ve sınırsız ünü hissedilmeye başlanmıştı. Heinrich Schliemann, 1860'lardan 1880'lere kadar Homeros'un Troya ve Mikenai'si için kazı yapıyordu, ama Sir Arthur Evans 1900'da Knossos'u, Yunanlılara sanki inanılmaz gelen bir dünya, bir Yunan öncesi yazı ve bir Yunan öncesi dil için kazıyordu.

Evans, aradığı erken bir yazı ile ilgili kanıtı onbeş günde bulmuştu, ama dilin Yunancanın erken bir biçimi olarak çözülebilmesi için 50 yıldan fazla zaman geçmesi gerekmişti. Bu sırada Miken ve Girit kazıları Homeros araştırmaları sınırlarının çok ilerisine yayıldı ve yazılı kayıtları olmayan bir tarihi anlamanın zorluğuna rağmen, şimdi artık biz, Girit saray uygarlığı, Mikenler ve hattâ Yunan tarih öncesinin çok daha erken dönemleri hakkında, İ.Ö. 5'inci yüzyılın eşsiz olarak kabul edilen sanat ve inceliklerini değerlendirmelerimizde daha dikkatli olmak konusunda yeterince bilgi sahibiyiz.

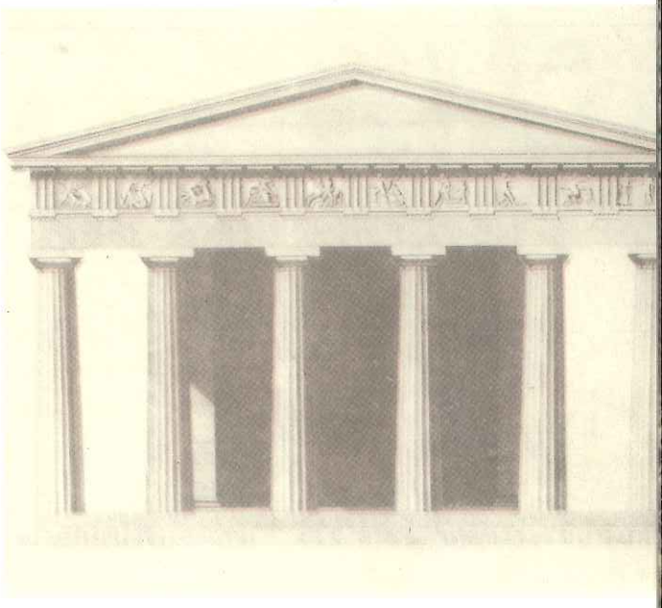
Bu yüzyılda başka değişiklikler de olmuştur. İlk önce Avrupa'da Klâsik eğitimin aristokratlara özgü olması fikri zayıfladı. Artık bir Klâsik bilginin alışılmış olduğu gibi özellikle bir 'centilmen' veya bir 'lady' olması gerekmiyordu; böylece bilgin kuşaklarının birçok üstü örtük varsayımları sesizce yok olmuştu. Şimdi eski toplumlarla ilgili daha fazla antropolojik soru, Platon'un, tarihçilerin ve hattâ destan kahramanlarının ve dramatik ozanların daha etkili bir eleştirisi var. Kazı, daha kesin, daha araştırıcı ve nesnelerin üzerini açmaktan daha fazla edinilen bilginin çözümlenmesi ile ilgili. Sanat tarihi bile, üslûba ilişkin değişikliklerin çok ufak ayrıntılarını ve karmaşık çalışmaların kimlere yakıştırılacağını saptamaya koyulmuştur; sanat tarihçisinin metodunun ana çizgileri 1939'dan önce belirlenmişti ve yeni malzemelerin bolluğu bile onları değiştiremez. 1890'larda Yunanistan'da ortaya çıkmaya başlayan ve hâlâ da devam eden erken malzeme ve özellikle de heykel ile giderek daha fazla aşina yeni bir bilginler kuşağı yetiştikçe 5'inci yüzyıldan geriye 8'inci yüzyıla doğru sadece yavaş yavaş bir odak kayması olmuştu. Arkaik Yunan heykeli ile ilgili ilk yeterli çalışmalar ancak iki dünya savaşı arasında yayınlanabilmişti. Yine hatırlanmalıdır ki, halkın beğenisi söz konusu olduğunda, 1950'lere kadar Yunanistan'ı ziyaret etmek hem bir lüks ve maceraydı, hem de Yunan arkeoloji görevlilerinin sorumluluğundaki çok büyük kolleksiyonlar üzerinde çalışmak bilim adamları için bile her zaman kolay değildi.

Sonuç olarak, arkeoloji müthiş şaşırtıcı bir hale gelmiştir. Eğer 100 veya 200 yıl önce ortaya çıksaydı, büyük etkisi olacak ve eşsiz bir değeri olduğu düşünülen Antik Yunanistan fikrini değiştirebilecek sanat ürünleri bu günlerde ihmal edilmiştir. Yunan dini ve mitolojisi karşılaştırmalı çalışmaların karmaşası içinde tanımlarını yitirmişlerdir. Tarih bilimsel yayınlarda tartışılmaktadır, ama geçen yüzyıldan beri antik Yunan tarihinin tamamı ile ilgili tek bir inandırıcı serimleme yazılmamıştır ve Yunanlılar hakkında, Mommsen'in *History of Rome* (Roma Tarihi) (1854-56) veya Gibbon'nun *Decline and Fall of the Roman Empira* (Roma İmparatorluğunun Gerilemesi ve Çöküşü) (1778-88)'ne benzer hiçbir şey yoktur. Marxist çözümlemeler erken Yunan tarihindense geç döneme daha üretken bir biçimde uygulanmıştır. Arkeoloji bugün, 20 veya 30 yıl öncesine kadar kimsenin ilgi göstermediği bir alana en yoğun zihinsel çabalarını vermekte, Mikenlilerin sonu ile arkaik Yunanistan'ın ilk parıltıları arasındaki karanlığı aydınlatmaya çalışmaktadır.

20'nci yüzyıl kazılarının bazı ürünleri, kaçınılmaz olarak zaman ve harcanan paranın sonucuydu. Büyük sit alanlarının merkezleri ve büyük istihkamla-

Stuart ve Revett, bu tapınağı (Atina'nın Antik Eserleri) *The Antiquities of Athens* (1762-1816) adlı eserlerinde Theseus tapınağı olarak yayınlamışlardı, fakat gerçekte Hephaistos tapınağıydı. Bu bütün Yunan tapınakları içinde iyi korunanlarındandır. Sadece çatısı 18'inci yüzyılda yaban arılarının balının peşindeki bir Türk tarafından tahrip edilmişti.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rın ölçüleri gibi belirli tip sorunlar hakkında bizden önce gelenlerden oldukça daha fazla şey biliyoruz. Daha kolay yolculuk, sömürge ve ticaret sitleri, mimari, şehir plâncılığı ve benzeri konularda yararlı karşılaştırmalı çalışmaları getirmiştir. Antik makinelerin uzmanları ve hayranları vardır. Unutulmamalıdır ki, herhangi bir büyük sitte arkeoloji, bazı şeylerle sırf orada bulundukları için uğraşmak zorunda kalmıştır. Yüz sene önce kazı yapanlar daha aristokratiktiler, nereyi isterlerse orayı kazmışlar ve küçümsedikleri şeylere aldırmamışlardı. Seçimleri çoğunlukla kendi maddî değer ve sahte estetik anlayışlarından kaynaklanıyordu ve hiç şüphe yok ki çağdaş yanılgı daha doğru yandadır. Fırsatlar bir kere ihmal edilince yeniden ele geçmez. Olympia ile ilgili şimdi artık hiçbir zaman öğrenemeyeceğimiz pek çok şey olmalı ve eğer varsa bile pek az yer vardır ki, antik bir şehrin tarla ve hattâ mezarlık düzeni el sürülmemiş halde bulunabilsin. Hâlâ devam etmekte olan Sicilya'da Megara Hyblaia'daki her mezarlığı temizleme işi eğer tamamlanırsa, herhangi bir Yunan yerleşim yeri ile ilgili bu ölçüde tam bilgiye şimdiye kadar ilk defa sahip olabileceğiz. Yine de bu tür bir işi 19'uncu yüzyılda yapmak şimdikinden daha basit olurdu, çünkü o zaman el değmemiş durumdaki birçok sit şimdi bozulmuş veya gizlenmiştir.

Hâlâ tarihsel olarak ünlü, isimleri bilinen şehirler lehine bir kayırma var. Bu, geçmişte tarih-önceleri, şimdi klâsikçileri etkilediği kadar kötü etkilemişti. Homeros'da sözü edilen bir yeri kazmak hoş birşey, Pausanias'da da aşağı yukarı her yerin sözü geçer. Bir zamanlar modern bir köyden daha küçük olan bir yer için 'şehir' sözü yanıltıcı bir tanımlama olabilir ve biz hem Peloponnessos'daki küçücük bir korunaklı köy hem de Atina için aynı sözcüğü kullanarak kendimizi büyük bir yanlışa yöneltiyoruz. Başka yönlerden büyük ölçüde çağdaş bir başkent olduğundan Atina'nın önemini abartıyoruz ve birçok arkeolog ve bilgin onu taşraya tercih ediyorlar. En azından antik Attika'daki küçük şehirlerin bile birçoğunun yerleri biliniyor; Yunanistan'ın geri kalan bölümü, karşılaştırıldığında bugün kazı yapılmamışlıkları kadar az nüfus yoğunluğunda değillerdi.

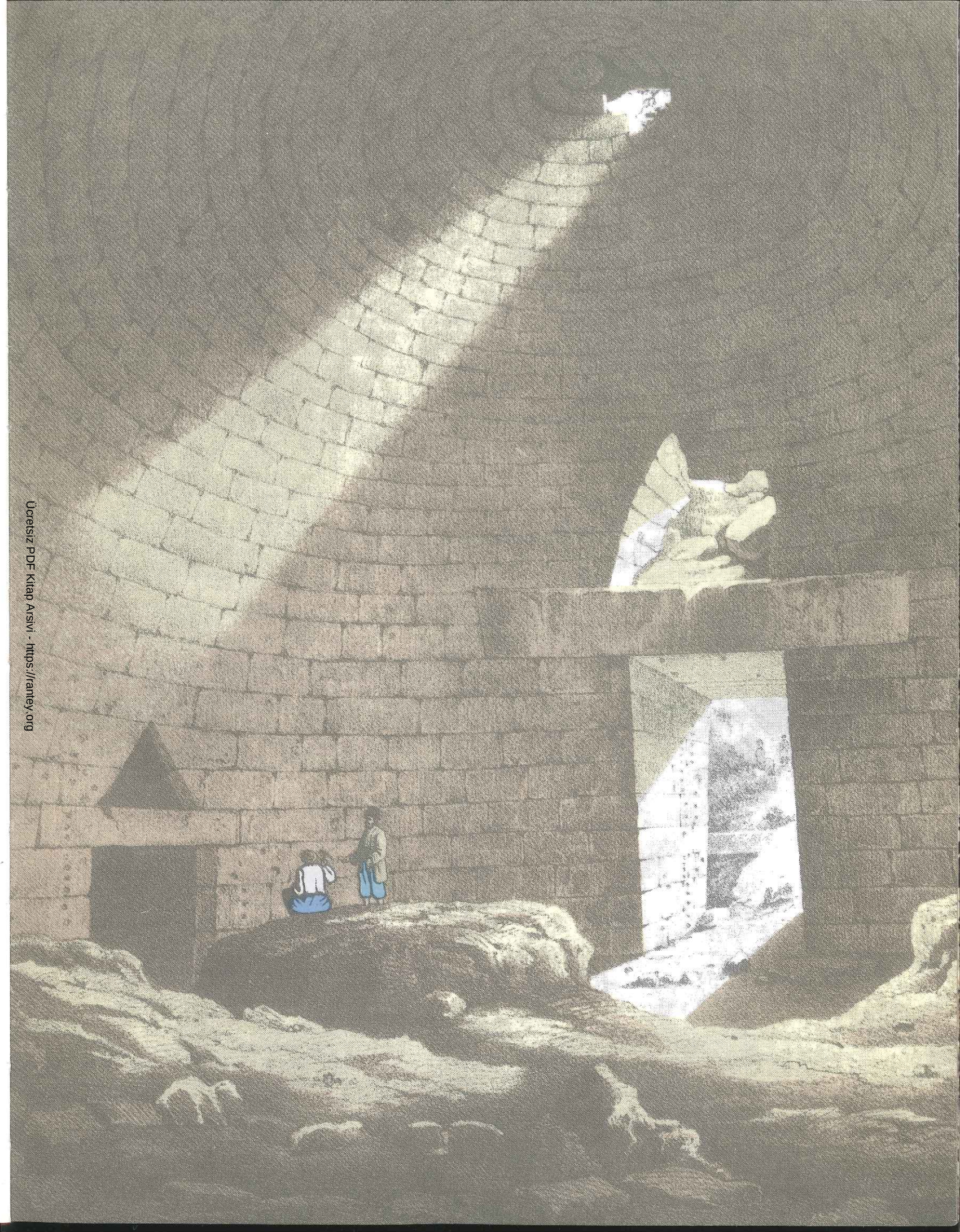
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://ranley.org

Atılgan Arthur Evans *(yukarıda)* güzel bir antika kolleksiyonuna sahipti ve tutkulu Heinrich Schliemann *(sağda)* Yunanlı karısına Troya'nın altın hazinelerini takmıştı (daha sağda). Bu etkili kişilikler Yunan topraklarındaki tarih öncesi arkeolojiye büyük ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Kazılar çok büyük ölçeklerde ve bulduklarının birçoğu mükemmel nitelikteydi.

Karşıda: Mikenai'deki (İ.Ö. 14'üncü yüzyıl) 15 metre yüksekliğinde Atreus hazinesinin içi, İngiliz Edward Dodwell tarafından 1801-06 yıllarındaki gezileri sırasında çizilmişti. Bu yaklaşık İ.Ö. 1500 yılından itibaren Mikenai'de yapılmış büyük dirsekli kovan mezarların belki de en zarifidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Evans'ın Girit'teki çalışmaları, önsezgili, parlak kişiliği ve kendi zamanının yüksek profesyonel standardları ile dikkati çekmiştir. Giritli işçileri ile yakın ilişki içinde çalışmıştı ve sonradan yapılan tartışmalar, onun, yeraltındakilerden pek azını atladığını göstermiştir.

Tarih-önceciler, her zaman edebiyata daha az güvenmeye zorlandıklarından, teknik açıdan klâsikçilerden daha kuvvetlidirler ve arkeolojiye özgü bilim dallarına daha bağlıdırlar. Bu yüzyılda, sonunda Homeros'un baskısından kendilerini kurtarmışlardır ve mitolojiye ilgilerini kaybetmektedirler. Ancak Homeros'un metnindeki herhangi bir imadan bağımsız olarak arkeolojinin sonuçları bol miktarda ortaya çıkmaya başladığında, Homeros ile tarih-öncesi Yunanistan'ın ne yönden ilişkili olduklarını görmek mümkün olmuştur. Klâsik arkeoloji de hâlâ, ünlü isimlere ve kurumlara biraz boş verip, taşların bize anlatmak istedikleri ile ilgili maddî kanıtlar üstünde dikkati yoğunlaştırarak benzeri bir süreci geçirmek zorunda gibi görünmektedir. Bir zamanlar olduğundan daha fazla sosyolojik olmak zorundadır.

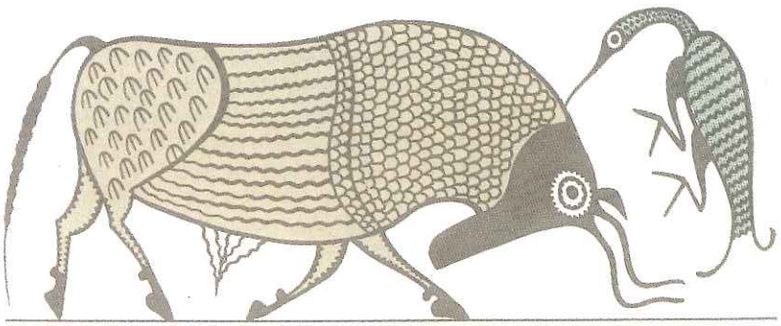
Bunca yüzyıl sonra bile hâlâ bilemediğimiz bazı şeyler, uzman olmayanları şaşırtacaktır. Yunan mermerinin kullanımı hakkında hâlâ yetkin bir çalışma yoktur. Tuncun, hattâ altının antik kaynakları hâlâ büyük ölçüde bir tahmin sorunudur. Ne türden olursa olsun neredeyse hiçbir istatiksel çalışma yapılmamıştır. Yunanistan'daki hemen hemen her kutsal yerin maddî tarihinin şu veya bu çok önemli evresi güvenilmez durumdadır. Bu genellemeye istisna olmaya yaklaşan yegâne örnekler, Atina'nın akropolü ve belki Delphoi'dir.

Birbirini izleyen bilgin kuşakları farklı estetik hatalar yapmışlardır. 1900'lerde Sir Arthur Evans'ın görevlendirildiği Minos restorasyonunda, kibarca söylemek gerekirse Kral Edward dönemi üslûbu vardır. Teknik ressamı Piet de Jong'un bir Miken sarayının taht salonunu ayağa kaldırma çizimleri, bir 19'uncu yüzyıl trenyolu otelinin reddedilen girişi taslağına benziyor.

Günümüzdeki estetik yanlış değerlendirmeler gözönüne alınırsa, son zamanlardaki arkaik Yunan heykellerinin fotoğraflarının birçoğu bunları edepsizce güzelleştirmiştir. Ancak şimdi, artık neredeyse çok geç olduğunda, kendimize antik şiirleri başka şiirlerle karşılaştırılabilecek sanat eserleri olarak değerlendirmemiz gerektiğini söylediğimiz bir zamanda, Pindaros ve onun değerlerini gözönüne alıyoruz. Oysa bu şiirlerin, Fransızcaları daha iyi, İtalyancaları çoğu kez mükemmel olmakla birlikte, en azından İngilizce çevirileri genellikle zayıf ve yanlıştır.

AYRIM İKİ:

TUNÇ ÇAĞI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GİRİT VE MİKEN SARAY UYGARLIKLARI

Bugüne gelindiğinde arkeolojik kanıtların yıllarboyu birikimi, İ.Ö. 2100 ile 1100 arasında Knossos ve Mykenai'nin geliştiği zamandaki yaşamın birçok ayrıntısını aydınlatmıştır. Yunanistan'da İ.Ö.2000'den oldukça önce de, Hint-Avrupalılar vardı. Ama en önemli aşikâr sorulardan bazıları hâlâ cevapsızdır. Bazı konular üzerindeki bunaltıcı tartışmalar ve inandırıcı olmak yerine sadece esinleyici nitelikte diğer kanıtlara fazla ağırlık vermek, o 1000 yıl içindeki olayları daha da zor açıklanabilir kılmıştır. Arkeologların kullandıkları zaman ölçeği (Zamandizin tablosuna bakınız) kesin bilgi ve tarihlerdeki eksiklik nedeniyle, Girit, diğer adalar ve anakara için bir miktar değişir. Ama dönemin sonunda, Girit büyük bir uluslararası etki merkezi olduğunda, bütün Yunan topraklarındaki gelişme zaman ölçeği birleşmiş ve Yunanistan'daki birçok yerin tek bir tarihi olmaya başlamıştır.

Anakaranın güneyinde, Yunanca konuştuğunu bildiğimiz ilk halk olan ilk Mikenai hanedanı, İ.Ö.1700'lerde, görece geç bir zamanda, Girit saray uygarlığının zaten varolduğu ve Girit'in etkisinin adalarda ve Güneydoğu Akdeniz'de yayıldığında ortaya çıkmıştı. Mikenlilerin tarihin çağdaş bilincine ilk girişi, Mykenai'deki büyük kuyu mezarlar çemberi ile birlikte görkemli bir biçimde olmuştu. Orada, o döneme ait hiçbir saray bulunmamıştır ve belki de hiç yoktur. O tarihte Avrupa'nın başka yerlerinde de savaşçı mezarları ile ilişkili hiçbir saray bulunmamaktadır. Bilebildiğimiz kadarıyla Mykenai'nin ilk efendileri çadırlarda veya tahta kulübelerde yaşamış olabilirler. Kalıntılarda varlığını sürdüren Mykenai şehri daha sonra kurulmuştu ve İ.Ö. 13'üncü yüzyıla kadar tahkim edilmemişti. O zamanda Mykenai'de şehirdışındaki zengin evler yangın ile harab olmuş ve Tiryns'de, Atina'da akropolisin altındaki gibi oraya da derin kuyular kazılmıştı. En iyi bildiğimiz Miken sarayları -Mykenai, Pylos ve Tiryns- başta değil, Miken döneminin sonuna doğru yapılmıştı.

İ.Ö. 2000'den önce Girit

Knossos'ta tahkimat yoktu ve gariptir ki sarayın kendisine uygun mezarları da yoktu. Arkeolojiden tarihî tartışmalar, ağırlıkla kültürel ve fiziksel devamlılık ve devamsızlıklara dayandığı için bu durum beklentilere uymamaktadır; fakat, Knossos'un bir uydurma, yaşanmamış bir şehir, büyük bir mezarlık olduğunu söyleyen yeni teori de kesinlikle yanlıştır. Knossos yavaş gelişti ve saray, Mykenai'deki örneğin tersine daha önceki yerleşimlerin derin yıkıntısı üzerinde yükseldi. Giritliler köken olarak Güneydoğu Akdeniz'de bir yerdendiler, belki Mısır'daki huzursuzluk-

Üstte Geç Miken sanatı ekonomik ve bazen de komiktir. Euboea (Eğriboz)'da Lefkandi'den bu çömlekteki bir çift grifon yavrularını bir kuş yuvasında besliyor.

Miken Dünyasının Yerleşimleri Mykenai'nin sur, şahane kuyu ve kovan mezarları, birkaç kilometre uzaktaki büyük Tiryns kalesiyle uyum içindedir. Mykenai'de ve Pylos ve Knossos saraylarında bulunan hece yazılı kil tabletler 1950'lerde çözülmüş ve Yunan dilinde olduğu kanıtlanmıştı. Bütün bunlar envanterlerdir ve Hitit başkentinde bulunan aynı dönemin tabletlerinin tersine, siyasal tarih konusunda bize hiçbir şey söylemezler. Ancak biz arkeolojik buluntulardan, en azından Miken kültürünün yaygınlığı ve çeşitliliği konusunda bir izlenim elde edebiliriz. Batıya doğru Kephallenia'da küçük kovan mezarlar bulunmuştur; Thessalia'da çok irileri vardır. Miken çömlekleri bu harita sınırlarının ötesine, İtalya'da Tarentum (Toranto) yakınlarından doğu Akdeniz'e kadar ihraç ediliyordu. Koloni dönemi Yunanlılarınca yeniden başlatılmak üzere Miken uygarlığının çöküşü ile birlikte, bu çok uzaklara yayılmış ticaret bağlantıları kopmuştu. İ.Ö. 1000 dolaylarındaki Yunan göçünden oldukça önceye ait Miken çömleklerini ve kovan mezarlarını batı Anadolu'daki bazı sitlerde ve karadan uzak adalarda bulmak şaşırtıcıdır. Bunları kullananların Yunanlı olduklarından emin olamayız.

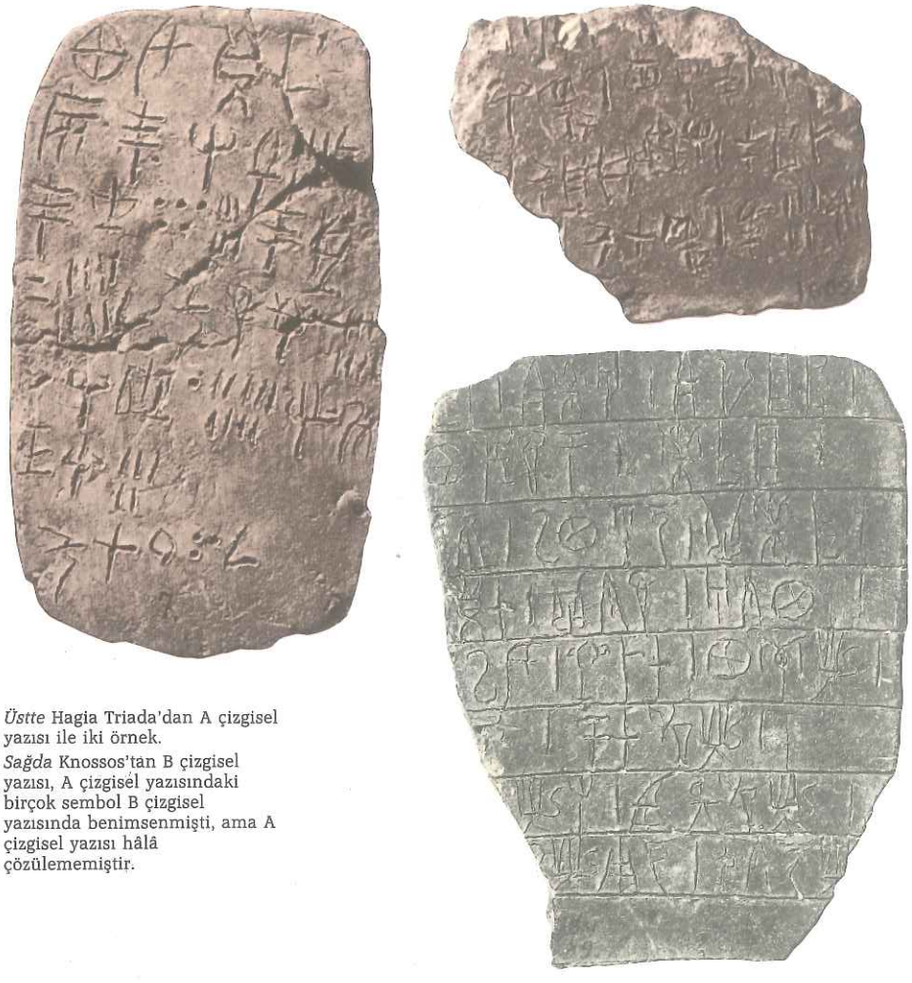
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Girit'teki Minos yerleşim yerleri Klâsik Yunanlılar, Knossos'taki Minos labirentini hatırlamışlardı. Bu yüzyıldaki kazıları İ.Ö. ikinci bin yılın en ihtişamlısı Knossos olan yaygın saraylarını ortaya çıkarmıştır. İ.Ö. 1450 civarındaki yıkımından sonra Knossos, aynı debdebeli geleneğe sahip Mikenli Yunanlılarca ele geçirilmişti.

lardan kaçıp sığınanlardı, belki de daha doğudan gelmişlerdi, ama Knossos'un altındaki 7 metrelik yığın, İ.Ö. yaklaşık 1900'de sarayı kuran Giritlilerden 4000 yıl kadar önceden beri sit alanında oturulduğunu gösterir. Hattâ maden bile kullandıklarını, Knossos'ta Neolitik düzeydeki evlerden birinde belki bir hediye veya ithal edilmiş olan bakırdan bir baltanın bulunmasından biliyoruz.

İ.Ö. 2800'den hemen sonra Giritlilerin zaten Ege'de bir etkileri vardı ve arı kovanı benzeri kubbeli kendi tipik mezarlarını geliştirmişlerdi. Girit adasında bir tekinin bile dokunulmadan varlığını koruyamamasına rağmen, bu üslûp 1000 yıldan fazla sürdü. Duvarlar kalındı ve biçimi kerpiç mimariyi anımsatıyordu. Mezarları, 13 metreye yakın genişlikleri ve uzun ön avlulu dairesel biçimleriyle, şüphesiz o zamanki evlerinin biçimine uygun taklitleriydi. İ.Ö. 2000'lere gelindiğinde, güneydoğu Akdeniz'de varolmasına rağmen, Giritlilerin hâlâ yazı konusunda bir bilgileri yoktu. Mısır taş vazoları Girit'te fazla miktarda, ıssız yerleşimlerde bile bulunmuştu, bunlar İ.Ö.3000'inci yıllar civarında yapılmıştı, ama Girit'e çok sonraları girdiklerine dair hiçbir kanıt yoktur. Acaba bunlar gerçekten Girit'te dededen kalma değerli şeyler olarak baştan beri var mıydılar, yoksa Mısır'daki Eski Krallık dönemindeki soylu ve hanedana ait mezarların İ.Ö.2300'lerde soyulmuş ganimetleri olabilirler mi?

Üstte Hagia Triada'dan A çizgisel yazısı ile iki örnek.
Sağda Knossos'tan B çizgisel yazısı, A çizgisel yazısındaki birçok sembol B çizgisel yazısında benimsenmişti, ama A çizgisel yazısı hâlâ çözülememiştir.

Büyük Sarayların İçeriği

Girit'teki en eski yazı örnekleri İ.Ö.1900'lere uzanır. Bunlar hiyeroglif veya resim yazısıdır. El yazısı, taş kapları işleme ve taş mühürleri kazıma sanatı, Girit'e galiba Suriye'den, belki Kıbrıs'ın karşı kıyısındaki Ras Samra (Ugarit, Lazkiye yakınında)'dan gelmiştir. Bu durumda sanat diğer başka hallerde de olduğu gibi sığınanlar tarafından götürülmüş gibi görünmektedir. Bütün bu dönemden arta kalan yazılı dil örneklerinin büyük çoğunluğu -Minosluların A çizgisel yazısı- katıksız idari kayıtlardır ve sadece kısa bir süre sonraki Mykenaililerin B çizgisel yazısı çözülmüştür, ama Knossos'tan bazı erken kil tabletlerin biçimi, bizi, yazının hurma yapraklarında başladığına inandırmaktadır. İ.Ö. 1450'den sonra Mikenliler arasında Yunanca bir yazılı edebiyat olması pekalâ mümkündü. Aynı biçimde, elimizde bu tarihe ait müzisyen heykelleri ve daha öncesinden küçük Yunan adalarından daha basit mermer şekiller var, ama tabii ki orta Ege adalarının müziği veya şiiri ile ilgili hiçbir şey yok. Girit'te (ve Girit'in egemen olduğu adalarda) görsel sanatların büyük miktarlarda ortaya çıkmasıyla, aynı zamanda sanatçıların kendileri de taşlar ve onların renklerinin, deniz kabuklarının ve deniz ile ilgili herşeyin daha yoğun bilincine varmışlardı. O dünyada her yerde, mezarların, tahıl ambarlarının ve dinsel tören kaplarının üzerinde kapalı helezonlardan süsler vardı. Sanatın gelişiminde, gelişen deniz kabukları ve balıklar gibi doğal formların bilinçli anlatımıydı, ama en mükemmel tasarım, William Morris'in hiçbir zaman Minos sanatını bilmemesine rağmen bir ölçüde onu anımsatan söğüt yapraklı duvar kağıdı kadar kalıplaşmıştı.

2000 ve 1400 yılları arasındaki Girit'in en parlak döneminin büyük sarayları Knossos, Phaistos, Mallia ve Khania (Hanya)'daydı. En sonuncusu hâlâ büyük ölçüde kazılmamıştır. Bazıları harika malzeme veren daha birçok küçük saray da vardır, ama belki Kato Zakro hariç hiçbiri önemli merkezlerle boy ölçüşemez.

Knossos ve Phaistos İ.Ö. 1700'ler civarında tahrip edilmişlerdi, Phaistos belki daha korkunç biçimde yıkılmıştı. Her iki saray da yeniden yapılmış ve Mallia daha küçük bir plâna göre inşa edilmiştir. Knossos en gösterişli zamanında 160 metre kare kadardı, yani bir küçük Oxford veya Cambridge kolej binası veya küçük bir ortaçağ manastırı büyüklüğünde; İ.S.1300'de Bolton Abbey'nin (manastır) sahip olduğu sayıda koyunu vardı. Bu, hiç olmazsa kazılan Knossos'dur; çevredeki bölgeler son birkaç yılda bulunmuştur; bunları adamakıllı öğrenebilmek için Sir Arthur Evans'ınki gibi bir servete ihtiyacımız vardır.

İ.Ö. 16'ncı yüzyıl ortalarında, Girit saray uygarlığının doruğunda, Kiklades adalarının en yakın olanı, volkanik Santorini (Thera, Santorin) adası infilâk etti. Santorini tamamen harap olmuştu; ada üzerindeki saray zamanında terk edilmiş ve lâv sadece birkaç hayvanı boş odalarda yakalamıştı, ama bütün bir saray gömülmüş ve bugüne kadar Pompeii kadar mükemmel korunmuştu. Patlama oldukça heybetli olmuş olmalı. Girit'in doğusu kadar uzaklar bile korkunç zarar görmüş olabilir. Girit'te ekinler ciddi öl-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

çüde bozulmuş başka depremler de olmuştur. Bunlarla aynı zamanda veya ilerki yıllarda Zakro ve Mallia yıkıldılar, Knossos hasar gördü. Sonunda sadece Knossos kurtuldu. Görünüşe göre, Zakro bu tarihten önce terk edilmişti. Fakat olup biten herşeyi etkileyici bir patlama ile açıklamanın heyecanlı çekiciliğine rağmen, olayların kesin sırası ve bağlantıları şüpheli kalmaktadır. Açlık, hastalık ve ihtilâl de rol oynamış olabilir, ama bütün bunların arkeolojik olarak izlenmesi zordur.

İ.Ö. 1400'ler civarında Knossos'ta bir Miken işgalinin olduğu eskiden şiddetle yadsınırdı, fakat şimdi artık kesindir, ama burada da koşullar yine belirsizdir. Birlik, imparatorluk, federasyon, hanedan evliliği ve kültürel egemenlik arasında gerçekten ne olduğu hakkında bir seçim yapmak her zaman mümkün değil. Fetih, ancak ithal edilen bir kültür, yıkımı izlediğinde belirgin olmaktadır.

Knossos Arşivi

Knossos'ta bulunan önemli arşiv, bize bir Girit sarayının ekonomisi hakkında bazı şeyler söyler. Anakaradaki Mykenai saraylarının da yazısı olmakla birlikte B çizgisel yazısı denilen yazı ile kazılmış kil tabletler Girit'te sadece Knossos'ta bulunmuştur. Hâlâ çözülemeyen A çizgisel yazısı, ki belki B çizgisel yazısı da bunun bir uygulaması olabilir. İ.Ö.1700 ve 1450 yılları civarında bütün Girit'te çıkmaktadır. Bir Yunanistan halkı olarak ortaya çıktıkları için hayli tipik bir biçimde, Mikenliler Girit'e verdiklerinden daha fazlasını onlardan öğrenmiş gibi görünmektedirler; Knossos B çizgisel yazısı tabletleri zamanındaki (İ.Ö.1400'e doğru) egemenlik dönemleri, askerî işgaller, zanaatlarda ilerleme ve saray sanatlarında gerileme ile bir daralmışlık ortamıydı. Saray duvarlarına freskler yapan ressamlar dikkatlerini askerlere ve savaş sahnelerine çevirdiler, silâhlar daha ustaca yapıldı ve çömleklerin yapısı incelendi, ama süslemeler savruk olmaya başladı. Yine de bu tür izlenimleri fazla abartmamak gerekir: o tarihlerde Yakın Doğu'da başka yerlerde de militarizmde eşdeğer bir artış vardı.

Knossos B çizgisel yazı tabletleri bütün zenginliklerin arkasında tarımın olduğunu açığa vuruyordu. Koyunlar ellilik gruplarla sayılırdı, yün bir sürüdeki koyun sayısının onda birinin katları olarak veya koç sayısının dörtte biri üzerinden hesap edilirdi. Yönetici bir kraldı, ama ürünün veya toprağın paylaşımı söz konusu olduğunda, üçlü bir kurul hep birlikte kralınkine eşit bir pay alırlar ve rütbece kraldan sonra gelen bir görevli de yine onlarınki kadar bir pay alırdı. Hâlâ kanıtlanmamış olmakla birlikte, bu itibarlı kişinin, krallığın dindışı yetkilerini ve kralın da daha dinsel olanlarını kullandığı doğru olabilir. Çeşitli daha aşağı rütbe veya görevler ve birçok uzmanlaşılmış meslek ve hizmetler vardı: koyun ve keçi çobanları, avcılar, oduncular, duvarcılar, gemi yapımcıları, doğramacılar ve benzerleri. Kadınlar tahılı öğütürler ve tartarlardı, fakat ekmeği erkekler pişirirdi. Yaşamın zevkleri zaten kuyumcuları, hamamlarda hizmet eden kadınları ve merhem kaynatıcılarını varolmaya çağırmıştı. Kölelere kişilerce sahip olunabilirdi ve onlar sahiplerinin mesleğini sürdürebilirlerdi; tutsak kadınlar işgücünde önemli bir yer tutardı. Ekmek, zeytinyağı ve şarap yaygındı ve pek sıradan olmamakla beraber, Girit keçisi de dahil, sıradan hayvanlar beslenirdi. Bir mühür taşının verdiği fikre göre, çift olarak savaş arabalarına bile koşulan bu uzun boynuzlu, saygıdeğer yaratıklar kesinlikle ihmal edilemez. Mikenlilerin sebzeleri hâlâ gizliliğini korumaktadır, fakat biz nane dahil yemeğe çeşni veren malzemenin geniş bir çeşidinin kullanıldığını ve Knossos'taki Mikenlilerin peynir yediklerini biliyoruz. Knossos'un koyun ve keçi çobanları sürülerini sarayın biraz uzağında otlatırlardı ve özel toplayıcılar her sürüden o sürünün hayvan ve yün payını alırlardı. Çok az at vardı, sığır da fazla değildi. Domuzlar sürüye katılırdı ve besili olanların özel olarak kaydı tutulurdu.

Mykenai Dini

Konu üzerinde yakınlarda yazılanların miktarı gözönüne alındığında, bunun tersine Miken dini hakkında kesin olarak ne kadar az şey bildiğimiz şaşırtıcıdır. Mezar sunuları, altından masklar ve zengin ölülerin kaderi olan bazen bala yatırılmak, ölümden sonra yaşam ile ilgili ciddi görüşler vermektedir. İçinde erkeklik uzvu görünümünde bir dikitin tapınmak için seçildiği Girit mağaralarındaki doğurganlık kültleri kutsal sistemin bir yanını açıklamaktadır. Erişilmesi zor, yükseklerde kayaların arasına kurulmuş dağlardaki diğer kutsal yerleri de biliyoruz. Kutsama boynuzları biçiminde heykel simgeleri ile sunakların varlıklarını sürdürdükleri gibi, olasılıkla gök tanrısına ait olan çift ağızlı balta ve en ünlü örneği Mikenai'deki aslanlı kapı olan bir sütun kültünün tasvirleri gibi birçok kutsal sembol de varlığını sürdürdü. Aslanlı kapı aynı zamanda bir grifon (yarısı aslan yarısı kartal olarak kabul edilen ejder) kapısı da olabilirdi, ama daha önce ne idiyseler kafalarını kaybetmişlerdi ve bu haberci canavarlar ön ayaklarını tek bir sütunun iki yanındaki ikiz sunaklara koymuşlardı.

Knossos ve Pylos arşivlerinden aldığımız tanrılar listesi ve bunların aşağı yukarı Klâsik Yunan tanrılarının bilinen isimleri olduğu gerçeği, din konusuna pek bir aydınlık getirmemektedir. B çizgisel yazısı tabletlerinin bu bölümünün çözülmesinde ve daha fazla da açıklanmasında üstünkörü sanılar birkaç kere terkedilmek zorunda kalmıştı. Ama bir güvercin tanrıçanın varlığı, Poseidon'un önemli olması ve mitolojinin Hekate'ye bağladığı Yunan trajedisindeki İphigeneia'nın mesleğine güçlü bir Mykenai tanrıçası olarak başlaması ilginçtir. Tanrılar sunular kabul ederlerdi ve servetleri vardı. Knossos'takilerden daha sonra olan Pylos tabletlerindeki 'Tanrının hizmetkârı' deyimi, mümkündür ki çiftçiler veya tarlalarda çalışanlar anlamındadır. Girit saraylarının ve Mikenlilerin görsel sanatlarından tarih-öncesi din ile ilgili daha birçok şey sezilebilir, ama genellikle bu tür dolaysız anlama sezgisinin güvenilmez olduğu ortaya çıkmıştır.

Yine de daha fazla şey söylenebilir. Bana, ilişkili destansı sahneleri gösteriyor ve çakışan hikâyeler anlatıyor gibi görünen, yaygın bir model dağarcığı ile bir dizi iri altın yüzükler vardır. Aynı resimlerin bazıları daha küçük bir ölçekte kazılmış değerli taşlar üzerinde ortaya çıkar. Bunlardan en alımlılarından birisi, arkasında bir kartalla tahta oturmuş bir insan figürünü ve bir sıra arka ayakları üzerinde ilerleyerek içilecek armağanlar taşıyan, harika pantomim hayvanlarını gösterir. Üzerinde yıldırımlar, güneş tekerleği, ay ve yıldızları ile çok canlı bir gök ve altında sekiz rakkamı biçiminde kalkanlar vardır. Bir kimse ancak bu kadar açıkça bir tanrı tarafından kutsanmış hükümdarlık çizimi isteyebilir. Arkasında duvarlardaki grifonlarca çevrilmiş ortada duran tahtın bulunduğu Knossos'taki taht odası aynı anlamda benzer bir özellik gösterir ve biliyoruz ki, böyle taht odalarını

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

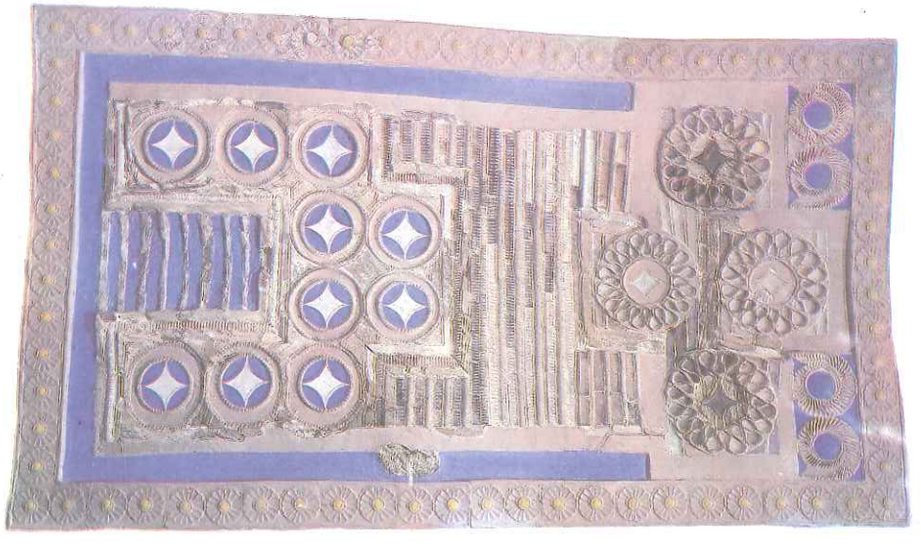
Daha ileriki Sparta yerleşimine yakın Vapheio'daki bir kubbeli mezardan altın kupa (İ.Ö. 1500). Vahşi bir boğa kırda ipler ve ağlarla tuzağa düşürülmüş. Bu girişim sırasında iki insan can vermiş, ama sanatçının sempatisi boğadan yana.

Solda Doğu Girit'te Palaikastro'dan bu ahtapotlu mataradaki deniz zenginlikleri hem vahşi doğanın zevkli gözlemi hem de duygulu keyfi bakımından Minos beğenisinin tipik bir örneğidir.

Sağda Altın başparmak yüzüğü mezarlarda bulunan mitoloji ve mucizelerle dolu, gelişen bir diziden biridir. Bunlar, sanat ürünleri olarak Vapheio kupası veya ahtapotlu matarasından daha az biçimsel olgunluktadır, ama figürler güçlüdür, daha haberci niteliğindedir.

Aşağıda Bu lapis lazuli ve gümüş kakmalı oyun tahtası bir saraya aitti. Lapis Afganistan'da Faizabad'dan gelirdi. Oyunun nasıl olduğunu hiçkimse bilmiyor.

hayvanların koruması geleneği 7000 yıl önceye, Avrupa veya Asya'da bilinen en eski Neolitik şehir olan Anadolu dağlarındaki Çatal Höyük'e kadar geri gider.

Ancak, bu yüzüklerin üzerindeki sahnelerden birçoğu kadınları ve tanrıçaları gösterir. En mükemmellerinden biri, bir dağ başında kadın figürlerin kendilerinden geçmiş durumda danslarını yansıtmaktadır; birkaçı tapınma sahneleri gösterirken diğerlerinde hikâye bir kutsal bitki ile ilgilidir. Bu bitki ya bir dağ başında bulunmuştur veya bir gemi ile taşınmaktadır ya da bir tanrıça tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bir sahne, bir kartal ve bir arı kümesi ile ilgili gibi görünmektedir. Bazen bir küçük erkek tanrı silâhlardan bir zafer abidesi gibi havada durmaktadır. Oldukça yoğun bir örnekte kesinlikle bir tanrıça olan, parçalı çan etekli ve beli çıplak, elinde üç haşhaş başı ile bir kadın, bir dağın tepesinde kutsal ağacın altında oturmuş. Diğer üç benzer kadından ufak tefek olanı yapraklar veya çiçeklerden bir sunu getiriyor. Küçük erkek tanrı havada, çift başlı balta da hâkim bir yerde duruyor. Diğer ufak bir kadın, ağacın meyvalarını topluyor. Serbest üslûpla yapılmalarına rağmen, bunlar olasılıkla bir saray veya tapınağın görkemli resimlerinden alınmıştır; bu yüzüklerin ağırlık ve değerinden ve hâlâ yenileri gün ışığına çıktığı için sıkça rastlanmalarından anlattıklarının özel önemi olduğu ortaya konmaktadır. Yüzükler günlük yaşamda kullanmak için çok ağırdır, üstelik sadece erkeklerin mezarlarında bulunuyorlar.

Mykenai din dışı sanatı

Eğer böyle sanatları yorumlamakta bireysel sezginin geniş bir yere varsa, fildişi ve *lapis lazuli* (lâcivert

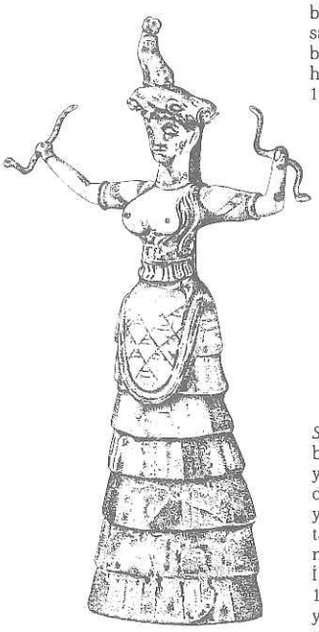
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yukarıda Mikenai'de bir kuyu mezardan tunçtan gümüş kakmalı, bir aslan avını gösteren bir hançer ağızı. İ.Ö. 1600-1550. *Solda* Bu tanrıça veya rahibe boyanmış fildişindendir. Benzer figürler başka yerlerde de bulunmakla birlikte bu Knossos sarayından gelmektedir. Başında bir kedi vardır ve yılanları havaya sallamaktadır. İ.Ö. 1600-1550.

taşı) kakmalı bir oyun tahtası gibi nesnelerden de Girit saray yaşamı hakkında daha belirgin bir tad almanız mümkündür. Bilinen dünyada sadece bir tek lapis kaynağı vardı, Afganistan'da Faizabad yukarılarındaki madenler, fildişi de oldukça uzaktan, genellikle, Afrika filinin hâlâ bolca bulunduğu Kuzey Afrika'dan gelmiş olmalı. Girit soyutlanmış değildi. Knossos'un doğal bir çevre içinde varolması gibi, o da geniş bir uluslararası ilişkiler ağı içinde vardı.

Girit saraylarının dünyevî yaşam ile ilgili şaşaası, elbette Mikenlileri cezbetmişti ve belki de uygarlaştırmıştı. Giritlilerin pek gösterişli zevk veren nesneleri, çok çeşitli mücevherleri, zarif tunçtan ve ince işlenmiş çömlekleri (terrakkotta), küçük heykelleri, duvarlarındaki yaratıcı resimleri, altın ve gümüşleri, cam ve lapis lazuli, o zamanda büyük dünyadaki herhangi bir şeyle kalite olarak yarışabilirdi. Sadece dünyanın öbür ucunda Çinliler tunç işçiliğinde üstünlüklerini koruyorlardı. Resimlerin bazıları taklitti; daha sonra Mykenai Pylos'undaki savaş sahnesi gibi, Santorini üzerinde Akrotiri'deki gemi freskinde de bir bir yabancı etki vardır. Ama Phylakopi'nin uçan balıkları, Knossos'un kuşları ve Santorini'nin manzarası oldukça özgün başyapıtlardır. Santorini fresklerindeki erken bir Girit yazının yoğun görüntüsü, insan tarihinde eşsiz birşeydir.

Sağda Mikenai akropolunun batıdan görünüşü. İ.Ö. 13'üncü yüzyılda kurulan çepeçevre sur, ondan üçyüz yıl kadar önce yapılan ve 1876'da Schliemann tarafından kazılan büyük kuyu mezarlar çemberini çevreler. İlerde, tepelere doğru 13'üncü ve 14'üncü yüzyıl evlerinin ve daha yukarıdaki bölgede de sarayın salonlarının kalıntıları vardı.

Dinsel bir yanının varolması mümkün görünen fakat tanımlanmasındaki gerçekçilikten gerçek yaşamda da yapıldığı izlenimini veren, ünlü boğa güreşi, boğanın boynuzları üzerinde takla atarak bir tür akrobasiydi. Silâhsız, hafif giyimli genç erkekler tarafından yapılırdı ve bazı durumlarda boğa onları boynuzlarıyla havaya fırlatırdı. Kızların da, en azından sanatta bir yerleri vardı. Elimizde, ipler ve ağların yardımıyla kayalık arazide yabani boğaların yakalanmasını gösteren altından bir tasvir (Vapheio'da bulunan Girit kapları) ve bir fildişi kutu üzerinde benzer bir vahşi doğa ortamı içinde boğanın boynuzlarını bisiklet gidonu gibi kullanarak atılan bir taklalı sıçrayış resmi bulunuyor. Eğer bu açıklama doğru ise, o zamanki saray oyunları veya bu tür oyunların görüntüsü, İspanyol veya Roma arenalarındaki özel olarak düzenlenmiş gösterilerdense, Girit'in gerçek kır yaşamında hayranlık uyandıran becerilerle daha yakından ilişkiliydi. Bize ulaşan dili olmayan bir sanatın, bir tanrıyı mı, bir ölümlüyü mü, bir soyluyu mu, halktan bir kişiyi mi, hattâ bir gerçeği mi yoksa gerçekdışı bir sahneyi mi tanımladığını anlamak zor. Girit sanatında, bir adamın aynı anda iki aslanla güreşmesi gibi gerçek dışı ve Mısır resimlerinin taklitleri gibi gerçekle sadece belirsiz bir ilgisi olan sahneler kesinlikle var. Boğa sahneleri, şunu da belirteyim, sadece Girit ile sınırlı değil, anakarada da ortaya çıkıyorlar.

Girit hayvan sanatı, incelikli uygulaması ve duru anlatımı ile pişmiş toprakta kabartma veya minyatürde kazılmış veya gerçek boyutlarında resmedilmiş olarak apaçık gözleme dayanmaktadır. Gerçekten de 500 yıl sonrasının Klâsik sanatı dediğimiz şeyin birçok özelliğine sahiptir. Haberci hayvanlar örneğinin dışında; çünkü bunlar duru ve canlılık veren şade adamların sanatıdır ve en iyi tarafı görenekler tarafından sınırlanmamıştır. Girit bağlamında, ben insan tasvirlerine hayvan sanatının bir bölümü gibi bakmak eğilimindeyim, çünkü bazı uygulama benzerlikleri var. En azından saray sanatında insan vücudunun tanımlanmasında bazı biçimsel gelenekler bulunmaktadır, fakat genç adamların ince belleri, geniş omuzları ve saç tokası benzeri orantıları ile kadınların cömertçe biçimlendirilmesi, geleneksel anlatıma

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Mikenai

Büyük Mikenai şehrinde olağanüstü debdebeli kral mezarları bulunmuştur. İ.Ö.17. ve 16'ncı yüzyıllardan kalan en eski mezarlar, toprağa açılmış derin kuyulardı. Daha sonra, Tunç çağında şehrin kitlesel mimarisi, 13'üncü yüzyılda yapılan çepeçevre surları, ikisi Atreus Hazinesi ve Klytaimnestra gömütü diye bilinen kemerli mezarların hayranlık uyandırıcı tutkusu ile uyum içindeydi.

Mikenlilerin etki ve gücü Girit'e, Asya kıyılarına, Sicilya'ya ve bir miktar da Roma'nın kuzeyine yayıldı. Kullandıkları eşyalar pek lükstü; ama asker bir halktılar ve en görkemli süslemelerinin, lapis lazuli, kristal ve altın kakmalı bir hançer sapında (sağda) bulunması da bu özelliklerine uygundur. Bir kuyu mezarda bulunan hançer, İ.Ö.16'ncı yüzyıldan kalmadır.

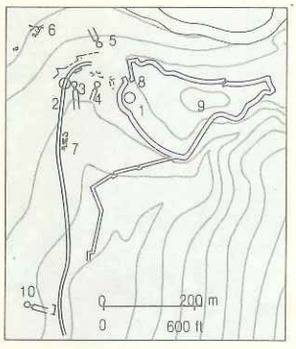

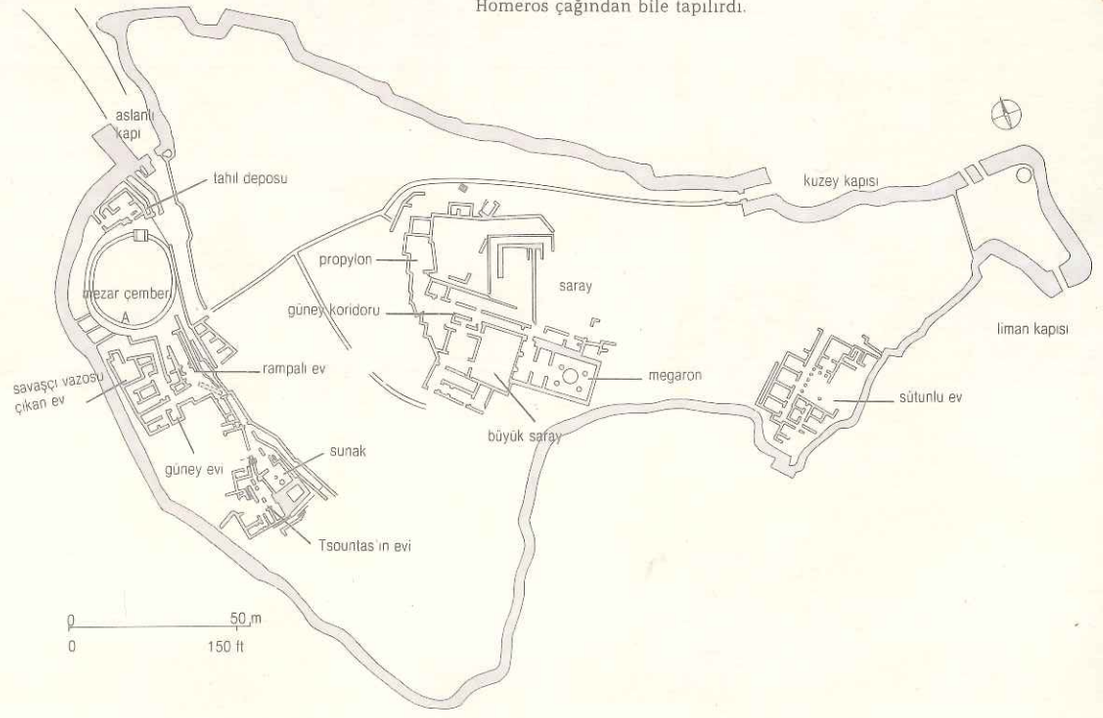
Bu basit kap, herhalde evde kullanılmak içindi, fakat yetkin bir ustalık geleneğiyle tunçtan yapılmış ve Mikenai'deki bu oda mezarda bulunmuştur. Madenlerin en yararlısı olan tunç, aynı zamanda pek değerli sayılırdı.

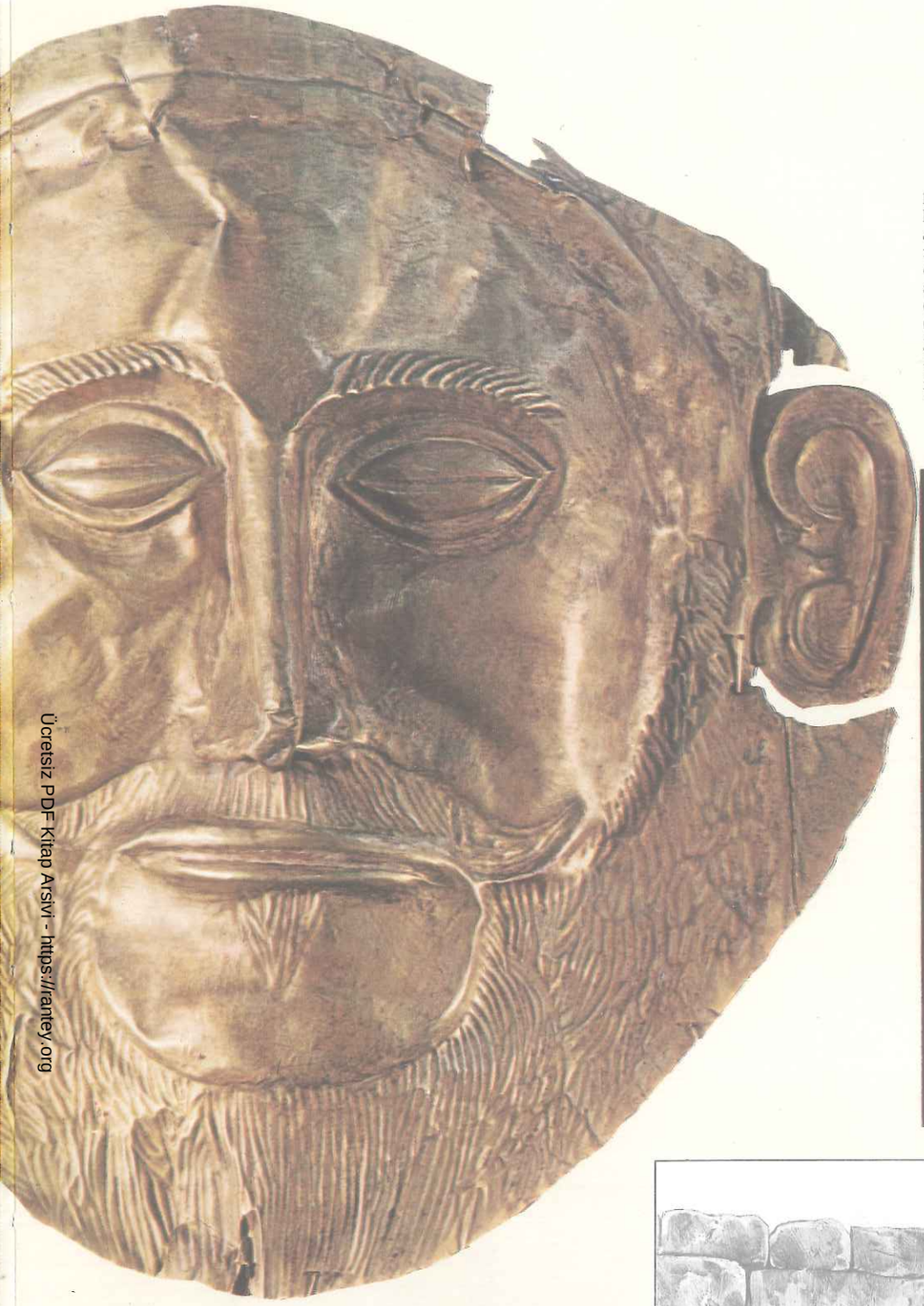
Krallara özgü ölümsüzlük sembolü, ince altından ölü maskesi *(Sağda)*, Schliemann tarafından Mikenaililerin kuyu mezarlarında ilk bulunanlardandı ve İ.Ö. 1550-1500 tarihlerinden kalmıştı. Schliemann Yunan kralına 'Bugün Agamemnon'un yüzüne baktım' diye bir telgraf yollamıştır. Onun bazı azgın eleştirmenleri Miken altınının Kelt veya Bizans kalıntısı olduğuna inanmışlardı ve Mikenlilerin Yunan dilini konuşanların en eskilerinden olduklarının kanıtlanması oldukça yakındır. Gerçekten varolup olmadığı bilinmeyen Agamemnon'a Mikenai'de Homeros çağından bile tapılırdı.

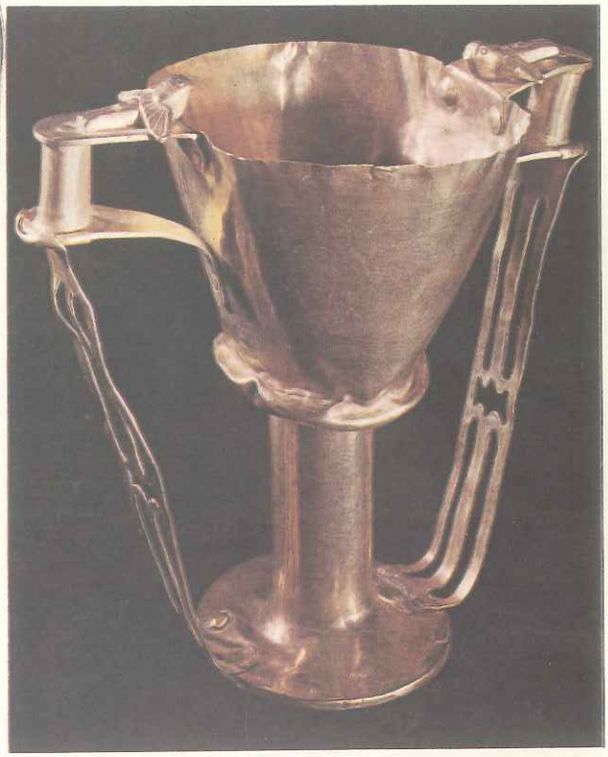
1 A Mezar çemberi
2 B Mezar çemberi
3 Klytaimnestra'nın mezarı
4 Aigisthos'un mezarı
5 Aslanlı mezar
6 Şarap tüccarının evi
7 Yağ tüccarının evi
8 Aslanlı kapı
9 Saray
10 Atreus'un hazinesi

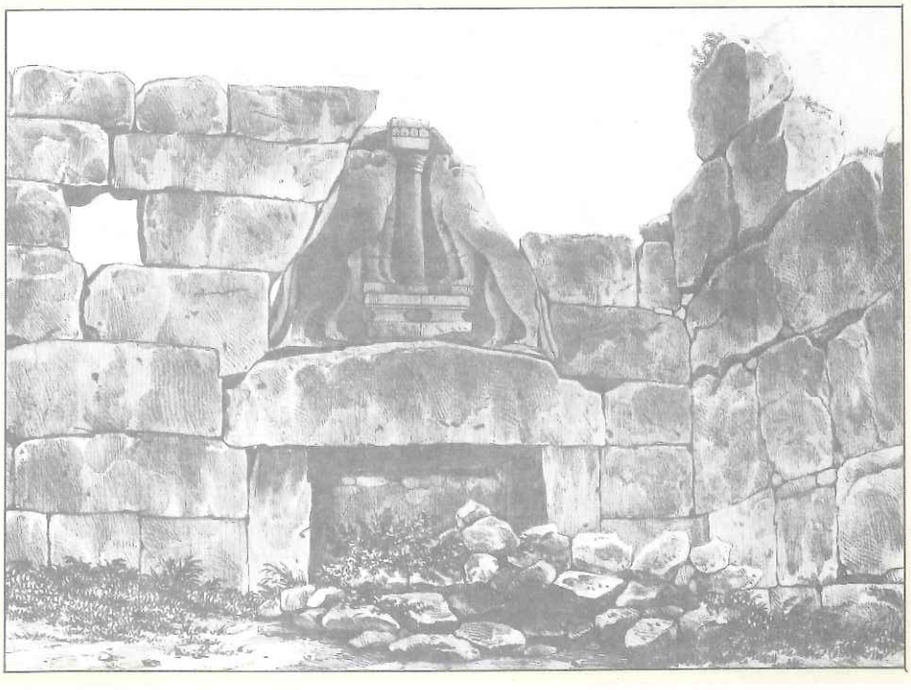
Ücretsiz PDF KitapArsivi - https://rantey.org

Bir yüzü gösterilen altın kaplamalı altıgen bir kutu *(altta solda)*, Homeros'a hayran bir romantik bilimsellik örneği olarak 'Nestor'un kupası' olarak adlandırılan görkemli, altın kupa (aşağıda) ve Aslanlı kapı denilen (altta) (haberci yaratıklar aslan yerine grifon da olabilirler) Mikenai'ye büyük giriş, Mikenlilerin debdebesi hakkında bazı izlenimler verir. Başka hiçbir yerde bu kalite ve mükemmellikte ve bu miktarda geç Tunç çağından kalan eser yoktur. Tıpkı Stonehenge'in de değiştiği gibi, arkeologların, turistlerin ve restorasyoncuların sürekli eylemleri bu değerli kalıntıları değiştirdiğinden, İngiliz gezgin Edward Dodwell'in 1834'te yayınladığı bu örnekteki gibi eski çizimler ve Mikenai'nin eski fotoğafları en iyileridir.

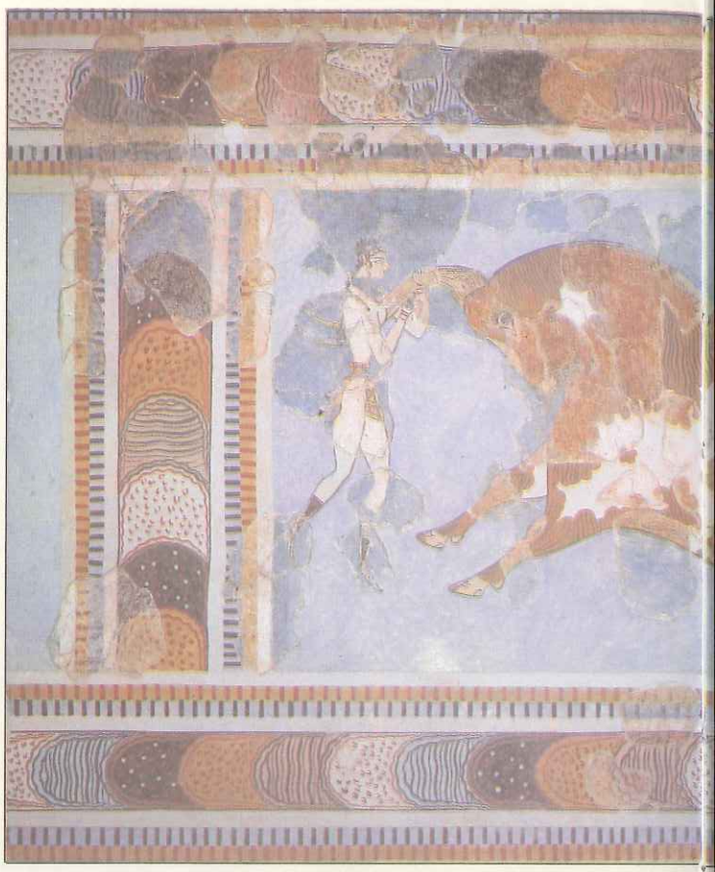
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Knossos

Knossos Girit saraylarının en büyüğü, daha sonra da, Klâsik dönemin Girit'teki en büyük şehriydi. Buradaki bellibaşlı kazıyı Sir Arthur Evans yapmıştı. Knossos'un tarihi Yunan topraklarındaki Tunç çağı uygarlığı için merkezî bir önem taşır. Evans aradığı şeyi, Yunan Tunç çağındaki bir yazılı dilin kanıtlarını ilkin burada buldu. Onun keşfettiği kil tabletler arşivi, daha sonraki bilgilerin Girit toplum ve ekonomisinin birçok yönlerine ilişkin hayli kapsamlı bir tablo çıkarmalarına olanak vermiştir. Fakat Knossos'un görkemli kültürü, yani çok zengin olduğu, ama zengin olduğundan daha fazla bir incelik taşıdığı, ayrıca meş'um bir yanının da bulunduğu yolundaki ilk izlenim devam etmektedir.

Knossos'un bulunduğu sit alanı kazılmaya devam edilmektedir. Gerçekten kuşaklar boyunca öylesine yoğun çalışmaların odak noktası olmuştur ki; bugün biriktirilmiş bütün kanıtları ve görüşleri bir amatörün bilebilmesi güçtür. Saray, İ.Ö.1900 dolaylarında, binlerce yıllık yerleşimin yıkıntılarını kapsayan alçak bir höyük üzerinde kurulmuştu. Knossos birçok kereler yıkılmıştı ve İ.Ö.1400'lere doğru son parlak döneminde, Mikenai denetimi altındaydı. Fakat saray uygarlığının çöküşünden sonra bile, kalıntıların hemen kuzeyinde gelişen bir kilometrekarelik başka bir Knossos olmuştu. Klâsik Yunan efsanelerinde Knossos, Argos kralı Agamemnon'dan çok daha büyük bir kral olan Minos'un sarayıydı.

Knossos sarayının kurulduğu sit alanı hâlâ servetin parlaklığını yansıtmakta ve aynı zamanda büyük bir sağlamlık göstermektedir. *Aşağıdaki* görüntü güney kanadından alınmıştır, geri plânda, saraya bağlı doruk tapınağı Iuktas ardı.
azı ayrıntıların garip biçimde dward ve Victoria dönemlerinin lûbunu andırması, bir ölçüde stlantı, insan doğasına pek bancı olmayan bir çılgınlık nucudur, ama bir ölçüde de lki Sir Arthur Evans ve nındaki restorasyoncuların leridir.
ış boğa boynuzları ya da utsal boynuzları' (*sol ortada*) Minos'un en olağan dinsel mgelerinden biridir.

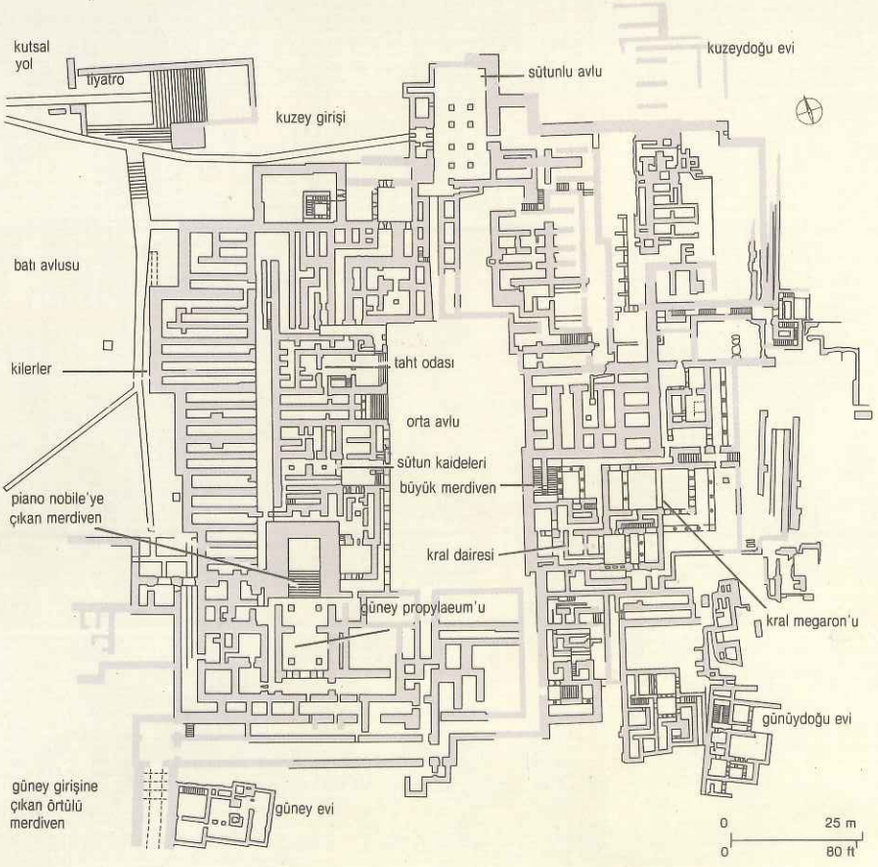
Bu, sağ kanattan alınmış parça halindeki güzel duvar resmi *(yukarıda)*, hiç kuşkusuz profesyonel canbazları gösteriyor. Ama bu tehlikeli sporda dinsel bir törenin mi yoksa eğlencenin mi ağır bastığını söylemek zordur. Boğanın, eski uzun boynuzlu (İngiliz) cinsini andıran, görkemli bir hayvan olması da dikkate değer. Minos saray fresklerinde konuların çoğu ya atletiktir ya da dış mekânda geçmektedir: bunlar genellikle dinsel değil süsleyicidir. Bu fresk, yaklaşık olarak İ.Ö. 1600-1400 yıllarından kalmıştır.

İ.Ö. 1800'ler civarında yapılan bu erken kap, hem biçimi hem de süslemeleri bakımından tipik bir Minos parçasıdır. Tunç çağında çömlekçiliğin Girit'e yakışır büyük güzelliği ve yüksek fiziksel kalitesi, tutarlı olarak yüksek düzeyde bir maddî kültürün en göze çarpan belirtileri arasındadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi https://rantey.org

bazı şeyler borçlu olmakla birlikte, zorunlu olarak doğadan çok uzak değildir.

Geç Mykenai Uygarlığı

Tunç çağının sonlarına doğru Mikenlilerin varlığını sürdüren sarayları, giderek daha fazla malların ve hizmetlerin bir trampa yeri ve deposu, sendeleyen bir toplumun merkezi olma işlevini yerine getirdi. Knossos'ta sosyal örgütlenme ile ilgili bazı izlenimler ve Pylos'un son günlerinde çok daha yıpranmış şeylerin bir görüntüsünü edinmemize rağmen, çöküşü, teşhise yeterli kesinlikle tanımlayabilmemiz mümkün değildir. Erken 14'üncü yüzyılda Girit'te Knossos ve Yunanistan anakarasında Thebai yandılar; bu saraylardan hiçbiri yeniden yapılmadı. 13'üncü yüzyılın sonunda birkaç büyük kaleye saldırıldı. 12'nci yüzyılda Mykenai yıkılmış, Tiryns ve Pylos yangınla yok olmuş ve birçok daha küçük merkez terkedilmişti. Saraylar yağ ile aydınlatılan karanlık kovan biçiminde yerlerdi, yapılarında bol miktarda ahşap vardı ve duvarların içi molozdu; yangına ve depreme karşı savunmasızdılar. Pylos örneğinde arşiv son yangında iyice pişerek kurtulmuştu. Buradaki kayıtlarda, kıyı savunma kuvvetlerindeki bölünmüş bölüklere âcil bir azık dağıtımından bahsedilmektedir.

Mikenliler biraz bilgiçlik ve büyük lüks ile tanımlanabilecek bir yaşama erişmişlerdi. Mezarlarının kütlesel ve zarif mimarisi, bunları, bütün Yunan tarihöncesi anıtlarının içinde en unutulmazı kılar ve surlarının ürkütücü büyüklüğü ve ağırlığı, güçlerinin neye benzediğine ilişkin tedirgin edici işaretlerdir. Daha sonraki kuşaklar, Mikenai surlarının yapımını tanrılara ve yarı tanrılara yormuşlardır. Sadece Argolis bölgesinde en az on, Attika'da yedi, Boeotia'da da üç taştan yerleşim vardır. Ticaretleri Sicilya ve Lapari'den öteye, İspanya'ya kadar genişlemişti. Sanat ve zenaatları aşağı yukarı birleşmişti ve bütün Yunan dünyası tek bir tarihi yaşamaya başlamıştı, ama örneğin Pylos'ta bolca depo edilen çömlekler Mikenai'de kullanılanların daha düşük kalitede bir taşra türüdür, dünyanın bu tür bir birliği bir metropol gerektirir. Altın ölü maskeleri ve atlara olan ilgileri ile bu sakallı barbarlar güçlü bir halk oluşturmuşlardı.

Dinsel olarak, erken saraylar çağı ve onların parıltısı ile yüzyıllar sonrasının dünyasını bağlayan, zarif olmaktansa debdebeli ama epik şiirin içinde filizlendiği ortamda henüz daha uzak belli bir katı Miken coşkusudur. Saray süslerinin taş zenginlikleri, mezarlarının sütunları ve vücut zırhlarının özenle hazırlanmış biçimi, bir tür tutarlı beğeni izlenimi, anlaşılabilir bir toplum tasarımı vermektedir. Erken Miken toplumunu bizim gözümüzde canlandıran şeyler, kakmalı hançerler, silueti çizilmiş savaşlar ve aslan avları, leoparlar ve yaban kazlarıdır. Lapisleri, devekuşu yumurtaları ve şüphesiz en iyi giysilerinin hepsi Girit'ten veya daha kesin söylemek gerekirse Tiryns (ki orada Miken sarayının altında, hemen hemen hiç kazılmamış geniş bir taş yapı vardır) üzerinden geliyordu. Ama, onca çatışma ve kanlı şiddet sahnelerinin hem kişiliksiz, neredeyse insanlık dışı hem de aynı zamanda neredeyse sürekli insancıllıkla, zerafetle ve korunması gerekli şeylerle büyülenmiş olarak sunuluşu geleceği önceden müjdeler.

Eğer kuyu mezarların içindekilere Homeros çağına uygun denilebilirse, o mezarlardan üzerine Ege sanatındaki en eski at tasvirleri oyulmuş ve günümüze kadar gelmiş birindeki taş işaretlerine de Hesiodos çağına uygun denilebilir. Mykenai'deki mezar işaretlerini süsleyen atlar kaba, hödük yaratıklardı ve bun-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Santorini

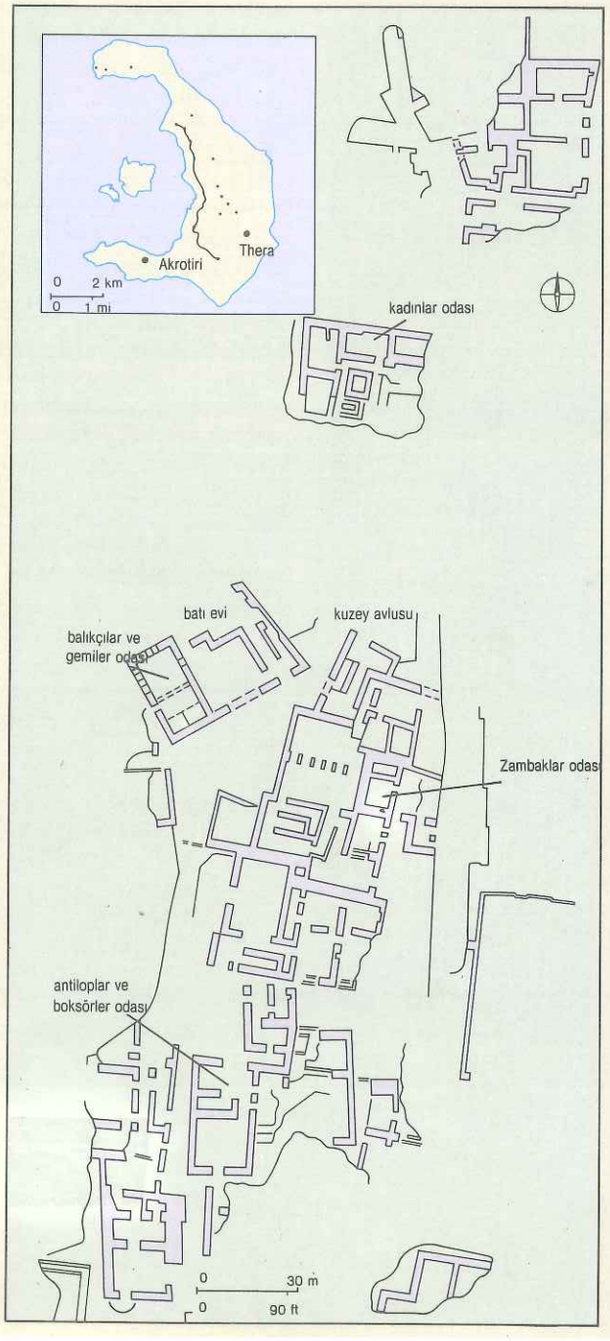

Santorini, Girit'ten uzak olmayan manzaralı bir volkanik ada olan antik Thera'dır. Volkan, Tunç çağında büyük bir şiddetle patlayarak, bir sarayı lâv içinde, Vezüv'ün patlamalarıyla Pompei ve Herculaneum'u koruduğu kadar yetkinlikle korumuştur. Yağmur suyu aşındırması ile resimlenmiş sıvaların açığa çıktığı, adanın güneyinde Akrotiri'de lâv altındaki binaların kazısına 1967'de başlanmıştır.

Klâsik Thera şehri doğuda, kayalık bir burun üzerinde yer alır. Buraya 9'uncu yüzyıldan önce yerleşilmişti, 7'nci ve 6'ncı yüzyıldan da kalıntılar vardır. Ama yıkıntıların çoğu Ptolemaioslar döneminden ve daha sonrasından kalmıştır.

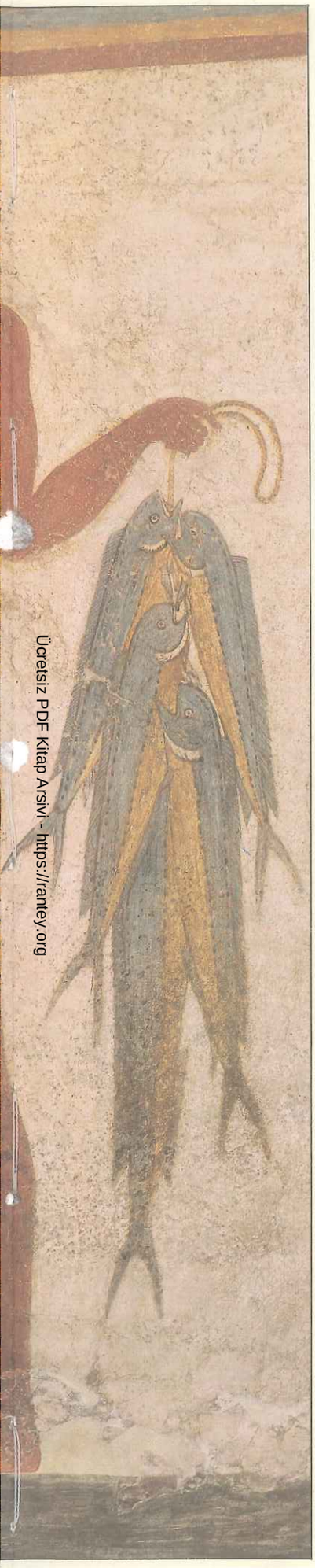

Yukarıda bu yaslı kadın pişmiş toprak üzerine boyanmış bir kaba arkaik figürdür. Thera'dan gelmiştir, ama Yunan dünyasında herhangi bir yerden de gelebilirdi. Atina geometrik çömlekçiliğinde, törensel bir biçimde görülen yas hareketlerini yapmakta, saçını yolmakta, yanaklarını tırmalamaktadır. İri, beceriksizce çizilmiş gözleri ve hantal kollarındaki oldukça sıcak insansılık ile giysi, saç ve kemerdeki biçimli ölçülülük arasındaki tezatta dokunaklı bir yan var. Bu küçük heykelciğin güzelliği belki de mutlu bir rastlantıdır.

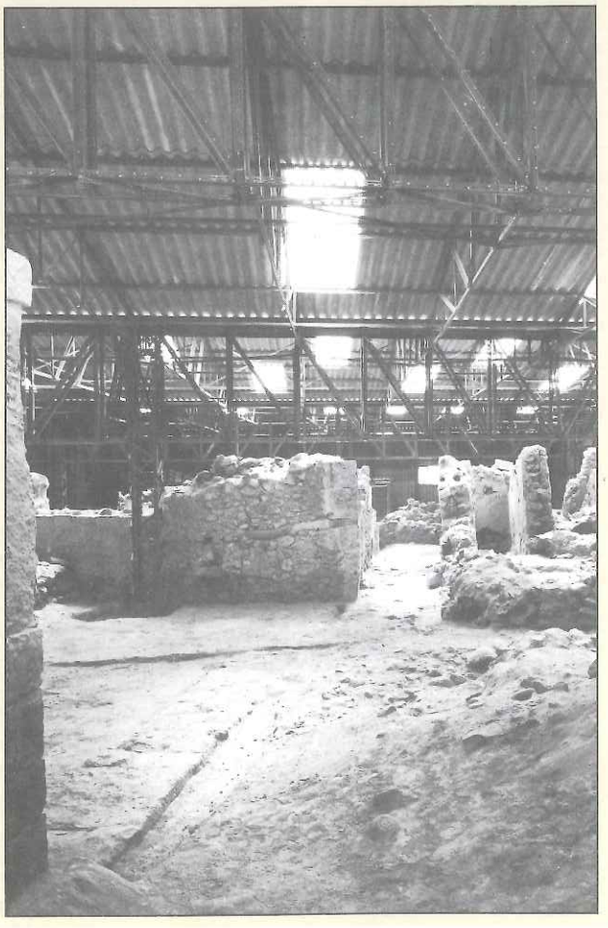

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://frantey.org

Solda Akrotiri'den Tunç çağı balıkçı freskinde, çizginin temizliği ve en iyi Girit saray yapıtlarının göz alıcılığı ve parlaklığından bir şeyler var. Sade yaşam konusu özellikle hoş. Deniz kabukları, uçan balık, ahtapot, her türlü balık ve deniz yosunu, hepsi Giritli sanatçıların ilgisini çekmişti. Tunç çağında Giritliler denizden büyülenmiş gibi görünmektedirler, ancak bu yine de az bulunan bir konudur. Acaba balıkçı denizin nimetlerini bir tanrıya veya saraya getiriyor olabilir mi?

Yukarda Bu antilop freski, Tunç çağı Santorini'sinde bir prens veya bir sanatçı için yaşamın ne olduğuna kadar, konuların çeşitliliği de en azından eşit ölçüde dikkate değer. Daha önce hiç bu kadar kursursuz sanat eserleri bu kadar ani, bu denli kusursuz güzellikte birarada ortaya çıkmamıştı. Freskler şimdi Atina'da Ulusal Arkeoloji Müzesi'ndedir.

Solda 16'ncı yüzyıl Minos fresklerinin bulunduğu Akrotiri'de devam eden kazılar. Yollar ve evler, üç depodan biri ve büyük depolama küpleri bulunan odalar açılmıştır.
En üstte Çağdaş Thera şehri batı kıyısında, volkan kraterinin yakınında kurulmuştur. Yarlar 300 metreye kadar yükselir. Bu kıyıdaki evlerin yarısı 1956'daki bir depremde harap olmuştu.

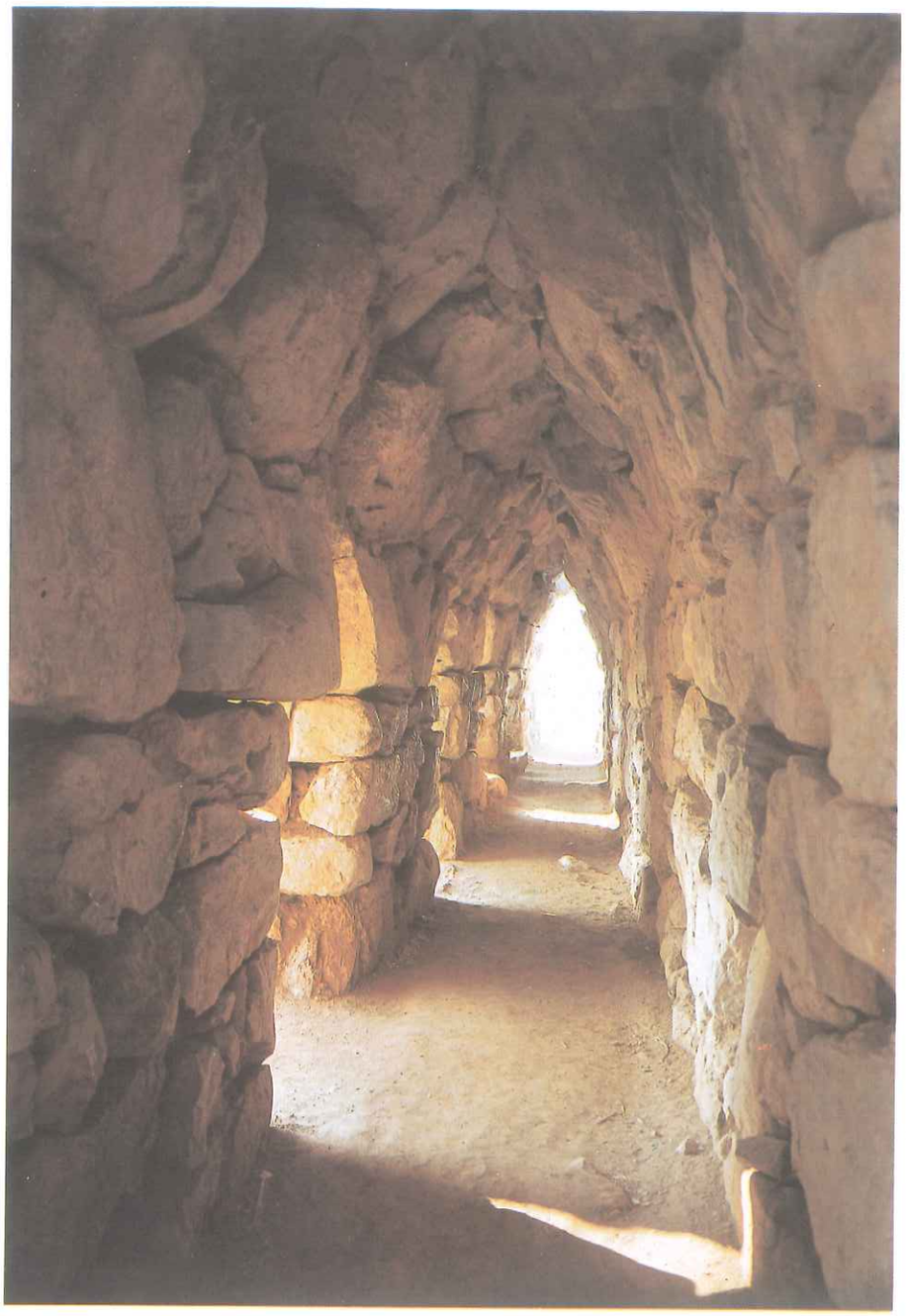
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ları oyan kimse daha çok sığırları oymaya alışmış gibi görünmektedir. Yine de Mikenlilerin B çizgisel yazısı tabletlerindeki ilk sözlerini duyduğumuzda, onların atların çektiği savaş arabaları ile ilgili duygularının, tahmin edilebileceği gibi, leoparlar ve hançerler ile ilgili duygularına, o mezardaki kabaca üslûp ile yapılan oymalardan daha yakın olduğu görülmüştür. Eğer Mikenai dünyasında bizim köylü diyebileceğimiz, sadece mevsimler, hayvanlar ve toprakla mücadele ile ilgili bir grup var idiyse, bunlar kaçınılmaz olarak suskundular.

Her ne kadar 13'üncü yüzyılda Mikenliler çömleklerinde bazıları üç veya dört sürücüyü taşıyacak kadar ağır savaş arabaları çizdilerse de, onların savaş arabaları iki atın çektiği, bükülmüş tahta iskeletli ve ince yapılı hafif arabalardı. Tiryns'deki bir saray freskinde beyaz zemin üzerinde sarı tekerlekleri, mavi lastikleri ve koyu kırmızı dizginleri ile koyu kırmızı bir arabada yolculuk yapan iki kadın vardır. Bir tanesinin madenî çivilerle süslendiği açıkça belirtilerek aynı koyu kırmızı meşin, Pilos tabletlerinde de geçmektedir. Savaş arabaları, geniş bir alana hizmet veren Pylos'taki atölyelerde yapılıyordu; Knossos'ta en azından birinin kaydı vardı. 'Phaistos'tan, donanımı tam, tahta oku, koyu kırmızı boyası, koşum takımları, meşini ve boynuzu ile'. Savaş arabalarının koşum takımları, modern standartlara göre müthiş yetersiz ve aynı zamanda da acımasızdı. Bütün ağırlık atların boğazına yükleniyordu, yular bir burun bandı ile bir tür ilmikti ve (Mykenai'de) bulunabilen tek madenî gemin yanak parçalarının içinde büyük çiviler vardır. Miken savaş arabaları bazı yönlerden ucuz bisikletlerin en zariflerine benzer.

Belirleyici olmamakla beraber, Miken ticareti ve etkisi Batı Avrupa'nın ve Doğu Akdeniz'in birçok yerine girmişti. Genellikle koku konulmuş olabilecek küçük kaplardan oluşan Miken çömlekçiliği, Sicilya, güney İtalya ve İspanya'da, Anadolu'daki birçok sitte bulunmuştur. Bu dünya sisteminin nasıl yıkıldığını anlamak güç, fakat öyle görünüyor ki, Ortadoğu'daki politik değişimler, diğer güç değişimlerini belirledi, akınlar veya kuzeyden büyük bir akın oldu, Yunanistan'da iç kargaşalıklar çıktı. Yalnızca bir hanedan değişikliği veya bir halkın yerini bir başkasının alması kadar basit bir neden hiçbir yerde gösterilemez.

Pylos gibi küçük bir taşra sarayının İ.Ö.1250 civarındaki son günlerinin veya hemen sonrasının lüks

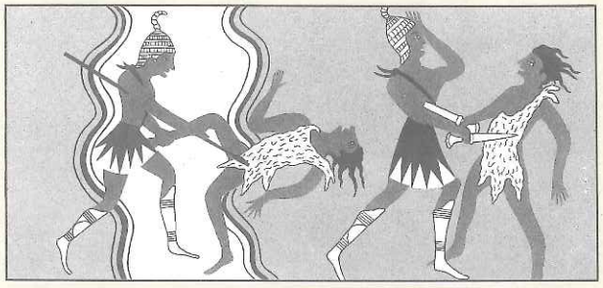

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

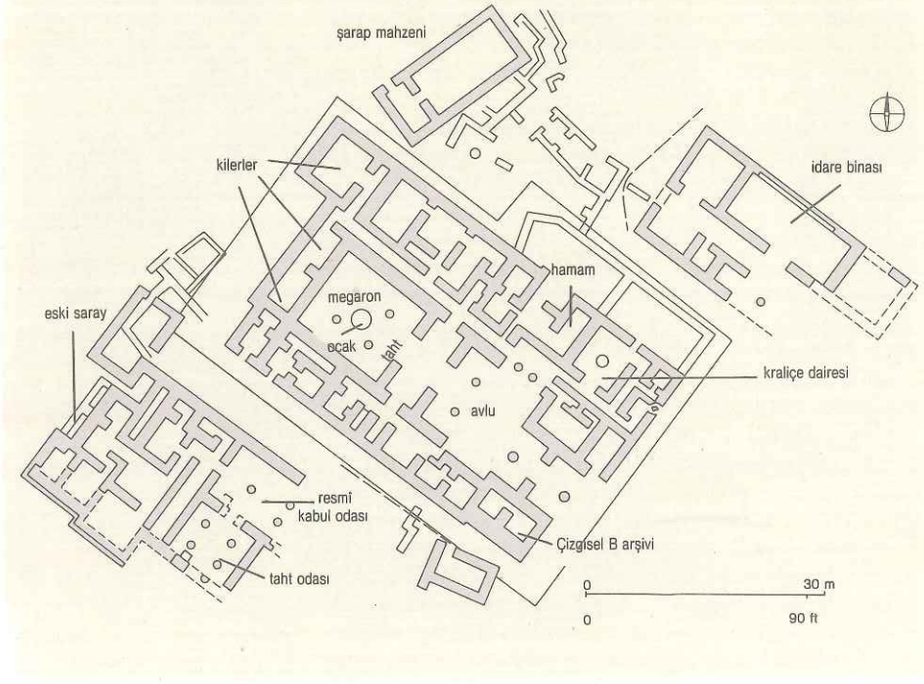

Pylos

Pylos Miken sarayı, Yunanistan anakarasının en uzak güney batı ucunda, harika bir doğal limanın üzerinde ve zengin, tepelik bir arazidedir. Mikenlilerin son ileri karakollarından biri olarak Mikenai'nin çöküşünü görecek kadar yaşamıştı. Saray şatafatlıydı, ama geniş değildi.

Sarayda, B çizgisel yazısı tabletler, freskler ve çok miktarda çömlek bulunmuştur. Pylos'taki bu güzel freskin Kuzey Afrika kökenli aslının bir türü olması mümkün görünmekle beraber, içeriği sarayın son günlerinde Mikenlilerin barbarlara karşı bir savaşını gösterdiği izlenimini vermektedir.

Karşı sayfada yukarda Tiryns'teki bu taş galeri (İ.Ö. 1350-1250) Mikenai mimarisinin gücü ve önemi konusunda fikir vermektedir. Etkisi iç karartıcı olduğu kadar etkileyicidir. Mikenai'den bir kuyu mezar işareti üzerindeki 16'ncı yüzyıl taş kabartmanın *(solda)*, görüldüğü gibi şiddetle askersel, ama garip, âhenkli bir güzelliği var. Ya fazlasıyla yüksek düzeyde ilkel bir sanat veya taşın çetin yapısına aktarılan karmaşık bir sanat.

En solda Mikenai'den bu gizemli ve zengin 13'üncü yüzyıl fildişi oyma, çok eski ama tanrıça figürleriyle ilişkilendirilebilir, ancak dinî olması dışında bulunduğu saray ortamında ne ifade ettiğine ilişkin pek az fikrimiz var.

içindeki debdebesini küçümsemek hatalı olur. Freskler, iyi taştan nesneler ve estetik nedenlerle seçildiği belirgin olan sarayın harika konumu, teslim olmamış bir toplumu anlatır. Artık kırlangıçların ve dünyanın en iyi işçiliğinin zamanı değildi, ama hâlâ köylerin haracı geliyordu; sarayın banyosu mükemmel Knossos banyosu kadar güzel değildi, ama yine de iyi sayılırdı; hattâ ahşap içine işlenmiş fildişi kakma hâlâ yapılıyordu, fildişinden aslan başlarının ve babadan kalma olasılığı olmakla birlikte deniz kabukları ile süslenmiş boğa başı biçiminde kraliçeye ait bir ibriğin de sözü edilmektedir.

Mykenai Dinsel Sanatı

Dinsel Miken sanatı, lüksün ve abartının çok daha yüksek düzeylerindeydi. Mykenai'den özellikle bir fildişi parçadaki minyatür oyma, iki kadın ve bir çocuk, insanı kendi dünyasının içine çeken olağanüstü bir niteliktedir. Aşikâr bir güzelliği yok, ama hayran olunacak şekilde biçimlendirilmiş veya düzenlenmiş; o kadar ayrıntılı ki ölçülülüğü de şaşırtıcı. Duygulu kıvrımlar, küçük kütlelerin dengesi, rahatlık ve rastgele hareket, başkalarından çok Budist heykeli hatırlatır ve en eski Budist heykeltraşların taş ile çalışan fildişi oymacıları olmalarıyla da ilgili olabilir. Bu küçük grup geçmişe özlem duyuran garipliğini, Giritli ve eski moda gibi görünen elbisedeki özgün detaylarının belirginliğine ve temizliğine borçludur. Gerçekten de, Girit'teki soylu kadınların bir kuşağının giyimi yüzyıllarca tanrıçaların giyimi olarak kullanıldığı gibi, 6'ncı yüzyıl erkek giysisi de varlığını 5'inci yüzyıl Atina trajedileri geleneğinde sürdürmüştü. Mikenai'nin son anlarına kadar bir saray deposunda saklandığı için bu fildişinin gerçek tarihi bilinemiyor. Cazibesinin bir yanı, tanrıçaların geniş kalçalarında bir ölçüde biçimci uygulaması görülen üstün sanat ile çocuğun ayaklarında ve oranlarında görülen naivliğin karşıtlığından gelmektedir. Bu heykelin ne anlama geldiğine ilişkin hiçbir fikrimiz yok.

Mikenlerin yaygın dinî heykelleri, küçük çizgileri basitleştirilmiş, hafifçe boyanmış olarak pişmiş topraktan yapılırdı. Bunlar bir ihtimal tanrıçaların heykelleri olmakla birlikte daha büyük ihtimalle tapanların heykelleridir. Daha büyük pişmiş toprak figürleri oldukça nadirdi, ama şimdi iyi durumda ve bir miktar Mykenai, Keos, Milos ve başka yerlerde bulunmuştur. Yassı başlıklı ve çıplak göğüslü bir kadın (şimdi Boston'daki benzer bir fildişi figürün, muhtemelen daha sonra yapılmış meme uçları, tıpkı Oxford'daki erkek eşinin peştemalı gibi altındadır) bir çift yılanı cennete veya kendisine tapanlara sallıyor. Pişmiş toprak figür üzerindeki boyama güzel ve etkileyici, ama Mikenlerin son günlerine kadar şu veya bu biçimde direnen daha eski moda ana tanrıçalar kadar değil.

Marxist bilgin George Thomson, *The Prehistoric Aegean*'daki (Tarih-öncesi Ege) yürekli ve parlak tartışmasında, ana tanrıçalarla epeyce ilgilenir. Onun öncü çalışması bir bütün olarak kabul görmemiştir, ama genellikle kaynak belirtilmeden bazı parçaları daha sonraki yazarlarca sindirilmiştir. Antropoloji ve birçok başka disiplini, Yunan tarih öncesi diye bildiğimiz döneme bir uygulama girişimi olan Thomson'un çalışmasının alanı oldukça zordur; bu nedenle ihmal edilmiştir. O, Minos ana tanrıçasını Demeter ile özdeşleştirmektedir ve ona göre eğer bir adı olsaydı, ancak bu değerde bir ad olurdu. B çizgisel yazısının çözülmesinden önce yazdığı için Demeter'in adının Mikenlilerce kullanılmadığını bilemezdi, ama bu temelinde onun konumunu zayıflatmaz. Şüphesiz daha geç tanrı daha erken tanrıdan gelişir. O kadar belirgin olmayan şey, daha eski toplum anaerkildi ve ana soyundan geliyordu. George Thomson'un kullandığı antropolojik model şimdi antropologlarca fazla kabul edilmiyor. Onun, Mikenlerin Orta Asya yönünden geldikleri teorisi doğru olsun veya olmasın, sadece tanrılar arasında değil insan toplumunda da kadının hâkim rolünü destekleyen benzerlikler vardır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

MİKEN'DEN ARTA KALANLAR

Yaklaşık tarihlerle, İ.Ö. 2100'den sonra gelişen 1000 yıllık Tunç çağı toplumu, ışık saçan parlak noktalar ile sıkıntılı karanlık bölgeler arasında tedirgin edici bir karşıtlık bırakmıştır. Bundan sonraki aşağı yukarı 300 yılda, karanlık oldukça sürekli olmuştur. Ama bu karanlık bizim bilgimizdedir, yaşamın da karanlık olması gerekmez. Tarım durmadı, sürüler otlamaya devam etti, ölüler gömüldüler; lüks yaşam düzeyleri düştü, ancak sosyal örgütlenme düzeyleri konusunda çok az şey biliyoruz, ne kadar mutlu oldukları konusunda ise, hiçbir şey bilmiyoruz. Ayrım Üç'te göreceğimiz gibi, bu dönemin hemen sonrasında, İ.Ö. geç 8'inci yüzyılda heyecan verici ve âni bir nüfus artışı olduğu ileri sürülmüştür. Bu tez, çok yakınlara kadar zaten hiç kimsenin bulmakla ilgilenmediği erken karanlık çağlar gömütlerini bulamamış olmamıza dayanmaktadır, ama bu tür olumsuz tezler, aynı bir yerde birbirini izleyen mezarlıkların karşılaştırılmasına dayansa bile zorunlu olarak inandırıcı değildir. Mykenaililerin çöküşünden sonra Yunanistan'ın birçok yerinin nüfusu konusunda pek az şey biliyoruz.

Nüfus Hareketleri

İ.Ö. 1190 civarında Mısırlılar kendi kayıtlarına "kuzeyliler adalarında huzursuzlar" diye yazmışlardı. Mikenli yeni koloniciler, bu tarihlerde kuzey Peloponnesos'daki Akhaia'ya ve geçmişte bazı nedenlerle egemenlik alanlarının dışında kalan, ama artık eski Kephallenialıların yanısıra barış içinde yerleştikleri, İon denizi adalarından Kephallenia'ya gelmişlerdi. Orada elişi yerli çömlekçilik ve Mykenai çömlekçiliği bir süre birlikte sürdü. Kıbrıs'ta, özellikle eski başkent Enkomi'de büyük olasılıkla Argolis akıncıları olan koloniciler zaten vardı. Ancak Enkomi'nin yeniden güzel bir kaplama taş duvar üslûbuyla kurulmasını, başka bir yıkım, nüfus azalması ve bölgenin kısmen terk edilmesi izledi. Aynı tarihlerde, Anadolu kıyısında, oldukça doğudaki Kilikya'nın Tarsus şehrinde yerleşmiş Mikenliler yavaş yavaş ortadan silindiler. Diğer Mikenliler, (belki bunlar Enkomi Mikenlileriydi) Filistinliler arasında ermişler ve Dan kabilesine katılarak sonuçta Yahudileşmişlerdi.

Eğer kalmışlarsa, Mykenaililerin nerede varlıklarını koruduklarını sormak doğru olur. Herhangi bir yerde kalmış iseler, Thessalia'da günümüz Volos şehrine yakın İolkos'ta varlıklarını sürdürmüş görünmektedirler. Tesalya'da eski kubbeli mezarlar bile yapılmaya devam edilmişti. Bu arta kalışı, at yetiştirmeye uygun topraklara veya bereketli, sulak tarlalara ya da Tesalya'da 400 yıl sonra da hâlâ geçerliliğini koruyan toprak mülkiyetine gevşekçe dayalı bir toplumsal sisteme bağlamak, sadece tahmin yürütmektir. Diğer Mikenlilerin, Naksos adasında bulunan Grotta'daki gibi, sığınıkların barındığı yerlerin varlıklarını sürdürmeleri daha kolay anlaşılabiliyor. Ama 8'inci yüzyıla kadar yakındaki Delos'ta (Mykonos) bir Mykenai dinsel merkezini açık tutmuş olmaları pekalâ mümkün görünen inançlıların gizemli akışını, kesinlikle Naksos'ta araştırmamız gerekir. Miken yaşamı anakaradan çok, adalarda daha uzun sürmüş olabilir; ancak doğudaki bir adalar zincirinde şiddetli bir âfetin arkeolojik kanıtları bulunmaktadır. Başka yerlerde de gördüğümüz, özel geç Miken canlanma dönemlerinin birinden sonra Miletos'un yıkılışı, bu öykünün sonunu işaretliyor gibidir.

Miletos, Atina ile kültürel eşzamanlılık içinde canlanmış veya daha doğrusu sağ kalanlarca yeniden ele geçirilmiştir; burada, Miken çömleklerinin daha fakir, basit bir türevi olan ve Yunan süslemelerinin en erken geometrik üslûbunun beceriksiz bir başlangıcını gösteren aynı boyalı çömlekler üretilmiştir. Miletos'ta bulunan boyalı kapların üslûbu, İ.Ö. 11'inci yüzyılın ilk yarısında Attika'dan gelen bir ikinci işgali gösterir. Ege'deki halkların hareketlerinin bu tarihlerde dalgaların bozulmuş hareketlerine benzediği ve hepsini birden hiçbir zaman kavrayamıyacağımızdan, etkenlerin bizce gizli kalacağını söylemek, hayal ürünü değildir. 19'üncu yüzyıl Zulu Kralı Çaka, bütün güney Afrika'yı karıştırdığında sonuç, oldukça kapsamlı ve karmaşık bir biçimde kabilelerin ve daha küçük birimlerin bir dizi hareketleri ve göçleri olmuştu. Batıda Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı ile Orta Asya'da ve bütün Avrupa'da da benzer kargaşalıklar çıkmıştı. Yunanistan karanlık çağı örneğinde, fiziksel olan çok daha sınırlıydı ve Yunanca olan Mykenaililerin dili aynı kalmıştı: hatta karanlık çağ sona erdiğinde dil kendi sınırlarını genişletmişti.

Bu, Yunan mitolojisi diye bildiğimiz, efsaneler, boş inançlar ve uslaştırmalar bütününün biçimlendiği dönemdir. Bunlardan pek azında gerçek Mykenai izi vardır; Minotauros, Labyrinth, Hyakinthos'un adı, İphigeneia kültünün bazı parçaları, belki bal ile ölümsüzlüğün bağlantısı. Ama varsanılan tarihsel efsaneler, mitolojik krallar, savaşlar ve saldırılar listesi, bunlardan tarihsel kanıt olarak yararlanılabilmek için genellikle çok geç ve çok karışıktır. Bunlara belki uyacak tarihsel gerçekleri bulmak için bakınmaktansa, öykü olarak ortaya çıkmalarına neyin yol açtığını sormak daha doğrudur. Bu, Troya savaşlarının mitolojisinin olduğu gibi, Sparta'nın ilk kralları ve Peloponnesos'un bölünüşü destanları için de geçerlidir. Yunan mitolojisi hiçbir zaman canlılığını korumaktan ya da değişmekten vazgeçmez. Kıvır kıvır bir solucan sepeti gibidir. Öykülerin, erişebildiğimiz katıksız, başlangıç evreleri yoktur. Bizim için Yunan karanlık çağının, en karanlık yanı okuma yazmanın olmayışıdır. Yeniden anlatılan bir öykü yeni bir öyküdür, öyle ki geçmişin bilinci, şaşırtıcı bir karmaşık yığına dönüşmüştür.

Keos, Delos (Mykonos) ve Girit mağaraları

Mikenlilerin kalıtları bazen garip biçimler almıştı. Örneğin, Attika'nın hemen güneyindeki Keos adası üzerinde ufak bir Miken sarayı küçük bir burunun büyük bölümünü kaplar. Fazla büyüklüğü ve değeri olmayan yıkılmış odalardan birinde birkaç dinsel

Mikenlilerin geç çizgisel sanatı onlarla birlikte Kıbrıs'a yayıldı. Bu sanat, Kıbrıs'ta harika renk bloklarıyla birleştirilen hayvan yaşamının çılgın, gülünç çizimlerinden hoşlanıyordu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://tanley.org

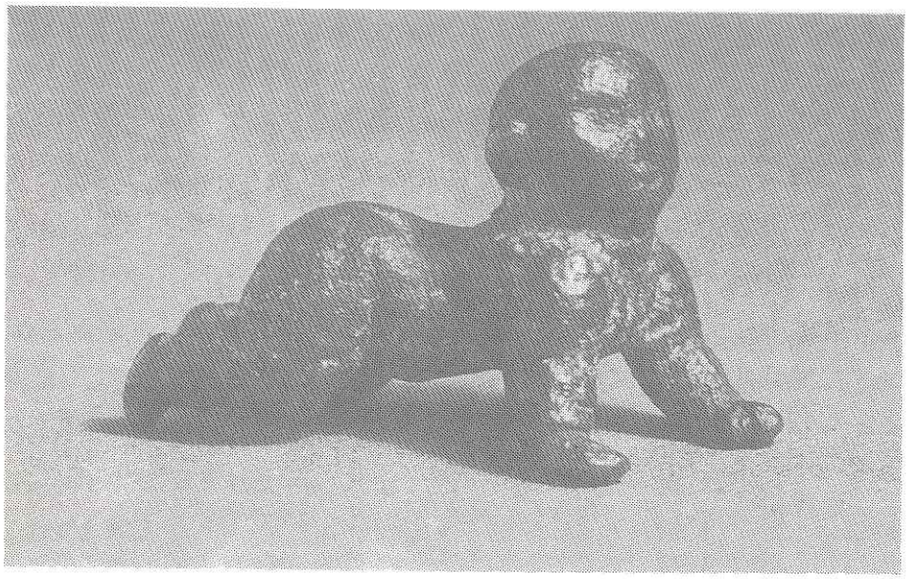
Ege çevresindeki karanlık çağ yerleşim yerleri.
Klâsik Yunan efsaneleri Mikenai dönemi üzerinde yoğunlaşmıştı. Bunu izleyen karanlık çağ okuma-yazmasızdı ve çağdaş arkeologlar mezarlarının kalıntılarını ve adak sınırlarını incelemeye başlamalarından önce bilinen herhangi bir tarihleri yoktu. Geometrik çömlekçilik ancak şimdi bölgelere göre sınıflandırılabilir ve tarihlenebilir. Lesbos (Midilli) ve (Kuzeybatı Anadolu'daki) Aeolis bölgesi dışında neredeyse bütün Yunanlılar, hattâ Yunanlı olmamalarına rağmen Karyalılar bile geometrik çömlekçilik yapmışlardı. İ.Ö. 1025-950 yıllarının bir yoksulluk ve soyutlanmışlık dönemi olmasına rağmen, Batı Anadolu'ya göçler, Yunan dünyasını, 1923'e kadar Yunanlıların bulunduğu bölgelere genişletmişti. 9'uncu yüzyıldan itibaren Euboea'lıların (Eğriboz) öncülüğünde, Doğu Akdeniz'le yenilenen ilişkiler Euboea'daki Lefkandi'ye ve Attika'ya altın mücevherler getirmişti. Phoenika'lı (Finike) tüccarlar Girit'e ve Rodos'a yerleştiler. Ama, hâlâ soyutlanmış ve az nüfuslu Lakonia'da ve Yunanistan'ın batısında bulunlular yaklaşık İ.Ö. 770'e kadar oldukça sınırlı kalmaktadır.

heykel vardı, 60 santimetre veya daha uzun, çarpıcılıktan yoksun figürler. Bilinen yılanlı kadının bir çeşitlemesi olan bu tanrıça veya rahibe heykelleri, bir geç dönem Mykenai sarayındaki bir kutsal yerin eşyalarıydı. Saray yok oldu ve odaları molozla doldu. İ.Ö. 9'uncu yüzyılda, kesinlikle daha önce değil heykellerden birinin kesik başı gün ışığına çıkmıştı ve birisi bunu, o zamanlar zemini kaplıyan molozların üzerinde taşlardan bir çember içine yerleştirmişti. Öteki yontuları ya da bunun geri kalan bölümünü bulmak için, hiç kimse taş yığınlarını eşelememişti. Bu başa, İ.Ö. 5'inci yüzyıla, bir sunu üzerindeki yazıtın bize tanrıçanın adını vermesine kadar tapılmaya devam edildi. Herhalde, bu kadın başına, sakalsız tanrı, Dionysos olarak tapılıyordu. Cinsiyetteki değişikliği açıklamasız kalmakla birlikte, Dionysos genellikle nympha'lar (su perileri) arasında bulunduğundan, olasılıkla yakındaki bir kaynakla ilgisi vardır.

Delos'ta, geç dönemden kalma bir Klâsik duvar üzerine kazınmış birkaç gemi duvar resmi bulundu. Bunlardan bir tanesi, neredeyse tamamen, Mokhlos'tan çıkma; üzerinde kutsal bir bitkinin bir rahibe veya tanrıça tarafından deniz aşırı götürüldüğü bir altın yüzükteki Miken gemisine benzemektedir. Delos'taki duvarın üzerinde, sağ eli ile çevreye ışık veya güç yayan uzun boylu bir kadın geminin üzerinde durmaktadır. Bu kadın, Girit'te Britomartis adıyla tapılan, doğum tanrıçası Brizo'dur. Brizo, Artemis ve Apollon'un annesi Leto'nun bir diğer adıdır. Brizo'nun gemi biçimindeki sunulardan hoşlandığını biliyoruz. Duvar resmindeki eteği, kesinlikle antik Girit eteğidir. Miken benzeri gemisinin tasarımının buraya nasıl aktarıldığı bir sırdır. Aynı duvarda iki Mısır papirüs teknesinin de resmi vardır.

Delos'ta sonradan Artemis tapınağı olan yerin arkasındaki 8'inci yüzyılda gömülmüş kutsal kalıntılar olmasaydı, bu duvar resmi sorunu o kadar çelişki doludur ki, bunu göz ardı etmeyi tercih ederdik. Kalıntılar çeşitli zamanlarda yapılmış çok karışık malzemeden oluşmakta, çömlekler ve küçük buluntular Tunç çağı ile aradaki gediği tam olarak kapatamamaktadır; meğer ki, geldikleri, bir Mykenai tapınağı olabilecek yapı, yerine yenisi kurulana kadar, şu ya da bu türlü kullanılarak varlığını aralıksız sürdürmüş olsun. Delos kültünün hurma ağacı, Mykenai sütun tapınması ile bir bağı olabileceğini düşündürmektedir; Leto'nun kılığına girdiği porsuk da, Lykosoura ve Peloponnesos'daki diğer yerlerde görülen tarih öncesi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

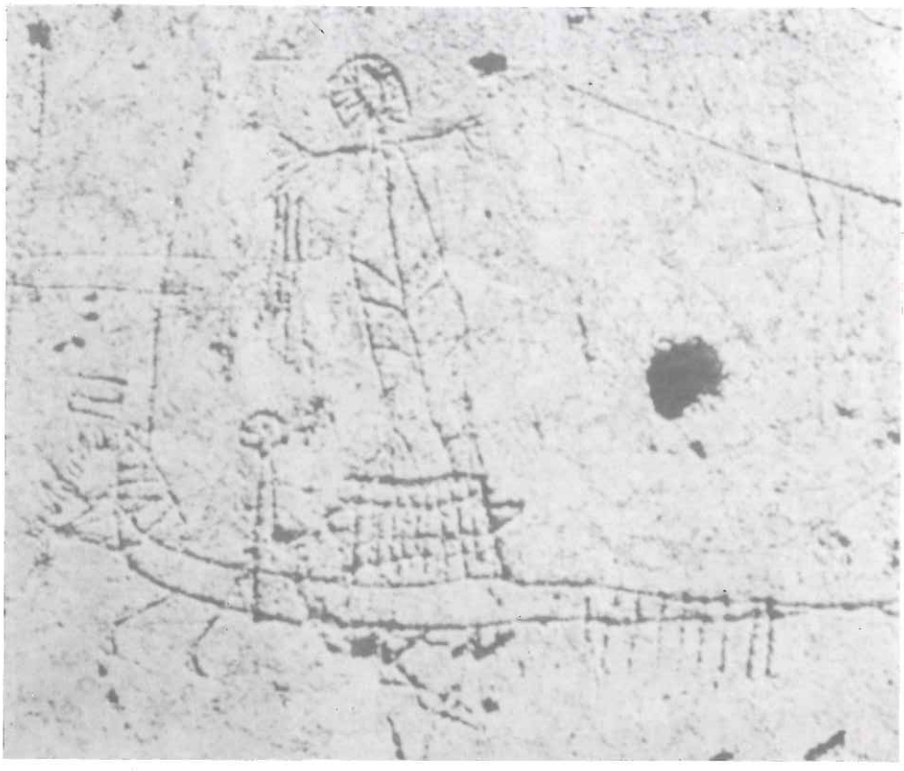

Bu küçük tunç figür, Girit'te Zeus'un doğumunun kutlandığı ve çocuk sahibi olmak için yalvarıp yakarılan birçok yüksek mağaralardan biri olan Diktaia mağarasından bir adak sunusudur.
Sağda Kea'dan bir Tunç çağı heykelinin başı. Sarayın kalıntıları arasında, diğer dinsel figürleri örten molozların üzerinde, tapılmak üzere dik olarak yerleştirilmiş şekilde bulunmuştu ve belki yakındaki bir pınarın nymphaları ile birleştirilerek, bu kadın başına Dionysos diye tapılmıştı.

Solda Altın yüzük üzerindeki tanrıça kesinlikle Minos eseridir. Bu sahnenin birçok uyarlamaları vardır. Delos'ta sıvalı bir duvardaki bir geç Klâsik dönem duvar resminin altında kalmış gibi görünen bunlardan birisi *(aşağıda)*, Nil'den papirus tekneler de dahil gemi çizimleriyle kaplıdır. Tanrıça hâlâ Girit elbiseleri giyiyor.

Sağda Girit yapısı pişmiş topraktan yandan-semerli bir at üstünde bir tanrıça heykelciği, şimdi Herakleion müzesindedir.

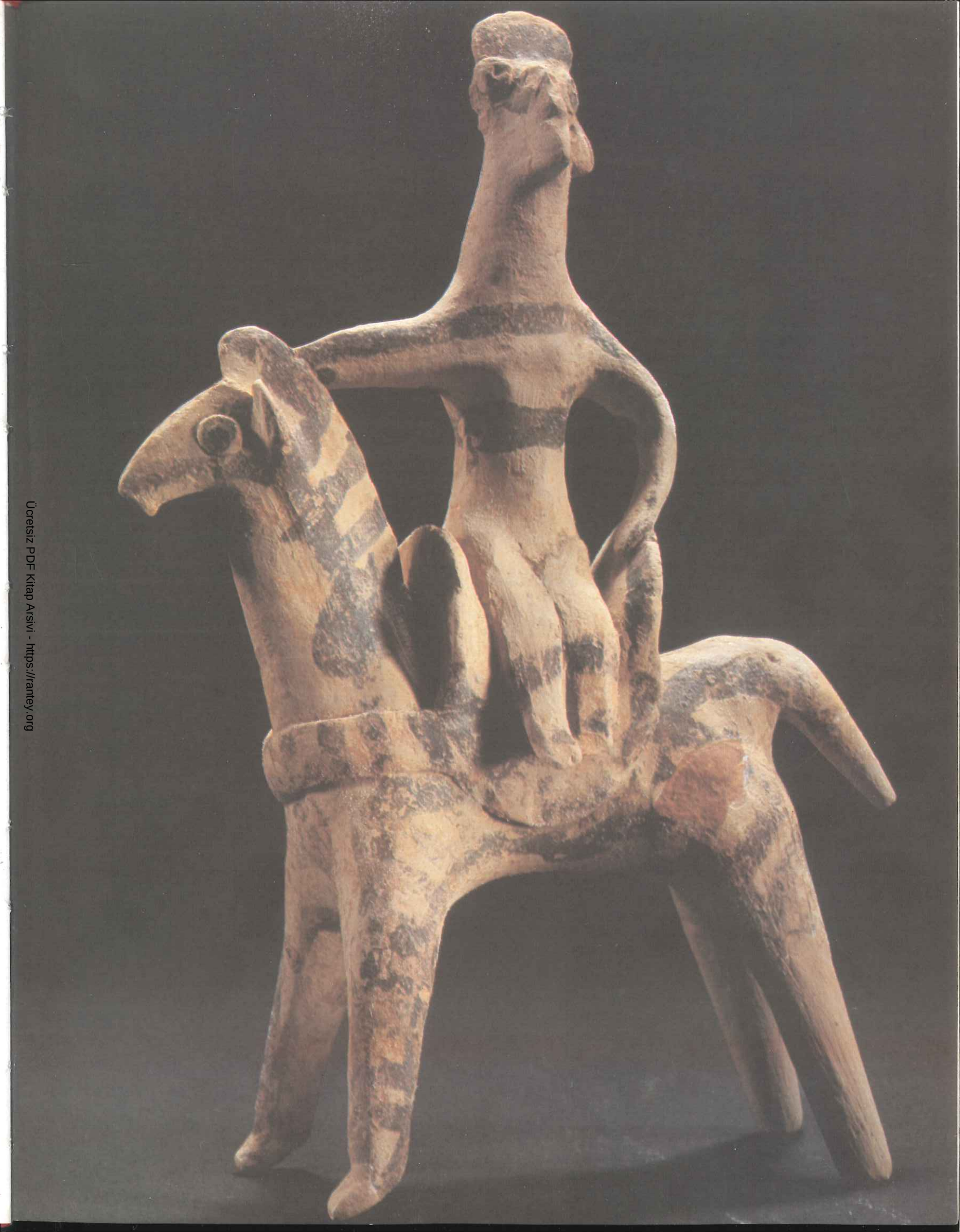
kurt kültünü çağrıştırır; ortak bir tür ilkel tabaka vardır. Ama bu kendi içinde süreklilik için kanıt değildir. Kutsal kalıntılar arasında, belki Kıbrıs'tan bazı doğu taklidi fildişi yontular, açıkça Hitit ürünü, üzerinde bir sfenks benzeri yaratık bulunan garip bir altın plaka, çift ağızlı bir tunç balta, bazıları belki (bence olasılıkla) Mykenai öncesinden pişmiş toprak çömlek parçaları ve yuvarlak bir kalkanı, kancalı bir silâhı olan tunçtan bir 13'üncü yüzyıl çıplak tanrı heykeli vardır. Bu son türden figürler Hitit kökenli gibi görünmektedir; sadece Asya ve Yunanistan'daki kutsal yerlerde ortaya çıkmazlar, doğu Prusya'daki Schernen kadar çok daha uzaklarda bulunurlar. Bu heykeller uzun bir dizi oluştururlar ve Yunan mitolojisine uyarlanarak Zeus'un ve bence Apollon'un da en eski heykellerini içerirler. Ben kişisel olarak Delos'taki tapınağın sürekli kullanıldığına inanmak eğilimindeyim, ama kanıtlarım henüz eksik.

Tapınmanın sürekliliğinin en çok öne sürüldüğü yerler, özellikle de Girit'te mağaralardaki tapınaklardır. Bir yerde sürekli oturulduğunu veya bir binanın kullanıldığını kanıtlama gereği olmayınca, böyle bir sav ileri sürmek çok kolaydır; aslında, arkeolojik kanıtlar genellikle yüzyıllara seyrekçe yayılmakta, mağaralarda bulunan şeyler de tabaka kazılarında pek çıkmamaktadır. Ayrıntılı bir arkeolojik bağlam olmadan herhangi bir nesnenin etrafını birçok kuşkular sarar. Buna istisna teşkil eden bir yer, Girit'te yüksek Lassithi ovası üzerinde Psykhro'daki "Diktaia mağarası"denilendir. Her ne kadar olasılıkla yanlış adlandırılmışsa da, yani çocuk Zeus'un büyütüldüğüne inanılan ünlü mağara olmasa da, bu kesinlikle bir Zeus mağarasıydı. Burada bulunan tek yazıt, Girit A çizgisel yazısıyla, görünüşe göre Büyük Ana'ya verilen bir sunu masası üzerindedir. Bu mağaranın iki esas canlılık dönemi, (o da İda [Kaz] dağı yakınında bulunan Kamares mağarasıyla karıştırılmaması gereken) İda mağarasındaki tarih sırasına da uyan, biri Tunç çağı, öteki İ.Ö. 8'nci ve 7'inci yüzyıllardır. 6'ncı yüzyıldan sonra ihmal edilmişti ve bu tavır Girit'teki arkaik dinsel yerler için de yaygındı. Minos sonrası dönemde de kullanıldığından şüphe yoktur. Bu, diğer Girit mağaralarındaki gibi savaşçı sunuları ile birlikte bir doğum tanrıçası ve çocuk kültüydü.

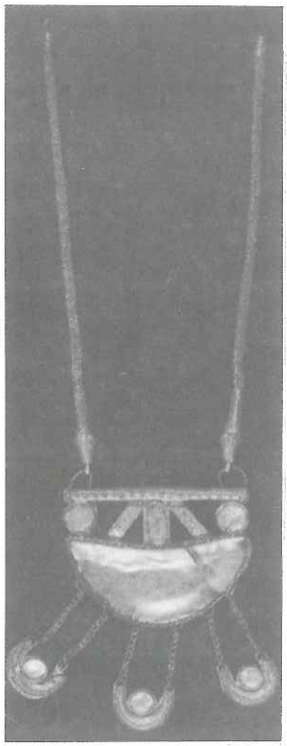
Sanat ürünleri ve görsel sanatlar

Saraylar yok olunca, görsel öykü anlatımı sanatında hiç kuşkusuz bir kesinti olmuştur, ancak bu daha

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Girit mücevherlerinin inceliği keskinliğin kaybını gerektirmez. Malzemesinin saflığını dikkati çekecek derecede korumuştur. Bu parça Herakleion müzesindedir.

eski sözlü öykülerde de zorunlu olarak bir kesinti olmasını gerektirmez. Okuma yazma olmayan bir çağda, öykülerdeki birinden ötekine geçen ve biçim değiştiren öğeler sorunu, bizim için ister istemez belirsiz kalmaktadır. Ancak bu hiç değilse, en erken öykü anlatma sanatı (İ.Ö. 1050'den yaklaşık 700'e kadar süren) geometrik çömlek üslûbu döneminde yeniden başladığı zaman, doğu Akdeniz'den yeni bir imgeler dağarcığını kendisine uyarlamış olduğunu düşündürmektedir. İster eski ister yabancı olsun ne zaman yeni bir imge benimsense, bir ölçüde yorumlama ve anlam kayması her zaman olacaktır ve imge karmaşıklaştıkça, uyarlama daha çılgınlaşacak, hatta kalabalık ve çelişme noktasına kadar varacaktır. Bu dönemin en şaşırtıcı imgelerinden birisi, pişmiş topraktan, içinde bir tanrı figürünün ortaya çıktığı ve üstü çobanlar ile köpekleri tarafından bulunan kubbeli bir Mykenai mezarı gibi görünmektedir. Bu kesin olmamakla birlikte akla yakın bir açıklamadır, ama tam inandırıcı bir almaşığı yoktur.

Figür resminin ortaya çıkışı, daha doğrusu yeniden ortaya çıkışı uzun zaman almıştır. 9'uncu yüzyıl başlarından kalma erken bir geometrik kabın ağız kenarında sfenksler ve aslanlar göze çarpmakta ve dağınık saçlı, hırpani giyimli avcılar mızraklarıyla hayvanları kovalamaktaydılar. Bu dönemdeki figürlerin daha eski Mykenai figürlerine benzerliği bazen garip tir ve belki de rastlantısaldır. Bir dizi, uzun hançerler veya kısa kılıçlarla savaşan, kolları çapraz ve birbirlerini saçlarından yakalamış çift erkekler şaşırtıcı biçimde, Santorini'de 700 yıl önce resimlenmiş, iki tanrı (veya eğer öyleyseler, prens) genç boksörü anımsatır, ama Santorini freski çok restore edilmişti ve imgelerin taşınma sorununun açık çözümü yoktur. Hangi araçla taşınmıştı? At, kuş ve insan dağarcığı geç Tunç çağından 8'inci yüzyıla büyük ölçüde, gömü sanatının tutucu geleneğinde taşınmıştı ve o gelenek içinde değişimler yavaş ve beklenenden de daha seyrekti.

Çok eski maddî nesneler, hiç kuşkusuz varlıklarını korumuşlardır; Minos değerli oyma taşları ve ata yadigarları, örneğin Delphoi'deki Apollon tapınağı ve Khioslular sunağı çevresi gibi yerlerde, İ.Ö. 6'ıncı yüzyıla kadar geç tarihlere değin saklanmışlar, küçük heykelcikler bulunup yine toprağa gömülmüşlerdi. Skyros adasında, erken geometrik üslûplu mezarlarda altından eski Miken diskleri ve hatta Atina'daki o tarihlerden kalma bir mezarda da bir Miken küpü bulunmuştur. Atina akropolisi üzerindeki tanrıça Athena'nin kutsal zeytinlerinin de Miken zamanı kadar geriye tarihlenmeleri için kayıtlardaki en eski zeytin ağaçları olmaları gerekmez. Çok eski desenler dokumalarda kullanılmaya devam etti. Kadın efsane kahramanlarına ait olduğu varsayılan ve Delphoi'de saklanan yeşil boncuklu kolyenin de, tanımlanmasına bakarak, kesinlikle Miken kökenli olduğuna hükmedilebilir. Miken mezarlarında bulunan, daha sonraki tapınmalara ilişkin kanıtlar ise, pek çoktur.

Argos ovasında Hera'nın tapınağının bulunduğu bir yerde 50 Mykenai oda mezarından 15'inde çok sonraları konulmuş sunu kümeleri bulundu: Acaba bu mezarların, Danaos'un 50 kızının ya da onların öldürdükleri kocaları Aigyptos'un 50 oğlunun olduğu mu düşünülmüştü? Mykenai'deki Klytaimnestra'nın kubbeli mezarında 8'inci yüzyılda tapınmalar ve Attika bölgesinde Menidi'deki bir mezarda da bütünüyle dinsel bir kült vardı. Phaistos, Troya ve Mykenai'de karanlık çağların Yunanlıları kendi yapılarını eski yıkıntılar üzerine kurdular. Bu yeniden keşfetme ve tekrar kullanma olgusu, Mikenliler ile daha sonraki toplumlar arasında aşılması gerekmiş olan uçurumu aydınlatmıştır.

Süreklilik ve kopukluk

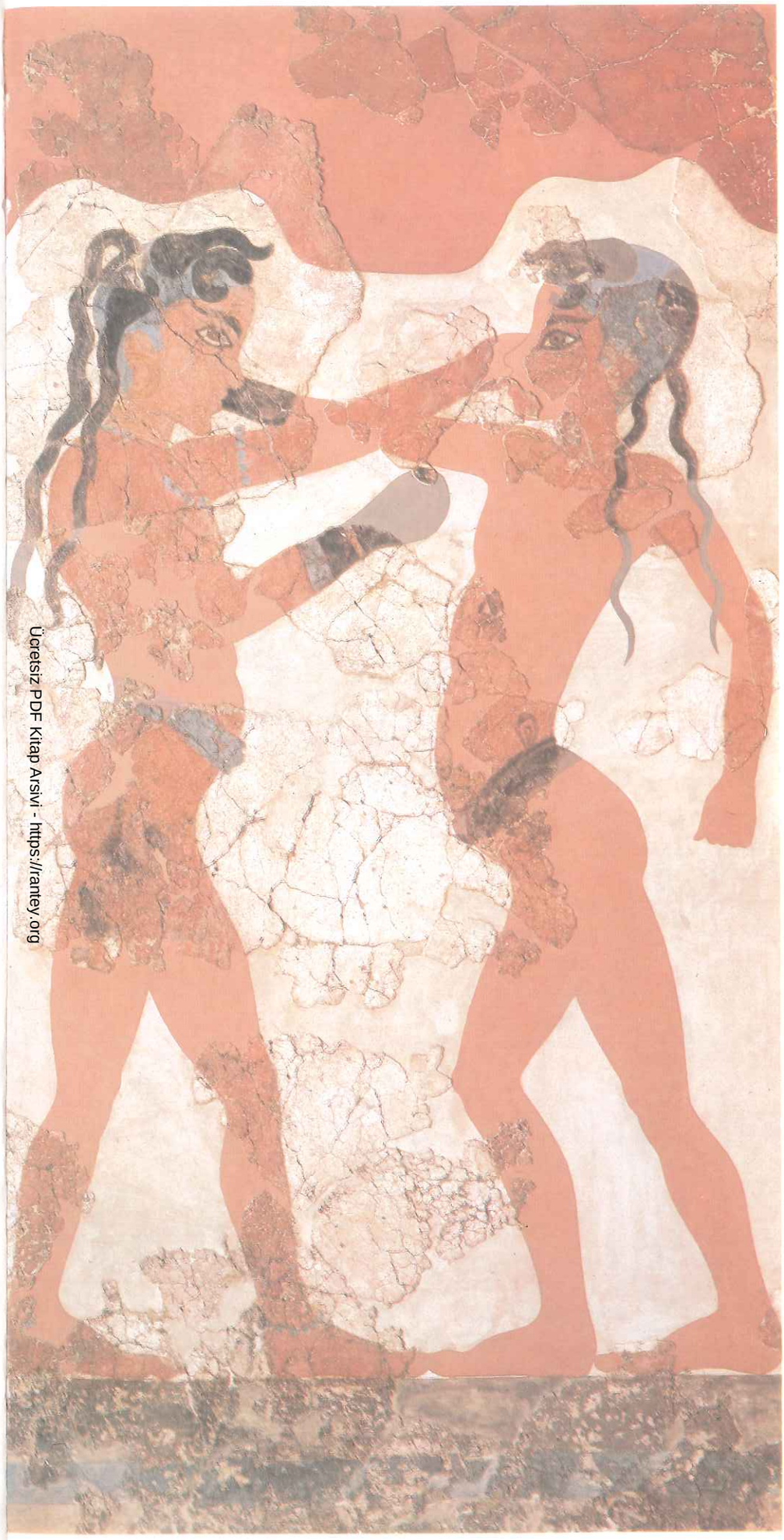
Bu uçurumun belirtileri, insan yerleşimlerindeki bozulmaları ve sadece süsleme desenlerinde değil, ama aynı zamanda çömleklerin biçiminde de yozlaşmayı içerir; bunu kendine özgü parlak bir gelişme ile yeni bir üslûba geçiş ve yeni bir yaşam biçiminin diğer kanıtları izlemektedir. Çömlekçilikteki değişim son derece yavaş gelişti; geometrik çömleklerin gelişmesi 400 yıl ve bunun bir üslûp olarak ortaya çıkması da belki bu sürenin ilk 200 yılını aldı. Bu sürpriz olmamalı. Yunanistan'da Mykenai döneminde tekerlekle yapılan çömlekçiliğin karşısında elişi nadirdir, ama yine de arasıra bulunur ve Mykenaililerin çöküşü sırasında bir süre yeniden ortaya çıkar. Maddî kültür evreleri çakışır, katışıksız değillerdir. Sadece bir metropoliste veya saray egemenliğindeki bir merkezde modanın gelişimi hızlıdır ve reddedilen örüntülerin sonu kesindir, ama Tunç çağının sona ermesi ile Yunanistan'da saray koşullarının da sonu gelmişti.

Tamamen kesin tek maddî değişiklik, kılıçlar, bıçaklar ve saban demirleri için demirin kullanılması olarak varsayılmıştır. En eski Yunan demir bıçaklarının biçimi konusunda bir Kıbrıs etkisi olduğu önerilmiştir, ama son Mykenaililerin ve onların vârislerinin hançerleri ile Kıbrıs veya doğu Akdeniz'in hiçbir paralelliği yoktur. Demir parçaların, tunç parçaları tamamladığı ve demirin tuncu tamir etmek için kullanıldığı, tuncu süslemek için demir kakmaların yapıldığı zamanda değişimin tamamlandığı açıktır. Ancak 10'uncu ve 9'uncu yüzyıllara kadar Yunanistan'da bu tür hiçbir örnek bulunamamıştı ve hele kakma hiçbir zaman bulunamadı. Aslında olanların ayrıntıları karmaşıktır. İ.Ö. 1050'den 900'e kadarki en eski geometrik dönemin büyük bölümü süresince, birçok yerde aşağı yukarı her şeyde demirin yaygın olarak kullanıldığı kesindir. Bu tarihlerde Attika, çömlekçilikte olduğu gibi maden teknolojisinde de hızla yol almış gibi görünmektedir. Daha sonra tunçtan yana yavaş yavaş bir tepki oluşmuştu.

O dönemin gerçeğini anlamak için yerleşim biçimlerindeki bozulmalar yeterli bir kanıttır. Bütünüyle değilse de, bazı yerlerdeki deneyimlerin gösterdiğine göre, oldukça güvenilmez olan yakın sayımlarda, 13'üncü yüzyıl yerleşimlerinden 320 kadarı biliniyordu, bunlardan 130 kadarında 12'nci yüzyılda ve 40 kadarında da 11'inci yüzyılda oturuluyordu. Bu güvenilmez istatistiklerin ve en azından 11'inci yüzyılın şüphe götürmeyen görece fakirliğinin dışında her şey kuramsaldır. Nüfus azalması koşullarında becerilerin yok olduğu ve ufukların daraldığı gerçektir. Ancak eğer bu olmuşsa, o zaman kısa bir süre için, dağılmış ve fakir toplumlar bir ölçüde maddî bir güven bulmadan önce sadece iki nesillik bir sorun gibi görünmektedir. 10'uncu yüzyıla gelindiğinde resimli süslemeler çok güzeldir; o zaman Akdeniz'de ve olasılıkla dünyadakilerin en iyisiydi. Hatta onların ithal ettikleri lüks şeyler ve altın küpeler bile 9'uncu yüzyılda saygı uyandırıyordu. İ.Ö. 800'de Girit'te, bir Minos prensesi için olmasa da, Mykenai prensesi için yapılmış yeterince parlak ve ince, kristal ve kehribarla süslenmiş, yılan başları ve bir ay şeklinde kaya kristali bulunan altın bir kolye ortaya çıkmıştı. Bu dönem boyunca Girit zengin ve genellikle anlaşıldığından daha etkiliydi.

Girit'te varlığını sürdüren beceriler, özellikle Girit'te çok daha önceden varolanlarla doğrudan ilişkiliydi. 12'nci yüzyıl Karphi ve Kavousi'sinde hâlâ tanımlanabilir bir Minos geleneğinde taş işçiliği yapan ya-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Solda Santorini'den (İ.Ö. 1550 civarı) bu iki çocuk boksörle ilgili garip bir şey var. Eğer doğru restore edilmişse herhangi olağan bir oyun için duruşları çok fazla üslûplaştırılmış. Daha da garip olan, aynı sorunlar karanlık çağlardan bir dizi siluet figüründe de tekrarlanmaktadır. Bazen figürler bir elleriyle birbirlerinin saçlarından yakalıyor, diğeri ile de hançer kullanıyorlar (yukarıda). Bu dizilerle Sontorini boksörlerinin ilişkisi bütünüyle esrarengizdir.

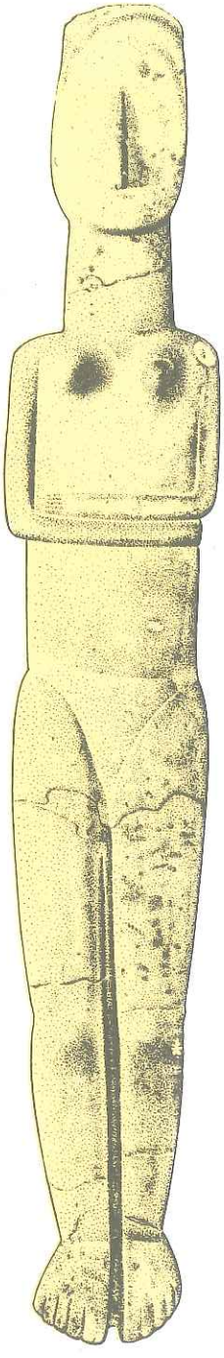
pıcılar vardı. Phaistos'taki yeniden inşa edenlerle 12'nci yüzyılda Gortyn'i kuranlar aynı gelenek içinde çalışıyorlardı. Karphi'de sokaklar taş döşeliydi ve evler pekalâ iki odalı yapılmış olabilirdi. Mümkündür ki, kısa bir süre sonra Vrokastro'da düzey düşmüştü, ama gelenek aynıydı. Böyle bir zanaat uzun süre devam edebilir: becerilerin herhangi bir karşılaştırılabilir devamının tanımlanabildiği az sayıdaki yerleşimlerden biri olan Anakara'daki kayıtları kullanılıyordu. Gemi yapımı da devam etmiş olmalı; hattâ bir miktar gümüş madenciliği de vardı. Bu kalıntılar Yunanlıların, 11'inci yüzyılda sayılarının az ve fakir olmadıkları anlamına gelmez. Değer verdikleri ve mezarlarına götürdükleri küçük hazineleri, öyle olduklarını doğrular.

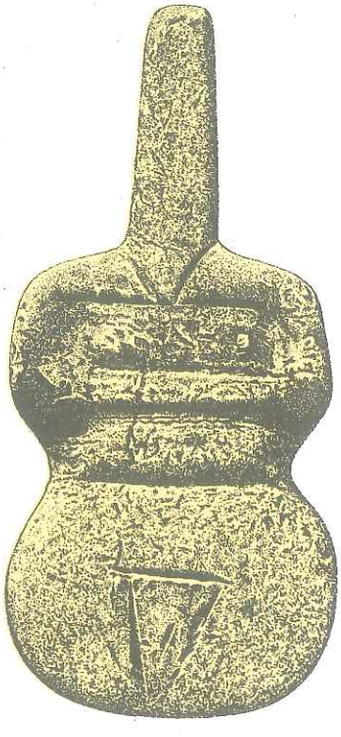
Profesör Snodgrass, *(Archaeology and the Rise of the Greek State)* (Arkeoloji ve Yunan devletinin Yükselişi, 1977) kitabında, daha eski, asıl Yunanistan'ın tarım ile geçinen bir köylü toplumu olduğu ve bunun, karanlık çağda gömme geleneklerinde, çömleklerinde ve yaşam alışkanlıklarında tekrar kendini gösterdiği önemli fikrini ileri sürmektedir. O, aile mezarları, büyük yapıları, büyük hayvan sürüleri ve debdebeleriyle Mykenailileri yok olan yabancılar diye görür. Bir dereceye kadar bu doğru olmalı, ama 800 yılın İ.S. 11'inci yüzyılın Norman saldırganlarını Kraliçe Victoria döneminin İngiliz soylularına çevirdiği gibi, 500 yıl da pekalâ Mykenailileri Yunanistan'da kökleştirmiş olabilir. Tek tek gömütlerdeki kanıtlara dayanan bir temeldeki asıl Yunanistan tartışması çekicidir, ama inandırıcı değildir; çünkü gömme geleneği kalıpları, ona verilmek istenecek herhangi anlamı karanlığa gömecek kadar karışıktır. Sonunda karanlık çağın bitiminde ortaya çıkan şaşırtıcı, hatta gösterişli ve Mikenlilerin yöneltmesi beklenen herhangi bir şeyden oldukça farklıdır. 8'inci yüzyılda sadece ekonomik, toplumsal ve teknik kalkınma ile değil, aynı zamanda, bütün tanrılarınca taçlandırılan Olympos kadar yüksek bir başarıyla da karşılaşıyoruz: Homeros'un şiirleriyle.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ana Tanrıçalar

Birçok kişinin Yunan uygarlığı ile ilgili düşüncesindeki, savaş ve erkek atletizmi egemenliği, kısmen kendi dünyamızdan geriye yansıttığımız bir yanlıştır. Uzak tarih-öncesinden beri Yunanlılar, eş ve ana olan bir tanrıçaya daima özel bir ilgi göstermişlerdi. Hatta Homeros bile *İliada* ve *Odysseia*'yı bir ölçüde kadınların bakış açısından görür. Çocuklu bir tanrısal ana figürlerine Klâsik dönem boyunca ve Roma imparatorluğunun sonu gibi geç zamanlara kadar tapılmıştı. Bunlar çoğunlukla güzeldi.

Geometrik biçimlere indirgenmiş bu taş kadınlar, Girit ve Miken ötesine, madenin bu başlangıçta çömlekçiliğin de olmadığı Neolitik çiftçilerin küçük ölçekli toplumlarına kadar geriye gider. Kilden yapılmak yerine taştan yontulan erken heykellerin özellikleri olan aynı basitleştirilmiş biçimler binlerce yıl devam etmişti. Bunlar, bugün bazı adalarda kırmızıya boyanmış bir yumurtanın baş diye konduğu özel ekmek somunlarının biçimi olarak orada burada sürmüştür. Bu iyice yapılı kadın *(sağda)* 7000 yaşının üzerindedir. Sparta yakınında bulunmuştur.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

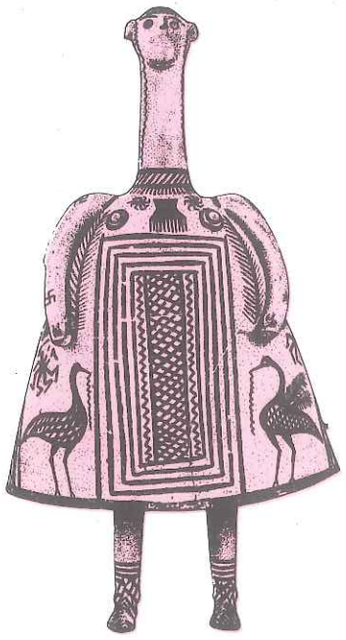
Solda Bu üç bayanın hepsi de Tunç çağında kilden yapılmış ve çömlek gibi pişirilmişti. En yakındaki (solda) Girit'tendir; oldukça basit ve beceriksizce yapılmış, çocuğuna bakan bir annedir, ama yine Girit'ten fazlasıyla mükemmel tasarımlı ve daha gerçekçi işçiliği olan (uzak soldaki) tanrıça veya rahibeden her nasılsa daha hareketli veya daha doğrudan anlatımlıdır. Dua (veya kutsama) için kalkmış olan elleri iyi biçimlendirilmiş, yüzü dikkatlice benzetilmiş ve başı tutkuyla kuşlar ve çiçeklerle taçlandırılmış, ama çekiçiliği pek yok.
Süslü donunu belirgin bir cinsel organ ile birleştiren bu şahane kadın (ortadaki) Kıbrıs'tandır. Şimdi Louvre'da bulunmaktadır.

Altta Bu büyük elli ve ayaklı, oturan, başsız pişmiş toprak heykelcik şimdi Syrakusa müzesindedir. Megara Hyblaia'dan gelmiştir ve İ.Ö. 6'ncı yüzyıla tarihlenmektedir. Benzetilmesindeki güç ve güzelliğinden dolayı da figürün eşdeğeri zor bulunur. En eski imgelerin geometrik saflığı ile gerçekçiliği birleştirmiştir.

Altta Güneşler ve yıldızlarla, yılanları veya yılanbalıklarını yiyen su kuşları ile süslenmiş, şimdi Louvre'da bulunan bu kadın, Boetia'dan belki 8'inci yüzyıldaki geometrik dönemdendir. Tören dalları taşıyor ve göğüsleri açıkça gösterilmiş. Bir tanrıça olabilir, kesinlikle dinsel bir figür.

Altta ve sağ altta Bu iki küçük figür Miken eseridir. Daha iyi süslenmiş olanı Mykenai'den, İ.Ö. 1300 civarında yapılmış 30 cm. kadar boyunda bir tanrıçadır. O ve benzerleri sevimli, dramatik ve biraz ürkütücüdür. Göğüsleri tutan eller emziren bir anneyi gösterir.

Bu çizgili figürcük, çok büyük miktarda yapılan ve boyanan bir dizi küçük figürden birisidir. Bunlar sadece mezarlarda değil, evlerde de bulunurdu ve bu kadar çok sayıda oldukları için bazen yeniden bulunurlar ve Klâsik dönemde kutsal olarak tanınırlardı.

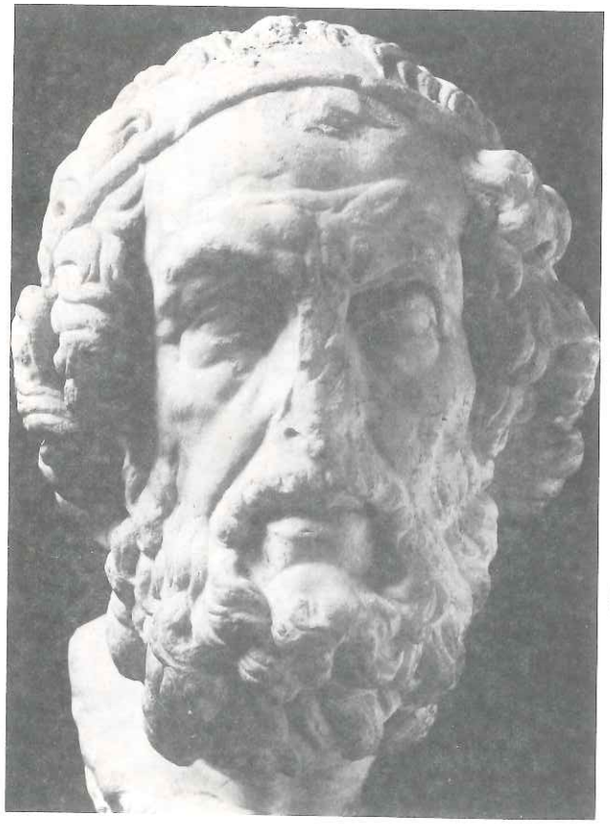

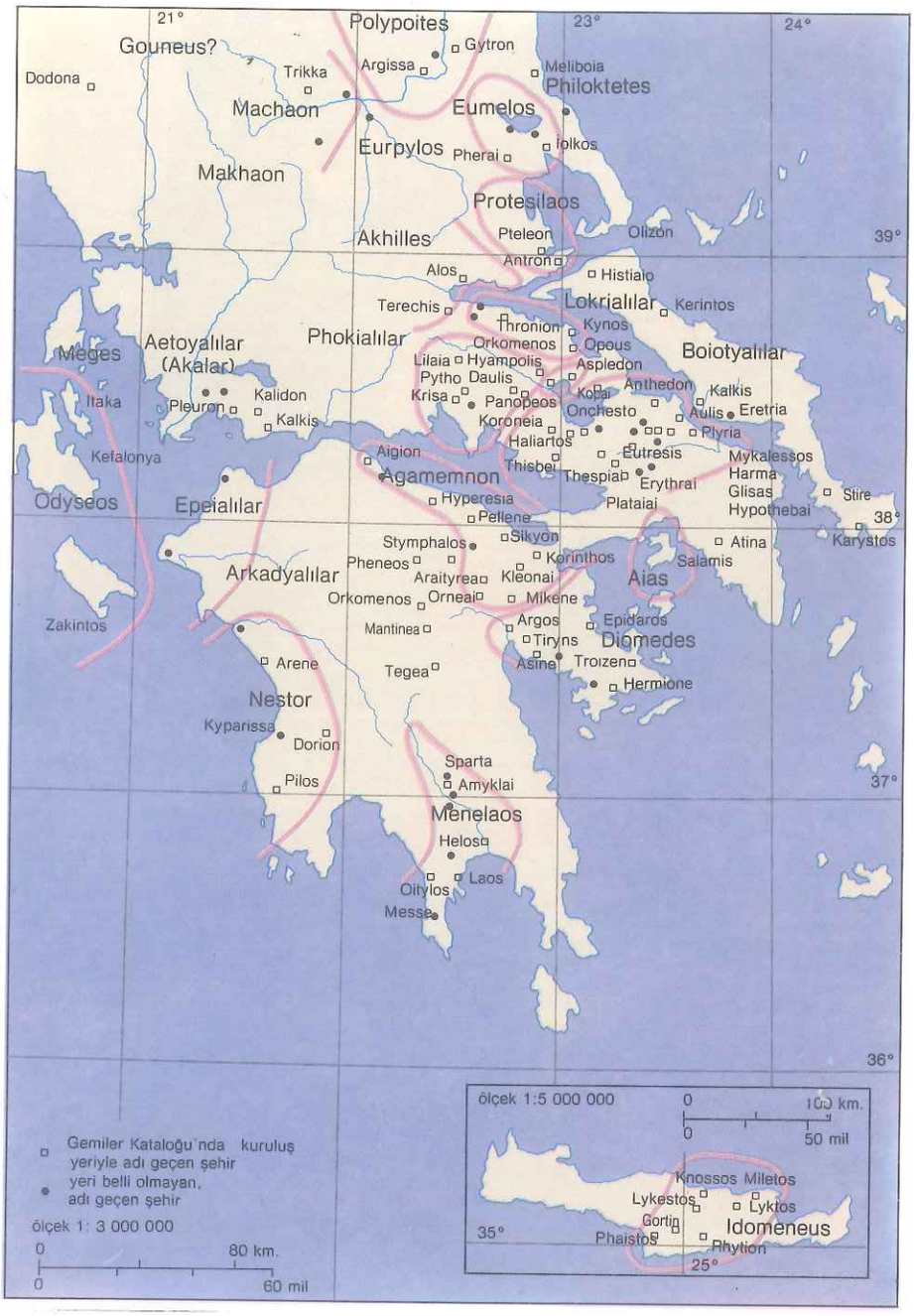
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

HOMEROS DÜNYASI

Yunan karanlık çağındaki yaşamın niteliği, onun kuvvetli ve canlı anıtı, Homeros'un şiirleri olmadan anlaşılamaz. Bunlarda, sık sık daha eski şiirlere, daha eski kuşakların hikâyelerine göndermeler yapıldığı için, bu şiirler tek Yunan destan-şiirleri olmadıkları gibi kesinlikle ilk de değildirler. *İliada ve Odysseia*, elimize geçen Yunan şiiri ve dünyası, en azından Yunanlıların içinde yaşadıkları ve bu şiirlerin uzun gelişme ve oluşum sürecinin büyük ölçüde tamamlandığı İ.Ö. 8'inci yüzyılda izleyicilerin anladığı efsaneler dünyası ile ilgili olarak elimize geçen en eski kanıtlardır. O zamandan ileriye, antik Yunan'ın sonuna kadar, Homeros, Kutsal Kitab'ın Batı Avrupa için uzun süre etkili olduğu gibi, Yunanlılar üzerinde tartışmasız en büyük tek etken olmuştu.

Çağdaş karşılaştırmalı çalışmaların gelişmesinden önce, Avrupa'da sadece dinimizin değil, uygarlığımızın da, eşsiz Yunan dünyasındaki kökleri ile, eşsiz olduğuna inanılırdı. Yunan sanat ve felsefesinin, Roma yasalarının, Newton fiziğinin ve Kutsal Kitab'ın kendisinin, hepsinin mutlak değerlerinin varolduğu sanılırdı. Aynı şekilde Homeros'un destansı şiirlerinin de eşsiz olduğu duygusu vardı. Eğer bunun böyle olup olmadığına karar vereceksek, şimdi daha derinlemesine ve daha geniş alanlara bakmamız gerekiyor. Pek yakınlara kadar Homeros'un bütünüyle eşsiz olduğu yanlış ve romantik duygusu, *İliada ve Odysseia*'nın konusuna kadar uzatılmıştı, öyle ki Yunan topraklarındaki arkeolojinin güdülerinden birisi Homeros'un dünyasını yeniden ortaya çıkarmaktı. Bu, bir yana bırakılmak zorunda kalınan birçok kuşkulu ve umutlu yorumlara yol açmıştır.

Homeros'un Dünyası

İliada ve Odysseia'nın şairlerinin saray ozanları olduklarına inanmak için hiçbir neden yok. Bunlar, kendilerinden sonrakiler ve başka kültürlerdeki benzerleri gibi, oradan oraya başıboş gezinmiş ve eğer yerleşebiliyorlarsa arasıra bir yerde kalmış olmalılar. Hesiodos'un Boetia'da, özdeyiş türünden zehirli bir dille şikâyette bulunduğu bir dağ çiftliği vardı, ama Homeros olasılıkla *Odysseia*'daki bir ozan tipi olan Demodokos'a daha fazla benziyordu. Sarayda değil, kendi evinde yaşayan kör bir adamdı ve istendiğinde nazik bir rica ile çağrılırdı. Geldiğinde ona güzel bir yer verilir ve iyi davranılırdı. Dinleyicilerin karı-

En solda Geç Klâsik dönemde bol miktarda üretilen, İ.Ö. 150 yılları civarında, Yunan aslına bakılarak yapılan Homeros başlarının bu Roma kopyası, acı çeken bir yüz ve insan yaşamının trajik bir tasarımını gösterir. Yüz ciddidir, tasarımın konusu da, gerçekliktir. Veya heykeltraş öyle olduğuna inanıyordu.

Sağda Bunun gibi anıtlar zenginler ve eğitim görmüşler için yapılırdı. Sanki Homeros tanrıymış gibi eserlerini taşta kutlarlardı. Bu eser İ.Ö. 2'nci veya 3'üncü yüzyılda Priene'li Arkhelaos tarafından yapılmıştır.

şık olduğu ortaya çıkmaktadır. Agamemnon savaşa gittiği zaman, ortaçağda eşlerini bir aile rahibine emanet ettikleri gibi, karısına muhafız olarak herhalde kör olmayan bir ozanı bırakırdı. Korumacılık vardı ve Homeros şiirindeki kahramanların kendileri de oynayıp, şarkı söylemelerine rağmen, özel saygıyla dinlenen meslekten bir ozanlarının olduğunu biliyoruz.

Halkın yaşamını tanımlamak daha da zordur. Akhilleus'un kalkanı barış ve savaş, iyi ve kötü şehir görüntüleri ile süslenmişti. Sahnelerden birisi bir hasattır ve halk, nakaratı klâsik zamanlara kadar yaşayan ve o zaman kaydedilen bir halk şarkısını söylüyor. *İliada*'da erkeklerin, hükümdarın kararlarında belirsiz bir ilişkisi olan bir demokratik meclisleri vardı. Agamemnon, bütün diğer tanrıların toplamından daha güçlü olan Zeus kadar tam yetkili bir efendi değildi ve Agamemnon'un egemenliğinin gerçek derecesi öykünün zorunlu sapmaları ile daha da karıştırılmıştır. *İliada ve Odysseia*'nın ikisinde de hükümdarların gücü, ancak gücü kullandıklarında vardır. Eğer güç kullanarak onur ve ün kazanırlarsa, halkları saldırı ve korsanlıktan korunur ve birbirlerine yakından bağlı bir sistemdeki zenginlik, yarar ve hizmetler dünyayı birarada tutmaya devam eder. Silâhlar, atlar ve sığırlar dışında Homeros şiirindeki en değerli nesneler günlük yaşamda yararsızdı, varlıkları düzeni korumaya yardımcı oluyordu; nasıl ki şeref ahlâkı da bir özel düşkünlük olmaktan çok, bağlayıcı bir toplumsal güçtür.

Odysseus zafer kazandığında, oğlu Telemakhos ve sadık domuz çobanlarının birlikte dans ettiklerini daha önce görmüştük, çünkü doğru düzen geri getirilmişti. Odysseus babasını, çiftliğinde armut ağaçlarının diplerine gübre atarak çalışırken bulur. Büyük Phaiak krallığının prensesi Nausikaa, arkadaşları ile derede sarayın büyük çamaşırını yıkarken görülür. Hatta tanrılardan biri ve birçok yarı-tanrı da maden işçisidir ve Homeros onları işlerinin ustası olarak tanımlar. *İliada*'daki Thersites farklı bir izlenim verir. O, halk meclisinde Agamemnon aleyhine konuşan isyancı bir halk adamıdır.

İliada'nın öyküsü tutkudan uzak ve trajiktir. Bölümler, bir cümle içindeki cümlecik ve deyimler ile aynı ilişki içinde yer alır. Dilin görece az sözdizimi vardır ve genellikle cümlede eşit değerde cümleciklerin dengesine dayanır. Bu, aynı en eski Yunan düzyazımından elimizdeki Lampsakos'lu (Lapseki) Kharon'un parçaları gibi, *İliada*'daki her şeyi etkiler. Böyle bir üslûp, herhangi bir genişletilmiş metafizik kurgu parçasını veya kapsamlı ahlâkî değerlendirmeyi ortadan kaldırır, ama büyük özgürlük, incelik ve keskin anlamlılığa olanak verir. Cümleleri birarada tutan herhangi başka bir bağdan çok onlardaki ses uyumudur.

Bu önemli öykülerden bir dünya olarak söz etmenin bir anlamı varsa, Homeros'un dünyası 8'inci yüzyılda tasarlanmıştı. Savaşmak bilimsel olmaya başlıyor, alayların tertiplenmesi ile ilgili bazı ipuçları vardır; ancak savaş hâlâ temelinde kahramanlar arasında kanlı bir özel çatışmadır. Askerler ve ikinci derecede kahramanlar sadece öldürülmek için mevcutturlar. Savaş, trajik bir olay olarak hissediliyor, ama bir babanın savaşa giden oğluna en iyi öğüdü, "daima en cesur, en mükemmel ve diğerlerinden daha iyi ol ve daima en önde savaş" sözleridir ki, bunlar daha sonra yazılı mezartaşında da yankılanmaktadır. Ünlü kahramanların bazan garip veya çok eski, özel silâhları ve zırhları var. Tanrılar sürekli işe karışırlar, ama zaten olmama olasılığı olan hiçbir şey oldurmazlar. Bir silâh gerektiği gibi vurur, çünkü bir tanrı yardım etmiştir veya birisi kaçar, çünkü bir tanrı karanlık veya sis meydana getirmiştir. Kendi öz oğlu Sarpedon'u öldürülmekten kurtarmaya Zeus'un gücü yetmez.

Konukseverlik görevleri kesindir; bunlarda bir saygısızlık, Paris'in Helena'yı kaçırması savaşa yol açmıştır ve eğer çatışan iki kahraman arasında bir konukluk bağının var olduğu ortaya çıkarsa o zaman onların savaşmalarına izin verilmez. Kahramanlar savaşa arabalarına binerek giderler ve birbirlerini savaş arabalarıyla kovalarlar. Olağandışı bir durum olarak sürücüye arasıra mızrakla vurabilirler, ancak kural olarak birbirleri ile ayakta döğüşürler. Bir akrobat dışında hiç kimse at sırtında gidemez. *İliada*'da da *Odysseia*'da da gemiler kıyıya çekilebilecek kadar hafiftir; yelken de kullanılmakla birlikte çoğunlukla kürek çekilir. Ekmek ve etin yendiğini, peynirin yapıldığını, su katılarak şarap içildiğini ve uyuşturucuların bilindiğini, ama tanrısal veya tıbbî iyileştirme ile ilişkili olduğunu okuyoruz. *Odysseia*'da Helena, Menelaos ve Telemakhos'un üzüntüsünü geçirmek için içkilerine bir uyuşturucu koyar. Kirke onları hayvan-

Homeros Yunanistan'ı *İliada*'nın ikinci kitabı, anakara Yunanistan'da Troya savaşı kahramanları tarafından yönetilen yerlerin ayrıntılı bir incelemesi olan "Gemiler katalogu"nu kapsar. Bu incelemenin, Miken zamanının siyasal coğrafyası ile ilgili herhangi bir şeyi yansıtıp yansıtmadığı konusunda çok tartışmaları vardır. Homeros destanlarında Troya ve onun Anadolu'daki müttefikleri, Sidon, Kıbrıs, Mısır ve Libya vardı. Hesiodos'un yapıtlarında daha uzak ülkelerin de bilgileri gösterilir. *Theogonia* uzak adalardaki Etrüskleri yöneten bir kraldan, Latinos'tan söz eder. "Kadınlar kataloğu," Atlas dağını ve göçer İskitleri anar.

lara çevirmek için erkekleri uyuşturucu ile tutsak eder, ama tanrı Hermes panzehirin yakında büyüyen bir ot olduğunu bilir. Eğer bütünüyle tasarlanabilirse herhangi bir dünyanın sahip olması gerektiği gibi, İliada ve Odysseia dünyasının da birçok katmanları vardır.

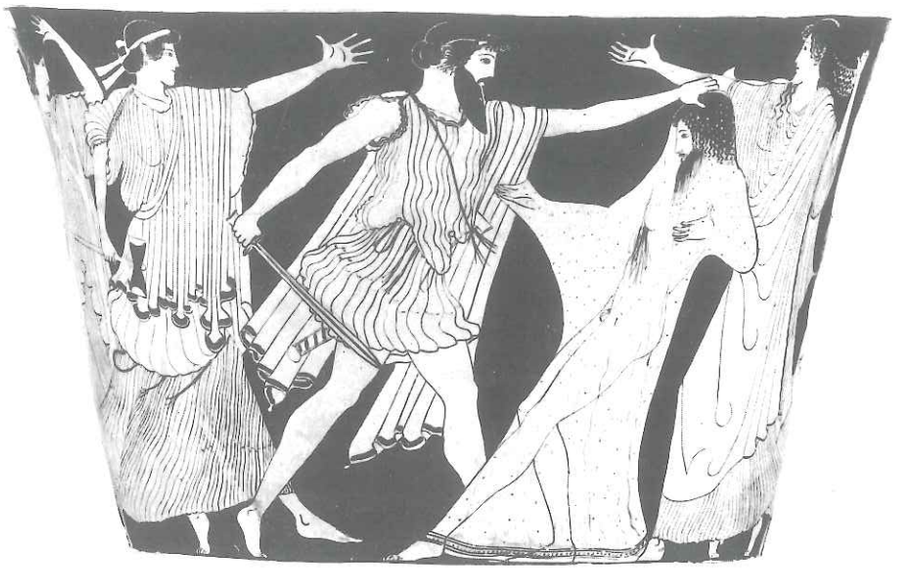
Homeros dünyasının içeriği

Homeros şiirlerindeki her şehir ve adayı tanımlama girişimi daha erken Roma İmparatorluğu zamanında anlaşmazlıklar yaratmıştı. Troya, Mykenai ve Nestor'un Pylos'u Tunç çağının ünlü saraylarıydı, ancak Homeros'un zamanında Troya kesin olarak hemen hemen bir harabeydi ve Mikenai artık büyük bir güç değildi. Homeros'un Pylos'u kumluktu ama yakında kazılan Pylos civarındaki saray denizden kilometrelerce uzaktır ve 5'inci yüzyıl Pylos'un da Yunanlıların o zaman Homeros'un Pylos'u olarak inandıkları hiçbir saray bulunamamıştır. Homeros şüphesiz kendi zamanında var olan gerçek anıtlara, şehirlere, ünlü mezarlara ve Atina'daki Erekhtheus'un evine baş vurmaktadır. Coğrafyası biçimselleşmiştir, ama ayrıntılarla doludur. Ancak çağdaş arkeologların ortaya serdikleri Tunç çağı Yunanistan haritası, bilimsel hüner ve zorlamanın bunları biraraya getirme girişimlerinde cömertçe harcanmasına rağmen, Homeros'un dünyası ile pek uyuşmamaktadır. Bu, Homeros'un neleri dışarda bıraktığı sorusu kadar neleri içine aldığı sorusudur da ve Homeros coğrafyasının 8'inci yüzyıldaki kadar daha önceki zamanlarda da köklerinin olduğu görüşü hakkında da söylenecek şeyler vardır.

Herhalde *İliada*'nın geliştiği öykülerin kökleri, bütün öykülerde olduğu gibi, sadece diğer öyküler ve deneylerde değil, ama aynı zamanda kalıntılar ve bu kalıntılar ile ilgili inançlar da uzar. Yeryüzünde her köy, yerel kalıntıları açıklamak için önünde sonunda bir tür öykü yaratır. Homeros Yunanistan'ının belki de 8'inci yüzyıl ile olduğu gibi Tunç çağı Yunanistan'ı ile de ortak birçok şehri vardı. *İliada*'nın Mykenai ve Troya'nın sayısız kalıntılarına bağlılığı bizi şaşırtmamalı. Mykenai'de Agamemnon'a tapılırdı ve Troya'da, Lokri'li (kızların) eğer yakalanmadan tapınağa ulaşabilirlerse Athena'nın tapınağında ömür boyu hizmet etmek için gece karaya çıkarıldıkları gizemli bir tören vardı. Bunların, Troya yağması sırasında Athena'nın sunağında Kassandra'nın ırzına geçen Lokri'li Aias'ın dinsel törelere saygısızlığının kefareti olarak verilen kurbanlar oldukları anlatılmaktadır. Acaba destanın töreni anlatmak için yaratılması doğal bir olasılık değil midir ve acaba *İliada*'nın geniş bir, bu tür öyküler yığınından yaygın kökleri yok mudur?

Bu açıklamalar, kesin ve su götürmez tarihlerin eksikliği nedeniyle sorunludur. İ.Ö. 8'inci yüzyılın son çeyreğinde bir takım Miken kovan mezarlarının tapınmak amacıyla açıldığını biliyoruz. Çobanlar tarafından içinde bir Miken figürcüğüne benzeyen bir tanrıçanın yattığı bir mezarın bulunuşunu anlatıyor izlenimini veren pişmiş topraktan tasvirler, Homeros'un şiirlerinden kaynaklanan dinsel bir tapının varlığına mı işaret etmektedir, acaba? Yoksa bunlar, Homeros'un kendisinin de yararlandığı uzak, kahraman atalar hakkında duyulan güçlü hislerin bir başka ifadesinden mi ibarettir?

Homeros'un bahsettiği maddî nesnelerden bazıları gerçekten de bir Tunç çağı açıklaması gerektirir. Örneğin bir miğfer, yaban domuzu dişlerinden yapılmıştır. Bu tür miğferler klâsik Yunanistan'da kullanılmazdı, ama Miken şehir kalıntıları kazılarında bulunmuş-

İ.Ö. 470-465 yıllarında Dokimasia'lı sanatçı tarafından yapılan kırmızı figürlü bir Atina kalyx çömleği, anlaşılan Agamemnon'un nasıl öldüğünü geleneklere uygun biçimde gösteriyor. Bu, kadınların sadece ağladıkları ve jestler yaptıkları bir erkekler dünyasıdır. Aynı olayların Aiskhylos'un *Agamemnon*'undaki anlatışı pek çok daha dehşetlidir.

lardır. Bunları giyen figür tasvirleri de, hatta bir tanesi Delos'tan, bulunmuştur. Birbiri ardından şairler yüzlerce yıl bu miğferleri mi anlatmışlardı? Acaba Tunç çağının debdebesi, 8'inci yüzyıl destansı şiirine, mezarların açılması ve kahramanlıklarla dolu bir geçmiş ile ilgili garip silâhların şans eseri bulunması nedeniyle mi girmişti? Uzaklardaki bazı halklar, bizim bildiğimizden daha sonraları hâlâ bu miğferleri kullanıyorlarmıydı? Eğer *İliada*'nın bütün tunç çağı dayanaklarını bir araya getirsek, bizim bir açıklama seçimimiz yine de bir edebî soruna bağlı olacaktır: Destan şiiri nasıl doğdu? Ne yazık ki, pek az arkeolog karşılaştırmalı edebiyat üzerine çalışmıştır ve bütün dalları kapsıyan gelenekleri içinde pek az destan şiiri araştırmacısının arkeoloji ile ilgili herhangi kesin bir bilgisi vardır.

Farklı açıklamalar farklı durumlara uyar. Tunç çağının büyük gömme gelenekleri Homeros'tan çok önce bitmişti, ama Kıbrıs'ta devam etmiştir. Mikenlilerin uzun süngüleme mızrakları kullanımdan kalkmış ve yerlerini daha kısa fırlatma mızrakları almıştı. Homeros bu uzun süngüleme mızraklarını biliyor gibi görünüyor, ama o bunları kahramanların fırlattıklarını zannediyor. Bunun, antik bir nesneyi yanlış anlama olduğu kesindir; ancak aynı zamanda bir kahraman abartması da olabilir. Hatta *İliada*'nın kahramanları arasında bile, onlardan daha eski kuşaklardaki erkeklerin daha güçlü ve kahramanların daha kahraman oldukları duygusu vardır.

Destan şiiri tam formunda iken bütün bir halkın benlik bilincini, anılarını ve kimliğini kapsar. Homeros'un dünyasının hacminin olduğu kadar birliği de şaşırtıcıdır. Tabiî ki, belirsiz sınırları vardır. Homeros'un dinleyicileri için yeraltı dünyasının girişi çok uzaktı; yine de burasının, anakara, Yunanistan'ın batısında gerçekten de ölüler için bir kehanet merkezinin bulunduğu gerçek bir yer olduğu kesin gibi görünmektedir. Şimdiki Arnavutluk sınırından fazla uzak olmayan Dodona, Homeros'un dinleyicileri için gizemli ve uzak kutsal bir yerdi. Homeros şiirinin geniş ahlâksal ve düşünsel ufukları, coğrafî, hayalî ve tarihî sınırları, İ.Ö. 8'inci yüzyılda, bizim anlayabileceğimizden çok daha içe işleyen kalıcı bir güç olmuş olmalı.

Hesiodos ve efsane uylaşımları

Hesiodos'un iki büyük şiiri, "Tanrıların doğuşu" *(Theogonia)* ve "İşler ve günler" denilen, ahlâk ve çift-

Roma dünyasında ardarda kopya edilen Yunan resimleri Pompei'de ve başka yerlerde günümüze kadar yaşamıştır. Bu örnek *Odysseia*'dan bir çatışma sahnesini gösterir. Bu resimlerde doğa görüntüsü herzaman baskındır. Bu olgu, Homeros'un şiiri ile ilgili bir gerçeklik öğesi yansıtıyor.

Girit'te Arkhanes'den bu küçük bir yapı modeli, mutlaka, onu bulan ve çatıdan içeriye görmeye çalışan köpekli (?) çobanlar tarafından tapmak için açılan, kubbeli bir Tunç çağı mezarı olmalıdır. Bu gruplardan bir dizi bulunmuştur.

çilik üzerine uzun şiir veya şiirler karışımı, galiba *İliada*'dan biraz daha sonraki *Odysseia* ile neredeyse çağdaştır. Bununla birlikte, "Tanrıların doğuşu" *İliada*'da bile eski olabilir. "İşler ve günler," *İliada*'dan farklı bir dünyayı anlatır, ama Hesiodos geçmiş ile ilgili aynı duyguyu Homeros'tan daha düzgün ve atasözü benzeri biçimde anlatır. Dünya, masum Altın çağ, yarı tanrıların Güneş çağı, kahramanların ve kahramanlık savaşlarının çağı olan Tunç çağı ve şimdiki sefil Demir çağı ile noktalanan giderek kötüleyen bir çağlar silsilesinden geçmişti. Hesiodos'un tarımın yasaları ile din ve büyü yasalarını, köy ahlâkını ve mevsimlerle ilgili gözlemini birleştirmesi bir rastlantı değildir. Tanrının ilkel bir aşamasında her pratik kural bir dinsel gözlemdi ve din kurallarının, ekinleri büyütmek gibi pratik bir temeli vardı. Bir kez daha, çağdaş bir benzetme yararlı olabilir. 1920'lerde bir İngiliz profesör Yunan Paskalyası'nın gece yarısı kutlamalarına katılmıştı. Bir köylüye "İsa"nın yükseldiğine gerçekten inanıyor musun?" diye sorduğunda şu cevabı almıştı "İsa tabiî ki yükseliyor, yoksa buğday nasıl büyürdü?"

Bu tür din ile ilgili şeyler Homeros'ta birçok kişinin fark ettiğinden daha fazla vardır, ancak Homeros'un şiirinde tarım geri plânda kalmıştır ve yerleşik halkların benimsediği ahlâk kendisini sadece *Odysseia*'nın sonlarına doğru gösterir. Birçok olay sırasında sığır yağmalama da normaldir ve bir tüccarla bir korsan arasındaki ayrım bulanıktır. *Odysseia* bir dönüş şiiridir; yapısının, sözlü geleneği en azından İ.S. 9'uncu yüzyıla kadar geri giden Orta Asya destanı *Dede Korkut* ile birçok ortak yanı vardır. Her iki öyküde de kahraman sürgünden veya hapisten ya da yabancı diyarlarda bir serüvenden geri döner ve kendi karısını diğer talipler karşısında yeniden kazanmak zorundadır. Kahraman toplumun bütün katmanlarını adım adım kendisi hak ederek tırmanmak zorundadır.

Odysseia'da bir domuz çobanı ile birlikte bir yere sığınmakta ve bir dilenciyle yumruk yumruğa döğüşmektedir. Her iki şiirde de son sınama bir yayın gerilmesidir. En belirgin farklılık, 'Dede Korkut" şiirlerinde ne şairin ne de dinleyicilerin deniz hakkında bir fikirlerinin olmamasıdır. Ancak Odysseius'un deniz yolculuklarının Odysseia'nın ikinci yarısı ile hemen hiç ilişkisi yok. Zaten varolan bir öyküye bu hayret uyandıran serüvenleri Yunanlılar eklemişler gibi görünmektedir. Belki de bunlar, Argonaut'lar, ilk gemi ve altın koyun postu öyküsünün bazı farklı kayıp anlatımlarının bir türüydü. Şüphesiz Argonaut'larla ilgili daha eski bir destansı şiir vardı, ama yaşayamamıştı.

Odysseia'daki deniz, adalar, gölgeler ve mesafelerdir. Tabiî ki, bir gemi çok kötü biçimde uzaklara sürüklenebilirdi. Peloponnesos'un kuzeyini hedef alırken Girit'in güney kıyısını tutabilirdi. Ancak diğer şanslı gemiler Troya'dan kalkıp aynı yolculuğu uygun bir sürede tamamlarlardı. Büyülü veya canavarların yaşadığı söylentilerinden geniş dağarcığı olan, hemen hemen kimsenin gitmediği adalar vardı. Sicilya'da ve batıda daha vahşi gibi görünen bazı öykülerin ortaya çıkmasına rağmen, Odysseius'un kendisinin nasıl orada bulduğu anlatılmıyor ve serüvenlerinin coğrafyası birbirini tutmuyor. *Odysseia*'da Mısır, Girit ve Kıbrıs gerçektir ve Odysseus'un İthaka adasının karşı kıyısında Yunanistan anakarasında yayılan sürüler vardır. Ancak batıda her şey masalımsı bir havadadır.

Odysseus rüzgârların tanrısı Aiolos'un evi olan bir adaya gider. Daha sonraki Yunanlılar, *Odysseia*'nın bu bölümünün geçtiği yer olarak, Kyklop'ların yaşadıkları bir mağaranın bulunduğu ve Skylla ve Kharybdis'in Messina boğazında kurdurdukları Sicilya'nın doğu kıyısını belirlemişlerdir. Boğazdan fazla uzak olmayan Aiolia adaları Sicilya'nın birkaç mil kuzeyindedir. Lipari (antik Lipara) özellikle bir tarih öncesi cennetidir, çünkü akropolisi baştan başa kazılmıştır ve çok eski dönemlerden günümüze kadar yerleşimlerin sürüp gelen bir devamlılığını ortaya sermektedir. Tunç âletlerin geliştirilmesine kadar ve belki çok sonraları da çok değer verilen, kesici bir kenar oluşturan volkanik bir cam, obsidian'ın Akdeniz'deki az sayıda kaynaklarından biri Lipari'ydi. Mikanililer orada ticaret yapmışlardı ve Lipari müzesinde değerli Miken gömüleri vardır. Klâsik dönemde Yunanlılar Lipari'ye geldikleri andan itibaren, daha önceden de varolan bir kutsal yerde rüzgârların tanrısı Aiolos'a tapmaya başlamışlardı. *Odysseia*'daki öykünün, olasılıkla Yunan olmadan önce, yerel, dinsel bir tapıya dayandığı konusunda pek az kuşku vardır.

Gerçeğin sınırları

Kahramanlık çağı anıtlarını, bir eski mezar veya kalıntı ile aynı olduğu konusunda daha sonraki her eski Yunan saptamasının harfi harfine kabul etmekte

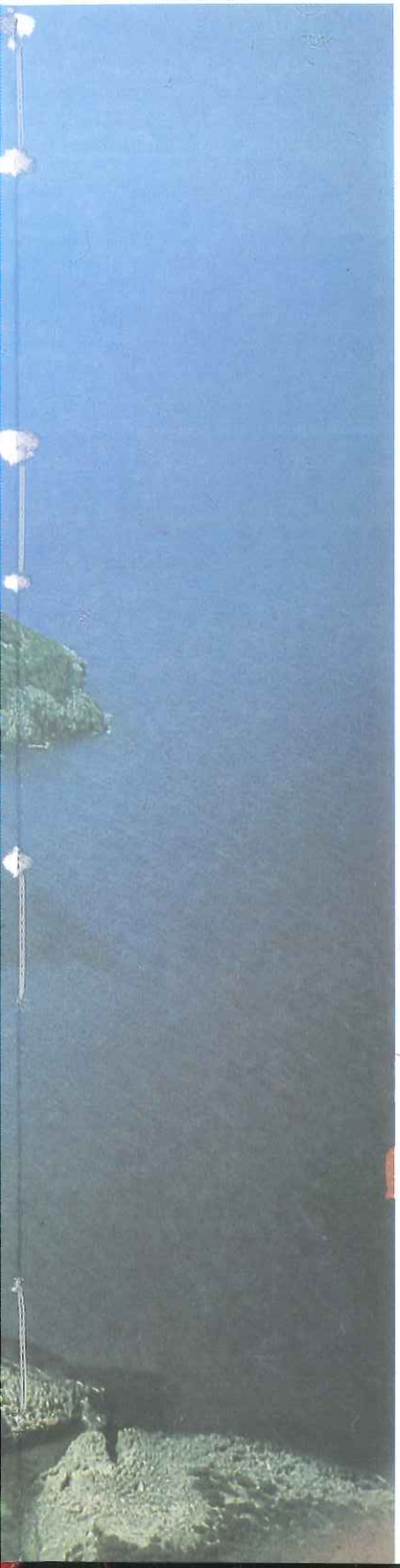
dikkatli olmalıyız. Kendi topraklarını bilinen bir öykü ile zenginleştirmek basit insanlar arasında yaygındır. Bana, güney Girit'te bir köylü tarafından Kyklop'ların mağarası, Afganistan'daki bir dağda Süleyman mabedinin harabeleri ve güney Yunanistan'da Kardamyli'de Spartalı Menelaos'un kahve içtiği eğlence evi gösterildi. 18'inci yüzyılda yerel halk tarafından, İsa'nın "Dağdaki Vaaz"ı verdiği dağın Argolis bölgesindeki Hauplion yakınında olduğuna ve Atina'nın güneyinde Sounion'daki tapınak yıkıntılarının Süleyman'ın Seba Kraliçesi'ne yaptırdığı ev olduğuna inanırlardı. Bu şiir tanındığında, *Odysseia*'nın bütün bir bölümünün doğu Sicilya civarında geçmesinin aynı biçimde oluşmuş bulunması da mümkündür, ama ben burada, *Odysseia*'nın içinden çıktığı olayların gezginlerce o geniş adalar topluluğuna yakıştırılarak biçim değiştiren yerel öyküler olduğuna inanmak eğilimindeyim.

Atalara tapma daha da şaşırtıcıdır. Karanlık çağlarda ilk ortaya çıkışlarından itibaren Atina'daki Neleidai gibi belirli güçlü aileler zaten soy olarak Homeros'un anlatılarındaki kahramanlardan ve tanrılardan geldiklerini iddia ediyorlardı. Ancak, kahraman atalara sahip olmanın siyasal önemi olması, kahramanlık anlatılarının kullanılması ve gerçek uyarlamalarının bazen siyasal anlaşmazlıklar içinde tartışılması gerçeği, bunların tarihsel değerine pek az güvenebileceğimiz anlamına gelir. Kahramanların, hayaletlerin daha güçlü uyarlamaları oldukları gerçek gibi görünmektedir. Örneğin Oidipos'un üç veya dört değişik mezarı olmasına rağmen, bunların özel bir yerde özel bir mezarları olurdu. Bunlar savaşçıydılar, zarar verirlerdi ve gönüllerini almak gerekirdi. Birçokları şiddet sonucu ölmüşlerdi.

Homeros, en azından Troya'daki mezarların *İliada*'nın yazılmasından daha önceki tarihlere ait olduğunu açıkça ortaya koyar. Hatta, daha önce Troya arazisinin bir özelliği olarak varolması gereken ovadaki büyük Yunan surlarının neden kendi zamanında bulunmadığını anlatma gereği duyar. Tanrıların kızdığını ve daha sonra gelerek onları ortadan sildiklerini anlatır. Çok sonraları kaydedilen, doğu Arkadia'daki Penelope'nin mezarının garip tapısının da çok eski olması ve Homeros tarafından da bilinmesi mümkündür. Bu en azından belki Odysseus'un, sırtında bir kayık küreği ile, bu küreği yaba zanneden insanların bulunduğu bir yere gelene kadar yayan dolaşmak ve orada Poseidon'a kurban vermek olan görevini açıklar. O zamanlar Arkadia, güney Yunanistan'da deniz ile ilişkisi bütünüyle kesilmiş tek bölgeydi. Bunlar zayıf tahminlerdir, ama Homeros'un bulabileceği garip öykülerden oluşmuş koca bir gölgeler dünyası vardı.

Arkeolojik kanıtlara ciddiyetle bakan herhangi biri, gerçekten bir vakitte gerçeği daha az tartışmaya yol açacak şekilde söylersek, Troya savaşlarının olduğunu görecektir, ama 'O' bilinen Troya Savaşı'nın değil. Yunanlılar Troya'yı biliyorlardı ve Troya şüphesiz bir

Üstte İliada'da yer almayan bu arkaik Troya atı sahnesi, İ.Ö. 675 yılları civarında Mykonos'da, Homeros'un ölümünden 50 yıl kadar sonra yapılmış büyük bir kabın ağzındadır.

Yukarıda soldaki kalabalık taş kabartma, Troya savaşı ile ilgili çalışma şimdi Roma'dadır; bunların bütün bir serisi bir tek atölyeye kadar izlenebilir.

Solda Navarino koyu Klâsik Pylos'un yerleşim alanıdır; bu bölgede kıyı çizgisi oldukça değişmiştir, ama biz, İ.Ö. 5'inci yüzyılda neye benzediğini, tarihçi, Thukydides'ten biliyoruz. Tunç çağı bizim için daha belirsizdir, ancak koyun tepesindeki Nestor'un sarayı denilen güzel yapı aslında bir Tunç çağı krallığının merkeziydi.

Arka sayfa Odysseus ile evi arasında "birçok parlayan deniz ve birçok gölgeli ada" vardı.

kereden fazla tahrip edilmişti. Tunç çağında son derece zengindi ve II. Dünya Savaşı sırasında Berlin'den alındıktan sonra kaybolan veya parçalanan ya da doğu Avrupa veya Rusya'da bir yere saklanan ünlü altın hazinesi, 1874'te Schliemann tarafından bulunduğunda dünyayı hayrete düşürmüştü. Mykenai ve Knossos'tan zengin, daha güzel ve daha etkili şeyler çıkmıştı, ama pek azı karşılaştırılabilir gösterişlilikteydiler. Henüz Yunanlıların Troya'yı herhangi bir zamanda ele geçirdiklerine ilişkin kesin arkeolojik kanıtımız yok ve büyük bir kralın kumandasında o kadar çok Yunanlı prensin oluşturduğu büyük seferin ne Tunç çağında ne de İskender'in Persleri feth ettiği geç çağlara kadar olması mümkün görülüyor. Yarı hatırlanan bazı tarih kırıntıları şairlerin yaratma gücünü kurcalamış olabilir; bütün söyleyebileceğimiz bu kadar. Ne *İliada* ne de başka herhangi bir destansı şiir bütünüyle uydurulmuştur.

Bir destanın gelişimi

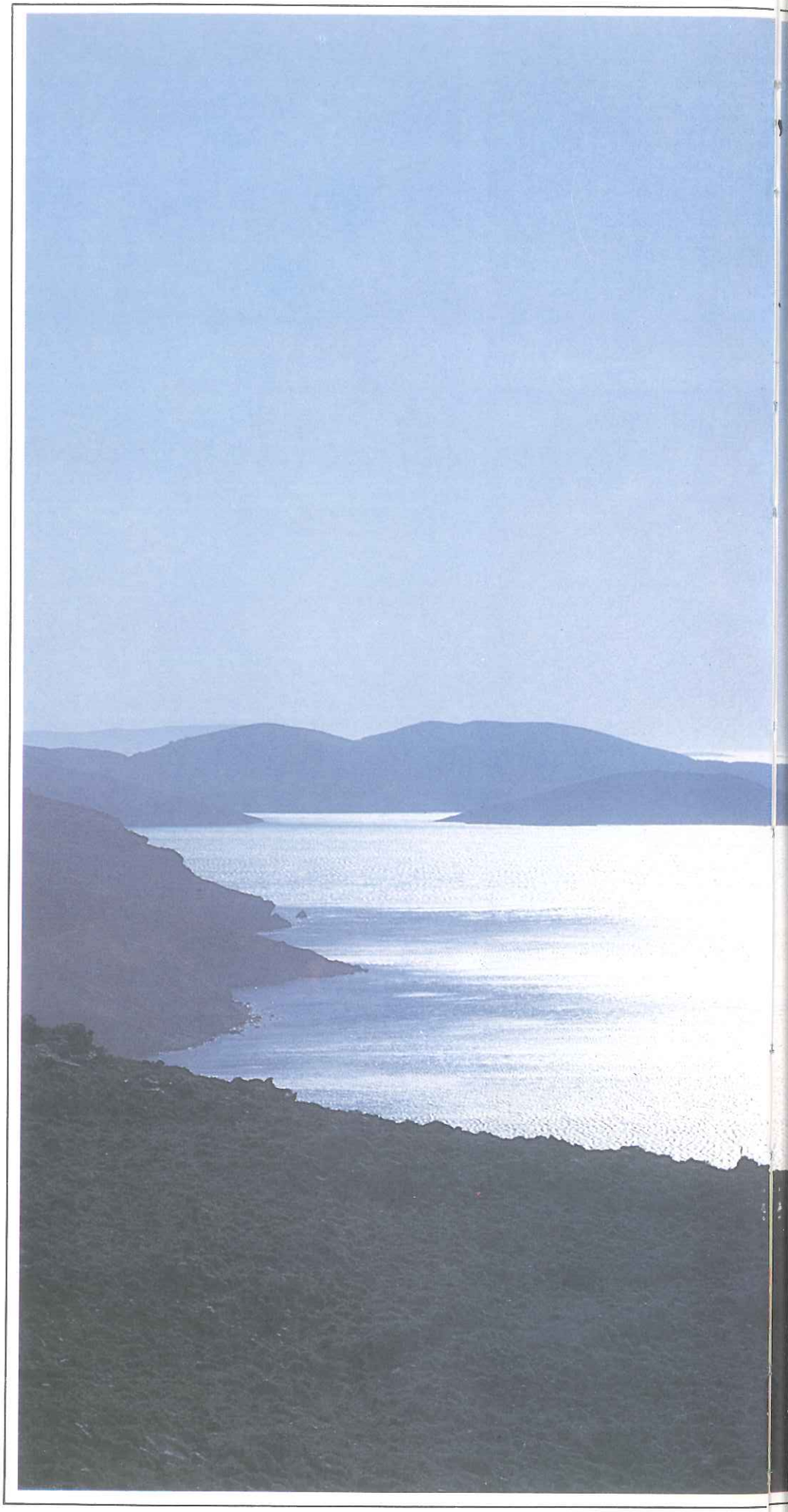
Sonsuz bir yeniden uyarlama dizisi içinde gerçeğin çekirdeği giderek zayıflarken masalların yapısında olduğu gibi bir öykünün kemikleri gittikçe kuvvetlenir; gerçek, şiire mecazlar, imgeler ve dramatik gerilim gibi başka yollardan girmeye devam eder, ana olayların ölçeği bütünüyle değişir. Sırp kahramanı Prens Marko gerçekte bir Türk paralı askeriydi. Eğer oldu ise Roland'ın Roncesvalles'deki savaşı pek önemli değildi. Mezarının belirlenmesine ve yakınlara kadar orada iyileştirme mucizelerinin gösterilmesine rağmen, Orta Asya kahramanı Dede Korkut, Nestor kadar bir masal kahramanıdır. Hâlâ güney Rusya'da adına bir tren istasyonu olduğunu sanıyorum. *İliada ve Odysseia*'nın yapısı, onları sağlam bilinçli edebiyat çalışmaları olarak gören herhangi bir değerlendirmeye pek az izin verir. Lascaux mağaralarının resimlendiği zamanlarda güzel sanatlar için bir sözcüğün olmadığı gibi, o zamanlar edebiyat için de bir sözcük yoktu. Bunlar en iyi, yapılarının büyümesi hiç bir zaman durmayan bir organik sürecin durdurulmuş bir anı olarak incelenebilir. Nesiller boyu devamlı yeniden işlenmeye dayanırlar.

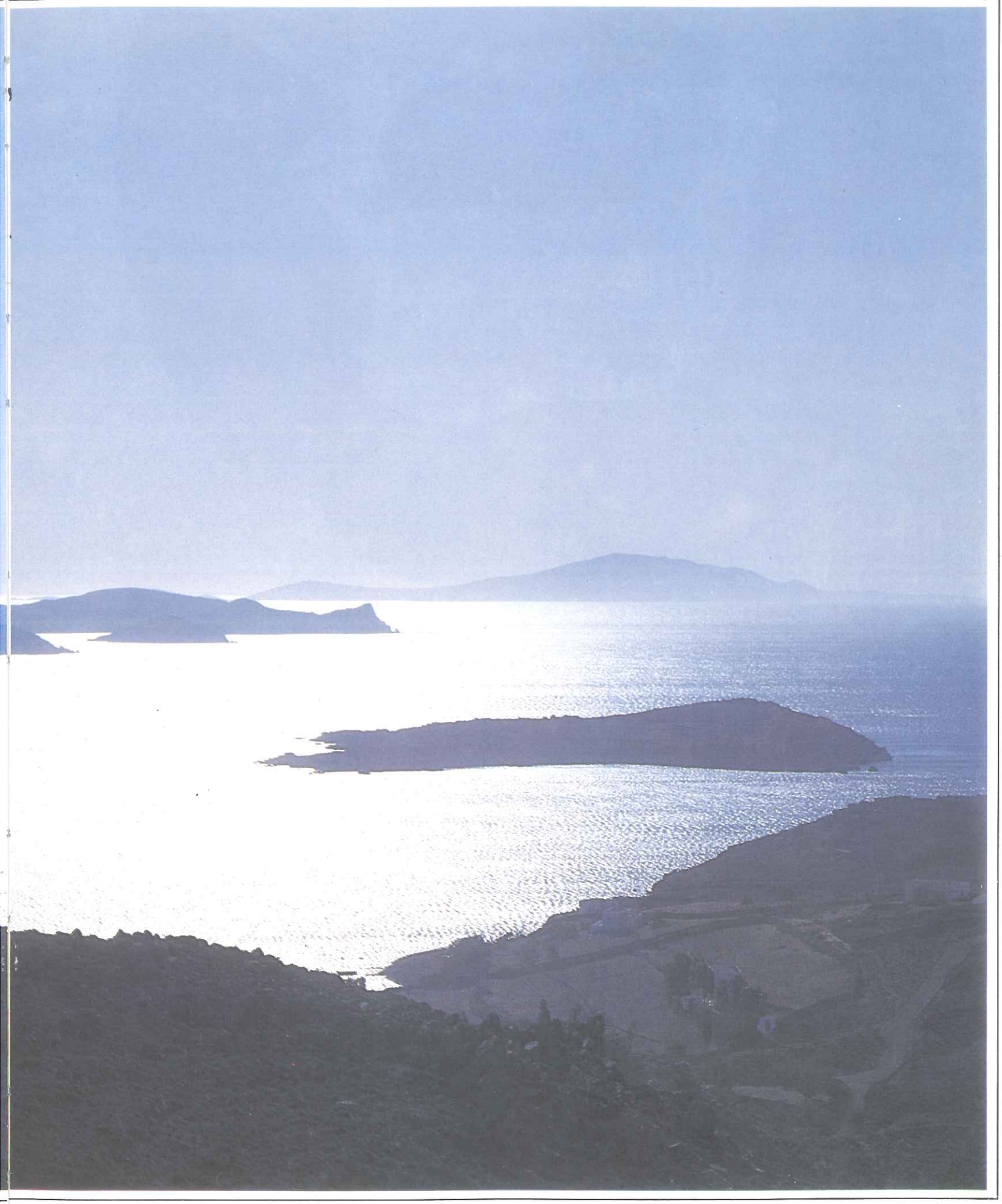
İliada Troya Savaşı'nın öyküsü değildir. Zaman içinde hem geriye hem de ileriye uzanarak savaş sırasında geçer. Durum, dekor ve yaşama koşulu savaştır. Her iki taraf da savaşın nasıl sona ereceğini ve kahramanlar da kaderlerini bilir. Şiirin gücü, birden önemsiz bir kişi üzerinde âni odaklaşma, tanrıların garip güzelliği, birikimci üslûbu içinde soyutlanmış satırların etkisi gibi ayrıntılarında ve dilindedir.

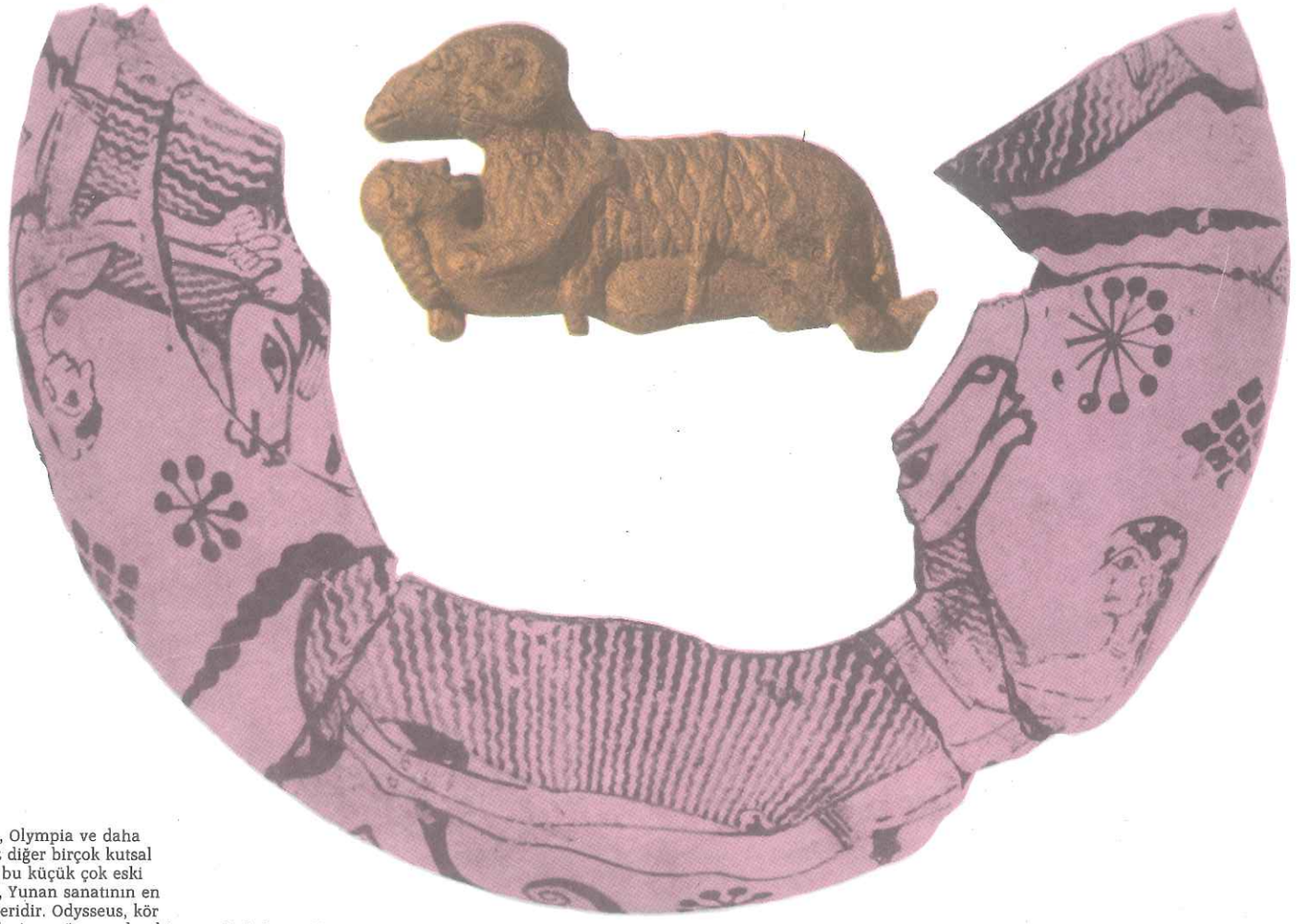
Bu gücün aracı, altılı vezindir. İngilizcenin bu kadar esnek ve uzun vezini yoktur. Homeros'un altılı vezini, muhtemelen bir doğu Yunan gelişmesiydi, ama İ.Ö. 8'inci yüzyılda Homeros'un isminin kendisi dahi, bir tür ortak üründür. Hatta *İliada ve Odysseia*'yı aynı şairin mi yazdığını bile kesin olarak söyleyemiyoruz. Çok sonraları da destansı ve yarı destansı şiir hâlâ aynı vezin ile yazılıyordu. Homeros ilâhileri denilenler, kesinlikle Homeros sonrasıdır; bunların değerlilerinin en sonuncusu, Pan'ın ilâhisi, olasılıkla İ.Ö. 500'de yazılmıştı; ama bunlarda Homeros'tan birçok özellik, yerlere ve *realia*'ya aynı ilgi ve orada burada aynı ustalıktan birçok şey vardır.

Destanlardaki ahlâk değerleri

Gerçek klâsik ve halk destan şiiri, şarkıcıdan şarkıcıya bellek ve uyarlama ile taşınmıştır. Okuma yazma olmayan bir toplumda çiçeklenmişti ve onun ah-

Delphoi, Olympia ve daha değersiz diğer birçok kutsal yerden, bu küçük çok eski Tunçlar, Yunan sanatının en sevimlileridir. Odysseus, kör edilen devin mağarasından bir koçun postu altına saklanarak kaçar. Aigina'dan bir su testisinin üst tarafına çizilen aynı sahne, ortamın değişmesi ile birlikte giden önemsiz kavram farklılıklarını aydınlatacak kadar yeterli benzerliktedir.

lâk kuralları ve gelenekleri, şimdi, yeryüzünde nadir bulunan toplulukların değerler dünyasını yansıtır. Şeref en üstündür ve servet neredeyse onurlu bir ün ile eşdeğerdir. Hükümdar halkını korur ve kendi yaşamını tehlikeye atar. Yiğitler genç ölür. Toplumun kuralları, örneğin kan davasında öç alma görevi ve fiziksel cesaretin üstünlüğü kesindir; destan kahramanları insan yüreği ve çocuk zekâsı ile donanmış kurşun askerlere benzerler; onlar için toplumun başka türlü olması gerektiğini düşünmek mümkün değildir. Homeros'un şiirinde kahramanlar hemen hemen özgürdür, kurallar kırılabilir, ama henüz bütün bütün değiştirilemez. Akhilleus'un Hektor'un ölüsünü babasına verdiği *İliada*'nın sonu, yalnızca, acımanın, dünyanın çelişen kurallarının üstesinden geldiğini hissettirdiği için son derece kuvvetlidir. *İliada*'nın gücü bu gerilimden gelmektedir. Troya savaş dünyasının korkunç, cehennemî olduğunu Homeros bilir ve kişileri de bu gerçeğin yarı bilincindedir; ama şiir amansızca sürer. Troyalılar ve Yunanlılar, hepsi Yunanca konuşur ve benzer şeyler söylerler. Tanrılar iki tarafta da savaşır.

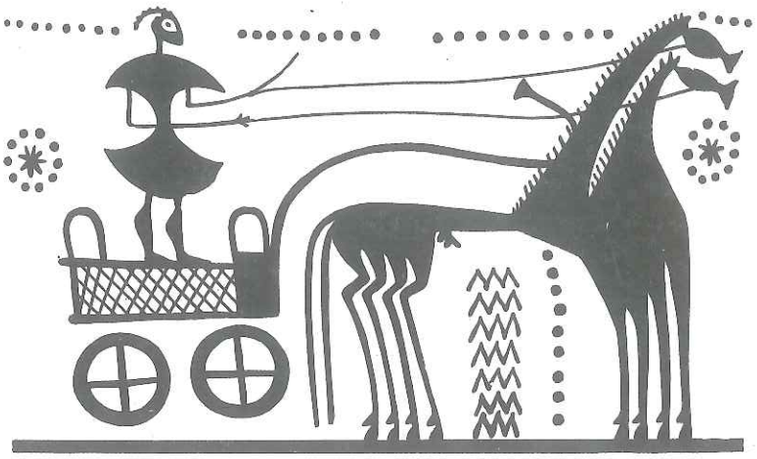
Sözlü destan şiiri yeni cümlelere ve dizelere uyarlanan ve yeniden uyarlanan bir dizi geniş deyimler dağarcığı kullanır; bunların yeniden ortaya çıkışlarının incelenmesi, bize Homeros'un usunun nasıl çalıştığı üzerine bir şeyler söyler. Yunanlı prens Agamemnon "Kutsal Troya'nın yok olacağı bir gün gelecektir" der. Ama Homeros bu cümleyi ilerde tekrar kullanır. Bu sözleri, sonunda öleceğini bildiği döğüşe giderken Hektor'a söyletir. Hatta *İliada*'yı yaşatan en büyük kahraman Akhilleus bile öleceğini bilmelidir. Ünlü olmayı ve gençken savaşta ölmeyi seçmiştir. O karanlık ton ve öç alan bir Homeros kahramanından beklenmeyen o acıma olmasaydı, Akhilleus çekilmez olurdu. Akhilleus'un merhamet gösterebilmesi için baba Priamos'un oğlu Hektor'un ölüsünü geri almak için yalvarması gerekiyordu. *İliada* Yunanlıların zaferi ile değil, Hektor'un gömü töreni ile biter.

Homeros göreneklerinin birçoğunun kaynağını bilmekte zorlanmamıza şaşmamalıyız. Nordik destanlarda *(Norse saga)*, Orta Asya'da ve İrlanda destan şiirlerinde görebileceğimiz gibi uzun gelişme sürecinde her destan şiiri organiktir, kollar çıkarır ve yapraklar, dallar kaybeder. Her yeniden anlatım farklı bir dinleyici içindir, her uyarlama eldeki malzemeyi anlamlandırmak için yeni bir girişimdir. *İliada*'da aynı kahramanın aynı gecede iki kere çok büyük bir yemek yemesi gibi bazı belirgin çelişmeler vardır; bu çelişmeler yeniden uyarlamadan kaynaklanır.Homeros şiirinin hangi aşamada kağıda geçtiğinden bile emin değiliz. Bütün dünya edebiyatında varlığını sürdüren destanlar içinde bunlardan eşsiz olan, destan oluşturma geleneği ve sözlü iletim hâlâ bütün hızıyla sürerken, besbelli ki yazılma ile değişmez bir biçim almalarıdır.

Okuyan bir dinleyici kitlesi varken ağızdan anlatım ile oluşan ve iletilen bir destan şiiri geleneği canlanamaz. Yine de destan ve geleneksel şiiri, en azından bir kuşakta, kesin olarak yok eden yazı değildi. Bu, daha çok yazılı yasalar, yeni toplumsal yapı ve okur yazarlığın yayılmasının ilintili olduğu bütün bir insan toplumundaki tüm bu dönüşümlerdir. Geriye baktığımızda Homeros'un dünyası bizim için sislidir. O, büyük bir karanlığın sınırında durur. Onun, bizim başlangıçlarla ilişkilendirdiğimiz bir tazeliği ve saflığı vardır; yine de karanlık çağa âdil davranmak durumundaysak, *İliada*'yı onun akşam yıldızı olarak kabul etmeliyiz, daha sonraki bir çağın sabah yıldızı olarak değil.

AYRIM ÜÇ:

TİRANLIK ÇAĞI

8'İNCİ YÜZYIL RÖNESANSI

Anadolu'nun Yunanlılarca kolonizasyonu 8'inci yüzyılda iyice oturmuştu. Asi (Orontes) ırmağının ağzında, Euboealılar tarafından 9'uncu yüzyılın bitiminden önce kurulan Al Mina, bir ticaret karakoluydu ve Korinthoslular tarafından kullanılmıştı. 9'uncu yüzyıla gelindiğinde, Yunanlılar doğuya ilerlerken zaten Fenikeliler batıya doğru genişliyorlardı. Yunanlılar, neredeyse Ege'yi denetlemeden önce doğuya hareket ettikleri için, ortaya çıkan rekabetin hesabı Doğu Akdeniz'de değil Sicilya'da görüldü. Doğuda üslûplar birbirine karışmıştı ve Yunanistan anakarasına ulaşan da genellikle uyarlanmış veya katışık bir biçimde gelmişti. Bu yeni etkilerin Yunan sanatına sızması, tamamen biçim değiştirmesine neden oldu; bu, Yunanistan'da oluşup taşan, gevşek biçimde örgütlenmiş ve becerikli, maddî olduğu kadar düşünsel, olağandışı genişlemenin sadece diğer yüzüydü. Yunan topraklarında anlatımcı sanattaki artış bu yayılımdan ayrılamaz.

İlk olarak 10'uncu yüzyıl kadar erken zamanlarda fark edebildiğimiz üslûpların, kabaca daha sonra bölgesel devletler olarak ortaya çıkacak oluşumlara işaret etmeleri gariptir. Bu oluşumlardan bazıları, Argos veya Thebai gibi bir şehrin egemenliği, Sparta gibi bazıları, emperyalist serüvenler ile sonuçlanan şiddet politikası, kimi ise 8'inci yüzyılda birleşen, doğudaki 12 İonia şehri gibi şehir birlikleri ve diğerleri de hiç merkezî bir kutsal yersiz kalmamasına rağmen, Elis gibi merkezî bir şehir olmadan gevşek bir kümelenme ile meydana gelmiştir. Dodona, Delos ve Olympia gibi uluslararası kutsal merkezler daha o zamandan vardı; bunlar, bir ölçüde ortak bir hukuk ve dili imâ eden ve belki de zorlayan ortak tapınma merkezleri veya bilicilik (kehanet) yerleriydi. 8'inci yüzyıl ortasından önce dört büyük uluslararası atletizm şenliğinin ilkinin Olympia'da yapılmaya başlandığını biliyoruz (Isthmus, Delphoi ve Nemea'daki diğerleri 200 yıl kadar sonra bütün Yunanlılara açık hale gelmişti). Aylar, yıllar ve şenlikler bütün Yunanistan'da bir dereceye kadar aynı zamanlara rastlatılırdı.

Resim, heykel ve mimari

Karanlık çağlarda boyanmış süslemelerin uluslararası etkilere açık olmasına rağmen, temelinde üslûplar bölgeseldi. Yine de birbirlerine farklılıkları, onları izleyen bölgesel üslûpların farklılığından daha azdı. Miken modellerinin bozulmasının evrensel bir durum olduğuna şüphe yoktur. Aynı nedenlerle bir Miken-altı üslûp, Sicilya kadar uzak bir yerde soyutlanmış koşullarda, ancak daha az geç bir gelişme olarak ortaya çıkmıştı. Yunanistan anakarasında, 8'inci yüzyıla gelindiğinde çömlek boyaması ve yapımı gösterişli bir sanat olmuştu. O zamanlarda Atina mezarları için yapılan devasa ve biçimli çömlek küpler, insan boyunda veya daha yüksektiler. Bunların, birbirini izleyen kiremit rengi alanlar ve siyah boyalı, ölçülü ve girift süslemeleri, cüretli ve bütünsel bir tasarım ile yapılmıştı. Daha eski, basit ve cüretli geometrik modellerin egemenliği ve sertliği, önemli bir ders vermiş ve kuşaklar, belki yüzyıllar boyu bunu öğretmeye devam etmişti; şimdi de unutulmamıştır.

İ.Ö. 625-620 civarında, Melos'tan vazo resimlerinin doğululaşan üslûbunu gösteren anıtsal bir amfora.

Yunan boyama sanatı, 10'uncu ve 9'uncu yüzyılların sıkışıklığını, biçimsel ve geometrik oluşumunun görünümünü hiçbir zaman tam olarak kaybetmemiştir. Biçimsel sınırları içinde Yunan sanatının, 8'inci yüzyılda şaşırtıcı ve belki doğurgan bir gücü vardı.

Bu, bizim Tunç çağından sonra birşeyler bilebildiğimiz ilk figürlü heykeller dönemidir; sadece kemik, fildişi veya tahtadan küçük tapınma putları değil, ama birçok canlı ve güçlü tunç putlar da vardı. Olympia'daki tanrıların ağır tunç sehpalarının süslemeleri, ağır maden ile çarpıcı bir karşıtlık içinde hızlı ve canlı görünür, ancak aynı zamanda tuncun derinliğinin güçlü duygusunu ve ağır kıvrımlarında ve uzun çizgilerinde gösterir; örneğin bir atın ayrılabilen gövdesi zengin biçimde ve tam olarak dökülmüştür. En eski Olympialı savaşçı figürleri açıkça bir Doğulu etkisi gösterir ve tapınakta doğruca Doğudan gelmiş birçok tunç eşya bulunmuştur. Aslında Yunanistan'ın tazelenmiş ve canlanan sanatları Doğululaşma ile başlamıştır. Daha sonraysa, doğu Akdeniz taş oymacılığının etkisi, kamu yapıları için ince mermer süslemelerin yavaş yavaş benimsenmesi ve Doğulu tasvirlerin matematiğinin aracılığıyla, Mısır insan heykellerinin gayretle uyarlanması gelecekti. Ama yeni biçimler dağarcığı, daha o zamandan çoğunlukla Doğuluydu.

Aynı yüzyıl sırasında mimari de canlanmıştır. Daha eski yerleşimlerin apsidal (kilise biçiminde bir yanı

Dodona

Dodona, Klâsik Yunan dünyasının kuzeybatı kıyısında, çağdaş Yunanistan'ın Arnavutluk sınırına doğru, Pindos dağlarının altında bir çatlağın birkaç kilometre içinde, Zeus'un antik (en eski olmakla ünlü) ve gizemli bir bilicilik merkezinin ören alanıdır. Homeros'a göre buranın rahipleri ayaklarını yıkamazlar ve toprak üzerinde uyurlardı. Büyük bir meşe ağacında rüzgârın çıkardığı seslerden anlamlar çıkarırlardı. Burada, geç Tunç çağındaki faaliyetler hakkında bolca kanıt vardır, ama tapının sürekliliği ile ilgili hiçbir şey yoktur. Belki de hiç ummamalıydık. Homeros'un yaşadığı sırada Zeus, burada Dione adlı bir tanrıçayla birlikte tahta oturtulmuştu. Bir yeraltı tanrıçası ile ilgili bazı tapılar ve kutsal domuzlarla ilgili bazı garip inançlar vardı. Dione, Demeter'le yakından ilişkili gibi görünmektedir.

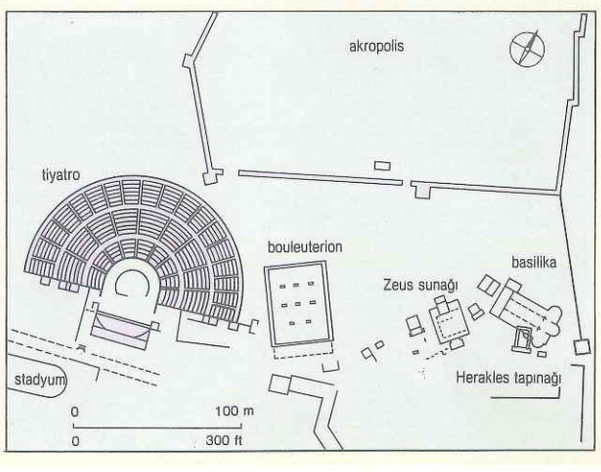
Dodona'nın yapıları Helenistik zamanlara kadar yoksul ve azdı, bugün görülebilen çok güzel yıkıntıların birçoğunun kökeni daha geçtir. En belli başlısı, Epiroslu Pyrrhos zamanında büyük İskender'in ölümünden sonra yapılan tiyatrodur ve yakınlarda restore edilmiştir; tiyatronun üzerinde surlarla çevrilmiş akropolis uzanır; onun altında yuvarlak ucu (aşağıdaki) resmin ortasında seçilebilen bir stadyum vardı.

Odysseus'un Dodona'ya gitmiş olduğuna inanılır, ancak o zaten ünlü bir gezgindi. Kehanet merkezi müşterilerinin birçoğu basit insanlardı; genellikle Yunan dünyasının merkezindense yakınlardan veya ıssız kuzeyden gelirlerdi. Tapınağın çekirdeği, kutsal ağacın kendisiydi.

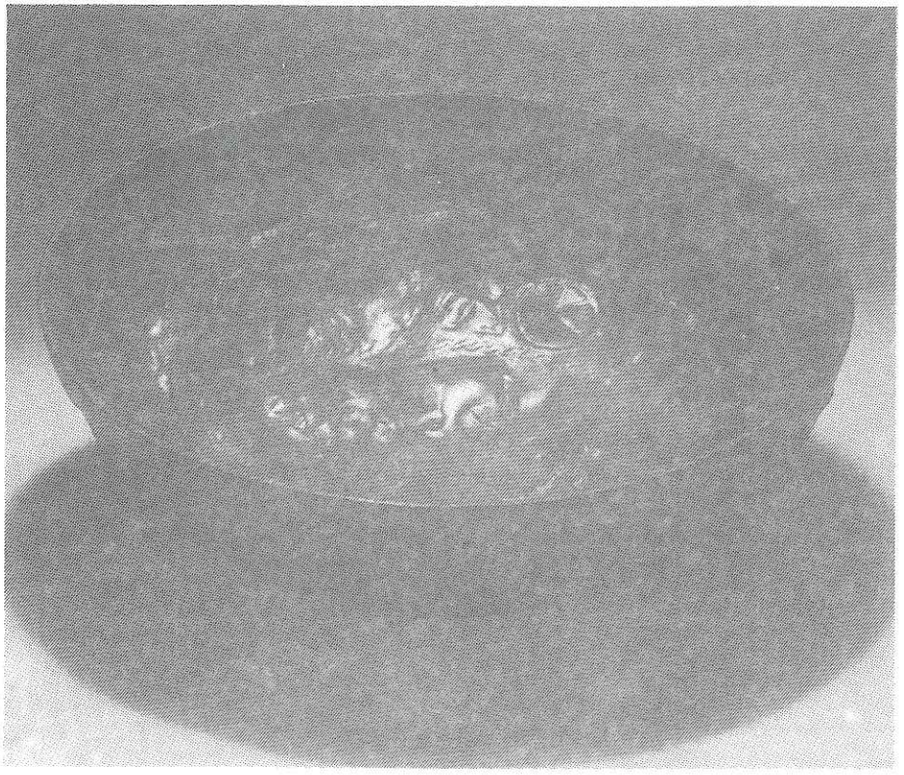
Dodona ören yeri, onun antik ıssızlığından ve yabanıllığından bir şeyleri korur. Hatta ufak sunuları bile, nadiren zengin veya çarpıcıdır. Burada bulunan çömleklerin birçoğu uzak kuzey Balkanlardan gelmişti. Şimdi Berlin'deki Tunçtan savaşçı *(solda)* sevimli vahşiliği olan bir parçadır, ama Zeus'la pek az alâkası vardır. Böyle küçük buluntuların birçoğu gibi herhangi büyük bir tapınaktan gelmiş olabilir. Tapınak binalarından sadece temeller kalmıştır.

Solda Bunun gibi devasa anma kapları cenazeler ile ilişkilerini açıkça gösterir. Hava olarak *İliada*'nın sonundaki ağıtlardan pek de farklı değildir; aynı şey tarihleri için de geçerlidir; Bu örnek, Eleusis yolu üzerindeki Atina mezarlığında bir mezarı işaret etmektedir.

Aşağıda Bu Tunç tas, Yunanlıların arkaik sanatı üzerinde, biçimcilik ve gerçekçiliğin elele ilerlediği doğulu sanatın yoğun etkisini ortaya koyuyor.

kavisli) veya eliptik uzun kulübeleri, en azından dinsel kullanım için, sütunlu bir sundurması olan zarif, zekice süslenmiş bir dikdörtgen üslûba yol açmıştır. Modellerin üzerinde bulunan aynı geometrik süslemelerin izleri Korinthos'ta, daha yürekli bir ölçüde ve daha renkli olarak gerçek bir tapınağın süslemelerinde bulunmuştur. Evler, ocağın etrafına kurulan kare biçimini almaya başladı, ama apsidal evler ve duvarları kavisli evler birdenbire yok olmadı. Bazı adalarda, örneğin Naksos'ta da pekalâ olabileceği gibi, her nasılsa varlığını sürdüren Tunç Çağı yapı tekniklerinin şimdi tekrar kendi benliklerine dönmeleri mümkündür; diğer bir yol da, düpedüz eski yapılardan yeniden öğrenilmiş ve yeniden benimsenmiş olabileceğidir.

Nüfus ve zenginliklerin artışı ve yabancılarla ilişkileri konularında çözülmemiş sorular vardır. Yunanlı diye tanımlanabilecek nesnelerin ve üslûpların miktarı görece kısa zamanda dramatik olarak artar. İlk olarak anlaşılmalıdır ki, her küçük tunç heykelcikte, bütün ile parçalar arasındaki ilişki ve çizgiler ve kütlelerin dengesi, sanki ilk defaymış gibi yeniden çalışılmıştır. Her ne kadar sadece bazı türler, ancak özel figürler için görülse de aynı şey pişmiş toprak nesneler için de geçerlidir. Bu durum bir kuşakta değişmiştir. Özellikle bir büyük taş heykelin yapımının net altı ay veya çok daha uzun sürmesi gerektiğinde, kabul edilen bir üslûptaki değişmeler göz önüne alınmalıdır ve bunlar bazen yararlıdır. Bir kere malzemenin artık dayanmadığı anlaşıldığında orijinalliğin eski anlamını kaybetmesine ve geometrik ölçümlerin gevşetilmesine rağmen, 5'inci yüzyıla kadar tazelik de orijinallik de ölmedi. Ama Yunanistan'daki görsel sanatlarda bir seçim yapmamız mümkün olursa, en yüksek değeri İ.Ö.750'den 650'ye kadarki tuncun göze çarpan uyarlanma dönemine ve 650'den 550'ye ağır mermerden genç kadın ve erkeklere vermemiz uygundur. Bunların hantal zerafetinin moda olmaktan çıkması için yüzyılı aşkın bir sürenin geçmesi gerekti ve yine de gelişmenin sonu gelmemişti; anlatımcı resimde güçlü ve en akıcı gelişme ise 550'den 450'ye kadardı.

Büyük taş heykeller ya insanların mezar anıtlarıydı veya tanrılara adaklardı. Oyunların yapıldığı açık hava tapınaklarında bol bulunan çıplak atlet heykelleri hem portre hem de adaktı. 8'inci yüzyıldaki olgun geometrik dönemin devasa resimli çömleği, zengin ve güçlü Atinalıların mezar anıtlarına örnektir; bu küpler başka hiçbir yerde böyle bir büyüklüğe ve tasarımında böyle bir ihtişama ulaşmamıştı. Bunların savaş arabalarının çağına ait oldukları düşünülürdü, ancak erken Atina sanatında arabaların sadece haberci rolleri vardı; bilebildiğimiz kadariyle karanlık dönemde kullanılmıyorlardı. Bu noktaya değinmeye değer; çünkü bu vazolardaki cenaze sahneleri, son derece ilkel, Homeros'un çizdiği kahramanlar dünyasının bir aksi olarak görme eğilimi vardır. Bunun doğruluğu konusunda kuşkuluyum. Vazoların bazılarında gösterilen taşıtlar dört tekerlekli arabalardır ve ölü, özenle, ağıtçılarla çevrilen, atın çektiği bir arabaya yatırılmıştır. Çift koşulmuş atları sürenler, mezarın çevresinde savaş arabalarıyla dörtnala dönen kahraman savaşçılar değil, sadece çiftlik arabaları içinde komşulardır.

Anakara Yunanistan

Atina'da ve başka yerlerde, aynı zamanda, belli büyük aileler eski atalardan geldiklerini iddia ediyorlardı. Bu atalar destansı, yarı tanrılar idiler ve bu iddia-

larda ilk ne zaman bulunulduğu belirsizdir. Ama mezar anıtları, her soylu grubun ailesel dayanışmasında hem maddi zenginlik ve cömertlik göstergesi olarak hem de daha kesin doğrulama nedeniyle önemli rol oynardı.

Karanlık çağda büyük ailelerin yükselişini tahmin etmek kolaydır, fakat o dönemde büyük toplumsal farklılıklar için az yer olduğu daha olası görülmektedir. Zenginliğin artması, sömürge seferleri politikası ve yazılı yasaları olan okur yazar bir devletin ortaya çıkışı ile aile çıkarlarının çatışması yeni bir önem kazanmış olmalı. Biz zaten Attika'da servet dağılımının başka yerlerden daha eşitsiz olduğunu biliyoruz. Atina tarihi 8'inci yüzyılda bir başarı öyküsü değildi. Her ne kadar taşrada daha hızlı artsa da, Atina'da nüfus belki bir ölçüde de göçlerle artmıştır. Fakat deniz ötesinde Atina'nın ticari etkisi azaldı, neredeyse kurudu. İçerde artık mezarlardaki doğulu lüks eşyalar doğrudan dışardan gelenler değil ama onların yerel uyarlamalarıydı. Taşradaki zenginler Atina'dakiler kadar büyüktü; ancak zengin ve fakir mezarları arasındaki zenginlik ve yoksulluk farkı, 8'inci yüzyılda dehşetliydi, 7'nci yüzyılda daha da kötüledi.

Bu durumun dış cephesi, denizde bir yenilgi ile açıklanabilir ve üçyüz yıl sonra Herodotos böyle bir savaştan ve yenilgiden bahseder. Attika'nın içerdeki durumu bellidir. Herşey aynı yönü gösterir. Büyük malikane sahibi aileler, herhalde birbirleri ile rekabet ederek ve kesinlikle Phaleron'daki yoksul mezarlarda gömülenlerin zararına, gözkamaştırıcı bir himaye güçleri ve tarımsal arazilerinin sağlam temelleri ile taşranın zenginliklerinin üzerine oturdular. Bütün Yunanistan'da İ.Ö.725'lerde başlayan, Miken mezarlarındaki kahramanca ve vahşice ölenlere tapmak da durumun bir diğer yönüdür. Her klan, genellikle klanın toprağı olan taşrada bir yerdeki efsanevî ataların kemiklerini kutsal sayardı. Özel olaylarla ilgili kanıtlar daha geç zamandandır, ama uygulama en azından 8'inci yüzyıl kadar eskidir. Destansı şiir ve efsaneler, mezar anıtları ve kahramanlık tapıları; Menidi, Sparta, Koropi veya Anavyssos'taki büyük ailelerin iddiaları ve onların taşradaki konumları, bütün bunlar belli bir durumun parçalarıdır.

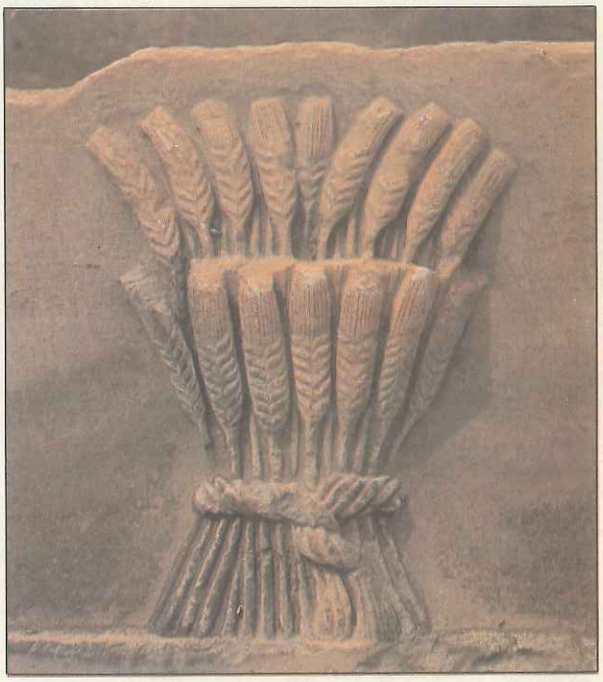
Argos'un egemen olduğu ova, tersine güçlü ve dışa dönüktü. 8'inci yüzyılın sonunda Asine kalesi Kral Eratos tarafından tamamen yıkılmıştı; o zamandan kalma genç bir askerin mezarında, çok güzel doğu taklidi konik bir miğfer ve orta Avrupa taklidi çan biçiminde bir göğüs zırhı bulunmuştur. Yunanistan'da bulunan boğa başı ile süslenmiş tunç kazanların birçoğu, Suriye kökenli asıllarından (bunlar da Urartu eserlerinin kopyalarıydı) Yunanistan'da veya Kıbrıs'ta yapılan taklitlerdi. Argos'taki vazoların boyaları muhteşem ve görkemlidir -tıpkı, yerel köylüler için seri halinde üretilen ucuz mallar gibi bazı istisnalar dışında Atina'da olduğu üzere. Ufak boyda ve günlük kullanım için iyi cins mal üreten tek merkez, ihracat için de üreten Korinthos'tu. Argos çömlekleri de en azından Sicilya, Girit, Kythera, Korinthos ve Melos ve Aigina adaları kadar uzaklara gitmişti, ama hiçbir zaman bu sayıda değildi. Şimdiye kadar arkeoloji, yazılı tarihin varsaydıklarını doğrulamıştır. Ama Sparta olayında tuhaf bir terslik vardır. Sürekli Sparta'nın Argos'la savaşlarını duyuyoruz; ancak Sparta çömlek biçimlerinin kökeninin gerçekten yerel olmasına rağmen, süslemeleri neredeyse tamamen Argos ve Korinthos kökenlidir. Homeros'un bildiği kadarıyla, "Yarık tepeler arasında alçak topraklarda uzanan" Sparta, geç 8'inci yüzyılda bir ticarî güç değildi.

Eleusis

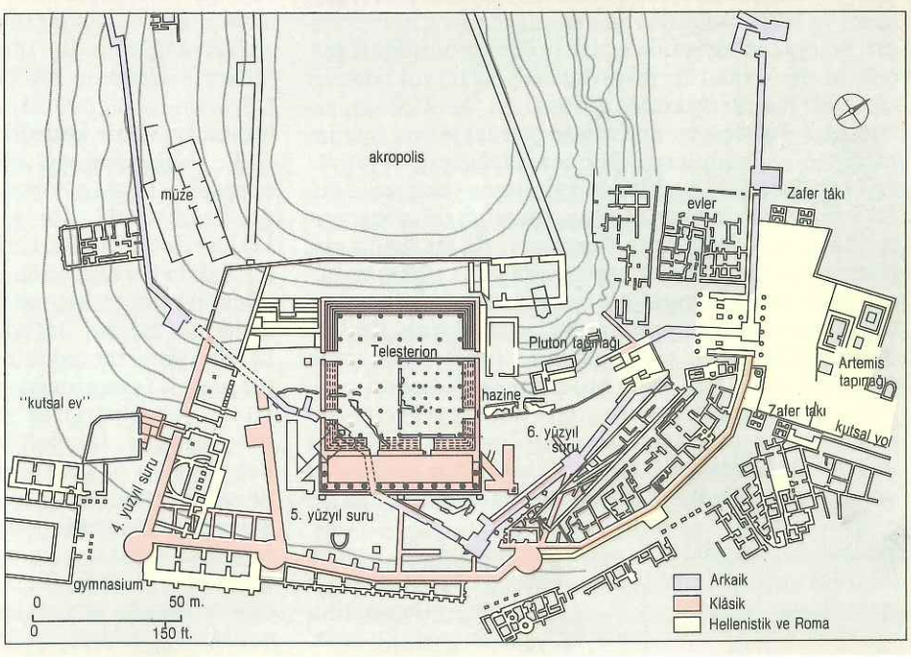

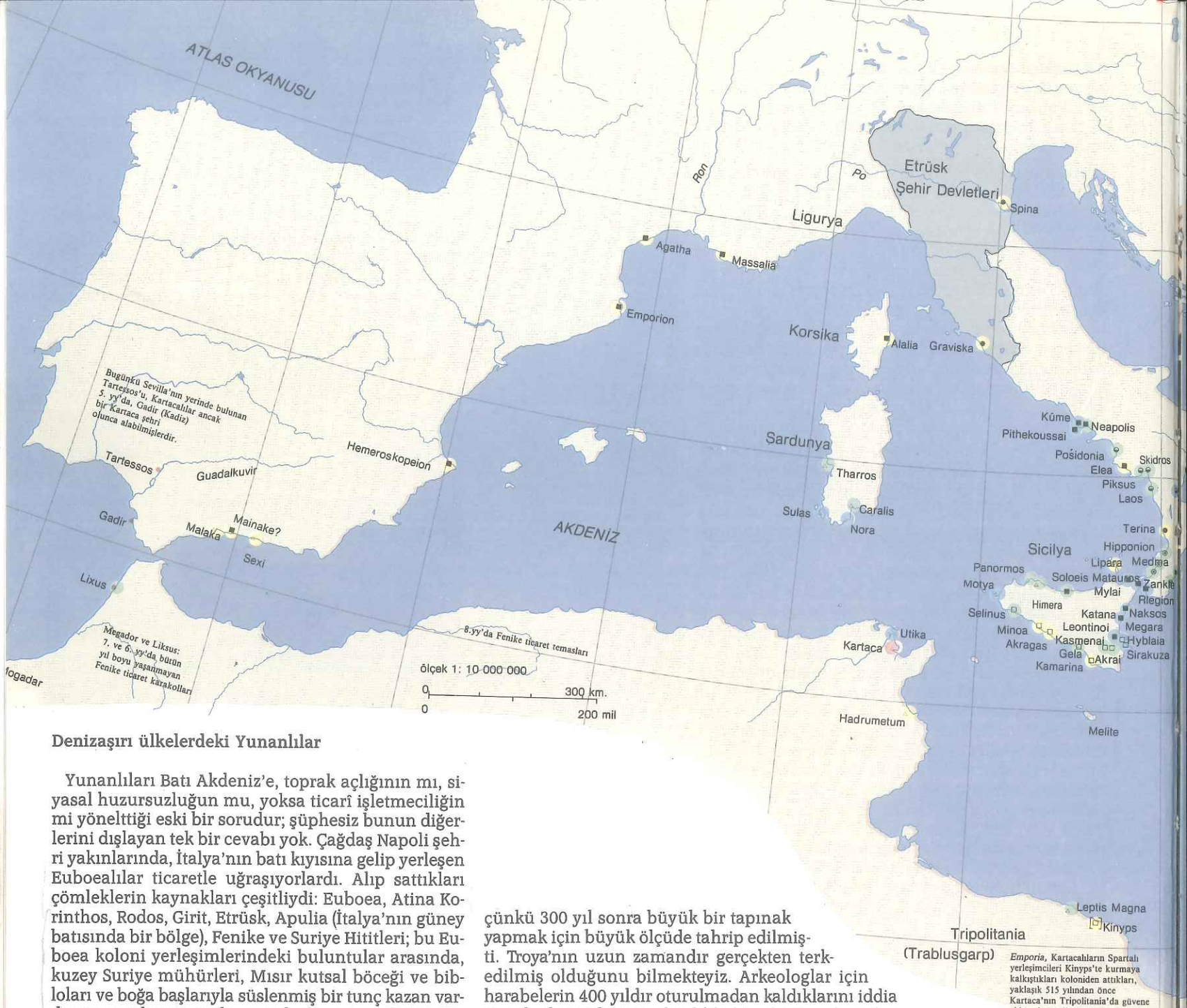
Demeter tapınağının yeri olan Eleusis, bir zamanlar bâkir bir kır olup, şimdi bütünüyle endüstri tarafından yutulan Atina'nın batısındaki deniz kıyısında bulunur. Bir Mykenai ve bir erken arkaik yerleşimdi; tapınmanın sürekliliği pekalâ mümkündür, hattâ belki de olasıdır. Demeter tapınaklarının çoğu, Yunanistan'ın her tarafında şehir surlarının dışında açık arazidedir.

Erken tarihsel dönemlerde Atina Eleusis'i ele geçirmişti. Telesterion veya Demeter tapınağı, Miken'den Roma dönemine kadar karmaşık bir yeniden yapım tarihi ile bir biçimde yerleşimdeki yapı türünün örneğidir. Eleusis'in oldukça zengin bir kendi müzesi vardır.

Demeter tahıl tanrıçasıydı ve Eleusis'in dini, dirilme ve yeniden doğma doğal döngüsünün gizine dayanıyordu. Tanrının, cinselliğin, doğanın ve tanrıların yasaları eski Yunanlılar için birbiri içine girmiş tek bir yasalar topluluğuydu. Homeros'un, Eleusis'de yoğunlaşan, *Demeter'e İlâhiler*'i, antik din hakkında elimizdeki en önemli belgelerden biridir. Bir üst eşik üzerine kazılan (sağdaki) kabartma Eleusis'tendir.

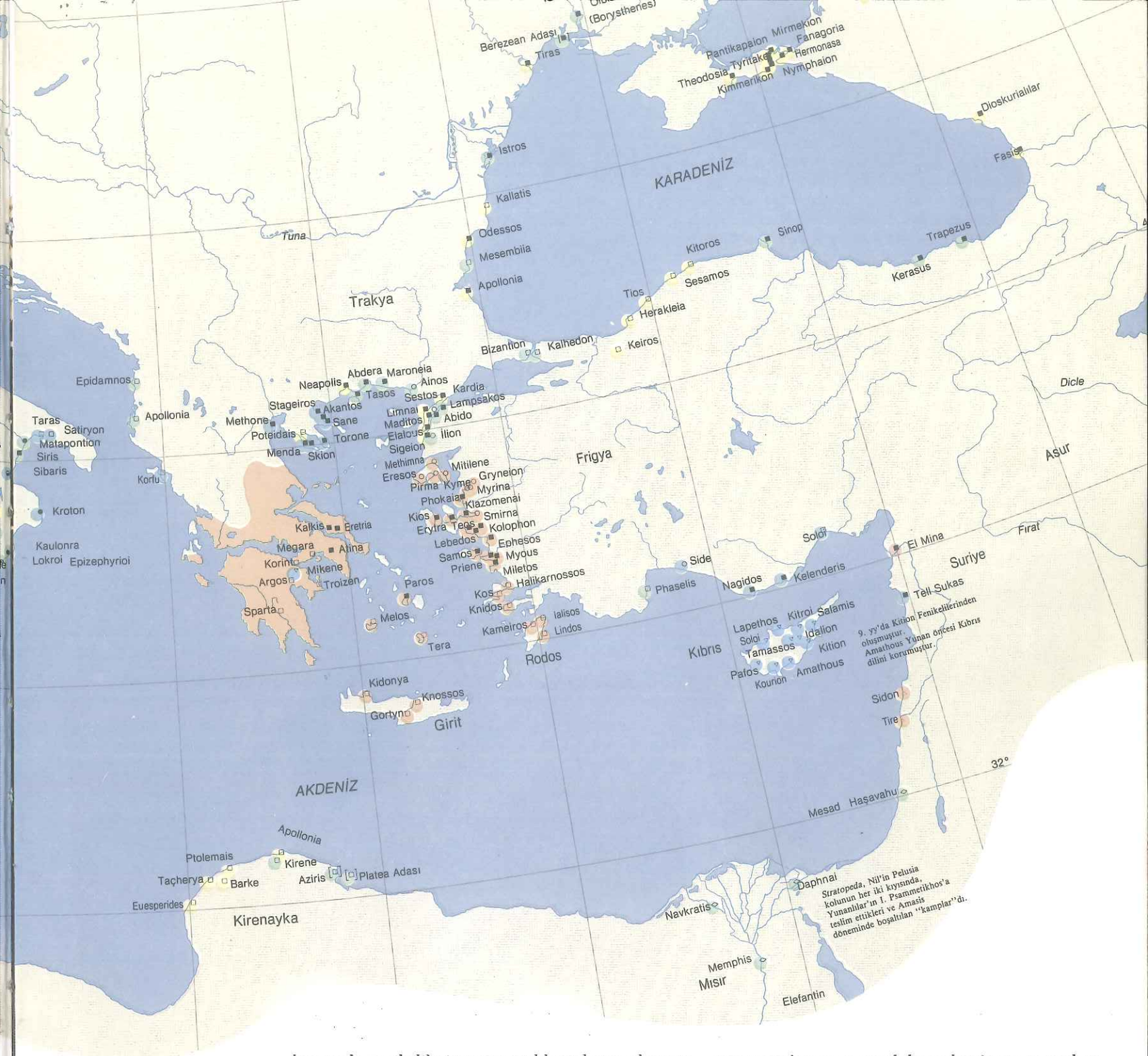

Denizaşırı ülkelerdeki Yunanlılar

Yunanlıları Batı Akdeniz'e, toprak açlığının mı, siyasal huzursuzluğun mu, yoksa ticarî işletmeciliğin mi yönelttiği eski bir sorudur; şüphesiz bunun diğerlerini dışlayan tek bir cevabı yok. Çağdaş Napoli şehri yakınlarında, İtalya'nın batı kıyısına gelip yerleşen Euboealılar ticaretle uğraşıyorlardı. Alıp sattıkları çömleklerin kaynakları çeşitliydi: Euboea, Atina Korinthos, Rodos, Girit, Etrüsk, Apulia (İtalya'nın güney batısında bir bölge), Fenike ve Suriye Hititleri; bu Euboea koloni yerleşimlerindeki buluntular arasında, kuzey Suriye mühürleri, Mısır kutsal böceği ve bibloları ve boğa başlarıyla süslenmiş bir tunç kazan vardır. Bu eşyalar arasında egzotik olanların miktarı gerçekten de küçüktür, fakat bunlar, uzaklara uzanan canlı bir ticaret ortamını gösterirler. Yerel koloni sanatçıları Euboea ve Korinthos çömleklerine öykünmüşlerdi. İç kısımlarda, Euboea kuşlarının ve baklava biçiminin taklit edilerek, kayıtsızca yerel veya Yunan olsun bütün biçimlere uygulandığı tamamen yerel bir üslûp doğmuştu. Gerçekten de bu üslûp geç 8'inci yüzyılda bütün güney Etruria'ya yayılmış ve bunu, Korinthos'un yerel bir uyarlaması da izlemiştir. Hiç kimse bir insan toplumunu, onun boyalı çömleklerinin ticarî başarısına bakarak yargılayamaz, ama 8'inci yüzyılda başlamış bulunan ve doğunun mallarının batı sınırlarına ulaştığı Yunan genişleme süreci, uluslararası bağlamda önemliydi. Bu, Hektor ve Akhilleus'un düellosu için Troya savaşının gerekli fon olması kadar, Anakara Yunanistan'daki yaşam için gerekli koşuldu.

Troya, Yunanlılarca İ.Ö.700'den önce, belki Lesbos (Midilli) üzerinden, ama bazı Rodoslularla birlikte ele geçirilmişti. Burası Karadeniz'in girişine yakındır. Bu, erken Yunan Troya'sı hakkında çok az şey biliyoruz, çünkü 300 yıl sonra büyük bir tapınak yapmak için büyük ölçüde tahrip edilmişti. Troya'nın uzun zamandır gerçekten terkedilmiş olduğunu bilmekteyiz. Arkeologlar için harabelerin 400 yıldır oturulmadan kaldıklarını iddia etmek olağandır. Bu, olasılıkla bir abartmadır, fakat Miken dünyasının son zamanlarındaki karışıklıklara Troya'nın ne ölçüde karıştığı önemsizdir; eninde sonunda bu şehir kesinlikle terkedilmişti.

Yunanlılar doğuda, Anadolu'nun batı ve kuzey batısındaki Lidya ve Frigya ile ilişki içindeydiler. Lidya'da Sardis'deki süslü çömlek kanıtlar, sadece İ.Ö.750'den 725'e kadar bir Doğu Yunan varlığını değil, belki aynı zamanda 9'uncu veya erken 8'inci yüzyılda, pergel ve kat kat fırça ile çizilen, Yunan çömleklerinin bir yere bağlanmayan yarım dairelerini taklit eden yerel bir üslûbu da akla getirirler. Frigler kültür olarak Yunanlılardan ilerdeydiler; Batı Asya'daki Yunanlıların yaratma gücünü canlandıran, onların tunç tasları ve iğneleri ve kenarlarında sirenler veya boğa başları ile getirdikleri veya taklit ettikleri Urartu kazanlarıydı. Frigya'nın başkenti Gordion, büyük bir ticaret merkezi olmuş olabilir. 8'inci yüzyılın sonundaki koşullar, böyle uzun mesafeli bir ticaret için uygundu. İ.Ö.700 yılları civarında, Paros ve yakınındaki adalarda amforaları süsleyen kuşların ve hayvanların çizimlerinde Frig çömlekçiliğinin bazı etki-

Ö.Ö. 9'uncu-6'ncı yüzyıllarda Yunan Kolonileştirmeleri
9'uncu yüzyıldan 6'ncı yüzyıla kadar birçok Yunanlı, deniz aşırı yerlere tüccar, yabancıların hizmetinde paralı asker veya kolonici olarak yerleşmişti. Bir kural olarak, Mısır Asur / Babil gibi yerleşik krallıkların ve Etrüsk şehirlerinin topraklarında bellibaşlı yerleşim kolonileri kuramamışlardı. Ama kalabalık Yunan yerleşim kolonileri, çok kez cılız örgütlenmiş yerel halkların rarı pahasına, Sicilya ve Güney İtalya'nın en iyi topraklarına el koymuşlardı. Çoğunluğu Miletos yerleşimleri olan Karadeniz çevresindeki Koloniler, Olbia büyük yerleşiminin dışında küçük ticarî depolardı. Ukrayna içlerinden âcil olarak gerekli buğday, Yunanistan'a bu depolar üzerinden yollanırdı.

leri vardı. Fenikelilerin ve Yunanlıların hemen hemen benzer bir biçimde, Atlantik'e yönelen bir Doğu Akdeniz ahtapotunun kollarından başka birşey olmadıkları söylenebilir.

Öyküsel motifler ve alfabetik bir yazının kabul edilmesi

Bu sırada, bir çoğunun edebî uyarlamaları elimize geçmeden, resimli çömleklerin süslemeleri içinden bildik öyküleri veya en azından bildik öykü kalıplarını çözmeye başlayabiliriz. İ.Ö.700 civarından bir Girit kabı üzerindeki bir kadını tutan miğferli asker, acaba Helena'yı götüren Paris midir? Acaba yetişkin bir çiftin yanında kılıçlı bir kişinin bir çocuğu öldürmesi, Hektor'un oğlu Astyanaks'ın öldürülmesi midir? Bu, bir geç 8'inci yüzyıl Atina parçası üzerindedir; olabilirliği az gibi görülüyor. Kiklopları, yıldırımı ile Zeus'u ve Helena'nın çeşitli kaçırılmalarını tanımlayabiliyoruz. Olympia'daki bir sehpa ayağı üzerinde görülen, bir sehpa üzerinde mücadele eden iki güzel asker, Herakles ve Apollon olarak kabul edilmiş olmalıdır. Tiryns'den bir kalkana benzeyen yuvarlak bir kil plâka üzerinde, Herakles (acaba Herakles mi?), ilgisiz bir kuşun nazarları altında Amazonlara saldırır. Ama bazılarının, en azından doğu Akdeniz kökenlilerinin açıklaması, örneğin Olmypia'daki bir tunç figürler levhası, 8'inci yüzyıl Yunanlılarına, bize olduğu kadar anlaşılmaz gelmiş olmalı. İki kanatlı tanrıça arasında mahpus her kız Dioskuroi'ler tarafından alıp götürülen Helena mı olmalıdır? Bir kimse bütün bu uyarlamalarda, 9'uncu yüzyılın şiddetli ve cilâlanmış üslûbunun pek az ümit vaad ettiği bir bereket ve hayal gücü özgürlüğü görebilir.

Bütün Yunan yaşamının yapısında, erken tarihin yarı aydınlığında ortaya çıktıkça, bazen o kadar mey-

Arkaik An

Yunan görsel sanatlarının kısa Klâsik baharı, bir sadeleştirme, bir düzenleme ve fazla enerjinin bir kısıtlanmasıydı. Sanatın tamamen Klâsikleşmesinden hemen önceki ve yumuşamasından, şişmesinden ve gevşemesinden çok önceki arkaik dönem, besbelli bir enerji ile doluydu. Araçları yürekli, teknikleri tutkuludur, şaşırtmak amacıyla yola çıkar, değişmez çözümler veya rahat, devamlı biçimler sunmaz. Sürekli çok sonraki gelişmelere hattâ barok'a atlama sınırındaymış gibi görünür. Malzemelerin, özellikle de tuncun değerinin ve araçların zerafetinin bir tür bilincini taşırdı; kılıç ve zırhları pahalı av tüfekleri gibiydi. Arkaik dönemin imgeleri, cesareti, fiziksel cüreti ve tehlike ile zerafetin belli bir karışımını gösterir. En iyi zamanında, İ.Ö.6'ncı yüzyılda dünyanın neresinde yapılmış ne olursa karşılaştırılmaya meydan okurdu.

Tapınaklara veya mezarlara bırakılan sunular, sağdaki cam amfora gibi çoğunlukla minyatür ölçekte yapılırdı. Fakat arasıra doğal büyüklüğünden büyük bir vazo da sunabilirdi. Bu büyük, geç 6'ncı yüzyıl Tunç Vix küpü (krater), tarih öncesi Mont Lassois dağ şehrinin altında, genç Seine nehri yakınlarındaki bir Galya prensesinin mezar höyüğünden bulunmuştu. 1.64 metre yüksekliği 208 kilogram ağırlığı ve 1200 litre kadar hacmi ile bu vazo, Lakonia'nın belki de bütün arkaik Yunan sanatının en büyük şaheseridir. Boyun etrafında yedi silâhlı adam ve yedi savaş arabası tehditkâr biçimde geçit yapmaktadır, kocaman Gorgon başı biçiminde kulplar dökülmüş ve yerleştirilmiştir, figürlerin altında onların yerlerini işaret eden harflerden yapanın Sparta'dan olduğunu anlıyoruz.

Krater'in ağırlığı ile zerafetini, yılanların ve Gorgonların tasarımındaki uyumlu gerilim ile gövdenin başarılı sadeliğini, canlılığı ile vekarını birbirine yakıştırmak güç. Fakat Paris'in biraz güneyindeki Mont Lassois'e nasıl ulaştı? Acaba giden nesne miydi yoksa yapan mı? Gövdenin dövme tuncu bazı yerlerde sadece bir milimetre kalınlığındadır: eğer yolculuk yaptıysa çok dikkatli biçimde taşınmış olması gerekir. Tabiî ki İtalya'da da yapılmış olabilir, ama mezar, Etrüsk mallarının yanısıra, Atina çömlekleri ve aralarında bir sehpa ve bir kazan süsü bulunan diğer Yunan lüks eşyalarını da kapsamaktaydı.

Yukarda Antik zamanlarda daima bir lüks olan ve öncelikle biblo ve koku şişesi olarak kullanılan cam Yunan sanatçılar için hiçbir zaman önemli bir malzeme olmamıştı; ama İ.Ö. 7'inci yüzyıla gelindiğinde Kıbrıs ve Rodos'ta ve belki Yunanistan'da başka yerlerde de cam imalâtçıları vardı. Birçok minyatür kab gibi bu küçük (12 cm. yüksekliğinde) amfora da bir geç 6'ncı yüzyıl Yunan şarap kavanozunun taklididir. Alımlı biçimi neşeyle donatılmıştır ve aynı dönemin çok gösterişliliğin amaçlandığı vazo resimleri ve mücevher kesiminin beceriksizliği ile tezat içinde, hoş biçimde göz alıcı ve iddiasızdır. Bir mezar için mütevazi bir sunuydu, değerli bir amfora dolusu şarabın tamamının feda edilmesi anlamında bir jestti.

Bu harika miğfer, doğu Girit'in en zengin bölgelerinden biri olan Arkhanes'de bulunan bir gömünün parçasıdır. Miğfer üzerindeki ithaf yazıları ve onunla birlikte bulunan *mitra* (karnı koruyan kemer) İ.Ö. 600'lere yakın bir tarihi esinler. Miğfer Korinthos türünün bir değişiğidir. Bu haşmetli kısrakların, Girit anlatımcı sanatının, Yunanistan'da en yetkin bir dingin çizgisel yöntemiyle de belki en güzel olduğu 7'inci yüzyılın ikinci yarısında yapılan pişmiş topraktan büyük Girit depolama kablarının kabartma süslemeleri ile ilgileri vardır. Girit'in efsanevî bir hayvanı olan aslan, tersine, doğu üslûbunda ayrıntılı olarak işlenmiş, zengin ve vahşi bir süsü olmuştur.

Solda Bu İ.Ö. 500 civarından Sparta tunç eser hoş olmamakla beraber başarılıdır. Ondaki katı heykeltraşlık merakı, soyut harmaniye ile örtülmüş biçiminde ve çizgilerin karşıtlığında, kıvrımların tekrarlıyan basit çizgilerinde, garip ve görünüş olarak oldukça etkili sorguç ve miğferinden çıkan uzun perçemlerde yatmaktadır. Ancak bu hayalet gibi savaşçının etkisi ilk bakışta çarpar; işte bu anlatımcı sanattır ve 25 yüzyıl öteden korku yaratır. İncelikli ve hareketli biçimlendirme olağandışı bir niteliktedir ve bilebildiğim kadarıyla fevkalâde özgündür. Enine sorgucun, İtalya-Yunan olduğu ileri sürülmüştür, ama bu sorguçlar Attika'da kırmızı figürlü ve Atina dışında siyah figürlü vazolarda da karşımıza çıkmaktadır ve Korinthos miğferinin kendisi de yaygındır. Bu savaşçının nerede bulunduğu bilinmiyor, ancak Spartalı gibi görünüyor. Ayakları sonradan yapılmış olabilir. Bu, heykeltraşlığın erişebileceği sınırları küçük çapta dışarıya zorlayan ustaca bir parçadır. *Yukarda* (Solda), Bu ciddi yüzlü erken-Klâsik gençler (İ.Ö. 520 sıraları) mermerde yeterince yaygındır, ama tunçta, en azından normal boyutların üzerindeki bu ölçüde, daha nadirdir. Elleri, muhtemelen tanrılara sunulan bir kurbanı tutuyor, buradan kendisinin bir tanrı heykeli olmadığını anlıyoruz. Bir mezar anıtı olmaktansa bir tapınak sunusuna benziyor. Romalılar limanı yıktıklarında (İ.Ö. 86), galiba Roma'ya gönderilmek üzere beklediği bir Peiraeos imalâthanesinin külleri arasında bulunmuştur.

Yukarıda Bu siyah figürlü, uzun boyunlu Atina amforası, Leagros grubunun bir üyesi olan Şafak Ressamı'nca yapılmıştır. Leagros adı bir saygı geleneği olarak geç 6'ncı yüzyılda, çoğunluğu kırmızı figürlü çok sayıda vazonun üzerine yazılmıştı. Birçoğu bazan bize anlaşılmaz gelen, Troya savaşı veya Herakles'in yaşamından sahnelerle süslenmiş siyah figürlü vazoların, karışık grupların cesur kesitleri ile canlı bir karmaşası vardır. Bu garip ve dramatik sahnede belki de Akhilleos'un hayaleti, onun hayatta iken Troya'da kıyıya atlayışını gösteriyor ve ayaklarının toprağa değdiği yerden bir pınar çıkıyor-ünlü Troya sıçraması.

danda oldukları için gözden kaçırılan, birkaç egemen faktör vardır. Bunlardan bir tanesi bir alfabetik yazının benimsenmesidir. Yazının, diğer herşey gibi, eski Yunan'da bölgesel farklılıkları vardı; fakat alfabe, kesinlikle kuzey Simetrik alfabenin Fenikelilerden öğrenilen, ancak tam olarak nerede veya kimlerce öğrenildiği bilinmeyen bir biçimidir. Yöresel Yunan yazıları içinde Semitik alfabeye en yakın olanı Girit alfabesidir ve Fenikelilerle Giritlilerin özel bir ilişkilerinin olduğuna şüphe yoktur; ama ilk uyarlama kolaylıkla birkaç kıyı ticarî konaklama yerinde olmuş olabilir. Yunanistan'da alfabe ile yazı 8'inci yüzyıl ortalarında ortaya çıkmaya başladığı ve daha önce hiç ortaya çıkmadığı için, bütün alfabenin başlangıç tarihi daha kolay saptanabilir. Yazının başlaması, sadece bizim Yunan dünyası ile ilgili şimdiki bilgimizi değil, fakat o zamanki Yunan benlik bilincini de değiştirmiştir. Dünyanın ve olayların akıl yoluyla kontrol edilebileceği duygusu, dünyanın nasıl hareket ettiğinin ve hangi faktörlere bağlı olduğunun akılcı tanımlanmasından çıkar. Yazı, Yunanlılar arasındaki bu duyguyu, ilk önce ahlâk ve insan davranışlarının derin sosyal kaynaklarında, sonra tarih ve politikanın bütün alanlarında ve en sonunda felsefede, bilimde ve dinde yarattı ve yoğunlaştırdı. Resimde perspektif, eczacılığın temelleri, yasal yargının yöntemleri ve yabancı toprakların paylaşılmış keşfî ve tanımlanması, yazıya ve edebî bir kültüre dayanan şeylerin parçalarıdır.

Din

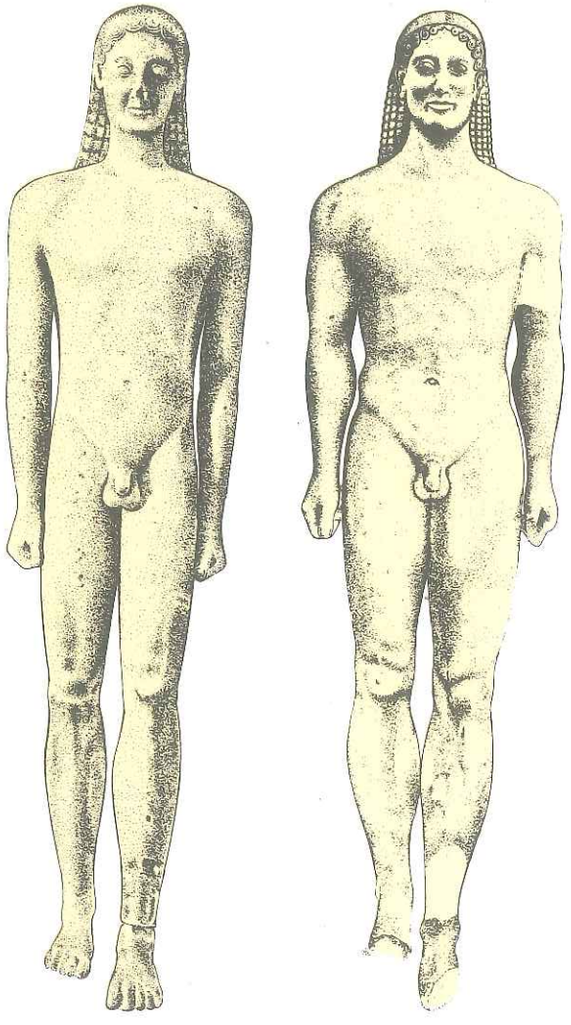
Geç 8'inci yüzyıldaki gelişmelerde bir diğer egemen faktör de dinseldir. Yunan dininin daha eski tarihini izlemek zordur, ancak imgeler ortaya çıktıkça hemen tanınabilir; bunlar aynı öyküleri anlatır ve yazılı edebiyatın pek az bir zaman sonra yazdığı hemen hemen aynı değerleri kapsar. Her ne kadar en ilkel sahneler bile dehşetten uzak bir neşe ve sevinç içinde yürütülse de, yine Homeros'tan daha görkemli ve bazan daha dehşetlidirler. En berbat cinayetler neredeyse haberci nitelikliir, saflıklarıyla aynı çekici olayların tanımlanmasının Homeros ilâhilerinde olabileceği gibi bir rüyaya benzerler. İki Kentauros (yarı-at/yarı-insan bedenli yaratıklar) bir insan figürünü yerlerde sürüklerler ve o da onları hançerler veya Perseus Medusa'nın başını keser, ama bunlar tanrıların zevk aldığı şeylerin, sunuların (agalmata) üzerindedir, bunlar zevk nesnelerdir, ciddi çocukların oyuncakları.

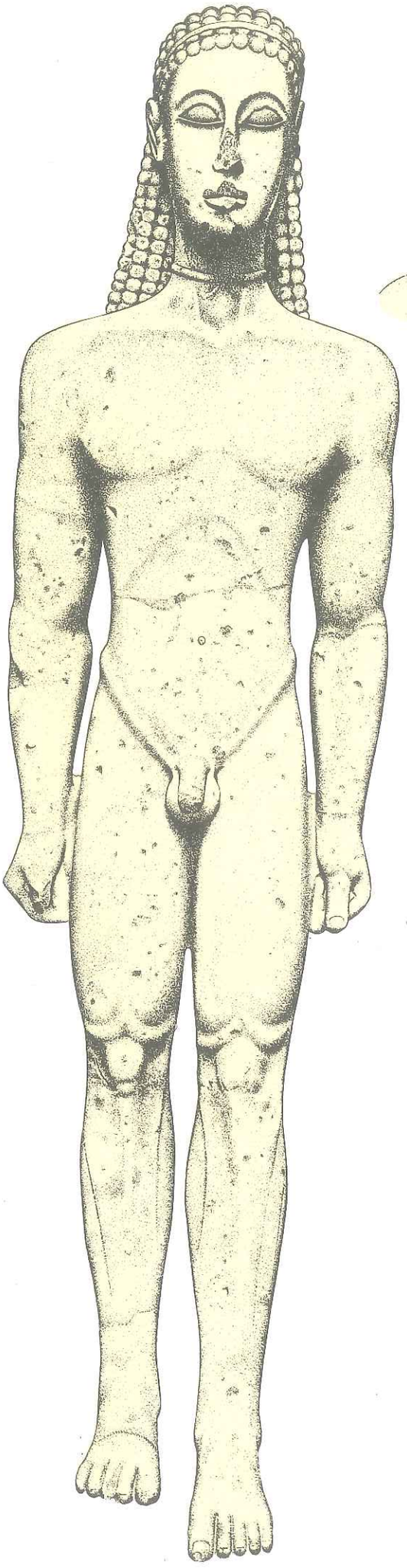
Tabiî ki, dinin daha karanlık bir yanı vardır. Çok tanrıcılık sürekli tomurcuklanıp çoğalarak kendini düzeltir, sınırlarında, daha yeni tapılarında daima canlıdır. Ya doğumdan gelen hak ya da vahiy yolu ile bir ölçüde profesyonel peygamberler ve kutsal kişilerin o zamanlar Yunan dininde önemli bir rol oynadıkları yolunda bazı kanıtlar vardır. Eğer öyleyse, aynı yıllarda aynı şeylerin İsrail'de de olduğuna dikkat çekmeye değer.

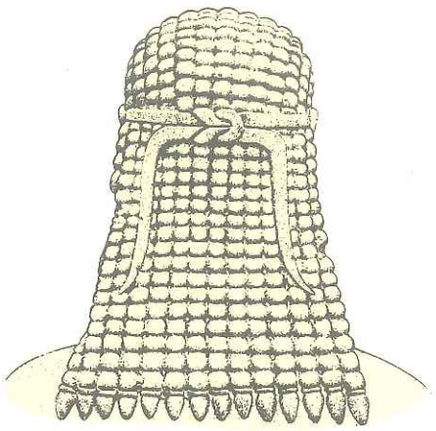
Kehanet amaçlı kutsal yerler de vardı, ama bunların sınırsız ünleri yeni yeni başlıyordu; yine de hem Dolphoi hem de Olympia'da bulunan görece erken tarihlerdeki sunuların ne ölçüde zengin olduğu göze çarpar. Atina'nın hemen kuzey batısındaki Eleusis, 8'inci yüzyılda şüphesiz bir yerleşim yeriydi ve Eleusis'in uluslararası ünü ile ilgili kanıtlarımızın daha sonraya ait olmasına rağmen, Demeter tapısı muhtemelen bütün Yunanistan'da, orada burada varolduğu gibi Eleusis'te de vardı. Yine de Homeros'un *Demeter'e İlâhi*'si erken 7'nci yüzyıldan, elbette eski bir şiirdi. Erken 7'nci yüzyıla gelindiğinde, Eleusis kut-

Kouroi ve Korai

Bu heykellerin bir aile görünümleri vardır. Boyut olarak fildişi veya tunç minyatürler ve küçük ahşap putlardan, bloklar üzerine dikilen gerçek boyutların üstünde ağır taş figürlere kadar değişir. İ.Ö.8'inci yüzyıldan Yunan ataları, Mısır ve Mezopotamya'da daha uzak kaynakları vardır. Orantıları dikkatli biçimde hesaplanmıştı; ilgili pek az şey bilmemize rağmen bir zamanlar cüretle boyanmışlardı, hattâ orantıları bile bazı gizler taşır. Her tam boy heykelin yapımı en az altı ay sürmüş olmalı. Bunların mevsimi aşağı yukarı İ.Ö.620'den 480'e kadardı. Ya ölülerin anıtları ya tanrılara sunu veya tanrı ve kahramanların heykelleriydi. 500 yılı civarında belirli heykellerin mucizevî güçlerinin olduğuna inanıldığı durumlar vardır. Oranlarının katı sınırları içinde, yüzlerinde bir gülümseme, çizgilerinde esnekliğin daha belirginleşmesi ve ilk defa bacaklarını birbirinden ayırmaları gibi büyüleyici bir gelişme bu figürlerde gözlenebilir. Bu yalnızca onların katı çekiciliği sorunu değildir, aynı zamanda mekanik, ağırlığın dengesi ve malzemenin dayanıklılığı sorunudur.

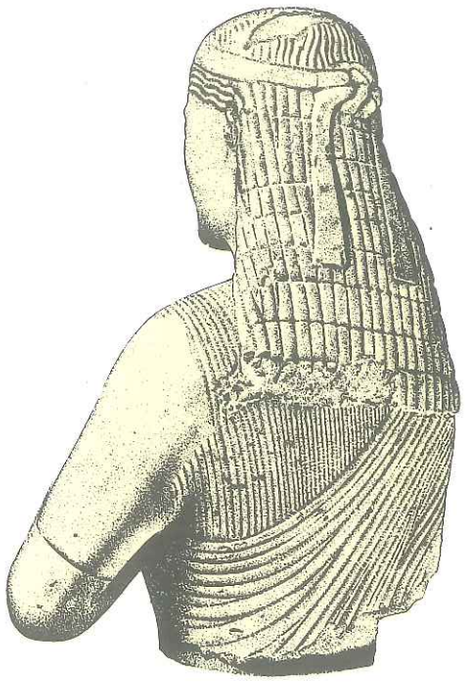

Milos adasından bu ince delikanlı (en solda) 6'ncı yüzyıl ortalarına tarihlenir. Naksos mermerinden yapılmıştır. Arkaik Milos kendisini kazanlara, olağanüstü kalitede ürünler vermiştir. Arkadaşı *(solda ortada)*, bu üslûbun biraz daha geç bir gelişmesine aittir. Attika'nın güney kıyısında kırlık arazide bulunmuştur. İpek gibi ve parlak beyaz bir taş olan Paros mermerinden yapılmıştır. 6'ncı yüzyılda Paros'ta Fenikeliler için üzerinde insan figürleriyle taş sandıkları yapılıyordu. Daha büyük çizim *(solda)* daha eski, belki geç 7'nci yüzyıldan ve galiba Attika'nın güney kıyısındadır. Bu erken dönem mermer delikanlının bileğindeki kemik çizgisi *(arkadan görünüşü aşağıda)*, peruk benzeri saçının bukleleri *(yukarıda)* kadar biçimseldir. Dizleri soyut süslemeler gibidir. Bu, insan vücudunun detaylarının oldukça güzel geometrik çözümlemesi, özel yerlerine de uygulanmıştır. Mezopotamya'dan bir miras gibi görünmektedir.

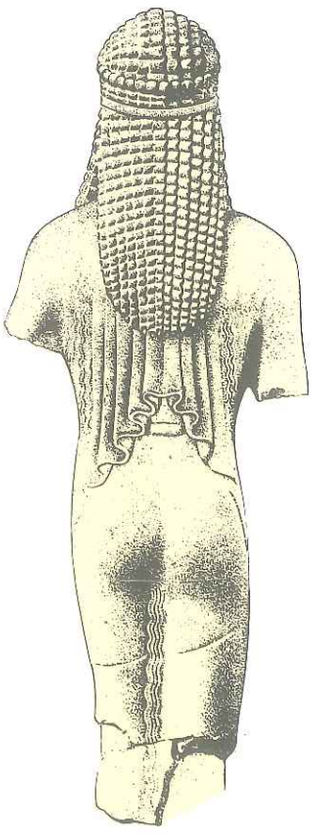

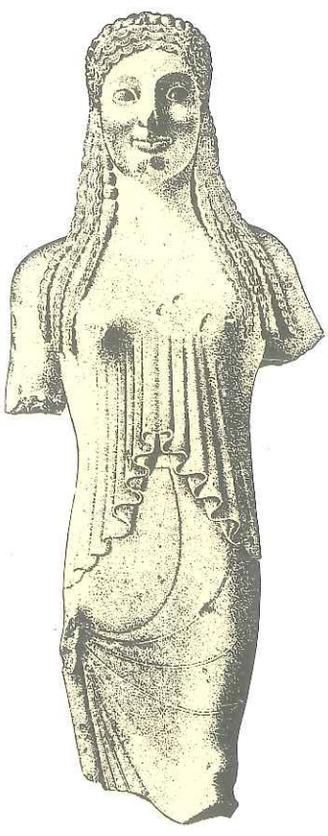

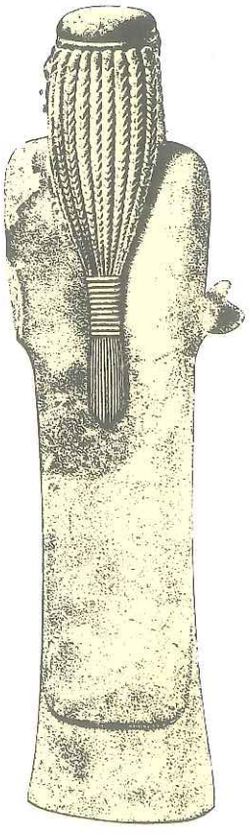

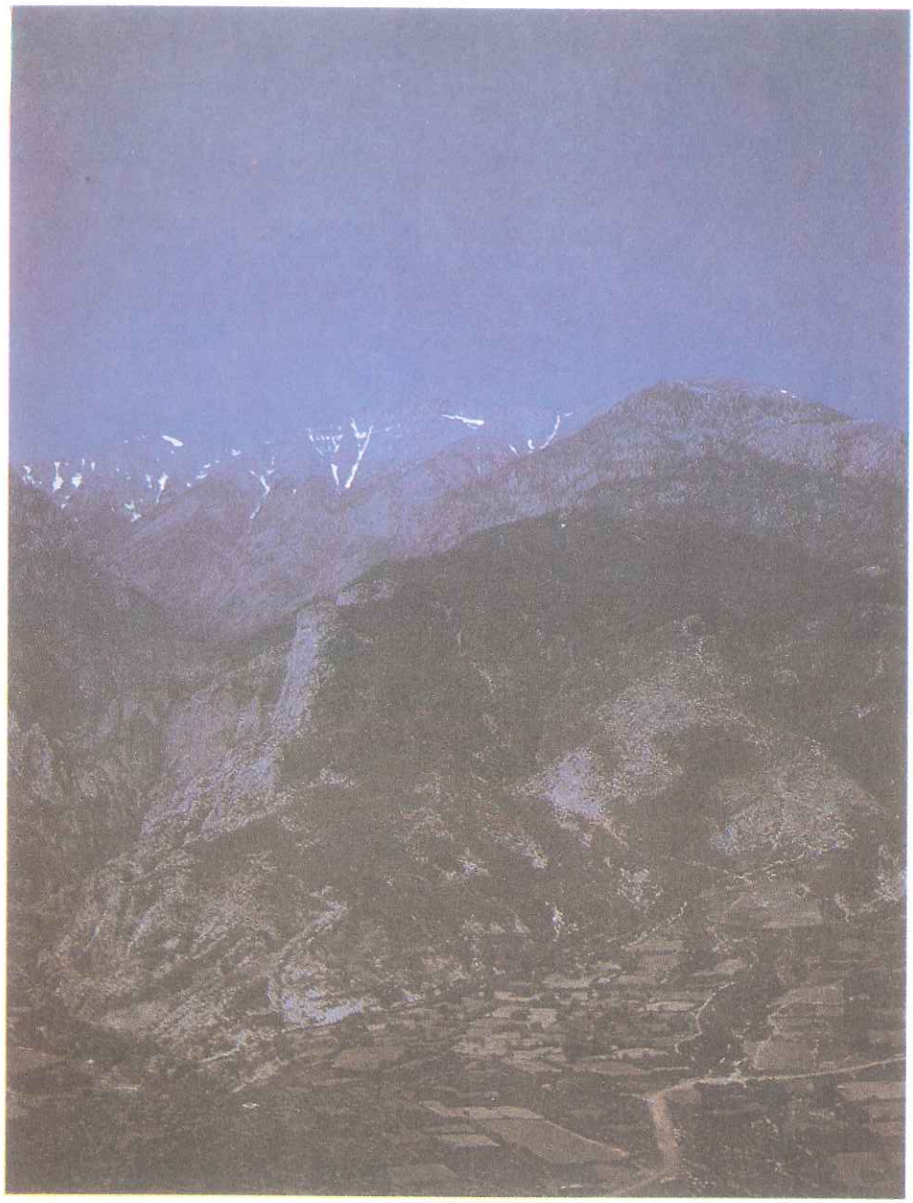

Bu ağırbaşlı hanım *(solda)* bir nar tutuyor ve bir rahibe başlığı giyiyor. Attika'da, Keratea yakınında bir kurşun levhaya sarılı olarak bulunmuştur. 57'lerde, Olympia'daki etkileyici kireçtaşı Hera başından 20 yıl kadar sonra yapılmış olmalı. Elbisesinin kıvrımları dramatik olmak için çok ağır, ama saçlarının dalgaları, başlığının ince süsü ve elindeki meyva ona belli bir zarafet veriyor.
Diğer bir narlı kadına *(yukarda)* ait baş ve büstün önden ve arkadan görüntüleri belki yeni 10 veya 20 yıl sonrasındandır. Naksos mermerinden yapılmıştır ve Persler tarafından yıkılan Atina akropolisinin üzerindeki sunulardan biriydi. Omuzlarında düğmeleriyle güzel İon elbisesi başka bir dünyadan söz ediyor gibi görünmektedir, ama sadece yerel bir uyarlamadır. O kadar iyi biçimlendirilmemesine rağmen, saçı zarafetle tasarlanmıştır.
Ön ve arka görünümler *(aşağıda solda)* Atina heykellerinin en güzellerinden biridir. Geç 530'larda yapılmış ve o da Perslerce parçalanmıştır. Oldukça süslü canlılığı ile kapalı giysisinin sersemletici niteliği, yüzü saçı ve vücudunun güzelliği karşı konulmaz bir coşku etkisi vermek için birleşmiştir. Boyanmış bir gerdanlığı vardı.
Diğer arkadan görüntü *(aşağıda)* bir taşra türüne, bir Etrüsk mezarından küçük yaşlı bir kadına aittir. Yüzü bir felâkettir, ama geometrik zarafeti tartışılamaz. Alçı taşından yapılmıştır, boya ve yaldız izleri vardır. Alt tarafı kısmen restore edilmiştir.

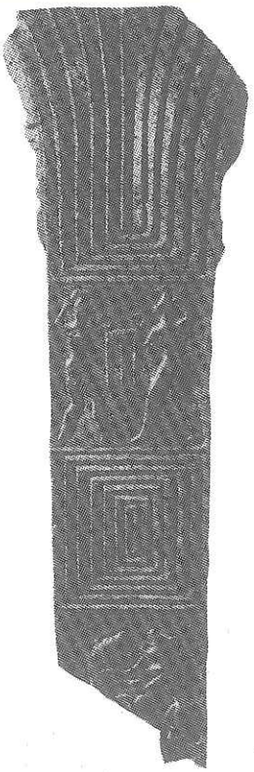

Üstte Olympos, tanrıların yuvası, parlak gökyüzünün tanrısı Zeus'un eviydi. Güneyde epey uzaktan ve denizden görülebilir.

Sağda Bu, tunç bir sehpanın ayağı, güney Yunanistan'da Alpheios nehri kıyısındaki Olympos tanrılarının kutsal korusu Olympia'dan bir sunudur. Sehpa üzerindeki çatışma sahnesi genellikle Delphoi ile ilişkilendirilmiştir. Muhtemelen oyunların bir destanı kaynağını göstermektedir. At üzerindeki *(solda)* Olympia'dan küçük bir tunç figürdür; inceliği, sehpa ayağının gücü ile çelişmektedir.

sal bir yer ve ziyaret edilen bir kutsal merkezdi. Mikenlilerin çöküşü ile geç 7'nci yüzyılda yapılmış boyu eninden uzun bir kutsal yapı arasındaki dönemde, Eleusis'in mimarisi üzerine neredeyse bütün bilebildiğimiz, kutsal bir alan olması gereken yerde bir terasın ve küçük eliptik bir parça duvarın yapılmasıdır.

Tanrıların neden Olympia'lı oldukları meraklanmaya değer. Olympia daha erken adlandırılmıştı ve Homeros zaten tanrıların yurdu olarak Olympos dağını kaydetmişti. Zeus'un bulutların ve gökyüzünün tanrısı olduğu bilinen bir şeydi, ama neden evi o kadar uzakta olmalıydı? Madem ki şimdi tanrıların çoğunun Mykenai kökenli olduğunu biliyoruz ve madem ki özellikle Zeus'un adı bütün Hint-Avrupa dilleri ailesindeki gök tanrısı adlarıyla yakından ilişkilidir, Olympos dağının seçiminin İ.Ö.700 yılından 1000 yıl daha erken olmasından kuşkulanabiliriz. En azından Olympos'a tanrıları ilk yerleştiren hangi halk ise, bunların, bir zamanlar Kuzey Yunanistan'da bu dağın gölgesinde yaşamış olmaları mümkündür. Diğer taraftan Olympos denizden görülebilir; tıpkı Homeros'un şiirlerinde yeraltı dünyasına girişin batı sınırlarında veya hemen ötesinde görülmesi gibi, tanrıların yuvası da kuzeyde, bilinen dünyanın sınırına yerleştirilmiş olabilir.

8'inci yüzyıl Yunan çoktanrıcılığı için kesin olarak açık ve köhne bir uyarlamalar sistemi olduğunu söyleyebiliriz. Dinleri yeni yeni insanları kazanma çabasında olan yeni hiçbir tanrı yoktu; ancak durmadan, Yunan dünyasının sınırlarındaki tanrılar kabul edilmekte ve yabancı tanrılar varolan adlarla özdeşleştirilmekteydi. Astarte Aphrodite'yi etkilemişti, Artemis hayvanların Doğulu bir efendisiydi, rüzgârların tanrısı Aiolos uyarlanmıştı ve benzerleri. Ama bütün bunlar, Yunan mitolojisinin esnek kaynaşmışlığını kırmadan olmuştu. Homeros'un ele aldığı biçimiyle herhangi bir öykünün yeni mi yoksa eski mi olduğunu söylemek üslûp açısından imkânsızdır. Bunun diğer sonuçları arasında, Mikenliler ile ilgili öykülerin, uzak halklarla ilgili öykülerin, büyülü temaları olan masalların ve Yunanlılar ve onların komşularının eski dinsel mitolojilerinin zorlukla ayırt edilebilir hale gelmesi vardır. Bütün öyküler, eşit ölçüde aynı gülen gökyüzü, aynı coşkulu neşe ortamında anlatılmış veya betimlenmiştir.

8'inci yüzyıl sanatları, karşı konulamaz bir enerji, insanın doğayı büyük ölçüde kontrol ettiği ve neredeyse cinsel olarak yönettiği, dinçleştiren bir duygu yüklüdür. Argos'ta, bir ata törensel bir biçimde boyun eğdirilmesinin ellerinde dallarla bâkireler korosu tarafından alkışlandığı ve aşağıda yerde balıkların olduğu bir resim parçası vardır. Her ne kadar bâkirelerden pek farklı olmasalar da, balıklar daha alâkasız olabilir veya bunlar, yerleri sarsan, atların ve denizlerin efendisi Poseidon'un varlığını gösteriyor olabilirler. Belki de at, belki tarihte ilk defa bir destansı sahneye girmektedir. Ama insan ve atın birçok görünümlerinde aynı özden birşeyler vardır, örneğin Atina'daki bir tanesinde bir adam iki uzun boylu atı tutar ve bir diğerinde aynı adam miğferi, kemeri ve kılıcı dışında çıplaktır. Koşum takımları içinde atlar gururlu ve uzun bacaklıdır. Hepsinin içinde yine de en sempatik biniş ve 8'inci yüzyılın gücünü eşit ölçüde iyi göstereni, Olympia'daki ata benzeyen bir şeyin üzerine yan oturmuş çıplak küçük bir kadını gösteren bir heykeldir. Aşağı yukarı aynı tür Miken heykelcikleri de vardır; ancak Olympialı tanrıça (çünkü insan olması az ihtimal) çok daha naiv ve daha canlıdır.

ARKAİK DİNSEL UYGULAMALAR

Koloniciler gönderme kararı ve bunların nereye gönderileceği, ulusal bir olağanüstü durum, hatta yasal ve kurumsal sorunlar karşısında doğru tavır, hepsi bazen kehanet ile saptanırdı. Bunlar politik sorunlar olmadan önce, dinsel sorunlardı ve bu, bilicilik merkezlerinin politika üzerinde arasıra görülen gücü, 4'üncü yüzyıla kadar sürdü. Hem Delphoi hem de Olympia'da, yönetici ailelerin ve bazıları yakın zamanda kurulmuş koloniler olan ulus devletlerinin sunuları oldukça zengindi ve bunlar bir itibar rekabetinin durağan diplomasisinde sürekli olarak ortaya serilirdi. Atletik yarışmaların bazıları, en azından at yarışları ve araba yarışları kralların sporlarıydı. 7'nci yüzyılda, tapınak kavramının, bir tanrının tapı heykelinin muhteşem evi olarak yer etmesiyle büyük tapınakların sunuları, zengin kişilerin veya zengin ulusların rekabetlerinin bir başka biçimi oldu. Arkaik dünyada Delphoi ve Olympia'da en büyük sunuları veren şehirlerin haritası, aynı zamanda birkaç tür tarihin birden esinleyici bir göstergesidir.

Delphoi

Delphoi, eski bir Miken yerleşimi üzerinde çobanlara ait bir kutsal yerdir. 8'inci yüzyılda, etkileyici bir su pınarının, dik yarların altında, Parnassos dağının alt kayalıklarından çağladığı yerde gelişmiştir. Sürekli tapınma veya sürekli yerleşim ile ilgili kanıt yoktur; en erken Miken sonrası çömlek 9'uncu yüzyıldan birkaç kırık parçadır. Tapınak dik bir bayır üzerindedir ve Yunanlıların dört büyük atletizm şenliklerinden biri olan Pitya oyunları için yapılan stadyum, daha yukarıda dağın yamacına dengelenmiştir. Bütün yerleşim alanı doğal bir tiyatrodur (insan yapısı tiyatro 4'üncü yüzyıla kadar yapılmamıştı). Appollon tapınağı aynı alanda birden fazla kere yeniden yapılmıştı, ama geç 7'nci yüzyıl veya erken 6'ncı yüzyıl işçiliği 4'üncü yüzyıl kalıntılarıdır. 30 ve 40 yıl önce Fransız arkeologları tarafından yeniden onarılan şimdi ayaktaki sütunlar, sadece farklı tarihlerden antik sütun dilimlerinin yığınlarıdır.

Delphoi, Yunanistan'daki en dramatik kutsal yerdir. Üstündeki gökte kartallar ve beyaz kuyruklu Mısır akbabaları dolaşır, su pınarı hâlâ bereketlidir, bir ziyaret yeridir. Geçen yüzyılda köylülerin, ilk turistleri, antik Delphoililerin torunları olup eski taşlarına tapmak için geri gelen, Milordi denilen pagan bir kabile zannetmeleri Delphoi'de olmuştu. Euripides'in *İon* adlı oyununda, Delphoi'ye gelen ve anıtlara hayranlıktan kendilerinden geçen bir hacılar korosu vardı. Oyun uzun bir monolog sahnesi ile başlar. Apollon'un piç oğlu İon, Atina akropolünün altındaki bir mağarada ana rahmine düşmüş ve Delphoi tapınağında bir tapınak çocuğu olarak büyümüştü. Görevi yerleri süpürmek, su serpmek ve kuşları kaçırmaktı. Oyun şafakta başlar ve bu sahne, bizim Yunan yazınında diğer her hangi bir örnekten daha fazla, Delphoi'de özel bir atmosferin varlığını kabul ederken hatalı olmadığımızı doğrular.

Tarihte daha sonraları, bölgenin yıldızı söndüğünde, Plutarkhos (İ.Ö. 50-120 civarında) Delphoi'de keyifli bir dialog kurmaktadır. Fark çok büyüktür. Onun zamanında rahipler bilgili ve kültürlü tarihçilerdi; tapınaklarının kutsallığına saygıları vardı; entelektüel merak ve estetik zevk taşların üzerinde gözükür; turizm ve bilim başlamıştı. Delphoi Yunan tarihinde önemli bir rol oynamıştı ve birçok büyük tarihsel anıt kalıntıları orada hâlâ görülebilir. Apollon'un bilicilik merkezlerinin, en azından anakara Yunanistan'dakilerin en zengin ve büyüğüydü; rakipleri sadece Asya'da ve Delos adası üzerindeydi. Bir zamanlar Yunanlılar dünyanın merkezinin tam olarak Delos değil, Delphoi olduğuna inanmışlardı.

Bu ölçüde politik önem ve zenginlik olmadan dağdaki bir kutsal yerin ve Apollon'un bilicilik merkezinin nasıl bir yer olacağı, Boetia'da bir zamanlar Kopais gölü olan ovanın kuzeyindeki Ptoion'da görülebilir. Gerisinde kayalar, güzel bir su kaynağı, birkaç bina ve sunular için taraçaları vardır. Harika bir yerdir, tüyler ürpertici ve alımlı bir niteliği ve bugün işlenmemişlikten doğan büyük bir çekiciliği vardır; kayalarda atmacalar yuva yapar, harabeler arasında keçiler gezinir. Ama Delphoi'nin büyüklüğü daha görkemlidir.

Delphoi'deki anıtlar rekabetçidir. 5'inci yüzyıldaki büyük savaşlarda her iki taraf da kendi zaferleri için Delphoi'de anıtlar yapmışlardı. Pers savaşlarında Delphoi bilicilik merkezi başka anlama da gelebilen bir rol oynamıştı. Lidya kralı Kroisos birden fazla Apollon tapınağına altın sunmuştur; Delphoi da kralların etkili varlığını kabul etmekte isteksiz değildi. Atina'nın ünlü Alkmaionidai ailesi Atina'dan sürüldüklerinde uluslararası alanda önemli konumlarını, Delphoi'deki Apollon tapınağını yeniden inşa ederek ve Olimpiyat oyunlarında atlarını koşturarak korumuşlardı. Spartalı Puasanias gözden düştüğünde aleyhine yöneltilen suçlamalardan birisi de, Plataiai savaşı zafer sunusunun daha sonra değiştirilen yazıtı ile zaferi kendisine mal ettiğiydi.

Bu anıtın temeli hâlâ Apollon tapınağının yakınında durmaktadır. Bir zamanlar bu, birbirine dolanmış üç yılanın oluşturduğu yaldızlı tunçtan uzun bir sütundu. Tepesindeki yılanların başları dışa dönüktü ve burunlarıyla altın bir sehpayı dengeliyorlardı. Delphoi'den alınmıştı ve yılanların sarılmış gövdelerinin hâlâ durduğu Bizantion'daki (İstanbul) hipodroma götürülmüştü. Geç Orta çağda bir çeşmeye dönüştürülmüştü. İçinden borular geçirilmiş ve böylece her ağızdan farklı sıvılar fışkırtılmıştır. Burmalı sütun 18'inci yüzyıla kadar bozulmamıştı, ancak şimdi

İ.Ö. 479'da Sparta generali Pausanias'ın Perslere karşı Plataiai'de kazanılan zafer için yaptığı sunu, bir Türk elyazmasında böyle görülüyor. Bu anıt Delphoi'den alınmış ve geç ortaçağda bir çeşmeye dönüştürüldüğü Bizantion'daki hipodroma dikilmişti ("Burmalı Sütun").

yılan başlarından kalan İstanbul müzesindeki ürkütücü bir parçadır. Delphoi'yi ilk yağmalayan Neron'dur, ama Roma bundan önce Yunan hazineleri ile dolmuştu. İsa'dan sonraki ilk iki yüzyıl içinde bütün büyük uluslararası gösterişli Yunan yerleşimlerinde son büyük ve savurgan binalar yapılmıştı, fakat aynı zamanda sanat eserleri de yok oluyordu. İ.S. 2'inci yüzyılda Delphoi'de stadyumun mermer cephesini yaptıran, bilginlerin zengin koruyucusu Atinalı Herodes[2] di; tiyatro da, Yunan tarihine uygun biçimde, İ.Ö. 2'nci yüzyılda bir yabancı kral tarafından ve Roma imparatorluğu zamanında yeniden restore edilmişti.

Daha erken dönemi soyutlamak zordur; hiçbir büyük arkeolojik bileşke, herhangi bir geçmiş anın saf kalıntısı değildir, bu en az da toprak kaymalarına, depremler ve kaya yuvarlanmalarına açık olan Delphoi'de görülür. Anıtlar çok kez tekrar tekrar yapılmış ve bir yerden diğerine kaydırılmıştır. Yeniden yapılmayı en iyi anlatan kanıtlar, taşlardaki tarihlenebilen inşaat kenetlerinin izleridir. Gerçekten de Delphoi'de yeniden inşa sorunları, bu kenetlerin tarihlenmesindeki önemli iş ile birlikte bağlantılı yürütülmüştü. En eski Delphoi'den elimizde, birkaç tunç, bazı temeller ve Kleobis ve Biton'a ait iki kocaman ve büyüleyici heykel var. Bu ikisinde, İ.Ö. 600'den çok sonraları herhangi bir şeyde karşılaşılamayacak daha masum bir çağın naivliği ve ağırlığı var.

Hakkında saygısızca, ebedi bir taksi şoförünün ifadesiz ifadesi var denilen Delphoili araba sürücüsü, yalnızlığı ile çok şey kaybediyor. Bu heykel, çok görkemli anıtsal bir grubun bir parçasıydı ve giysinin güçlü dikey çizgileri ve duruşunun sükûneti, sadece atların uzun bacakları, arabanın yüksek tekerlekleri ve gururlu başları ile yüksek bir anıtın unsurlarından biridir. 5'inci yüzyılın ellilerindeki gücü, ustalığı ve zaferi gösterir. Aslında gelişip büyüme döneminin ve felaketlerin kıyısında dengede duruyordu. Delphoi'deki en canlı heykeller daha erken dönemdeydi. Bunlar bir geçiş dönemine aittir; arkaik değeri kaybolmamış buluş yetenekleri sergilemekte ve dayanıklılığı azaltmadan hareketli görünmektedirler. Bir fıçı dolusu maymun kadar zeki ve çekicidirler. Amaçları sadece etkilemek değil, süslemektir. Bunlar Siphnosluların hazinesinin taş frizleridir.

Siphnos adası tarihte az yer almıştır, ama altın ve gümüş madenleri vardı. Herodotos ona adaların en zengini der ve mermerden bir senato binası ve bir pazar yerinden söz eder; ama değerli maden bitmiş, bir yerden deniz içeriye girmiş ve güzel binalar hiçbir zaman bulunamamıştır. Yine de Delphoi'deki Siphnosluların hazinesi başarıyla en büyük Yunan şehirlerininkilerle boy ölçüşür. Bu binalardan Delphoi'de, her biri bir şehir devletini veya ulusal prestiji ifade eden, Atina veya başka büyük bir gücün tanrıya sunduğu küçük değerli armağanları korumak için yapılmış 16 tane vardı. Tapınak bütün sunuları içine alamazdı ve şehir devletleri kendi hazinelerini bir yerde saklamak istiyorlardı. Prestij rekabetinin, Homeros'un kahramanlarının ve gelişmemiş halkların övgü ve yargı sistemlerinde kökleri vardı. Şehirlerden bazıları krallar veya tiranlar tarafından yönetiliyordu. Zenginlik kesin anlamıyla kullanım için değildi, ama gösteriş de bir kullanım biçimiydi. Tanrıda iyi duygular yaratır, kehanetin lütufkâr olmasını sağlar, ulusal onuru pekiştirir ve Atina'nın, Siphnos'un ve diğer sunu verenlerin uluslararası ününü sağlamlaştırırdı. Siphnos hazinesinin frizi İ.Ö. 525 civarında, heykel tekniğinin bir dönüm noktasında yapılmıştı. Bu figürlerde, değişikliklerin oluşma sürecinin gözlenebileceğini söylemek abartma olmaz.

Olympia

Arkaik Yunan dininin en karakteristik anlatımı Olympia'dır. Bir karmaşık destanlar yığını ile ilişkili olan Olympia, bir koruydu; ağaçlar arasında etrafa dağılmış bir düzine veya fazla sunağı, bazı garip kutsal emanetleri, bağışlanmış büyük serveti, iyi bir su haznesi ve atletik bir şenlik için uygun çok geniş düz alanı olan açık arazide bir kutsal merkezdi. Sporun, Yunan dininde heykel sanatı ile aynı işlevi gören bazı özellikleri vardı ki, bu nedenle heykel sanatı sık sık çıplak atletleri konu olarak alırdı. Spor bir güç ve beceri, tanrıların hoşlanabileceği hayvansı özelliklerin bir sergilemesiydi, aşikâr amacı tanrıları eğlendirmekti. Şüphesiz temelinde yarışmacıydı ve içinden çıktığı kahramanlar toplumundan başlıca ödülünün niteliğini almıştı: ün, ölümsüz ve evrensel ün. Suda şişirilmiş ve içi taş doldurulmuş ölü bir keçinin toprağa yarı gömülmesi ve sonra kuzey Afganistan atlıları arasında, bunun elle çıkarılması biçimininde oynanan polonun vahşi uyarlamasında sporun hâlâ benzer bir sosyal işlevi vardır; sayı kazanan ömürboyu ününü korur ve kahraman konumuna erişir. Bu muhteşem konumu, üreme, atalar ve miras kalan servet ile bağlamak üzere Homeros'ta sürekli bir hareket ve Pindaros'un daha geç şiirlerinde daha sistematik, öğretici bir çaba vardır.

Lidya kralı Kroisos, Delphoi'e som altından çok büyük kaplar adamıştı, ama Olympia, Dodona veya Delphoi gibi haç yapılan bir kutsal yer değildi; politik ve dinsel gücü pek azdı. Bir buluşma yeriydi ve şüphesiz durumları gereği diğer uluslararası spor merkezleri olan Nemea ve İstmos'da öyleydi. Olympia'da bir yeryüzü, daha sonra da Zeus bilicilik merkezi vardı ama erken zamanlarda sessizliğe gömülmüştü. Olympia'nın görünümü tipik Yunanistan değildir, fakat antik beğeniye göre dünyada en güzel olarak kabul edildiğini biliyoruz. Ortasındaki anıtı, devâsâ ve tuhaf biçimli Zeus tapınağı, 5'inci yüzyıla kadar yapılmamıştı. Bugün hâlâ restore edilmemiş ve harabe hali ile görece iyi korunmuş rakiplerinden daha etkileyicidir. Pheidias'ın altın ve fildişinden yapılan Zeus heykeli muazzamdı; antik yazarlar onun, insanların tanrı anlayışlarına bir şeyler kattığını söylerler.

Olympia, Arkadia dağlarından aşağıya inen geniş ve güçlü Alpheios nehrinin bir dirseğinde uzanmaktadır. Olympia'da, bu büyük hacimde su neredeyse verimli kıyı ovasını basacak gibidir; bir zamanlar üst tarafı alttaki otlaklardan ayırmış olmalı, tıpkı aynı nehrin Eleia'yı Triphylia'dan ve Pilos'taki eski Nestor krallığını ayırdığı gibi. Tarihte ilk karşılaştığımızda, herhalde Alpheios kıyısındaki otlaklar onlara ait olduğu için, Olympia'yı Triphylialılar yönetiyordu. Kışın harabelerden Arkadia dağları üzerindeki karı ve en yakındaki dağdan denizi görebilirsiniz. Bugün, yol içlere doğru gittiğinde, Olympia, demiryolunun sonuna ve tepelerin başlangıcına ve kışın da kuzunun ve bol meyvanın sonuna ve domuz etinin başlangıcına işaret eder.

Zeus sunağı kendi eski ateşlerinin küllerinden meydana gelmişti. Sonunda basamaklar ve yüksek bir ateş ocağı ile büyük bir yapıya dönüşmüştü ama sadece külden oluştuğu için Orta çağlarda Alpheios'un selleri ile hepsi sürülüp gitmişti. Bütün ören yeri 3 metre çamur ile kaplanmıştı; belirlenmesi çok uzun zaman almıştı. Zeus sunağı farkedilebilecek hiçbir iz bırakmamıştı; bakabileceğimiz tek yer onun için ayrılmış alandır. Bazı yeniden inşaalar olmakla birlikte Olympia'da anıtlar Delphoi'de olduğu gibi fazla yer

Bu başlar fildişinden yapılmıştır. Delphoi'de bulunmuş olup, muhteşem bir hazinenin yoksul kalıntılarını göstermektedir. Eskiden belki altınla kaplanmışlardı, ama onları öne çıkaran malzemelerinin parlaklığı değil, işçiliklerinin niteliğidir.

Delphoi'den bu şahane levhalar, bir sandığın veya daha büyük ihtimalle bir tahtın süslemeleri olmalıdır. Fildişi başlarla birlikte bulunmuşlardı. Kral Kroisos'un bir sunusunun parçaları olduklarına inanılmıştır. Böyle olsa da müthiş zengindirler ve büyük haz vermektedirler. Geyiğin boynuzlarının, güney Rusya hayvan üslûbuna ilginç, uzak bir benzerliği vardır. Bütün figürlerin biçimsel kaynakları doğuludur.

değiştirmemiştir. 5'inci yüzyılda büyük Zeus tapınağı için yer bulabilmek zor olmuş olmalı; daha eski birkaç anıtın yeri ona çok yakındır. Temelleri arasında bir İon yapısının parçaları bulunduğundan aslında tapınak, altında bir şeyleri ezmiş gibi görünmektedir.

Olympia'yı basan seller büyük zenginliklerin bölük pörçük kırıntılarını ve az sayıda tarihsel anıtı korumuştur. Nehrin alüviyonu karanlık çağın yuvarlak kenarlı kulübelerini ve Olympia'daki Miken izlerini karıştırmıştır. İki dünya savaşı arasında çalınan ve şimdi Boston'da bulanan erken dönem tunçlarının en iyileri, ünlü savaşlar sonunda sunulan miğferler ve yarım bir nar biçiminde altın bir tas, sellerin ganimetleridir. Zeus tapınağının alınlık heykelleri de böyledir. Bunlar sanat tarihçilerine bazı sorunlar çıkarmaktadırlar, ama başka ne söylenirse söylensin, haklarındaki en önemli şey dayanıklıkları ve güzellikleridir. Apollon'un, ne yazık ki mermer yüzeyin uygun olmayan biçimde temizlenmesiyle daha fazla vurgulanan boş ifadesinin müthiş bir gücü var. Bu, yumuşak gülümsemesi ile bir tapı heykeli değil, mitolojik bir tanrıdır. Bu heykellerin birçoğundan, insan karakter ve duygularının betimlenmesinin başlangıcı ve pek çabuk yozlaşan o çekici doğalcılık anlaşılabilir. Organların hem taşsı hem de bedensi uyumu, donmuş hareketi, rüzgârda aşınmış bir taştan dans izlenimi veren bir kuşak sonraki Bassai frizinin vahşi durdurulmuş hareketi gibi bir şiddet balesidir. Bu, Arkadia dağlarında Olympia'dan fazla uzak olmayan bir yere ve Olympia heykellerinden pek de ilerde olmayan bir tarihte dikilmişti, ama fark daha o zamandan büyüktü. Zeus tapınağındaki mermerlerin sağlam ve keskin gücü bir dönemin sonuna işaret eder.

Phedias'ın Zeus heykelini yaptığı atölye hâlâ şimdi, o da yıkılmış bir Hıristiyan kilisesi kalıntıları arasında günümüze kalmıştır. Buradan, Pheidias'ın kendi adı ile işaretlediği bir kap ile birlikte heykelin kumaş kıvrımlarının bazı kalıpları da bulunmuştur. Olympia'dan küçük buluntuların en güzellerinden bazıları, çoğunluğu bir zamanlar tapınağın kıyısındaki Kronion denilen tepenin altında bir terasta yer alan uzun şehir hazineleri sırasının renkli mimari süslemeleri, pişmiş toprak tuğlalarıdır. Bunların renkleri parlak değildir, aslında Pheidias'ın atölyesinden çıkan en iyi parçaların bazıları siyah ve güneş yanığı rengindedir, ancak bir mimari taslak olarak yürekliliği ve sadelikleri sersemleticidir. Kolunun altında Ganymede adlı çocuk ile Zeus'un büyük pişmiş toprak heykelinin üzerindeki renkler şimdi kötü biçimde solmaktadır. Bereket versin, bulunduktan hemen sonra, taze olduğu kadar canlıyken fotoğrafı alınmıştı.

Burada Praksiteles'in Hermes'i ile ilgili birkaç söz eklemek uygun olacaktır. Bu ünlü heykelin sahte, Roma döneminde yapılmış bir kopya olduğuna hiç şüphe yok. Ancak kazı yapanlar Pausanias'ın burada bir Praksiteles Hermes'inden bahsettiğini biliyorlardı ve 1877'de heykeli bulduklarında doğal olarak heyecanlanmışlardı. Çok parlak bir kopyadır ve tasarımı güzeldir, ama onu idealize etmek yanlıştır; bayağıca bir eğilimi vardır Figür eski müzeden yenisine taşınırken zedelendiğinden, eski fotoğrafları kullanmak yine daha iyi. Bunun gerçekten Praksiteles'in eseri olduğu fikrine karşı yürütülen tartışmalar burada yer alamıyacak kadar ayrıntılıdır, ama haklılıkları bana ezici görünüyor. Bunlar heykel tekniğinin ince noktalarına dayanmaktadır.

Olympia'da çok sayıda zafer heykeli, daha sonra da politik heykeller vardı, ve en iyi dönemin en büyük sanatkârları burada çalışmıştı, yine de bu şaheserlerden ancak anıtların yazıtlı temelleri ve tunç bir boğanın kulağından başka neredeyse hiç bir şey kalmamıştır. Konstantinopolis talanından Venedik'e gelen Sen Marco Katedrali'nin dört atı, Yunan kökenli oldukları varsayımı ile yolculuklarına Delphoi'den, Olympia'dan, Korinthos'tan veya Khios'tan (Sakız adası) başlamış olabilirler.

Ancak harabelerin arasında düşünmek her zaman pek derin fikirlere götürmez, özellikle de bağlamlarından koparılmışken antik dünyanın yağmaları arasında dalıp gitmek, tarihsel değerlendirmeyi çürütme eğilimi içerir. Bize arkaik Yunanlılar ile ilgili en çok şeyi anlatan kanıtlar, yazılı edebiyatlarının birçok parçaları, içinde yaşamaya başladıkları şehirleri, yasa ve kurumları ile onların daima genişleyen etkinlik haritasıdır. Delphoi dağlar arasında saklıydı ve Olympia sürekli nüfusu olmayan kutsal bir şehirdi; gerçekten de Eleialıların tarihlerinin geç evrelerine kadar hiç şehirleri yoktu ve bir şehir yapıldığında kırda eski tip yaşamı tercih ederek şehirde yaşamaya karşı isteksizdiler. Acaba bu, bütün yararları ile suyun bütün Eleia'da görece bol olmasından mıydı? Zeus tapınağı bir sosyal geçiş anıtıdır; ilk Eleia demokrasisinin ilk kendini gösteren eylemidir. Elis'te değil Olympia'da yapılması ne kadar ilginçtir.

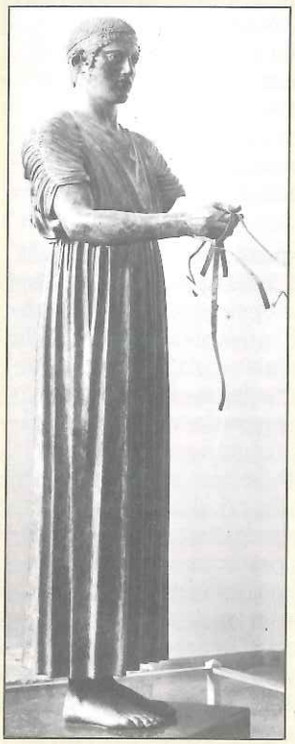
Delphoi

Korint körfezinin kuzey kıyısında, denizden biraz içerde bulunan Delphoi bilicilik merkezinin, Parnassos yarlarının altında, bir kayalık dağ çıkıntısındaki dik bayırda oldukça küçük bir tapınağı vardı. Dağ yamacında iki su kaynağının çıktığı yerde gelişmişti. Aynı kaynakları Mikenliler de biliyorlardı ama Delphoi'de sürekli yerleşilememişti. Kehanet merkezi geç arkaik dönemde hızla önem kazanmıştır. Yunan şehirleri koloni kurma seferleri için onun öğütlerini ararlardı ve Delphoi, İ.Ö.590'da Pythia oyunlarının yerleşmesi ile bir buluşma yeri olarak önem kazanmıştı.

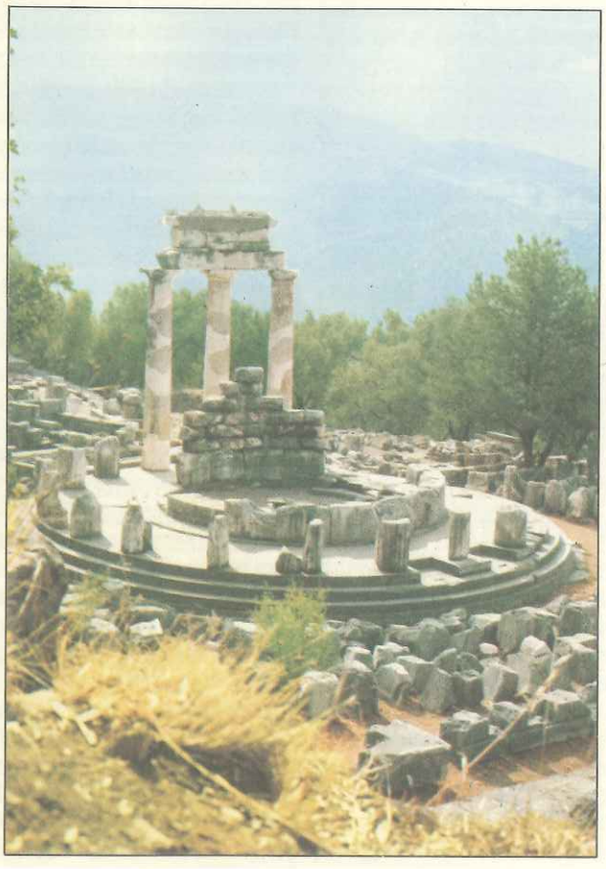
Klâsik zamanlarda tapınak, herbiri görünmek için ayçiçeği gibi uzanan bir yüksek anıtlar yeri olmuştu. Sık sık depremlerle zarar görmeleri şaşırtıcı değildir. Duvarlı *temenos* (kutsal alan) veya surlarla çevrelenen alanın güney doğusundan başlayan Kutsal Yol, Yunan şehir devletlerinin hazinelerini ve zaferleri, önemli olayları anmak için dikilen anıtlarını geçerek yukarı, tapınak ve bilicilik merkezine kıvrılır ve oradan da yukarıdaki terasa ulaşır.

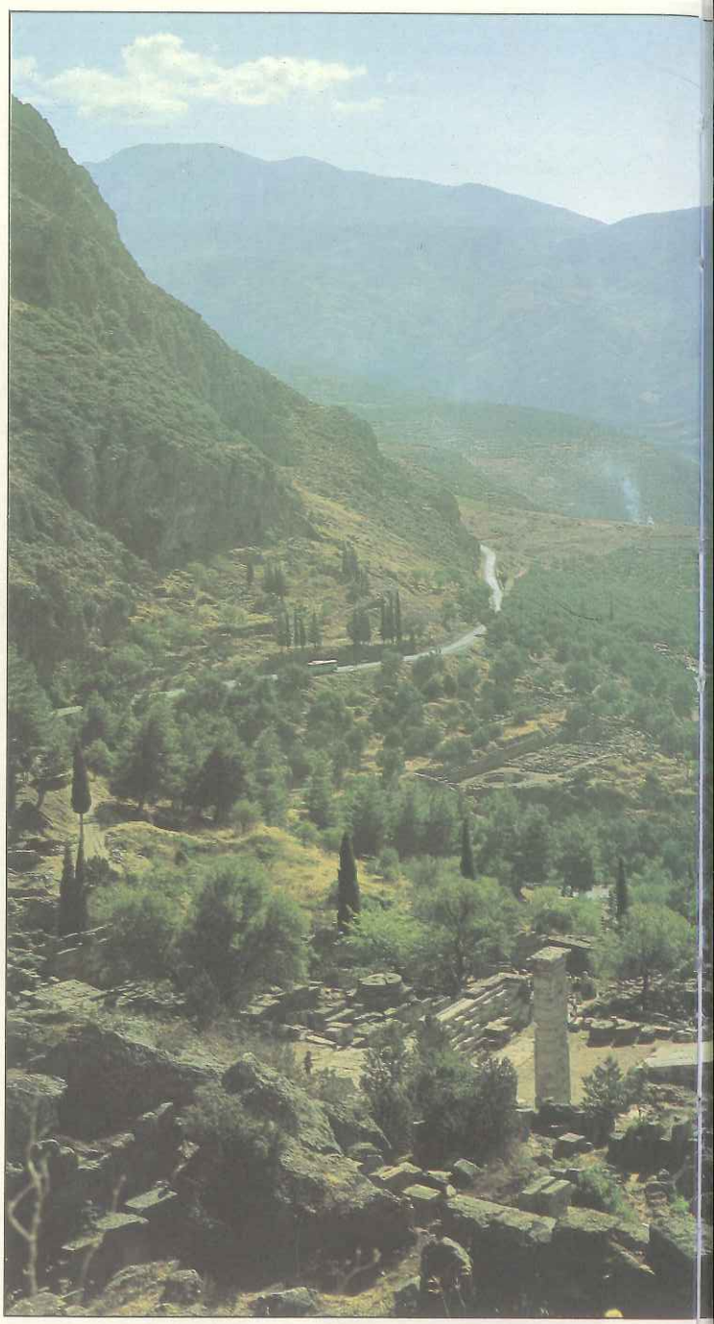
Tapınağın içinde, bugüne ulaşan durumuyla tiyatro geç (4'üncü yüzyıl) bir ilâvedir ve Apollon tapınağı sütunlarının restorasyonu özellikle baştan savmadır ve aslına uymamaktadır. Yine de bu, geç yapılmasından iyidir. Delphoi müzesinin olağanüstü ve girift kolleksiyonlarını kapıların dışındaki çıplak kemikler veya çıplak taşlarla ilişkilendirmek zor ama gereklidir. Bu temiz havada, bu ıssız yerde birçok kuşağın en güzel eserleri bir arada toplanmıştır.

Klâsik sanatın en erken anında, İ.Ö. 475'lerde, yapıldığında, bu, pek gösterişli bir sunu olmuş olmalı. Kaidesinin üzerinde yükselmiş, güzel başları ile uzun bacaklı atların çektiği, yüksek tekerlekler arasındaki hafif arabasında uzun boylu sürücüsü ile gözümüzde canlandırabiliriz. Savaş arabaları ve onların at takımlarının yetiştirilmesi ve eğitilmesi görkemliliğin kabul edilen belirtisiydi.

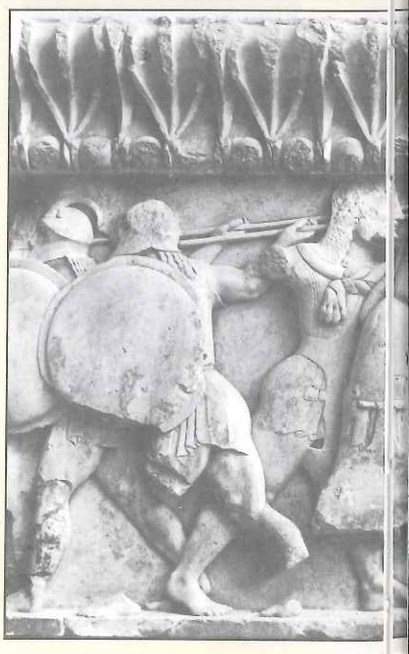

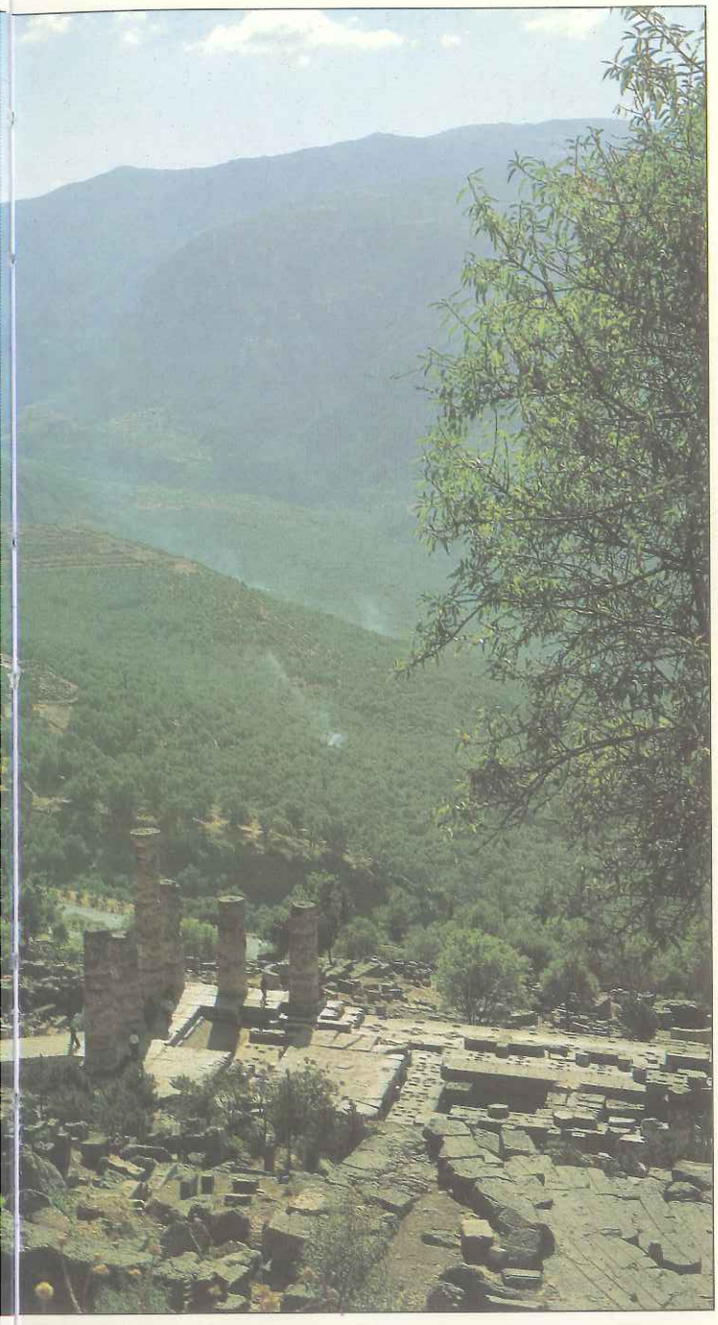

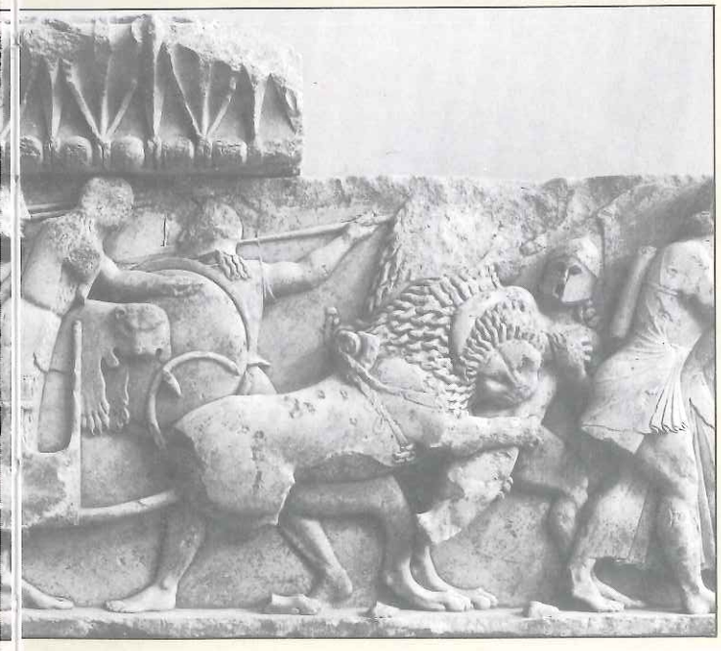
(sağda) Apollon tapınağının restore edilen sütunları (üstte); önünde sunak ve Plataiai sütununu da içeren anıtlar yer alıyor. Atina'dan sürgün edilen Alkmaiononidai tarafından yaptırılan bu arkaik tapınak İ.Ö. 373'te depremle tahrip olmuştu. Aynı plâna göre yeniden yapılmıştır.

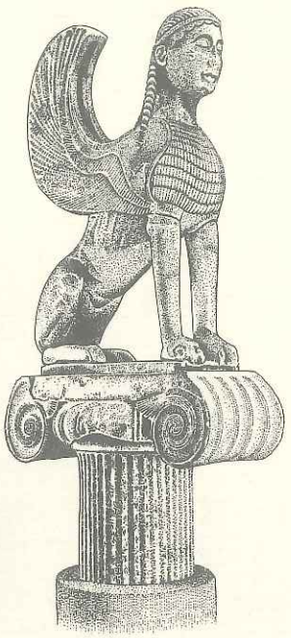
Siphnosluların hazinesi kısa ömürlü bir zenginliği gösterir. Siphnos adasındaki altın madenlerinin deniz tarafından yutulmasıyla bu zenginlik yok olmuştu. Ama bu yapının (İ.Ö. 530 civarında yapılan) çok güzel mermer süslemeleri, oranlarının ve işçiliğinin inceliği ve onlardaki düşüncenin ürkütücü coşkusu ile arkaik çağın şaheserleri arasındadır. Bu parça *(sağda)* devlere karşı tanrıların bir savaşıdır.

Birçok kereler restore edilen ve depremle zarar gören bu yuvarlak tapınak veya *tholos* (solda) erken 4'üncü yüzyıldan Delphoi'nin çevredeki anıtlarından biridir. Çevreleyen sıralı *(peristyle)* 20 Dorik sütunu vardır.

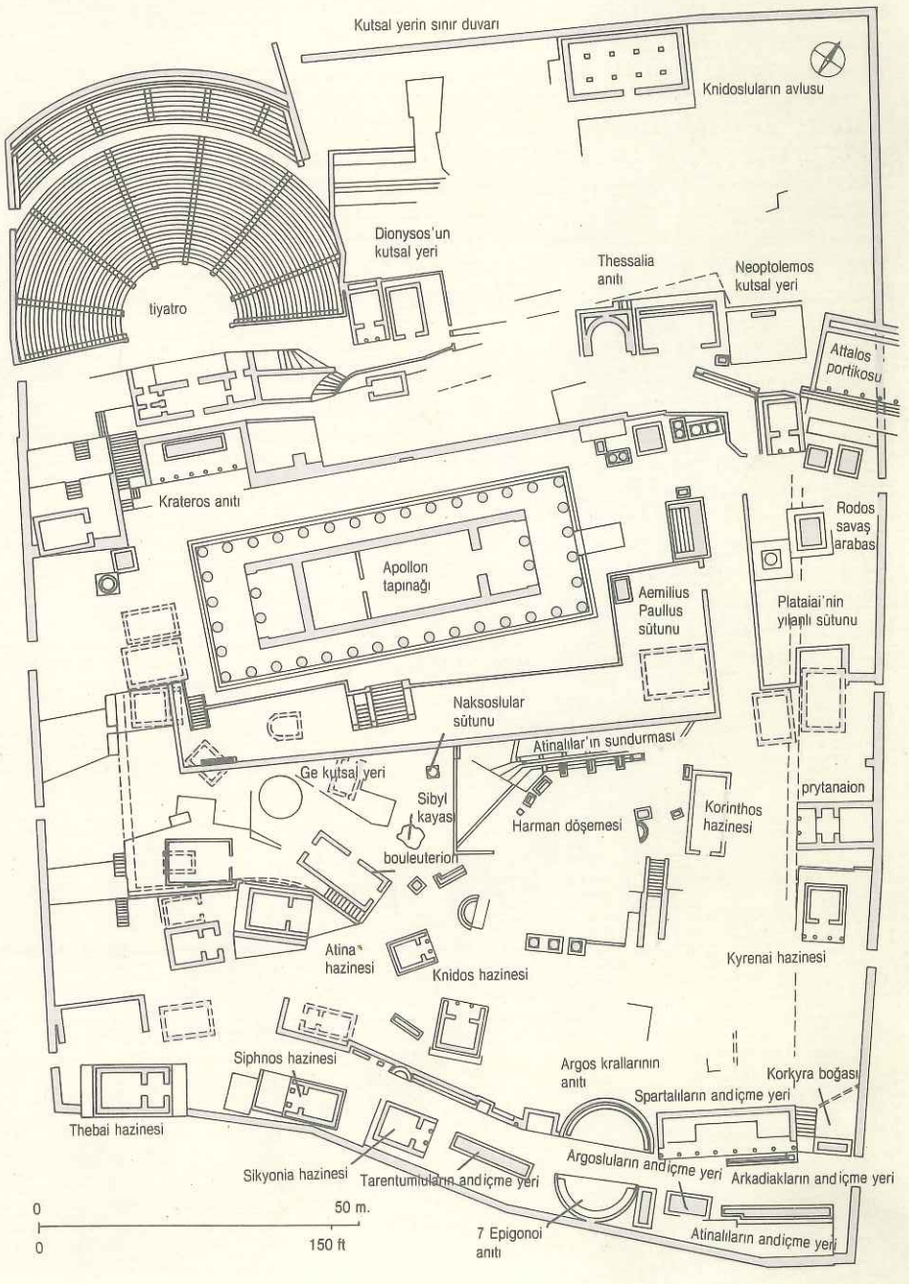

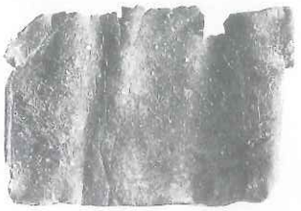
Bu sfenks *(solda)* arkaik sanatın başarılar yığınının en tepesine parıldayarak yerleşmiştir. Tebessümü pek özel değil, çizgileri mükemmeldir; ve yapımı günlerce, haftalarca sert taşın sürtülmesiyle çok uzun zaman almış olmalı. Ama zaferi uzun ömürlü olmuştur. Yunan heykelinin en eski beşiklerinden biri olan Naksos'tan gelmiş ve İ.Ö. 570 civarına tarihlenmiştir.

Bu kadın-sütunda *(sağda)*, daha tutkulu bir tasarımın ağırlığı, hemen hemen biçimsiz bir zarafet var. Siphnosluların hazine binasının kapı saçağına destek olarak etkilemeyi ve şaşırtmayı amaçlıyordu.

Apollon Bilicilik Merkezi

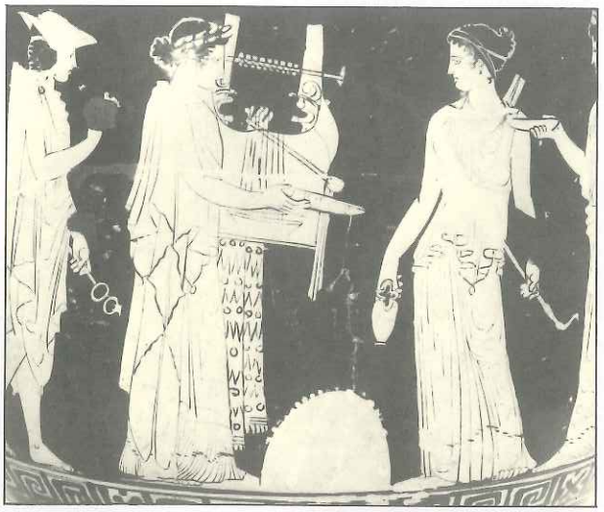

Sağda Bir bilicilik merkezine verilen yazılı soru; şimdi Batı Berlin'de Eski Eserler Müzesi'nde.

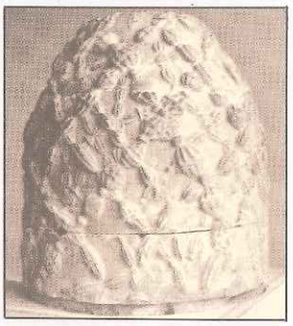
Bizim "ilkel" dediğimiz toplumlarda bilicilik merkezlerinin önemi onların dinlerinden, toplumsal yapılarından, birikimlerinden ve varlıklarından ayrılamaz. Bilicilik merkezleri, sağlık ve hastalık, barış ve savaş, koloni kurma ve göç etme, suç ve ceza konularındaki insanlara ait birçok kararları yönetir. Bilicilik merkezi niteliğindeki kutsal yöreler, gösterişli bir sununun veya bir tapınak yapmanın, kişisel ölümsüzlüğe veya bir şehrin ününü sonsuza kadar güvence altına almaya yaklaştıracağı, çok büyük uluslararası prestiji olan yerlerdi. Eğer Delphoi'deki hazineleri olmasa Siphnosluları kim düşünürdü? Spartalılar ve Atinalılar, birbirlerinin Delphoi veya Olympia'daki anıtlarını görmeye nasıl katlanmışlardı.?

Yunanlıların büyük bilicilik merkezi niteliğindeki kutsal yerleri, başlangıçta çok küçüktü, genellikle koşulları zor bir arazide hizmet verdikleri halk, birçok durumda olasılıkla sürülerini uzak mesafelerde dolaştıran çobanlardı. Dodona ve Ptoion gibi, Delphoi de aslında çobanların dağdaki bir kutsal yeriydi. Daha başkaları da vardı. Onlara sorulan sorulara tanrıların verdikleri cevaplarla ilgili eski kayıtlar, içinden çıkılmaz biçimde halk masalları ve her tür şişirilmiş hikâyelerle karışmıştı. Muhtemelen kehanet gücü, bizim düşündüğümüzden daha az dramatikti. Yine de bunlar kutsal yerlerdi, Yunanlıların birliğinin temel simgeleriydi. Uluslararası şenlikler eskiden beri varolan bilicilik merkezi niteliğindeki kutsal yerlerde gelişmişti.

Son aşamalarında bilicilik merkezleri, Yunanlıların bilinçli geleneksel uslarını cisimlendirmişti, bunların en özünü tanrıların öğrettiği düşünülüyordu. Delphoi'deki tanrının esin vermeyen, ama zararsız kuralları, Asya'nın bir ucunda, Rusya ve Afganistan sınırları kadar uzaklarda, taş tabletlere tekrar tekrar kopya edilmişti. Kutsal yerler, Roma imparatorluğunda bile hac yerleri ve bilim merkezleriydi. Antik çağın sonunda, birçok eski bilicilik merkezi niteliğindeki kutsal yerde Hıristiyan kiliseleri vardı, ama bir kere bilicilik sezgisi geleneği kırıldığında bir daha hiç canlandırılamadı. Onu besleyen toplum yok olmuştu.

Üstte Apollon sunusunu veriyor. Arkasında haberci Hermes duruyor ve karşısındaki Apollonne kadar görkemliyse, bir o kadar zarif kızkardeşi Artemis. Olasılıkla onun arkasında da Pythia rahibeleri var. Artemis sunusunu, Apollon'un kabına dökmüştür. Apollon da Delphoi'de dünyanın merkezi olan göbek taşı, Omphalos'a döküyor. Delphoi'nin bu görüntüsü Klâsik ve Atinalıdır, ama belirsizdir; tanrıların sadece ihtişamını ve dünyanın onlardan da daha yaşlı ve kutsal olduğunu anlatır.

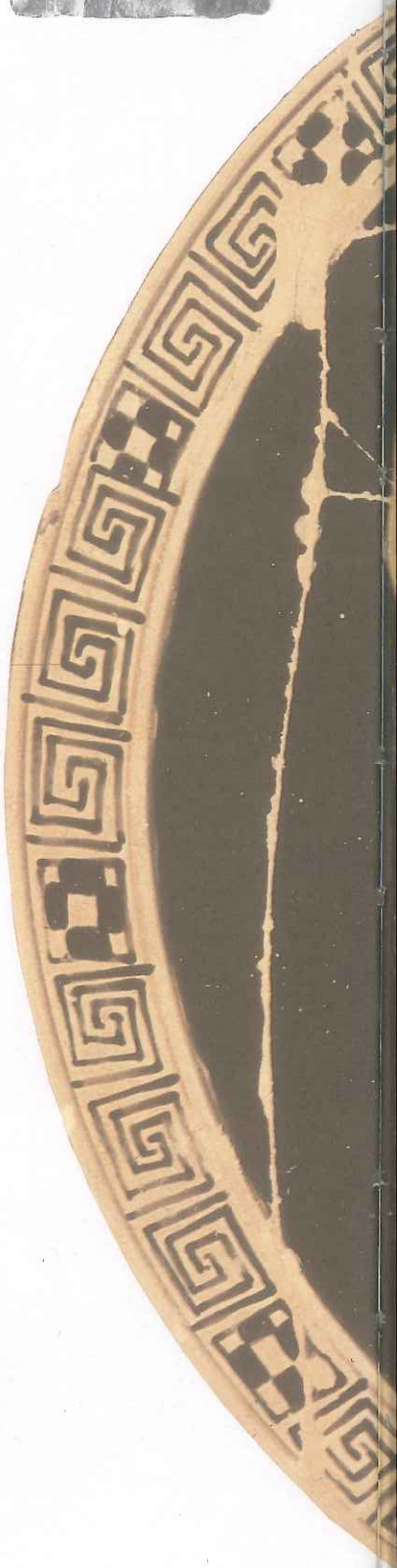

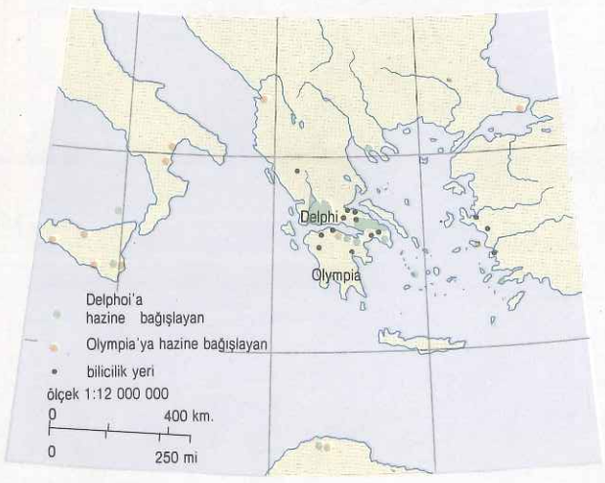
Üstte sağda Omphalos'un büyük pişmiş topraktan bu taklidi Delphoi'den gitmiştir.

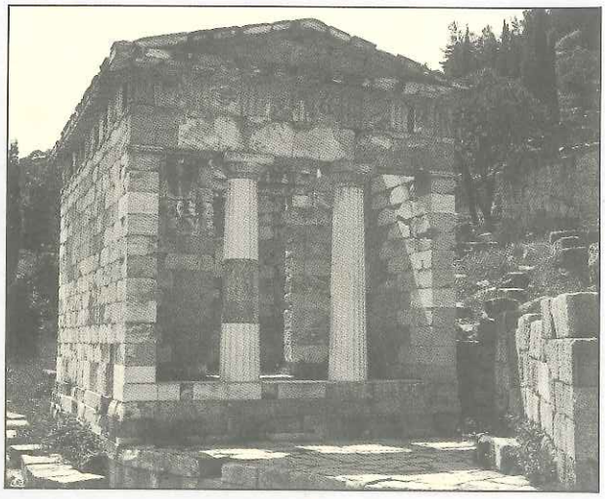
Altta solda Bilicilik merkezleri ile Delphoi ve Olympia'ya hazine sunanlar.

Altta İ.Ö. 490'daki Marathon zaferinden hemen sonra Atinalılar, Delphoi'de Atina'nın Apollon'a verdiği değerli sunuları koymak için, şimdi restore edilen bu mermerden zarif hazineyi yapmışlardı.

Sağda Bu, Delphoi'deki Apollon biliciliğin Klâsik bir uyarlamasıdır; 5'inci yüzyılda Atina'da yapılan bir çanağın süslemesi. Yine gerçekçi olmak gibi bir eğilim yoktur. Ancak Delphoi kutsal merkezinden kalan daha gerçekçi antik çizimler karışıktır ve detaylarında yalan yanlıştır. Bu, en azından Yunanlıların bilicilik ve onun tanrısı hakkında ne hissettiklerini göstermektedir. Ayrıntıların harfi harfine doğru olduğu sanılmamalıdır. Atinalılar, ancak kehanetlerin arasına şiirler saçarak, onları bir ölçüde ciddiye alabilmişlerdi.

Olympia

Olympia, güçlü Alpheios nehri kıyısında, güney batı Yunanistan'ın politize olmamış (polis'leşmemiş) kırında bir kutsal yer, Altis denilen bir kutsal koruydu. İsmini Olympios tanrılarından almıştır; ona yukarıdan bakan tepe, Zeus'un babası Kronos'a ve belki de annesine aitti.

8'inci yüzyıla gelindiğinde Olympia müthiş zengin ve güçlü bir kutsal yer ve uluslararası Yunan atletik oyunlar şenliği merkezi durumuna gelmişti. Tapınak, onu gömen Alpheios sellerinin çamuru içinden parça parça çıkarılarak zorluklarla yeniden yapılmıştır. Zeus sunağı küllerden oluşmuş ve tamamen erimiştir. Ama 5'inci yüzyılda yapılan tapınağı heybetli kalıntılarla varlığını sürdürmüştür.

Olympia'da, tanrıların olduğu kadar kahramanların, tanrısal atalar soyundan gelen destansı insanların da tapıları vardı; en sonunda atletler de yarı-tanrı olarak görülmeye başlandı.

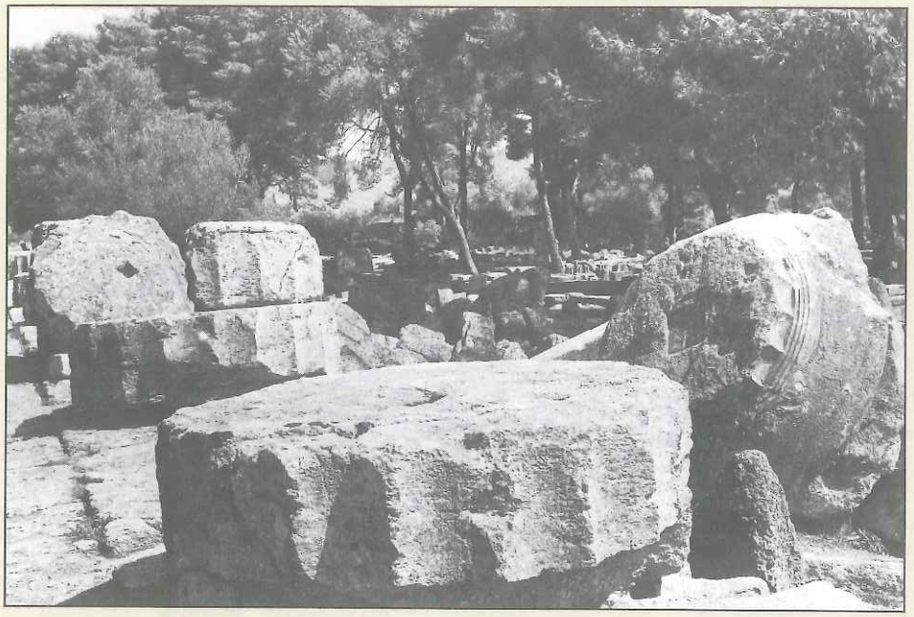
Tanrılar sunulardan pek hoşlanırlardı. Küçük sunuların birçoğunun parıldayan yapısının bu keyif verme amacı ile ilgisi vardır; bunlar tanrıların oyuncaklarıdır. Ganymedes'i alıp götüren Zeus *(altta solda)* hoş ve pek uygunsuz olmayan bir öyküyü anmaktadır. Şimdi Boston'daki bu zarif altın tas *(üstte)*, İ.Ö. 600 civarında Korinthos tiranı Kypselos'un oğulları adına verilmiş bir Korinthos sunusudur.

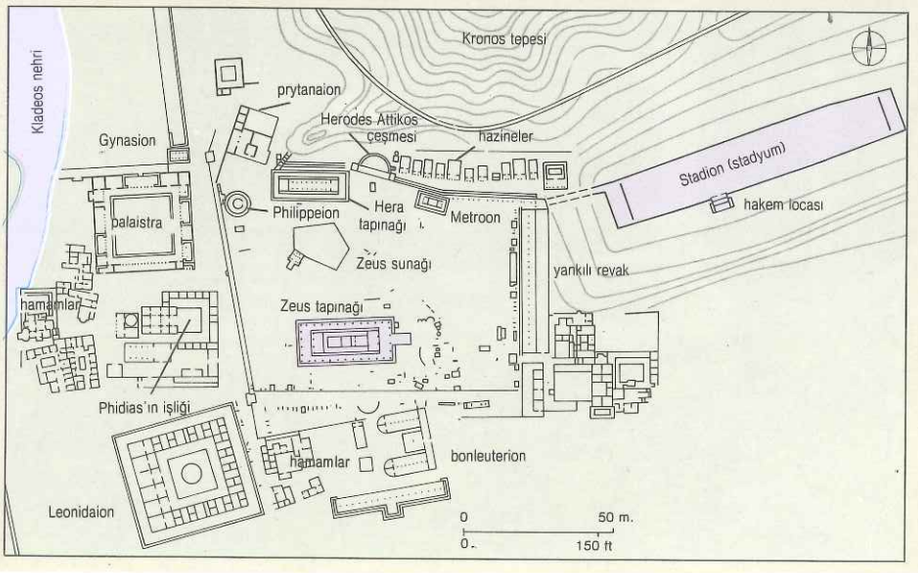
Bu eşyaların parıldayan ve zengin renkleri anlamlarının bir parçasıydı. Altın en azından hiçbir zaman solmaz; ama ne yazık ki, bulunmasından ve tekrardan ışığa çıkarılmasından beri pişmiş topraktan boyalı Zeus heykeli soldu.

Zeus tapınağının güney cephesi boyunca *(aşağıda)* sütunlar, İ.S. 6'ncı yüzyılda bir depremle yıkıldıkları gibi duruyor.

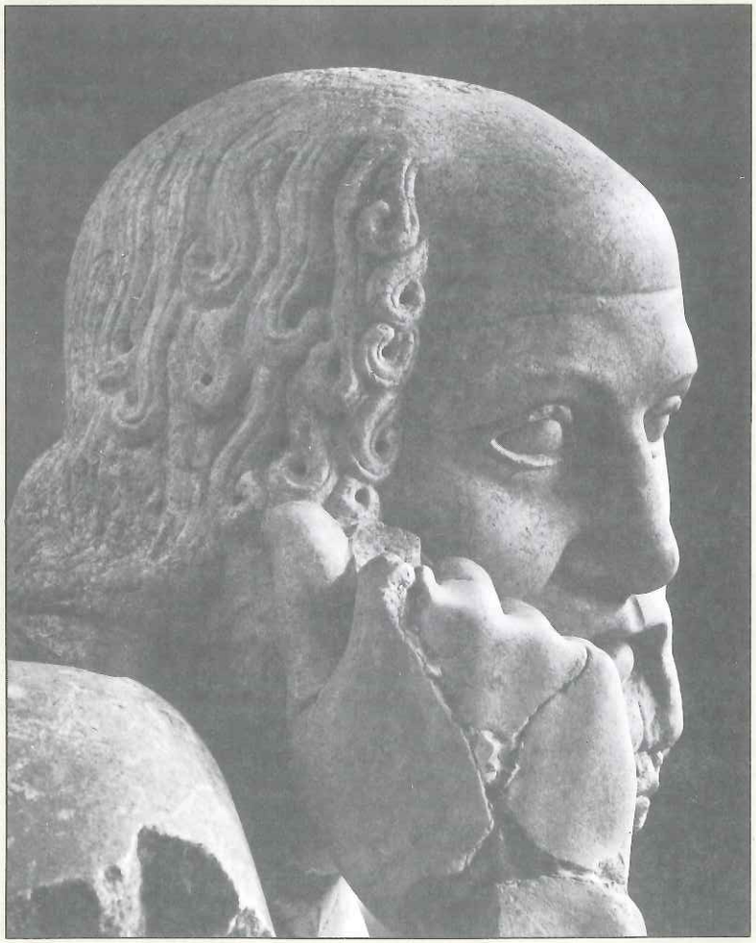
Alpheios nehri kıyısındaki, Olympia sitine tepeden bakıldığında *(sağda)* kuzey yanında konik biçimde, korusuyla Kronos dağı görünür.

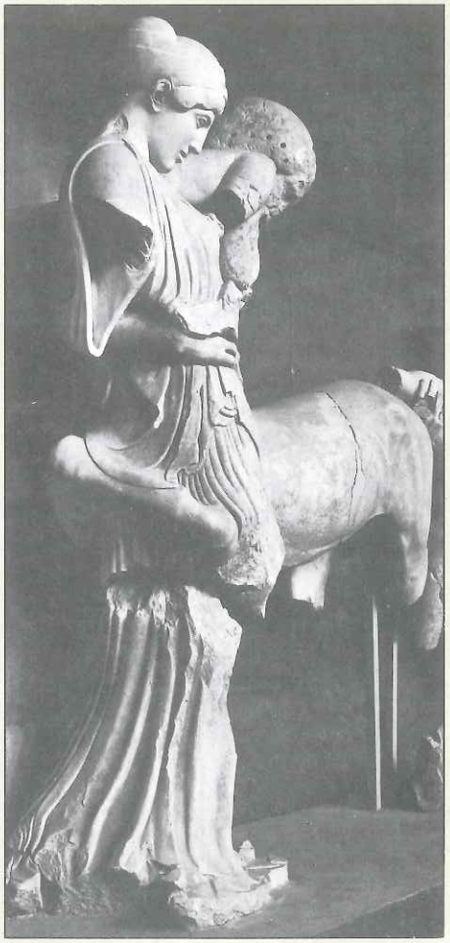

Zeus tapınağının çatı kenarlarında duran uzun taş figürler birçok parçadan restore edilmiştir ve birçok bilimsel tartışmalara neden olmuşlardır. Bu Kentaur *(solda)* efsanevî Lapith kabilesinden bir kadını kaçırıyor. Olay, Zeus'un oğlu Peirithoos'un düğün şöleniydi; şölen kavgayla sonuçlandı, ama Lapithler kazandılar. İ.Ö. 2'inci yüzyılda Pausanias, ortada komuta eden figürün Peirithoos olduğunu yazar. Pausanias'ın öyküsü yalnızca Homeros'a dayanır. Bilginler bir yay taşıdığı için onu Apollon olarak kabul etmeyi yeğlerler. Bir ihtimal de heykelin Olympia'da biraz önemi olan, o da yay taşıyıp Kentaur'ları yenen Zeus'un diğer oğlu, genç ve sakalsız Herakles olmasıdır. Eğer öyle ise, bu, destanın yeni bir uyarlaması, iki öykünün karışımıdır.

Derin düşüncelerde kaybolmuş bu yaşlı adam *(en solda)*, tapınağın öbür ucundaki çatı kenarından gelmiştir. Bir kâhindir; başlamak üzere olan destansı savaş arabaları yarışının trajik sonucunu önceden sezmektedir. Tapınağın yapıldığı zamana kadar, hâlâ kan bağıyla belirli ailelerden gelen kâhinler, Yunan yaşamında önemli bir rol oynamışlardır.

Olympos Tanrıları

12 büyük tanrı vardır, ama bunlar her zaman veya her yerde aynı 12 değildi; bazı önemli ve ilginç tanrılar hiçbir zaman bu 12'nin içine girememişti, 12'den bazılarının da birden fazla kişiliği vardı. Burada gösterilenler, en azından 5'inci yüzyıl Atina'sının sahici 12 tanrısının sahici tasvirleridir.

Her şehir devletinin yatıştırılması ve pohpohlanması gereken kendi koruyucu veya koruyucuları vardı; bir çiftçi iyi bir ürün için Demeter'e, bir denizci güvenli bir yolculuk için Poseidon'a adak adardı. Aynı zamanda sayısız daha küçük tanrılar da vardı ve kırda Pan ve Nymphalar önemliydi. Daha geç zamanlarda, "gizemler," kişisel felsefeler ve Anadolu'dan Kibele, İsis ve Yunan-Mısır kökenli Serapis gibi yabancı ilâhlar yaygınlık kazandı.

Sağda Ares büyük tanrılar içinde en enderidir. Bir tek taşra tapınağı vardı ve en büyük devlet meclisi, Areospagos'un adını onun kendi tepesinden almasına rağmen, Atina'nın merkezinde neredeyse hiç tapısı yoktu. Bu Ares, Etrüsk şehri Todi'dendir. Ares bir savaş tanrısıdır, ama Atina'da bu rolü Athena yüklenmiştir.

Apollon'un kızkardeşi Artemis *(altta)* ormanlarda ve dağlarda Nymphaları ile birlikte yaşayan bir avcı ve bir girişim tanrıçasıydı. Aynı zamanda Hekate, ölüm tanrıçasıydı da ve bâkire olmasına rağmen doğumla da bir ilişkisi vardı. Ay ona aitti.

Poseidon *(altta sağda)* depremin, denizin ve atların tanrısıydı.

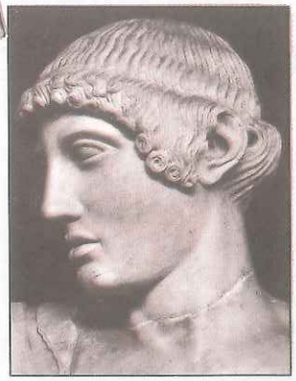

Demeter ekin tanrıçasıdır *(solda)*. Kayıp kızı için yas tutması kışa neden olur, kızının geri gelmesi bahardır. Özellikle Eleusis'te, gizemleri Yunan dininin belki de en görkemli kavramları olan Demeter ölüm ve yeniden doğum ayinlerine derinden karışmıştı. Bunlar bizce karanlık kalmaktadır.

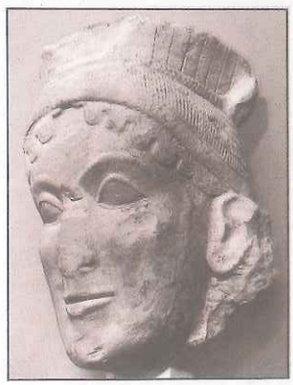
Atina'nın en büyük tanrıçası olan Athena *(sağda)*, genç ve cesurların hamisi, şehrin, bütün sanat ve zanaatların koruyucusu ve savaş tanrıçasıdır.

Zeus *(solda)*, tahtı Olympos'ta olan baş tanrı ve fırtınaları, yıldırımlarıyla gök tanrısıdır. Yazgıların efendisi veya hemen hemen efendisi olarak cennette olduğu gibi dünya da da şiddetle adalet dağıtır. En iyi Homeros'ta, Aiskhylos'ta ve bunun gibi pek az sayıda tasvirde incelenmiştir.

Hermes *(altta)* tanrıların habercisi, yeraltı dünyasına ruhların taşıyıcısı ve el değmemiş kırlardaki sığırtmaç ve çobanların tanrısıdır.

Apollon *(üstte solda)* gençlik dolu kuvvetin simgesidir. Tanrıların herhangi biri kadar tutkulu, güçlü ve tehlikelidir. Başlangıçta ve doğasının özünde bir törensel saflık tanrısıydı ve bundan gelişerek bir bilicilik merkezi tanrısı oldu.

Hera *(solda)*. Zeus'un karısı, onun ilk ve son aşkıdır, ama Zeus vefalı değildi; tanrıların pek azında bu özellik vardı. Hera'nın Olympia'da (Zeus 5'inci yüzyıl ortasında kendisininkine sahip olmadan çok önce) kendi tapınağı vardı, çok antik ve muhteşem bir tane de Argos'ta vardı.

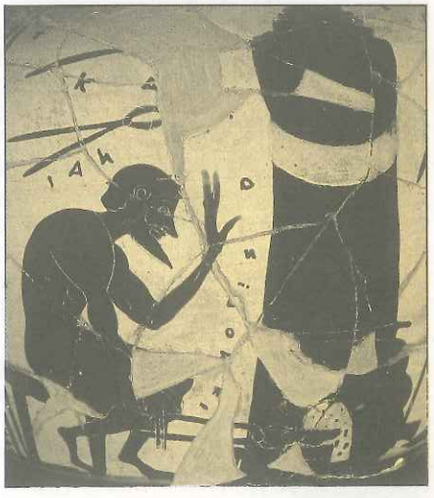
Aşk tanrıçası Aphrodite *(altta solda)*, daha eski ve karanlık soydan tanrıların kan ve tohumlarının serpildiği denizden doğmuştu ama 5'inci yüzyılda, hattâ Homeros'ta bile Aphrodite oyuncu, kedi gibi bir tanrıçadır.

Ocak tanrıçası Hestia'nın *(altta ortada)* çok eski bir rolü, ama bütünüyle karanlık bir kişiliği vardı. Parthenon frizinde yerini şarap tanrısı Dionysos almıştı. Dionysos'un sefahat şenliklerinden, sonunda Yunan draması gelişmiştir.

Hephaistos *(altta)* demirci tanrıdır. Atina'da, bütün zanaatların tanrıçası Athena ile yakından ilişkiliydi. Mitolojide ilk madenî trompeti Athena icad etmiş ve madenî bir gem ile ilk atı o gemlemiştir, böylece maden işçiliği ona yabancı değildir.

ŞEHİR-DEVLETLERİNİN DOĞUŞU

İlk Yasalar

Erken Yunan Yasaları, iki yoldan söze dökülmüşler gibi görünmektedir, bunlardan birisi, Kutsal Kitap'taki dinsel yasalar gibi: "Eğer bir insan şunları ve şunları yaparsa, şunlara ve şunlara katlanacaktır; ancak bunun gibi şöyle bir durumda, böyle bir şey olabilir." Bu, etkin bir yasa koyucu ve genel bir ilkeye göre sonsuz bir uyarlama dizisini içeren bir üslûptur. Bu yasalar, tam bir toplama olup, daha önceki tarihlerden gelmelerine rağmen ancak 5'inci yüzyılda yazılan Girit'teki Gortin yasalarının üslûbundadırlar. Diğer üslûp biçimini, uzun süre mezartaşı yazıtlarında ve lânetlerde varlığını sürdüren büyü ve dinsel âyin diline borçludur. Bu kapsamlı bir dildi, çünkü bir âyinde hiçbir olasılık şansa bırakılmazdı. Anadolu'daki Teos'un (Sığacık) her yıl tekrarlanan âyinsel lânetleri, tıpkı İngiltere Kilisesinin dua kitabında hâlâ bulunan eski Tehdit Duası gibi şu biçimi almıştı: "Teoslulara, onların şehrine veya onlardan birine kim kara büyü yaparsa, ölüm onun ve bütün soyunun üstüne olsun. Ne yolla veya yöntemle, karadan veya denizden kim tahıl ithalini engellerse veya ithal edilen tahılı ihraç ederse ölüm onun ve bütün soyunun üstüne olsun." Kuzey Afrika'daki Kirene kolonisinin, Teralı (Santorin), Aristoteles (I.Battos) tarafından İ.Ö.630 civarında konulan anayasal yasaların törensel ilânında bir balmumundan bebekleri yakma âyini vardı: Büyülü kökleri ile bu herşeyi içeren formül, koşullu ceza hükümlerinin varlığını sürdürmesine rağmen, tanımlamayı ayarlama ve eşitleme eğilimi nedeniyle sonunda daha ilerki demokratik yasalar dilinin kaynağı olmuştu.

Yazılı dil daha yeni iken yasaların yazılması kutsal bir görevlinin işiydi. Eski yasalar ezbere biliniyordu veya bunlar atasözleri gibi genel kurallardı. Yazı ile, hukuk kurumlarının bilinçli geliştirilmesi, sürekli bir yöntem olmaya başlamıştı. Bu, düşünülebileceğinden daha yavaş oluşuyordu. Atina'da Solon'un yasaları İ.Ö.600'den sonra yazılmıştı (bakınız sayfa 92-93), ve yeni kurulan Yunan şehri Massilia (Marsilya)'nın yasaları kamu tarafından bundan hemen önce kazılarak yazılmıştı. Dreros (Girit'te) yasaları olasılıkla 7'nci yüzyıla, Khios (Sakız) yasaları da İ.Ö.575 civarında tarihlenebilir. 6'ncı yüzyıl sonunda Girit'teki Aphrati'de öyle görünüyor ki ilk defa yasalar, bir yüksek görevli, bir yazıcı ve hatırlatıcı tarafından düzenlenmişti. Bazı 7'nci yüzyıl küçük yasa parçaları vardır, ama bunlar daima küçük parçalardı. Kuşkusuz büyük Girit şehirleri yasalarını daha önce kazıyarak yazmışlardı, ama yazıtların birçoğu yok olmuş olmalı. Marsilya anayasasının, ufak değişikliklerle Roma dönemine kadar sürmüş görünmesi büyüleyicidir, ancak onun katı, oligarşik niteliği, koloni yaşamının ve soyutlanmışlığın görece sert koşulları ile korunmuş olabilir; ekonomik ve yasal güç birlikte, ayrılmaz biçimde, 600 kalıtsal toprak sahibinin elinde toplanmıştı.

Elimizdeki en uzun arkaik yasa topluluğu Girit'in orta güneyindeki Gortyn'inkilerdir. 19'uncu yüzyılda bulundukları, bir değirmen suyu kanalındaki bir su değirmeninin toprak seti içinde kalarak korunan bir dizi muntazam taş tabletler üzerine çok güzel harflerle kazınmıştır. Tabletler, bir mahkeme binası veya danışma meclisi binasının kalıntıları üzerinde kurulmuş olması gereken, İ.Ö.1'inci yüzyılda yapılmış bir tiyatro yapısına destek olmuş gibi görünmektedir. 600 satır yazı vardır; bunların yaklaşık tarihi 5'inci yüzyılın ortasından hemen sonradır. Yasaların kendileri gerçekten de daha eski ve en eski bölümleri olasılıkla 7'nci yüzyıldan. Yasalar, özgür olanlar, siyasal hakları olmayanlar, haneye ait köleler, serfler ve köleler ile net bir sınıf ayrımını göstermektedir. Bir grubu diğerine bağlayan, toprağın tartışmasız biçimde

Üstte Sparta, güzel manzaralı dağlar engeliyle korunan uzun bir nehir ovasının tepesine yakın kurulmuştu. Bu, Messenia'dan bile daha zengin olan, Sparta'ya bakan yüzünden görülen, Sparta ve Messenia arasındaki Taygetos dağıdır.

Solda Gortyn yasalar topluluğu erken Yunan yazıtlarının en iyi korunanlarından biri ve en uzunudur. Yasaların biçimi arkaiktir, Kutsal Kitab'ın erken yasalarının biçimine benzemez değildir. Ama Gortyn yasaları İ.Ö. 5'inci yüzyılda kazılmıştı.

kalıtımını garantileyen ve kaçınılmaz toplumsal değişikliklerin zorlamalarını yüklenen ilişkiler esnek ve karmaşıktı; yasa ile zorlanmaktansa şüphesiz organik olarak gelişmişti. Bir yargıcın yasalara ve tanıklara göre karar vermekle sınırlandığı bazı davalarla, özgürce karar verdiği diğer bütün davalar arasında yasa öne çıkmıştı.

Tiranlar

Gortin yasalarının söze dökülmelerinde etkin yasa koyucu imâ edilmektedir. Yunanistan'da özellikle Isthmus bölgesinde İ.Ö.650'den biraz önce yasa koyucu başka biçimde canlanmıştır. Mısır'da ve Lidya'da olduğu gibi aynı zamanda Korinthos'ta da yabancılar (Kypselos ve onu izleyen oğlu Periandros) devleti ele geçirdiler ve kuvvetle yönettiler; aynı şey Megara'da (Theagenes), Sikyon'da (Orthagoras, Kleisthenes) ve (Periandros'un iktidara el koyduğu) Epidavros'da da oldu ve geç 7'nci yüzyılda Kylon silâh gücüyle Atina'nın kontrolunu neredeyse ele geçirdi. Erken 6'ncı yüzyılda Lesbos'ta (Midilli) 10 yıl görevde kalan bir kamu hakemi seçilmişti ve aynı zamanlarda Atinalı Solon bir kamu hakemi ve yasa koyucu olarak aristokratik yönetimi değiştirmiş ve onun bazı toplumsal sonuçlarını tersine çevirmişti. Bununla beraber Peisistratos ve oğlu ardarda kendilerini Atina'nın tiranı veya anayasaya aykırı yöneticisi (İ.Ö.546-510) yapmışlardı. Diğer tiranlar, doğuda (Miletos, Ephesos, Samos (Sisam), Naksos ve batıdaki (Akragos, Gela ve Syrakusa) şehir devletlerinde kendilerini zorla kabul ettirdiler. Sparta'nın aynı tür bir sıkıntıyı ancak imparatorluğa yaraşır başarı ile önlemiş olması mümkündür; 7'nci yüzyılda fethedilen Messenia'nın zengin tarımsal bölgelerinden yeni toprakları fakirce Sparta yurttaşlarına dağıtmışlardı.

5'inci yüzyılda da devam eden bu yerel tiranlıklar furyası bir ölçüde, en azından Yunanistan'da, Argos'un etkili ve zorba bir kralı olan Pheidon'un galiba 7'nci yüzyıl ortasındaki etkisinden dolayı olabilir. Bu aynı zamanda bazı genel toplumsal koşulları da gösterir. Her yerde huzursuzluk vardı, soylular yeterince güçlüydü ve Argos dışında her yerde devleti ele geçirebilecek yabancıları dışarı atamayacak kadar dağınıktılar. Yeni hanedanlar, bir bağlılık uyuşmazlığı yarattılar ve genellikle sonları kötü oldu. Bu arada çoğunlukla kamu varlığını arttırdılar; bunlar müsrif ve gösterişçi efendilerdi ve bu yolla dünyevî başarı ve kahramanca uluslararası ün elde etmeyi umuyorlardı. Tiranlıklar ilk önce toprakları küçük ticaret şehirlerinde ortaya çıktı. Bu, karma karışık iç kavgalara ve sert rejimlere neden olan, toplumsal veya ekonomik aynı baskılar, aynı zamanda koloni hareketi üzerinde de etkili olmuş olmalı. Buna toprak açlığı demek çok basite almak olabilir; kesinlikle bir tür ekonomik rekabetti ve muhtemelen birden fazla türleri vardı. İlk kez paralı askerlere ödeme yapabilmeyi sağlayabileceği ve toplumsal bağların bozulabileceği nedeni ile sikkenin yeni icadının da katkısının olabileceği düşünülüyordu, ancak bu aşamada bu denli çok etkin olabilmek için sikke türü para çok geç kalmıştı. En sonunda 6'ncı yüzyılda para kullanımını getiren ticaretteki rekabet aynı zamanda bozan bir unsur da olmuş olabilir; doğrudan bir etki olarak ilk önce zenginleri çökertti. İç savaşlarda savaşan, koloniler kuran, tiranlıkları zorlayan onlardı. Koloniler kurma girişiminin aynı zamanda maden isteği ile çatışması ve bir de, geçmişte bıçak olarak kullanılan obsidyen örneği gibi, yararlı madenlerin zaten demir çubuklar biçiminde, önce ilk altın gümüş karışımı, gümüş ve sonra tunç sikkeler biçiminde değişim aracı olması önemli olabilir.

Avrupa Bağlamı

Demir, Avrupa'nın kuzeyinde, Yunanlıların karanlık çağının sonlarına doğru kullanıma girdi. İ.Ö.700'den sonra Avrupa üzerindeki etkilerin çoğunun Yunanistan'dan ve eşit ölçüde doğudan gelmesine ve neredeyse Avrupa'dan Yunanistan'a hiç gelmemesine rağmen, bu rahatsız Yunan rönesansını, bir Avrupa bağlamı içinde görmek doğru olur. İlk Avrupa yapımı uzun demir kılıç ve demir koşum takımı o zaman ortaya çıkar. Refah arttı, nüfus da arttı ve bu yüzden tahkimat da arttı. 10'uncu yüzyıldan 7'nci yüzyıla güçlü bölgeler, kuvvet ve sayı olarak büyüdü. Yunan genişlemesinden sonra Yunan yapı tekniklerinin, örneğin 6'ncı ve 5'inci yüzyıllarda Marsilya şarabının ithal edilen Yunan kaplarıyla içildiği yukarı Tuna üzerinde Heuneburg'da bile bazı etkileri vardır. Bu surlarla çevrilmiş şehirler, şehir-devletleri değil miydiler? Hem Yunanistan'da ve hem de kuzeyde şehir devletleri benzer nedenlerle ortaya çıkmamışlar mıydı? Bu böyle olsa da olmasa da Yunanistan'da dil toplulukları ve kabile topraklarının coğrafî olarak belirlenmiş oturmuşluğu bir üstünlük yaratmıştı.

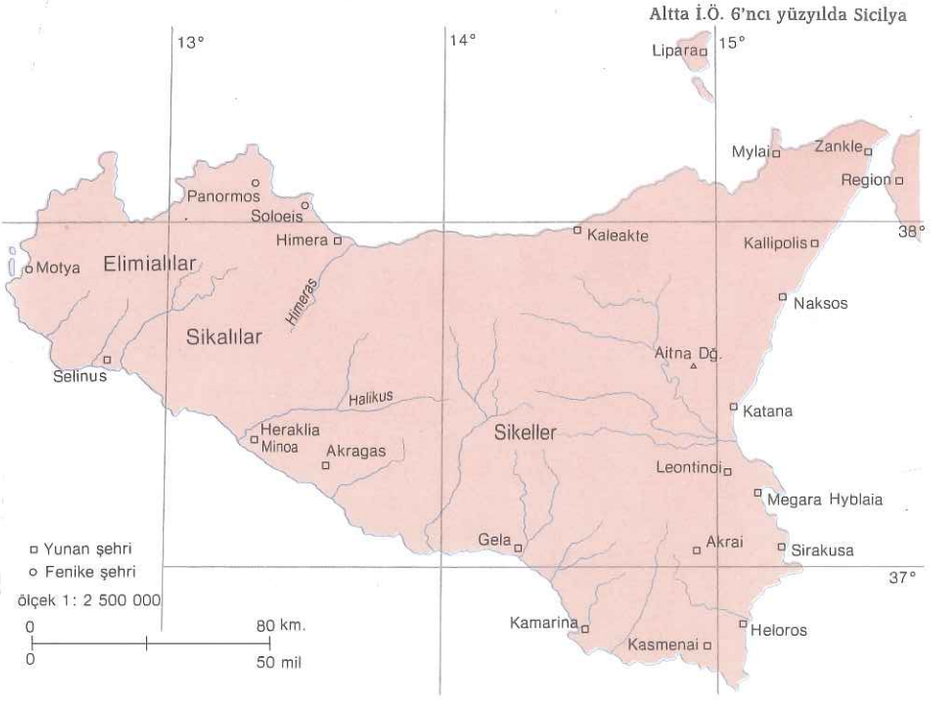
Doğrudan doğulu etkileri olarak oryantal maden işçiliği Avrupa'ya ulaşmıştı. İ.Ö.500'e kadar Balkanlara giren maden işçileri muhtemelen en iyi olarak mülteci diye tanımlanabilir, ancak orta ve hattâ bazı Avrupa'daki İskit sızması dikkate değerdir ve büyük bir göç dışında açıklanması zordur. Eski Etrüsklerin maddî kültürünü üreten, bazıları Yunan iletkenliği bulunmayan kesinlikle doğu kökenli etkilerin karışımı bazı zor sorunlar ortaya koymaktadır. 8'inci yüzyıldan önce yerel üslûplar ve yerel beceriler benzerdi ve bütün Avrupa'da eşit ölçüde bölgeseldi. Belki doğuya en yakın olduğu için ilk önce Yunanistan toparlandı. Üzerinde griffonlar, sirenler veya boğa başları ile Yunanlıların o kadar sevdikleri tunç tasları, uzak kaynağını, çağdaş Doğu Türkiye'de Van gölünün doğusundaki Urartulardan almıştı. (Urartu İ.Ö.585'te Medler tarafından ele geçirilmiştir.) Bu kazanlar Anger'te, Auxerre'de ve Sainte Colombe'de ve süslemelerinden bir uzun parça Stockholm yakınında bulunmuştur. Ama İ.Ö.600 civarından itibaren Fransa, İspanya ve İskandinavya bunların Britanya ve İrlanda'da yapılan taklitleriyle beslenmişti.

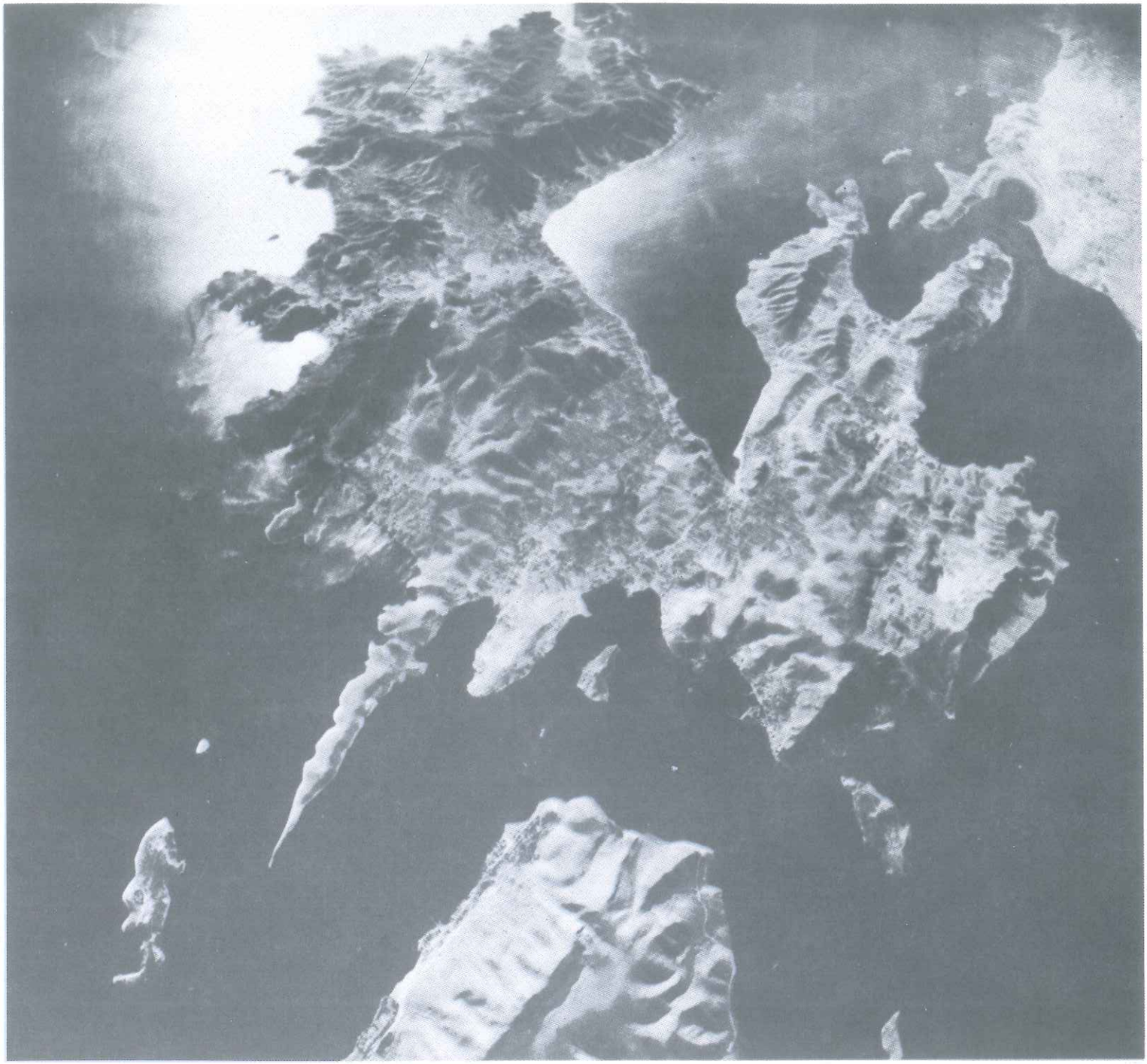
Hattâ bütün Avrupa üslûplarının en kendine özgü ve parlaklarından birinin ilk uyarlaması olan erken 5'inci yüzyıldaki tunç işçiliğinin eski La Téne üslûbu, La Téne üslûbunun gelişmiş halindense, görünür biçimde hem Yunan'a hem de oryantal modellere daha yakındır. İ.Ö.700'den 500'e kadar Avrupa Helenleştiğinden daha fazla Oryantalleşmişti, fakat Yunan etkisi devamlı arttı. Profesör Piggott, konuyu, barbar Avrupa'ya kıyasla "800'lere gelindiğinde Akdeniz uygar bir göl olmuştu" şeklinde koyduğunda, paradoksun çok sivri dile getirildiği düşünülebilir; ama politik, ekonomik ve kültürel açıdan Akdeniz ve Akdeniz içinde de Yunanistan kesinlikle egemendi. Avrupa'daki, özellikle de batıdaki Yunan sızması İspanya, Brötanya, Cornwall ve şüphesiz bir maden işçiliği adası olan Sardunya'daki maden kaynaklarına doğru bir hareket anlamında anlaşılmalıdır.

Üstte İ.Ö. 7'nci ve 5'inci yüzyılda Tiranlıkların Yerleri

7'nci yüzyıl ortalarında Korinthos'u aristokratik yöneticilerinin elinden alan gösterişli tiranlar hanedanını diğer anakara devletlerinde de başarılı darbeler izledi: Sikyon, Megara ve daha sonra Atina. Şiddetle yönetmek ve eski rejimin topraklarını kendi destekçilerine dağıtmaları Yunan tiranlarının özellikleriydi. Bazı tiranlar iktidarlarını parayla yabancı bir koruyucuyu tutarak korumuştu. Geç 6'ncı ve erken 5'inci yüzyıllarda askerî tiranlar bir politika aracı olarak bütün şehir halklarına yer değiştirterek Sicilya şehirlerini aralarında paylaştılar. Daha sonra 5'inci yüzyılda demokratik hareketler Sicilya tiranlarını yerlerinden etti ve anakara Sparta ve Atina'da farklı nedenlerle tiranlığı kendi dışlarında tuttular; ama Yunan dünyası tiranlıktan bir türlü kurtulamadı.

Altta İ.Ö. 6'ncı yüzyılda Sicilya

Havadan Salamis. Ada, Megara'dan Atinalılar tarafından ilk defa Solon zamanında alınmıştı.

Sparta'nın Yükselişi

Arkaik çağ, yalnızca büyük ailelerin değil, halkların da çatıştığı bir dönemdi. İçinde Herodotos ve Thukydides'in teorilerinin, lehçelerin ilişkilerinin kanıtlarının, mitoloji ve arkeolojinin önermelerinin bir ölçüde uzlaştırıldığı bir Yunan halklarının hareketleri şemasını sunmak yaygın bir uygulama olmuştur. Hiçbir detaylı taslak tam olarak doyurucu bulunmamıştır, ancak Yunanistan'da halkların birkaç defa yeniden dağılımının olduğunu ve tarihsel dönemlerde bu sürecin devam ettiğini, tarih yazarlarının anlatıları kuvvetle esinler ve lehçe ile ilgili kanıtlar doğrular. 8'inci ve 7'nci yüzyıllarda Spartalılar Messenia'yı ele geçirdiklerinde, sığınanlarla ilgili herhangi bir bilgimiz yok, ama İ.Ö.464'deki depremle başlayan üçüncü Messenia savaşından sonra sığınaklar 455'de Korinthos körfezinin kuzey kıyısındaki, denizden başka yolla erişilemeyen Naupaktos'a yerleşmişlerdi. 100 yıl kimliklerini korumuşlar ve İ.Ö.369'da Messenia geri alınmıştı. Karanlık çağda, en azından benzer ölçekte halkların kayda geçmemiş birçok yer değiştirmesi gerçekleşmiş olmalı. Peloponnesos'daki Sparta genişlemesi, sonunda başarıyla uygulanan çetin bir politikaydı. İlk Messenia fethi İ.Ö.735 ve 715 arasında gerçekleşmişti, fakat sonraki kuşakta, İ.Ö.669'da Argolis'teki Hysiai'de Argos'a karşı bir harekât sırasında Sparta yenildi ve 660 civarında Messenia baş kaldırdı. Spartalılara, kıstak veya denizdense Argolis'in güney batısındaki dağlar ve Messenia dağları doğal bir sınırdı ve onlarla Korinthos körfezi arasında uzanan Kuzey Peloponnesos'un ve Arkadya'nın yüksek dağları her zaman hissettikleri bir engeldi. 6'ncı yüzyılda Peloponnesos'un doğu kıyısına ve güneydeki Kythera (Cerigo) adasına ulaşmışlardı.

Savaş ve savaşın diğer yollarla bir uzantısı olan diplomasi ile Spartalılar Argos'a karşı üstün bir konumu ve Arkadya ile de koruyucu bir birliği gerçekleştirdi-

Yunan Spor Dünyası

Yunanlılar sporun, özellikle savaşmakta alıştırma olarak değerine yürekten inanırlardı. Antik savaş ve antik sporun ortak yanları oldukça fazlaydı. Büyük atletik şenliklerdeki başarının İ.Ö.500'lerde soyluluğu gösterdiği ve bir aileye, ama daha sonraları belki sadece bir kişiye ve devlete parlak prestij sağlayacağı düşünülürdü. Yunan sporu rekabetçi ve çok kez kanlı, bazen iğrenç ve öldürücüydü. Fakat disiplini katıydı ve kurallarına karşı gelmek, ağır biçimde karşılık görürdü. Başlangıçlarında Olympia'daki eski yarışmaların törensel bir anlamı vardı, ancak İ.Ö.5'inci yüzyıla gelindiğinde bu neredeyse tamamen kaybolmuştu. Diğer yandan kazanan konumu geç 6'ncı ve erken 5'inci yüzyıldaki kadar hiçbir zaman yüksek olmamıştı. Salt heykellerinin bile mucizeler yaratabildiği bu adamların kahramanlar, yarı tanrısal üstün insanlar olduğu birçok öykülerde yaygın bir inanç olarak sürer.

Solda Bir genç, zaferi nedeniyle bir kurdele bağlıyor, veya onu bir tanrıya sunmak için çözüyor. Bir atletin antrenmandan önce ve sonra kendisini ovacağı yağı içine koymak için bu heykelciğin tepesi oyuktur.

Altta Olympia'da stadyumdaki yarışmalarına atletler bu uzun, kemerli girişten yürüyerek çıkarlardı. Hile yapanların adları, yakındaki, onların para cezaları ile yaptırılan intikamcı Zeus heykellerinin tabanlarına yazılırdı.

Altta Olympia'daki koşu yarışlarının başlama çizgisi (şimdi Olympia müzesindeki kenarlı başlangıç çizgisinin yerine konmuştu). Olympia toprağının acı verecek kadar sıcak olduğu günlerde bile, taş çizgi ayak altında serindir.

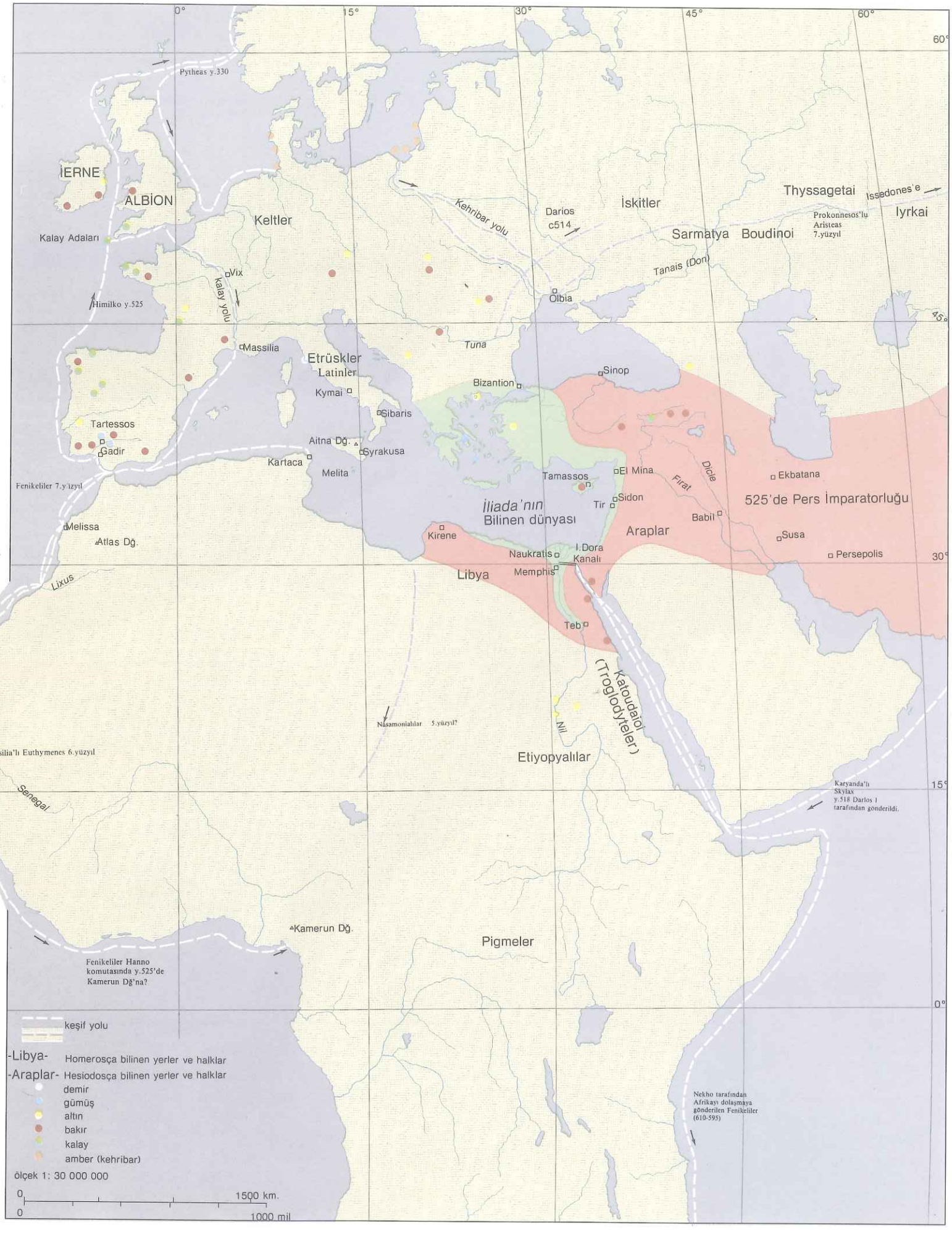
Bu genç adam bir atlama yarışında kullanılan taş ağırlıklarla antrenman yapıyor. Bunlar bir atlayışın dengesini sağlamaktaki kullanımları nedeniyle çok dikkatlice biçimlendirilmişlerdi. Halter denilen bu ağırlıklardan, bazıları Olympia müzesinde olan birkaçı bugüne kalmıştır.

Yunan güreşi, iğrenç oyunlar dağarcığı ve ringlerde ölümüne her şeyin serbest olduğu döğüşe, veya eldivenlerin çizme pençesine benzediği ve döğüşün boksör yere düştüğünde de devam ettiği boksa oranla, görece kibardı.

Altta İ.Ö. 700'den ve 400'e kadar Olympia'da koşu yarışı şampiyonlarının kökenleri. Pan-Hellenik spor dünyasının yavaş yavaş genişlemesine dikkat edilmelidir.

İ.Ö. 4'üncü yüzyılda bu heykel yapıldığında, at yarışı Olympia ve diğer şenliklerin gösterişli ve beğenilen bir bölümüydü; ancak heyecanını korumasına rağmen, gerçekten kralların sporu olduğu, hiçbir zaman bir jokeyin değil, bir atın hatta soyunun adı ile kutlandığı 6'ncı yüzyıldaki ihtişamını kaybetmişti. O zamanlarda Olympia'nın en görkemli görüntüsü, muhtemelen araba yarışlarıydı. Bunların harekete geçirme mekanizmaları, Kartal, Yunus ve At takım yıldızlarının hareketlerinin tuhaf bir taklidiymiş gibi görünmektedir. Başarıyla restore edilmiş bu görkemli ve güçlü tunç heykel Atina'daki Ulusal Müzede'dir. Bu kadar erken zamandan, bu kadar yaşam ve hareket dolu ve görece bütün hiçbir tunç at kalmamıştır. Rüzgârda bir yaprak gibi taşınan küçük oğlan Jokey, onu taşıyan, hareketi kayar gibi akan hayvanla anlamlı tezat içinde, sınırlanmamış güçlü bir tasarımdır. Bu, kesinlikle bir zafer anıtı olmalı.

0°
15°
30°
45°
60°
60°
45°
30°
15°
0°
Pytheas y.330
İERNE
ALBİON
Kalay Adaları
Keltler
Kehribar yolu
Darios c514
İskitler
Thyssagetai
Issedones'e
Iyrkai
Prokonnesos'lu Aristeas 7.yüzyıl
Sarmatya
Boudinoi
Tanais (Don)
Vix
kalay yolu
Himilko y.525
Olbia
Massilia
Etrüskler
Latinler
Tuna
Sinop
Bizantion
Kymai
Sibaris
Tartessos
Gadir
Aitna Dğ.
Syrakusa
Kartaca
Melita
Fenikeliler 7.yüzyıl
Tamassos
El Mina
Fırat
Dicle
Ekbatana
İliada'nın Bilinen dünyası
Tir
Sidon
525'de Pers İmparatorluğu
Babil
Araplar
Melissa
Atlas Dğ.
Kirene
Susa
Persepolis
Naukratis
I.Dora Kanalı
Memphis
Libya
Lixus
Teb
Katoudaioi (Troglodyteler)
Nasamonialılar 5.yüzyıl?
Nil
Massilia'lı Euthymenes 6.yüzyıl
Etiyopyalılar
Senegal
Karyanda'lı Skylax y.518 Darios I tarafından gönderildi.
Kamerun Dğ.
Pigmeler
Fenikeliler Hanno komutasında y.525'de Kamerun Dğ'na?
Nekho tarafından Afrikayı dolaşmaya gönderilen Fenikeliler (610-595)
keşif yolu
-Libya- Homerosça bilinen yerler ve halklar
-Araplar- Hesiodosça bilinen yerler ve halklar
demir
gümüş
altın
bakır
kalay
amber (kehribar)
ölçek 1: 30 000 000
0
1500 km.
0
1000 mil

İ.Ö. 8'inci-4'üncü yüzyıllarda coğrafya bilgisinin gelişimi

Homeros'un bildiği dünya Yunanistan, Anadolu'nun batısı, Kıbrıs, doğu Akdeniz ve Libya ile sınırlıydı. Odysseia'nın İthaka'nın batısındaki dünyayı anlatışı düşseldir. Ancak 8'inci yüzyıldan sonra Yunan ticaret yolculukları ve kolonizasyonu, büyük bir coğrafya bilgisi artışı getirdi. Daha fazla bilgi artışı, 546 civarında İonyalı Yunanlıların, örgütlü satraplar sistemleri ve imparatorluk yol istasyonları ile Pers İmparatorluğu uyruğuna girmelerinden sonra geldi. Bazı özellikle cesur keşif maceraları Yunan düş gücünü etkiledi. En garibi, 7'nci yüzyılda, Orta Asya'da Hindukuş yakınındaki İssedones kadar uzaklara bir yolculuğu şiir dilinde anlatan Prokonnesoslu Ardisteas tarafından yazılmıştır. Bu anlatının parçaları, bizim Asya etnolojisi hakkında bildiklerimizle şaşılacak kadar uyuşmaktadır. Nil'den Süveyş'e açılan kanalı yapan Dareios, Karyandalı Skylaks'a (İ.Ö.518 civarında), gemiyle İndus'tan aşağıya inip, Arabistan'ın etrafından Süveyş'e 30 ayda gelmesi görevini vermişti. O da yolculuğunun öyküsünü yazmıştı. Marsilyalı bir gezgin olan Euthymenes'in, Batı Afrika'da timsahların kaynadığı bir nehre kadar gittiğini gösteren bazı belirsiz kanıtlar var. Yunanlıların Finike keşiflerinden de haberdar olmuş olmaları gerekir. Bunların hepsinden büyük kahramanlık Mısır firavunu Nekho'nun emrindeki Finikelilerin (İ.Ö. 610-595) Afrika'nın etrafını dolaşmalarıdır. Diğer Finikeli kâşifler Batı Afrika ve Avrupa'da Atlantik kıyısından yukarı yolculukları ile ilgili bazı öyküler yazmışlardı.

ler. 6'ncı yüzyılın ikinci yarısında Sparta orduları yabancı ve deniz aşırı ülkelerde etkiliydiler. Sikyon'daki tiranlığa son verdiler ve böylece Korinthos körfezinde bir müttefik kazandılar. Anadolu'nun hemen yakınındaki Samos'lu (Sisam) Polykrates'i tehdit ettiler ve Lygdamis'i Naksos'tan uzaklaştırdılar. Peisistratos'un oğlu Hippias'a saldırdılar ve onu Atina'dan sürdüler. O yüzyılın sonunda Sparta, bir kurum, belirli kuralları ve toplantılarıyla resmî bir müttefikler birliği haline gelen sürekli bir ittifak ağı ile Peloponnesos'a egemen olmuştu. Peloponnesos birliğini sadece Sparta toplayabilirdi ve üyelerinin oy çokluğu ile bütün birlik Sparta'yı ordularıyla desteklerlerdi.

İçerde ve toplumsal yapıda Sparta, askerî açıdan tetikte olma ve acımasız bir disiplin nedeniyle ağır bir bedel ödemek zorundaydı. Erken Sparta toplumu konusunda hem arkeoloji hem de edebiyat aracılığıyla güçlü bir coşkulu neşe izlenimi ediniyoruz. Erken 6'ncı yüzyılda en azından göze çarpan Sparta uluslararası ticareti yok olmaya başladı ve Sparta içinde lüks maddelerin ithali, görünüşe göre bilinçli olarak sikke kullanmama ve basmama, ama demir çubuk veya şiş demetlerine bağlı kalma kararı nedeniyle kurudu. Bu tutucu karar, sürekli kendi saflığını ve gücünü savunan bir imparatorluk toplumuna göre tipik olarak düşünülebilir, ancak Sparta yaşamının korkunç disiplini topluma her nasıl sokulduysa, 6'ncı yüzyıl sonlarına gelindiğinde yerleşmişti. Gerçek Spartalılar bir elitti; tarım işleri serflerce yapılırdı.

Bu disiplinin, 19'uncu yüzyıl Zuluları ile bazı benzerlikleri ve tam imparatorluk dönemi bir İngiliz erkek hazırlık okulu kuralları ile bazı uzak ilişkileri de vardır. Ama Sparta sistemi, her toplumsal ilişkiden daha aşırı, daha kapsamlıydı ve benzerliklerin her ikisinden de daha uzun süreliydi. Bu sistem bir bütündü ve güçlü, vahşi, disiplinli, soru sormayan ve katı yürekli genç erkekler, aşağı yukarı benzer genç kadınlar üretmek üzere fazlaca yoğunlaşmıştı. Spartalılar savaşta ve din işlerinde iki hanedan aile tarafından yönetilirdi. Ordularına, kutsal bir hayvan kılavuzluk ederdi; o nerede otururwhile kamp orada kurulurdu. Bu, yeni bir şehir kurulmasında yer seçimi için oldukça yaygın bir yöntemdi: ordular için o kadar alışılmış değildi. Sparta surları olmayan bir şehirdi; Spartalıların anayurduna hiçbir zaman saldırılamayacağı düşünülürdü. Dinsel şenlikler gruba katılma törenleri ile çok ilgiliydi; bunlardan birinde bir delikanlı kendinden geçene kadar kamçılanırdı; bir diğerinde gençlerden ekipler birbirleriyle silâhsız olarak ancak hiçbir kısıtlama konmadan dövüşürlerdi. Spartalılar hayvansal güçleri, cesaretleri ve kısa konuşmaları ile övünürlerdi.

Pers Tehdidi

Bu sırada doğuda hâlâ daha korkutucu bir fırtına bulutu kuvvetini topluyordu. 1000 yıldır Orta Asya'dan batıya doğru yavaşça hareket ediyordu. 8'inci yüzyılda o kadar güçlü olan Asurlular 7'nci yüzyılda güçlerini onlara doğudan saldıran Medlere ve Babillilere kaptırmışlardı. Erken 6'ncı yüzyılda Medler Urartuları ele geçirmiş ve Lidya'ya gözdağı vermişlerdi; Lidya hanedan evlilikleriyle, bir kuşak boyu Anadolu'daki Yunan şehirlerini tehdit edecek kadar etkili biçimde varlığını korumuş ve 560-546 arasında Lidya kralı Kroisos Miletos dışında hepsini ele geçirmişti. Lidyalılar bazı yönlerden Hellenistik bir monarşiydiler; Yunan tanrılarına bazı onarımlar sunuyorlardı, Delphoi'ye danışmaya geliyorlardı, çok zengin sunular adıyorlardı. Ephesos'ta Artemis tapınağındaki sütunların tabanlarını çevreleyen şaşırtıcı mermer kabartmaları Kroisos vermişti. Ancak Kroisos'un kaderinde kurtulmak yoktu. Aynı zamanda isyan Persli Kyros'u Med ve Pers tahtına getirdi. Kroisos için Delphoi'nin öğüdü ve bir Sparta müttefiği olmak yeterli olmadı; Kyros'u durdurmakta çıkarları olan iki güçten, Babil'den hiç, (eğer geldiyse) Mısır'dan da pek az yardım geldi. İ.Ö.546 civarında Lidya zapt edildi, Sardis ve onunla birlikte kıyıdaki şehirler düştü. Babil 539'da düştü. Pers İmparatorluğu şimdi müthiş güçlüydü ve doğrudan Yunanistan'ı tehdit ediyordu.

Bu yılların olaylarına, bir de dramatik ilişkiler içinde Tevrat'taki Yahudilerin veya hattâ Mısırlıların gözüyle bakmak mümkün olabilir. Babil'in tutsaklığı İ.Ö.586'dan, İ.Ö.539'da Kyros'un Babil'i ele geçirmesine kadar sürmüştü ve 516'da Süleyman Mabedi yeniden inşa edilmişti. Aslında Delphoi'deki arkaik tapınak ile aynı zamandadır, ama şimdi mabetten geriye hiçbir şey kalmamıştır. 5'inci yüzyıl ortalarına kadar Kudüs surları yeniden yapılmamıştı. Diğer ülkeler gibi Mısır da Asur İmparatorluğu'nun çökmesi ile canlanmıştı ve hemen hemen aynı zamanlarda Mısır'a, belki Lidya'nınki kadar umutlandırıcı ve ilginç bir Yunan sızması olmuştu. İ.Ö.569'da iktidara gelen ve Kuzey Afrika'daki Kirene kolonisinden bir Yunan prensesiyle evlenen Mısırlı Amasis, Nil ağzında Mısır topraklarındaki bir Yunan ticaret şehri olan Naukratis'i en parlak döneminde yönetti. Ancak yüzyılın bitiminden önce Samos (Sisam) Persler tarafından harabeye çevrilmiş, Mısır feth edilmiş, Kıbrıs ve Kirene teslim olmuştu. Akdeniz'in kuzeyindeki kıyılarında, Trakya üzerinden Persler, etkilerini Orta Avrupa'ya genişlettiler.

Arkaik dönemin sonuna gelindiğinde bu kadar çok şeyin gelişmesine izin veren Asurluların gevşemiş pençesinin yerini, batı Asya'daki tek, geniş bir imparatorluk almıştı. Spartalılar Peloponnesos'u bir dereceye kadar birleştirmişlerdi. Aynı zamanda batıda giderek artan saldırganlık ve rekabetteki Yunan kolonileri Kartaca'da üslenen Finikelilerin ciddi karşı tedbir almalarına ve hatta Etrüsklerin de güney yönünde daha ürkütücü saldırılarına neden olmuşlardı. Roma'nın kendisi de daha genç bir şehirdi; başarılı olmaya başlamıştı, ama henüz uluslararası bir ölçüde değildi: Romalıların son Etrüsklü krallarını İ.Ö.510'da kovdukları söylenir.

Atina

İ.Ö.800 ve 500 arasındaki 300 yıl içinde Avrupa'da en şaşırtıcı ve ilginç biçimde değişen şehir Atina'ydı. Değişimi yavaştı ve bu yüzyılların sonunda belki ticaret dışında bir dünya gücü değildi. Koloni ve yabancı pazarlarda Atina çömleklerinin egemenliği ancak 6'ncı yüzyıl sonrasında gerçekleşmişti ve Atina sikkeleri ancak o zaman kesilmeye başlanmıştı.

Saron körfezindeki Aigina (Eğin), büyük bir ada değildir; güneş batarken Atina'dan net olarak görebilirsiniz. Aigina'nın, Atina'dan en az 50 yıl önce Yunanistan'da ilk olan bir sikkesi vardı. İcat Lidya'ya aitti ve Asya'daki Yunan şehirleri İ.Ö.600'lerde sikke kullanmaya başlamışlardı. Naukratis'i kurmak için Anadolu'daki Yunanlılarla işbirliği yapan Lesbos (Midilli) hariç Anadolu dışındaki tek Yunan devleti de Atina değil, Aigina'ydı. Gerçekten de bu dönemde, İ.Ö.620 yılındaki belâlı ve başarısız iki örneğin dışında Karadeniz'e çıkış yolu üzerinde hiçbir Atina kolonisi yoktu. Atina'nın hâlâ içe dönük olduğu bir zamanda, Aigina Samos'un (Sisam) ticarî rakibi ve huysuz düşmanıydı. Hattâ geç 8'inci yüzyıl kadar eski za-

manlarda bile Aigina'nın Atinalıların erken ticarî gelişmesini bir anlamda engellemiş olması da mümkündür; Herodotos "antik bir nefret"ten bahseder. (Daha sonraları 5'inci yüzyılda bu rekabet, bir savaşla ve 459'da Aigina'nın yenilmesi ve Atina'nın egemen olduğu Delos birliğine katılmasıyla sonuçlanacaktır.) Yine de, Atina'nın ihracatı, hem Atina hem de Euboea (Eğriboz) zeytin küplerinin bütün Akdeniz dünyasında bulunması nedeniyle yok değildi; ama herhalde bunlar en zengin çiftliklerin ürünleriydi. 7'nci yüzyılda, hattâ Atina'nın içinden daha fazla taşrada, toprağın kullanma hakkını ellerinde bulunduranlar büyük zenginlikleri ile birlikte gömülüyorlar, yönetimler aileden gelen oligarşi biçimindeydi ve fakirler giderek daha fakirleşiyorlardı. Kilon skandalı ve geç 7'nci yüzyıldaki darbe teşebbüsü, en büyük aileler arasındadır. İ.Ö.620'de Atina, içinde tek ilerici ilkenin, sonunda ailelerin kan davalarını da ortadan kaldıracak, devlet yargılaması ve cinayetin cezalandırılması olduğu Drakon yasaları diye bilinen yeni bir yazılı yasalar topluluğunu benimsemişti.

Solon'un Reformları

Atina'da, erken arkaik dönemin Solon reformları bağlamındaki sonuçlarının ayrıntılarını, bir kuşak sonra bulabiliyoruz. Doğal olarak Solon da bir aristokrattı; aynı zamanda iyi bir şairdi, daha az süslü olmakla birlikte çağdaşları Lesboslu aristokratlar, Alkaios ve Sappho kadar iyiydi. Çok seyahat eden bir kişi olarak önce veya daha sonra Kıbrıs ve Mısır'ı görmüştü. Katkısı, Atina'nın fakir halkını borç cezalarından kurtarmaktı. Bütün birikmiş borçlar bağışlanmış ve borç karşılığı esir edilme yöntemi ortadan kaldırılmıştı. Kölelikten kurtulmak için kaçan Atinalılar, ülke dışına satılan Atinalılar ve tabiî Attika'da esir edilenler, özgürlüklerine kavuştular. Aynı zamanda Solon, belirli topraklar üzerindeki yükümlülükleri ve belli bir yıllık buğday gelirini sağlayamayan bir işçinin köle durumuna düştüğü başka bir tür köleliği de ortadan kaldırmış gibi görünmektedir. Solon buğday veya zeytin dışında herhangi bir ürünün ihracını da yasaklamıştı.

Solon yargı kararlarına itiraz hakkını getirmişti. Politikada, devlette yetki sahibi olmak için kanbağı ölçütünü ortadan kaldırmış ve yerine, bir hamlede soydan gelen aristokrasinin eşsiz gücünü yasaklayarak ve önceden göremediği bir politik sınıf mücadelesinin savaş meydanını hazırlayarak, derecelendirilmiş gelir ölçütünü koymuştu. Erken 6'ncı yüzyılda zeki bir adamın bunu göremeyebileceğini anlamak önemlidir. Halkı, "500-ölçek" insanlarına, atlılara, ağır silâhlı askerlere ve işçilere göre kademelendirmişti. Ağır silâhlı askerler 200 ölçek geliri olan piyadelerdi, atlıların 300 ölçek geliri vardı. Bunlar buğday ölçeğiydi, tam olarak ne miktar olduğunu bilmiyoruz; kadın ve çocukların bir ölçekten fazla değerdeki bir şeyle ilgili herhangi bir yükümlülüğe girmeleri yasaklanmıştı, bu nedenle ölçek fazla büyük olmamalı. (Bir seferberlik döneminde bir Spartalı askerin tayını yedi buçuk ölçek civarındaydı.) Atlılarla askerler arasındaki yıllık 100 fark, sadece bir devlet görevlisi tarafından yıllık olarak izlenen ve onaylanan bir zırh ve bir atın süvari görevlerine uygun biçimde bakılması ve beslenmesi için gerekli maliyetiydi. Geç 5'inci yüzyılda 1 ölçek 3 drahmiye bedeldi ve bir tarım işçisi yılda 177 drahmi ile geçinirdi, yani 59 ölçekle; bir atın bakımının maliyeti neredeyse bunun iki katıydı. Solon'un bu ölçeği, soyluları toprak mülkiyetine bağlamak için bilerek kullandığına inanılmaktaydı; ancak

Sparta

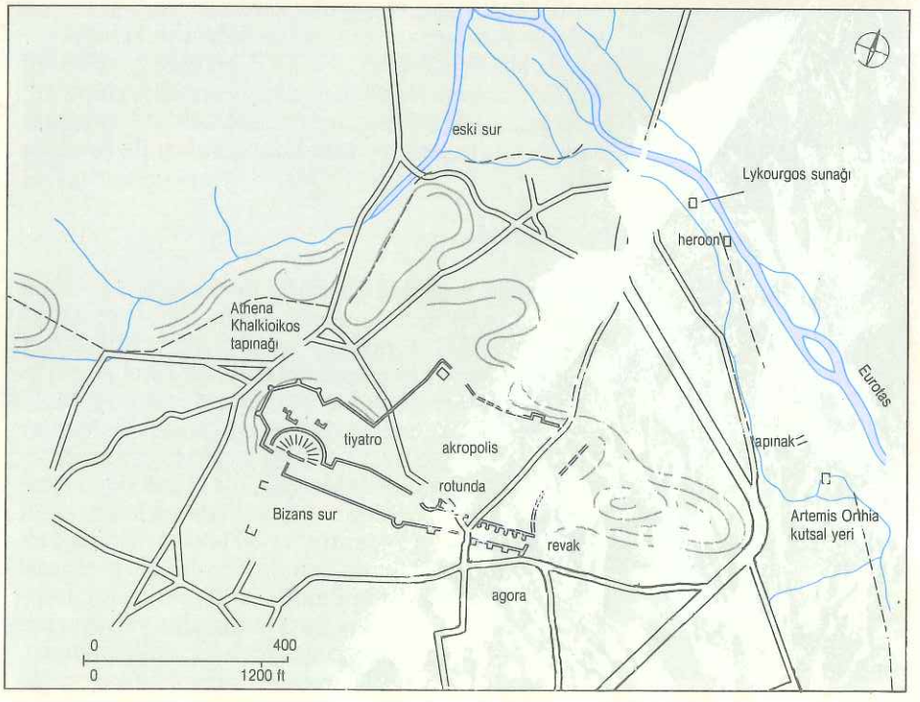
Sparta'da bulunan bu savaşçı figürü (sağda), bazı diğer Sparta eserlerinde de olduğu, tarih ve edebiyatın da doğruladığı gibi, uzlaşmaz bir ulusal ruhu, güç ve cesareti ve şüphesiz zafere verilen yüksek değeri göstermektedir.

Sparta surlarla değil, yüksek dağlar arasındaki zengin Evrotas vadisindeki ıssız konumu ile korunurdu. Bununla birlikte, erken, arkaik dönemdeki sanatı ve anıtları son derece güzeldi.

Spartalılar ve Persler gönülsüz düşmanlardı; ancak Sparta'nın askerî gücü, güneydeki Yunan devletlerinin Peloponnesos birliğinin büyük üyesi olarak, ülke halkının şerefi, prestiji ve etkisi açısından gerekliydi. Bu, aynı zamanda ırk konusundaki tutkulu ve yukardan alan Sparta tavrı ve Sparta seçkinlerinin mızrak gücüyle elde ettikleri bölgeler üzerindeki egemen emperyalist ve ekonomik konumu tarafından da esinlenmişti. Spartalılar, bizim düşünegeldiğimizden daha üslûpçu ve parlak, ama muhtemelen daha tiksindiriciydiler.

Şehir, birkaç alçak tepeyi içeren geniş bir alanı kaplıyordu. Gücünün sonlarına geldiğinde, 10 kilometre kadar uzunluktaki surlar sınırlarını çizerdi. Sparta'nın en parlak döneminin yapılarından pek az şey kalmıştır. Akropolis'in doğu ucunda, İ.Ö.2'nci veya 1'inci yüzyıllardan sonra, ancak Megalopolis'deki ondan büyük olan çok geniş yeni tiyatroya tepeden bakan Khalkioikos Athena'sı tapınağı vardı. Evrotas kıyılarında, İ.Ö.10'uncu yüzyıl kadar gerilere giden Orthia Artemis'i tapınağında, Spartalı gençler dinsel tören gereği kamçılanırlardı.

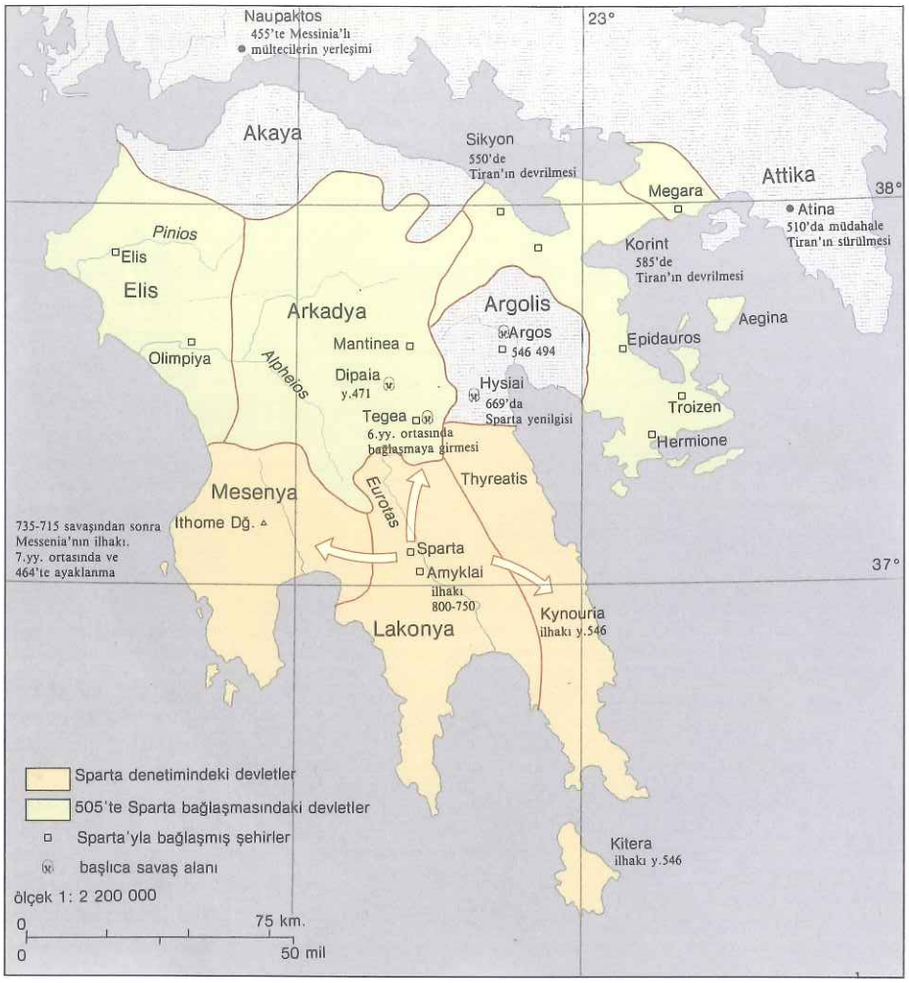
François vazosu (İ.Ö. 570 civarından), çömlek üzerinde korunmuş anlatımcı Yunan resminin gerçek şaheserlerinden biridir. Taslağı inceden inceye işlenmiş, ayrıntıları güzel, boyaması canlıdır. Birçok eski Yunan vazosu, gibi İtalya'ya götürüldüğü için Floransa'daki Etrüsk müzesindedir.

buğday ölçeğinin geleneksel bir değer birimi olması daha olasıdır. Para yeni bir kafa karıştırıcıydı; arkeologlar Atina sikkesini, Solon'un ayarlayabilmesine imkân verecek kadar erkene tarihlemeyi red etmektedirler, bununla birlikte geç Atina tarihçileri bunu yaptığını savunmaktadırlar ve onun yasalarının parçaları, açıkça madenle ödenebilecek ödüllerden ve para cezalarından bahsetmektedir.

Atina'nın dokuz yöneticisi veya yüksek kamu görevlisi, gelir ölçütünün gereklerini yerine getirmiş, seçimle belirlenmiş 40 aday arasından seçilirdi; seçim, adları, Anadolu İon şehirlerinde de varolan ve Zeus'un dört tapısındaki sıfatlarından türetilmiş gibi görünen, dört kabile grubu içinden yapılırdı. Bunlar, sanki tarihsel olarak anlaşılamamakla birlikte, o zaman varoldukları için kabul edilen, kimi eski toplumsal gruplaşma sisteminin kalıntıları gibi gelmektedir, sanırım hiçbir zaman gerçek dört kabile olmamıştı. Dokuz yüksek kamu görevlisi, görev yılları tamamlanınca devlet meclisine katılırlardı. Bunun altında genel halk meclisi bulunurdu, ikisinin arasında da 400 seçilmiş üyeli, genel meclisin gündemini hazırlayan Solon'un kurduğu daha küçük bir meclis vardı.

Atinalıların yakındaki Salamis'i ele geçirmeleri, ancak Solon'un zamanında olmuştu; elimizde Solon'un Atinalıları, savaşmak ve eski bir utancı silmek için oraya dönmeye zorladığı şiir üslûbunda bir konuşmanın bazı coşturucu mısraları var. Salamis'in tam olarak düştüğü yıl hangisiyse o yıl Solon'un yönetiminde Atinalılar ulusal bilinç yolunda çok önemli bir adım atmışlardı; Louis Gernet ve Sir Maurice Bowra kadar farklı bilim adamları, demokratik adaletin başlangıcında, açıkça dile gelen bir toplumsal kimliği, Atina'da güçlü ve güvenli bir ruhun kurtuluşunu, yaratıcı bir soluğu, kabul etmektedirler.

Daha önce de uygar bir sistemi tamamen onun bc yalı çömlekleri ile değerlendirmenin doğru olmadığını söylemiştim; eğer öyle yapsaydık Korinthos'un başarılarına olduğundan daha fazla değer vermemiz gerekirdi. Solon Atina'da bu sanayii teşvik etmekte bir rol oynamıştı; ancak Atina çömlekçiliğinin, sonunda Korinthosluları bütünüyle ezerek 6'ncı yüzyılda ustalığını bu kadar olgunlaştırmasının nedenleri teknik olabilir. Korinthos, daha doğrudan bir Doğulu etki ile, daha erken bir zamanda karşılaşmıştı. Atinalı ressamlar birden büyük alanları doldurmak zorunda kalmışlardı ve daha eski resimleri, biçimsiz ölçülere şişirilmiş küçük taslaklardı; 6'ncı yüzyılda eldeki alanlara başka hiçbir ressamın yapamadığı kadar iyi egemen olmuşlardı. Atina'da bu sanatla uğraşan olağanüstü sayıda yabancı var mıydı? Sürekli rekabetin, imalâthanelerin örgütlenmesinin, üslup özgürlüğü ve bolluğunun, bunun yaratıcı dehaya sağladığı ufukların etkilerini acaba düşünmeli miyiz? Solon'un yaşamı süresince mermer ve tunç işleyen Atinalı ustalar arasında büyüklerin himayesine dayanmış olmalılar; aynı şey erken büyük boy boyalı vazolar için de geçerliydi. Her ne kadar Sophilos'un eserlerinden bazıları ihraç edilmiş ve Atina resmi taklit edilmeye başlanmışsa da, 570'lerde onun eserleri hâlâ Korinthosluların öğretilerinin bir Atina pazarı için yapılan uyarlamalarıydı. Sophilos'un en iyi vazolarından bazıla-

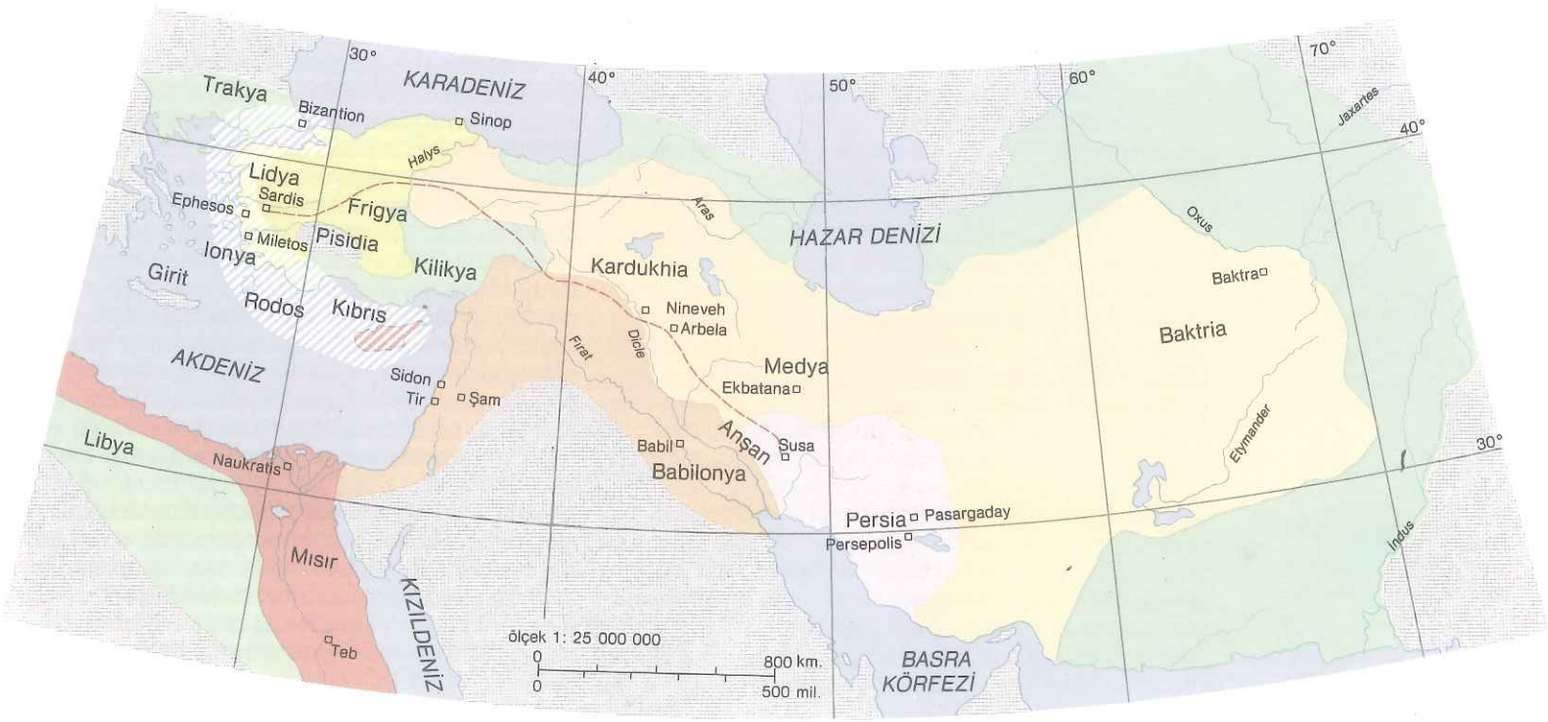

İ.Ö. 8'inci-5'inci yüzyıllarda Sparta'nın Peloponnesos'daki genişlemesi
Birbiri ardından isyanlara karşı sertlikle korunabilen Messenia fethinden sonra (İ.Ö. 735-715), Sparta'nın yeni yerler katma süreci yavaşladı, ama tiran hanedanlara karşı müdahaleler ve Peloponnesos'daki bir birlikler sistemi Sparta'nın gücüne dayanak oldu.

rı ve çağdaşı, öğrencisi Kleitias'ın şaheserlerinden birisi, büyük ailelerin düğünleri için yapılmışa benziyor.

Yunan dünyasında en hızlı ne gelişiyorduysa dikkati onun üzerine yoğunlaştırmak ve daha tutucu veya daha az başarılı toplumlara aldırmamak, tarihin, doğrusal bir evrim olduğu yanlış izlenimini verir. Örneğin Arkadya'da yaşam sakindi ve enerjik gençler göç etmişti. Birkaç şehir, köy kümelerinden gelişmişti: Tegea dokuz, Heraia dokuz, Mantinea beş. Ne var ki, karanlık çağda Atina da köylerden oluşuyordu ve daha sonra Roma formunun bulunduğu yer, bir zamanlar iki köyün ortak arazisiydi. Arkadya lehçesi çok eskiydi ve Arkadya dağlarının bazı dinsel tapıları ya inanılmayacak kadar tutucu ya da çok acayipti veya her ikisi birden vardı. Bununla beraber, Anadolu'da bile kendi malikaneleri üzerinde yerleşmiş toprak sahiplerinin küçük oligarşileri vardı ve Teos'un dinsel lânetleri Solon yasaları ile karşılaştırıldığında gerçekten de çok eski görünür.

Teos'ta da Atina'daki gibi tahıl açlığının olması ilginçtir. Bu, belki geç 7'nci yüzyıldaki ilk Atina kolonilerinin Karadeniz'e yönelmelerinin nedeni olabilir. Buğdaydan yapılmış ekmek bir lükstü ve fakirler bunu nadiren yerdi; onlar arpa, darı ve benzerleri gibi karışık tahıllardan yapılmış çeşitli kek, ekmek ve lâpalar ile beslenirlerdi. Atina'da meclis binasında verilen resmî ziyafetlerde, normal günlerde arpa ekmeği ve şenliklerde buğday ekmeği bulunmasını Solon'un yasaları belirlemişti. Sadece belli devletlerin ve sadece geç 4'üncü yüzyıldaki buğday üretimini biliyoruz; üretim, iki buçuk yüzyıl boyunca fazla değişmemiş olabilir; eğer gerçekten böyle ise, şu listeden bilgi edinebiliriz; İ.Ö.329'da Attika 363.400 ölçek arpa ve sadece 39.112 ölçek buğday üretmişti, Salamis 24.525

Üstte Bir ekmekçide çalışan kadınlar; Boeotia işi pişmiş topraktan bir model. Boeotia'da, bunun gibi günlük yaşamdan sahneler gösteren kadın figürleri özellikle seviliyordu.

Sağda Bu madencilik sahnesi, bu işin yorucu niteliğini ve böyle alanlardaki antik tekniklerin ilkelliğini kesinlikle abartmıyor.

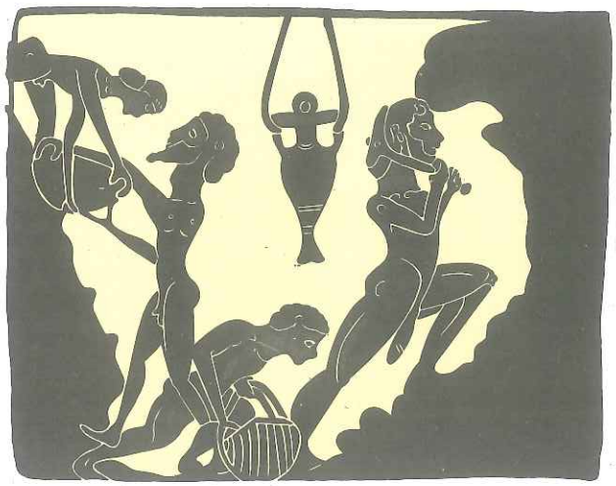
ölçek arpa; kuzey Ege'de İmroz'da (Gökçeada) 44.200 ölçek buğday ve 26.000 ölçek arpa ve Lemnos'da (Limni) 56.750 ölçek buğday, 247.500 ölçek arpa üretilmişti. Hattâ Ege'nin ortasındaki Skyros 9.600 ölçek buğday ile Attika üretiminin dörtte birine eşitti. Lemnos, Attika'dan daha fazla buğday ve üçte iki daha fazla arpa üretiyordu. İktisat tarihçileri Atinalı çiftçilerin, dışardan gelen ucuz buğday ile rekabet edemediklerini ileri sürmektedirler; bu açıklama tarihte daha ileriki bir zamana uymaktadır ve bu istatistikler ne de olsa daha ileriki tarihtendir. Yunan devletlerinin erken 6'ncı yüzyılda birbirlerine hangi yönlerden bağımlı olduklarını tam olarak bilebilmek güçtür.

Peisistratidai ve Alkmaionidai Aileleri

Bu, en iyi zamanlarında Pindaros'un, "yurttaşlarına nazik, yabancılara yardımcı... Zeus onlara alçak gönüllülük ve tatlı zevkler yazgısı bağışlasın" şeklinde övdüğü, en büyükleri Peisistratidai ve Alkmaionidai olan bir ünlü aileler çağıydı. Fakat aynı şairin de belirttiği gibi, bunların kaderleri genellikle kendi yeteneklerinin üstünde mevkilere gelmekti; bu ailelerin tarihini incelerken, Pindaros'un Atinalı tragedya korosu ile paylaştığı atasözleşmiş karamsar bilgeliğe katılma noktasına geliriz. En ünlü örneklerden biri, Atina'daki Alkmaionidailerinkidir. 632'de bu ailenin üyelerinden biri olan Megakles baş yöneticiydi *(arkhon)* ve o dönemde bir Atinalı için alışılmışın dışında, bir Olimpiyat atleti ve aynı zamanda Megara tiranının damadı olan Atinalı soylu Kilon Atina'yı ele geçirmeye kalkıştığında, Megakles onun birçok taraftarını tapınaktan dışarı sürmüş ve kutsal bir yerde cinayet işlenmişti.

Bir kuşak sonra Kilon'un taraftarları, bütün Alkmaionidai ailesinin lânetlendikleri gerekçesiyle kovulmalarını sağlamanın yolunu bulmuşlardı. Ancak hemen sonra Megakles'in oğlu Alkmaion, Atina ordusunda komutandı ve 592'ye gelindiğinde bir servet edinmişti. Delphoi'de Lidyalıların diplomatik bir vekili olmuş ve Olympia'da araba yarışını kazanmıştı. Oğlu diğer bir Megakles, Sikyon tiranının kızı ile evlenmiş, kız torunu da Atina tiranı Peisistratos ile evlenmişti. Bu bağ çabuk kopmuş ve aileden birçok başka kovulmalar da olmuştu. Ama aynı ailenin ileriki üyelerine Kleisthenes, Perikles ve Alkibiadet de dahildir. Lânet en son Spartalılar tarafından Perikles'e karşı kullanılmış, başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Anakara Yunanistan'da mermerin mimaride ilk masif kullanımı olan Delphoi'deki arkaik Apollon tapınağını yaptıran geç 6'ncı yüzyılda sürgündeki Alkmaionidailerdi. Atina'da, Samos ve Ephesos'daki yeni tapınaklarla rekabet için plânlanan, eski, çok büyük Olymposlu Zeus tapınağına başlayanlar yönetimdeki Peisistratidailerdi.

Bu ünlü ailelerin çöküşünün, teknolojinin ölümcül ve daima beklenmedik gelişmeleri nedeniyle olduğuna ilişkin bazı izlenimler var. Ağır zırh ve silâhların çok sayıda piyade için elde edilebilirliği ve buna bağlı olarak talimli askerlerin kitlesel olarak ortaya çıkışı, gücün kişisel temelini, hem atlıların ve hem de savaşlarda babalarının onlara öğütlediği ve Homeros'un anlattığı (bak. sayfa 134) gibi davranan soylu ve kahraman kişilerin elinden aldı. Taktiklerdeki değişme bir toplumsal değişmeye de dönüştü ve yeni piyadeler, Yunan politikasında yeni ve kuvvetli bir güç haline geldi. Euboea'daki Khalkis'de at yetiştirici Hippobotailer ve Eretria'da binici Hippeisler, Herodotos'un Khalkis'de bunun yavaş bir süreç olduğunu ileri sürmesine ve İ.Ö.556 kadar geç bir tarihte Eretria'nın sürgündeki Peisistratos'a sığınma hakkı vermesine rağmen, 7'nci yüzyılda güçlerini kaybetmeye başlamışlardı. Toprakları hemen suyun karşısında, Brauron'da bulunan Atinalı bir toprak sahibi olarak Peisistratos bir komşu konumundaydı. Ortaçağlarda Yunanistan'ın fransız feodal aristokrasisi, bir kısmı Orkhomenos yakınında bir bataklığa ağır zırhlıları ile at üstünde giderek ve diğerleri de Katalanlar tarafından kılıçtan geçirilerek yok oldu. Arkaik Yunanistan'ın atlı soylularının sonu daha az dramatik ve yavaştı, fakat kesindi.

Yine de Solon'un zamanındaki koşullar bir vuruşta tam olarak değişmemişti. Yüzyılın ortasından önce Peisistratos akropolisi ele geçirmişti ve Atina'yı yönetiyordu. Solon'un akrabası, uluslararası bağlantıları olan bir soylu, bir maceracı, Megara limanını ele geçiren başarılı bir asker ve zengin bir adamdı. Attika'nın doğu kıyısı üzerinde Brauron'daki toprakları, bunları genişletebilmek için Atina'nın Laurion'daki madenlerine yeterince yakındı ve daha sonra sürgündeki bir döneminde servetini, Trakya'da Pangaion'daki gümüş madenlerinde arttırdı. Peisistratos'un oradaki ilgisi şüphesiz Euboea'da Eretria'daki komşularından ve onların kuzeyde Methone'deki kolonilerinden de geliyordu. Lygdamis'i Naksos tiranı olarak yerleştirmiş ve Atinalı soyluları oraya sürmüştü. Atina tiranı olarak dışta gayretli ve başarılı, içerde güçlü bir idareciydi. Yollar ve kamu binaları yapımı, yargıçların taşra bölgelerinde dolaşmaları ve tekrardan borçlanan çiftçileri desteklemek için bir mal vergisi konması, anlaşılması zor olmayan bir politikayı oluşturur. Çocukları tarafından da etkili biçimde devam ettirilmişti. Atina'nın ünlü yaz şenliği Akropolis'deki ilk

İ.Ö. 6'ncı yüzyılda Pers İmparatorluğu'nun gelişimi
Bütün yazılı tarih içinde hiçbir imparator Kyros kadar büyük görülmemişti. İçlerinden bazılarının hemen Perslerle çatışma içine girmesine ve Sparta'nın Kyros'a ciddi ihtarlar göndermesine rağmen, Yunanlıların çoğu derinden etkilenmişti. Eğer Yakın Doğu zaten dört büyük imparatorluk arasında paylaşılmış olmasaydı. Pers istilâsı mümkün olamazdı.

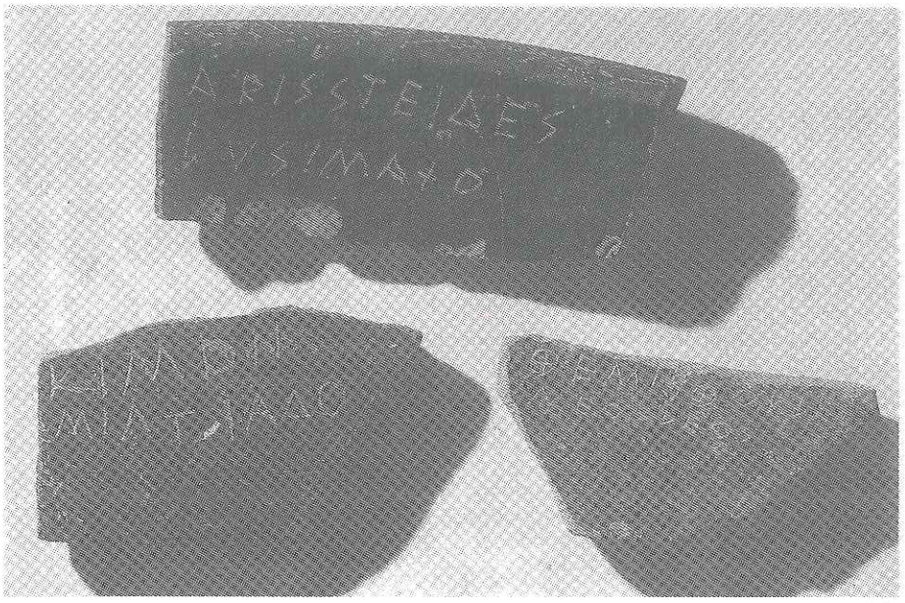

görkemli yapılar ve sanatçıların korunması, onlardan yeterli hatıralardır. Simonides ve Anakreon Atina'ya geldiler, Peisistratos Homeros'un eserlerini topladı. Aynı zamanda kuzeyden aşağıya maden işçilerini de getirtti. İ.Ö.500'den hemen sonra, Laurion gümüşünün daha derin ve çok daha zengin damarları Parthenon'da ve 5'inci yüzyılın diğer yapılarında kullanılan Pentelikon dağının en iyi mermeri de işletilmeye başlandı.

Tiranlık çökünce, aristokratik bir muhalefete ve Spartalıların müdahalesine yol açılmıştı. Peisistratos ölmüş ve oğlu Hippias devleti ele geçirmişti. 514'te yeni tiranın kardeşi Hipparkhos'un öldürülmesi, Gephyraei ailesinin iki genç üyesi olan Harmodios ve Aristogeiton tarafından gerçekleştirilmiş ve bir yıl sonra Boetia'dan gelen Alkmaionidai ailesi Attika'yı işgal etmişti. Bu işgal trajik bir başarısızlıktı; Atina'da söylenen ve mucize eseri bugüne kadar gelen bir ağıt dizesinden başka hiç bir sonuç yaratamamıştı. Sürgünlerden küçük bir ordu, Parnes dağının bir vadisinde küçük taş bir kale, Atina'yı gören bir sınır karakolu olan Leipsydrion'u terketmeyi red ederek ölmüşlerdi. "Vay, yoldaşlarına ihanet eden Leipsydrion, sen kimlerin kimlerin, indikleri soyun yüceliğini ortaya koyarak savaşta yiğit olanların, iyi ailelerden gelenlerin ölümüne sebep oldun."

Kleisthenes ve Attika'nın Birleşmesi

Alkmaionidailerden Kleisthenes Delphoililerin dostuydu ve Delphoililer, Atina'nın son tiranını deviren Kleomenes yönetimindeki Spartalıları getirdiler. Hippias, bir zamanlar bir Atina yerleşimi olan ve sadece kısa bir zaman önce Peisistratos tarafından ele ge-

Üzerine isimler kazınmış çömlek kırıkları (üstte) ostrakonlar, 5'inci yüzyılda Atina'da adı geçen kişilerin sürgün edilmesi (veya ostrakismos) için atılan oylardır. Bu sırada şehrin daha olağan demokratik süreçlerinde oy pusulası olarak tunç diskler (sağda altta) kullanılırdı.

Altta Bu kırmızı-figürlü resim Atinalıların, Athena'nın başkanlık ettiği kendi oylama yöntemlerini nasıl gördükleri konusunda bir miktar fikir veriyor. Athena, görüşünü belirtiyor veya yol gösteriyor gibi görünmektedir. Kadınlar hiç oy kullanamazlardı.

çirilen Hellespont (Çanakkale) yakınındaki Sigeion'da, o sırada Pers kralının bir sınır görevlisi durumundaki üvey kardeşi Thessalos'un yerine geçti ve ona katıldı. Ünlü aileler arasındaki kısa bir tartışma döneminden sonra, 6'ncı yüzyıl sonlarında Kleisthenes eksiksiz toplumsal bir yeniden düzenlemeyi başardı. O kadar başarılıydı ki, şimdi onun yerini aldığı mekanizmayı yeniden kurmak zorlaşmaktadır. Eski dört klanın, toplumsal bir rolün hayali olan bazı dinsel işlevleri ellerinde tutmalarına izin verilmişti, ancak her tür politik amaçta yararlanılmak üzere on yeni 'kabile' kurumlaştırılmıştı; Her kabile koruyucusu ve 'atası' olarak bir kahramanın adıyla anılmıştı. Biri Salamis, diğeri de Eleusis'teki ikisi dışında, bunların hepsi Atina şehrinde gömülmüş mitolojik kahramanlardı; yerel büyük ailenin, tapınmalarını ve hatta üyeliklerini kontrol ettiği küçük şehirlerin taşrada saygı duydukları klanların ve ailelerin kahraman ataları yerine, açıkça devlet tapılarını koyma yolunda bazı girişimler vardı. Aynı zamanda taşradaki şehirlerin kaydı tutulmuştu. Yerel rekabetleri uzun yıllar bir belâ katalizatörü olan Attika'nın her üç bölgesi -kıyı, iç ve dağlar-, tekrar ona bölünmüştü; her kabilenin her üç bölgede de payı vardı. Zorluklar ve ayrılıklar oluyordu. On kahramanın Delphoi'ye bildirilen 100 ad içinden seçildiği söylenmektedir, ancak kısa bir süre sonraki bir Delphoi anıtındaki onluk liste, ünlü bir Atina ailesinin farkedilen baskısı altında biraz değişir. Ama ilkece, kabilelere dayanan yeni askerî ve politik örgütlenme görevini yaptı. Bölgeselliğe dayalı herhangi bir soyluluk uyuşmazlığı olasılığını bozdu; aynı zamanda bölgesel bağlılığı bir yana iterek sınıf çatışmasını keskinleştirdi.

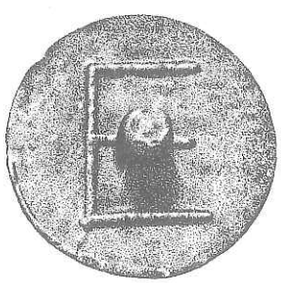
Belli yerlerde yeni bölgelerin sınırları, antik birlikleri bile bile ortasından ayırdı. Marathon sınırında, ortak coğrafyaları ve ortak dinsel törenleri olan dört eski şehir vardı, fakat bunlardan birisi, elbette eskiden Peisistratidai anayurdu olan bir bölgeyi bozmak için, Kleisthenes tarafından başka bir kabileye bağlanmak üzere ayrıldı. Yeni bir düzenin, seçimler dışında günlük yaşamdaki etkisini gözümüzde canlandıramayız. Bilim adamları, diğer sınırların, Alkmaionidai'nin etkisini arttırdığını ileri sürmüşlerdir, ama bu belki de fazlasıyla hesaplı bir iddiadır. Karşı görüştekiler, haklı olarak Kleisthenes'in eskiden beri hiçbir yurttaşlık hakları olmayan yeni yurttaşları nüfusa kattığını da söylemektedirler. Reformların kabul edilebilmesi için, daha fazla bir mücadele, başarısız bir Sparta müdahalesi, bir Alkmaionidai lânetleme girişimi, başka bir Atinalı soylunun Akrapolis'i ele geçirmesi ve sürgüne dönmesi olaylarının gerçekleşmesi gerekti. 6'ncı yüzyılın en sonuna gelindiğinde artık sistem çalışıyordu.

Yüzyılın başından kalan son kalıtsal üyelerin ölmüş olmaları gerektiğinden, yeni durumda tamamen eski devlet görevlilerinden oluşan eski Areospagos meclisi, üyeleri aleyhine kişisel olarak dava açılabilmesine rağmen, hâlâ en yüksek yargıç ve anayasa koruyucusu idi. On kabile askerî komutanından oluşan yeni bir seçilmiş kurulun önemli potansiyel gücü vardı. Yeni kaydedilen taşra şehirlerine tek tip yerel yönetimler verilmişti. On kabileden her biri 500'ler meclisine 50 üye gönderiyordu. Bu tedbirlerin her birinden Kleisthenes'in devleti birleştirdiği açıkça görülür. Ayrıca, yalnız, İ.S.2'nci yüzyılda bile Attika'da hâlâ bulunabilen dinsel tören çeşitliliğine bakılırsa dahi, İ.Ö.500 civarında Atina devletinin birleşme yolunda bir ölçüde yol aldığı açıkça görülür. Bir yıl içinde so-

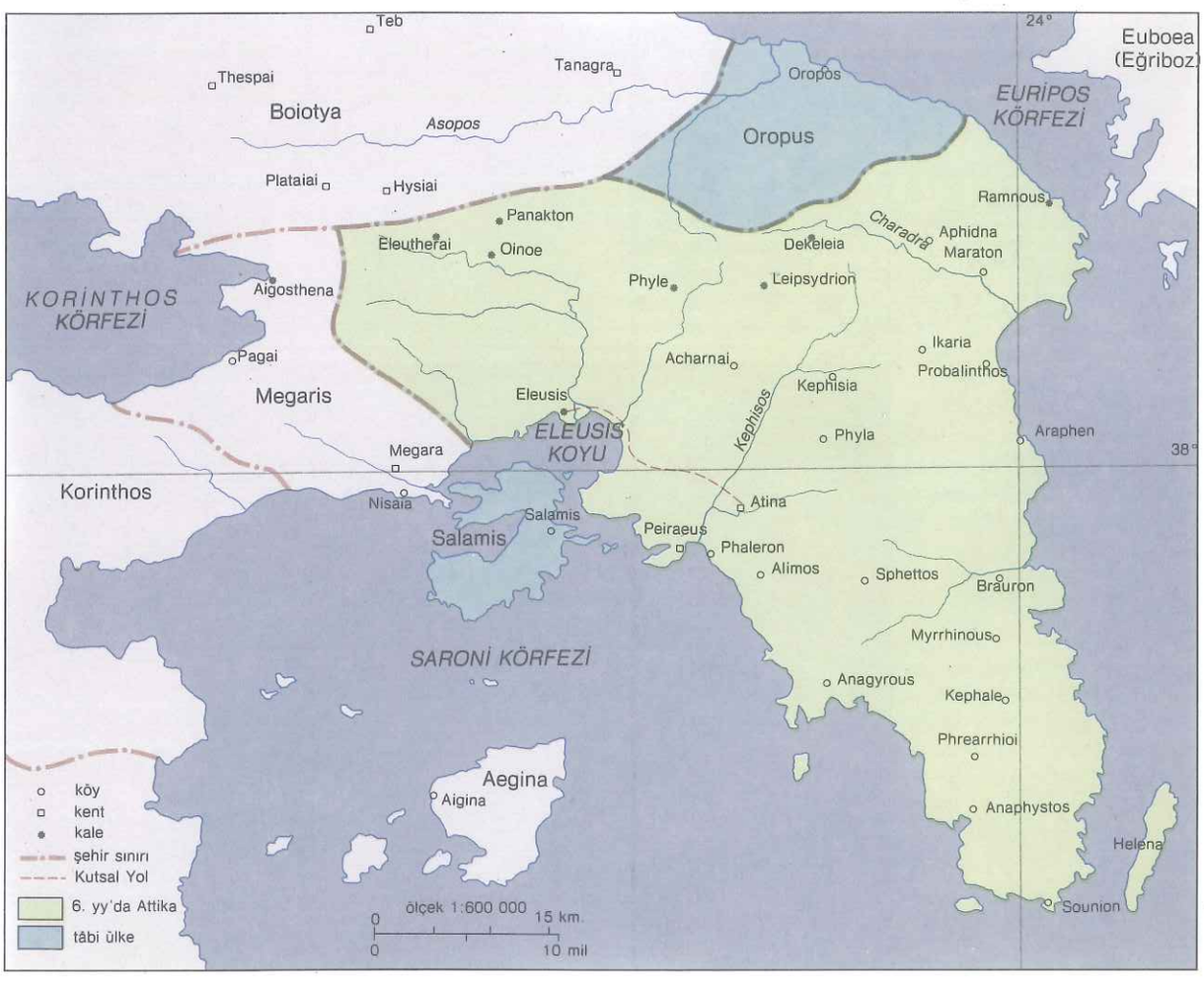

İ.Ö. 6'ncı yüzyılda Attika ve Atina'nın gelişimi

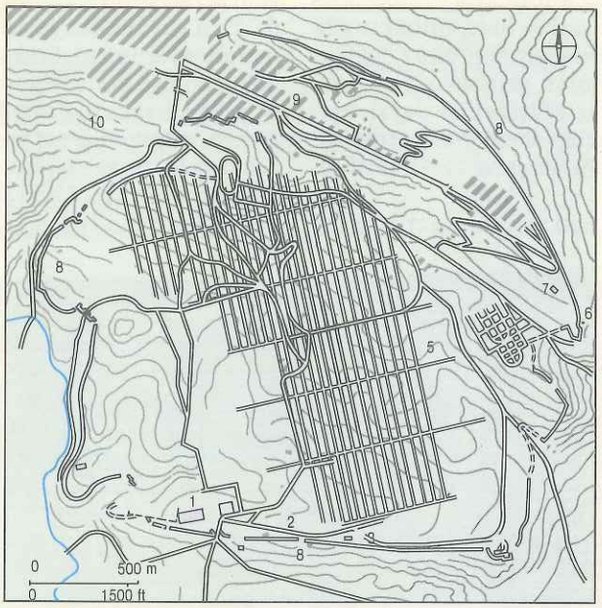
Attika'nın çok kayalık bir toprağı vardı ve eğer gümüş madenleri ve 5'inci yüzyıl imparatorluğu olmasaydı hiçbir zaman zengin olamayacaktı. Ancak Atinalılar, Miken zamanından beri varolmaktan ve yüzyıllar boyu birleşmiş bir halk olmaktan özel bir gurur duyarlardı. Çoğu Yunan şehri gibi Atina da, bir kısım topraklar kopardığı komşularıyla ara ara savaş içindeydi. Solon'nun zamanında, Megara'dan Salamis ve 510'da Atina demokrasisinin kurulmasından hemen sonra da Thebai'den Oropos kazanılmıştı.

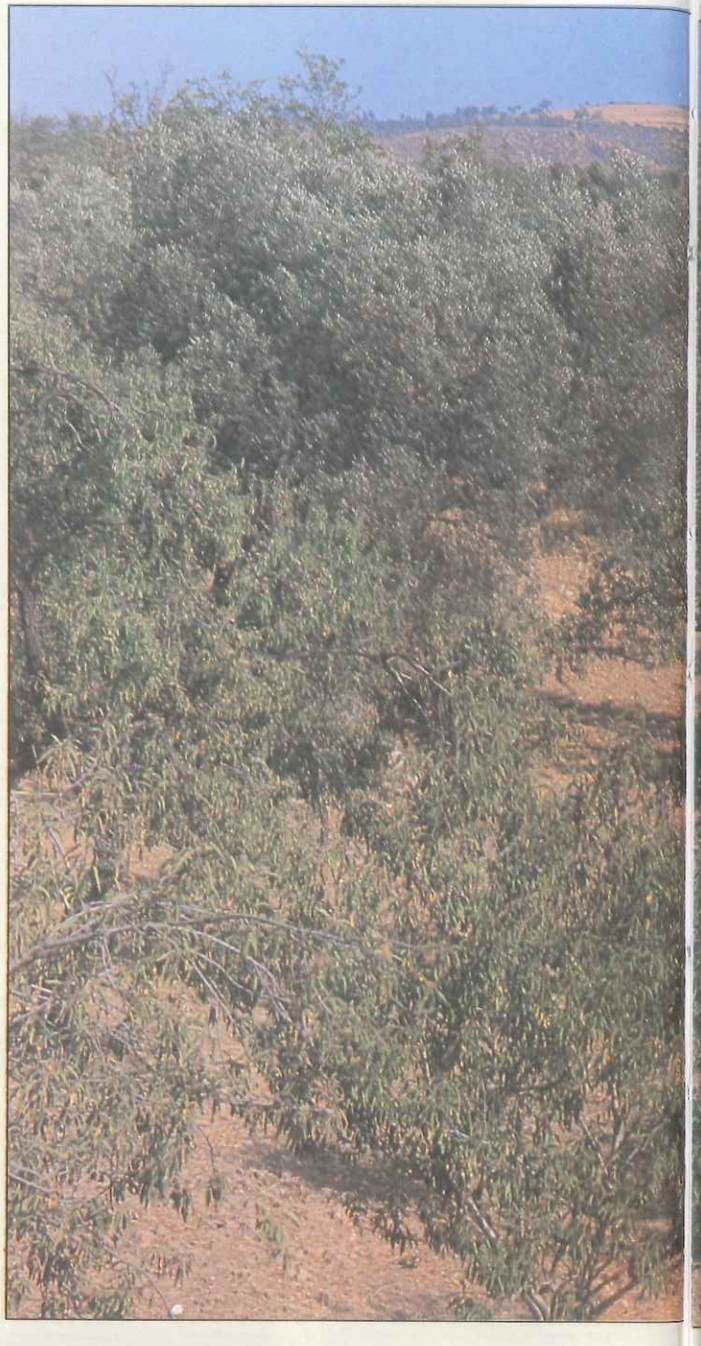
Akragas

Eski çağ Akragas'ı, Sicilya'nın güney kıyısında zengin ve güçlü bir Yunan kolonisiydi. Şehrin belkemiği, her iki ucundan da alçak bir sırtla, ellerini doğal korumalı geniş bir toprak çukurda birleştiren, ileri doğru kıvrılmış uzun bir dağ sırtıydı. Akragas İ.Ö.582 civarında var olan Gela kolonisi tarafından kurulmuştu. Geç 6'ncı yüzyıldaki birkaç tiranlık ve büyük bir tarımsal ve ticarî gelişmeden sonra, Akragas Kartacalılara meydan okuyacak ve İ.Ö.480'de onları yenecek kadar zenginleşmişti. Şahane kalıntıları, Akragas'ın tahıl ticaretine dayanan bir servet ile Yunan şehirlerinin en büyüklerinden biri olduğu, izleyen zafer yüzyılının bir anıtıdır. Kartacalılar İ.Ö.406'da onu yakıp yıktılar. Daha sonra canlandırıldı ve zengin bir Roma şehri oldu, fakat 5'inci yüzyıl ortası hiçbir zaman geri getirilemedi.

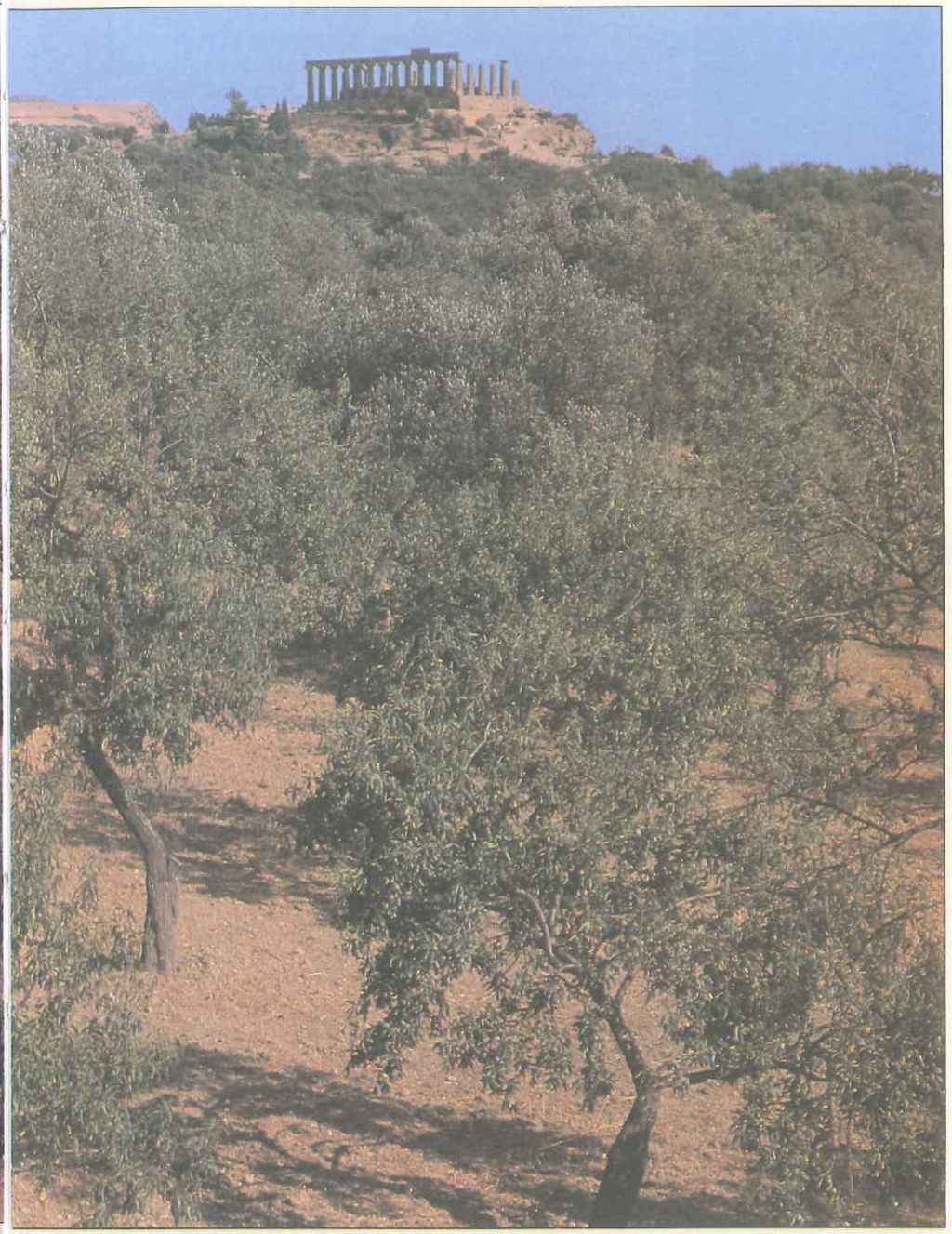
1 Zeus tapınağı
2 Agora
3 Concordia (Uyum) tapınağı
4 Hera tapınağı
5 Antik yol şebekesi
6 Demeter'in kayalardaki kutsal yeri
7 Demeter tapınağı
8 Surlar
9 Akropolis
10 Nekropolis (mezarlar)

Sağda: Bu iri barok nesne, İ.Ö. 480'den sonra çoğunlukla köleler tarafından yapılan çok büyük bir Olympos Zeus'u tapınağının cephe parçasıydı. Heykeller sadece süslemek içindi; duvarlara tutturulmuşlardı, ama hiç yük taşımıyorlardı. 7.65 metre yüksekliğindeydiler. Tapınağın kendisi 112.6×56.3 metre eni boyu ile en büyük Yunan tapınaklarıyla, hatta Asya'dakilerle bile boy ölçüşebilirdi.

Akragas'ın güney surunu oluşturan sırtın üstündeki tapınaklar çok iyi korunmuştur ve herhangi bir Yunan şehrindeki tapınaklarla yarışabilir. Bunların içinde geleneksel adlarıyla Hera veya Juno tapınağı (üstte) ve Concordia Uyum tapınağı bir Hıristiyan kilisesi biçiminde kullanılarak korunmuştur. Dioskur'lara ait olduğu düşünülmektedir fakat Petros ve Paulos İ.S. 6'ncı yüzyılda onu ele geçirmişlerdi. Kapı saçağı piskopos sarayı olmuş ve kenar duvarları kemerler ile delinmişti. Bu kadar geç bir değişikliğin şimdi bir estetik gelişme olarak düşünülebileceği nadir örneklerden biri.

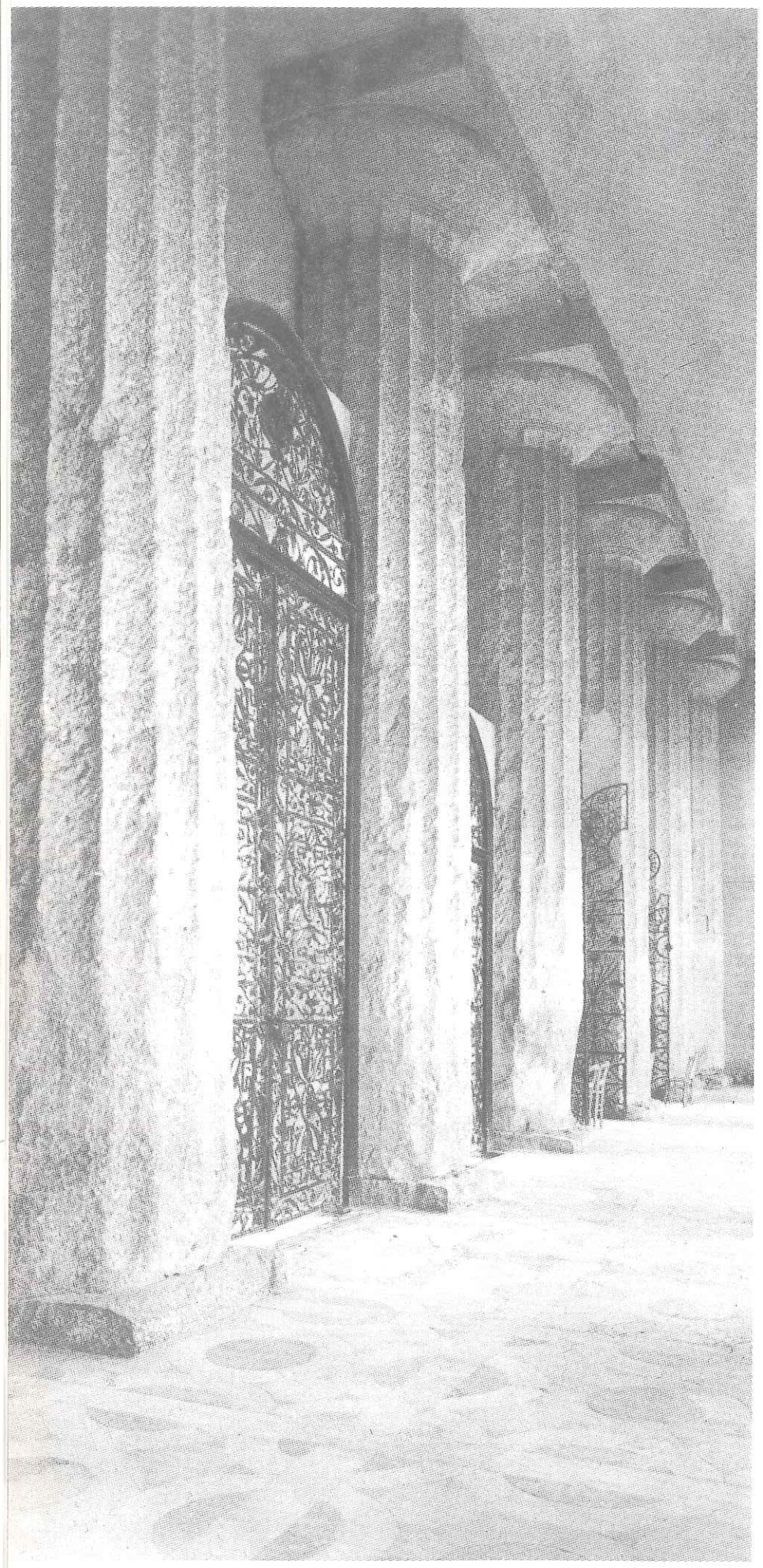
run yaratan herhangi bir yurttaşın oylanarak on yıllığına sürülmesi sistemi olan *Ostrakismos*'u (toplum dışı ilân etme) de kurumlaştıran Kleisthenes'di. Atılan toplam oyların (yurttaşın adının kazıldığı, ostrakon adlı çanak çömlek parçaları) en az 6000 olması lâzımdı; bir kere oylama yapılınca o kişi gitmek, on gün içinde şehirden ayrılmak zorundaydı.

Attika birliği, Peloponnesos birliğinden bir boy daha küçüktü ve o zamanlar, II. Dareios yönetiminde 512'de İskit göçebelerinin başarısız bir özgürlük girişimine karşı Hellespont'u geçen Perslerin imparatorluğundan çok daha küçüktü. Fakat Attika'daki değişiklikler daha çapraşıktı ve örgütlü bir toplum türetmenin bilinçli ve taze girişiminin çekiciliği vardı. Bundan sonraki gelişmeler burnunun doğrultusuna gitti. Bu, kısmen ekonomik nedenlerle, kısmen savaş tekniklerinin değişmesinden, bir oranda yabancıların katkıları sonucu, ama aynı zamanda da Atinalıların demokrasinin toplumsal temellerini bulmalarına bağlıydı. Bu, örneğin zenginlikleri, harika sanatları ve etkileyici anıtlarına rağmen Mısırlılardansa birçok insanın onlarla daha fazla ilgilenmesinin nedenidir. Eğer başka bir neden varsa, o da edebiyatlarında tanımlayabileceğimiz insanlık ve akılcılığın, mimarilerine ve demokrasi deneyimlerine en azından yazınlarına olduğu kadar yakından bağlı olmasına rağmen, Yunanlıların şaşırtıcı edebiyatı olmalıdır.

Atina'da edebiyat geç yeşerdi, mimari de öyle. İ.Ö.500 yılına gelindiğinde Yunanistan'daki diğer merkezler her iki alanda da seçkin bir ün yapmışlardı. Bu özellikle, görkemli tapınakları, bayındır şehirleri ve Homeros'un anısı ile doğulu Yunanlılar için geçerliydi. Romalı adıyla Paestum diye tanıdığımız Batı İtalya'daki küçük Poseidonia kolonisi bile arkaik mimaride Atina ile yarışabilirdi. 5'inci yüzyılda Batı Yunan'ın zengin güçleri, Atina ile yarışmaya bazı yönlerden başarıyla devam ettiler, ancak doğuda, 6'ncı yüzyılın sonunda Persler zaten doğu Akdeniz Yunanlılarının yaşamını söndürmüştü. Süveyş kanalı yapılıncaya kadar zenginlik, Doğu Akdeniz için bir zorunluluk olduğundan daha ileriki bir tarihte zenginlikte eski durumuna gelmişti. Ancak iş işten geçmiş ve Yunanistan'ın doğudan öğrendiklerinin çoğu İ.Ö.500'den hemen sonra öğrenilmişti. Pek çok şey, son kuşaklarda ve Samoslu (Sisam) Pythagoras ve Kolophonlu (Değirmendere) Ksenophanes gibi mültecilerden öğrenilmişti. Daha eski kuşaklardan, bu bilimöncesi bilginlerden ve felsefe öncesi filozoflardan biri olan Miletoslu Thales birleşmiş bir Doğu Yunan devleti önermişti; onun öğrencisi veya akrabası Anaksimandros dünyanın bir haritasını çizmişti. Yunan sanatının Doğululaşması dönemi Pers İmparatorluğu'nun büyümesiyle sona erdi; ancak Atina, doğulu Yunanlıların verimliliğinin mirasını diğer şehirlerden daha fazla aldı.

Bir Yunan kolonisi, Akragas

Bütün Yunan kolonileri içinde hiçbirinin Sicilya'nın güneyindeki Akragas'dan daha parlak bir tarihi yoktur. Romalılar buraya Agrigentum derlerdi ve çağdaş Agrigento, kabaca inşa edilmiş ve sevimsiz apartmanlarıyla antik akropolisin çoğunu kaplamıştır. Akragas yerleşim alanı, sanki geniş bir verimli ve korunmuş toprak alanı içerde tutuyormuş gibi, birleşmiş ellerle, iki uzun kol benzeri, kuzeyde yüksek bir yarım daire kayalık sırt ve sırttan güneye doğru uzanan küçük bir yüksek toprak engel ile geniş doğal bir amfiteatrdır: Yengeç, şehrin paralarında kullanılan armalardan birisiydi.

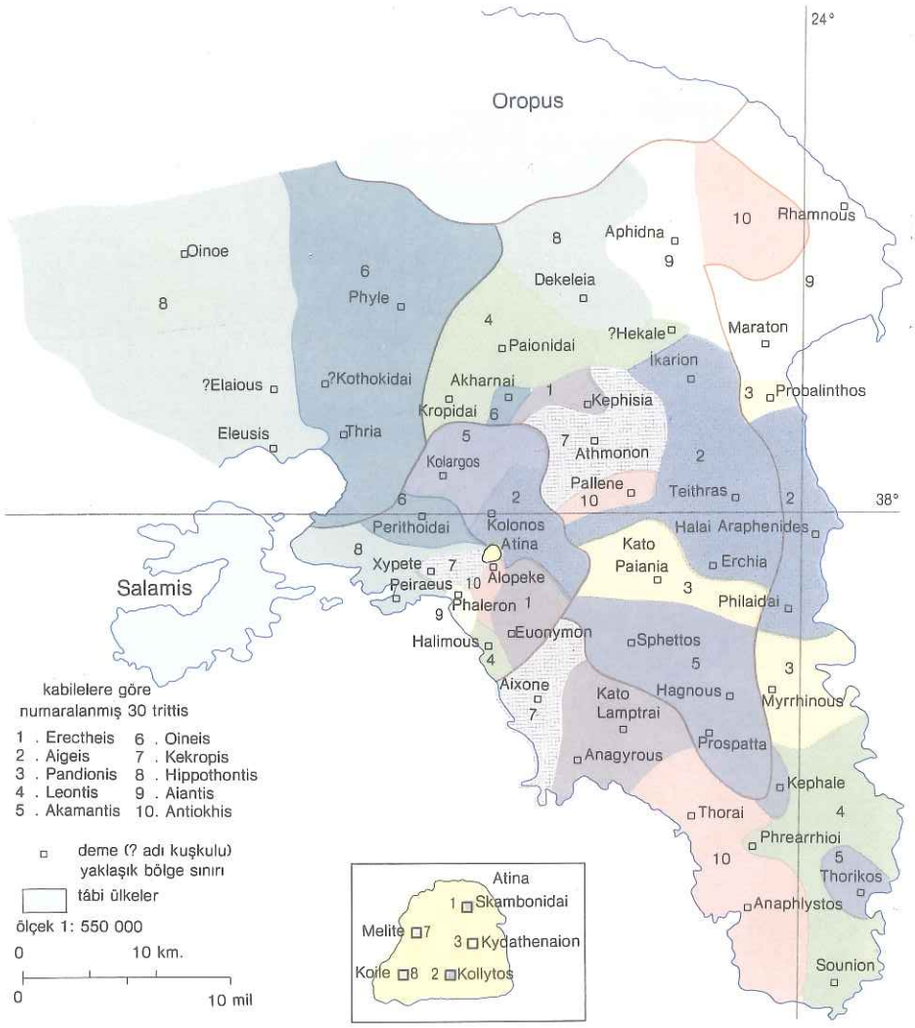
Akragas'ın en gösterişli kalıntıları, ovanın üstünde ve gök veya deniz karşısında silüeti görünen, antik şehrin güney kenarında sıra halinde duran, birkaçı iyi korunmuş tapınaklar dizisidir. Konumu nedeniyle yeri bilerek seçilmiş ve korunmalı büyük bir şehirdi. Delphoi ve Olympia yavaş gelişmişlerdi, Akragas daha ilk baştan doğaya yüklenmişti. Tabiî ki güneydeki kolun kurulması daha sonra olmuştu. Başlangıçta Akragas, içe kendi tarımsal ihtiyaçlarını sağlamaya yönelmiş güçlü bir doğal kaleydi.

Akragas İ.Ö.581'de Rodos'tan ve güney doğuda birkaç mil ilerdeki zengin bir ticaret kolonisi olan Gela'dan oluşmuş bir grup tarafından kurulmuştu. Gela'nın kendisi de, İ.Ö.688'de Rodos ve Girit'ten gelenler tarafından kurulmuştu. Akragas'ın yeni kuruluşu, düşünülerek yapılmış güçlü bir kolonileşme eylemiydi; koloniciler hem Girit'ten hem de daha küçük adalardan gelmişti, ama egemen kültürel etki Rodos'unki, politika da güney Sicilya'da ticaretin çoğunu kontrol eden Gela'nınkiydi. İlk Akragaslı koloniciler kuzeydeki sırta yerleşmişlerdi, fakat bugüne kalan en eski ve en ilginç kutsal yer olan, buğday tanrıçası Demeter'in kaya tapınağı (Sicilya Yunanistan için önemli bir tahıl kaynağıydı), genellikle Demeter'in kutsal yerlerinin olduğu gibi duvarların dışındadır ve duvarlardan daha eskidir. Bunun, Yunanlılar gelmeden önce yerel bir kutsal alan olduğuna ilişkin çömleklerde bazı kanıtlar vardır; önemli bir su kaynağının başında bulunmaktadır.

6'ncı yüzyıl içinde Yunan etkisi, aynı Heuneburg ve Sen nehrinin yukarı kolları üzerindeki Kelt yerleşimi Mont Lassois gibi, orta Sicilya'nın en içlerindeki yerli yerleşimlere sızmıştı. Akragas, zenginliğinin tehlikeli zirvesine, daha sonraki yüzyılda, Sicilyalı Yunanlıların Syrakusalıların etkisi altında sert bir davranışı benimsediğinde erişmişti, ama eski günler barışçıydı. O zamanlar Yunanlılar tüccardılar ve yerli şehirler yukardaki çayırları kontrol ederlerdi. Zeytin ürününün en iyileri barış içinde Kartaca'daki Finikelilere satılırdı. Akragaslılar despotça yönetiliyorlardı ve 5'inci yüzyılın başında, daha başarılı yöneticilerinden biri tiran Theron, kızını Syrakusa'nın güçlü yöneticisiyle evlendirdi. 7'nci yüzyılda soyluların kendi aristokratik klânlarının dışından evlenmeleri olağan olmuştu. Atinalı Kimon yarı Trakyalıydı; ünlü Yunan koloni ailelerinde fazla sayıda Yunanlı-olmayan ad bulunmuştur. Ancak bu, amacı imparatorluk olan bir hanedan ittifakı örneğidir.

Kuzey Sicilya'daki Himera şehrinin Kartacalılarla arası iyi idi; Akragaslı Theron 483'te Himera'yı aldı ve sürülen yönetici, Kartacalıları çağırdı. Daha sonra felâketli bir zafer olduğu ortaya çıkan Himera savaşını, üç yıl sonra kazanan Akragas'dan çok Syrakusa'ydı. Savaş, Delphoi'de güzel bir anıt ve şehrin altındaki savaşın geçtiği ovada, harika bir savaşın anısını kutlama tapınağı yaratmıştı; fakat Himera bir daha hiç varlıklı olamadı ve Kartaca, yüzyılın sonundan önce Himera'yı, (daha önce Theros tarafından alınan) Akragas'ın batısındaki Selinus'u ve sonunda 406'da Akragas'ın kendisini ortadan silmişti. Akragas'ın birkaç kez yeniden kuruluşu olmuştu, hattâ geç 4'üncü yüzyılda kısa bir pastırma yazı yaşamıştı, ama 3'üncü yüzyılda bir Kartaca kalesi haline gelmiş ve daha sonra Romalılar onu Kartaca'nın elinden almıştı.

Yunanlılarla Kartacalılar arasındaki farklar ve Yunan koloni politikasının diğer saldırgan yanları, kargaşa yıllarında yaşayan daha ilerideki Yunan tarihçilerince geriye bırakıldığında abartılmıştı. Fakat, Palermo müzesindeki aynı anda hem Yunan'a aykırı hem de bir o kadar Yunanlı görünen iki Kartaca taş

İ.Ö. 400 civarında Attika ve Atina'nın İdarî bölüm(deme)leri
Herodotos Kleistenes'e Atina demokrasisinin kurucusu demişti. Onun asıl başarısının, Attika'nın ayrıntılı bir kabile haritasını yeniden çizmek olması ilk bakışta şaşırtıcıdır. Ancak demokrasiyi mümkün kılan buydu. Tiran hanedan, bölgesel anlaşmazlıklardan yararlandığı için kendisine yer edinebilmişti. Attika'nın yeni haritası, bölgelerin farklı parçalarını (trittis) on yeni kabilede birleştirmişti. Şimdi bir kabilenin erkekleri aynı alayda birlikte savaşıyordu; ve Baule (Atina meclisi veya parlamentosu), herbirinden 50 üye alınarak yeni kabileler temeline göre yeniden düzenlenmişti. Soylu aileler yerel ve ulusal plânda hâlâ nüfus sahibiydiler fakat bundan böyle fazla serveti olmayanları da Bule'ye gönderen köy(deme)ler olacaktı. Atina'nın parça bohçası kabile sistemi, demokrasiden bile daha uzun ömürlü olmuş ve Roma döneminde de sürmüştü. Bir kişinin kabile ve deme ilişkileri kalıtsal olduğu için oturduğu yeri değiştirse de bu ilişkileri taşırdı.

Solda İ.Ö. 500 civarında yapılan çok büyük bir Dor tapınağın sütunları, hâlâ duvarlarda çıkıntı yapmakta ve Syrakusa katedralinin koridorlarını oluşturmaktadır.

lâhdi, genellikle Paros Yunan adasında yapılan türden bir Finike tipidir. Yunanlıların ve Kartacalıların Sicilya'daki anlaşmazlıkları: ticarî ayrıcalıklar ve herşeyden önce değerli madenler üzerineydi. İngiliz, Fransız ve İspanyolların kuzey ve güney Amerika'daki savaşlarına bazı benzerlikler gösterir. Akragas'ın barışa ihtiyacı vardı. Ticaret kadar tarım ve at yetiştiriciliği ile de son derece varlıklıydı. Pindaros ve Keoslu (Kea) Simonides gibi büyük şairler Akragas'ın koruyuculuğundan yararlanmışlardı. Olympia araba yarışlarını bir Akragaslı kazandığı zaman, şehre, herbirine beyaz atlar koşulmuş 300 araba eşliğinde girerdi. 5'inci yüzyılda bir kişi, 500 atlı için barınacak yer ve değişmelik bir kat giyecek sağlayabilirdi. Akragas şehri, olağanüstü bir durumda kendisine sığınan 2600 kişiyi beslemiş ve barındırmıştı. Ancak, bugün gördüğümüz mimari görkemi yaratan, uğursuzlukların başlangıcı Himera savaşıydı.

Tutsaklar köle oluyorlardı ve 500 köleye sahip olanlar vardı. Kamu yapıları, su kemerleri, hattâ şehrin içinde oldukça büyük bir yapay göl yapmışlardı. Hera tapınağı ve Concordia Uyum tapınağı güney cephеyi taçlandırır. Bu tapınaklar yanlış adlandırılmıştır, ama gerçek antik adları ile ilgili pek az kanıt olduğundan üzerinde fazla durmamak daha iyidir. Uyum tapınağının varlığı kiliseye çevrilerek korunduğu için, belki de Yunan dünyasındaki diğer herhangi bir tapınaktan daha iyi durumdadır. Uyum tapınağının sütunları arasındaki, mükemmel ve Yunan görünümlü kemerli duvar, İ.S. 6'ncı yüzyılda tapınağın kilise olarak değiştirilmesine aittir. (Eksiksiz korunma konusundaki rakibi Atina'daki Theseion -diğer bir yanlış adlandırma- da bir kilise olarak varlığını korumuştur. Fakat Yunan kutsal yerlerinin Hıristiyanlarca bütün uyarlamaları arasında en garip ve en etkileyicisi kesinlikle, Athena tapınağı olan ünlü Syrakusa katedralidir. Bu, Agrigento'daki temizlenmiş ve yetkin anıttan, daha uzun bir tarih sürekliliği sezgisi verir.) Hıristiyan uyarlamalarının başka Akragas örnekleri de vardır. Alımlı küçük S. Biagio kilisesi, Normanlar tarafından Demeter'in kayalardaki kutsal yerinden dik bir patikanın indiği şehir duvarlarının hemen içindeki Demeter tapınağının kalıntıları üzerine yapılmıştı. Çağdaş Agrigento'nun içinde S. Maria dei Greci'de, kilisenin altındaki bir galeride, Theron'un tapınaklarından birinin 5'inci yüzyıl sütunlarının tabanları gezilebilir.

Akragas'ın en şaşırtıcı kalıntıları şimdiki şehrin güneyinde, bir tapınaklar topluluğu arasında yatmaktadır. Bunlar, bir zamanlar devasa bir Olymposlu Zeus tapınağının saçağı altında dikili duran dev figürlerin kalıntılarıdır. Bunlara Himera'dan önce, olasılıkla geç 6'ncı yüzyılda başlanmış ve şehir 406'da düştüğünde hâlâ tamamlanmamıştı. Arkaik Yunanistan'ın sevimsiz, ama gerekli bir yönünü anlatır; çok iri ölçekleri ve kurulmasındaki zorlukları ile Atina'daki Olymposlu Zeus tapınağını hatırlatır.

Bu hantal yapıya barok dememek çok zordur. Mekân ve yerçekimine meydan okumuştur, tekniğin kurnazlıklarını kendinde toplamıştır, mimari kurallarının dışına çıkmıştır. İç duvarları üzerinde, dış duvarlar arasındaki Dor sütunlarına tekabül eden sıvalar vardı. Sakallı ve sakalsız olarak birbirini izleyen devler cüretli birer beceriydiler. Atina'daki Erekhtheion'un kapı saçağını tutan kadınların tersine, yapıyor göründükleri görevi yapmıyorlardı; asıl yükü, aşağıdan görülmeyen, sütundan sütuna uzanan demir çubuklar çekiyordu. Hattâ bu devler tek parça bile değildiler; birçok sütun gibi daha sonra boyanan ve sıvanan blok taşlardan yapılmışlardı. Yekpare taştan yapılmış sütunlar geç bir aşırılıktır. Müthiş azameti, şaşaası, tutkululuğu, savurganlığı ve gözebatan, kendinden pek emin zevksizliği ile bu tapınak, bizim, Pindaros'tan birşeyleri ve Batı Yunanlıların trajik tarihinden daha fazlasını bulabildiğimiz bir dünyayı, zengin kolonilerin görkemli ve kendi seçen yöneticilerinin dünyasını, çekici bir ihtişamı canlandırmıştır.

Ve yine de diğer Yunan şehirleri gibi Akragas, aynı zamanda bir koyunlar ve atlar, mükemmel şaraplar ve ünlü zeytinlikler dünyasıydı ve İ.Ö.600'de Sicilya'nın hâlâ geleneklerinin bütünlüğünü koruyan sağlam bir yerli halkı vardı.

Her ne kadar antik Yunan dünyası, aynı biçimde yiyen, içen ve genellikle yaşayan, aynı tanrılara ve yasalarına başvuran, kendi içine dönük bir dil ve uygarlık birliği idiyse de, İ.Ö.450'den sonra artarak, her fırsatta kendini silâhlı çatışmalarla parçalara ayırmıştı ve birlik veya ortaklık grupları hâlâ bütünüyle yöresel, genel kutsal yerlere dayanmaktaydı. Delphoi'de Apollon, en eski ticaret güçleri, tanrının iyi müşterileri olan Korinthos ve Euboea'yı kayırmış gibi görünmektedir. Delos, Atinalıları ve adalıları çekmişti. Anadolu'daki 12 İon şehrinin kendi tapınakları ve birlikleri vardı. Herhangi bir Yunan toplumunda, başka yerlerde olan şeylere en azından bir gözünü kapamak yaygındı. Kolonicilik riskliydi ve her zaman başarılı değildi. Homeros'tan sonraki ilk ve ondan sonraki en büyük Yunanlı şair olan Arkhilokhos, Paros'tan Thasos'un (Taşoz) kolonileştirilmesi hareketine katılmıştı. Ondan, yaşamın eşitsizliği, fırtınalı denizler, terk edilen silâhlar, kaybedilen savaşlar ve bir eşeğin sırtına benzeyen Thasos adasının koruluk tepesi üzerine bazı sivri ibareler kalmıştır: "doğru değil, zevkli değil, hoş değil."

Yunan madenî paraları

Sikkeler başlangıçta, belli ağırlıkta, üzerilerine çıkaran yetkilileri tanımlayan desenlerin (daha sonra yazıların) basıldığı, biçimsiz değerli maden parçalarıydı. Bu tür sikkeler ilkin İ.Ö.7'nci yüzyılda, Anadolu'da ortaya çıkmış ve bunların kullanımı, oradan Yunan dünyasına yayılmıştı. En eski sikkeler bir altın ve gümüş alaşımı olan elektrumdan kesilirdi. 6'ncı yüzyıl ortasından sonra saf gümüş tercih edilmeye başlanmıştı; 4'üncü yüzyıldan önce saf altının para olarak kullanımı yaygın değildi. Madenî para bir bağımsızlık işareti olduğu için her şehrin kendi baskısı vardı; geniş topraklarda kullanılan tek tip para, bir Helenistik çağ gelişmesiydi. Bu fotoğraflar İ.Ö.600 civarı ile 150 arasında basılan özelliği olan birkaç sikkeyi, harita ise bunların nereye ait olduklarını gösteriyor. Bütün sikkeler gerçek büyüklükleriyle gösterilmiştir.

1. Samos (Sisam) İ.Ö. 600 civarı veya daha önceden, elektrum çeyrekstater. *Yüzü* çizgili yüzey. *Tersi* damga işareti. Doğal altın ve gümüş alaşımı çok ilkel bir sikke.

2. Miletos İ.Ö. 570 civarından, elektrum stater. *Yüzü* Aslan. *Tersi* üç süslü damga. Ayrı ayrı basılan bu üç damga baskıyı kontrol eden üç resmî görevlinin işaretlerini gösteriyor olabilir.

3. Aigina (Eğin) İ.Ö. 560 civarından, gümüş didrahmi. *Yüzü* su kaplumbağası. (Hera tapısı ile ilgili). *Tersi* damga işareti. Bunlar, Aiginalıların ticaretle geniş alanlara yaydıkları, anakara Yunanistan'da basılan ilk sikkelerdir.

4. Lidya, Kroisos, İ.Ö. 560-547, gümüş yarım-stater (Sardis). *Yüzü* Aslan ve boğanın ön tarafları. *Tersi* iki damga. Kroisos, saf altın ve gümüşten ilk para basandı. (karş. no. 1-2)

5. Korinthos İ.Ö. 520 civarından, gümüş stater. *Yüzü* Pegasos (yerel mitolojiden bir figür). *Tersi* resmî damga. Kıstaktaki konumu nedeniyle Korinthos'un hem doğu hem de batı ile politik ve ekonomik bağları vardı.

6. Dikaia İ.Ö. 520 civarı, gümüş stater. *Yüzü* Herakles. *Tersi* kare damga. Kuzey Ege madenleri, birçok erken para basımını beslemişti. (karş. no.9-11)

7. Sybaris İ.Ö. 520 civarı, gümüş stater. *Yüzü* Boğa. *Tersi* Aynı figür ters kabartma. Boğa, sığır bolluğunu simgeler. (karş. no.15) Ters kabartma tekniği, İtalya'nın güneyinde aynı dönemdeki çoğu para basımının özelliğiydi.

8. Syrakusa, İ.Ö. 485 civarı, gümüş tetradrahmi. *Yüzü* Olympia ve başka yerlerdeki uluslararası oyunları anımsatan atlı savaş arabası. (karş. no. 12 ve 27) *Tersi* Syrakusalıların yerleştikleri adadaki narı anımsatan, yunuslarla çevrilmiş Arethousa.

9. Ainos, İ.Ö. 465 civarı, gümüş tetradrahmi. *Yüzü* Hermes. *Tersi* keçi. Kuzey Ege kıyısındaki birkaç şehir gibi (karş. no.6 ve 11) Ainos da yerel gümüşten güzel bir sikke üretmişti.

10. Atina İ.Ö. 440 civarı, gümüş tetradrahmi. *Yüzü* Athena. *Tersi* baykuş ve zeytin dalı. Bu sikke az değişikliklerle İ.Ö. 6'ncıdan 2'nci yüzyıla kadar sürdü. Yerel madenler bol miktarda gümüş sağlıyordu.

11. Mende İ.Ö. 430 civarı, gümüş tetradrahmi. *Yüzü* eşek üzerinde Dionysos. *Tersi* şarap. Bu çizimler Mende'nin ünlü olduğu şaraba değinmektedir.

12. Messana, İ.Ö. 430 civarı, gümüş tetradrahmi. *Yüzü* katır yarış arabası. *Tersi* tavşan ve Pan'ın başı. Yüzü Syrakusa'dan alınmıştır (karş. no. 8); tavşan yarıştaki hıza veya Pan'ın yerel bir tapısına değiniyor olabilir.

13. Persia İ.Ö. 5'nci-4'üncü yüzyıllar, altın dereikos. *Yüzü* Pers kralı. *Tersi* damga. İki metalden oluşan bu, İ.Ö. 510 civarında I. Dareios tarafından çıkarılan sikkede Kroisos'unkinden esinlenilmişti; Sardis yine başlıca para basım merkezlerinden biriydi.[4](karş. no.4) Tasarım yöreden yöreye pek az değişirdi.

14. Rhegion İ.Ö. 390 civarından, gümüş tetradrahmi. *Yüzü* Aslan başı. *Tersi* Apollon. Rhegion, Messana (karş. No. 12) gibi, İtalya ile Sicilya arasındaki konumundan yararlanmıştı.

15. Thourioi İ.Ö. 390 civarından, gümüş stater. *Yüzü* Athena. *Tersi* boğa, Thourioi, İ.Ö.444'de Atinalılar tarafından (bu nedenle Athena) Sybaris toprakları üzerinde kurulmuştu (bu nedenle boğa, karş. No. 7).

16. Aspendos (Belkıs) İ.Ö. 380 civarından, gümüş stater. *Yüzü* iki güreşçi. *Tersi* sapancı. Bu, madenî paranın, doğu Akdeniz'e yayılmasına (karş. no. 18) örnek gösterilebilir; bu sikke Anadolu'nun güneyinde yaygın olarak kullanılırdı.

17. Khalkidikia Birliği İ.Ö. 375 civarından, gümüş tetradrahmi (Olinthos'ta basılmış). *Yüzü* Apollon. *Tersi* lir. Philippos, kendi altın ve gümüş paralarında, bu güçlü birliğin madenî paralarından örnek almıştır (karş. no. 22).

18. Tyre (sur) İ.Ö. 360 civarından, gümüş şekel. *Yüzü* Melkart, deniz üzerinde bir hippokampusa (yarı at yarı balık mitolojik bir hayvan) binmiş. *Tersi* başı kancalı çoban sopası ve harman döveni (Mısırlı soyluluk amblemleri) taşıyan baykuş. Madenı paraların Yunan dünyası dışına yayılmasının (karş. no.16) diğer bir örneği; tersi, her yerde bulunan Atina tetradrahmisine (karş. no. 10) bir şeyler borçlu olabilir.

19. Thebai İ.Ö. 4'üncü yüzyıl ortasındann, gümüş didrahmi. *Yüzü* Boeotia kalkanı. *Tersi* Amfora. Bu kalkan, Boeotia birliğinin armasıydı. Epaminondas'ın egemenlik döneminde basılmıştı.

20. Lampsakos (Lâpseki) İ.ö. 350 civarından, altın stater. *Yüzü* Zeus. *Tersi* Pegasus. Her yıl altın sikke kesilen ilk Yunan darphanelerinden biridir; dareikos gibi (no. 13) böyle staterler uluslararası bir altın dolaşımı sağlamıştır.

21. Ephesos İ.Ö. 350 civarından, gümüş tetradrahmi. *Yüzü* arı. *Tersi* erkek geyik ve hurma ağacı. Her iki hayvan da, en ünlü tapınağı Epiesos'ta bulunan Artemis ile ilgilidir; Leto Apollon ve Artemis'i Delos'ta bir hurma ağacının altında doğurmuştu.

22. Makedonya II. Philippos, İ.Ö. 359-336, altın stater. *Yüzü* Apollon. *Tersi* savaş arabası. Apollon. Philippos'un 348 de dağıttığı Khalkidikya birliğinden alınmıştı; savaş arabası Olympik bir zaferi kutluyordu. Philippi'deki (Filibe) yerel altın madenleri düzenli para basımını sağlıyor.

23. Taras (Toranto) İ.Ö. 330 civarından, gümüş stater. *Yüzü* savaşçı ve at. *Tersi* yunus binicisi. Böyle modeller uzun süre Taraslılarca yapıldı. Bu sikkeler sık sık, Yunan şehirlerini İtalyan kabilelerine karşı korumak için paralı asker kiralamakta kullanıldı.

24. Makedonya Büyük İskender, İ.Ö. 336-323, gümüş tetradrahmi (Aleksandria (İskenderiye). *Yüzü* Herakles kılığında İskender. *Tersi* Zeus. İskender, ele geçirilen Pers hazinesini sikkeye çevirerek sayısız darphanelerden tek tip bir madenî para çıkarttı.

25. Trakya Lysimakhos, İ.Ö. 322-281, gümüş tetradrahmi (Pella). *Yüzü* Büyük İskender. *Tersi* Athena. Lysimakhos, İskender İmparatorluğu'ndan kendi payı olarak Trakya ve kuzey batı Anadolu'yu kazandı; yani aynı zamanda Makedonya kralıydı.

26. Mısır I. Ptolemaios, İ.Ö. 322-282 gümüş tetradrahmi (Aleksandria). *Yüzü* aegis takan Ptolemaios. *Tersi* yıldırım üzerinde Zeus kartalı (Ptolemaios'un özel işareti). Ptolemaios, İskender gibi (karş. no. 24) tanrısal nitelikleri ile resimlenmiştir. Bu resimler hanedan boyunca sürdürüldü.

27. Syrakuşa II. Hieron'un karısı Philistis, İ.Ö. 274-216, gümüş tetradrahmi. *Yüzü* Philistis. *Tersi* savaş arabası. (karş. no. 8) Hieron yönetiminde, bir Roma bağlaşığı olarak Syrakusa, son defa bağımsız olarak zenginleşti.

28. Pergamon (Bergama), I. Attalos, İ.Ö.241-197, gümüş tetradrahmi. *Yüzü* Philetairos (henadanın kurucusu). *Tersi* Athena. Attalos Lysimakhos'un (no. 25) Anadolu'daki bir vârisiydi. Ptolemaioslardaki gibi (karş. no. 26) kurucunun portresi hanedan boyunca sürdürülmüştü.

29. Baktria, Antimakhos, İ.Ö. 180 civarından, gümüş tetradrahmi. *Yüzü* Antimakhos. *Tersi* Poseidon. Sadece sikkelerinden tanınan bir kral.

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

27

28

29

30

31

32

33

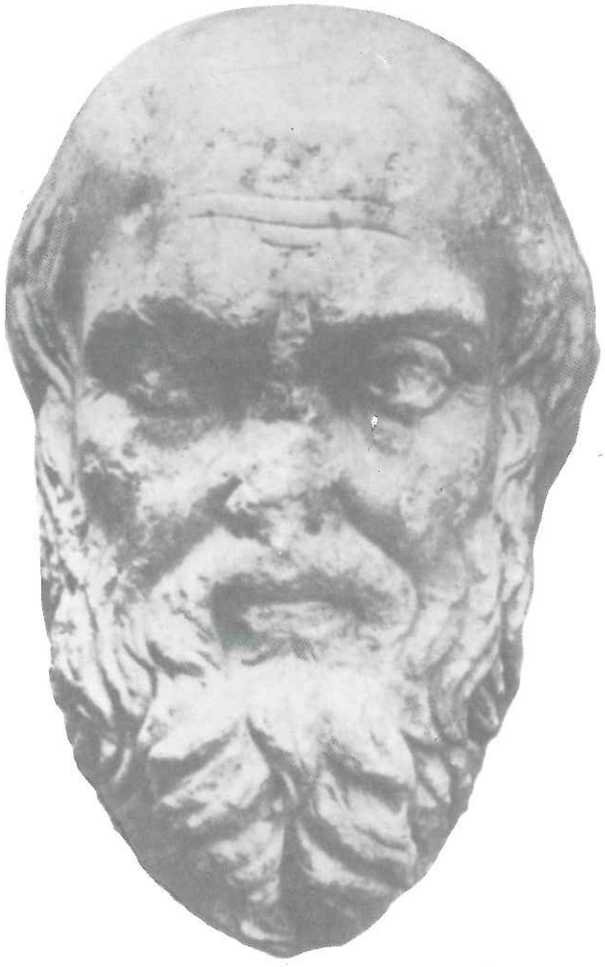
30. Makedonya Perseus, İ.ö. 178-168. *Yüzü* Perseus. *Tersi* meşe çelengi içinde yıldırım üzerinde bir kartal. (Dodona Zeus'u ile ilgili). Makedonya'nın bu son kralı İ.Ö. 168 yılında Pydna'da Roma tarafından yenilmişti.

31. Suriye IV. Antiokhos, İ.Ö. 175-164, gümüş tetradrahmi (Antiokhos). *Yüzü* IV. Antiokhos. *Tersi* Zeus. IV. Antiokhos Yahudileri Helenleştirmeyi denedi; onun Mısır'a karşı saldırganlığı, Roma'nın araya girmesiyle engellendi.

32. Baktria Eukratides, İ.Ö. 170-150 civarında, gümüş tetradrahmi. *Yüzü* atlı miğferi giyen Eukratides. *Tersi* Dioskur'lar. Baktria krallarının en güçlüsü Eukratides, kuzeybatı Hindistan'ın bazı bölgelerini ele geçirdi.

33. Myrina İ.Ö. 160 civarından, gümüş tetradrahmi. *Yüzü* Apollon. *Tersi* Defne çelengiyle Apollon. Roma yönetimi altındaki bazı Yunan şehirlerinin sikke kesmelerine izin verilmişti. Not: 25-33'e kadarki paraların tersleri gösterilmemiştir.

EDEBİYATIN GELİŞİMİ

Bu kafanın zamanında yapılmış olmamakla birlikte, ona birçok kuşaklar boyu değer verenler için tekrar tekrar kopya edilmiş bir Herodotos başı olabileceği ileri sürülmektedir.

Erken 5'inci yüzyılda, Yunan tarihi, yazılı kaynaklardan bir açıklık ve ayrıntı bolluğu edinmiş ve aynı zamanda giderek daha fazla Atina'da yoğunlaşmaya başlamıştı. Bu, bütün tarihçilerin Atinalı olması nedeniyle değildi. Herodotos Anadolu'daki Halikarnassos'tandı (Bodrum) ve babasının adı, bir yerli Karya adıydı; kendisi bir sürgün ve daha sonra batıda bir koloniciydi, ama yıllarca Perikles Atina'sında yaşamayı yeğlemişti; pek güvenilir olmasa da akla yakın söylentilere göre, Sophokles'in arkadaşıydı. Atina'da 5'inci yüzyılda çiçeklenen akımlar başka yerlerde ve daha önce başlamıştı. Fakat, başka nedenle olmasa bile, salt, 5'inci yüzyılda Atina'dan öteye gittikçe dünya zaman içinde daha geri gidiyor gibi geldiğinden, Atinalıları kendi değerlendirmelerine göre kabul etmek yararlıdır. Ta uzaklarda, Holstein'de, Demir çağı ve geometrik şekilli çömlekçilik ancak 7'nci yüzyılda başlamıştır. İsa doğduğu zaman, Peloponnesos'un kuzey batısında hâlâ kayalara tapılıyordu. Daha önceki kuşaklarda Anadolu'da Miletos, Ephesos ve Kolophon'da, Samos'da ve Kiklad adalarından Syros'da büyük bilginler yaşarken, 5'inci yüzyılda bunlar Atina'ya geldiler. Aynı şey destan şairleri için de geçerliydi. 6'ncı yüzyıl ortasında İonia'nın Perslerin eline geçmesi, düşünsel yaşamın merkezini kaydırmıştı. Hattâ bundan sonra bile, filozof Protagoras ve Demokritos, her ikisi de Trakya'da varlığını koruyan bir İon kolonisi Abdera'da yetişmişti ve batıdaki koloniler 5'inci yüzyılda hâlâ düşünsel hareketler doğuruyorlardı. Ancak Atina merkezdi.

Dramatik şiir

Aiskhylos'u tam bir Atinalı yazar ve dramatik şiiri de eşsiz bir Atina başarısı olarak düşünürüz. Ancak koro şiirinin, tragedyalar daha koro liriklerinden gelişmeden önce, eski ve yabancı bir tarihi vardı. Atina komedyasında ünlü bir eski koro liriği aktarılabilir veya uyarlanabilirdi; bu Spartalı şair Alkman'dan olabilirdi. Lirik parçalardaki Dor benzeri renkleri ve *iambus* ölçüsü kullanılan mısralardaki İon etkisi ile tragedyanın garip lehçesi geleneklerin bir karışımından çıkmıştır. Ama, ülkeden ülkeye gezen anlatısal kahramanlık şiirlerindeki lehçeler gibi Homeros'un lehçesi de karışıktı. Atina Yunancası bile salt İon lehçesi değildi. Fakat Atina tragedyasının altında yatan törensel biçimler, her ne kadar bütün Yunanistan'da akrabaları olsa da tamamen yereldi.

Ayrı ve Atinalı olmayan bir gelenek tragedyada değil komedyada varolmuş gibi görünmektedir. Her yerde taklit danslarının ve şenlik farslarının olduğunu kabul etmeliyiz; bunların birçok çeşidini birçok yerde biliyoruz. Sicilyalı Epikharmos, 5'inci yüzyıl başlarında yetkin komedilerini, belki de farsın kurallarını Megara'dan miras almış görünen daha eski bir komedya yazarının, Selinuslu Aristoksenes'in eserlerine dayanarak yazmıştı. Bu gelenek konusunda acınacak kadar az şey biliyoruz. En iyi Atina kuşağının bile tek komedya şairi, oyunlarından bazıları tam olarak elimizde olan, Aristophanes'dir. Horatius'un mükemmel eleştirel zekâsının Aristophanes ile eşit değer biçtiği ve bizim parça buçuk bilgimizin de Horatius'un değerlendirmesini doğruladığı ustalar olmalarına rağmen, Kratinos ve Eupolis'in neredeyse elimizde hiç eseri yoktur. Epikharmos'un geleneği Syrakusa'da 5'inci yüzyıl ortalarına kadar sürdü, tıpkı yine Syrakusa'da Sophron'un eserleri gibi. Yine, Sophron'u da, ancak onun önemini kavrayacak kadar biliyoruz; elimizde onun oyunlarının hiçbir önemli kalıntısı yok. İ.Ö.300 civarında Rhinthon adında diğer bir Syrakusalı, birkaç küçük parçası elimize geçen yazılı farslar bırakmıştı ve üçünden en az ilginç o olduğu için, ne yazık ki, sadece ona dayanarak, bilgimizi sayısız bir güney İtalya fars vazo resimleri türünden tamamlayabiliyoruz.

Atinalılar dikkate değer bir teknikler dağarcığını miras almışlardır. Atina'nın *iambus* altılı ölçüsü, o zamandan Shakespeare'in olgun dizeleri gibi satırdan satıra kayan ve ivme kazanan bir uyum ile daha Solon tarafından inanılamayacak kadar akıcı ve güçlü bir biçimde kullanılmıştı. Bu belki de Solon veya onun öncellerinin bu ölçüyü, tıpkı Shakespeare'in yaptığı gibi, gerçek konuşmada kullanmaları nedeniyle oluşmuştur. 1580'de İngiliz *iambus* beşli ölçüsü daha yeni veya yeniden keşfedilmişti, buna rağmen 1590'a gelindiğinde Shakespeare'in eserleriyle karşılaşıyoruz. Yunan ölçü ve uyaklarındaki gelişme de bu kadar hızlı olmuş olabilir, ama en büyük yenilikler dö-

Karşı sayfa Büst resimlerinin ilk sırası, soldan sağa doğru:

Herakleitos (İ.Ö. y. 540-y. 480), her şeyin değiştiğini (aktığını), bütün şeylerin (özellikle karşıtların) birbiriyle ilişkili olduğunu ve temel öğe olarak ateşi vurgulayan, Ephesoslu filozof.

Aiskhylos (İ.Ö. y., 525-456), büyük drama ozanlarının (oyun yazarlarının) ilki, Eleusis'te doğmuş, Marathon'da çarpışmış ve *Oresteia*'sının sahnelenmesinden hemen sonra, Gela'da ölmüştür.

Sokrates (İ.Ö. 469-399), Platon da Ksenoplon da öğrencileri arasındaydı; bunların her ikisi, gerek Sokrates'in kişiliği, gerekse felsefesi hakkında uzun uzadıya yazmışlardır.

Platon (İ.Ö. y.429-347), Sokrates'in öğrencisi ve Atina'da kurduğu akademia'da, başkalarının yanısıra, Aristoteles'in de öğretmeni.

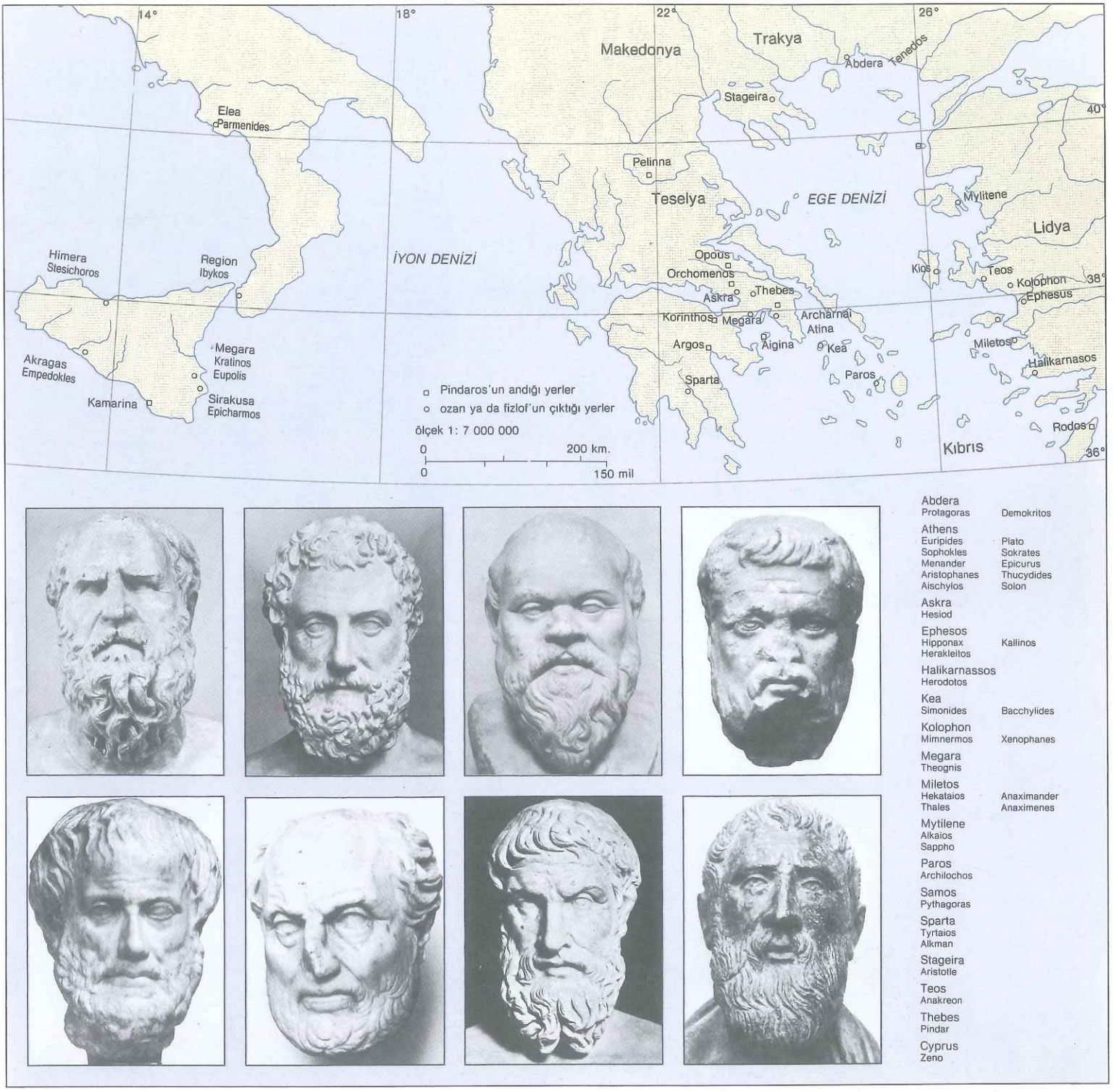
İkinci sıra:

Aristoteles (İ.Ö. 384-322), Khalkidikia'da doğmuş, Platon'un öğrencisi, Büyük İskender'in öğretmeni olmuş, Theophrastos'la birlikte Atina'da Peripatetik Okulu kurmuştur.

Thukydides (İ.Ö. y.460-y. 400) Atinalı deniz komutanı, büyük *Peloponnesos Savaşının Tarihi*'nin yazarı.

Epikuros (İ.Ö. Y. 341-270) Samos doğumlu Atinalı, Epikurosculuğun, Hıristiyan düşünüşünü de etkileyen, materyalist, koşullu bir hazcılık ve barış felsefesinin kurucusu.

Zenon (İ.Ö. 335-263), Kıbrıs'taki Kitionlu, Atina akademia'sında öğrenim görmüş; vakar felsefesi Stoacılığın kurucusu.

Yunan dünyasının ozan ve filozofları
Ozan ve filozofların çıktıkları şehirleri ve düşünce dünyasının yavaş yavaş bir merkeze kaydığını gözlemlemek ilginçtir. Thebaili Pindaros, sanatını Atina'da öğrenmiş; sofistlik ve kandırıcı rhetorika da orada gelişmiştir.

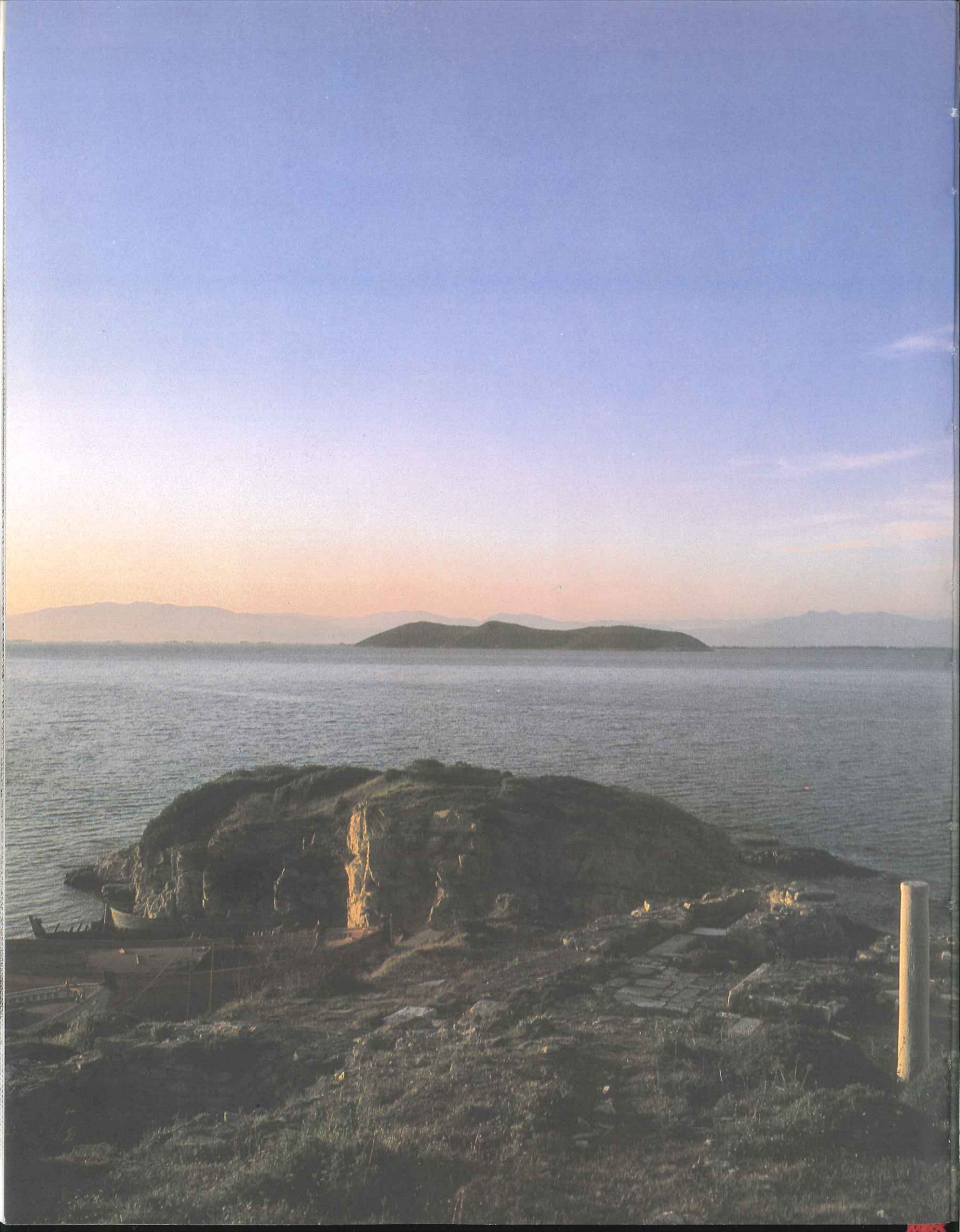
nemi tragedyanın doğumundan en az 100 yıl önce meydana gelmişti.

Paroslu Arkhilokhos

Dize uyaklarındaki gelişmeyi ve aynı zamanda Ephesoslu Hipponaks'ın harika gülünç ve sövgü dolu şiirlerini daha da geriye, ustaların en büyüğü Paroslu Arkhilokhos'a kadar götürmek mümkündür.

Paros Demeter'e adanmıştı ve bir zamanlar Demetrias olarak bilinirdi, Thasos'u (Taşoz) kolonileştiren ve bu adaya Demeter gizeminin bir rahibesini getiren de şairin atası, belki de büyük büyükbabası Telesikles'ti. Yunanlıların *iambus* ölçüsünün, kaynağının ve geleneksel konusunun, Demeter'in gizleri ile bağlantılı olarak, o anda söylenen (doğaçlama) gülünç sövgüler ve açık saçık sözlerinden geldiğini düşündüklerini biliyoruz. Çağdaş okuyucuya, bir halk topluluğu önünde o anda söylenen dizelerin âni bir çekiciliğinin ve ısırıcılığının olabileceği inanılmaz gelirse, Girit'te hâlâ yaşayan, tasarlanmadan söylenen uyaklı beyitler, *mantinades* geleneğini ve şenlik oyunlarının *iambus* ölçüsü ile olduğu ve her zaman manzum olarak, aktörler ile dinleyiciler arasında hazırlıksız karşılıklı atışmalarla kesildiği Peloponessos'un batısındaki Zakynthos adasının geleneklerini hatırlatmak yeter.

Arkhilokhos 7'nci yüzyılda yazıyordu ve her ne kadar çalışmaları yazıya dökülen ilk şair o olabilirse de, ilk *iambus* şairi olduğunu düşünmemiz için bir neden yoktur. Büyük büyükbabası gibi babasının adı da Telesikles'di, ama annesi Enipo adlı bir köle kadın-

Solda Thasos (Taşoz) adasının, Hebraiokastro, Yahudi Kalesi üstünden Trakya kıyısına bakan bir ucu. (Kökeni açıklanmayan eski anıtların bulunduğu yerlere bu adın verilmesi olağandı-bu âdet, belki insanlığın yazımlanmış tek geçmiş öyküsü olarak Eski Ahid'e bir araştırmaya dayanmaktadır.)

Sağdan Bu vazo, 5. yüzyıl Atinalılarının bir merakını göstermektedir: özellikle akşam partilerinde şarkılar söylenirdi. Burada, Midilli adasının arkaik ozanları, Sappho ve Alkaios, geçeli çok olmamış bir çağın aristokrat ozan ve şarkıcıları olarak resmedilmişler.

dı, bu nedenle de piçti, yani 7'nci yüzyılın veraset yasalarına ve yurttaşlık haklarına göre pek kötü bir durumdaydı. Fakir bir adamdı, bir keresinde Thasos'a gitmişti, bir başka zaman paralı askerlik yapmıştı, yenilgileri yaşamış ve Naksos'a karşı savaşta ölmüştü. Onun kahramanlık karşıtı tutumunun yaşamın her alanındaki gerçekçiliğinin ve dizilerinin güç ve eşitliliğinin, Yunan şiirinde daha ileriki herhangi bir tarihte, en azından geç 5'inci yüzyıldaki Aristophanes'e kadar eşine rastlanamayacak kadar bir çağdaşlığı vardır. Fakat yakınlarda bulunan Arkhilokhos tarafından yazılmış aşk şiiri, şimdi onun ününü, antik zamandaki gibi Homeros'dan hemen sonra gelen ününe yükseltmiştir. Bu, bir kızı kendisiyle yatmak için ikna edişini anlatan, yumuşak ama canlı tasvirde, doğrudan ama aynı zamanda birçok değişik tonda konuşur ve şiirin olanaklarını iliğine kadar kullanır.

Erken Lirik şairler

7'nci yüzyılın ikinci yarısında koro lirik şiiri, daha Alkman'ın eserlerinde olgunluk ve karmaşıklığa erişmişti; yüzyılın sonundan önce bireysel şarkının ustaları, Alkaios ve Sappho, Lesbos adasında büyüyorlardı. Alkman, Sparta'da yaşamış ve eser vermişti, ama ileriki kuşaklarda Sparta'dan daha mutlu bir toplumda tanınacaktı. Sardis'de doğmuş gibi görünmesine rağmen, kesinlikle Lidyalı değil Yunanlıydı. Birçok eski toplum gibi, arkaik Yunanistan'ın da çok çekici bir özelliği olan yaşamdaki yalın sevinci yansıtması nedeniyle, Alkman'ın şairler arasında özel bir yeri vardır. "Genellikle dağların tepesinde, tanrılar ne zaman şölen günlerinin keyfini çıkarsalar, altın bir kova, büyük bir aslan sütü kabı ile sen kendi ellerinle Hermes için parçalanmamış büyük bir kalıp peynir yaparsın." Bunun gibi fantezilerde, tanrılar çok hafife alınmıştı; köylülerin, bildik insanca peynir yapma uğraşı, kovaların altından olduğu, şenliklerin dağ tepelerinde yapıldığı ve sütün dişi aslanlardan geldiği bir tanrılar dünyasına düpedüz aktarılmıştır.

Alkman'ın en ünlü şiiri ve onun eserlerinden elimizdeki en uzun parça, genç kızların topluma katılma şenliği, güçlü tarımsal renkleri olan dans ve şarkılarıyla dinsel bir gece töreni için yazılmıştı. Şiirin canlılığı ve çekiciliği yeterince çarpıcıdır, ama şakacı imâları, havanın bir mahremiyetini, kutlamanın küçük yerel ölçeğini esinlemektedir. Eğer Profesör Huxley'in cüretli bir sanısı doğru ise, ki ben doğru olduğunu sanıyorum, Alkman'ın bir diğer şiir parçası, kızların bir yüzme ve dalma şenliği töreni için yazılmıştı. "Tatlı şarkılar söyleyen güzel sesli bâkireler, artık bacaklarım beni taşıyamıyor; keşke, keşke halkyonların saçtığı dalgaların serpintileri üzerine uçan, mutlu deniz moru kutsal kuş, Kerylos olsaydım." Gece dansı şiirinde kendilerine at dedikleri gibi, bu yorumlamada da halkyonlar Spartalı kızlardır; efsaneye göre Kerylos, yaşlanınca halkyonların kendisini besledikleri bir kuştur.

Sappho'nun şarkıları ve daha az bir oranda da Alkaios'unkiler, belirli durumlardaki kişisel duyguları anlatırlar. Soylu yaşamın bütün çağlarda bulunan kayıtsızlığı ve ince güveni ile, Sappho şiirlerinde, hiçbir zaman açık seçikliğini yitirmeden neşeyle ve hoş biçimsel karmaşıklıklarla kalbini açığa vurur. Bize, bazı bakımlardan manastırda okuyan bir kız öğrencinin tutkularını hatırlatan sevi hayatının ayrıntılarını anlatır. Belki Arkhilokhos da bu kadarını anlatmaktadır, fakat ipuçlarını ve tutkulu duyguların ayrıntılı tasvirini vermeden. O da tutkuyu aktarır ve daha az kelime ile daha keskin biçimde. Ancak Sappho daha özlem doludur daha çok sürünür, her ne kadar hem güçlü bir şair hem de ince bir şairse de, inceliği gücünden baskındır.

Lesbos'un baş şehri Mytilene, Sappho ve Alkaios'un yaşamları süresince tiranlıktan tiranlığa savruldu. Daha İ.Ö. 610 civarında Alkaios'un erkek kardeşleri bir tirana karşı Pittakos'un yanında savaşıyorlardı; 606'da ise, Alkaios Pittakos yönetiminde Atinalı kolonicilere karşı savaşmaktaydı. Onun büyük nefreti daha sonraki tiran Myrsilos'a karşıydı ve ondan kurtulmak için girişilen başarısız bir denemeden sonra sürgüne gitmişti. Peşinden daha kötüsü geldi; Pittakos sürgündekileri terk edip iktidar için Myrsilos

ile birleşti. Alkaios bir zamanda Mısır'a ve Sappho'da Sicilya'ya gitti. Alkaios Trakya'yı biliyordu ve Lidyalılarla ilişkileri vardı. Bir zamanlar Sappho'nun ailesinin Anadolu anakarasında toprakları bulunmaktaydı, erkek kardeşi Mısır'da Naukratis'te ticaret yapıyordu; Alkaios'un erkek kardeşi Babil kralı için bir paralı asker olarak savaşmıştı. Sappho'nun kız arkadaşları Kolophon ve Miletos gibi yerlerdendi; bir tanesi Lidya'da kaybolmuştu.

Bu yaşamlara uzun sürmüş demek zordur, ama ayrıcalıklıydılar. Sappho'nun düğün şarkıları ve Alkaios'un politik şarkıları, erken canlanma sürecindeki Yunan edebiyatının önemli başarıları arasındadır. Her iki şair de şarkılarının birçoğunda benzer uyaklar, fakat çok farklı etkilerle bir dört dizelik kıt'a türü kullanmışlardı. Bu basit görünen biçimleri müzik tarihi açısından izlemek veya yaygın ve değişken bir halk sanatı mı, yoksa başlangıçta bireysel sanatçıların bilinçle yaratılmış özgün eserleri mi olduklarını kestirmek mümkün değildir. Fazla bir fark olması gerekmez. Lesbos'un kıt'a biçimlerinin o belirli lehçe içinde gelişen özel ve çok eski bir antik müzik geleneğine ait olduğu yeterince açıktır; destanlarda kullanılan altılı ölçünün de aynı geleneğe dayandığı ileri sürülmüştür. Bu şüpheli kalmaktadır. En azından zengin bir şarkı geleneğinin çiçeklendiğini ve bunun Sappho ve Alkaios tarafından kullanılmasının özel bir gelişme olduğunu söyleyebiliriz. Bunu ele alışlarını bir ölçüde, mavi kanları ve toplumsal konumları belirlemişti.

Benzer dört dizelik kıt'alar 100 yıl sonra Atina'da kullanılıyordu; demokratların olduğu kadar son aristokratların siyasal manzumelerinin birçoğu da böyle yazılmıştı. Tanrılara yakarışlar da böyleydi -Alkaios da bu kıt'alarla ilâhiler yazdığına göre, bunların kökeninin ilâhiler olması pekalâ mümkündür. Geleneksel şarkıların kıt'a biçimini siyasal ve çok kişisel kullanımda ilk uyarlayanların ve birbirlerine bağlı kıtalarla uzun şarkılar düzenleyenlerin de 7'nci yüzyıl soyluları oldukları kolaylıkla düşünülebilir.

Lirik şiir ve iş şarkıları Homeros'tan önce vardı ve erken Yunan şairlerin çok gelişmiş ritm duyguları, Anadolu'ya oldukça fazla şey borçlular gibi görünmektedir. Bir kıt'a biçiminin sınırı bir insan nefesidir. En azından 5'inci yüzyıla gelindiğinde karışmaya başlayan biçimlerin çeşitliliği, herşeyini bu kadar çok adanın göreli, ama tam olmayan soyutlanmışlığına ve Anadolu'daki bu kadar çok geleneğin birden bulunmasına borçludur. Bugün tesadüfen bilebildiğimiz görece az sayıda şairin kişisel katkılarını fazla abartmamalıyız.

Yazı, düzyazı ve şiirdeki gelişmeler

Sorun, şiirin erken olmasından çok, düz yazının geç kalmasıdır. Geç 6'ncı yüzyılda şiir hâlâ tarih alanında düzyazı ile takışıyordu; çünkü şiir, unutulmaz kılmanın geleneksel aracıydı. Bununla birlikte, erken düzyazı birçok şiirsel araçlar kullanmıştır; insanlar böyle konuştuğu için değil (aslında, bildiğimiz kadarıyla, pekalâ öyle yapmış da olabilirler), bunlar daha kolay akılda tutmaya yaradıklarından. Yazılı düzyazı keşfedilmek zorundaydı ve bu süreç de yavaştı.

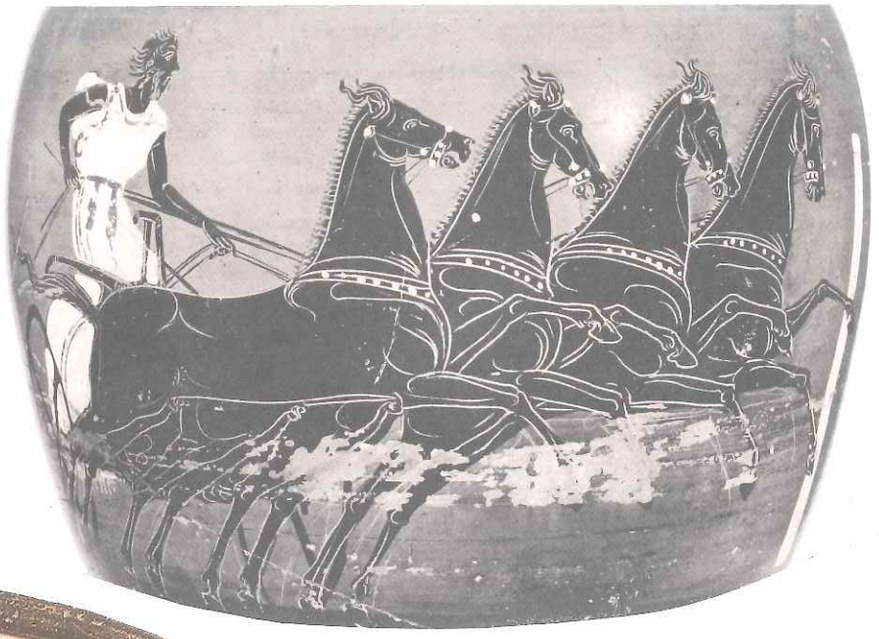
Yazılı veya kazılı şiir mezartaşı yazıtı veya özdeyiş, Yunanistan'da İ.Ö.8'inci yüzyıla kadar varolmuş olamaz. Elimizde 600'den önce beş, 730'dan önce ise sadece bir tane var; 6'ncı yüzyılda varlığını sürdüren ağıt şiirlerinin altılı hece şiirlerine oranı üçte bir olmakla birlikte, biri dışında hepsi altılı ölçü ile yazılmıştır. Altılı hece başlangıçta kullanılan doğal ölçüydü, çünkü bu epiğin ve doğaçlama (irticalî) ağıtın eskiden beri yerleşmiş geleneksel vezniydi. Ağıt şiiri daha ayrıntılı bir doğu türüdür. Bir ağıt ileriki kuşakların dilinde yaşayacak ve hatırlanacaktır. Arthur Leary için Gal dilinde yazılan ağıt geç 18'inci yüzyılda düzenlenmiş, fakat hiçbir zaman yazıya dökülmemişti; Kerry balıkçılarından bu yüzyılda derlenmiştir. Yunanistan'ın güneyindeki orta çatalda, Mani'de ağıt yakma her ne kadar tamamen belirli bir biçim içinde olsa da, doğaçlama ve nazım biçiminde oluşur; ağıtlar uzun yıllar kelime kelime hatırlanır.

Ancak, en azından yüzeysel bir bakışla bütün bu şairler, nisbeten basit şeyler yazmışlardı. Yunan koro şiirinin teknik biçimleri muhtemelen yazının etkisi ile karmaşıklaştı; zor ve incelikli şiirlerle uzun, başıboş cümleler ancak yazılarak ölümsüzleştirilebildiği için bilinçli olarak yazıya döküldü. Pindaros'un bazı eserleri sahnelenirken bazı kulakların duyması için pekalâ fazlaca incelikle karmaşık veya fazlaca çok sesli gelmiş olabilir; ne de olsa aynı şey orkestral çokseslilik için de geçerlidir. Bu hareket uluslararasıydı; 6'ncı yüzyılda Himeralı Stesikhoros, Phegionlu İbykos ve Teoslu Anakreon birbirlerine benzemezlerdi, ancak üslûpları Lesbos'unki gibi yerel değildir. İbykos,

Solda Güney İtalya'da Yunanlılarca yapılmış bir 4. yüzyıl kırmızı-figürlü çanağı üstünde, Thebai kralı Pentheos Mainadlarca parçalanmak üzere. Bu, Euripides'in *Bakkhalar*'ının konusudur; ama onunla öykünün buradaki anlatılışı arasında kimi ayrıntı farkları vardır; zaten böyle bir şiddet görüntüsü, sahnede hiç gösterilmezdi.

Aşağıda bu resim, besbelli, Klytaimnestra'nın öldürülüşüdür. Şimdi Ferrara müzesinde bulunan bir içki kabına çizilmiştir. Gerçeklikten çok, canlılığı yansıttığı söylenebilir; eğik zeytin dalları, devrilmiş üçayaklı sehpalar ve amansız sunaklar arasında geçen öykü, biraz vahşice kaçmış.

Güzel at takımları, bu eski pişmiş toprak tasvirlerden Venedik'teki San Marco'nun tunç at heykellerine kadar, Yunan sanatının hiç değişmeyen konumlarından biridir. Burada da, aynı konuyu, biraz beyaz boya kullanılmış siyah figürlü bir ödül amforası üstünde, gerçekçi anında yakalıyoruz. Bu atlar zengin bir soylunun onurudur; onun için uluslararası bir şenlikte yarışacak ve sahiplerine şan-şerf getireceklerdir. Pindaros atları ve at-yetiştiricilerini över, ama hiçbir jokeyi anmaz, hiçbir araba sürücüsünü anmaz. Resimdeki sürücü, belki profesyonel bir eğitici ya da ola ki, atların sahibidir.

oldukça garip bir biçimde, tiran olmamak için İtalya'dan sürgüne gitmiş ve Samos'un (Sisam) Polykrates sarayında çalışmıştı; Anakreon, Anadolu kıyısındaki doğum yerine göre daha uygun olarak, Persler gelince ülkesini terk etmiş, Trakya'da Abdera'nın kurulmasına yardım etmiş, İbykos gibi Polkrates yönetiminde çalışmış ve Atina'da ölmüştü. Samos'ta beğenilen üslûbun aşk şiirleri olduğu anlaşılıyor. Burada, belli bir toplumsal debdebe içinde yaşayan şairlerle ilgiliyiz; üslûbuna bakarak aynı şey Stesikhoros için mümkün, Pindaros içinse kesinlikle geçerli görünmektedir. Pindaros'un birçok şehirde aile ilişkileri vardı; ama geç 500'lere gelindiğinde onun sanatını Atina'da öğrenmek doğal görünüyor.

İlk bakışta, Yunan şiirinin yaygınlaştıkça karmaşıklaşmış, özelleştikçe de basitleşmiş olması şaşırtıcıdır. Stesikhoros ve İbykos kamusal din törenleri için şiirler yazmışlar, bütün Yunanlıların kutsal mitolojilerini övgüyle anlatmışlardı; vurgu, yüreklilik, parlaklık ve onur üzerinedir. Stesikhoros, bazıları çok beğenilen yeni olaylar türetecek kadar yenilikte ileri gitmiştir. Bu şairlerin üslûpları temiz ve dilleri çarpıcıdır; süslerine rağmen oldukça kolay anlaşılır. "Hyperion'un oğlu Helios, Okyanusu geçmek ve Kutsal, karanlık gecenin derinliklerinden annesine, sevgili karısına, sevgili oğullarına erişmek için altın kazanın içine girdi; daha sonra Zeus'un oğlu yürüyerek defnelerle gölgelenmiş koruya daldı." Stesikhoros'un bu dizeleri, Herakles'in, güneşi, battığı batıdan doğduğu doğuya kadar kendisini onunla birlikte altın bir kazan içinde dünyanın karanlık yanı boyunca dolaşarak taşımaya zorlaması ile ilgilidir.

Aynı dönemin görsel sanatlarında yansıyan bu konuların debdebesinin ve yürekliliğinin bile uzun bir tarihi vardır; bunlar, Homeros'un ilâhilerinde ve bazen Homeros-sonrası destan şiirinden kalan ne yazık ki az sayıdaki parçada bulunabilir. Sadece ölçüler ve yeni ölçülere dayanan seslendirme ve biçemin birkaç yanı farklıdır: uzun, akıcı cümleler keskin süslerle bezenmiş; zenginlik, düz anlatımda olabileceğinden daha çok karmaşıklaştırılmış, doruğa erişme ertelenmiştir.

Pindaros'un şiirinde aynı yüreklilik ve duruluk cümle cümle geçerlidir, ama onun üslûbu daha abartılıdır ve oluşturduğu kalıplar daha tehlikelidir ve daha görkemli, daha karmaşık ve şaşırtıcıdır. "Alpheios'un tekrar nefes aldığı kutsal barış; Deloslu kızkar-

Eksekias, Atina'nın çanak-çömlek ressamlarının belki en büyüğüydü. Bu dingin resim, Dionysos'un bir mucizesidir. Tanrıyı korsanlar yakalamış, fakat o da tayfaları yunuslara döndürmüş; direk ise asma kütüğü olup üzüm vermiş.

deş Artemis'in içinde uyuduğu Ortygia, şanlı Syrakusa'nın yeşil dalı, Aitnalı (Katana, Catania) Zeus aşkına fırtına ayaklı atları coşkuyla öven ilahilerin tatlı sözleri senden çıkar..." Bilinmesi gereken, sadece, nympha Arethusa ve Olympialı nehir tanrı Alpheios'un, Syrakusa'nın Ortygia'daki yarımadasında Arethusa'nın kaynağında öpüşmek için buluşan iki kaçak olduğu değildir; daha sonraki çözmesi belki kolay ama kavraması daha zor iki cümle de değildir; bu, kendi ağırlığı altında ezilen, fazladan görkemli süsleme, bu sözdizimi eksikliği, bu kadar çok arkaik sanatın gereğinden fazla yoğunlaşmasıdır. Fakat cümleler sarhoş edicidir ve şiirin bütünü son derece doyurucudur.

Pindaros'un genel gösterişliliği ile Sappho'nun özel parlaklığının her ikisi de aristokratçadır. Demokrasinin katkısı daha sonra gelecektir. Akılcı şiir daha sonra gelecektir. Ama Aiskhylos'un dramatik şiirinin nesnel gücü, biçimden, toplumsal durumdan, sahnenin zorunlu göreneğinden kaynaklanmaktadır. Homeros'ta dolaylı, birçok arkaik Yunan şiirinde ise genellikle daha az güçlü olmakla beraber daha doğrudan akıl yürütmeler vardır. Aiskhylos, daha önce düşünüldüğü kadar yeni ve ilerici değildir; trajik çatışmanın dram haline getirilmesi, sert vurmasını zorunlu kılıyordu ve bizim birçok küçük görüntülerini yakaladığımız uzun bir gelenek bunu nasıl yapacağını ona öğretmişti. Başarısız sonuçlanması gereken bir isyanın, korkulması veya acınması gereken bir düşüş veya bir lânetin, o çatışma fikri, Homeros'tan çok önce Yunan mitolojik düşüncesinin yapısında vardı. Tragedyanın kaynağını anlayabilmek için çoktanrıcılığı gözönünde tutmak gerekir. İ.Ö.500 civarında filozof Herakleitos, "Eğer Güneş kendi yolundan saparsa, Adaletin hizmetkârları Furialar, onu yakalarlar" diye yazmıştı.

Aynı zamanda tarihi da gözönünde tutmak gerekir. Pers işgaline ve Sparta egemenliğine karşı şehrin hiç beklenilmeyen, inanılmaz başarısının Atina'nın bilincini pekiştirmesi o denli eziciydi ki, anlatırken güçlükle abartılabilir. Atinalılar özgüvenç kazandılar, yürekliliklerini derinleştirdiler, kaderlerini kendi ellerine aldılar. Bir anlamda, geriye bakıldığında, bu güvencin yanlış ve Atina'nın kaderinin trajik olduğunu biliyoruz. Ama Atinalıların üstün özgüvençleri, hem dünyadan miras aldıkları hem de ona verdikleri ile haklı çıkmaktadır.

AYRIM 4

PERİKLES ÇAĞI

5'İNCİ YÜZYILDA ATİNA TOPLUMU

Oligarkhların çöküşü

Daha önceki yüzyılların Yunanlılarını, bilgilerimizin eksikliği nedeniyle anlayamamış olabiliriz; 5'inci yüzyılda ise başarısızlıklarımız, bilinen bilgiler üzerinde çok fazla durmamızdan gelmektedir. Belirgin kalıpların izlenmesine rağmen, hâlâ kanıtlarda bazı gedikler vardır. Asya'daki Yunanlıların İon şehirlerinde, 5'inci yüzyılda özgürlüklerini Perslerden tekrar kazandıkları zaman, yeni veya görkemle yapılmış pek az kamu binaları vardı. Böyle yapılarla servetlerini ortaya sermek genellikle soyluların bir işlevi olmuştur. Savurgan bir kamusal gösterişin, onların şereflerine ve (hernekadar onların bilinçlerinde güç, şerefe göre belki ikincil kalsa da) bu nedenle güçlerine de katkısı olurdu. Ancak bunlar, Atinalılara yüksek bir parasal haraç ödeyen, batı Anadolu'daki şehirlere, Lesbos'dan Rodos'a kadar adaları ve Kikladların bir çoğunu kapsayan, Atina'nın deniz devletleri birliği günleriydi. Acaba açıklama bu mu? Yoksa, Atina'dan yana olan fakir ve demokratik şehir halkları ile çiftliklerine çekilen ve hiçbir cömertliğin onlara herhangi bir ödül kazandırmayacağı şehirlere aldırmayan eski oligarkhları mı düşünmemiz gerekiyor?

5'inci yüzyıl, Atina'nın kendisine, yaygın ahlâkta dramatik bir değişim getirdi. İ.ö. 436'da doğan İsokrates gençliğinde, Atina'da servet sahibi olmanın bir kişi için güvenli, toplumsal açıdan da etkileyici bir nitelik olduğunu söyler. Bundan başka, kamuca onurlandırılma ve kamuca ayıplanmada eski değerlerin geçerli olduğu bir zamandan söz eder. Ama devletin etkinliği, zenginlerin kamusal harcamalarını kişisellikten çıkarmıştı. Bunlar, kamu görevleri olarak sistemleştirilmişti; genel vergi sistemi yanında, dallanıp budaklanan bütün bir sistem, bir tür fazladan vergi durumuna gelmişti. Bunları yapanlar bir yük üstleniyor, ama pek bir onur kazanmıyorlardı. Alkışlanan, tiyatro oynanması için giderleri karşılayan zengin adam değil, oyun yazarıydı. 4'üncü yüzyılda, bu tür kamusal angaryalardan kaçınabilmek için servetlerini gizlemek Atinalılar arasında yaygındı. 7'nci yüzyıldan itibaren kamu gösterişçiliği bu zengin kişilerin atalarını çekmişti; kamu binaları yaptırmışlar, kendi savaş gemilerine komuta etmişler, cömertce kurban kesmiş ve tabiî ki etleri paylaştırmışlardı. 4'üncü yüzyılda mahkemelerde hâlâ devlete cömertlik gösterdikleri konusunda israr ediyorlardı, ama tarih içinde daha sonra, bu tür büyük cömertlikler sadece Pergamon (Bergama), Makedonya, Mısır ve Roma'nın yabancı hükümdarları ve Roma İmparatorluğu'ndaki en zengin kişiler tarafından politika amacı ile gösterilir olmuştu. İ.Ö. 4'üncü yüzyılda Atina doğumlu tarihçi Ksenophon, Hieron gibi bir Sicilya tiranının kafa yapısını artık anlayamıyordu.

Aşağı sınıfların yükselmesi

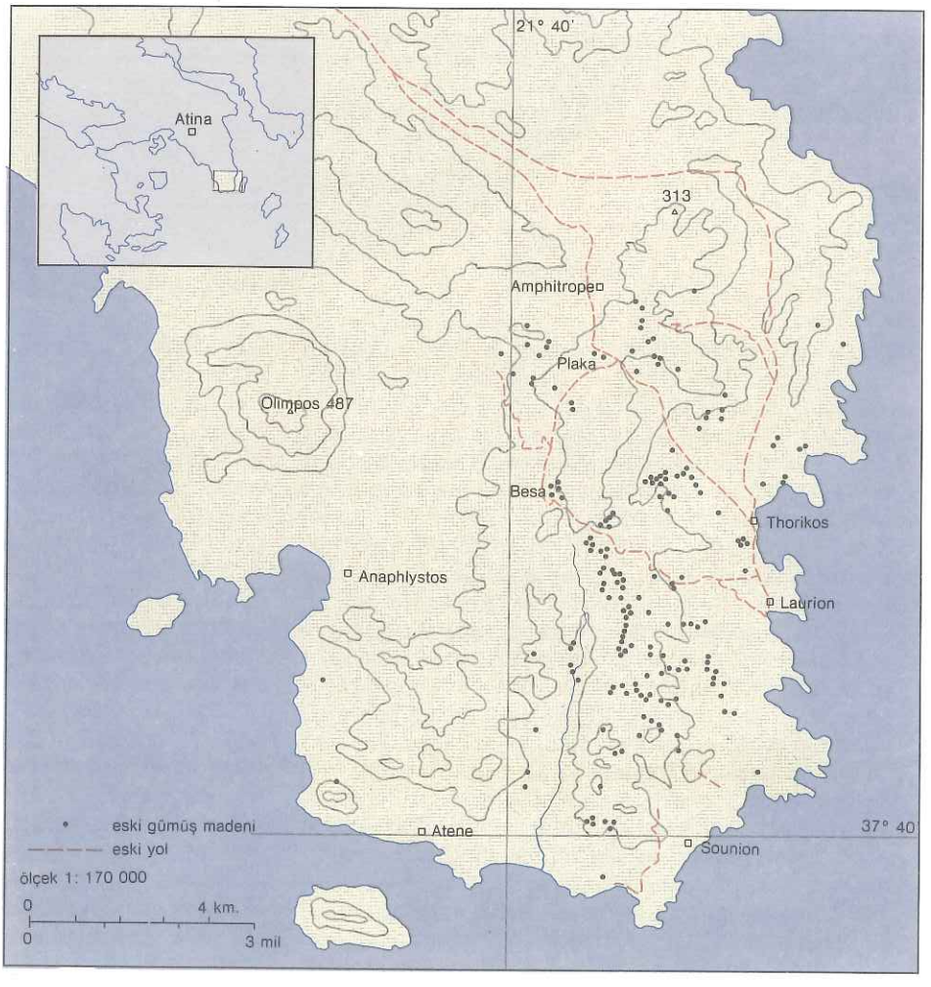
Üst sınıflarda bu şerefli tutkuların çöküşü ile aynı zamanlarda, Atina'daki aşağı sınıf da ilk defa para düşkünü olmuştu. Arkaik dönemde Atina ekonomisi, temelinde ev (hane) ölçeğinde bir olay, eşitler arasında sürekli alışveriş ve belli komünal şenlikleri ilê kendine yeterli ekonominin bir gelişmesidir. Ancak 5'inci yüzyıl ortasında Perikles yönetiminde, köylüler savaş koşulları yüzünden topraktan kopmuşlardı. Bunların Atina içinde ne ölçüde kamunun yardım ve ödenekleriyle yaşadıkları belki abartılmıştır, ama bu sistem gerçektan varolmuştu ve aynı zamanda askerî ödemeler de (en azından paralı askerler için) yapılmaktaydı. Daha önemlisi, bunların birçoğu, Aristophanes'teki sucukçu gibi küçük tüccar olmuşlardı. Hem ekonomileri hem de onunla birlikte gelişen ahlâk değerleri paraya yönelikti.

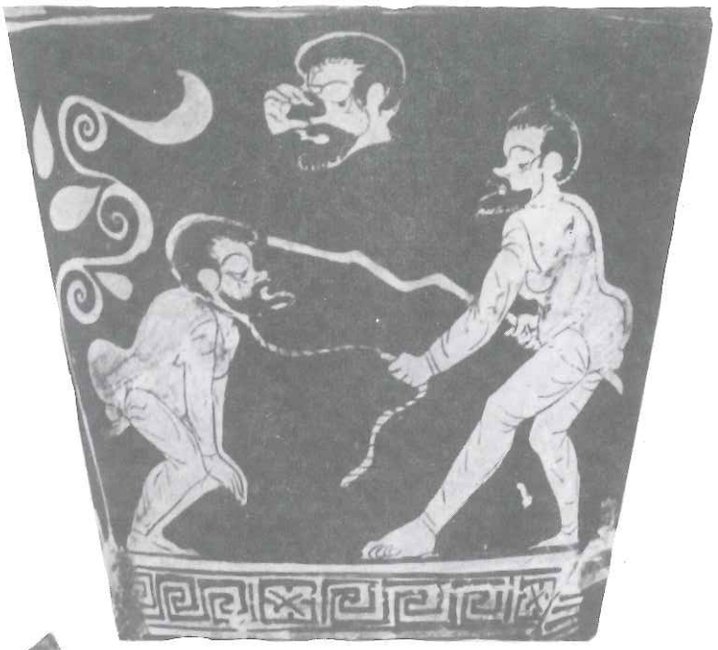
Ticaret

Ticarî alışveriş ne ölçüye kadar kamu tarafından örgütleniyordu? Atina'da buğday ticareti kamuca düzenlenmekteydi ve şehrin tahıl ihtiyacının üçte ikisinin deniz aşırı kaynaklardan karşılanması gerektiğinden, bu, şehir yaşamının önemli bir bölümüydü. Bunun için Peiraios'da (Pire) yapılan büyük revaklar, ana limanın anıtlarından biriydi. Karadeniz'den buğday sağlayan merkezlerden biri ve 5'inci yüzyılda zengin bir şehir olan Olbia'da, bunların tüccarlara ait olduklarını düşündüren ambarlı büyük özel evler var-

Sağ altta Postel temizleyen bir zenci köle. Bu figürün biçimlendirilişi, gözleme dayandırılmış ve oğlanın vücudu ciddiyetle yapılmıştır. Zenci çocuklarının, Yunan kanı taşıyan kölelerden daha bir duygudaşlıkla gösterilmeleri ilginçtir - belki bunun nedeni, onların atina komedyasının grotesk ortamından geçirilmemiş olmalarıdır. (En sağdaki) vazo resmi, bir komedyadan bir köle sahnesini gösteriyor.

Lavrion madenleri
Lavrion'daki gümüş madenleri, Atina devletinindi. Zengin buluntular üretimlerini arttırmış ve 482'de, Perslerle savaşı kazanan donanmanın yapılabilmesine olanak sağlamıştır. Küçük bir ücret karşılığında, bireylere de gümüş çıkarma ruhsatı verilirdi. Fakat toprak altından gümüş çıkartmak için zengin bir yurttaş olmanız gerekirdi, çünkü feci koşullar altında çalışacak kölelere ihtiyaç duyardınız - bunlarsa, ne ucuz ne de boldu. Arazi, işletmelerle arı peteği gibi örülmüştü. Köle yerleşimleri, ezme ve yıkama işlikleri ve hemen oracaktı eritme fırınları vardı.

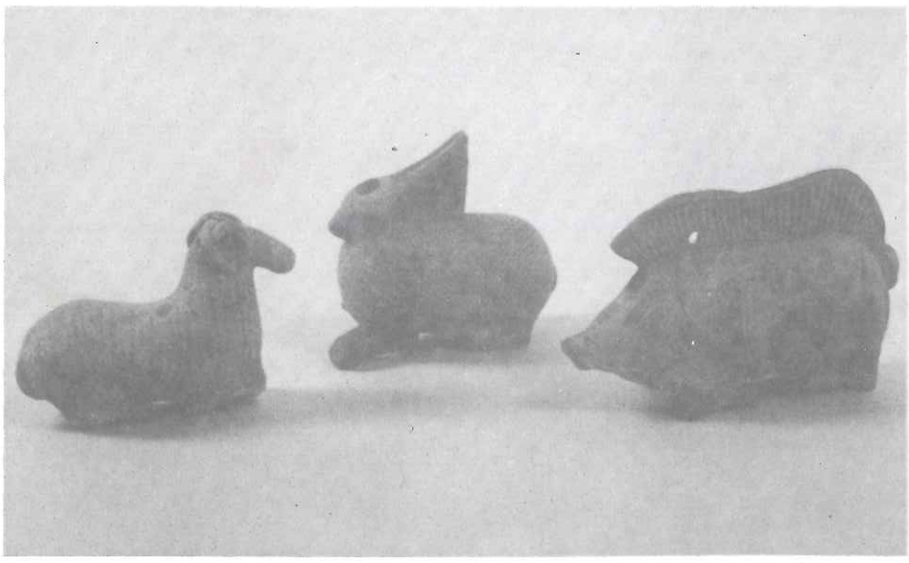

Yukarıda sağda Atina şehir merkezinden kölelerin satışıyla ilgili bir yazıtın parçası. Bir Atinalı'nın serveti, geniş ölçüde, sahip olduğu kölelerin sayısıyla ölçülmekle birlikte, 5. yüzyıla gelindiğinde Syrakusalılar çoktandır Atinalılardan pek daha büyük boyutlarda köle kullanıyorlardı.

Aşağıda Yunanlıların hayvanlara karşı tutumlarına bakınca, hemen kendimizi bir başka ve daha hafif dünyada hissederiz. Pişmiş topraktan bu 6. yüzyıl hayvan figürcükleri, Sicilya'nın doğu kıyısındaki Megara Hyblaia'da bulunmuştur.

dı. Bu evler, genel ticaret yeri olan büyük kamusal agora'nın hemen arkasında yer alır ve Olbia agorası kamusal revaklarının çok büyük ölçeği ile göze çarpar. Olbia örgütlenmiş, kamusal bir ticarî işletmeydi ve başarılıydı. Aynı şekilde krallar kralı, Pers İmparatorluğu'nun hükümdarı da, kendi eyalet valileri veya özel görevlileri aracılığıyla ticaret yapardı. Fakat Atina'da ve olasılıkla 5'inci yüzyıl boyunca anakara Yunanistan'ın diğer her yerinde, ticaret daha dağınıktı.

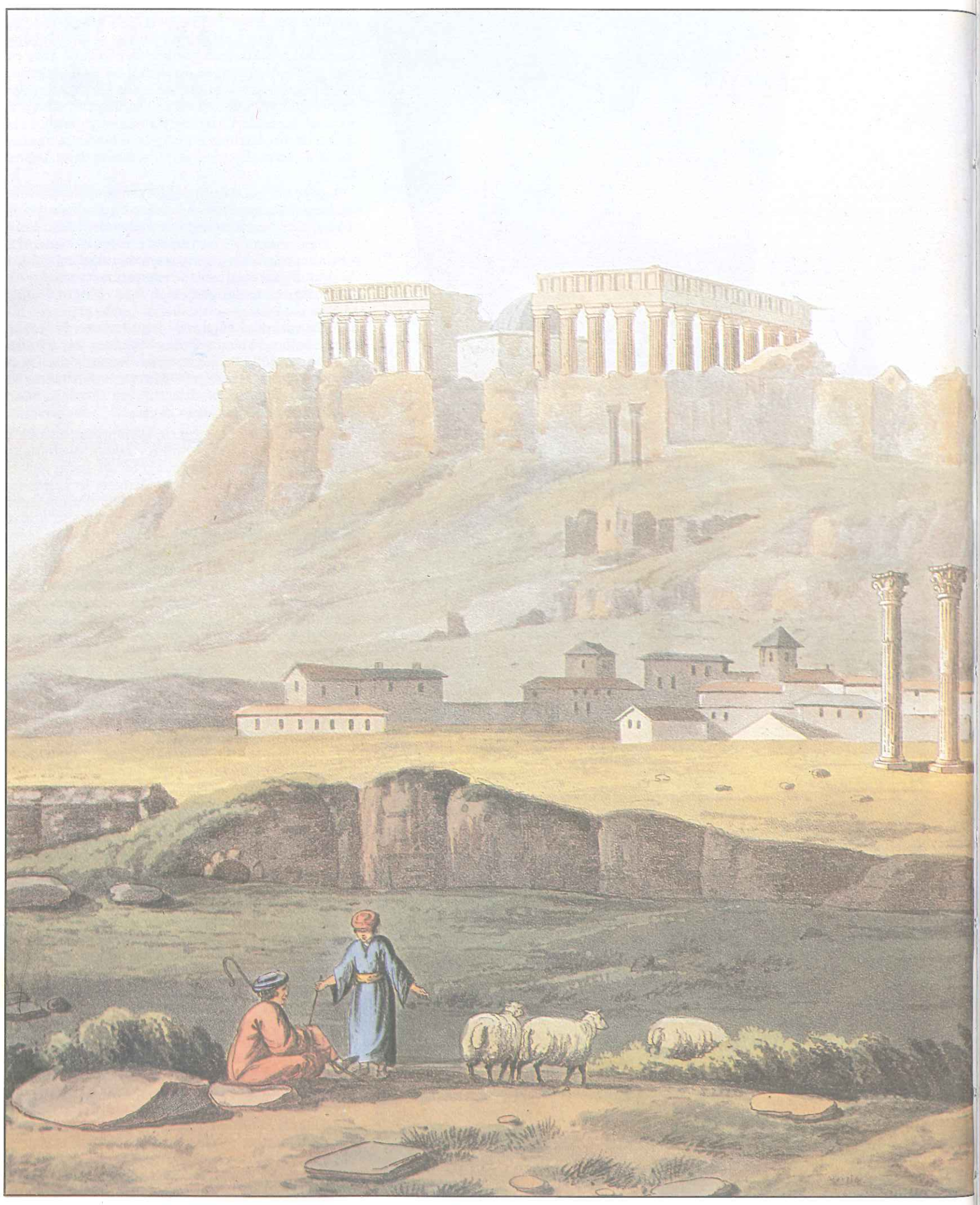
Buğday ticareti sistemi doğası gereği istikrarsızdı; koşullar rekabetçiydi ve uzun süre aynı kalmıyordu. Yüzyılın sonunda Atinalıları mahveden, tahıl kıtlığı ve donanmanın kaybedilmesi olmuştur. Akdeniz'in öbür ucunda sikke türü paraya duyulan açlığın keskinleştirdiği gümüş ve tunç rekabeti feci sonuçlar vermişti. Her ne kadar gerçekten öyle olduğunu bilmiyorsak da, Yunanistan'ın kendi içinde at ticareti bile müthiş zorluklar geçirmiş olabilir. Atina'da, süvarilerin kullandıkları atlardan bazıları, en azından 4'üncü yüzyılda ve sonrasında Thessalia'nın üç değişik yerinden, Makedonya'dan, Korinthos'tan ve Sikyon'dan geliyordu. Bunlar arasında Thessalia atlarının kullanımı kesinlikle 6'ncı yüzyıla kadar geri gider.

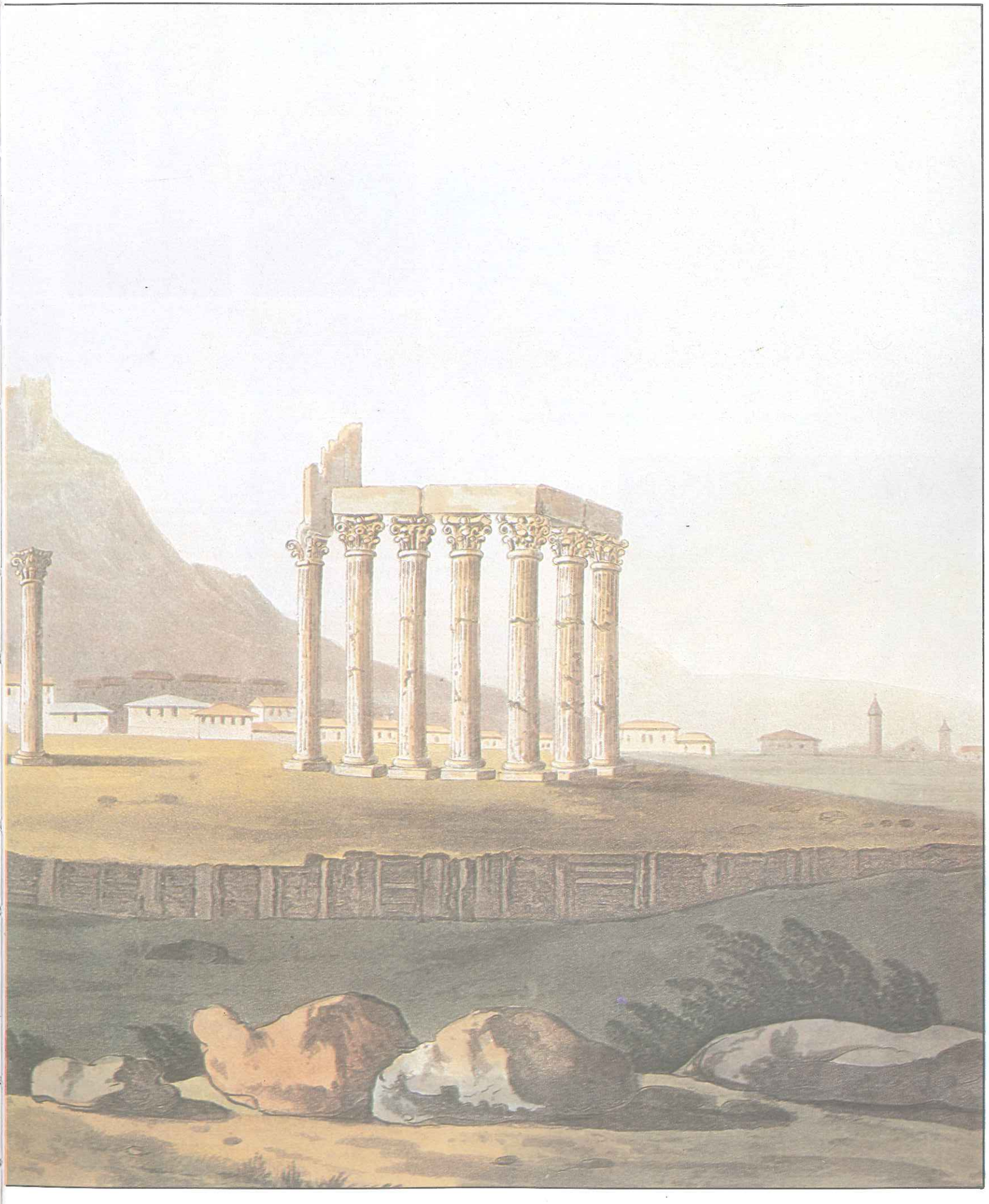
Buğday sağlanması, atların beslenmesi, sikkelerin gümüşü ve tanrılara sunulan adaklar, bir bunalım olana kadar, doğadaki herhangi bir şey kadar güvenli görünmüş olmalı. İnsanlar "Demeter'in buğdayını yiyenler" diye tanımlanırdı. Yunan tanrılarına tapanlar kurban sunularının etini paylaştıkları için, Yunanlılığı bu tapınma meydana getiriyordu; Eleusislilerin tanımlarının daha geniş olması ilginçtir; zaman geçtikçe Eleusis gizlerinde ortaya çıkan evrenselciliğin gerçek kaynağı bu olabilir mi? Ama 5'inci yüzyılda Atina toplumu, örneğin köleleri ve kadınları tamamen dışlayıcıydı; yurttaşların karılarının ve kızlarının kölelerden fazla siyasal veya yasal hakları yoktu. Her Yunan şehrinin tıpkı piçler ve melezlerle ilgili bir şeyler yapma gereği duyduğu gibi, sayıları arttıkça ve şehir büyüdükçe yabancıların statüleri ile ilgili de bir şeyler yapması gerekmişti. Atina 5'inci yüzyılda bu sorunlarla başa çıkmıştı. Ama kölelik ayrı bir olaydı.

Kölelik

Kölecilik, insanların bir köpek veya bir eşya parçası gibi alınıp satılmasının Yunan dünyasına Khios(Sakız)'dan geldiği sanılmaktadır, fakat Khios halkı alıp sattıkları kölelerin Yunanlı olmadığını iddia etmişlerdir. Ne savaş ne de korsanlık hatta ne de köle toplama akınları, örgütlenmiş ticareti ve pazarı olmadan 5'inci yüzyılın sistematik köleci devletlerinin etkili biçimde sürdürülmeleri mümkün değildi; bu nedenle, Khios'un önemi daha büyük olmuş olabilir. Atina'da kölelerin milliyetleri karışıktı. Aristoteles, kölelerin kalabalık olduğu herhangi bir yerde, aralarındaki ırksal karışımın köle isyanına karşı yararlı bir önleyici olduğunu gözler. Kölelerin en büyük yoğunluğu, sayılarının 20.000 ilâ 30.000 olduğu Laurion'daki gümüş madenleriydi. Bu sayı neredeyse Atina'daki özgür nüfusa, Miletos gibi bu dönemin gerçekten büyük bir şehrinin ise yarı nüfusuna eşitti.

Laurion'daki koşullar, her ne kadar kölelerin yaptığı tek kötü iş bu olmasa da, kötülüğüyle ünlüydü. Atinalıların, kendileri 5'inci yüzyılın sonlarındaki seferlerinde Sicilya'ya ulaşıp da, son, lânetli sefere katılan birçok Atinalı Syrakusa'daki ocaklarda ölmeden önce, Feriraios kıyısındaki taş ocaklarında köle olarak çalışan savaş esirleri vardı. Laurion'daki, çabu-

Önceki sayfalar Atina akropolisinin 1813'te güneydoğudan bir görünüşü. Özgün resimaltı yazısı, öndeki "Hadrianus tapınağı"na (Olympos Zeus'u tapınağı) değinmekte ve Türk topçu ateşiyle yıkılan Parthenon'un iki yarısının arasında, 1766'dan bir süre önce inşa edilen cami görülebilmektedir.

Atina

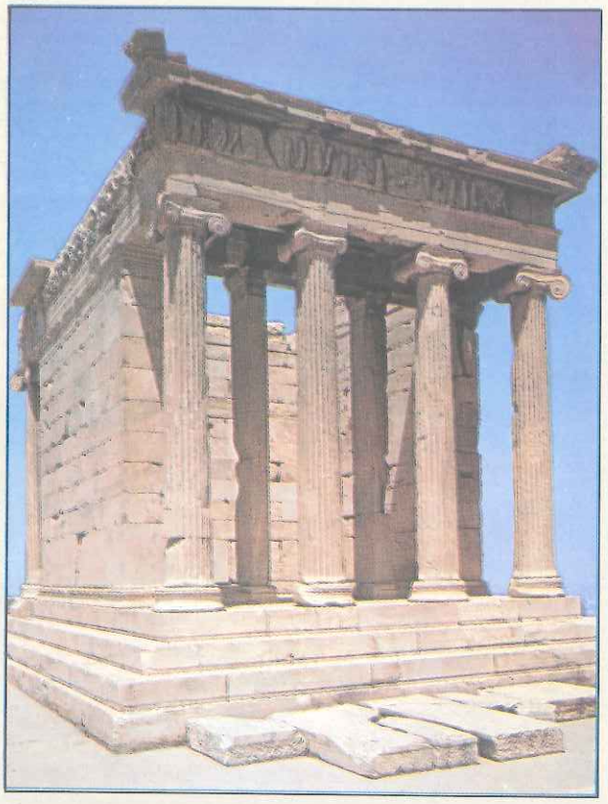

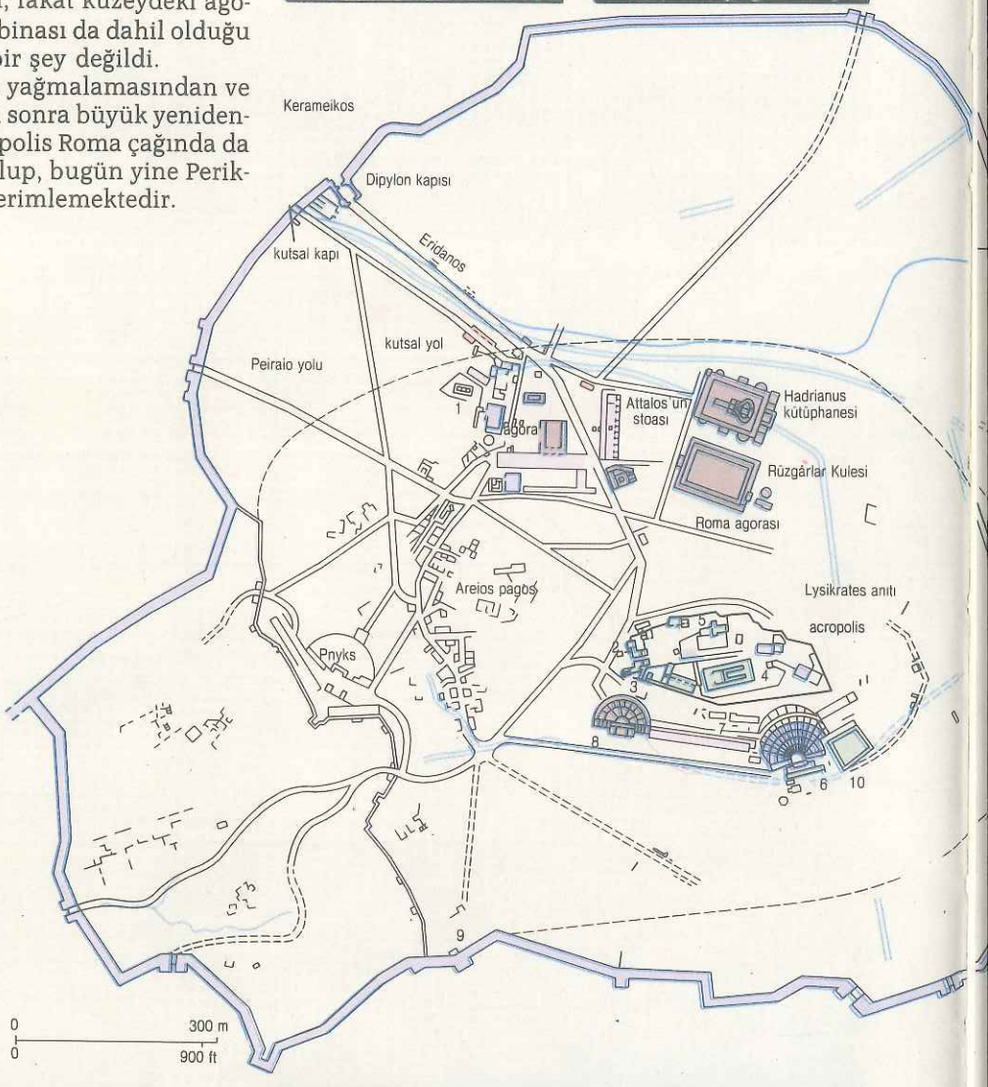
Atina'nın olağanüstü tapınakları ve kamusal yapıları vardır, ama özel evleri derme çatmadır. Her zaman merkez kaleyi ve başlıca kutsal yeri oluşturan akropolis, İ.Ö.13.yüzyıla gelindiğinde masif bir Mykenai suruyla çevrilmişti. İ.Ö.800 dolaylarında, Atina hâlâ akropolisin gölgesinde birkaç köyden ibaretti. Pers savaşları zamanında bile, ona kolay kolay şehir denemezdi. Akropolisin nefis mimarî eserleri vardı ve Peisistratidai güneydoğu yönündeki Olympos Zeus'u tapınağına başlamışlardı, fakat kuzeydeki agora, Klersthenes'in yeni meclis binası da dahil olduğu halde bir sıra yapıdan fazla bir şey değildi.

İ.Ö. 480'de Perslerin Atina'yı yağmalamasından ve Plataia'daki Atina yengisinden sonra büyük yenidenkurma dönemi gelmiştir. Akropolis Roma çağında da genel görünüşünü korumuş olup, bugün yine Perikles zamanındaki görkemini serimlemektedir.

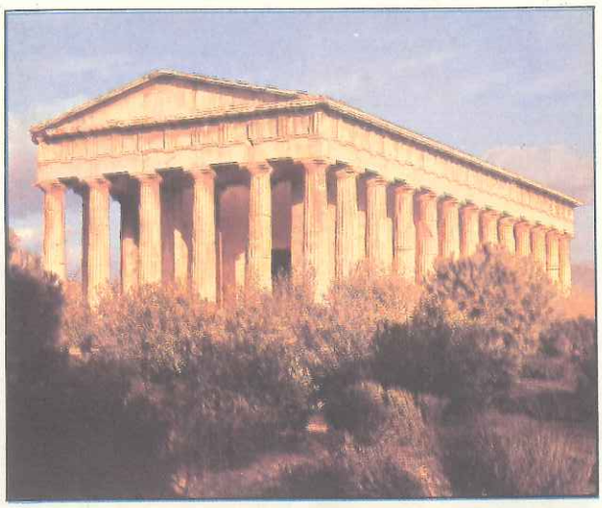

Yukarıda solda Kanatsız zafer tapınağının zerafeti, Propylaia'nın görkemine bilinçli bir eklemeydi. Bu yapı, Perikles'in ölümünden sonra akropolisin süslemelerine yapılan son, yetkin dokunmaydı. Bunun çoğucası, eski Athena Zafer sunağının yerinde inşa edilmiş, Pers savaşları için bir anıt olduğu sanılmaktadır.

Solda Roma imparatorluk döneminden kalma Herodos Attikos tiyatrosu (ya da odeion'u), Atina'da eski çağlarda yapılan en son büyük kamusal binalardan biriydi.

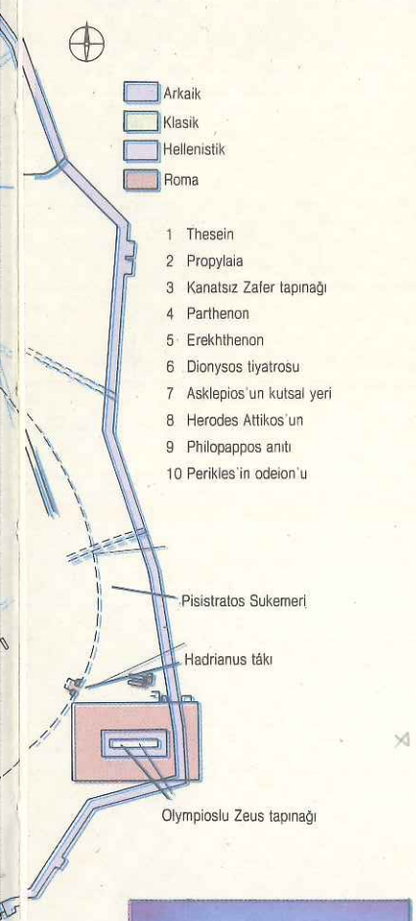
Sağda 4. yüzyıl Asklepios kutsal yerinin revaklı yolu (Stoa'sı).

Karşıda, üstte solda Atina'nın Eleusis ve Sparta yolu yönündeki büyük kapısı, masif bir mühendislik yapıtıydı. Savunmaları yüzyıldan yüzyıla daha güçlendirilmiştir. Şehrin dışında, ölüler için dikilmiş anıtlar (karşıda, üstte sağda) yollar boyunca sıralanmıştı.

Yukarıda solda Theseion (doğrusu, Hephaisteion), Pers savaşlarından sonraki yeniden-yapımın ilk büyük binasıydı. Bu, Dor üslübunda bir altıkenar tapınağın en eksiksiz örneğidir.

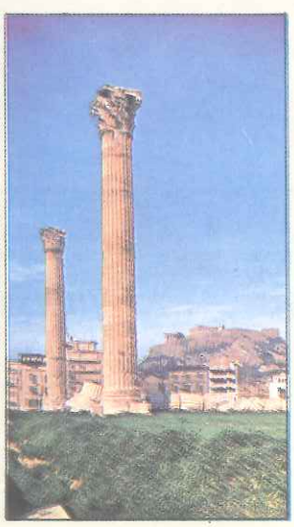

Yukarıda Propylaia, akropolisin törensel giriş kapısı, Mnesikles tarafından tasarımlanmış ve İ.Ö. 437-452 yılları arasında inşa edilmiştir.

Üstte Pheidias'ın yaptığı, Parthenon tanrıçasının büyük heykeli, 2. yüzyıl Roma minyatürü gibi, pek de güzel olmayan küçük örneklerle sık sık taklit edilmiştir.

Üstte sağda Roma agorasının hemen dışındaki, sekiz köşeli Rüzgârlar Kulesi, İ.Ö. 1. yüzyılda astronom Kyrrhoslu Andronikos tarafından yaptırılmıştı. Aynı zamanda hem güneş saati, hem su saati, hem de rüzgâr gülüydü. Duvarların tepesindeki kabartmalar, sekiz rüzgârı temsil etmektedir.

İ.Ö. 447-438'de, Pheidias'ın yönetiminde inşa edilen *(Sağdaki)* Parthenon ve *(soldaki)* Zuvs tapınağının her ikisi de boyutlarıyla ağırlık ve zenginliği vurgulamaktadırlar. Parthenon'un bu tür bir tapınak için gayet olağan sayılabilecek sütunları, eşsiz bir zerafet kadar kuvvet duygusu da esinlemektedir. Olympos Zeus'u tapınağı Hellenistik ve Roma dönemlerinden kalmadır; öyle hırslı boyutlarda tutulmuştur ki, inşası yüzyıllar sürmüştür. Bu yapıyı İ.Ö. 515 sıralarında tiranlar plânlamışlar, onların devrilmelerinden sonra, İ.ö. 174'te Antiokhos Epiphanes'in boyutlarını benimsemesine kadar, bitirilmeden öylece kalmıştır. Hadrianus tamamlamıştır. Büyüklüğünün bayağılığının, Parthenon'dan daha eski olması ilginçtir.

Parthenon heykelleri

Parthenon, tapı heykellerinin en güzellerinden birini, 12 metre kadar yükseklikte, altın ve fildişinden yapılmış bir Athena'yı içermekle birlikte, yalnızca Atina'nın şehir tanrıçasını onurlandırmak için değil, aynı zamanda Perslere karşı Atina'nın bütün Yunanistan'ın önderi olma rolünü de kutlamak amacıyla yapılmıştı. Çoğu Lord Elgin tarafından Londra'ya geti-

Yukarıda Heykellerin en iyi korunmuş bölümü olan duvar kabartmaları, aynı zamanda en az göze çarpıcı olanlarıdır. Binanın ana blokunu, ana dış sütunların iç tarafından çepeçevre sarmaktadır. Bu kabartmalar bir geçit alayını gösterir; alayın en ucunda, toplanmış, Olympos tanrıları ve Atina'nın kabile kahramanlarından oluşan bir karşılama kurulu ve Büyük Panathenaia şenliğinde tanrıçanın tapı heykeline kutsal giysisinin sunuluşunu gösteren küçük bir grup vardır. Geçit alayına, şenlikteki gibi, tapının bekçileri önderlik etmekte, fakat esas bölüm, belirgin bir kahramanlara saygı ve tapı amacı olan, tören yolu üstündeki geçitleri anımsatan süvariler ve savaş arabalarından meydana gelmektedir. Atlıların, Atina ve Yunanistan uğruna Marathon'da çarpışırken ölen Atinalılar diye düşünülmüş ve burada, Persia'ya karşı kazanılan başarıyı anmak için kurulmuş olan yapıda, bir Panathenaia ortamında yarı-tanrı kahramanlaştırılmakta olmaları mümkündür. Aksi takdirde, kutsal bir binanın üstünde hemen hemen tümüyle ölümlülere ayrılmış bir konuyu meşru göstermek zorlaşır.

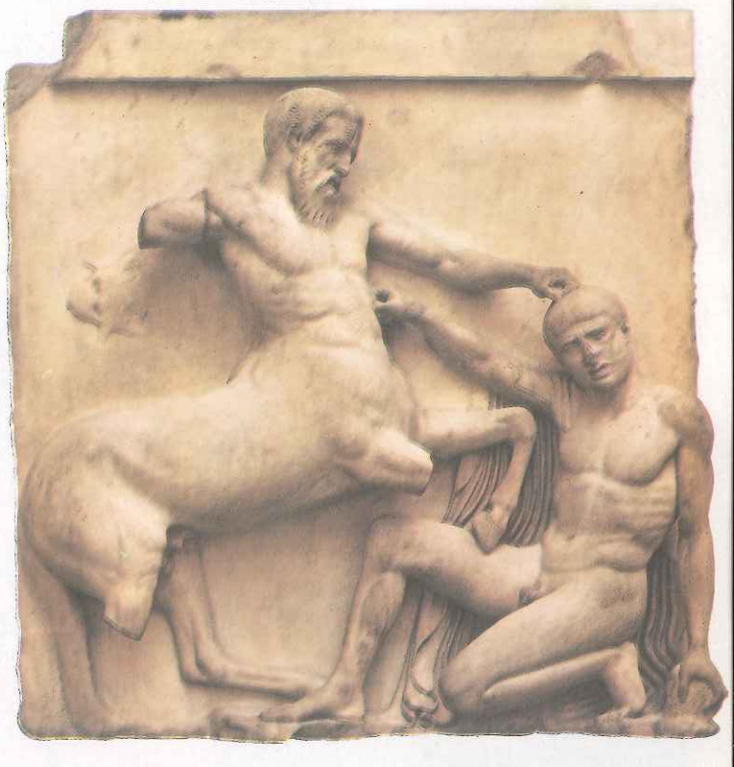
Aşağıda Kapı üstü alınlık heykelleri, batıda Athene ile Poseidon'un Attika'ya sahip olmak için mücadelelerini, yerel tanrılarla kahramanların da onları seyretmelerini; doğudaysa, Olympos tanrılarının seyrettikleri Athena'nın doğuşunu göstermektedir. Bu heykellerden günümüze kalanlar hem sayıca azdır hem de fena halde örselenmişlerdir; fakat yine de ne statik ne fazla uhrevî duran, güçlü bir saygınlık izlenimi vermektedirler. Buradaki üç figür doğu alınlığındadır; bunlara uzun süre, yanlış olarak Üç Kader perisi denilmiştir; aslında muhtemelen Hestia (ocak tanrıçası olarak etli butlu bir figür) ile annesi Dione'nin kucağına sere serpe uzanmış yorgun bir Aphrodite'dirler.

rilmiş bulunan heykelli süslemeleri, bu çifte amacı incelikle yansıtmaktadır. Eseri esinleyen devletadamı ve general Perikles, tasarımlayansa onun arkadaşı, heykeltraş Pheidias'tır. Giderlerse, Persleri Yunanistan'dan kovmak için Atina'nın önderliğindeki devletler birliğince ödenen vergilerin "fazla"sıyla karşılanmıştır. Gerek bu, gerekse Perikles'in yaptırdığı başka mimari eserleri, Atina'ya yüzlerce zanaatçıyı, duvarcıyı ve heykelciyi çekmişti; yine de bunlarda, Klâsik dönemin en olgun ülküleştirme ve insancıl niteliklerini sergileyen, çarpıcı bir genel üslup birliği vardır. Perslere karşı kazandıkları başarılarda, ölümlü Atinalılar, sanki tanrısallığa dokunmuş gibi görünüyorlar ve bu heykeller, onların hem tanrılarını, hem de halklarının yiğit karakterini şanlandırıyor.

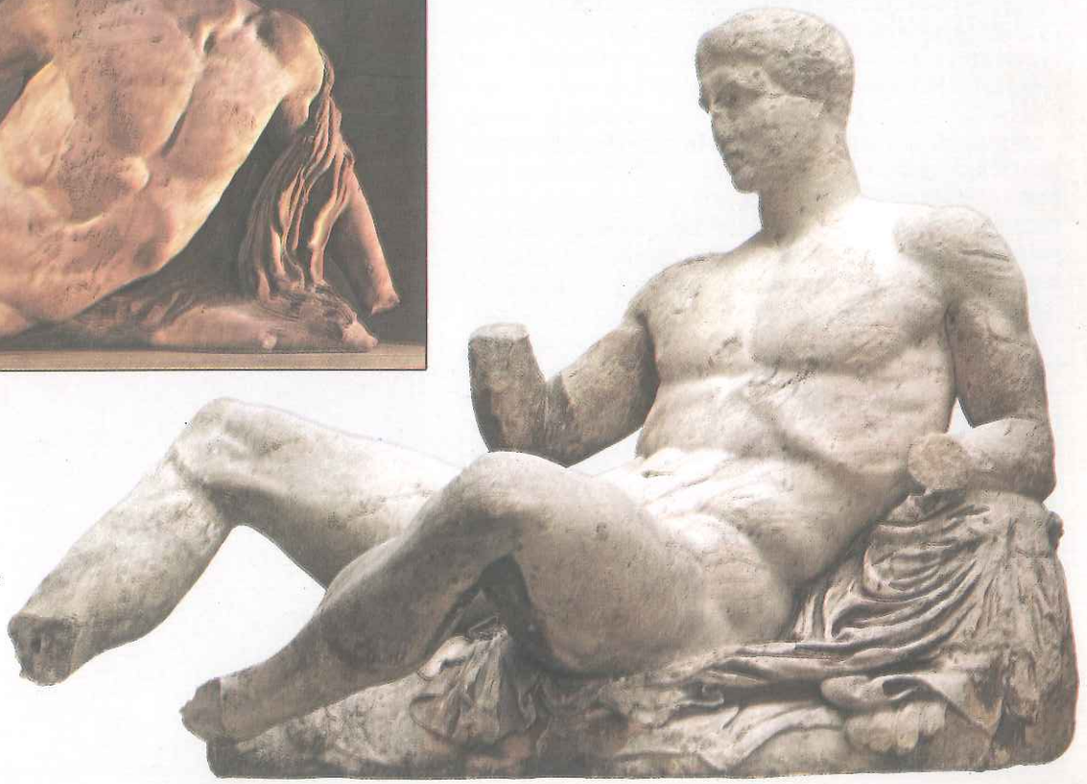
Yukarda Güney yanındaki kabartmalardan, alayın başına doğru, kurban edilecek sığırları güden gençlerin gösterildiği bir levha. Biz her ne kadar Klâsik sanatı, idealleştirilmiş lusan (erkek) figürünün ortaya konulmasıyla özdeşleştiriyorsak da, sanatçılar hayvan dünyasının da dikkatli gözlemcileriydiler.

Yukarda Metop'lar tapınağın dış sütunlarının üstüne konulmuştu. Güney yönünde ana tema, gençlerin (Lapithler) krallarının düğününü dağıtan kentauroslarla döğüşmeleridir (aynı tema, Zeus'un Olympia'daki tapınağının batı alınlığında da işlenmiştir). Yabanıl bir yaratık olan buradaki kentauros, bir hayvan postu giymiştir. Yüz çizgileriyle güçlü duyguların anlatılması Klâsik heykelcilikte pek olağan değildi, ama buradaki kentaurosun maskeye benzeyen hain suratında ve gencin acılar çeken yüzünde güçlü bir ifadelendirme vardır.

Alınlıkların tuhaf şekilleri, yaygın olarak, köşelerine uzanmış figürler yerleştirilmesine yol açmıştır. Batı alınlığından *(üstteki)* şu figür, bir Attikalı kahraman, belki de bir nehir tanrısıdır. Doğu alınlığından *(sağdaki)* heykelse tanrı Dionysos'a (yahut ola ki Herakles'e) aittir.

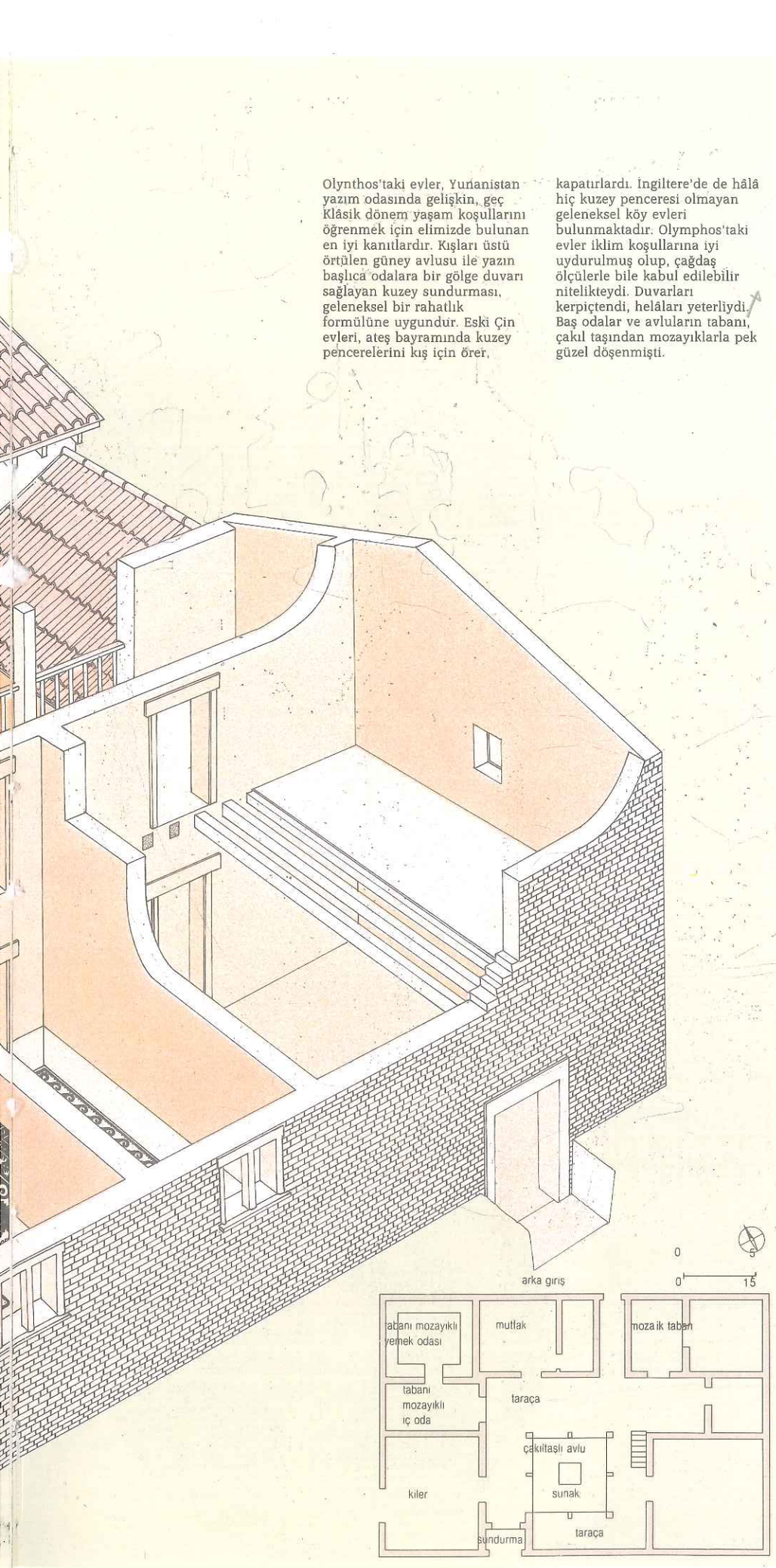
Olynthos

5. ve 4. yüzyıllarda yöreye hâkim olan bu büyük şehir, Khalkhidikia yarımadasının üstünde, denizden biraz içerlek, çağdaş Selânik'le Olympos dağı arasındaki körfeze egemen bir konumdaydı. Eski Makedonya'nın kapısıydı. Persler İ.Ö.479 yılında Olynthos'u zaptettiler; şehir bundan sonra, hep doğudaki Khalkhidikia şehirlerine ve Makedonyalılara baktı, İ.Ö.432 dolaylarında da Khalkhidikia konfederasyonunun başkenti oldu. 5. yüzyılda Atina ve 4. yüzyılda Sparta ile bağlaşmaları, geçici icaplar gereğiydi. Fakat Olynthos 349'da Makedonyalı Philippos'a karşı Atina'yla kahramanca birleşti ve ertesi yıl Makedonyalılar, Atina'dan pek bir karşı koyma olmaksızın Olynthos'u yıktılar.

Eski Olynthos'tan 100 kadar ev kazılıp aşağı yukarı ortaya çıkarılmış ve antik şehrin bütün bir bölümü olanca ayrıntılarıyla incelenmiştir. Mahalle bir birim halinde gelişmişe benzemektedir; her evler blokunun sürekli taş temelleri vardır. Biribirisinin tıpatıp aynı olan iki ev yoktur, dolayısıyla, bunlarda bireyler yaşamış olmalı. Fakat genel örüntüleri birbirlerine çok benzemekte ve Ksenophon'la Aristoteles'te bulunan fikirlere hayli yakından uymaktadır.

Olynthos'taki evler, Yunanistan yazım odasında gelişkin, geç Klâsik dönem yaşam koşullarını öğrenmek için elimizde bulunan en iyi kanıtlardır. Kışları üstü örtülen güney avlusu ile yazın başlıca odalara bir gölge duvarı sağlayan kuzey sundurması, geleneksel bir rahatlık formülüne uygundur. Eski Çin evleri, ateş bayramında kuzey pencerelerini kış için örer, kapatırlardı. İngiltere'de de hâlâ hiç kuzey penceresi olmayan geleneksel köy evleri bulunmaktadır. Olymphos'taki evler iklim koşullarına iyi uydurulmuş olup, çağdaş ölçülerle bile kabul edilebilir nitelikteydi. Duvarları kerpiçtendi, helâları yeterliydi. Baş odalar ve avluların tabanı, çakıl taşından mozayıklarla pek güzel döşenmişti.

cak tüketilen sayısız bir kısa-süreli devlet imtiyazları sistemiydi. Bu belki, klâsik zamanların sonunda terk edildiği haliyle alanın bu kadar çok, ufak çukurlar ve kuyular, delikler ve galerilerden oluşan bir petek durumunda ve bulunan eritme ve arıtma tesislerinin bu denli küçük ölçekli olmasının nedenidir.

Zenginler ve Yoksullar

Laurion madenlerinden bir sahiplik yazıtı, "toprak, tesisat ve *andropoda* (insan sürüsü)" üzerinde hak iddia etmektedir. Oysa, bir mil kadar uzakta, şimdi güney Attika'da bulunan Sounion yakınındaki aynı sevimli kırlık olan deniz kenarındaki kulübe sırasından içeride, süsenler, orkideler, yaban lâleleri ve peşpeşe birçok çiftlik kalıntıları vardır; bunların balı meşhurdu ve şiirlerde bahsedilirdi. Burası Yunanistan'ın en iyi korunmuş antik tarımsal arazilerinden biridir. İ.Ö. 4'üncü yüzyılda, çiftlik yaşamı ile madenlerde çalışma arasındaki korkunç karşıtlık tek bir ömre sığabilir diye bir atasözü vardı. Bu, herhangi çağdaş zenginlik ve fakirlik ayrımından daha keskin bir farklılıktı. Atina'da 5'inci yüzyılın ikinci yarısında fakir bir şehirli nüfus birikmişti, fakat burada herhangi dil vurgusu veya din karşıtlığı ile sürekli olarak damgalanmamışlardı. Bununla birlikte, köle ile özgür ayrımı kesindi; savaş ve korsanlık birçok kişiyi köleliğe indirgerken pek az köle serbest bırakılmıştı. Zenginlik ve yoksulluk arasındaki fark Atina'da 5'inci yüzyılda sürekli bir diziydi, zamanın mülk sahibi pek az ailesi üç kuşaktan fazla izlenebilir ve zengin şehir evleri hiç yoktur. Taşra evleri, İskoçya sınırındaki eski çiftlik binaları gibi, köşede bir kule ile dikdörtgen avluları olan korunaklı taş yapılardı.

Yunanistan'ın, bir karşılaştırmaya elverecek kadar yeterince araştırılmış fazla bölgesi yoktur, ama şehir ve kır arasındaki karşıtlık kalıbının değişken olduğu biliniyor: Karadeniz'in batı kıyısındaki İstros (Histria) kolonisinde kerpiç evler şehir surlarının dışında kümelenmişti; acaba bunlar yerli halkın evleri miydi? Khalkhidike'deki zengin Olynthos'ta, şehrin içinde bulunan aynı simetrik yol şebekesinin uzanan çizgisi üzerinde, şehir dışında alımlı villalar kurulmuştu; bunlar kimlerin evleriydi? Şehir kuran aileler, şehre yakın değerli topraklar olması gereken alan üzerine kendilerine evler mi yapmışlardı? Erken kolonyal toprak bölüşümünün eşitlikçiliği, sadece şehri kuran ailelerin aristokrasisi içinde kemikleşmekle kalmamış, başka biçimlerde de, hatta daha sonraki kuşaklarda veraset yasalarının ve akrabaların eşit haklarının doğal işleyişi ile de hızla bozulmuştu.

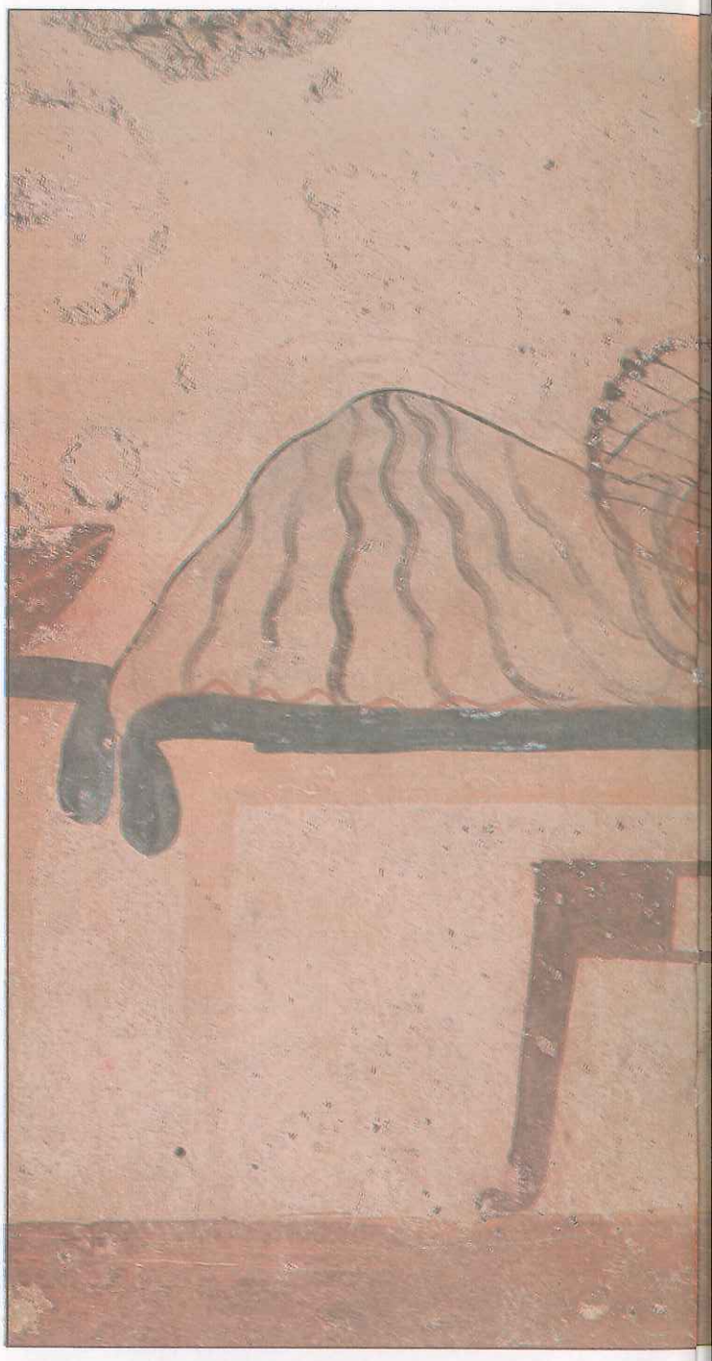
İ.Ö. 483'te tahrip edilen Sicilya'daki Megara Hyblaia'da, zengin ve yoksullar İ.Ö. 550 yakınlarına kadar genel mezarlıklara gömülürdü. Bu tarihten sonra zenginler kendi mezarlarını aile grupları halinde ayırdılar ve yalıttılar. Fakat daha eski mezarlıklarda bile ölenlerin dörtte üçü fakir ölmüştü. Mezarların içinden çıkanlar, kullanılmış yağ veya şarap kavanozlarıydı, 250 gömütten yüzde 42'sinin hiç sunusu yoktu; yüzde 13'ü toprağa öylece atılmış cesetlerdi. 5'inci yüzyıl Yunanistan'ına çok kötü biçimde acı veren savaşlarda belli bir şiirsel adalet vardır; savaş zamanı köleler daha kolay kaçarlar ve köle sahiplerinin kendileri daha kolay köle yapılırlardı. 415-413 Sicilya seferinin yenilen Atinalı generali, Nikias'ın Laurion gümüş madenlerinde 1000 kölesi vardı ve bunları Trakyalı Sosias'a, kölelerin sayısı 1000 olarak korunmak üzere kiralamıştı. Sosias'ın da bir zamanlar köle olması çok mümkündür.

Antik toplumların çağdaş çözümlemesi birçok pa-

Günlük Yaşam

Eski dünyanın günlük yaşamı hakkında ilginç bir biçimde az şey biliyoruz; çünkü sıradan insanların olağan yaşantılarını büyük yazın ve güzel sanat yapıtlarında izlemek güçtür. Fakat, gerek Platon, Aristoteles ve Arkhilokhos gibi yazarlardan edindiğimiz edebî kanıtlar, gerekse maddî tasvirlerin tanıklığı, keskin ve çarpıcıdır. Bu bilgi, bazen Hesiodos'tan, bir kadın almak hakkında bir dizedir: "evlenilecek değil, sabanın arkasından gitsin diye satın alınan biri," ya da bahçesinde adak sunan bir kadının gösterildiği resimli bir mezartaşıdır, tıpkı bir kermeste tezgâhını düzenleyen bir rahip karısı gibi.

Her bir kalıntı parçasının tarihine dikkat etmek hayli önem taşır; tümüyle yeniden-kurabileceğimiz hiçbir dönem yoktur; birçok şeyler yüzyıllarca aynı kalmıştır; ama değişen şeyler de olmuştur ve bizim insanlık tarihi dediğimiz, bu değişmelerdir. Balık bin yıl aynı lezzette olmuştur; ama her yerde ve herkes balık yemezdi; balık turşusu (lâkerda) ticareti, şehirler büyüdükçe gelişmiştir. Yunanistan'ın karanlık çağında herkesin sabanı yoktu, toprağı belle çapalarlardı. Tarlaların büyüklüklerini ve bireysel toprak kullanımlarının zamanla genişlediklerini mi daraldıklarını mı sormak kolaydır, ama biz bu basit ve temel soruların cevaplarını ancak en kaba çizgileriyle biliyoruz.

Aşağıda Boetia'da 6. yüzyıl sonralarında günlük yaşam sahnelerini gösteren pişmiş topraktan bu küçük figürler çok sayıda yapılmış ve genellikle mezarlara konulmuştu. Daha önce demirci dükkânlarının olduğu gibi, Klâsik dünya da berber dükkânlarının dedikodu merkezi olduğu atasözleşmiştir. Sepet taşıyan adam daha sonralardan kalmadır, ama hiç değilse bu, pek değişmiş olmayacak sahnedir.

Solda İ.ö. 480 dolaylarında bir fresk tekniğiyle yapılan bu şölen sahnesi, güney İtalya'daki Poseidonia'da (sonradan Paeston) bulunan bir lâhidin duvarlarındadır. Atina vazo resimlerinde de benzer sahneler vardır. Geleneksel olarak bu şölenlere yalnızca erkekler katılır, ancak törenin daha sonraki evrelerinde hafif meşrep kızlar da gelirdi: bu çiftin arasındaki eşcinsel ve alaylı iyicil ilişki, ondandır. Bu, genç bir adamın mezarıydı; resimleri, güçlü bir maddi haz duygusu aktarmaktadır.
Yukarda British Museum'daki boyalı pişirilmiş topraktan kadınların böyle dedikodulaşması, Akdeniz dünyasının kalıcı bir özelliğidir: Fakat dedikodularının üstüne bu kesin gözlem, gülmece, sevgi, süsleme sanatı ve gerçekçiliğin bu bileşimi, geç Klâsik çağın doruğuna ilişkindir. Minyatür bile olsalar eski heykelleri öylesine etkileyici yapan sert çizgiler, burada yumuşamaya ve erimeye başlamıştır; fakat o süreç bu konuya öyle iyi uymaktadır ki, Sophokles'i arkamızda bırakıp Menandros'un yolunu gözlemekten hiç tedirgin olmuyoruz.

Yukarda Saban, Yunan dünyasında insan ilerlemesinin en önemli aracıydı; mitoloji ve mesellerde ona verilen önemine bakarak hükmetmek gerekirse, Yunanlılar da bunun farkındaydılar.
En solda Bir tunç miğferin son ince süslemeleriyle uğraşan sanatçı, iyi gözlemlenip pekinlikle resmedilmiştir. Çizimde, tunç eşyada ve genç erkek vücudunun kuru kesinliğinde ortak bir keskinlik vardır. Kendini sakınma ile gizemin bu bileşimi tipik Klâsiktir, ama arkaik sanatı da anımsatmaktadır. *(Solda ortadaki)* balıkçı daha sıcak, daha neşeli, daha az yukarıdan-olmalı ve tipik güney İtalyan olup, biraz Klâsik-sonrasıdır. Muhtemelen bir şölen için döşek taşıyan *(soldaki)* oğlan ise, daha eski dünyaya aittir. Burada, düpedüz "yatak taşıyan bir çıplak genç" demekten çok daha incelikli, pek sakınmalı erotik anıştırmalar sezilebilir.

radoks noktasını ortaya sermiştir. 5'inci yüzyıldaki Yunanlıların bizim önemli gördüğümüz belli birtakım sorunlarda hiçbir devlet politikası yoktu.

Bir anlamda devlet yoktu, ne yaptığını bilen ve sonuçlarını bilerek hareket eden, yerleşmiş, kendini tanıyan, kendi kendine örgütlenmiş bir oluşum mevcut değildi. Pers ekonomisinin ancak servetinin dolaşımı engellendiği sürece iyi işleyebildiği söylenmiştir. Sparta toplumsal sisteminin savaşa dayandığı söylenmiştir, ama savaş çıktığında da yıkılma tehlikesi ile karşılaşmıştır. Atinalılar barış sanatlarında kendileriyle övünürlerdi, buna rağmen ekonomileri barış koşullarında dağılma tehlikesi yaşamıştı. Bir kez geçerli olduğunda kaçınılmaz olarak her girişime sızan, köle emeğine giderek artan dayanma, yoksulları rahatlatmak şöyle dursun, tehdit ediyordu. Ksenophon küçük bir yapıtında soğukkanlılıkla aşırı bir çözüm önermişti: emeklerinden sürekli olarak yararlanabilmek ümidiyle, tıpkı özel bir kişinin yapabileceği gibi, devletin kendisi de kölelere sahip olmalıydı; uygun oranın her Atina yurttaşı için üç köle olabileceğini düşünmüştü.

Din

Bu karşıtlıklar ve çelişkiler ışığında, 5'inci yüzyıldaki Yunan dini ile ilgili daha fazla bir şeyler de söylenmesi gerekiyor. Görünüşe göre hernekadar içindeki bütün öğeler değişkense de, tanrılar sistemi değişmezdi. Tek tek tanrıların adları birden fazla işlevi kapsıyor ve adları aynı kalsa bile, tanrıların rolleri değişiyordu. Zeus'un Elis'de yaptığını, Athena bir ölçüde Atina'da yapıyordu. Attika'da bir kayanın yüzüne kazınan bir şenlikler takviminde bütün kutlamalar Her-

Karşı sayfa Taştan bir el değirmeninde buğday öğüten kadın: Atina Ulusal Müzesi'nde, 5. yüzyıldan kalma, bir pişmiş toprak figürcük.

Aşağıda Parthenon kabartmalarındaki süvariler, Athena'nın şenliğinde akropolis'e giden tören alayında atlarına binmiş, askerlik çağında gençlerdir. Atina en görkemli çağında bunlarla onur duyardı.

Klâsik An

Yunan 5. yüzyıl sanatının en karakteristik niteliği, canlı doğal geometrisidir. Yunanlılar doğadaki biçimleri geometrik terimlerle görmüş ve anlatmışlardır, yaptıkları geometrik biçimler de sanki büyüyen organizmalar gibidir. Atina'da matematiğe ilgi duyulması ve bilimin ilk başlagıçları, bu içgüdüsel geometrikleştirmeden daha sonraki bir gelişmedir, ama 5. yüzyılda onun şekillendirilmesine yardım etmiş olmalıdır. Heykeller bir matematiksel orantılar ağı kullanılarak tasarımlanıyordu. Gerçekçilik arttıkça ve eylem halinde mermer paradokslarına erişilmeye başlandıkça, eski ağlar bir yana atıldı, ama yerlerine yenileri konuldu.

Atina'da Klâsikliğin ve biçim sakınganlığının en uç anında bile, Yunan motiflerinin alabildiği garip ve harikalı şekilleri gözlemlemek yararlıdır. Başka yerlerdeki Yunan temaları, Yunanlıların da kendi masumluk günlerinde aynı ya da daha eski temalara yaptıkları kadar canlılıkla uyarlanmış ve yaratıcılıkla yoğrulmuştur. Fakat ilginçtir ki, buralara giden sadece motifleri değil, Klâsik Yunan sanatının ruhuydu; o nedenledir ki, aksi halde yabancı malzeme diye görünebilecek şeyler, biçim dönüştürümüne uğramış, yadırganamaz olmuştur.

6. yüzyılın biçimselleştirilmiş palmiye dalları ve nilüfer goncaları, mermerde, pişirilmiş toprakta ve tunçta sonsuz çeşitlenmelere elverişli olduklarını gösterdiler. 5. yüzyıldaki en iyi evrelerinde, bu akıcı sistemler hem özgürdüler, hem de sıkı kurallara bağlıydılar; geç antik dönemdeyse çılgınlaştılar.

Bunlar, her zaman yeni bir çeşitlemeyle olmak üzere, sık sık binaları süslemekte kullanılırlardı: örneğin, Pheidias'in İ.Ö. 430 dolaylarında, oradaki tapınak için büyük Zeus heykelini tasarımladığı ve yaptığı Olynthos'taki işliğinin mimari süslemelerinden biri olan *(en üstteki)* parçanın kirli siyah, kavuniçi ve kızıl boyalı çeşitlemeleriyle. *(Yukarıdaki)* altın çeşitlemeyse, Attika'da Brauron'dan gelmektedir; tarihlemesi zordur, ama muhtemelen, 5. yüzyıl sonlarında yapılmış bir mücevhere aittir. Tasarımın tomurcuklanması ve dallanması, ilkece, Pheidias'ın işliğindeki pişirilmiş topraktan parçalarda olduğunun aynıdır, ama bunun bıraktığı etkinin önemli bir farkı vardır.

Sidon (Sayda)'da bulunan ve şimdi İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde olan bu çok iyi yapılmış lâhit, Atina sanatının ve Parthenon'un heykeli süslemelerinin konularının Anadolu'nun içlerine kadar işlediğini ortaya koymaktadır. Yüksek bombeli kapağın, belki yerel ve çatılarına öykünen bir Likya özelliği olduğu sanılıyor; fakat tasarımın uygulanmasındaki parlak yetkinlik ve mitolojik içerik, 5. yüzyıl sonlarının tipik uluslararası Yunan işçiliğini serimlemektedir.

Sfenks, eski bir mezar bekçisidir; Atina'nın en eski taş anıtlarının kimilerinde, kedi-gibi vücutları ve ağır gülümsemeleriyle arkaik sfenkseler, baş köşede boy gösterirler. Fakat İ.Ö. 400'e gelindiğinde, gerçekçi ve güzel, neredeyse şirin kafalar, gelişkin göğüsler ve incelikle işlenmiş hayvan bedenleri, sfenksin anlamını değiştirmiştir. Bu dişiler belki artık daha az erotik, ama cinsel açıdan daha çok çekici durmaktadırlar. Tanrısallık ve gizem kalıntıları, sadece kanatlara yüklenmiştir.

Savaşan kentauroslar daha yüksek kabartmalar halinde oyulmuştur. Lâhidin bir ucunda, iki kentauros bir geyiği paylaşamadıkları için kavga ediyorlar, öteki ucundaysa başka bir kentauros çifti bir Lapith'i döve döve yere sermişler. Bu ikinci konunun biçimsel kökenleri (Atina'da ve Bassai'deki Apollon tapınağında daha başka modelleri de olmakla birlikte), Parthenon'un kentauros ve Lapith metoplarında görülebilir. Bu lâhidin teknik işlenişi, Parthenon'un bazı parçalarının işçiliğinden üstündür ve insan buradaki toplu ve dramatik kompozisyonu yeğleyebilir. Fakat kompozisyon bir bütün olarak zekice yapılmasına karşın, çok ustaca değildir. Bu lâhit, yetkin ayrıntılarıyla görkemli bir yapıt olmakla birlikte, birazcık mekaniktir. Bir zamanlar boyalıyken, şimdi renklerinin çoğu silinmiştir.

Bu şaşırtıcı altın parça, İ.Ö. 400 dolaylarında yapılan ve Romanya'daki kazılarda çıkan, garip kabartma gözlerle süslü birkaç miğferden biri olup Cotofenesti'de bulunmuştur. Gözlerin başka yerlerde olduğu gibi, Yunanistan'da da uzun bir tarihi vardır. Suriye'deki tarihöncesinden kalma Ebla sarayının taht odasının duvarlarını bir gözler frizi çepeçevre dolaşmaktadır. Boyalı gözler, 5. yüzyılda Atina savaş gemilerinin pruvalarını süslerdi; çağdaş zamanlara kadar, bunlar Akdeniz'in şurasında burasında sürmüşlerdir de. Gözler korkutmak için değil, kötülüğü (kem nazarı) uzaklaştırmak içindir. Bu gibi parçaları süsleyen fantastik canavarlar, gözlerden daha Yunanlı değildir; bunlar, 200 yıl kadar önce Yunan sanat ve mitolojisine böyle melezlikler getiren aynı Doğu kaynaklarından taze taze gelmişlerdir.

Bu parçaların gözle görünür bir biçimde, sindirilmemiş etkilerin karması olmaları, ne denli heybetli dursalar da, muhtemelen gelişmemiş sanat geleneklerinin bir göstergesidir. Malzeme zenginliği bir bakıma barbarca, biçim ve işçilik vahşi, Yunan görüş açısından da, aşırıdır. O zamanlar Yunanlıların öylesine yakınlarında üretilen bu lüks ve değerli nesnelerin, bu kadar az Klâsiklik içerdiklerini görmek, Yunan tarihçileri için memnunluk vericidir. Bunlar, Yunan sanat tarihinin bir bölümü olmadıkları gibi, pek Yunan etkisi de göstermezler; ancak Yunan bilincinin sınırlarını tanımlamaktadırlar: Yunanlılar bu halklarla temastaydılar ve bazı Yunanlılar böyle hazineleri görmüşlerdi. Değerli bir madenden yapılan bir miğfer, herhalde Atinalılara da, tıpkı bizi etkilediği gibi, gözalıcı barbarca ve ürkünç gelirdi.

Özellikle Karadeniz kıyılarında Yunan sanatının bir değişim geçirdiğine şüphe yoktur. Kırım'daki Ak-Burun'da bulunan bir altın taç üzerinde, çiçek ve anafor motiflerinin biçimci ama dinginlikle ele alınışı, pek çarpıcı oluyor. Yaratıcısı da, belki sahibi gibi, pekalâ Yunanlı olabilir - tacın bulunduğu mezardan bir amfora ile bir Yunan sikkesi de çıkmıştır. Muhtemelen İ.Ö. 400 dolaylarında ya da bunun hemen ertesinde yapılan başlık, aslında deriyle astarlanmıştı. Rusya'da bulunan ve şimdi çoğu Rusya'nın taşra müzelerinde sergilenen, değerli materyelden, genellikle de altından yapılmış Yunan ve yarı-Yunan sanatının birçok başyapıtını, bu taç burada temsil etmektedir. Bunlar, değerin gerek eski gerekse yeni anlamlarında, nicelik ve zenginlikçe olduğu kadar, tasarım ve çizimleriyle de etkileyicidir. Şu da unutulmamalıdır ki, sözkonusu yöre, bozkırların biçimselleşmiş hayvan üslûbuyla, Orta Asya'nın dokumalarıyla ve giderek, Çin'den gelen ipek yoluyla temastaydı.

Bu, İ.Ö.380'den pek geç olmayan bir tarihte, bir Trakya kralının dizini ve bacağını saran süslü zırhın olağanüstü barbarca bir parçasıdır. Bulgaristan'da Vratza'daki Mogilanska tepesinde, çok daha kolaylıkla tarihlenebilen (ve bazıları çok daha Yunanlı olan) hazinelerle birlikte bulunmuştur.

Kadının yüzündeki paralel şeritler ve alnındaki garip süsler, döğmeleri gösteriyor. Ayı gökyüzünden indirebilen Trakyalı cadılar ve Trakyalı kadınların döğmeli yüzleri, 5. yüzyıl Atina'sında atasözleşmişti. Öyle anlaşılıyor ki, tıpkı İngiltere'de Normanların çocuklarına Galli (Welsh) dadılar tuttukları gibi, Atinalılar da Trakyalı dadılar tutarlarmış; bunun sonucu, yerel geleneklere bir başka folklordan öğelerin karışması olmuştur. Trakya'da bütün bir zengin (herhangi bir yerde Yunanlıların kendilerinin arasında kalanlardan çok daha zengin) sanat eserleri dizisi, Yunan etkisinin evrelerini sergilemektedir. Atinalılar 5. yüzyılın çoğu boyunca, Trakyalılar Pers-karşıtı bağlaşıklarıydı ve aralarında bazı karma evlilikler oldu. Elimizde bir de, ünü yüzlerce yıl süren bir düğün şöleninin ayrıntılı betimlemesi var.

Süslemelerin sakınımsızlığı, doğallıkla baldır zırhının biçiminden gelmektedir; bunlar ilkece dehşet saçmaları için tasarımlanmışlardı, belki sihirli bir biçimde de, taşıyanı kötülüklerden korumaları için. İ.Ö. 6. yüzyıl başlarında Olynthos'taki baldır zırhlarının dizkapaklarında yüzler görünmeye başlamıştı; büklümler ve bölümlerse, muhtemelen daha eskiydi: alt yandaki griffonlar gibi bir Doğu etkisi. Bu parça, elbette Klâsik çağdan çok daha fazla, 7. yüzyıl Yunan beğenisine yakındır; fakat Yunanistan'da yitip giden moda, Yunan dünyasının dış çevrelerinde sınırsız bir canlılıkla dirilebilirdi.

Amaç bir yüzeyi, sonsuz doku çeşitlemeleriyle süslemek ve bölmek, ama aynı zamanda da bir şeyleri temsil etmek ve etkilemekti. Kulakların altından saç bukleleri gibi süzülen arslanlar, yassı olarak düşünülmüştür, öteki ayrıntıların herbiri de öyledir (ama salyangoz kabuklarından çıkan yılanlar, daha derin kabartılmışlardır). Bunların, göçebelerin hayvan sanatıyla bir ilişkileri vardır, ama soldaki kuşla sağdaki (bir griffona ait) kanat daha uygar görünmektedir. Tabiatıyla, bu bir Yunan eseri değildir; bazıları Yunanlı olan bir temalar karmasıyla yapılmış bir yerli aşırılığıdır.

5. yüzyıl sonlarından itibaren, görsel sanatta, hiç kuşkusuz bazan (ama hiç de her zaman değil) Atina komedyasının etkisiyle, kahramanlık öykülerinin gülünçleştirilmesi hayli olağan olmuştu.

5. yüzyılda sanata tam bireysel gerçekçiliğin girişi, tıpkı Rönesans'taki gibi, önce karikatürle olmuştur ve o yüzyılın sonundaki en iyi ressamların yapıtlarında sanki bazı karikatür öğeleri var gibidir; bu ressamlardan biri de, İtalya çizmesinin ayağının üstündeki Lucania'da kurulu bir Taras (Tarentum) kolonisi olan Herakleia'lı Zeoksis'ti.

Bu vazo, Metapontion'dan çok uzak olmayan Pisticci'de bulunmuştur; Zeoksis'in dünyasının tam bir parçasıdır, ama onun güller takınmış Eros, üzüm salkımları ya da bir kentauroslar ailesi gibi daha tanınmış resimlerinin niteliklerini pek taşımamaktadır. Onlara oranla daha kaba kalan bu çizim, *İliada*'daki ünlü bir baskını (Odysseios'la Diomedes'in Dolon'a saldırışlarını) göstermektedir. Budanmış dallı ağaçlar, muhtemelen resme biçimsellik vermek için olduğu kadar, perspektif de kazandırmak içindir. Yüzey, çok eski Yunan vazolarında olduğu gibi yine tümüyle kaplanmıştır, ama ayrıntılar hem daha süslü, hem daha gerçekçidir. Diomedes'in miğferinin üstündeki hayvanın da, onun kendisi kadar gülünç olması istenmiştir; fakat bu sanatçı zaten dokunduğu her şeyi, bir miğfer sorgucu, hatta bir dizbağı da olsa, diriltmeden edemez. Onun en beylik uylaşımları, örneğin uçuşan pelerin ya da mide ve göğüs çizgilerini kullanışı bile belirgin bir şenliktedir.

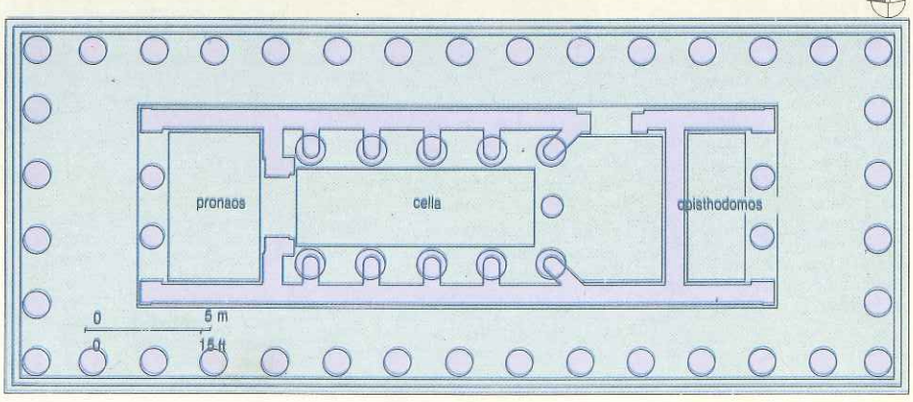
Bassai

Yardımcı Apollon tapınağı, Arkadia dağlarının yüksekliklerinde, bir pınarın yanına kurulmuştur. Tapınak, pek uzakta olmayan, Phigaleia adlı eski bir dağ kentinin halkına aitti. Bir vebanın sona erişini kutlamak için yapıldığı, mimarının da Parthenon'un mimarlarından biri olduğu söylenir. Bu, son derece kendine-özgü bir yapıdır: benzersiz bir yer-plânı, ana giriş olarak yandan bir kapısı vardır ve kuzey-güney yönündedir. Yüksek dağlar arasındaki bu büyük tapınağın gizemli bir yanı bulunmaktadır; geceleri ya da kışın genel havasının tuhaflığı, hâlâ eski dinin kısmi inceliklerini çağrıştırır.

Aşağıda 10 tane, payandalı, İon biçiminde yarı sütunla, ortada tek bir Korinthos sütunu olan *cella* (bilinenlerin en eskilerinden biri). İngilizler tapınağın heykelli süslemelerini alıp British Museum'a götürmüşlerdir.

mes'e adanmıştı. Ancak tanrılardan beklenenler ve istenenler, bir arada ele alınırsa hep aynıydı: yağmur, ekmek, şarap, maddî zenginlik, sağılma/iyileşme, bilicilik öğüdü, barış. Tek tek tanrıların doğasındaki çelişmeler, filozoflardan başka hiç kimseyi rahatsız etmiyordu, kişiler dinsel sezgilerini gelenekten alıyor ve onun içinden otomatik olarak seçiyorlardı.

Atinalıların,Aristophanes'tekiler veya Platon'nun *Şölen*'indekiler gibi yürekli kavramlara açık olmaları bundandır. Onlarınki, hiçbir tanrının mutlak önemi olmayan ve hiçbir inanç tanımayan, pırıl pırıl buluş yetenekli ve çekincesiz beyinlerdi. Varolan biçimleri uyarlamalarında olağanüstü bir güç göstermişlerdi. Parthenon frizini yapan ustalar, atları yontmayı, kahramanlar ve ölülerle çok uğraşan bir sanattan öğrenmiş olmalıdır. Bu iş bitirildikten sonra, onun figürlerini yeniden uyarlayan, kesinlikle Parthenon'nun ustaları elinden çıkmış birkaç mezartaşı ortaya çıkmıştır. Parthenon'da oturan tanrıların yüzleri, Girit'ten bir demirci olup, Atina'da yaşayan ve çalışan Sosinos'un mezartaşına ve bir zamanlar köle olduğu anlaşılan ayakkabıcı Ksanthippos'un mezarına modellik etmişlerdi. Kısa saçlı köle kız Minno, mezar taşının üzerinde ip eğirerek bir tanrıça gibi oturmaktadır.

Ama hiç kuşku yok ki, Atina dininin ciddiye alınan karanlık bir yanı da bulunmaktaydı. Kötü ruhları çıkarma törenleri ve birçok ilkel dinsel törenler vardı. Sophokles'e kendi ülkesinde, dramatik şiirlerindense kutsal bir yılanın hizmetkârı olarak daha fazla saygı duyulurdu. Syrakusa'da askerî harekâtı bir ay tutulması yüzünden erteleyen Nikias, bu boş inançlı kaygısında yalnız değildi. 480'de, yunan donanmasının Persleri kesin yenilgiye uğrattığı Salamis savaşından önce, Atinalılar, iğrenç törenlerini, uygulamadaki vahşi bir barbarlıkla birleştirerek insan kurban etmişlerdi. Daha sonra mucizelerden, Eleusis'den büyülü bir hayaletten ve bir kumru, bir baykuş, bir yılan, hatta bir köpeğin biliciliğinden söz etmişlerdi. Atinalılar, ölmüş bir kahramanın onlar için savaşmak üzere Marathon'da, (490'da istilâcı Perslere karşı daha eski ünlü bir zaferin kazanıldığı yerde) topraktan çıktığına inanırlardı. Taşranın orasında burasında, Dionysos bir sarmaşık veya bir incir ağacıydı. Şu veya bu tanrıyı yatıştıran, kadın kılığına girmiş dansçıları ile yıllık tören alayları şu veya bu kabul edilme törenini kutluyordu. Brauron'da çocukların topluma kabul edilme törenlerinde biraz insan kanının akması gerekiyordu.

Atinalıların düşünce alanındaki gurur ve güvenlerini, o yüzyılın bu karanlık ve belirsiz yanı karşısında değerlendirmek gerekir. 7'nci yüzyılın daha az sorunları vardı, fakat Arkhilokhos'un canlı ve çekici şiiri de eşit ölçüde onlara göre değerlendirilmek gerekir. 5'inci yüzyıl karanlığındaki yeni unsur, yönünüyitirmişlikti; sosyologlar tarafından *anomie* diye tanımlanan duruma yakın bir biçimde anlam kaybına neden olan bir sinir yorgunluğu durumu gibiydi. Yunan dininin antik törenleri, bütün bir toplumun ve yaşam biçiminin bütünleyicisi olan genel ve ortak törenler 6'ncı yüzyıl sonunda etkilerini bir ölçüye kadar kaybetmişlerdi. "Doğal" bağlamlarını yitirmişler ve birçok önemli işlevleri, devlet tarafından üstlenilmişti. Atinalılar artık ne törenleri yaptıklarını anlamıyorlardı (tragedya şairi Euripides'in sofistler kuşağının sözde akılcı felsefesi de bundan ileri gelmekteydi) ve yaygın kaygı sonuç olduğu kadar nedendi de. Daha ileriki bir aşamada buna vahşi ve egzotik tapıların ve kişisel din ve büyü tutkusunun başka türlü anlaşılamaz bir artışı eşlik etmişti.

PERS VE PELOPONNESOS SAVAŞLARI

Pers İmparatorluğu'nun uçboylarında yaşayan Yunanlıların Perslerle başlarının derde girmesinden kaçınılamazdı; Anadolu'daki Yunan şehirlerinin hemen hemen hepsi yutuluverdiler. Önceleri, komşu barbarların varlığına karşın Trakya daha güvenliydi; İskitlere rağmen Karadeniz kolonileri de öyleydi. 546 yılında Lydia kralı Kroisos'un Kyros'a (Keyhüsrev) yenilmesinden sonra, Asya'da bulunan Yunan şehirlerinin çoğu ve bütün Lydialılar Sardis'ten, Phrygia ile oradaki Yunan şehirleri de Daskylion'dan, Persialı valilerce yönetilmeye başladılar. Fakat her şehrin kendisinin tiran gibi bir hükümdarı da vardı. Bunlar, vergilerini ödeyip (savaş zamanında) askerî birliklerini gönderdikleri sürece bağımsızdılar. Bir sınıf olarak, bu yöneticiler Persia'ya sadık değillerdi; kendi çıkarlarının peşinde koşan yerel baronlardı.

Perslerin Trakya'yı istilâ etmeleri

İ.Ö. 512'de Kyros'un ardılı Darios Trakya'yı istilâ etti. Samoslu (Sisam) Mandrokles diye bir mimar, [Çanakkale'de] Asya'dan Avrupa'ya bir yüzer -köprü kurdu. Büyük imparatorluk ordusunda, başkalarının yanısıra Yunanlı alayları da vardı. Bu ordu, kayıklar üstüne kurulan bir başka Yunan köprüsüyle Tuna'yı geçti ve Darios, İskitlere karşı kuzeye yürüdü.

Bölgenin kabileleri üstünde Darios'un pek az etkisi oldu; Tuna'nın kuzeyindeki altın madenlerini de eline geçiremedi. Bunu yapabilseydi, Orta Avrupa'dan Afganistan'a kadar yeryüzünün maden zenginliklerinin tümünü denetleyen bir duruma gelmiş olacaktı - aşağı yukarı bu sıralarda, yukarı Amu Derya'da, lâcivert taşı *(lapis lazuli)* madenleri yakınında, Persialı bir valinin sarayı kuruluyordu. Bir ara, Darios'un kendi imparatorluğunun içindeki ulaşım hatları kesildi; arkasından üç Yunan şehri, Byzantion, Perinthos ve Khalkedon ona başkaldırdılar. Darios Persia'ya döndü; fakat Avrupa'da bir ordusunu bıraktı; bu askerler, daha sonra Karadeniz'in ağzından Khalkidikia'nın batısındaki Aksios'a kadar kıyı devletlerini ele geçirdiler: Makedonya Pers egemenliği altına girdi. Ama bu fetihler güvenli değildi; İskitler Trakya'ya akın edip, Perslerin atadığı Yunanlı bir yöneticiyi oradan sürmekle karşılık verdiler.

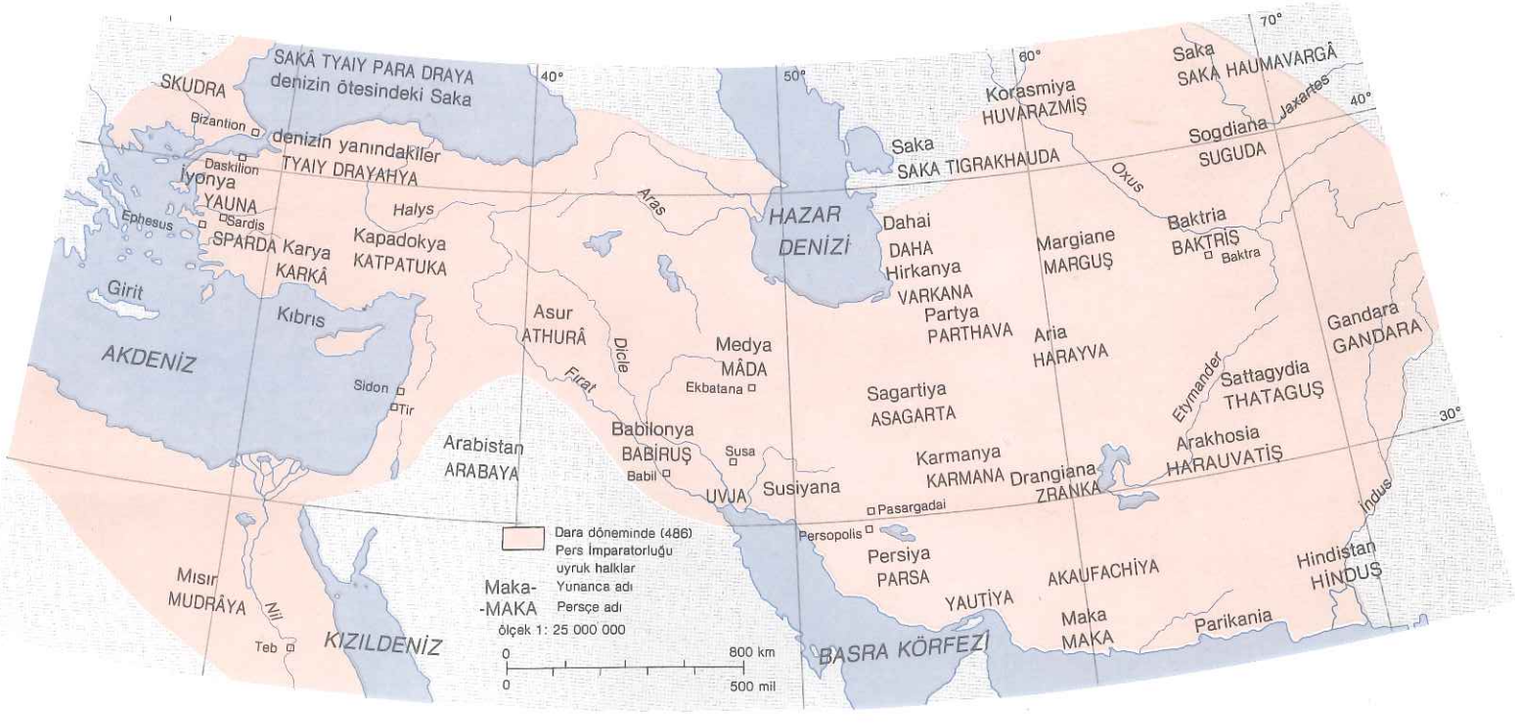
Bu adam, Khersonesoslu Miltiades'di. Darios Tuna üzerindeki kayıklardan yapılmış köprüden geçtikten sonra, Miltiades İskitlerle ilişki kurmuş; onlar da kendileri için makûl bir biçimde, Miltiades'ten köprüyü yok etmesini istemişlerdi. Bu plânı gerçekleştirmesini, Miletoslu Histiaios engellemiştir. Krallar kralı geri dönünce, Histiaios'a ödül olarak, Khalkidikia'nın doğusundaki Strymon ırmağı üstünde bulunan Myrkinos'u vermiştir. Burası, Pangaion dağının eteklerinde ve gümüş madenlerinin yakınında, kıyıdan da pek uzak olmayan verimli bir tarımsal yerleşim alanıydı. Fakat bu koloni başarılı olmamıştır; nitekim, daha sonra aynı konumda Atinalılarca kurulan Amphipolis de başarısız kalacaktır. Ama henüz o zaman duyulan parlak umutlar, çok geçmeden Perslerin kıskançlığını uyandırmıştı. Histiaios Persia'ya geri çağrıldı ve 12 yıl orada tutuldu. Bu arada Histiaios'un damadı (kızının kocası) Aristagoras, Miletos'u imparatorluğa katmış ve Persia'yı en sonunda *Yunan* anavatanıyla doğrudan bir çatışmaya sokan o olmuştur.

Aristagoras ve İonia ayaklanması

Halk tarafından Naksos'tan atılan bir büyük aileler oligarşisi Aristagoras'a başvurmuş, Aristagoras da onların yakınmalarından esinlenerek, Darios'a sadece Naksos'a değil, bütün adalara ve Euboia'nın eski ticaret merkezlerine de boyun eğdirecek bir plân önermiştir. 499'da Naksos'a yönelen 200 gemilik bir sefer dört ayda hiçbir sonuç elde edememiş ve Aristagoras, Histiaios kadar hızla gözden düşmüştür. Fakat onun tepkisi çok çarpıcı ve yıkıcı olmuştur. Bir dizi başkaldırı örgütlemiş ve erişebildiği bütün Yunan şehirlerindeki tiranlar yurtdışına sürülmüştür, Mytilene'deki (Midilli) tiran ise taşlanarak öldürülmüştür. Aristagoras'ın kendisi de Miletos tiranlığından çekilmiş; yeni demokrasiler tek bir standarda göre sikke bastırmışlar; Sparta'ya yapılan başvuru sonuçsuz kalmış, ama Atina'yla Euboia'daki Eretria'ya başvurulması, biri 20, biriyse 5 gemilik iki filonun gelmesini sağla-

İ.Ö. 5. yüzyılda Pers İmparatorluğu

Persepolis'teki Pers sarayları ve Nakş-i Rüstem'deki kral mezarları, Persia krallarına uyruk halkların listelerini vermektedir. Bu halkların temsilcileri, herbiri kendi özel giysisiyle ve bölgelerinden armağanlar getirir biçimde resmedilmişlerdir. Benzer Mısır ve Asur resimlerinin tersine, Pers kabartmaları, bu uyrukları dik ve saygın olarak göstermektedir ellerinden tutulmuş, armağanlarını sunmaya götürülmektedirler. Burada, soylu bir imparatorluk kavramı vardır. Verilen adlar seçmecedir: Pers yönetimi altında, listelerde sıralananlardan çok daha fazla kabile ve halk vardı. Herodotos'un yapıtında korunan bir başka resmî liste, Darios'un örgütlediği satraplıkları ve herbirine ayrılan haraç tutarını saymaktadır. Satraplıklar listesinin, halklar listesiyle tam uyuşmasını beklememeliyiz. Zaten, satraplıklar zaman zaman yeniden örgütlenip değiştirilirdi.

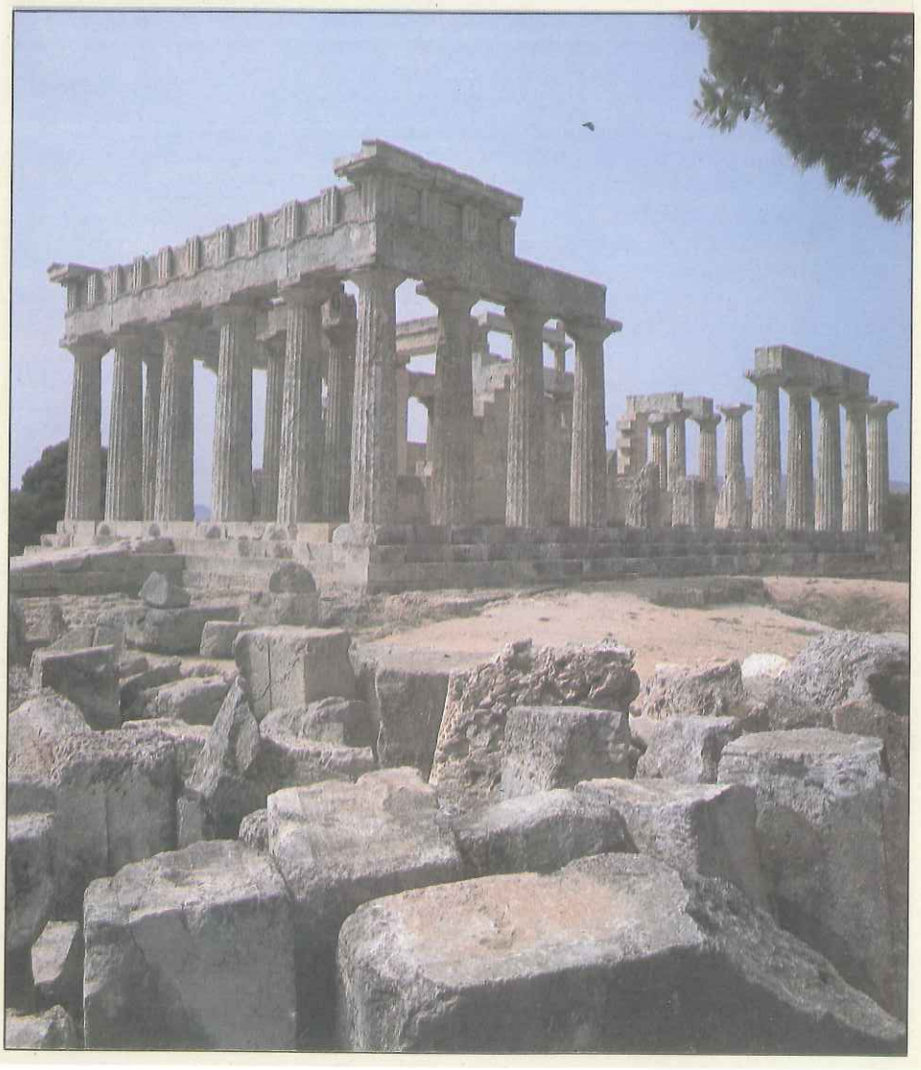

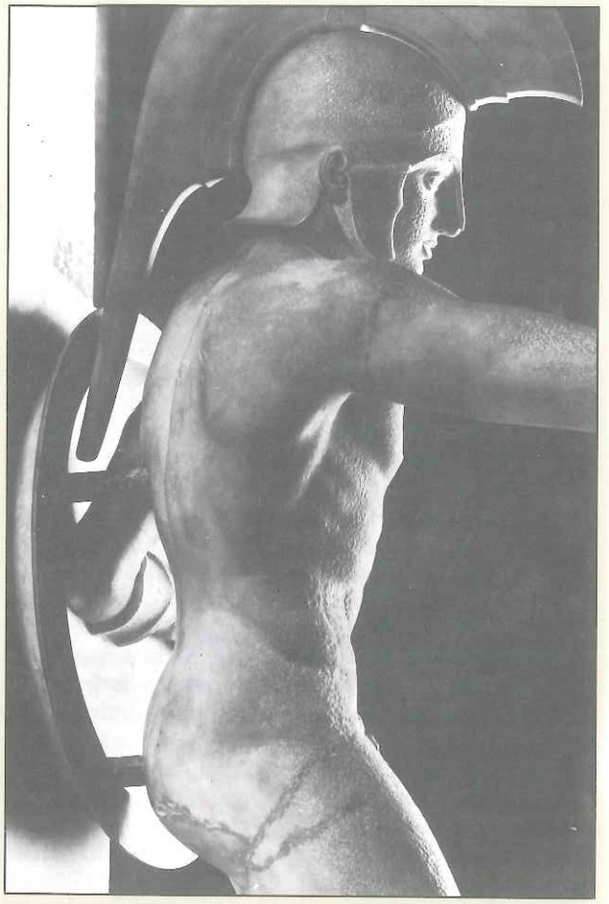
Aigina (Egin)

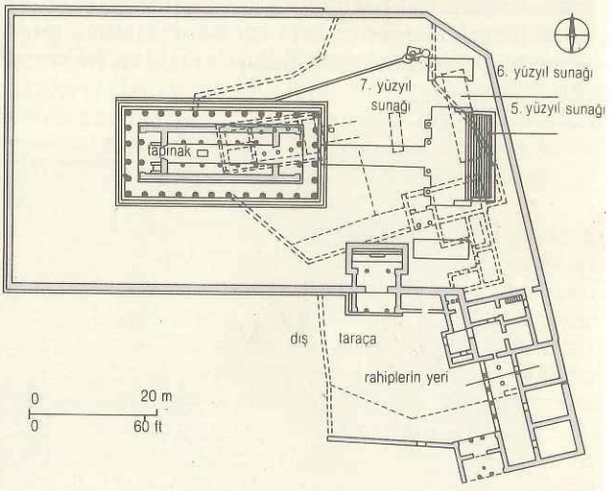

Aigina adası, Atina'nın İ.Ö.5. yüzyılda onu yutmasına elverecek kadar güçlenmesine değin, zengin ve bağımsızdı. 7. ve 6'ncı yüzyıllarda büyük bir deniz gücüydü. Birçok çekici arkeolojik alanı vardır ve burada, en azından bir tane büyük bir altın definesi bulunmuştur: adanın çağdaş baş şehrindeki Apollon tapınağının hemen dışında, eski bir mezarda gömülü olan bu define, Tunç çağından kalmadır ya da öyle görünmektedir. Aigina'nın gümüş sikkeleri, Yunanistan'ın çoğu yerlerinde olağan para olarak kullanılmakta, Akdeniz'de de geniş ölçüde dolaşmaktaydı (tedavüldeydi); Aigina'nın geç arkaik heykellerininse uluslararası bir değeri vardır. Ada, Atina ile Peloponnesos'un arasında, yolun yaklaşık yarısındadır.

Ayakta kalan en önemli tapınak, yerel bir tanrıça olan Aphaia'nın denize bakan alçak bir tepenin üstündeki kutsal yeridir. Tapınak 5'inci yüzyıl başlarında yapılmıştır; fakat bu kutsal yerde daha eski yapılar vardı; kült de hiç değilse İ.Ö.7'nci yüzyıldan kalmadır. 5'inci yüzyıl yapısının üstündeki süslemeler, Aphaia'nın Athena'yla özdeşleştirildiğini göstermektedir.

(Soldaki) Aphaia tapınağı, şimdi Münih'te bulunan heykellerinin çalınmasına karşın, hâlâ güzel ve sağlamdır. Pek uzak olmayan bir süre önce, yıldırımla hasara uğrayan bu tapınak, bugün, eski çağlarda kalabalık bir yerken göründüğünden çok daha sakin durmaktadır. *(Yukarıdaki)* heykelleri de, geçen yüzyılda Thorwaldsen tarafından elden geçirildikleri için bir dönüşüme uğramışlardır. Yine de bunlar, keskinlikle tasarlanmış ve iyi yapılmış figürlerdir. Daha az romantik bir açıdan ve taşın ayrıntılarıyla işlenmesi bakımından, bu yontuların arkaik çağın son dönemleri ve Klasikliğin ilk sert ve deneysel başlangıçları hakkında öğretecekleri çok şeyler vardır.

En üstte Yunanlıların İ.Ö. 3.-2. yüzyıllarda yaptıkları, Sardes'teki Artemis tapınağı. Sütunlarına yiv açılması hiçbir zaman tamamlanmamıştır.

Yukarıda Bu geç dönem Atina şarap testisinin üstünde, bir Yunanlının Asyalıyla savaşması resmedilmiştir. Ksenophon'un ve Meandros'un yazılarında da, benzer bir güven duygusu vardır. Bu duygu, ilk kez Pers savaşları kuşağında ya da daha büyük bir olasılıkla, onu izleyen dönemde yaratılmıştı.

mıştır. Pers imparatorluğu, harekete geçmekte yavaş davranmıştır. Aristagoras, Lydia'nın baş şehri Sardis'i yakmış, ama Perslerin onu bulup da Ephesos yakınlarında yenmelerinden önce, kaleyi alamamıştır. Yenilgi, gel-git'in yönünü değiştirmiş ve Aristagoras Myrkinos'a kaçmıştır. Daha sonra, tıpkı y.540'ta Phokala (Foça)lıların, Kyros komutasındaki Perslere boyun eğmektense, Korsika'daki Alalia ve Massilia (Marsilya) kolonilerine giderlerken, Paestum yakınlarında Elea'yı kurdukları gibi, o da gümüş ve demir madenleri ve ünlü bir tunç endüstrisi olan Sardunya'ya gitmeyi tasarlamıştır.

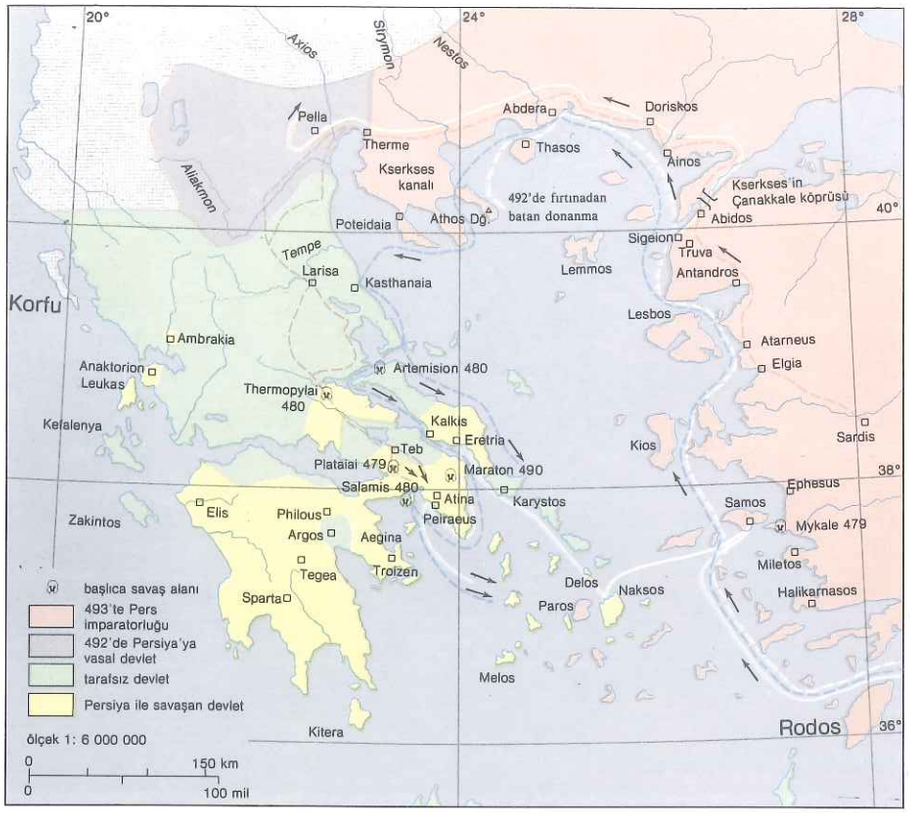
Fakat Aristagoras Trakya'da ölmüş ve Atina'daki en başta gelen bağlaşıkları, Pers-karşıtlığı politikalarında tam bir dönüş yaparak, (Peisistratos'un oğlu değil, ama yine onun soyundan) Hipparkhos'u kendilerine baş yönetici seçmişlerdir. Bu aşamada, Darios Histiaios'u Susa'dan üç aylık bir yolculukla, ayaklanmayı bastırması için Ege kıyısına göndermiştir. Histiaios, Aristagoras gibi hemen taraf değiştirmiş, Khios'a (Sakız) kaçmış, Lesbos'tan gemiler almış ve Byzantion açıklarında korsanlık yapmaya başlamıştır. Persler İ.Ö. 493'te onu yakalamış ve çarmıha germişlerdir. Yunan donanmasının Pers donanmasının ancak yarısından biraz büyük olduğu bir deniz savaşından sonra, Miletos düşmüştür. Bu savaşta, Lesboslular ve Samoslular kaçmışlar, yalnız Khioslular etkin bir döğüş çıkarmışlardı. Miletos'ta sağkalan erkekler Dicle'nin ağzına sürülmüş, bütün kadın ve çocuklarsa köle edilmişlerdir. Yakınlardaki Didyma'da bulunan Apollon tapınağı yakılmıştır. Miletos'ta olanların haberi Atina'ya varınca, bir keder ve öfke seliyle karşılanmıştır.

Perslerin ilerlemelerine devam etmeleri

Persler Kıbrıs'a çoktan boyun eğdirmişler, şimdi de aynı şeyi güneybatı Anadolu'daki Karya'nın Yunanlılarına yaptırmak için yola koyulmuşlardı. Kuzeyde Darios'un damadı Mardonios İ.Ö. 492'de Trakya ile Makedonya'da Pers egemenliğini yeniden kurmak ve Eretria ile Atina'yı da yıkmak amacıyla harekete geçmiştir. İlk hedefini gerçekleştirmiş, yolunun üstündeki Thasos'u da (Taşoz adası) ele geçirmiştir; fakat Athos dağı açıklarında donanmasının çoğu bir fırtına sonucu batınca, Atina ile Eretria kurtulmuşlardır. 490'da Persler üçüncü kez Avrupa'ya girdiler. Peisistratos'un oğlu, Atinalı sürgün Hippias da danışmanları arasındaydı. Bu kere, ardarda adaları zabtederek, doğruca Ege'den geçtiler. Naksos şehri yakıldı, ama Apollon'un kutsal adası Delos esirgendi; öngörülen politikaya tam uyulsaydı Miletostaki kutsal yere de herhalde ilişilmeyecekti. Persler bağnaz ideologlar ya da siyasal veya dinsel manyaklar değillerdi. Yunan Asyası'nın yerel hükümdarları güvenilir olmadıklarını ortaya koyunca, Persler vergiler ödenmek, gemi ve asker gönderme yükümlülükleri yerine getirilmek koşuluyla, pekalâ yerel demokratik sistemler aracılığıyla da yönetimlerini sürdürüyorlardı. Atina'ya karşı girişilen harekat, bir yanda Peisistratos'un oğlu Hippias'ın öte yandaysa Kimon'un oğlu Miltiades'in yer aldığı, bir anlamda baronlar-arası bir iç savaştı. Aynı Miltiades, Khersonesos tiranıyken, 20 yıla yakın bir süre önce Tuna köprüsünde Darios'a ihanet etmeyi düşünmüştü. İskitler kendisini Khersonesos'tan kovalayınca, Lemnos ile İmbros'u (Limni ve İmroz adaları) armağan getirerek Atina'ya dönmüş, demokratik Atinalı soylu ve komutanlardan biri olmuştu. Peisistratos'un oğulları onun babasını öldürmüşlerdi.

Marathon Savaşı

İstilâlcılar, yedi gün süren bir harekâttan sonra Eretria'yı yaktılar; şehir halkı da köle olarak satıldı. Persler daha sonra Marathon'da karaya çıktılar; böyle yapmalarını belki de Hippias salık vermişti, çünkü babasının 50 yıl önce Atina'yı ele geçirmek üzere karaya çıktığı yer, şehirden uzaktaki bu geniş, bataklık ovaydı. Atinalılar Spartalılardan yardım istediler; fakat dolunay (mehtap) vardı, buysa Sparta için kutsal

492'de Mardonios komutasındaki Pers donanmasının izlediği yol
492'de Dara komutasındaki Pers ordusunun izlediği yol
490'da Datis komutasındaki Pers donanmasının izlediği yol
480'de Kserkses komutasındaki Pers donanmasının izlediği yol
480'de Kserkses komutasındaki Pers ordusunun izlediği yol

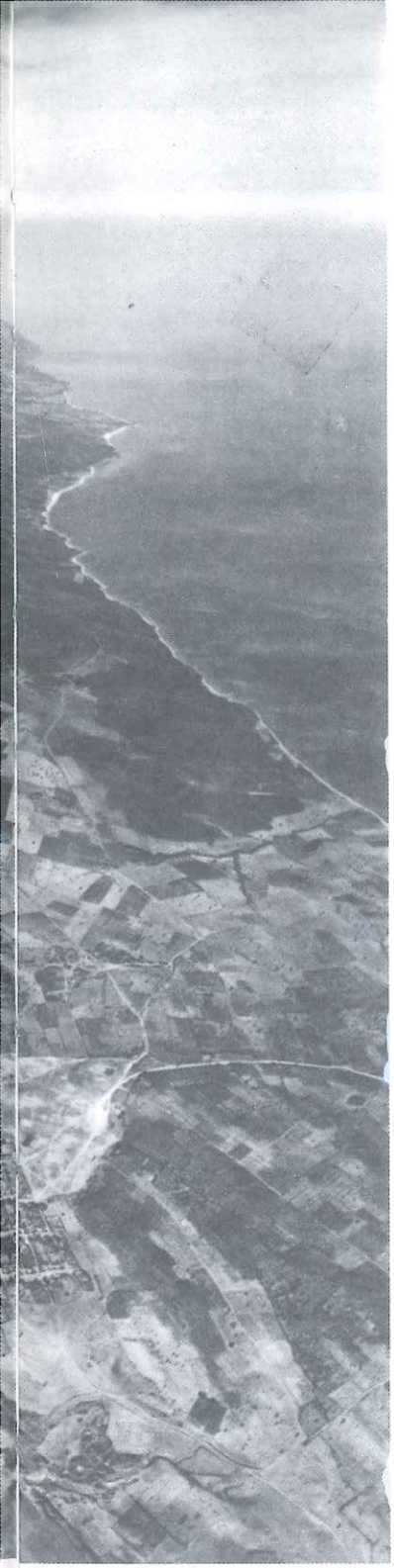
İ.Ö. 490'dan 479'a Perslerin Seferleri

Pers görüş açısından 490 seferi, Eretria ile Atina'yı İonia ayaklanmasındaki katkılarından ötürü cezalandırmak ve tiran hanedanını Atina'nın başına yeniden geçirmek için girişilmiş bir akındı. Marathon'da uğranılan yenilgi, hanedanının tümünün ve imparatorluğun bütün eyaletlerinin katıldığı, yıllarca hazırlanılan büyük bir sefere yol açtı. Donanma, ordudan uzak kalamazdı; dolayısıyla, Athos yarımadasını kesen kanalın açılması, sadece bir prestij kazanma projesi değildi, stratejik bir anlam da taşıyordu. Persleri Tempe'de durdurmaya kalkışmaktan vazgeçildi, çünkü burasının etraftan dolaşılması mümkündü. Thermopylai bir durdurma harekâtı için en iyi yerdi: Kserkses'e haber verilen yandan çevirme yolu, yakınlarda yeniden bulunmuştur. Bundan sonraki kara engeli kıstaktı (İsthmos); fakat Yunanlıların 480'de Salamis'te, 479'da Plataiai'de kazandıkları zaferler, perslerin pek fazla ilerleyemediklerini göstermektedir. Artık Mykale'deki (479) İonia'nın bir bölümünü özgürlüğe kavuşturan Yunan deniz zaferinin yolu açılmıştı. Bundan böyle, Yunanistan anavatanı üstünden baskı kalkmış, fakat Atinalılar ve bağlaşıkları bir 30 yıl daha doğu akdeniz'de savaşmayı sürdürmüşlerdir.

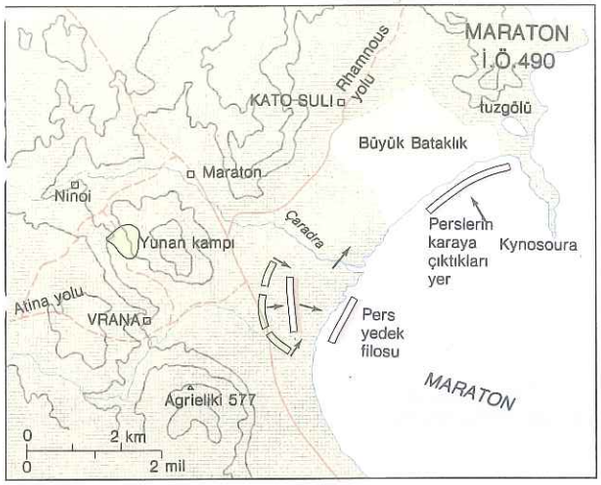
bir zamandı, sonuç olarak hiçbir yardım gelmedi. 9.000 kadar Atinalı, Plataiai'den 1.000 kadar asker dışında başka hiçbir bağlaşıkları olmadan, tek başlarına büyük Pers ordusuna karşı durdular. Persler onları ok atışlarıyla bunaltmayı, sonra da süvari saldırısıyla parçalamayı umuyorlardı. Makul her türlü beklentiye karşın, savaşı Atinalılar kazandı. Hızlı bir yürüyüşle, Atinalılar bir piyade hücumu yaparak, Pers merkezini kanatlarından ayırdılar, sonra da dönüp ortadaki tümene saldırdılar. Sonuç tam bir kıyım oldu; Pers askerleri bataklıkta kayboldular ve gemilerine kaçarken denizde kılıçtan geçirildiler. Atinalıların zayiatı ise sadece 192 kişiydi. Bunların mezartepesi (tümülüsü) hâlâ durur. Bazı gemiler de ateşe verilmiş, fakat 600 gemilik donanmanın büyük çoğunluğu Sounion burnunu dönüp Atina'ya yönelmiştir. Aynı Atina ordusu, onları yine karşılayınca, geri çekildiler. Hiç kuşkusuz, karadan birileri denizdeki gemilere parlayan bir kalkanla işaret vermişti. Hippias'ın hâlâ dostları vardı.

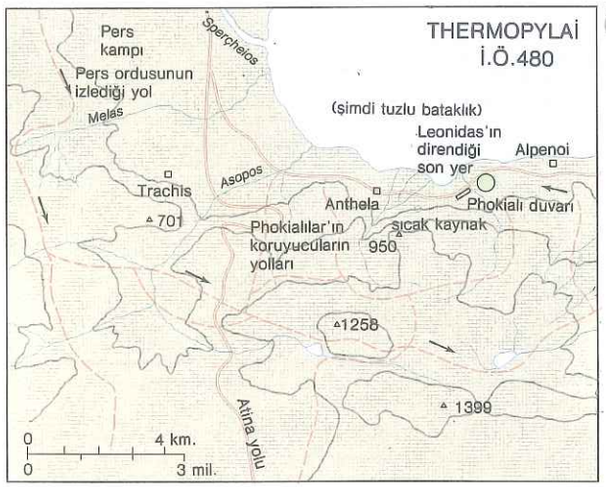
Marathon ile Delphoi'daki mermer ve tunç anıtlar, Atina yengisini anlatmaya yetmemektedir. Şiirler yazılmış, ünlü bir tablo yapılmış, efsaneler çıkarılmış ve tarihler kaleme alınmıştı. 650 yıl sonra, gezginler savaş alanından geçerlerken, hâlâ silâhlı insanların ahretten gelir gibi uğuldayan seslerini işittiklerine inanıyorlardı. Marathon'da çarpışanlar, ömürlerinin geri kalanında da "Marathonlular" diye anılmışlardır. O sırada Atinalılar, güçlü ve görkemli eski Pantheon'u yapmaya koyuldular; on yıl sonra Persler geri geldiğinde, inşaat daha bitmemişti. Bunlar, aynı zamanda trajik şiirin de ilk gelişme yıllarıydı (Aiskhylos, Marathon'da döğüşenlerden biriydi). Dış işlerinde Atinalılar, şehirlerinin Aigina'ya karşı mücadelesini, şimdi biraz daha başarılı olarak sürdürüyorlardı. İ.Ö. 487'deki bir harekâtta Atinalıların hâlâ sadece 50 gemilerinin olması ve 20 tane de Korinthos'tan ödünç almadan Atina'ya saldırmaya cesaret edememiş bulunması, öğreticidir.

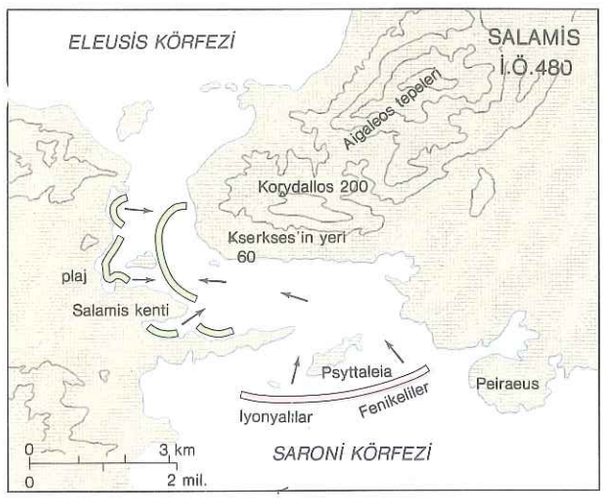
İçeride, Atina siyaseti doğrudan demokrasi yönünde gelişti. Devletin yönetim görevlileri kurulu, artık kur'ayla atanıyordu, ama askerî komutanları bu yoldan atamak uygun olmayacağı için, savaş yetkesi, herbiri bir kabileden, seçilmiş on generalin oluşturduğu bir kurula verildi. 487'de baş yönetici Hippiarkhos sürgüne gönderildi, 486'da da Kleisthenes'in yeğenlerinden Megakles onu izledi. 484'te *ostrakismos*'a uğratılan (yurtdışına sürülen), Kleisthenes'in bir kız yeğeniyle evlenen ve ona Perikles'i doğurtan Ksanthippos oldu. Marathon kahramanı Miltiades ise, şerefini yitirmiş bir serüvenci olarak öldü. Bu büyük ailelerin bireysel üyelerinin oluşturduğu tehdit, teker teker ortadan kalkıyordu. Aynı yıllarda, Themistokles de etkenlik göstermiştir. Marathon'dan önce görev yapmış ve orada savaşanlardan biri olmuştu; ailesi zengin ve soyluydu, ama belki kendisi bu ailenin yarı -üyesiydi; sonunda, o da ostrakismos'a çarptırıl-

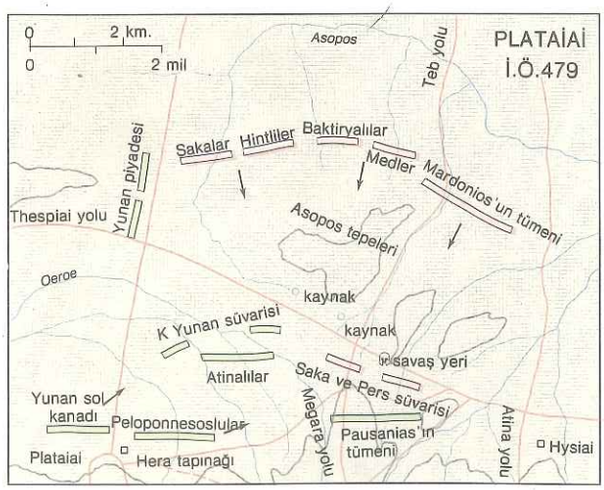

Yukarıda Pers filosu Athos (Aynaroz) burnunu ilk dönmeye kalktığında, fena halde bir fırtınaya tutulmuştu. O nedenle, Perslerin bu dar kıstakta kendilerine bir kanal kazdıkları ve güvenlik içinde öbür yana geçtikleri söylenmiştir.

Yunan kuvvetleri
Pers kuvvetleri
anayol (arabayla geçilebilen)
patika
çağdaş yol
VRANA çağdaş adı
Atina eski adı

dıktan sonra, Pers imparatorluğu'ndaki bir Yunan şehrinin valisi olarak sürgünde öldü.

Peraios'u (Pire) tahkim ettiren Themistokles'ti; bunu yaptırırken, Korinthos'un Lekhaion'daki sığlık koylarına öykünmüş olabilir; fakat Peiraios'un kayalık doğal üstünlükleri, Korinthos'u kolayca geçmesine olanak vermişti. 483 ve 482 yıllarında, Laurion madenlerinin derin bir katmanında ilk kez bol miktarda gümüş çıkınca, Themistokles 200 gemilik bir donanma kurmuştur. İ.Ö. 480'de Persler yeniden hücum ettiğinde, Atina tarihinde ilk olarak, Marathon'dan daha büyük bir zafer kazanacak kadar güçlüydü. Asya'nın ilk gerisin geriye çevrilişine örnek diye hatırlanan, Marathon'dur. Ama 480 seferi çok daha ciddi bir tehditti. Darios'un kendisinin bu yönde hazırlıklar yapmış olmakla birlikte, yeniden istilâ girişimine ömrü yetmemiştir. Mısır'da çıkan bir ayaklanma, dikkatini oraya çekmiş ve 486'da ölmüştür.

Kserkses'in istilâsı

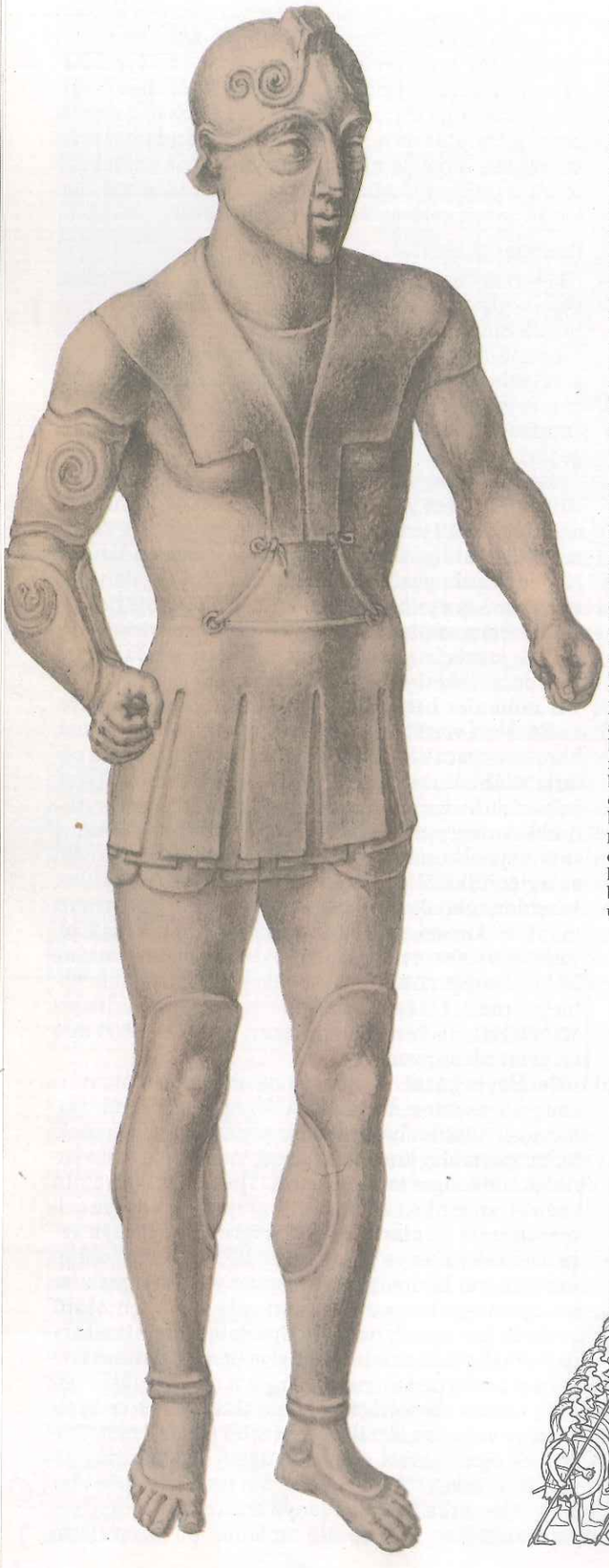
Keserkses babasının yerine geçti; Mısır ayaklanması bastırıldığında tarih İ.Ö. 484'tü. Kesrkses dikkatle ve büyük bir kuvvetle harekete başladı. 492 yılında Pers filosunun başına gelen felâketin tekrarlanmaması için, Athos'un karaya bakan tarafında bir kanal açtırmış ve Strymon üstünde de bir köprü yaptırmıştı. Ordusunu topladı, 481'de Sardis'e geldi ve kışı orada geçirdi.

Kserkses'in lânet bir kişiliği vardı. Sardis'te kendisini konuk eden yönetici, askere alınan beş oğlundan en büyüğünün evde bırakılmasını rica edince, Kserkses o delikanlıyı ikiye böldürmüş ve ortasından bütün ordusunu yürütmüştü. Kendisi için yapılan, Avrupa'yla Asya'yı birleştiren iki büyük köprü fırtınada yıkılınca, mühendislerin kafalarını kestirmiş, denizi de kırbaçlatmıştı. Ordusunu karşı kıyıya geçirtmek için, askerleri de kırbaçlatmıştı.

O zamanlar henüz genç bir çocuk olan tarihçi Herodotos'un verdiği, bu muazzam kalabalığın sayısı, inanılamayacak kadar büyüktür. Orduda, taş uçlu oklarla silâhlanmış ve pars derisine bürünmüş Etyopyalılar, zırhlı üstlük ve pantalonlar giymiş Persler, pamuklularla giyimli Hintliler, keçi postlarına sarınmış Orta Asyalılar, sopalar, hançerler, kementler taşıyan askerler, tilki-kürkü başlıklı Trakyalılar, mızraklılar, kılıçlılar, okçular ve "elbiseleri boyalı, postalları topuklu" kimseler vardı. Bize, bir milyondan fazla piyade ve 80.000 süvari olduğu söyleniyor; ama gerçekte bütün kara gücünün 200.000'den az olması akla daha yakındır, bu sayının içinde seçkin Pers birlikleri 10.000 kişiydi; Pers donanmasını da belki 1.000'den az gemi oluşturmaktaydı.

Geceleyin çakan bir şimşek nasıl dağların biçimlerini gösteriverirse, bu istilâ da Yunanlıların kendi aralarındaki ilişkiler hakkında bir şeyleri ortaya koymaktadır. Spartalılar Korinthos Kıstağı'nda, 31 devletin katıldığı bir kongre toplamışlardı. Thessalia, Boetia'nın çoğu ve kuzeydeki küçük şehir grupları kongreye gelmemişlerdi; bunlar Perslerin doğrudan doğruya yolu üzerindeydiler ve güneyin kendilerini koruyacağını ummak için herhangi bir sebepleri yoktu. Argoslular da, Sparta'ya karşı duydukları eski nefretten ötürü yerlerinden kıpırdamadılar; Spartalıların onları kendi topraklarında ağır bir yenilgiye uğratmalarının anısı hâlâ canlıydı, kongrenin Argos'a gönderdiği bir elçilik kurulu da sonuçsuz kaldı. Girit, Korfu ve Syrakusa'ya yollanan elçilikler de, çeşitli nedenlerden ötürü öyle oldu. Sadece Atina ile Aigina uzlaştırılmış görünüyor. Fakat 10.000 Yunanlıdan meydana gelen bir ordu, Thessalia ile Makedonya arasındaki Tempo dereboyunu tuttu, bir de filo toplandı; bu kuvvetlerin

Yunan askeri

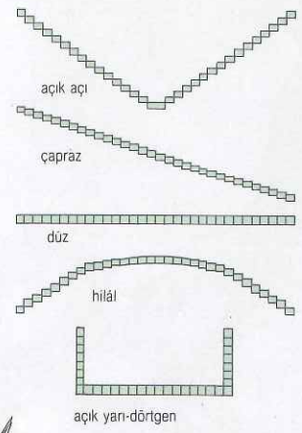
Yunan dünyasındaki karın-deşme ve gırtlak-kesme tekniklerinin özellikle ilginç ya da öğretici bir yanı yoktur. Daha yakın tarihlerde olduğu gibi o zaman da, çoğu savaşlar haksız, çoğu generaller yetersizdi. Silâhlar yaralamak kadar, dehşet de verecek biçimde tasarımlanıyordu. Sparta ordularının kalkanlarındaki Lakonia'nın başharfi L (lamda), bir ülkenin sallanan miğfer sorguçları, kalkanlarının çevresine dizilmiş çıngıraklar, bir başka ülkenin güzel görünüşlü, ama hemen hemen yararsız süvarisi, başka şeyler olmalarının yanısıra, bir çeşit baleydiler de. Yine de, bunlar herkesin yaşam deneyiminin birer parçasını oluşturdukları için, silâhların ve zırhların neye benzediklerini görmek gerekir. En iyi tunç zırhların tasarım ve işçiliğinin güzelliği, hem güven ifade etmeyi, hem de başkalarında da güven uyandırmayı amaçlıyordu. Aynı zamanda, 5. yüzyıl Atinasının en iyi tunç kılıçlarının ağzı çeliktendi.

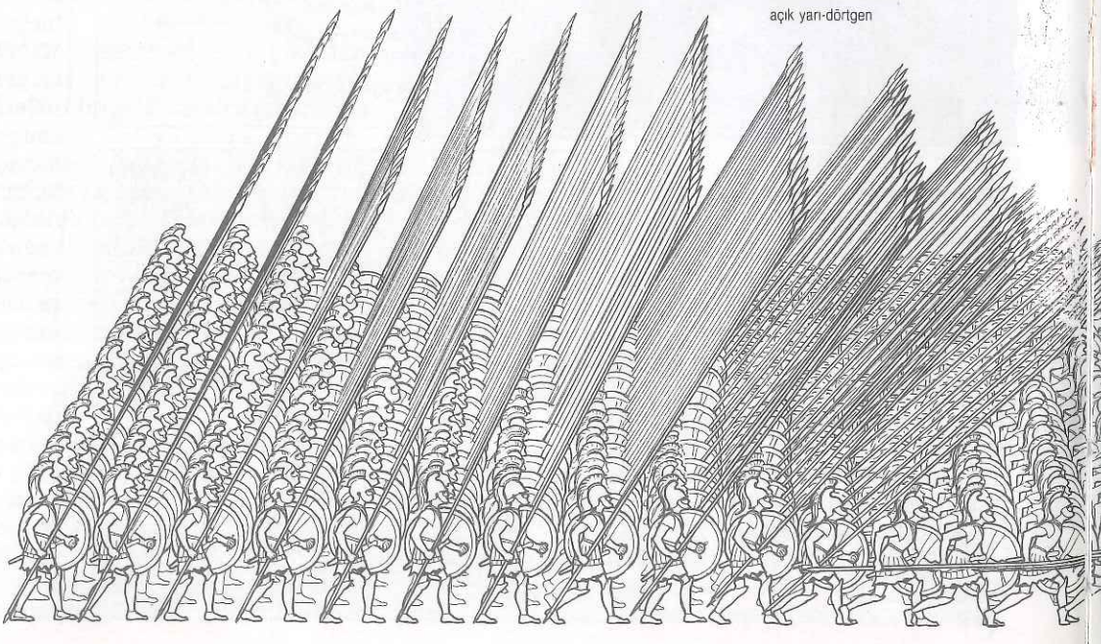

Hafif ama etkin zırhlar giymiş *(soldaki)* zarif ve ürkütücü asker, eskiden Roma'daki Albani koleksiyonunda bulunan, ama sonradan kaybolan bir tunç figüre 18. yüzyılda bakılarak yapılmış bir resimdir. Bu heykel. muhtemelen güney İtalya'daki bir Yunan şehrindendi. (Ünlü Albani koleksiyonunun 12 albüm dolusu resimleri, Winckelmann'ın kuşağında klâsik sanat ve beğeniden ne anlaşıldığını kesinlikle yansıtan belgelerdir.) Bu zırh, ender rastlanacak bir tuhaflık olmakla birlikte, gerçekten askerî giyim çoğu kez sandığımızdan daha bireyseldi.

Klâsik dönemde, saflar halinde dizilmiş piyadenin başlıcı silâhı, kısa boylu atış mızrağından büsbütün farklı bir nesne olan uzun mızraktı. Bunların uçları *(yukarıda sağda)* gerçektir ve yeterince haindir. Oklar, el sapanları, kılıçlar vb. ile birlikte mızraklar, önemli bir silâh çeşitliliği meydana getirmekteydi.

Fakat, Yunan piyade taktiğinin özü, saflar halinde dizilmeleri *(sağda)* ve talimleriydi. Savaşlar bireysel değil, ordular arasında olurdu. 5. yüzyıl Atinasında, askerler kendi silâhlarını, soylular da atlarını getirirlerdi. Daha sonraları, silâhlı ve eğitilmiş, bazan bütün alaylar halinde kiralanan paralı asker kullanımı çok arttı. Phalanks denilen birlik, *(aşağıdaki* resmin, koçbaşı gibi kullanılan bir alt-grubunun tahmini bir görünüşünü sunduğu) kalabalık ve bir talimli asker topluluğuydu. İlk beş sıra, mızraklarını öne doğru uzatırdı.

Yunan vazo resimleri, genellikle tuhaf ve olağanüstü güzel miğfer sorguçları pek çoktur. Bunların gerçekten varolduğu da kuşkusuzdur. Trakya'da kabile reisleri, at üstünde savaşa giderlerken, miğferlerinin tepesinde bir demir kuş kanatlarını çırpardı.

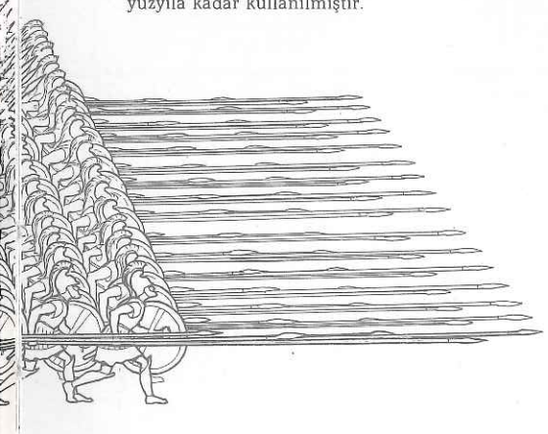
Kegel

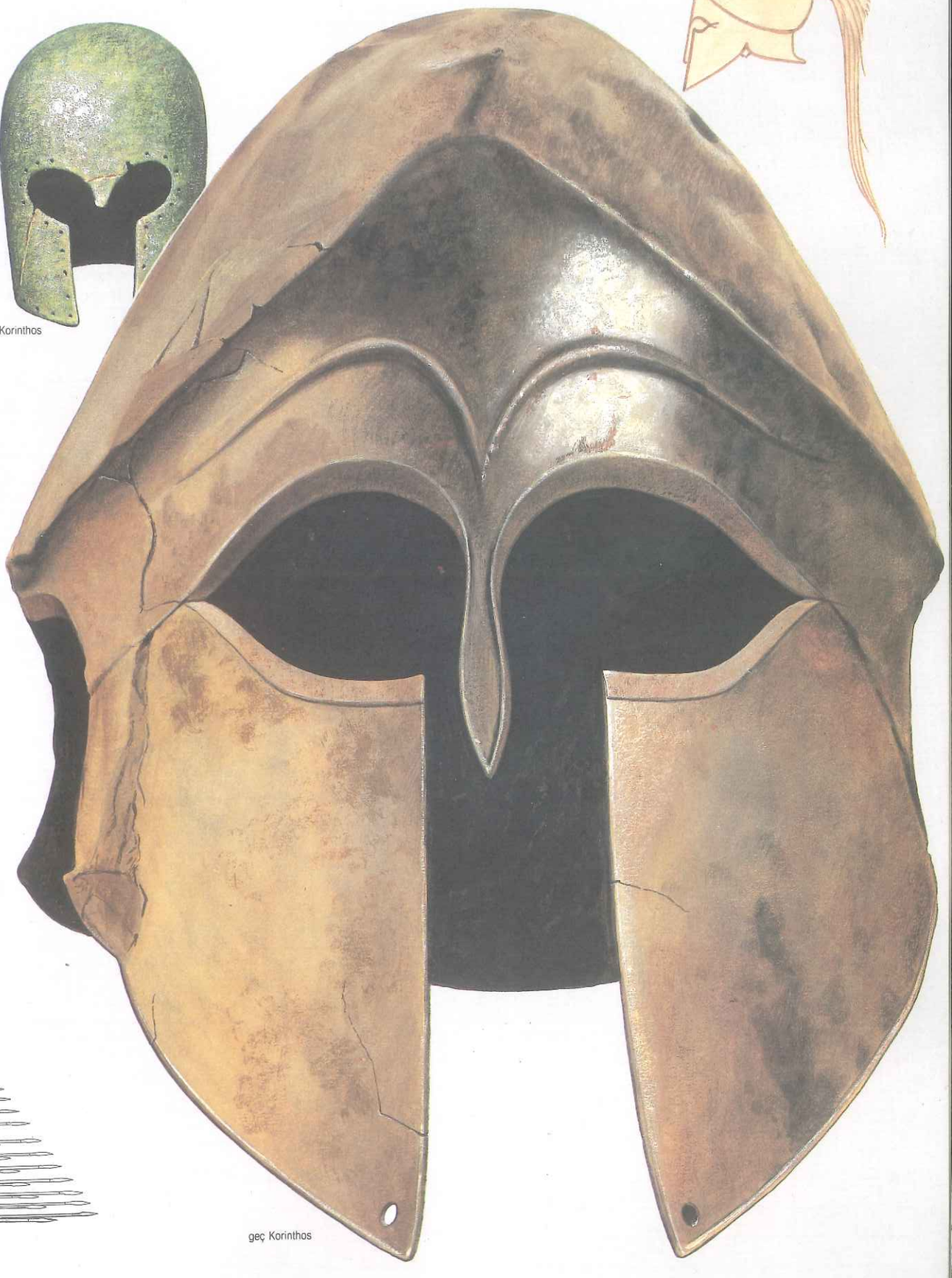
erken Korinthos

İllyria

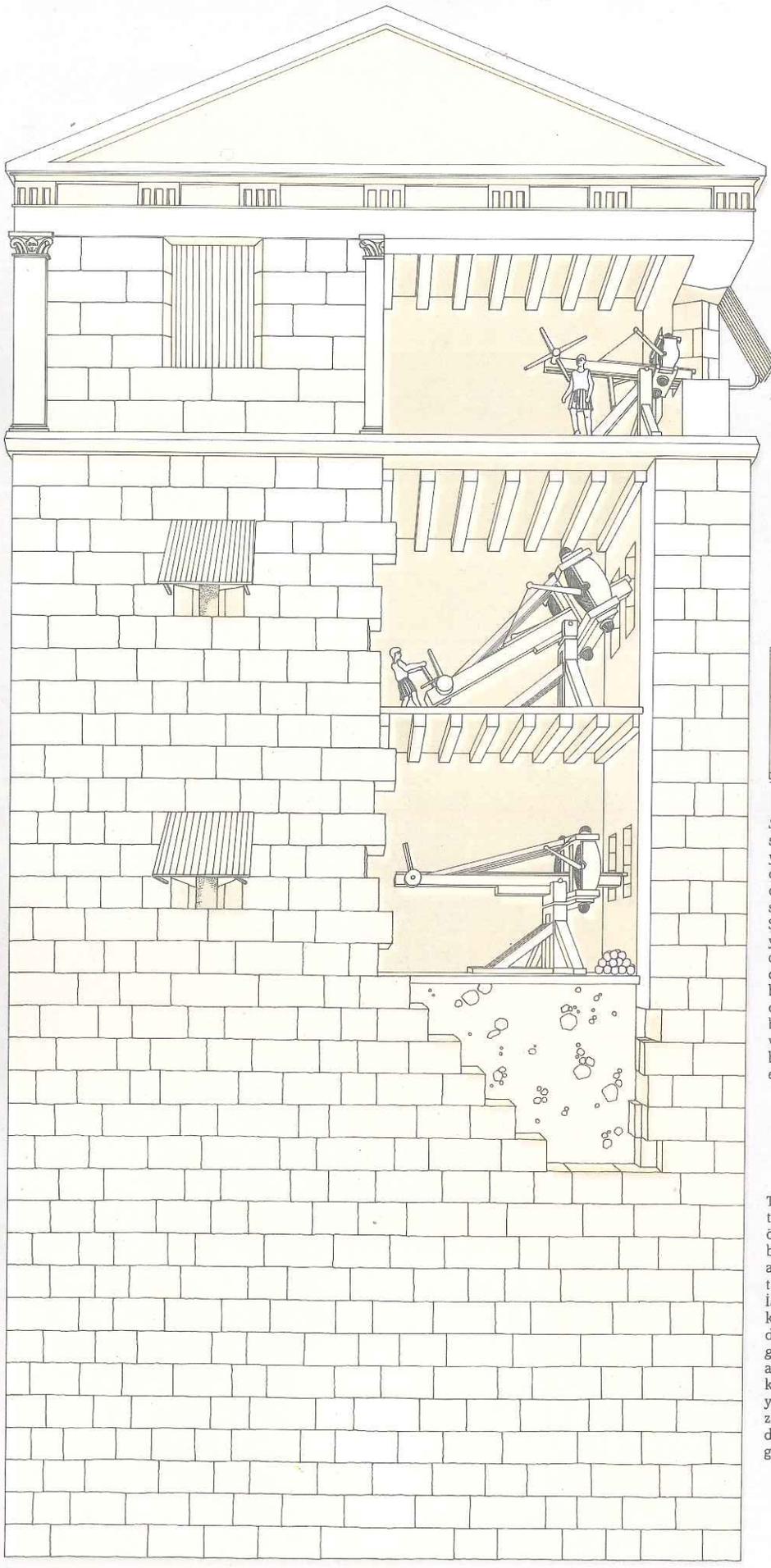
Yunan miğferlerinin çeşitliliği birkaç resimle tüketilemeyecek kadar büyüktü ve bunlar teknik evrimin değil, bir dereceye kadar yerel geleneklerin eseriydi. En yaygın ve başarılı miğfer biçemi Korinthos'unkiydi. Zerafete elverişli olan bu tür, 8. yüzyıldan *(yukarıda sağda)*, 6. *(sağda)* ve 5. yüzyıla dek, biçimini tanınabilir halde sürdürmüştür. Çoğu Yunan miğferlerinin öteki atası Kegel'di *(Yukarıda solda)*; bu hantal biçem pek tutulmamış ve İ.Ö. 700'den hemen sonra ortadan kalkmıştır, ama sorgucu daha sonraki tasarımları etkilemiştir. Bundan İllyria'da türetilen *(yukarıdaki)* biçem, 5. yüzyıla kadar kullanılmıştır.

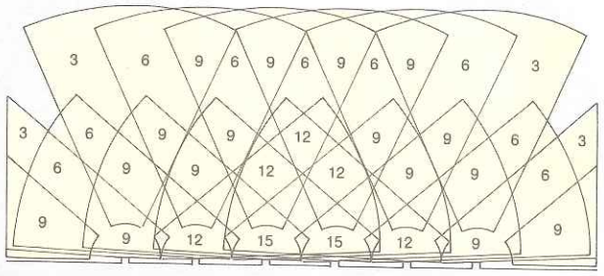

geç Korinthos

Tahkimatlar ve Savaş Makineleri

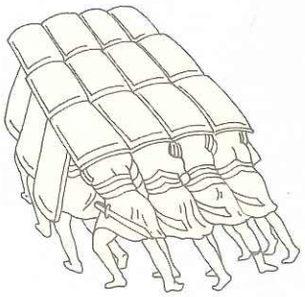
Yunan kaleleri, Tunç çağına ve Mykenaililere kadar geri gider. Perslerin 5'inci yüzyılda ele geçirdikleri Atina akropolisinde hâlâ Mykenaililerin yaptığı savunma duvarları vardı. 5'inci yüzyılda yalnızca kaleler değil, bütün şehirler de surlarla çevrilirdi. Atina'nın ve Sicilya'daki Akragas şehrinin surları, binlerce kilometre araziyi de kapsıyordu. Roma'nın savunma duvarları, Yunan etkisini belli eder. Bütün Peloponnesos, İsthmos'u boydan boya kesen bir surla savunulurdu. 5'inci ve 4'üncü yüzyıllar, savaş silâh ve savunma sistemlerinde sürekli teknolojik ilerlemelere tanık oldu. Bu ilerleme, bir dizi yapı biçem ve aracına ve tabiatıyla da, yeni saldırı yöntemlerine yol açtı. Hattâ, birtakım gerilemeler olmasına karşın, uçağın icadı şehir duvarlarını anlamsız hale getirene kadar, surlar sürekli bir gelişme göstermiştir.

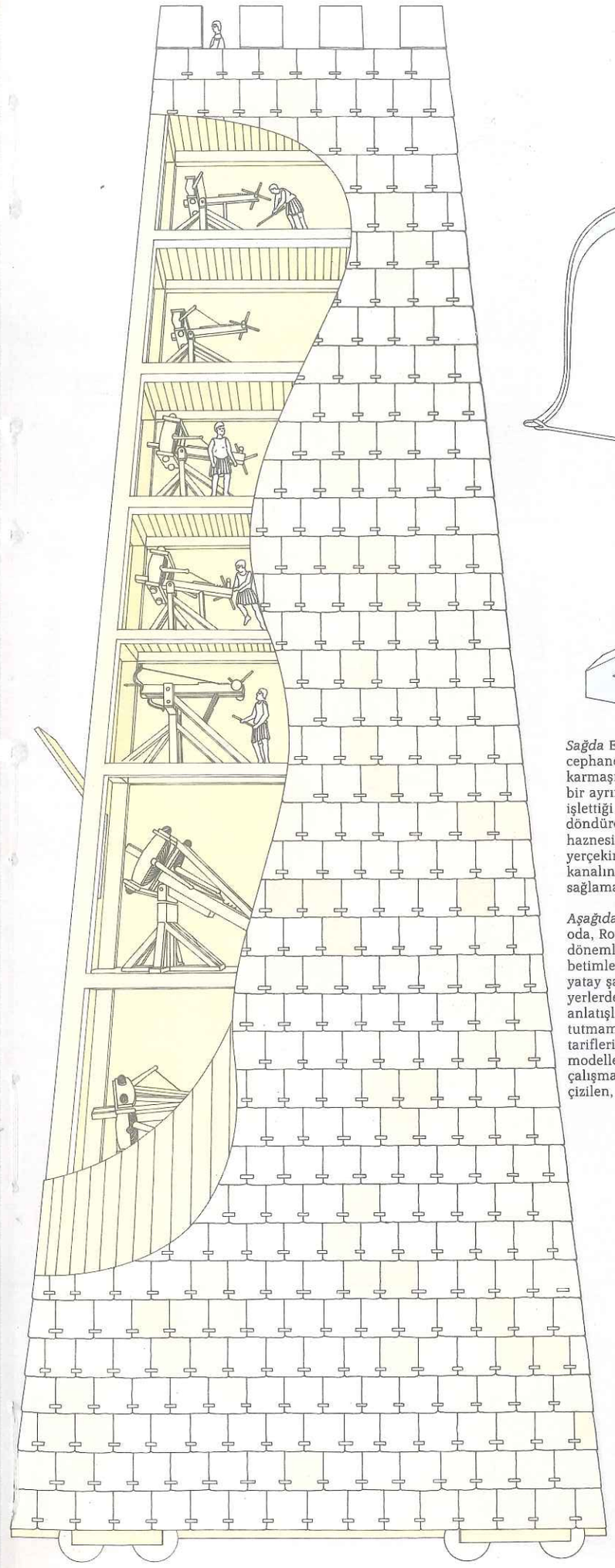
Solda (kesiti görülen) uzun bir savunma duvarının kulelerine yerleştirilen mancınıklar, bizim çoğucası düşünebileceğimizden daha yoğun bir ateş gücü sağlayabiliyordu. *(Yukarıdaki)* Şema, bir cephede birbirinden yüzer metre aralıklı altı kule olduğu, her kulede, 9, ayrıca her dış surda da 3 mancınık bulunduğu varsayımına dayanmaktadır - yani 900 metre boyunca 54 savaş makinesi vardır. Sayılar, herhangi bir belirli alanı kaç mancınığın etkileyebileceğini belirtiyor.

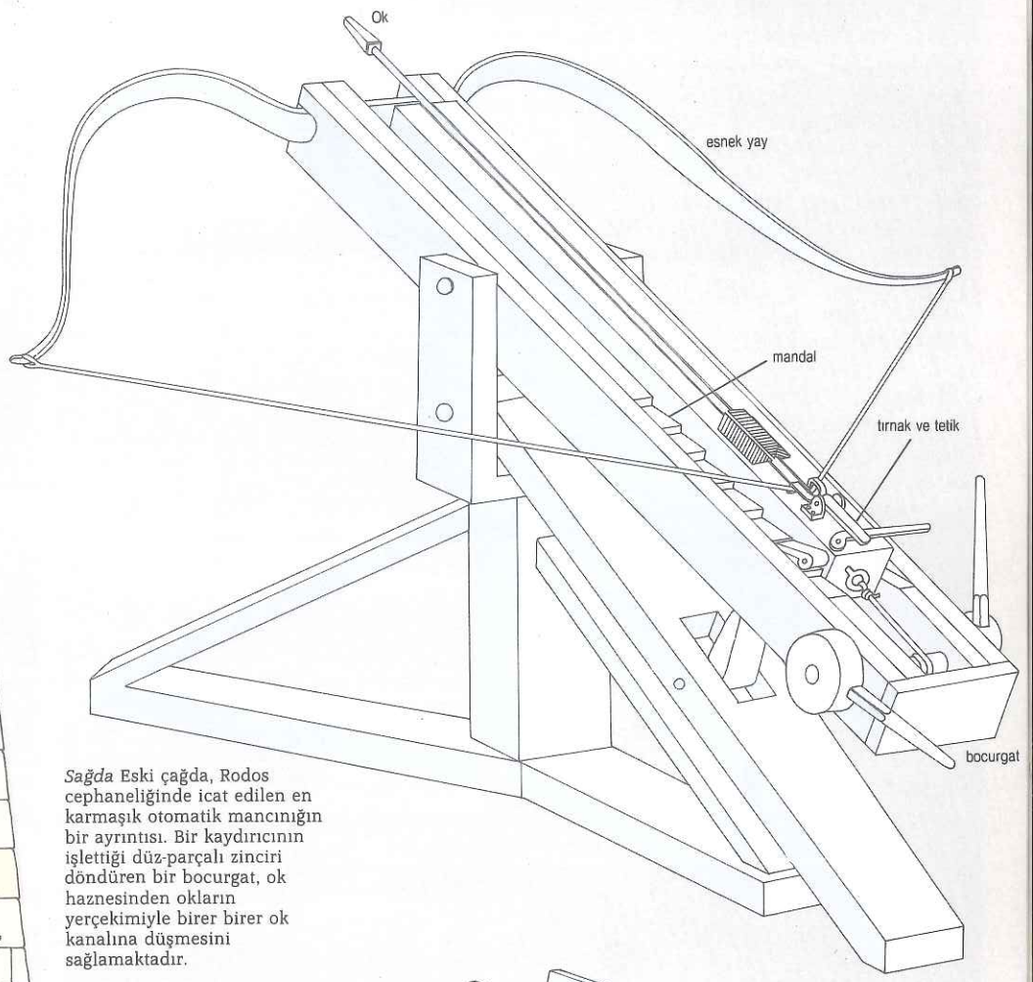
Sağda Bu şaşırtıcı ve dâhice, ama beyhude icadın resmi, Hellenistik dönemin bir kuşatma aracının iskelet olarak aslına uygun tasarımıdır. İnsanlar genellikle eşit koşullarla donatılmışlardır; fakat bir piyadenin daha *İliada*'da bile zaten güç, meşakkatli ve kısa olan yaşamını, bu saçma görünüşlü savaş makineleri ve karşılarına dikilen devâsa surlar, daha da güçleştirmiş ve kısaltmıştır. Bu kadar çok şey icat ve hepsini savaşta israf etmiş olmak, buharın gücünü bile kavramak, ama hiçbir zaman demiryolunu düşünememek, Hellenistik çağdaki insan yozlaşmasının bir ölçütüdür.

Toplumsal değişiklikler de, tıpkı teknolojik yenilikler kadar önemliydi. Savaşın temel öğesi, bireysel piyadeydi. Piyadeler, arkaik çağın başlarından beri talimlerle örgütlenmişti. Büyük İskender'in askerleri, tek bir komutla yönlerini değiştirir (geri döner), *(sağdaki resimde görüldüğü gibi)* kalkanlarıyla arkası düşmana dönük bir kaplumbağa oluştururlar, taş yüklü arabaların, kendilerine zarar vermeden, üstlerinden düşmanlara doğru geçip gitmesini sağlarlardı.

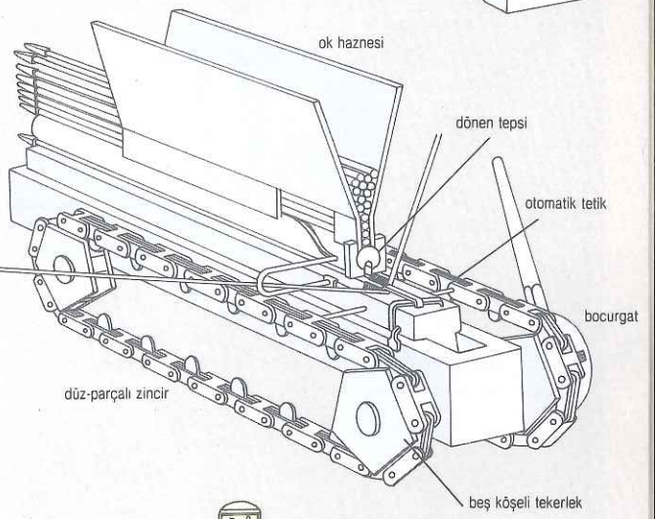
Aşağıda Tahta bir yataktan yaklaşık 2 metre uzunluğunda oklar atan bu makine, karşı taraftakileri şaşırtmış olmalı. İ.Ö. 4. yüzyılda Syrakusa'da icat edilmiştir; bu şehrin güçlü, biraz da durumuyla oransız saldırganlığını pek güzel simgelemektedir. Önce 5. yüzyılda ağır koç-başının, sonra da ardarda bir dizi taş atan mancınığın ortaya çıkması, savaşma yöntemlerini de yavaş yavaş değiştirmiştir.

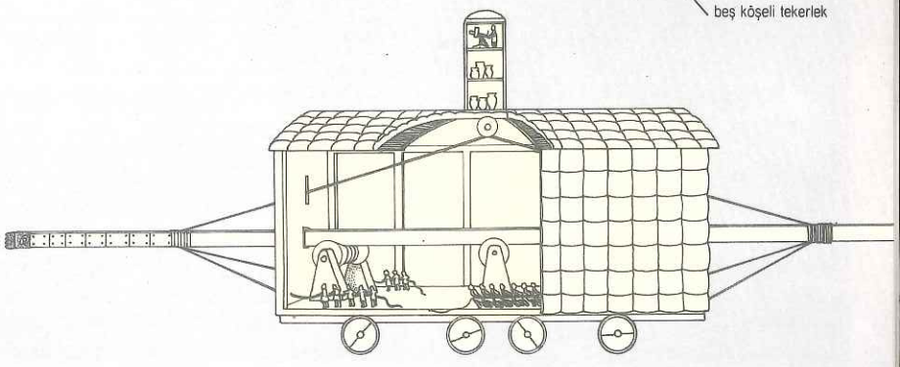

Sağda Eski çağda, Rodos cephaneliğinde icat edilen en karmaşık otomatik mancınığın bir ayrıntısı. Bir kaydırıcının işlettiği düz-parçalı zinciri döndüren bir bocurgat, ok haznesinden okların yerçekimiyle birer birer ok kanalına düşmesini sağlamaktadır.

Aşağıda Çuvallarla kaplanmış bu oda, Roma İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde Vitrivius'un betimlediği seyyar bir Yunan yatay şahmerdanıdır. Ayrı ayrı yerlerde bu makineyi anlatışlarından hiçbiri ötekini tutmamakta, bilginlerce onun tariflerine göre yapılan modellerinse pek azı çalışmaktadır; fakat burada çizilen, ilkece doğrudur.

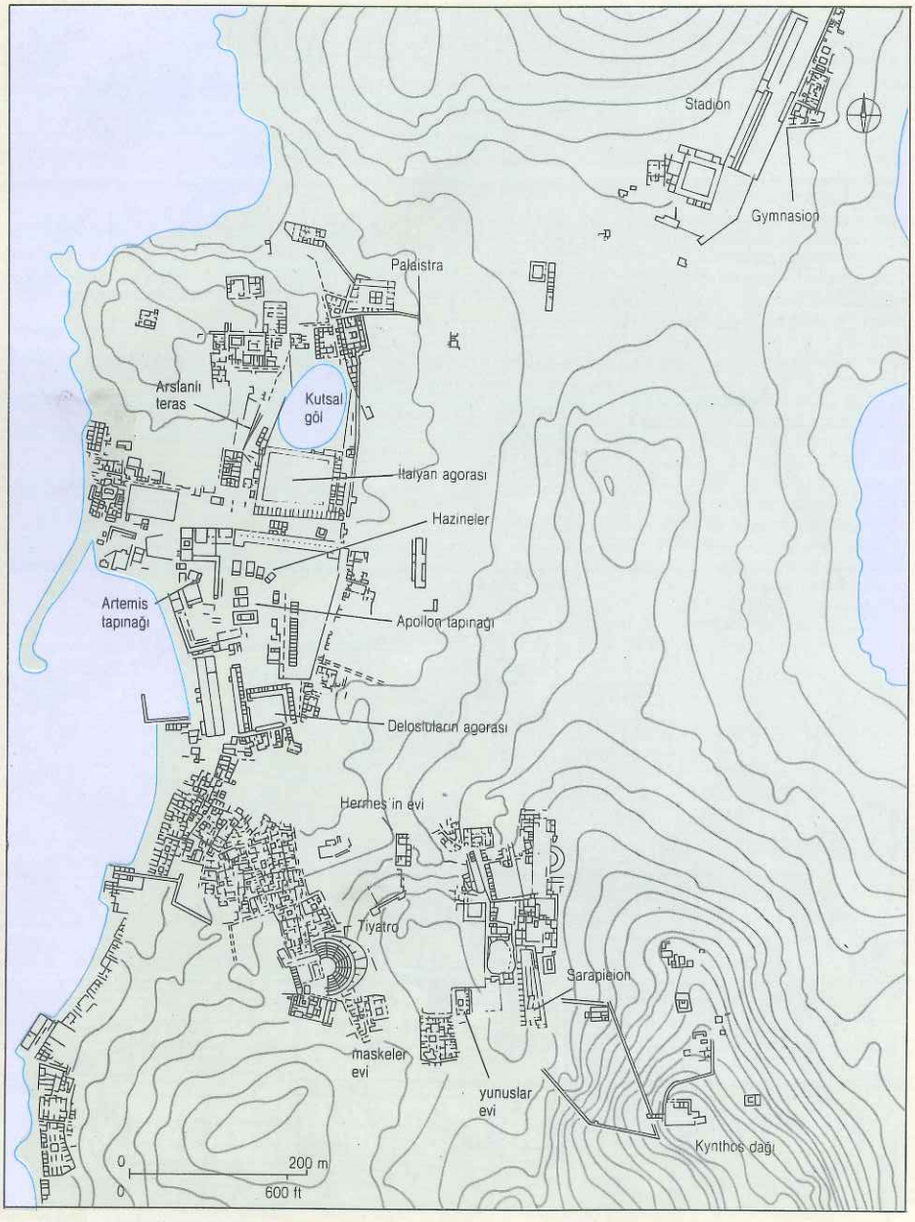

Delos

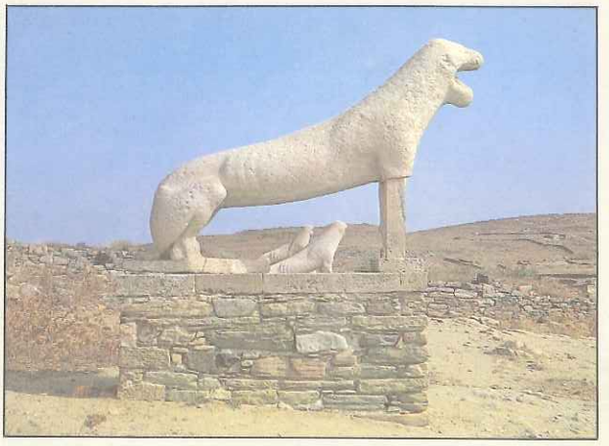

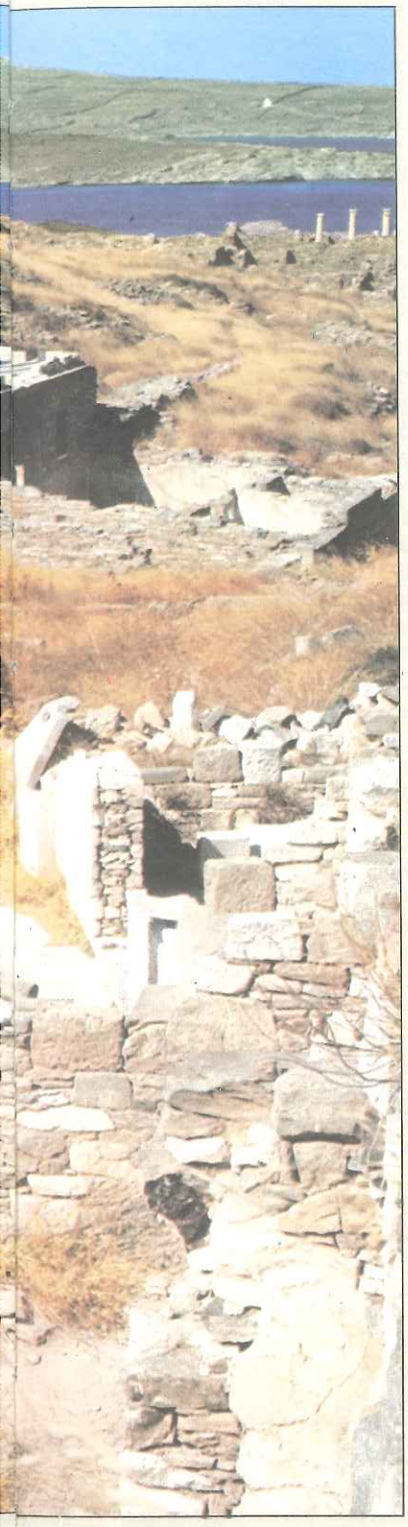
Delos Kyklades takımının merkez adasıdır ve Apollon'un Ege'deki en kutsal yeridir. Ada, Homeros zamanın öncesinden beri bu tanrı için kutsaldı ve Mykenai döneminden itibaren bir din kültü sürekliliğinin bulunması, zayıf da olsa, bir olasılıktır. Apollon ile Artemis, Delos'ta doğmuşlardır.

7'nci yüzyılda ve 6'ncı yüzyılın başlarında, Delos büyük komşusu Naksos tarafından denetleniyordu; fakat o zamandan sonra Atinalılar -Sparta ile yaptıkları büyük savaşın sonundaki kısa bir kesinti dışında- gitgide daha başat oldular. Fakat 314'te Delos bağımsızlığını kazandı ve İ.Ö.166'ya kadar öyle kaldı. Bir bankacılık ve ticaret merkezi olarak önemi arttı ve 166'da Romalılar burayı Atina'ya tâbi bir serbest liman haline getirdiler. Roma'nın merkezi gücü çoğaldıkça, Delos da İ.Ö.1. yüzyılın ortalarındaki karışıklıklarla geriledi.

Yukarıda Yabancı tanrıların kutsal yerlerinin birinden Hermes'in evinin görünüşü. Bina bir tepeye yaslanmış olup üç katlıdır. İki kademeli olarak sıra sıra dizilmiş sütunların çevrelediği, şimdi restore edilmiş, merkezi bir avlusu vardır.

Solda Arkaik arslanlar yolu, eskiden Delos'ta görülebilecek şeylerin bugün ayakta kalmış küçük bir parçasıdır. Buradan Atina'ya, Venedik'e ve daha uzaklara heykeller götürülmüştü. Fakat böylesine karmaşık bir tarih içinde, bu arslanlar Apollon hakkında esaslı bir noktayı hatırlatmaktadırlar. Apollon Asya'da olduğu gibi Delos'ta da, şiirde olduğu kadar taşta da, güçlü ve müthiş bir tanrıydı.

her ikisi, Sparta komutası altındaydı. Tempe'deki ordu, burasının çeşitli geçitlerden yalnızca bir tanesi olduğunu keşfedince hemen geri çekildi; ayrıca, kağıt üstünde bağlaşık olmalarına rağmen, Thessalialıların da geride bırakılmalarına güvenilemeyeceği duygusuna kapılınmıştı.

Thermopylai ve Atina'nın yağmalanması

Sparta kralı Leonidas'ın komutası altında birkaç bin kişi, Euboea adasının kuzey ucunun karşısındaki kıyıda, Thermopylai'nin (Sıcak Kapılar) üstündeki kayalık bir geçidin tepesinde yeni bir mevzi aldılar. Geçide adını veren sıcak sular bugün hâlâ akmaktadır, fakat manzara tümüyle değişmiştir. Sperkheios nehri yatağını alüvyonla doldurmuştur; eski arazinin geçilmez olduğu yerde, kuzeyi güney Yunanistan'a bağlayan karayolu bir kıyı ovasının üstünden geçmektedir. 7.000 kişilik bir ordu, Kıstağın kendisine doğru, daha gerilere atılabilirdi; ama Atina donanması artık çok önemli bir etken haline gelmişti. Atina da hiç değilse, sembolik bir biçimde savunulmuş olmalı. Peloponnesos'taki esas ordu, bir Apollon şenliğiyle Olympiad'ı bahane ederek harekete geçmeye yanaşmamıştır. Bu arada, Atinalılar ihtiyatlı bir davranışla sivil halklarını Peloponnesos'a aktarmışlar; donanmalarının yarısını kendi kıyılarını savunması için elde tutup, öteki yarısını da diğer Yunan gemileriyle birlikte kuzeye, Euboea'nın kuzey kıyısındaki Artemision'a göndermişlerdir - bu filo, Khalkhis'in karşısındaki boğazı savunmak için de bir artçı bırakmıştır. Bütün Yunan donanması 280 gemiydi. Perslerin komutasındaki çok büyük gemi topluluğu ise, onun karşısında, ama kötü bir kıyının önünde yer almıştı. Çıkan bir fırtına, Pers donanmasının büyük bir bölümünü batırmıştır.

Denizde yerel bilgi ve ustalıkları, Yunanlılara yardım etmiştir. Karadaysa hezimete uğramışlardır. Yunan dağlarında gerçekten tek bir yolun olduğu yerler enderdir. Yunanlılar Perslerin seçkin birliklerince sarılmışlar, ama düşmanın hareketini vaktinde öğrenmişlerdi. 1.400 kişi dışında hepsi çekilmiş, çemberden sıyrılmışlardı; kalanlar, (belki kendi memleketleri çok yakın olduğu için) bazı Thebaililerle Thespialılar ve 300 Spartalıdır. Leonidas ile bu az sayıdaki birliği, geçidin batı ucunu Pers ordusunun esas ağırlığına karşı tutmuşlardır. Savaşta Leonidas ölmüş, ama Kserkses'in iki kardeşi de can vermiştir. Kanlı ve uzun bir savunmadan sonra, geri kalan Spartalılar da kuşatılmış olarak ölmüşlerdir. Spartalıların kaderlerini karşıladıkları ruh hali, azimli ve yılmaz bir cesaret ile ürkütücü bir tür neşeydi. A.E.Housman, "Spartalılar denizin ıslattığı kayaya oturdular ve saçlarını taradılar" diyor. Mezar taşlarındaki yazı, gelmiş geçmiş bütün çağların belki en başarılı lakonik (azsözlü) ozanı Simonides'in dizeleri çok yalındır; Yunancada daha da yalındır:

> Lakedaimonialılara söyle, yolcu, onların
> buyruklarına uyduk, burada yatıyoruz.

Pers ordusu, donanmasının kalıntılarıyla birlikte, Atinalıları şehirlerine kadar kovaladı. Yunan ordusu Kıstakta toplanmış, geride kalan birkaç kişiden başka bütün Atinalılar şehri terketmişlerdi; donanma da Atina ile Salamis arasında rüzgârla salınıyordu. Perslerin akropolisi almaları iki hafta sürdü; savunucuların hepsi öldürüldü, kutsal yerler yakılıp yıkıldı, yağmalandı. Arkaik heykellerden günümüze kadar gelenlerinin en büyük bölümü, o zaman kırılıp gömülen kalıntılardır; fakat bu eski dönemin uyumlu neşesi, canlı coşkusu, oyuncu ya da ciddi biçimciliği bir daha dirilmemek üzere yitip gitmiştir. Demeter'inkinden başka hiçbir tapınak elli yıl süreyle onarılmamış, Yunanlılara yapılanların bir anıtı olarak ören halinde bırakılmıştır.

Salamis, Plataiai ve Perslerin ricati

Fakat Perslerin sonunda durdurulduğu yer de, Atina olmuştu. Bir dizi kurnazlık ve diplomatlık hamlesiyle, Themistokles Persleri denizde, Salamis'le anakara arasında bir savaşa tutuşmaya kışkırtmıştır. Vahşice kan dökülen savaş, Yunanlıların kesin yengisiyle sonuçlanmıştır. Aiskhylos görgü tanığı olarak şöyle demektedir: "Ege denizinin üstünde yüzen cesetler, tarlada açmış çiçekler gibiydi." "İnsanları, ton balıkları gibi, kırık kürekler ve kalaslarla vura vura parçalıyorlardı." Kserkses 60.000 kişilik bir orduyla Asya'ya çekildi ve Sardis'te ordugâhını kurdu. Ondan sonra, Pers ordusu müstahkem şehirleri kuşatmak üzere yeniden Thessalia'da toplandı. Bu sırada Yunanlılar anıtlar dikiyor, hesaplar yapıyor, ganimetleri paylaşıyorlardı. Girgin bir ikiyüzlülükle davranan Themistokles'in generaller için ayrılan ödüllerin çoğunu kendisine topladığı dikkati çekmektedir; cesarette birincilik ödülünü Aigina, ikincilik ödülünüyse Atina almıştır. Yunanlılar denizde sahici, karada da manevî bir zafer kazanmışlardı; devasa Pers ordusunun on yılda ikinci kez geri çekilmesi, direnmeye devam etmenin zahmete değeceğini doğrulamaktaydı.

Persler kendilerine tâbi olan Makedonya kralını, özgür ve eşit bir bağlaşma önerisiyle Atina'ya yolladılar: acaba istedikleri, Atina donanması mıydı, Laurion'un gümüş madenleri mi, yoksa Kıstak'a güvenli bir yol bulmak mı? Atina Sparta'ya sadık kaldı, fakat Persler ilerlemeye başlayınca, Spartalılar önce yine bir başka Apollon şenliğini bahane edip Kistak surlarının içinde kaldılar. Sonra nihayet, Atina'nın donanmasını Perslere teslim etmesinden korkarak harekete geçtiler ve tarihte güneyden orta Yunanistan'a giren en büyük orduyla geldiler. 5000 Spartalı, 5.000 Sparta'ya tâbi kabile askeri, 20.000'de serf yürüdü; bunlar 8.000 Atinalıyla diğer bölge birliklerinden oluşan bağlaşık ordusuna katılınca, toplam kuvvet ciddi bir sayıya erişti. Perslerle Atina'ya ve Peloponnesos'a giden yoldaki son tepelerin eteğinde, Thebai ovasının kenarındaki Plataiai'ın altında karşılaştılar. Pers sefer gücü paramparça edildi, istihkâmlarla berkitilmiş kampları yıkıldı, generalleri Mardonios öldürüldü, bağlaşıkları olan Thebaililerin ileri gelenleri Korinthos'a götürülüp idam edildi.

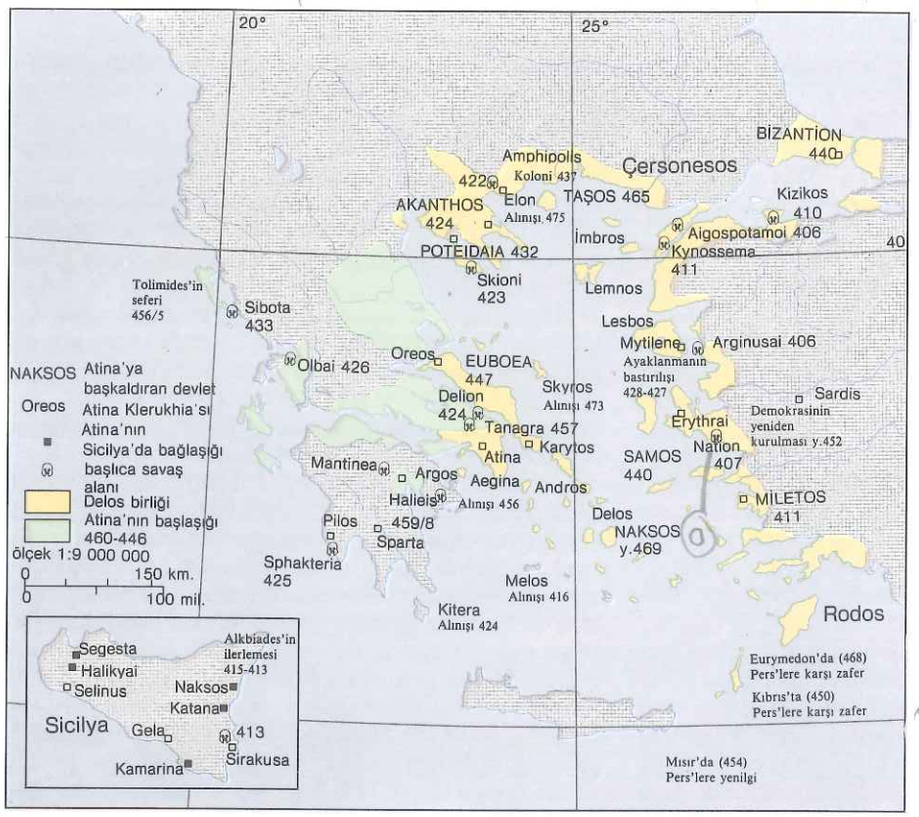
Bütün Yunanistan'a dağılan ganimet, Yunanlıların gördükleri en görkemli hazineydi. Generalin hançeri ve gümüş ayaklı tahtı Atina akropolisine sunu olarak adandı. Yunanistan'daki ilk üstü (çatıyla) örtülü tiyatro olan ve akustiği için tasarımlanan Perikles'in Odeion'u, bu savaşta ele geçirilen Kserkses'in büyük huzura-kabul çadırı örnek alınarak çok sonra yapılmıştır. Delphoi'de dikilen savaş anıtı, birbirlerine sarılmış, üstleri pullarla kaplı, başları dışa dönük üç yılandan oluşan masif bir tunç sütundu: burunlarının arasındada, üç köşeli, altından bir tabla dengelenmişti (bknz. s.73). Böylelikle, Pers İmparatorluğu en yükseğe eriştiği dönemi artık geride bırakmış oluyordu: savaş kaçınılmaz bir biçimde, doğudaki Yunan şehirlerine ve adalara kaydı. Atina denizde üstündü; dolayısıyla da savaş, Atina etkisinin doğuda yayılması halini almıştı.

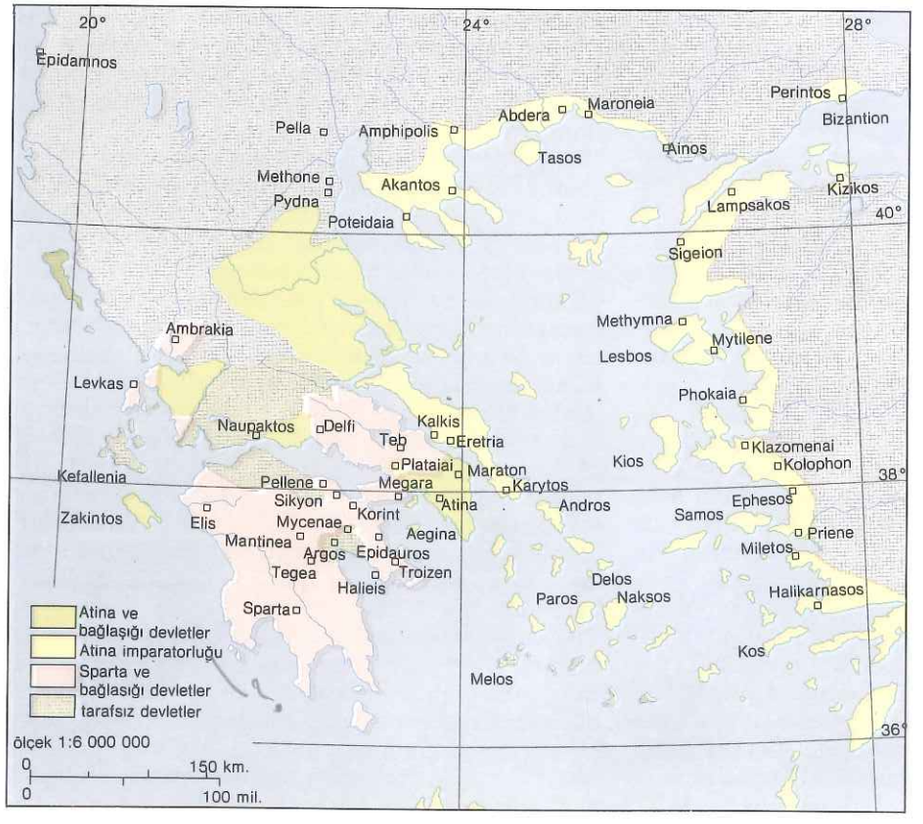
Başlangıçta, Plataiai'deki birleşik Yunan ordusuna komuta eden Spartalı general Pausanias doğu savaşını yürüttü. Kıbrıs'ın çoğunu ve Byzantion şehrini kurtardı, fakat geçen kuşağın tiranvâri ve bağımsız bir şavaşbeyi gibi davranıyordu, 470'lerde bu eski-usül bireyciliği yüzünden başının belâya girmiş olması, öğreticidir. İki kez Sparta'ya geri çağrılmış, Ati-

na tarafından Sestos ve Byzantion'dan atılmış (yani Bosphoros boğazının denetimi elinden alınmış) ve Sparta'da yargıçların elinde, kötü bir duruma düşerek ölmüştür. Onun gibilerinin de, Themistokles'in benzerlerinin de günü artık geçmişti.

Atina ve Delos birliği

Daha 470'lerin başlarında, Atina Delos'ta üslenen yeni bir bağlaşma ya da şehirler birliği (Delos Birliği) kurmuştu. Bu örgütün vergilerle doldurulan ortak bir hazinesi ve gitgide daha çok Atina'nın belirlediği ortak bir askerî politikası vardı. Atina donanmasının gi-

derek daha büyük bir başatlık kazanması, Plataiai'deki zaferin olanak verdiği bir gelişme olmuştu.

Adım adım, Atina'nın kendisi müstahkem bir şehir ve büyük bir askerî üs haline geldi. 475'te Çanakkale Boğazı'nın batısındaki en güçlü Pers müstahkem mevkii olan Eion, Kimon oğlu Miltiades'in oğlu Kimon'un komutasındaki Atinalıların eline geçti, sonra da korsan adası Skyros. Böylelikle, Trakya'dan gelen kereste, gümüş ve belki de altının yolu açılmış oldu. Kimon başladığı işi sürdürerek, güneydoğu Anadolu'daki Likya ve Karya şehirlerini yeniden Yunan dünyasına sokmaya ve geriye kalan Yunanlıları ve Pers egemenliğinden kurtarmaya girişti. Bunu; İ.Ö. 468 yılı dolaylarında Güney Anadolu'daki Eurymedon halicinde, ikisini birlikte kazandığı hem bir kara, hem de bir deniz yengisiyle tamamladı. Delos birliğinden herhangi bir şehir ayrılırsa, sanki Perslerden yana geçmiş gibi, ona karşı hemen otomatik olarak sert bir yaptırım uygulanıyordu. Güney Euboia'daki Karystos şehri zorla birliğe sokuldu, Naksos'un sadakati zor kullanılarak yenilendi; Atinalıların anakaradaki bir altın madenini denetlemelerine karşı Thasos başkaldırısınca, bu ada devleti denizden yenilgiye uğratıldı, filosuna el konuldu, şehir surları yıktırıldı. İ.Ö. 463'te Thasos Atina aleyhine Sparta'ya başvurdu; fakat Spartalılar kendi ayaklanmış serflerini katletmekle meşguldüler.

Peloponnesos savaşının tohumları

Bundan sonraki on yıl, yüzyılın dönüm noktası olmuştur. O vakte kadar, eski dünyanın en heyecanlı sahneleri oynanmaktaydı, fakat y.İ.Ö. 460'tan itibaren bitiş perdesinin sonuçları şaşırtıcı bir biçimde ortaya çıkmaya başladı. Atina'nın yıldızı yükseliyordu, 463 ile 454 yılları arasında tam bir egemenlik konumuna yaklaştı. Bir erk mücadelesinden kimin kazançlı çıkacağını belirleyen, ne denli olasız ya da istenilmez olurlarsa olsunlar, her zaman gerçek güçlerdir. Pers İmparatorluğu'nun Yunanlılara karşı giriştiği hareket, köpükler ve öfke içinde yenik düşmüştü. Bu süreç Phoenikialılara (Finikelilere) de zarar vermişti, nasıl ki batıda da Phoenikia kolonisi Kartaca, Atina'nın saldırgan rekabetinden zarar görmekteydi. Şaşırtıcı bir enerjiyle hareket eden Atinalılar, hiçbir şehrin kaldıramayacağı bir üstünlük iddiasındaydılar; ticaretiyle birlikte deniz, yeryüzünün madenleri ve yeşil zenginlikleri onların olmakla birlikte, Atinalılar sonuç olarak, doğu Akdeniz'e Spartalılardan daha çok egemen olamazlardı: sonunda, Yunanlılar Persler için hangi anlama gelmişlerse, Spartalılar da Atinalılar için o anlama gelmişlerdi.

İ.Ö. 464'te Sparta kan kaybetmekteydi: Messenialılar ayaklanmışlar, küçük bir Sparta birliği kılıçtan geçirilmişti; Messenia'nın atalardan kalma kalesi, gerçek yeri bugüne değin keşfedilmemiş bulunan İthome'yi kuşatmak için bağlaşıkları toplamıştı.

Başkalarının yanısıra, Atinalı Kimon da 4.000 kişiyle yardıma gönderilmiş; ama kendisine hakaret edilerek tersyüzü geri çevrilmiştir. 461'de Kimon *ostrakismos*'a uğratıldı. Atina, Sparta'ya karşı diplomatik bir hamle yaparak Argos'la bağlaştı. Bu sırada, Atina'da demokrasi sürekli olarak, daha doğrusu bir daha geri çevrilemeyecek biçimde, ama sarsıntılarla genişlemekteydi. 462'den itibaren Atina'da yargıçlara ücret ödenmeye başlandı, artık çok zengin olmayanlar da bu göreve geçebiliyordu; 458 yılında en üst kamu görevlileri, sınıflar hiyerarşisinin (bknz. s. 92) üçüncü katına da açıldı. 459'da Korinthos'la çatışan Megara, Peloponnesos birliğinden ayrılarak Atina'yla bağlaşmıştır. Korinthos birçok bakımlardan, örneğin Batı

Perikles: Atina'nın en güçlü döneminde seçilmiş yöneticisi ve görkemini yaratan, onun için belki, düşüşüne de yol açan adam.

Solda üstte: Atina İmparatorluğu İ.Ö. 460-446
Sparta 478'de Perslerle savaştan çekildi ve 478/7 kışında Atina'nın öncülüğündeki bir bağlaşma Perslerle savaşmayı sürdürdü. Başlangıçta yönetim kurulu Delos'taydı. Ardarda çıkan ayaklanmaların bastırılmaları gerekti ve yüzyılın ortasında artık bağlaşma yerine, Atinalılar açık açık yönetmeden söz eder oldular. Fakat Atina'nın yerel demokratik partileri desteklemesi, Spartalıların ve Perslerin Atina egemenliğindeki şehirlerin üstüne kuvvet göndermelerinden sonra bile, bunların şaşılası bir sadakat göstermelerine yol açtı. Perikles imparatorluktan hiç vazgeçilmemesi gerektiğini, yoksa durumun tehlikeye düşeceğini söylüyordu. Gerçekten de, Atina'nın kabaran nüfusuna Karadeniz'den buğday getiren candamarı, ancak Byzantion kendisine tâbi olduğu ve yol üzerinde Atinalı yerleşimleri *(Klerukhia*'lar) dizili kaldığı sürece güvenliydi.

Solda atta: Peloponnesos savaşının başında (İ.Ö. 431) Bağlaşmalar
1914'te olduğu gibi, Yunan dünyası kendisini iki hasım ittifak arasında bölünmüş buldu. Uzun dönemde, 431-404 büyük savaşının sonuçları, bunların her ikisini de yıkacaktı.

Pylos ve Sphakteria savaşı
Atina 425'te parlak bir darbeyle, o vakte kadar hiç yenilmez sanılan yiğit Sparta birliklerini altettikten sonra, Pylos'u ele geçirdi. Bundan böyle de, Sparta'nın yumuşak karnında, bir Messenia başkaldırısına odaklık edebilecek bir üsse sahip oldu.

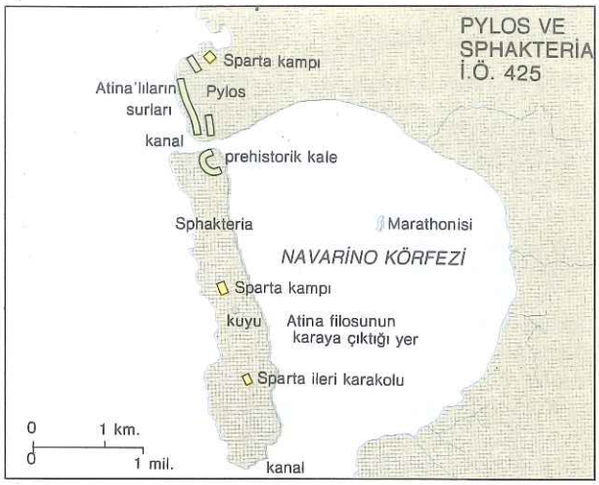
Syrakusa kuşatması
Atina'nın bütün tarihindeki en muhteris girişim, bulabileceğinden daha fazla para, insan ve gemiyi tehlikeye attığı Syrakusa saldırısıydı. Sicilya'yı topraklarına katma tasarısı gerçekleşse, pek değerli bir başarı olacaktı; fakat uzun Syrakusa kuşatması kötü yönetildi ve kesin bir yenilgiyle sonuçlandı. Atina kendi ülkesinde de feci halde zayıf düştü, ama bir dokuz yıl daha yarı-canlı olarak dayandı.

Akdeniz'de ekonomik açıdan tedirgin edilmekteydi; kendi ülkesinin yakınlarında da, Korinthos körfezinde Atinalıların Lokrialılardan Naupaktos'u zabtetmeleri Korinthos'u kışkırtmıştı. Atina, Messenialı sürgünleri Naupaktos'a yerleştirmiştir. Bundan sonra, şiddetli çarpışmalarla geçen, ama ayrıntıları bilinmeyen bir savaş olmuştur. Aynı sıralarda, Mısır da Perslere başkaldırmış ve ayaklanmasını desteklemesi için Atina'ya başvurmuştur. Çıkan savaş uzun sürmüş (456-454) ve kötü sonuçlanmıştır; Persler yeniden denetimi ele geçirmişler, kendi ülkelerinde sarsıntılar yaşayan Atinalıların donanması ise, Nil deltasında Phoenikia gemilerine yenilmiştir. Ama bu arada, Aigina'ya nihayet boyun eğdirilmiş ve ada 456 yılında Delos birliğine haracını ödemiştir.

457'de Atinalılar Tanagra'da bir Sparta ordusuyla savaşmışlardır. Spartalıların tepkisi artık bir savunu saldırganlığı halindeydi; Atina'ya bir karşı-ağırlık olmak üzere Thebai'yi güçlendirmek için Boeotia'ya büyük bir sefer birliği gönderdiler. 1.500 Spartalıyla 10.000 bağlaşık askeri, 14.000 Atinalıyla 1.000 Argoslu ve daha başka bazı bağlaşık kuvvetlerini, tam hezimete uğratırcasına olmamakla birlikte, yendi. Thessalia süvarileri de savaşa katılmışlardı; önce Atina'nın yanında ortaya çıktılar, ama sonradan Sparta tarafına geçtiler. Tanagra savaşı, her şeyin ne kadar değiştiğinin bir göstergesi olmuştur. Eskiden bireysel devletlerin karşı karşıya gelmeleri bile olağandışıydı; çatışmalar yöresel kalır, hatta aileiçi anlaşmazlıklar olurdu; oysa artık devlet birlikleri arasında savaşılıyordu. İ.Ö. 454'te, Mısır'da başarısızlığa uğranıldığı sırada, Atina Delos birliğinin hazinesini bu eski kutsal adadan Atina şehrine aktardı. 449 yılına gelindiğinde, Atinalılar Thermopylai kadar kuzey topraklarını yönetmekteydiler; 450'lerin sonlarıyla 440'ların başlarındaysa, Korinthos körfezinin daha ötelerinde serüvene atılmışlardı. İ.Ö. 458 yılında tek bir kabileden savaşta ölen 177 kişinin adlarını sıralayan bir Atina yazıtı burada aktarılmaya değer. "Bunlar Kıbrıs'ta, Mısır'da, Phoenikia'da, Halieis'te, Aigina'da, Megara'da aynı yıl savaşta ölenlerdir" (Argos yarımadasının güney ucundaki Helieis'e Atinalılar başarısız kalan bir hücum yapmışlardı). Bu yıllar boyunca, her yıl Marathon'da ölenlerin on katına yakın Atinalı'nın savaşlarda can verdiği anlaşılıyor.

İ.Ö. 451'den itibaren, Atina ile Sparta arasında beş yıllık bir barış yapılmıştır, Argos ile Sparta arasındaysa 30 yıllık daha esaslı bir barış. Atina'nın Persia'ya karşı harekâtı devam etmiştir. Sürgünden dönen ve genç ardılı Perikles'le uzlaşan Kimon'da Kıbrıs'ı kurtarmak için yeniden sefere çıkmıştır. Eski Pers-karşıtı ve Sparta-yanlısı kuşağın bu son temsilcisi, 449 yılında, orada öldü. Yurt içinde savaşla yurt dışında savaş arasında bir seçim yapması gerektiğini düşünen Perikles, yurt içinde savaşı yeğledi ve İ.Ö. 449 sıralarında Kserkses'in ardılı Artakserkses ile barış yaptı. Pers savaşının baskısı kalkar kalkmaz, Delos birliğinin aşırı edinimleri çözülmeye başladı. 447'de Boeotia elden çıktı, sonra da Phokis ve Lokris. Megara ile Euboea, Sparta yardımıyla başkaldırdılar. Megara ayaklanması başarı kazandı, Euboea içinse sonuç felketli oldu. Atina bağlaşıklarından aldığı haraçları azalttı, Akhaia'yı, Troizen'i ve Megara'nın limanlarını geri verdi ve İ.Ö. 446'da, tıpkı Argos'un beş yıl önce yaptığı gibi, Peloponnesoslularla 30 yıllık bir antlaşma yaptı.

Delos birliğinin içinde ise, Atina siyaseti kimi bakımlardan serteşmekteydi. 450 yılı dolaylarında Atina'dan gelen yerleşimciler, Naksos'ta, Andros'ta, belki daha başka yerlerde de yurt tutup toprak sahibi oldular. 447'de Khersonesos'ta (Gelibolu) ve Lemnos ile İmbros'ta yapılan stratejik yerleştirmeler Karadeniz yolunu güven altına aldılar. Bu yol üzerindeki şehirler zenginleşmişti. Lampsakos, birliğe Ephesos'un iki katı aidat ödüyordu. Yerleşimciler, elde ettikleri topraklar sayesinde, gerek toplumsal gerekse ekonomik konumlarını yükseltmişlerdi; Atina'ya vergi veriyor ve asker olma yükümlülüklerini yerine getiriyorlardı.

Birliğin heryerinde Atina sikkelerinin kullanılması zorunluydu. Atina'nın Trakya'da ve başka yerlerde güttüğü emperyalist politikanın mimarı Perikles'ti. Perikles'in başlıca siyasal rakibi Thukydides (tarihçi Thukydides değil, evilik yoluyla Kimon'un hısmı olan bir başkası) 443'te *ostrakismos*'a çarptırıldı. 440'larda görkemli kamu yapıları kurma politikası da izlenmişti. Atina artık iyi tahkim edilmişti; daha doğrusu, doğal güç kaynaklarından yoksun bu kadar geniş bir bölge, doğrudan demokrasi sınırları içinde, aynı zamanda sanat eserleriyle de bezenerek ne denli iyi tahkim edilebilirse, o ölçüde pekiştirilmişti. Para boldu, fiyatlar artıyordu. Zengin Trakyalılarla Makedonyalılar Avrupa'ya giden kara yolunu hâlâ engellemekteydiler. Ama Atinalılar denizden doğuya ve batıya etkinlikle açılabiliyorlardı; Mısır, Persler ve Phoenikialılar hâlâ Afrika'yı korumakla birlikte, yine de Atina Kuzey Afrika şehirleriyle ticaret yapıyordu.

Perikles'in kendisi de bir gemiyle Karadeniz'e gitmiştir. 440'ta Samos'ta, sonra da Byzantion'da karışıklıklar çıktı; Atina arabuluculuk yaptı, ama savaşa engel olamadı. Perikles 44 gemiyle Samos'a giderek zorla demokrasiyi kurdu, adaya bir de garnizon yerleştirdi. Fakat oligarklar sürgünden döndüler ve garnizon'u Sardis'teki Pers valisine teslim ettiler. Bu tehlikeli ve gitgide tırmanan çatışma, adanın 200 gemiyle dokuz ay süresince abluka edilmesi, çok büyük bir

para cezası alınması ve Samos şehir surlarının yıkılmasıyla sonuçlandı.

Peloponnesos savaşının başlaması

Yunanistan'ın batısında da aynı kaygı verici ve rekabetçi politika, sonunda daha bile kötü gelişmelere yol açmıştır. Korfu (Kerkyra) ile Korinthos arasında, Atina ile Samos arasındakine çok benzeyen bir anlaşmazlık doğmuş, ama bu keresinde, üçüncü bir taraf olarak Atina duruma müdahale etmiştir.

İ.Ö. 435'te Korinthos'a karşı bir deniz zaferi kazandıktan sonra, Korfu kendisinden ağır bir öç alınacağından korkarak Atina'ya başvurmuş ve Korinthosluların diplomatik çabalar göstermelerine karşın, Atina Korfu'yla bağlaşmış ve Korinthos'a karşı çatışmaya girmiştir. Perikles bundan sonra, şimdi 15 yıldır Peloponnesos birliğinde bulunan Megara'yı, Atina'nın denetimi altındaki bütün liman ve pazarlardan sürüp çıkarmak için bir karar tasarısı önermiş ve kabul ettirmiştir. Atina'nın rekabet enerjisi ve bunun getirdiği kaçınılmaz haksızlık, hep yukarıdan alan tutumu ve demokratik yönetimlere duyduğu acımasız güvenç, onu korkunç bir savaşın eşiğine getirmişti. Spartalılar da öfkelenmiş, muhtemelen korkmuş, kesinlikle kıskançlığa kapılmışlardı ve en az Atinalılar kadar küstahtılar.

Peloponnesos savaşı

421 ile 420 arasındaki bir yıllık bırakışma dışında, savaş İ.Ö. 431'den 404'e kadar tam 27 yıl sürecekti. Atina'nın yıkılmasıyla sonuçlandı, ama bu yıllar boyunca bütün Yunanistan'da sarsıntılarla parçalara ayrıldı. Tabiî, tarihte hiçbir şey bu cümlelerin anlattığı kadar kesin değildir. Gerçekte savaş, hiçbir zaman tamamlanmayan 30 yıllık barışın sona ermesinden çok önce, 460'ta başlamış ve ondan sonraki yüzyılın Atinası da çok güçlü bir hortlak olmuştur. Savaş sırasında Yunanlıların, özellikle de Atinalıların, Makedonya ve Trakya'daki, Asya'daki, Sicilya ve İtalya'daki hatta Kelt halkları arasındaki, hatta hatta Sudan kadar güneydeki etkisi hâlâ artmaktaydı.

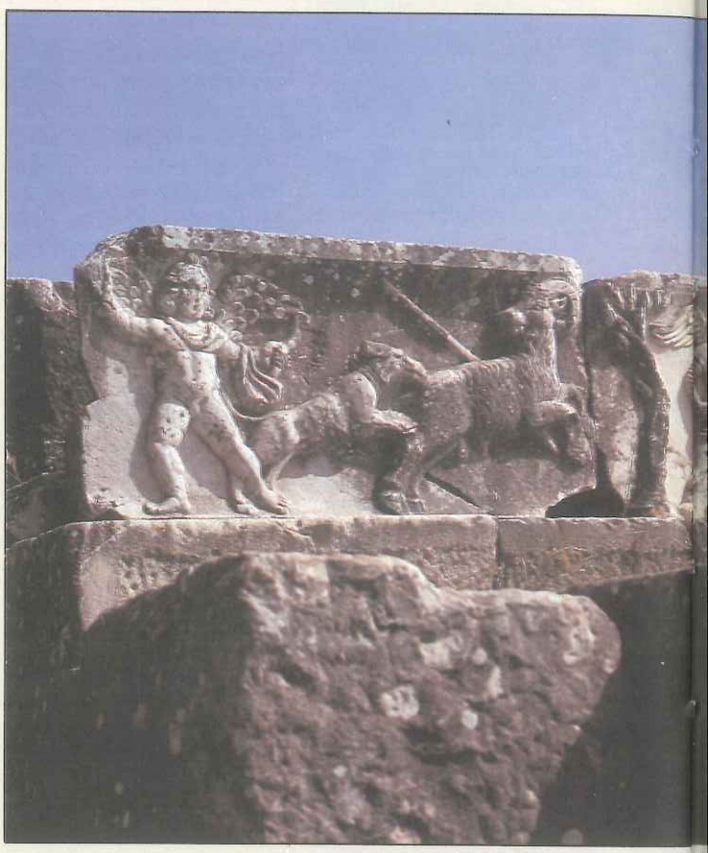
431'de Thebaili bir komando birliği, Atina'nın dostu olan Plataiai'ye saldırdı; çoğu yakalandı ve pek uygun bir biçimde gırtlakları kesildi. Spartalılar Atina topraklarına girdiler, muhtemelen 300.000 kişi kadar olan bölge nüfusunun çoğu şehre doluştu; Spartalılarsa surların dışında kalan alanda, ellerinden gelen tahribatı yaptılar, küçük bir kaya kalesini kuşattılar, böyle bir kale de kendileri kurdular. Atinalılar daha etkin bir enerjiyle hareket ediyorlardı. Aigina'yı kolonileştirdiler, bazı batı bağlaşmaları yaptılar, para ve gemi stokları biriktirdiler. Sparta istilâsı her yıl yinelendi, ancak Atina donanmasının saldırıları bunları dengeliyordu. Makedonya sınırındaki Poteidaia'nın halkı Atina'ya teslim olmadan önce insan eti yemek zorunda kalmıştı. Şimdi de, kuşatma altındaki Atinalılar vebadan ölmeye başladılar, İ.Ö. 429'da Perikles'in kendisi de öldü. Beklenebileceği gibi, birlikten bir ada ayrıldı; bu Lesbos'tu ve Atina'nın tepkisi müthiş oldu, egemen halk meclisi, önce genel bir kıyım önerdi; sonraysa, Mytilene'nin surlarını yıkmak, deniz filosuna ve bütün topraklarına el koymakla yetinmeye karar verdi; oraya kimlerin koloni kurmaya gidecekleri belirlendi; bunlar Lesboslular, tıpkı Sparta'nın kendi serflerine yaptıkları gibi, yarıcı olarak tarımda kullandılar. Yine beklenebileceği gibi, dışta kalan tepelik Plataiai şehri Spartalıların eline geçti; fakat Korfu uzun süren ve müthiş çalkantılardan sonra gene de demokrasisini korudu.

Savaş 420'li yıllar boyunca, tâbi şehirlerde şiddeti

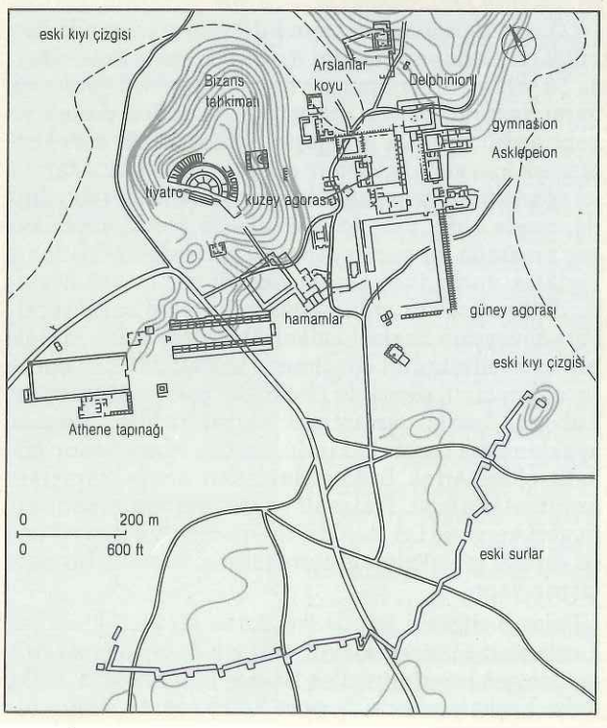
Miletos

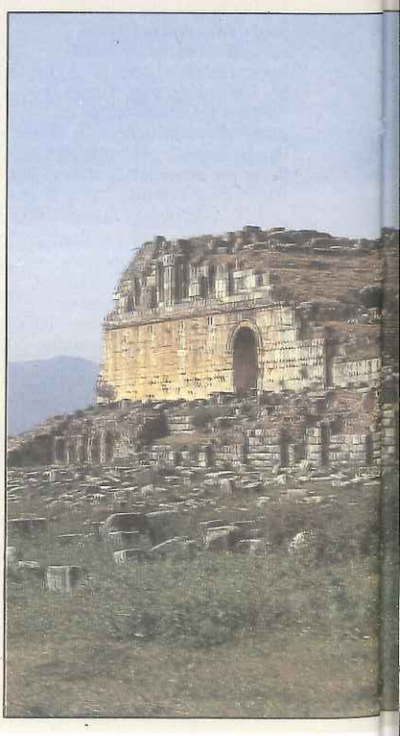

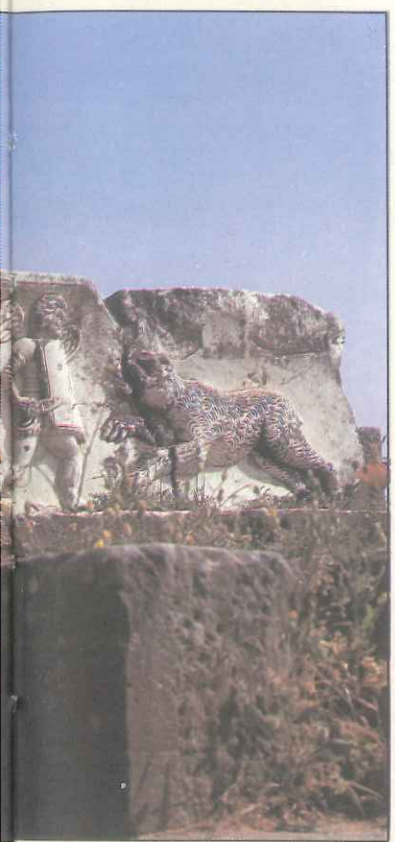
Miletos, Asya'daki Yunan şehirlerinin belki en büyüğüydü. Kapladığı alan çok geniş, eski eserleri saygın ve nüfuzu da pek büyüktü. Miletos, Menderes (Maiandros) nehrinin ağzındaki konumu nedeniyle tarihin her döneminde önemli olmuş ve orada, bunların hepsinden günümüze anıtlar kalmıştır.

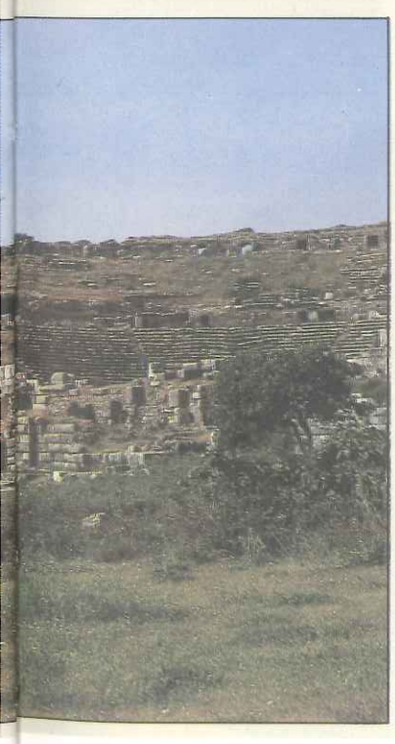

Miletos'un Hellenistik tiyatrosu *(aşağıda sağda)* birçok kereler yeniden yapılmıştır; bugün görünenler, *(sağdaki)* kabartmanın da olduğu gibi, Roma eseridir. Bu Asya'daki en büyük tiyatro ve en görkemlilerinden biriydi; 15.000 kişi alırdı. Tiyatro, imparatorluğun son dönemlerinde genişletilmiş, ama içinde birkaç Hellenistik öğe de kalmıştır.

artarak devam etmiştir. 425'te Atinalılar Messenia'nın güneybatı kıyısında, Pylos koyunda, giriştikleri cüretli bir harekât sonucunda bazı Spartalı askerleri yakaladılar. Bu sevinçli yenginin onuruna dikilen anıt, günümüze kadar gelmiştir: Pylos'ta döğüşen Messenialı sürgünler tarafından Olympia'da tanrılara adanan Paionios Zafer Abidesi. Başka yerlerde Atinalılar bu kadar başarılı olamadılar; Boeotia'da yenildiler, savaşın bu evresi için tipik bir biçimde, parlak Spartalı general Brasidas'a karşı önlem almayı ihmal ettikleri için Amphipolis'i kaybettiler. Savaş bölgesi, tümünde birden başat olunamayacak kadar büyüktü. Her iki tarafın da gücü tükenmişti; hiçbiri kazanamıyor, ikisi de yeniliyordu. İ.Ö. 423'te bir bırakışma girişimi yapıldı, ama 422'de geniş ölçüde, Atinalı general Kleon'un Amphipolis'i geri almaya kalkışıp da hem kendisinin hem de Brasidas'ın öldüğü bir savaş çıkartması yüzünden, bu girişim başarısızlığa uğradı; daha sonra İ.Ö. 421'de 50 yıllık bir barış antlaşması yapıldı. Fakat Korinthos, Megara ve Boeotia bu antlaşmanın koşullarına öfkelenerek barışa girmediler. Atina ile Sparta arasında olumlu bir bağlaşma olunca, Peloponnesos birliği çözülmeye başladı.

Fakat diplomatik kucaklaşmalar, ister istemez işe karışmalar anlamına gelmiştir. Birlik çözülünce, Korinthos, Mantinea ve Elis Argos'la bağlaştılar. 419'da Atina da Argos, Elis ve Mantinea'yla 100 yıllığına bağlaştı. Bu yeni bağlaşıklar topluluğu daha sonra hep birlikte Epidauros'a saldırdı; Sparta'ysa Epidauros'u destekledi ve (414'e kadar resmen olmamakla birlikte) savaş yeniden başladı. İlk büyük muharebesi İ.Ö. 418'de Mantinea'da oldu; Spartalılar kazandı ve Atinalılar bir hamlede yeni bağlaşıklarını geçici olarak yitirdi. Doğrudan demokrasi politikasının, Atinalılar üstünde iyi bir etkisi görülmüyordu; bu sıralarda, Atina son *ostrakismos*'yla, demagogluğu en rahatsız edici politikacılarından birini (özgün Hyperbolos'u) yurtdışına sürdü; fakat Atina demokrasisinin tehlikeleri, güney Kyklades'teki tarafsız Melos adasına tahrik edilmeksizin yapılan bir saldırıyla ortaya kondu: askerlik çağındaki bütün Meloslular kılıçtan geçirildi, geri kalan halk da köle edildi.

Sicilya'daki savaş ve Atina'nın teslim olması

Atina kendi yıkımına doğru yürüyordu. İ.Ö. 416'da maceraperestlerden başka bir şey olmayan bu egemen halk, Sicilya'nın sarsıntılı kavgalarına da karıştı. Girişimin ilk kurbanı, bu harekâtı kendisi örgütleyen, Alkibiades adında, fazlasıyla parlak ve kişisel çekiciliği eşsiz bir soylu gençti.

Alkibiades, Sokrates'in genç bir dostuydu; oyunbazdı, kadınlara olduğu kadar erkeklere de cazip geliyordu, zekâca üstün olduğu ölçüde vücutça da güzeldi. Bir bakıma, Alkibiades o yılların iyi yanlarının da kötü yanlarının da kişileşmiş halidir: hem Atina'nın umududur, hem de o umudun kuruması. Syrakusa'ya karşı general olarak gemiyle yola çıkmasından hemen önceki gece, o ve yakın arkadaşları sarhoşça ve küstahça hareketlerde bulunmuş, Demeter'in gizemleriyle alay etmiş ve kamusal Hermes heykellerinin kalkık erkeklik organlarını kırmış olmakla itham edilmişlerdi - bu suçlamalar, belki de doğruydu. Alkibiades canını kurtaracak kadar bahtlı çıktı, kaçarak serüvenler ve vatana ihanetle geçen bir sığınık yaşamı sürdü. Sparta'ya gitti ve oradaki mecliste yaptığı konuşma, Atina'ya karşı Syrakusa'nın savunmasına önderlik etmek üzere Gylippos komutasında bir Sparta birliğinin gönderilmesi kararının alınmasında etken oldu.

Olympia'da bulunan Zeus tapınağında büyük doğu kapısının karşısındaki üç köşeli sütunun üstünde duran Paionios Zafer anıtı. Bu heykel, 420'lerde. Sphakteria'daki Atina seferinde Spartalılarla savaşan ve onları yenen Messenialı sürgünler tarafından dikilmiş ve Spartalılar için sürekli bir utanç nedeni olmuştur.

Sicilya'daki savaş, hiç kimsenin hayal edemeyeceği bir batak ve felâketti. Uzun bir kötü yönetimden sonra, İ.Ö. 413'te Syrakusa kuşatması başarısızlıkla bitince, Nikias'ın yeteneksiz komutası altında geri çekilen Atinalıların çoğunun kıyıma uğratılmasıyla sonuçlandı. Yazılı tarihte bu hezimet, trajik ve kaçınılmazlığı vurgulayan bir edayla anlatılır; bu belki, onu davul vuruşları gibi yankılandıran 5. yüzyıl nesrinin biçimsel özelliklerinden ileri gelmektedir. Fakat bu edanın, o zamanki Atina'ın duygularını yansıttığına da kuşku yoktur.

Atina batıyordu. 20.000 kadar köle, 413 yılında Attika'da, Atina'nın kuzeyinde Spartalıların kurduğu bir ileri karakol olan Dekeleia'ya kaçtı; Laurion madenleri de aynı yıl güvensizlik nedeniyle kapatıldı. Sikkeler, tapınaklara adak verilen altınlardan kesiliyor, daha çoğu da incecik gümüş kaplanmış bakırdan oluyordu. Atina'ya getirilen Trakyalı askerler paraları ödenmediği için vatanlarına geri gönderildi. Bunlar dönüş yolları üstünde Boeotia'ya çıkıp, erkek, kadın, çocuk herkesi boğazladılar. Atina'nın bağlaşıkları birlikten ayrıldı. Persli taşra valileri etkinliklerini arttırıp, Sparta'nın yanında biraz biraz savaşa katıldılar. Atina'da oligarşi yanlısı bir akım farkedilmeye başlandı ve İ.Ö. 411'de bir 400'ler kurulu Atina'da yönetimi eline geçirdi ve üç ay tiranlık etti, fakat Sparta onlarla anlaşmakta ya çok yavaş davrandı, ya da öç almak istediği için ağırdan aldı ve demokrasi geri geldi. Bu aşamada bile, Atina'nın denizde kazandığı bir zafer, neredeyse dengeyi yeniden kuruyordu; 410'da barış isteyen Spartalılar, bunu reddedense Atinalılar oldu. Şimdi savaş çoğucası denizde ve doğuda geçiyordu. Sonunda, kaçınılmaz olarak, Atina bir deniz savaşı daha kaybetti. Donanmaları kıyıya yakın bir yerde baskına uğradı, ciddi bir direniş göstermeden 160 gemileri batırıldı. Bu olay, Çanakkale boğazında İ.Ö. 405 yılında, Lampsakos yakınlarında olmuştur.Atina birkaç ay hem karadan hem denizden abluka altında yaşadı. Kışın Sparta ordusu geri çekildi, fakat Atina aç bırakılarak teslim olmaya zorlandı. Atinalılara flüt çaldırarak kendi surları yıktırıldı; donanmalarındaki hemen hemen bütün gemilere ve bütün dış topraklarına el konuldu. Yüzyılın sonunda, Sparta başında olduğu gibi, saymaca bir üstünlüğe erişmişti, fakat ortada gerçek bir üstünlük de yoktu.

KLÂSİK DEVRİM

Aiskhylos Marathon'da çarpışmıştı; dolayısıyla, torunu Atina'nın yıkılışında olgun bir adamdı. Tarih terimleriyle, 5.yüzyıl, tek ve uzun bir sürecin, hızlı bir çöküşün, sonuçların sürekli olarak ardarda gelişlerinin bir parçası gibi görünmektedir. Başka bakımlardansa, bu dönem, olağanüstü bir denge anı, tabaklar atıp tutan bir hokkabazın bütün tabaklarının havada olduğu bir sıradır. O birkaç kuşakta yetişen en iyi filozofların, ozanların ve tarihçilerin düşünsel dinginlikleri ve huzursuz merakları, hiç kuşkusuz daha inandırıcı bir çağın kalıtıydı; fakat bunlar özellikle, birçok akımın karşılaştığı Atina'da büyük bir ilerleme göstermişlerdir. Thasoslu Polygnotos'u Atina'ya Kimon getirmişti: gerek yarattığı etkinin dolaylı kanıtları, gerekse o zamanki eleştirmenlerin görüşleri, onun Yunanlıların bütün tarihlerinde ortaya çıkmış en önemli ressam olduğunu düşündürmektedir. Resim sanatının onun elinde nasıl geliştiğini hâlâ izlemek ve duyumsamak mümkündür. Pheidias üstün bir heykelciydi: Yerlisi olduğu Atina gibi, Ephesos ve Olympia'da da heykelleri vardı; fakat onun etkisi, tıpkı Polygnotos'unki gibi en çok Atina'da canlıydı: Parthenon'daki heykelleri tasarımlayan oydu.

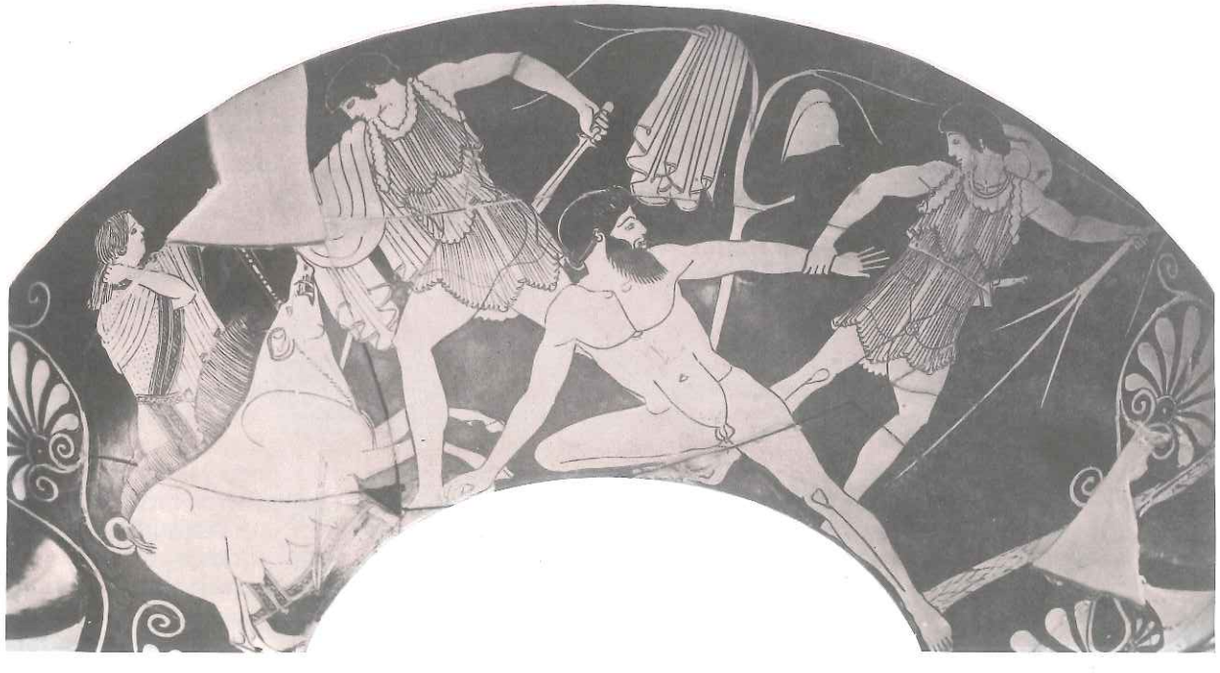
Sanatta, hatta en gelişkin sanatlarda bile tekel olmaz; Pheidias'tan sonraki kuşağın en büyük ve en etkili heykelcisi Polykleitos Argos'ta doğmuş ve yetişmiş; ve zamanının Peloponnesos'taki yegâne önemli heykelcisi değildi. Fakat biz gördüklerimizle yargı vermek zorundayız; heykelcilik artık uluslararası bir biçeme erişmişti. Birkaç yıl önce Oxford'daki Ashmolean Müzesi'nce edinilen, 5. yüzyıldan kalma, tuhaf ve kaba dokulu ada mermerinden yapılmış hali, Polykeitoscu çizgilerinin yumuşaklığıyla etkin bir karşıtlık gösteren küçük oğlan çocuğu heykeli, tekniğine bakılırsa, Polykleitos'un bir öğrencisinin ve yakın bir çağdaşının elinden çıkmış olmalı; ama Yunan dünyasının herhangi bir yerinde de yapılmış olabilir. Yine de, biz araştırmalarımızı Atina'da yoğunlaştırmalıyız; başka hiçbir neden olmasa şunun için ki, Sicilya bir yana, Yunan dünyasının diğer yerlerindeki gelişmeler ne denli ilgi çekici olurlarsa, genellikle o ölçüde Atina'ya benzerler; öte yandan, başka yerlerde bize bölük pörçük çekici gelen bütün öğeler ancak Atina'da biraradadır.

Thukydides'in Perikles'in ağzından diye aktardığı benlik-bilinçli iddia büsbütün gözardı edilemez, ama ihtiyatla incelenmelidir. "Bu şehir genel olarak Yunan dünyasının okuludur; burada herbir kimse kendi vücudunu her çeşit eyleme sokuyor, ama zerafetle ve en mutlu birçok-yönlülükle," sadece bir güç ve başarı iddiasıdır. "Çünkü biz cesaretimizle bütün denizleri ve karaları kendimize açtık." Daha ilginç bir iddia ise şudur: "Güzel şeyleri seviyoruz, ama tutumlulukla; felsefeyle uğraşıyoruz, ama kadınsılığa düşmeden." Bu çevirinin biraz köşeli biçemini hoşgörürsek, öne sürülen sav hem haklı, hem de çekicidir. Yüzyılın ortasında, araçlara tam bir egemenlik ve bir dereceye kadar da anlayış yalınlığıyla birlikte, bu sakınganlığın Yunan tasarımının ekseni haline gelmesi, Atina'da olmuştu. Güzel sanatlardaki devrim, arkaik biçemin gürbüz bütüncüllüğünden bir kopmaydı; bunu izleyen dokunaklı sadelik, tepenin doğmasından önceki o kısa, hassas denge ise, bizim klâsik dediğimiz şeydir. Hemen cafcaflı ve barok biçemlere bürünmüş, kendi gününde bile hiçbir zaman alanın tümünü tutamamış, ama önemli ve tekrar tekrar yenilenen bir ideali ortaya koymuştur.

Bir sürü Mısırlıyı birden döven, gökler dolusu kuşu öldüren, bir arslanla güreşip onu yere yıkan, yerel öykülerden birinde de yanlışlıkla parmağının bir fiskesi bir erkek çocuğun kafatasını kıran, kaba saba Herakles, Atina'da yerini, ileride uygar bir kral olacak, zarif bir genç kahraman oğlansı Theseus'a bırakır. Bazan iki kahramanın maceraları birleştirilir. Bu, sadece kahramanların bir değişmesi değil, biçemlerin bir değişmesidir. Belki vazo resimlemelerinde, buna çok fazla şeyler feda edilmiştir. Eksekias'ın görkemli süsleme gücü ve onca Dionysiak ressamın çıl-

Bu gencin kaba dokulu ada mermerinden yapılmış olması, biçim güzelliğiyle hoş bir karşıtlık oluşturmaktadır. 5. yüzyılda yontulduğundan şüphe etmek için herhangi bir sebep yoktur; Polykleitos ustanın etkilerini serimlediği için, o büyük sanatçının öğrenci ya da çıraklarından biri tarafından muhtemelen de onun sağlığında yapılmış olmalı. Şimdi, Oxford'daki Ashmolean Müzesi'ndedir.

Etruria'daki Vulci'den (İ.Ö. 490-480) çıkan, kırmızı figürlü bir Atina çanağının üstüne Douris tarafından çizilmiş bir dizi resim. Theseus'un başardığı işler, Herakles'ün başarılarıyla yarışmakta, Atinalı kahraman, Dorialı yarı-tanrıya eşit tutulmaktadır. Herakles güçlü kuvvetli, olgun bir adamdır; Theseus ise oğlan çocuğu gibidir, ama büyük insanların üstesinden gelmektedir.

gın anlatımcılığı artık mümkün olamazdı. Sanki her türlü sanata bir teleskoptan bakılması gerekirmiş gibi, dikkatin odaklaştırılması ve tema birliği, işlenen konuların anlamına yeni bir zorlama getirmiştir. Gönül çelici yeni öğeler, vekar, duygusallık ve dramatik coşkuydu.

Yunanlıların perspektifli çizimi bulmalarının, tiyatroyla, dekor resmetme sanatıyla ilişkili olması ilginçtir. Özel bir eve yapılan ilk duvar resmini Alkibiades bir tiyatro dekorcusuna sipariş etmişti. Sahne, dikkati nasıl kimin suçlanacağı ya da ne yapmak gerektiği üstünde güçlü olarak yoğunlaştırırsa, bir ölçüde Atina tiyatrosunun ürettiği görsel sanatın yeni koşullarını da, geleneksel siluetlerle belirtilen figürlere dramatik bir ışık tutmuştur. Yeni uylaşımların daha eskilere giden bir öntarihleri vardı. Arkaik ya da erken dönem klâsik resmin elimizdeki en iyi ve hemen hemen yegâne örneği, İtalya'nın batı kıyısındaki, Romalıların Paestum dedikleri Poseidonia'da bulunan Dalgıçın Mezarı'ndaki düz bir taş yüzeye yapılmıştır; bu suya atlayan çocuk resmi, taş lâhidin kapağının alt yüzüne, mezar kapatılmadan hemen önce boyanmıştı.

Bu resim, dünyadan bugüne kalmış, çok az sayıdaki, yüksekten suya atlama tasvirinden biridir ve birtakım sorulara yol açmaktadır. Resmin üstündeki ip izleri boyanın tazeliğini gösterdiğine göre, konu muhtemelen ısmarlanmıştı. Bu, acaba suya atlamayı seven bir gencin mezarı mıydı? Taştan yapılmış atlama yükseltisi (platformu), gerçeğe uygun muydu? Fakat bunların yarım metreden yüksek olanı ne bulunmuştur ne de herhangi bir yazar sözünü etmektedir. Atlayıcı bu yükseltiye nasıl tırmanırdı? Yanındaki palmiyeyle ağaca tutunarak mı? Kenarda görülen iki ağacın amacı bu değilse, nedir? Yoksa bunlar, suda yüzen birkaç kızın gösterildiği bir vazo resmindeki gibi, bir su sahnesinin parçaları mıdır? O vazo süslemesinde, kızlar bir sunaktan atlıyorlardı; bu delikanlı da, acaba bir heykel kaidesinden mi atlamaktadır? Resim bakarak yapılmış değildir, çünkü ayakların açısı ve kalkık başı gerçeğe aykırıdır; bu eski bir konu değil, özel bir sahne olmalı. Paestum Cumae'ye, gizemli mağaralara ve Lethe ırmağına yeterince yakındı; bu çocuk, sonradan bir yolla yaşama dönmek üzere ölüm suyuna dalıyor olabilir mi? Yoksa artık bilinmeyen bir söylenceyi mi anlatıyor? 250 yıl sonra yazılmış küçük bir Yunan şiirinde, bir yüzme yerinin ya-

(y. İ.Ö. 480'de) Paestum'daki taştan bir mezar kapağının içine boyanmış, suya atlayan bir delikanlı resmi. Yalnızca konu son derece alışılmadık olmakla kalmamaktadır; böyle düz yüzeylere yapılmış resimlerin bugüne gelen çok az örneği vardır - çanak-çömlek resimleri, pişirildikleri için dayanmışlardır. Bu mezar, erken Klâsik dönem fresklerinin hemen hemen tek örneğidir. Şaşırtıcı bir canlılık göstermektedir.

Herakles Stymphalia gölünün katil su-kuşlarını öldürüyor. Bu kuşlar, Atina siyah-figür sanatının en gelişkin çağında imgelenmişlerdir.

nına dikilmiş bir heykelin dirildiği anlatılır; bu da acaba öyle bir şey midir? Oğlanın havada yalıtılması, köşelerdeki şirin biçimsel süsleme, iki çıplak ağaç, çıplak taş ve çıplak su, olağanüstü bir izlenim tekliği yaratmaktadır. Lâhidin dört iç duvarına resmedilmiş şölen sahnesi, vazo resimlemenin büyük ustaları, Douris, hatta Euphronios tarafından yapılmış benzer sahnelerle karşılaştırılınca, pekalâ onların düzeyinde görünüyor.

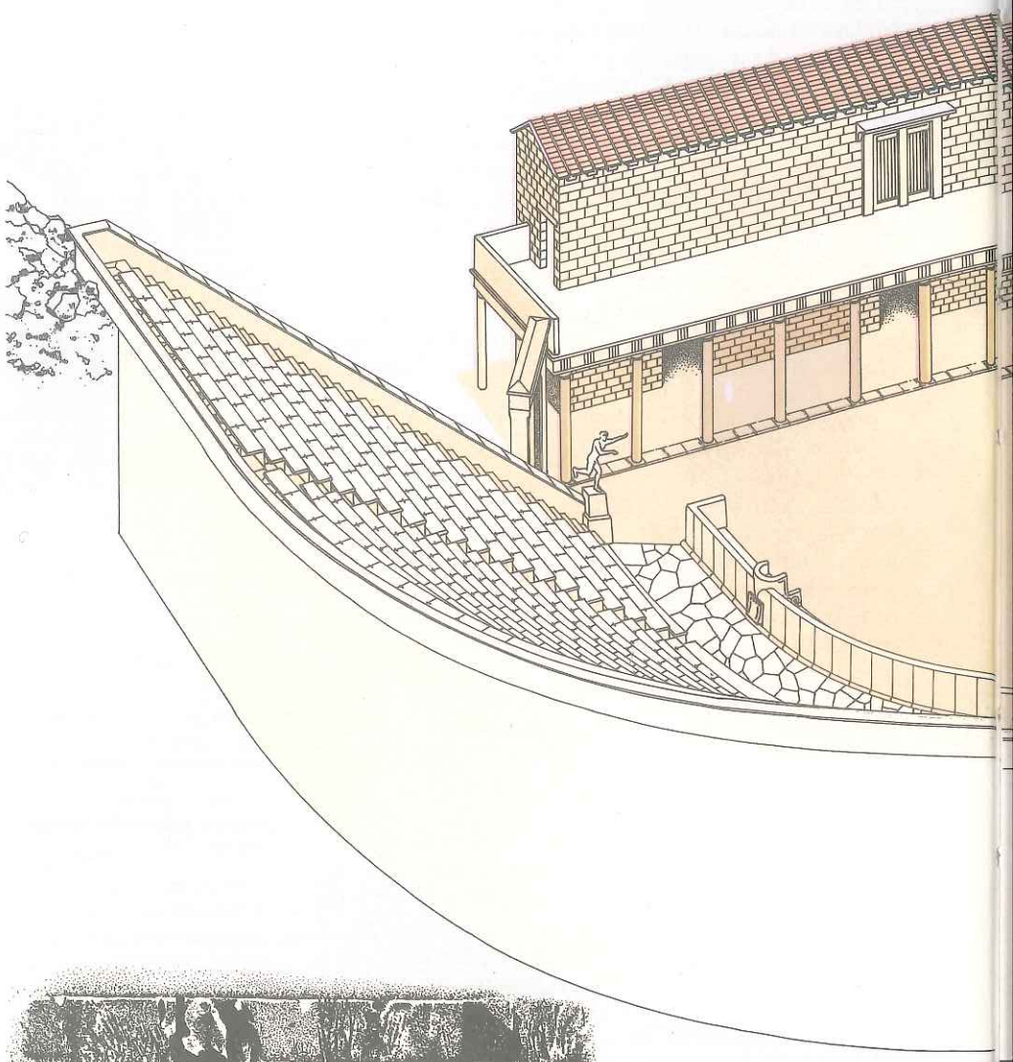
Paestum'daki mezar resmi, 5. yüzyılın hemen başlarında yapılmıştır; o vakte gelindiğinde, sıva üstüne freskler resmetme geleneği çoktan kök salmış ve yayılmış olmalı. Paestum, Sybaris'in kolonisiydi, 100 yıllıktan biraz daha eskiydi. Sybaris öyle bir lüks yaşayış ünüyle, ama o kadar az iz bırakarak göçüp gitmiştir ki, bu tek resimli mezarın biçeminden hareketle kesin yargılar vermeye kalkmak çılgınlık olur; ancak kendi gününde bunun herhalde tek olmadığı söylenebilir. Resimde büyük değişikliğin Polygnotos'la başladığını biliyoruz; onun yapıtlarından hiçbiri günümüze kalmamıştır. Fakat, kompozisyonlarının ayrıntılı anlatımları ve çağdaşlarının yapıtlarında gözlemlenen görsel ve düşünsel bir depremin maddî kanıtları, bu konuda yapılacak bir araştırmanın verimli sonuçlar vereceğini ortaya koymaktadır. Çizimlerde taban çizgisinin terkedilmesi, çok güçlü olayların birkaç dramatik ayrıntıyla sezdirilmesi, şekillerin uzama yerleştirilmesi, bir hareket rahatlığı ve dinginlik, onu yeni bir anlatım ressamı türü olarak niteliklendiriyor.

Profesör Martin Robertson [1976'da yayımlanan yeni kitabı *History Of Greek Art*'ta] Yunan resim sanatının bu evresi hakkında derin bir sezgi ve titiz bir bilginlikle şunları yazıyor: "Başka birçok vazolarda... figür çenesini eliyle tutmakta ya da dirseklerini dizlerine, yüzünü eline dayamaktadır. Böyle duruşlar, hareketsizlik ve eylemin dolaylı anlatımı beğenisine uygun olarak kişilik belirtmeleri, o zaman pek sevilirdi. Aynı şekilde, çağdaş tragedyada da, sahnede çok az hareket vardır ya da hiç yoktur. Olayları enfes bir biçimde betimleyen söylevler çekilir; ama gerçek dram, bir iki kişiyle koro arasındaki konuşmalarla an-

Yunan Tiyatrosu: Drama'nın çeşitli yanları

Yunan drama şenliklerinin eski taşra kökenleri vardı. 5'inci yüzyılın başlarında, Atina'da bile, oyunlar boş bir pazar-yerinde temsil edilir, bir araba fon olma ödevini görürdü. Tiyatronun kendisi, siyasal toplantı yerlerinden türemiştir. Büyük bir atnalı biçimindeki mekanlarda drama şenlikleri yapılması, yeni demokratik devletin eseridir. Sahnenin yükseltilmesi ve menazır (perspektif) kurallarına uygun olarak boyanmış dekorlar, çok geçmeden gelmiş; yüz yıl içindeyse, sahne makineleri ve barok süslemeler yapılmıştır.

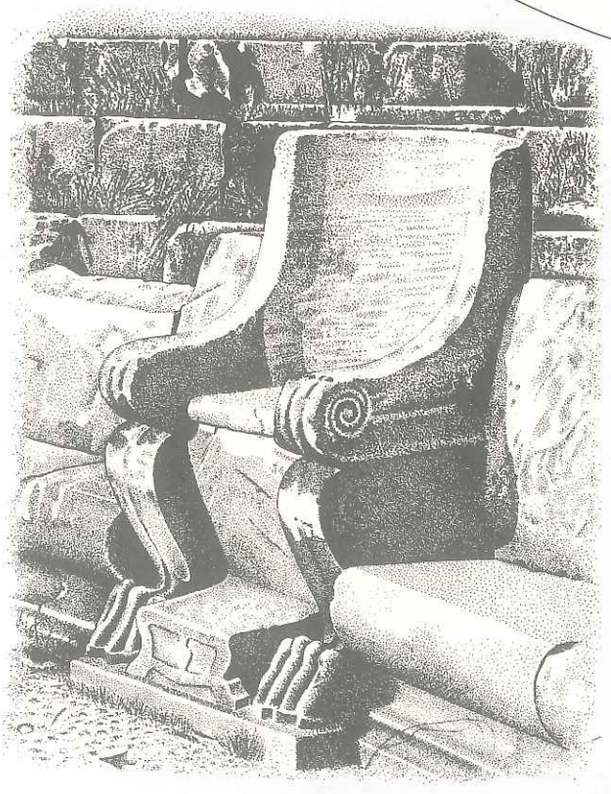
Yukarıda Boş ve dehşete düşmüş gözleri ve açık ağzıyla bu büyük tunçtan adak maskı, bir tiyatro oyuncusunun 5. yüzyılda oyuna çıkarken gerçekten taktığı maskenin yoğunlaştırılmış ve biçimselleştirilmiş bir kopyasıdır. Piraios'ta, burası İ.Ö. 96 yılında Sulla tarafından yerle bir edildiğinde, muhtemelen Roma'ya gönderilmek üzere, başka tunç eşyalarla birlikte depo edilmiş halde bulunmuştur.

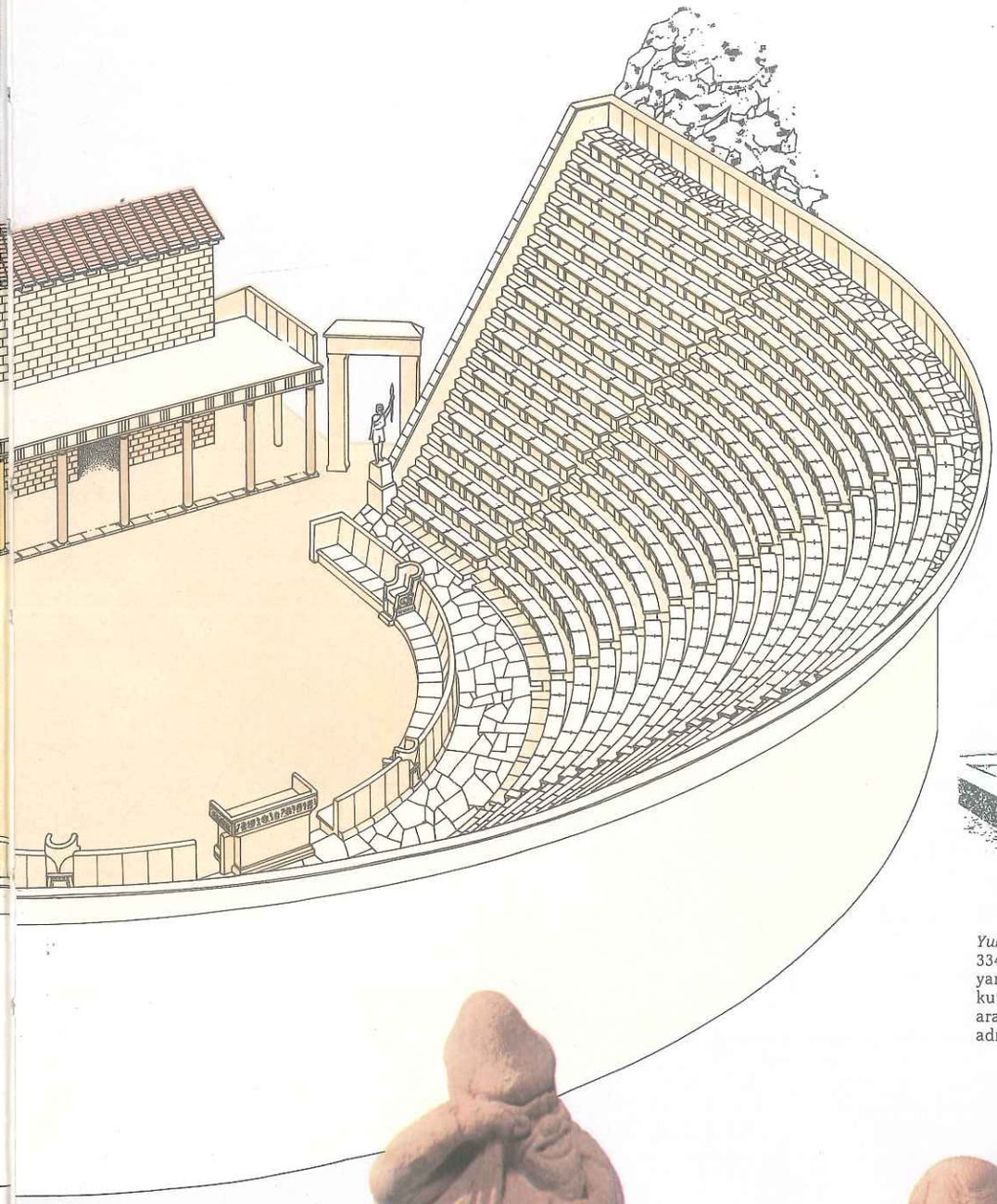

Solda Agoradaki ilk tragedyaları seyreden Atinalıların sayısı bilinmemektedir, fakat 5.yüzyıl sonlarıyla 4. yüzyılda Dionysos'un büyük tiyatrosuna nüfusun hemen hemen tümü doluşmuş olmalı. Bu markalar, tiyatro biletlerine benziyor. Üstlerindeki harfler, sıraların bölümlerini göstermektedir.

Solda Atina tiyatrosunun taklidi olan Priene'nin Hellenistik tiyatrosundaki bu güzel mermer koltuk, bir yönetici ya da önemli konuk için ayrılmıştır. Priene'deki tiyatro, aynı zamanda bütün halkın katıldığı siyasal toplantılar için de kullanılıyordu. Muhtemelen daha eski bir çağda da açık hava toplantılarının yapıldığı yerler, aldıkları biçimi, tiyatro oynamak için özel olarak inşa edilen ilk yapılara aktarmışlardır.

Yukarıda Bu şirin küçük anıt, İ.ö. 334'te Lysikrates'in bir tiyatro yarışmasında kazandığı zaferi kutlamak için dikilmiştir. Halk arasında Demosthenes'in feneri adıyla bilinmektedir. Anıt, geç ve süslü Korinthos biçeminde tasarlanmıştır, üstünde kendisini yakalayan korsanları yunus balıklarına çeviren bir Dionysos kabartması vardır.

Yukarıda Belki mimarî süslemelerin sahneyi henüz büsbütün dönüştürmediği İ.Ö. 4. yüzyılda yapılmış, birleşik öğeli ve hayalı bir Yunan taşra tiyatrosu. Tanrılar balkondan konuşur, koro orkestra ya da dansçıların yerinde gezinir.

Sağda Atina komedyasının en sevilen kişileri, gülünç köleler ve uşaklardı. Onların beylikleşen zıplamalarından sıkıldığını belirten Aristophanes bile, bu tipleri özenle kullanmıştır. Bunların seyircilere niçin çekici geldiği, kolayca anlaşılıyor. Tuhaf maskeler takmış ve giysilerinin altına yastıklar sokuşturmuş böyle birçok komik biblo vardır da, tragedya figürlerininki pek azdır.

Yunan Tiyatrosu: Belli başlıları

Bu tiyatroların birçoğu, Atina tiyatrosunun Klâsik atılımı sona erdikten sonra yapılmışlardır. Buna, şimdiki biçimiyle Atina'nın kendi tiyatrosu da dahildir. Ayrı ayrı yerlerdeki ayrı ayrı tiyatroların aralarındaki benzerlik, Atina'nın drama sanatının çok ağır basan saygınlık ve etkisini yansıtmaktadır.

Bu sayfadaki harita ve liste, eski Yunan dünyasının en tanınmış tiyatrolarını sıralıyor.

Aipion akropolisin tepesinde, muhtemelen 3. yüzyıldan kalmış küçük bir tiyatro.

Aleksandria (İskenderiye) Yapımına I. Ptolemaios tarafından başlanmış olmalı; yeniden kullanılan taş blokları 2. yüzyıldan kalmadır. 1960'ta 12 sıra oturma yeri bulunmuştur.

Amphiareion 4. yüzyıldan kalmış olup, Yunanistan'daki en katıksız Hellenistik tiyatrolardan biridir. y.3000 kişilik oturma yeri ve 5 mermer koltuğu vardır.

Antiokhos (Antakya) Silpius dağının eteğinde, 3. yüzyıldan kalma bir tiyatronun bir parçası.

Aptera Küçük bir tiyatro (orkestra'nın çapı 18 m., cavea'sı 55 m.). Bazı sıralar, bir diazoma ve proskenios'un bir bölümü görünmektedir.

Argos 4. yüzyıl sonları. Yunanistan'daki en güzel tiyatrolardan biri; doruğun doğu yamacına oyulmuştur. Orkestra'sı 26 m., 81 kat sıra, 20.000 kişiye kadar alabilir.

Assos (Behramkale) Muhtemelen 3. yüzyılın ilk yarısında tamamlanmıştır; bir proskenios'u, yani skene'nin ilk katı hizasında yükseltilmiş sahnesi bulunmaktadır.

Atina Dionysos Eleutherios tiyatrosu. Yeri 6. yüzyılda kullanılmış, ama bugün durduğu haliyle auditorium'u y. 338-326'da Lykourgos tarafından inşa edilmiştir; Hellenistik ve Roma dönemlerinde tadilat geçirmiştir. 64-78 kat taş sıralarında y. 17.500 kişi oturabilir.

Babil Muhtemelen Büyük İskender'in onuruna yapılmış bir tiyatrodan kalmadır. İnşasında pişirilmemiş tuğlalar kullanılmıştır.

Delos 3. yüzyılda, 5.500 kişi kadar alacak biçimde yapılmıştır. Yakınlarında Maskeler Evi'nin mozayikları vardır.

Delphoi Yunanistan'da bugüne en iyi kalmış tiyatrolardan biri. Yeri çok alımlıdır. 4. yüzyılda kurulmuş, 2. yüzyılda ve Roma çağında restore edilmiştir. (20 m.lik) orkestra'sının üstünde 35 sıra yükselir ve 5.000 dolaylarında seyirci alır.

Demetrias 3. yüzyıl başlarından kalmıştır. Orkestra'nın kenarı, otura kların ilk sırası ve proskenion'un temelleri kazılıp ortaya çıkarılmıştır.

Dodona Çok güzel bir konumu olan bu erken 3. yüzyıl tiyatrosunun, 21, 16 ve yine 21 katlı sıraları, 14.000 kadar kişi almaktadır. Taş proskenion'u 3. yüzyıl sonlarından kalmadır.

Elis 4. yüzyıldandır. Seyirciler çimenlik bir yamaçta ya da toprak setlerde otururlardı.

Ephesos 3. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır; bugünkü hali Roma döneminden kalmadır, 24.000 kişi alacak biçimde, 3 kademeli 22 kat sırası vardır. Roma-öncesi bazı sahne yapıları bulunmaktadır.

Epidauros Yunan tiyatrolarının en iyi korunmuş olanıdır. Pausanias, bunu Polykleitos'un yaptığını söyler. (120 m.lik) cavea'sı, 4. yüzyıl sonlarından kalma 34 kat ve 2. yüzyıldan kalma 21 kat sırasında 14.000 dolaylarında insan oturabilir.

Eretria 4. yüzyıl. Skene'sinden orkestra'sının ortasına kadar, belki Yeraltı dünyasından kişilerin ansızın ortaya çıkmaları için kullanılan kemerli bir altgeçidi vardır.

Gortyn Akropolis'in dibinde Yunan tiyatrosu kalıntıları.

Gytheion Akropolis'e oyulmuş, çekici bir küçük tiyatro; kayadan güzelce kesilme, 10 kadar sırası bulunmaktadır.

Kabirion Kabeiroi tapınağı yakınlarında, yakınlarda kazısı yapılmış bir Hellenistik tiyatro.

Kassope Bir konuk-evinin kalıntıları yanında, 4. yüzyıldan kalma küçük bir tiyatro.

Khaironeia Akropolis'in kayalarına oyulmuş, küçük bir tiyatro (14 kat sıralı); adama yazıtı, en üst sıraya kazınmıştır.

Kephalos Cavea'sı 4. yüzyıldan kalma, sıraları trakhyt'ten bir tiyatro. Yine Kos'ta, Kardamania'da da bir başka Hellenistik tiyatro vardır.

Knossos Dünyanın en eski tiyatrolarından biri olan (İ.Ö. 2000-1500) bu Minas yapısının, birbirine dik açıyla bakan iki kat sırası bulunmaktadır.

Korinthos Cavea'sı 5.yüzyılın sonlarında ya da 4. yüzyılda düzenlenmiştir. (y. 17.500 kişilik) cavea'nın dışında, Roma çağında yeniden inşa edilen bu tiyatrodan geriye pek bir şey kalmamaştır.

Korinthos İsthmos'u (Kıstağı) 4. yüzyıl başlarında yapılmıştır. Ro-

ma döneminde iki kez yeniden yapılmış olmasına karşın, temel Klâsik özellikleri belirgindir.

KyrenaiAkropolis'in kuzey yamacındaki büyük Yunan tiyatrosu, başka birçokları gibi, Romalılarca bir arena'ya çevrilmiştir.

Larissa Geç Hellenistik dönem tiyatronun günümüze kadar gelen mermer oturakları ileri gelenlerin adlarını taşımaktadır.

Lemnos (limni) Adanın kuzeydoğusundaki Yunan tiyatrosu 5. yüzyıl sonlarında ya da 4. yüzyıl başlarında yapılmıştır; Romalılarca tadil edilmiştir.

Leontion İyi korunmuş birçok sırası olan, 4. yüzyıldan kalma küçük bir tiyatro.

Leukas Antik şehirde bir Yunan tiyatrosunun bir bölümünün kalıntıları.

Lindos (5. m.lik) orkestra'sı ve katları iyi korunmuş olan bu küçük tiyatro 2.000 kişiliktir.

Magnesia ad Meandrum (Menderes nehri üstündeki Manisa), 3. yüzyıldan kalma küçük tiyatronun 5 odalı bir skene'si ve orkestranın ortasına çıkan bir tüneli bulunmaktadır.

Mantinea Düz arazide 4. yüzyıldan kalma küçük tiyatro. Dış merdivenleri pek güzel çok-köşeli taşlarla yapılmıştır.

Megalopolis 4. yüzyıldan kalan bu tiyatro, bütün Yunanistan'daki tiyatroların en büyüğüdür (9'u iyi korunmuş). 59 kat sırada 17.000-21.000 kişi oturabilirdi. (30. metre çapındaki) orkestra'nın çevresinde güzel koltuklar vardır.

Melos Denize bakan, 4. yüzyıl sonlarında ya da 3. yüzyıl başlarında yapılmış bu küçük tiyatronun bazı taştan sıraları hâlâ sağlamdır.

Messenia Küçük, restore edilmiş 4. yüzyıl tiyatrosu: cavea plânı dörtgen gibidir. Bir yapılar topluluğunun bir bölümünü oluşturur. İkinci bir tiyatro henüz kazılmamıştır.

Miletos Büyük Roma tiyatrosunda Hellenistik dönemden kalma aşağı sahne duvarıyla bazı sıralar görülmektedir.

Musalar Tapınağı Y. İ.Ö. 200 yılında, Helikon dağının eteğindeki doğal bir oyuntuda kurulmuştur. Sadece ilk sırası taştandı, ama birçok skene yapısı vardı.

Mykenai Klytaimnestra'nın antik mezarına giden dromos'un (koridorun) karşısına kurulmuş olan Hellenistik tiyatrodan, geriye yalnızca birkaç oturma sırası kalmıştır.

Mytilene (Midilli) Büyüklüğü muhtemelen Megalopolis'inkine eşit; orkestra'sının (25 m.) yuvarlak oluşu, tarihinin eskiliğini (belki 4. yüzyıl başları) göstermektedir; 18.000-20.000 kişi almaktaydı.

Oiniadai (15'i kalmış) taş sıralar, skene ve geniş orkestra, muhtemelen 4. yüzyılda yapılmıştır.

Patara (Bir köşeden ötekine 90 m.den uzak olan) cavea'sının olağanüstü dik bir eğimi vardır.

Peiraios (Pire) Büyük Klâsik tiyatronun yerinde şimdi başka binalar inşa edilmiştir. 2. yüzyıldan kalma küçük bir tiyatro vardır.

Pergamon (Bergama) Mevcut dik cavea (2. yüzyıl başlarında yapılmış 80 kat sıra), y. 10.000 kişiliktir. Orkestra'nın arkasına giden çapraz bir yol olması, portatif bir tahta skene'nin kullanılmasını gerektiriyordu.

Perge Bir tepenin yamacına kurulmuş Yunan-Roma tiyatrosu y.14.000 kişiliktir.

Philippi İ.Ö. 4. yüzyılda yapılmış Roma tiyatrosunda yuvarlak orkestra ve bazı parados duvarları ayaktadır.

Phaistos İ.Ö. 2.000-1.500'de yapılmış, dörtgen planlı, sekiz sırası günümüze kadar gelmiş bina, tıpkı Knossos'taki küçük tiyatro gibi, muhtemelen yarış ve ayinler için kullanılmıştır.

Phlious Akropolis'in güneybatısında, görünürdeki Roma kalıntıları, muhtemelen bir Yunan yapısının üstüne kurulmuştur.

Pleuron Y. İ.Ö. 230'da inşa edilmiş küçük tiyatro, skene olarak kullanılan kuleli şehir surlarına dayalı olarak kurulmuştu.

Priene En iyi korunmuş Hellenistik tiyatrolardan biri. 4. yüzyıl sonlarında yapılmış olup sahne yapıları biraz daha yenidir.

Rhamnous 4. yüzyıl ortalarında bir kale-şehrinde, dörtgen plânlı olarak kurulmuştur. Muhtemelen aynı zamanda bir toplantı yeri diye de kullanılıyordu.

Rhodes (Rodos) Yakınlarda yeniden onarılan küçük Hellenistik tiyatro. Y. 2.000 kişi alan bir dörtgen plânı vardır. Kaynaklarda anılan asıl tiyatronun yeri ise henüz bulunamamıştır.

Samos (Sisam) Akropolis yamaçlarındaki küçük Yunan tiyatro kalıntılarında henüz araştırma yapılmamıştır.

Samothrakia (Semadirek) Y. İ.Ö. 200'de kurulan tiyatronun taşları 1927-37 yıllarında sökülmüştür, yalnız dışı kalmıştır. Eskiden üstünde, S.Zafer anıtı dururdu.

Segesta Çok güzel konumlu, 3. yüzyıl ortalarında ya da daha önce yapılmıştır. Alt 20 sırası bugüne kalmış olup (kanatlı) paraskenia'sı tipik Sicilya Hellenistiği özelliği göstermektedir.

Sikyon 3. yüzyıl başlarında akropolis'te kayalara oyulmuştur. Yunanistan'ın en büyük tiyatrolarından biridir; orkestra'sı 20 m., cavea'sı y. 125 m.; alt bölümdeki yaklaşık 50 sıranın altında kemerli girişleri, önde güzel koltukları vardır.

Sparta 18. yüzyılda Rus komutanı Orloff'un ordusu akropolis eteklerinde kendisine siper kazarken keşfedilmiştir; çok sayıda yazıtı olan, iyi konumlu, 2. ya da 1. yüzyıldan kalma geniş bir tiyatro.

Stratos Surovigli köyünün batısındaki bir tepede hâlâ gömülü duran bir 4. yüzyıl tiyatrosu.

Sybaris Kazılar, Roma tiyatrosunun altında Yunan yapıları olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Syrakusa 5. yüzyılda burada bir tiyatro vardı. Muhtemelen 3. yüzyılda yapılan şimdiki tiyatro, kayaya oyulmuş olup geniştir (cavea'sı 134 m.), eskiden anıtsal sahne yapıları bulunmaktaydı ve 3. yüzyıl sonlarından kalma birçok yazıt içermektedir.

Tauromenion Bu görkemli yerde, yazılı oturaklar ve Roma skene'sine bağlanan taş duvarlar, daha eski bir Yunan tiyatrosunun varlığına işaret eder.

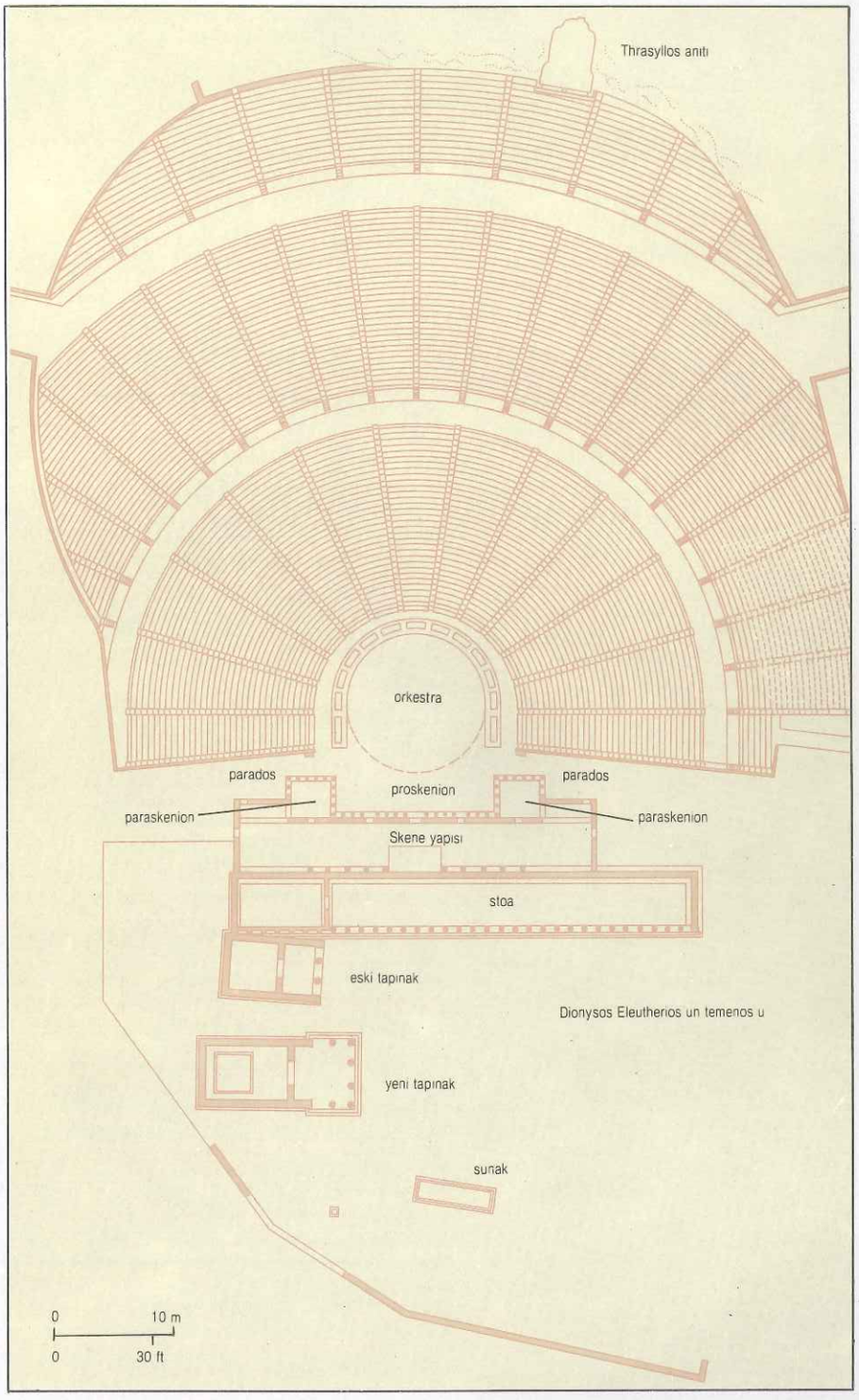
Tegea Üstüne sonradan bir basilika kurulmuş olan 4. yüzyıl tiyatrosunun sadece 2. yüzyıl yapısı destek duvarının bir bölümü günümüze kadar gelmiştir.

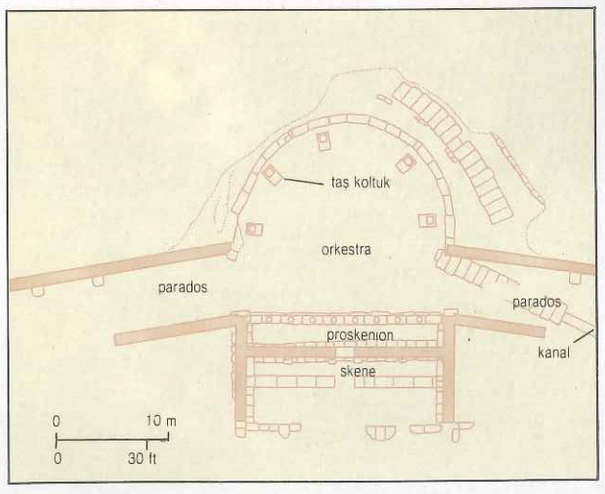
Termessos 24 kat sıralı, küçük bir iyi korunmuş Hellenistik tiyatrosu, sonradan ekler yapılmıştır.

Thasos (Taşoz) Sıraları ve skene'si aşağı yukarı sağlamdır.

Thera Kayalık bir burundaki Eski Thera'nın kalıntıları arasında küçük bir Hellenistik tiyatro da bulunmaktadır. Sonradan Romalılarca tekrar yapılmış.

Thorikos 5. yüzyıl tiyatrosu sonraki eklerle yavaş yavaş bugünkü (4. yüzyıldan kalma) yarı-elips biçimine sokulmuştur: biri 20, öteki 11 kat sıralı iki bölüm oturma yeri, 30'a 15 m.lik orkestra'sı vardır; y. 5.000 kişi almaktadır.

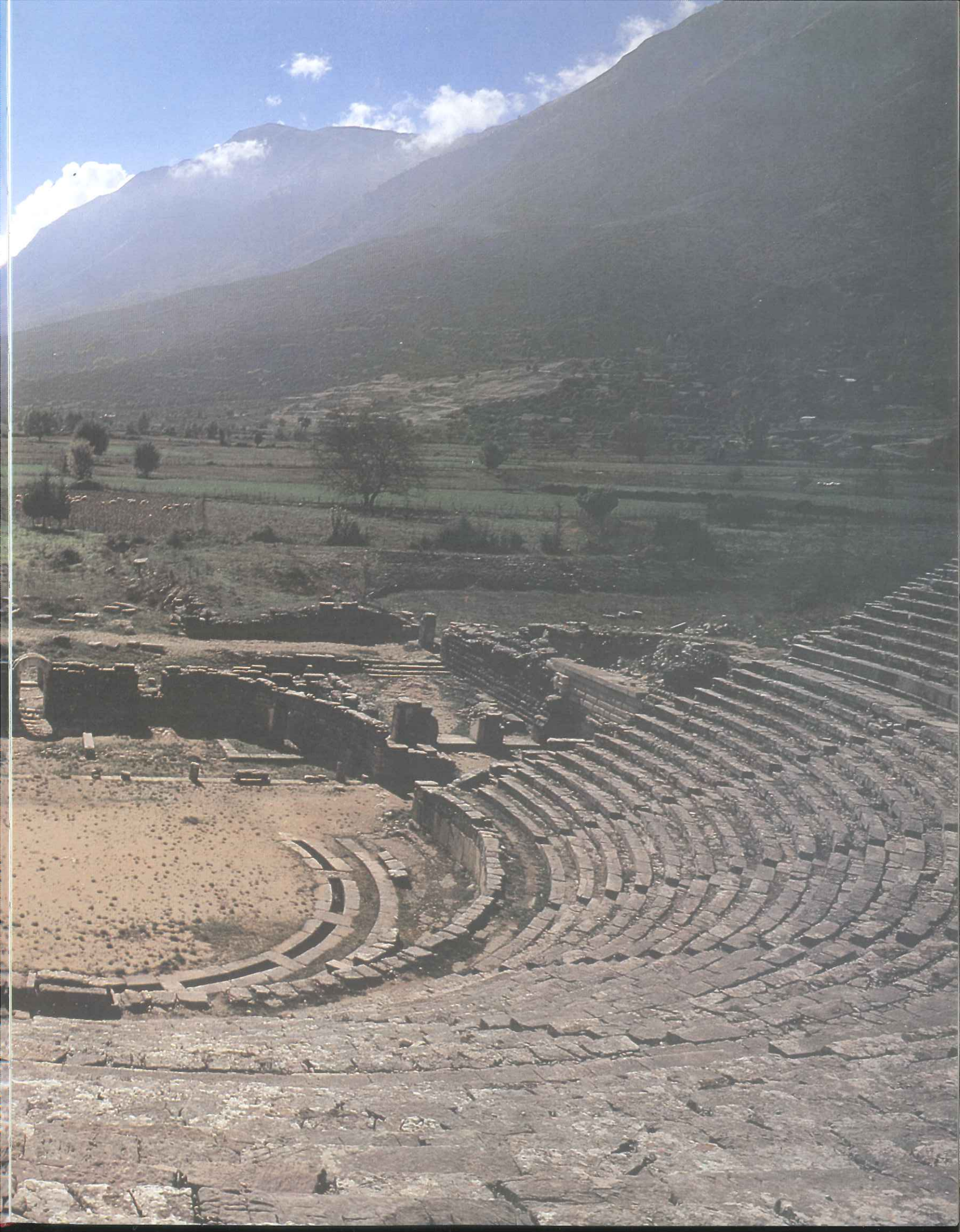

Yukarıda Atina'daki Dionysos Eleuterios tiyatrosu. Oyuncular, 5. yüzyılda bir araba üstünde gösterilerini yaptıkları agora'dan, tapınakları 6-4. yüzyıllarda kurulmuş olan tanrının kutsal yerinin yakınlarına taşınmışlardır. Lykourgos'un daha sonra yaptığı yenilemede, seyircilerin üstünde alkış tuttukları tahta sıraların yerini taştan oturma yerleri almış, tahta skene ile paraskenia da yine taştan imal edilmiştir. Tiyatro sanatı geriledikçe sahne gitgide daha çok süslenmiştir.

Solda Amphiareion'daki 3.000 kişilik, sevimli, küçük tiyatroda, sahne özgün Hellenistik tasarımın bir parçasıdır.

latılır; oyun çoğucası sahne dışında geçen bir şiddet eylemiyle doruğuna ulaşır, bazan bu, katille kurbanını temsil eden bir tabloyu gösterir - bütün bunlar, bizim Polygnotoscu adını vermemiz için hayli neden bulunan bir sanat anlayışının ruhuna uygundur." Bu anlayışın en görkemli örneği, Odysseios'la yeraltı dünyasını gösteren Delphoi'deki büyük duvar resmi olmalı; burada yükseklik, bir uzaklık duygusu yaratmış, altıyla üstü arasındaki bir tahta da, resmin merkezinin nerede olduğunu belirsizleştirmiştir. Tablonun tümü, bazıları son derece tuhaf duran grupların bir bileşimiydi; ama tahtanın hemen altında, ortadaki grup elinde asasıyla Agamemnon'u en büyük kahramanlar arasında gösteriyordu, kraldan başka hepsi sakalsızdı.

Geleneksel ihtişam ve canlılıktan ilk kopuş olunca, klâsik sanatın araç kullanma ekonomisi ve tutumluluğu, açıkça özgüvençli ve incelmiş bir hareketi temsil etmektedir. Perdeler daha bir yalınlıkla dökülmekte, ifadesiz yüzler sanki sonsuzluğa poz veriyorlarmış gibi durmaktadırlar. Heykel sanatı yavaş yavaş vakur bir gerçekliğe yaklaşırken, çizimler de heykelsi bir niteliğe bürünmektedir. Bu, daha kuramsal, daha benlik-bilinçli bir sanattır. Tabiî, dünya tarihinde ondan önce böyle bir şey olmamıştı. Yunanlıların öncellerinden ve çağdaşlarından sonullukla ayrılmaları, 5. yüzyılda olmuştu. Sanatçılar tarafından teknik kitaplar yazılmaya başlandı: Polykleitos heykel Parrhasios resim, İktinos Parthenon, Agatarkhos duvar resmi, Sophokles tragedya korosu üstüne yapıtlar kaleme aldılar.

Bu harekete en belirgin tepki, edebiyatta oldu ve ilkin orada ortaya çıktı. Herodotos, 420'lerin başları kadar geç bir tarihte yazdığı halde, hâlâ arkaik bir yazardı. Anlattığı öyküleri dengeleyişi, besbelli, sezgisel bir biçim duygusu göstermektedir. Thukydides tarihini İ.Ö. 431'den hemen sonra yazmaya başlamış ve bu işi 30 yıl kadar sürdürmüştür; fakat yazışının açıkseçikliği, bir yazar olarak uyguladığı bilinçli kendinitutma ve amaçladığı anıtsal etkiler, onu katıksız klâsikler arasına sokmaktadır. Bu, özenmeli bir biçemdir, zaten klâsiklik de özenmeli olmaktan başka bir şey değildir; ama sonuç, malzemenin örgütlü bir berraklığı ve bir kavrama kolaylığı olmaktadır. Bu iki yakın çağdaş yazar, yalnızca ayrı yazım biçemi kuşaklarına değil, ayrı dünyalara da aittir: Perslerin egemenliği altındaki Halikarnassos'la (Bodrum) en parlak günündeki Atina'ya, eski İonia topluluğuyla 5. yüzyılın Delos birliğine.

Thukydides'in yaşadığı dönemde, sofistler çağı baş-

Önceki sayfa Kuzeybatı Yunanistan'daki kapalı Tsarkovitsa vadisinde kurulmuş olan Dodona, belki de ülkenin en eski Zeus tapınağı ve bilicilik (kehanet) merkezinin yeriydi. Yetkin tiyatrosu, Epiroslu Pyrrhos zamanında (İ.Ö. 297-272) yapılmıştır. Cavea'sı kısmen akropolis tepesinin içine girer ve eskiden 14.000'i aşkın seyirci alırdı. Tiyatro, yakınlarda, yıllık drama şenliklerinde kullanılmak üzere restore edilmiştir.

Klasik Yunan dünyası

lamıştı bile. Düzyazı biçemi üzerinde yaptıkları etki, genellikle gerileticiydi; bu adamlar, henüz kaydedilmedikleri zamanlardan beri varolan, halka hitap etmenin eski tekniklerini, çınlayan süslü bir belâgat üslubu, sofistliğin tek özelliği değildi. Sofistler ayrıca, çoğucası sapık bir türden olmakla birlikte, tartışma sanatında da uzmanlaşmışlardı; bazan köktenci bir özgünlük gösteren felsefe konumları benimsiyor, ama sağduyuya ve ona eşlik eden ahlâka pek az aldırış ediyorlardı. Bunların hiçbiri büsbütün yeni değildi, ama sofist hareket içinde gemi azıya aldılar. Görgü kurallarına uyarak ılımlılaştırılmayan küstahça bir özgürlük, birçok kereler felâketle sonuçlanmış, muhtemelen bu kere de öyle olmuştur. Fakat, anlatım biçemi üstündeki etkilerinin, onu (biçemi) daha bilinçli kılmak yönünde olduğu ölçüde, sofistler yarar sağlamışlardır; çünkü biçem ne de olsa bir çeşit özenme ve toplumsal bir tutumdur. Thukydides'in düzyazı biçemini (nesir üslûbunu) bir dereceye kadar sofistlere borçluyuz.

Tepkinin vahşiliğe ve aşırılığa varması, Euripides'in son oyunlarıyla, bunların güçlü ve karmaşık izlenimciliği, yapısal parlaklık ve karışıklığı, yabansı kokan (egzotik) renkleriyle ölçülebilir. Gerisinde Aiskhylos'un aynı konuyu işleyen yitik bir başyapıtının bulunduğu hemen hemen kesin olsa da, Euripides'in en iyi en büyük oyunu, hiç kuşkusuz *Bakhalar*'dır. Fakat dramatik şiirde klâsik anın Sophokles olduğu genellikle söylenir. Burada içtenlikle kendi özyaşamöyküsünden kısaca söz etmeme izin verilirse, bana bunun böyle olduğu okulda öğretildi ve bütün yaşamım boyunca buna karşı direndim; büyük bilginlerin ve titiz uzmanların onu altüst edişlerini dinledim; ama yaşlandıkça, bu yargı belli sınırlar içinde bana da doğru gelmeye başladı. Tartışmaların amansız yoğunluğu, anlayışların yalınlığı ve yapının ekonomisi, Sophokles'te en güçlüdür. Konu malzemesi vahşidir, hatta dehşet vericidir, ama fazla aşırı değildir.

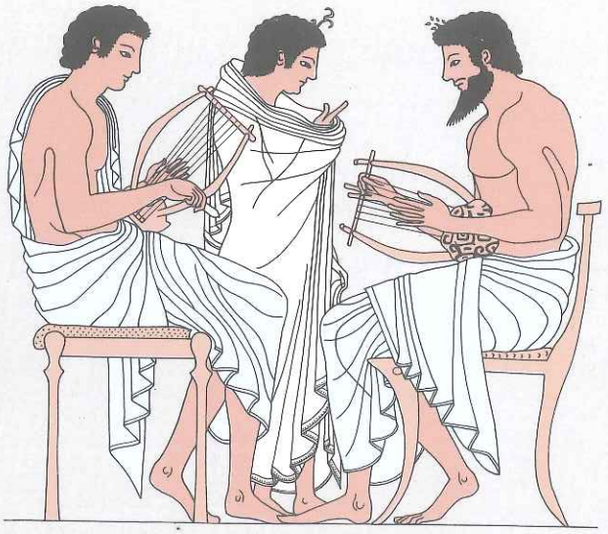
Dramatik şiir, tümüyle Atinalıydı; sofistler ve filozoflarsa, ötekileri alaya alan Sokrates dışında, yabancılardır. Bunların çoğu, İonia'dan gelmişlerdir: Abderalı Protagoras, Keoslu Prodikos vb. Atina'daki bu gezgin bilgelerin etkileri, muhtemelen en çok 430'ların sonlarında kendilerine göstermiştir. Aristophanes'in ilk oyunları 420'lerde oynanmıştı; daha sonra ise, Platon Şölen'inin *(Symposion)*, yani Atina söyleşisinin altın çağının tarihini İ.Ö. 416 diye saptamıştı.

Bir devlette bir bunalım yaşanınca, her zaman aydınlara ve yabancılara yöneltilen türden suçlamala-

Eski Yunan'da müzik

Müzik icrası ve kuramı, toplumu her düzeyde derinliğine etkilemiştir. Tapı günlerinin, şölenlerin, işlerin (hattâ ekmek pişirmek ya da at çiftleştirmek kadar uzmanlaşmış işlerin) kendi nağme ve gülbankları vardı. Kılıç talimi yapan savaşçı da, boks yapan atlet (sporcu) da, hareketlerini üflemeli çalgıların neşeli mırıltısına uydururdu. Dans etmek (oynamak), Avrupa'da bir daha olmadığı kadar, evrenseldi. *(Mousikos)* "Musa-ca," Atina dilinde "incelmiş"le özdeşti. Kendini denetim altında tutan, "uyumla adım atar," dağınık olansa "uyumsuz (akortsuz) gider"di (bu söz lira'ya (rebab) yanlış bir dokunmayı anıştırmaktadır; en azından bir çalgıcı, böyle bir hata yapınca, İskenderiye'deki konser dinleyicileri arasında ününü yitirivermişti). Keçi-çobanları, usandırıcı öğle vaktini, Pan flütleriyle uğurlarlardı; savaş tutsaklarından bile, ağır koşullar altında yaşatılmalarına karşın, şarkı söylemeleri istenirdi. Ve hemen hemen bütün bu melodiler, notayla değil, örnekle öğretilirdi -onun için de, hepsi kaybolup gitmiştir.

Yunanlılar (kendilerinin de kabul ettikleri gibi), çalgılarını ve ilk ezgilerini batı Asya (Anadolu)'ya ve Trakyalı komşularına borçluydular. Bunlarla, müziğin yeni, dayanıklı bir bilim ve estetiğini yaratmışlardı. Örneğin, akustikte, Pythagoras bir kez ses uyumunun sayısal temelini ortaya koyduktan sonra, matematikçiler gözalıcı ilerlemeler gerçekleştirmişlerdir. İcracının psikolojisini açıklayan bir sezgi olma bakımındansa, Platon'un çizdiği lira-şarkıcısı İon'un portresi eşsizdir.

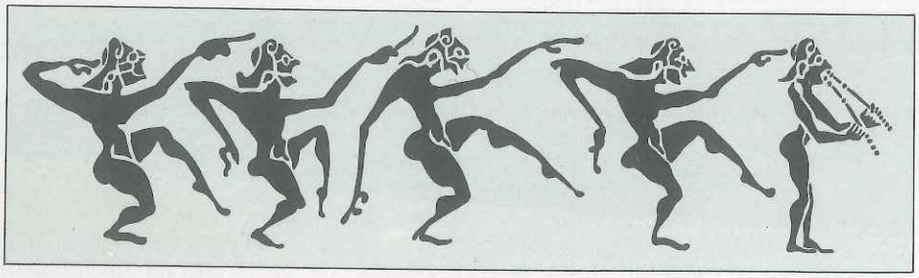

"Keskin bir bıçakla kaplumbağayı kesti ve içini boşalttı... Kamışın üstünde [kirişin bağlanacağı] ölçülü çentikleri açtı ve onları taş gibi sert kabuğa delinmiş yuvalara bağladı. Kabuğun boş yanına bir öküz derisini ustaca gerdi, buna iki kol geçirdi, onların ucunu da bir karşı çubuğa taktı. Sonunda, sevimli oyuncak hazır olunca, Hermes mızrapla onu bölüm bölüm denedi, çok alımlı sesler çıkarıyordu! Tanrı, çalgısının eşliğinde güzel bir ezgi söylemeye başladı - birbirlerini curcunayla kızıştıran delikanlıların yaptıkları gibi, şarkısını söylerken konuyu geliştiriyordu: bu, bir tanrıyla sandaletli bir nympha'nın öyküsüydü...; bir şey anlatırken bile, zihninde bir huzur vardı."

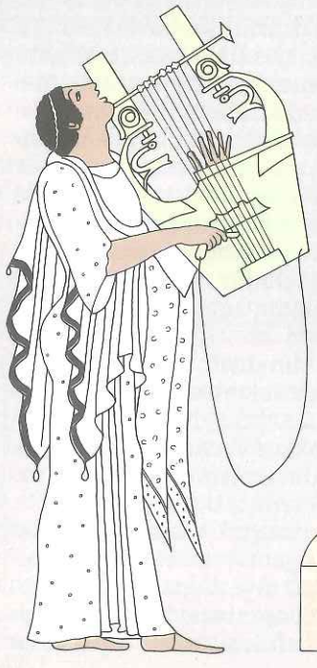
Aşağıda Toplumsal işlevli müzik - bir sunu, bir dost toplantısı, bir savaş dansı.

"Bu şarkıyı yaşayıp söylemeyi seviyorum; ve ben ölünce, lira'mı ayak ucuma koyun, flütlerimi de başımın üstüne; Müzikle yolcu edin beni (öte dünyaya)!"

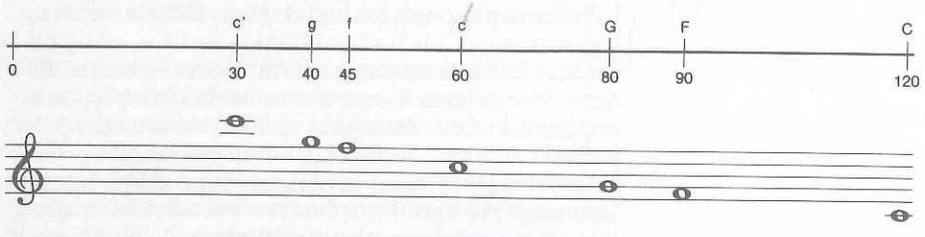
Yukarıda "...Böylelikle lira öğretmeni de, öğrencilerinin kendilerini tutmalarını ve iyi davranış göstermelerini sağlar. Bir kez çalmayı öğrendiler mi, onlara uygun ozanların şarkılarını öğretir, bunları mızrabıyla seslendirir, ritm ve ezgilerini çocukların kafasına sokar - amaç, onların yabanıllıklarını azaltmak, daha büyük bir etkinlikle söz söylemeleri ve eylem yapmaları için uyum kazandırmaktır..."

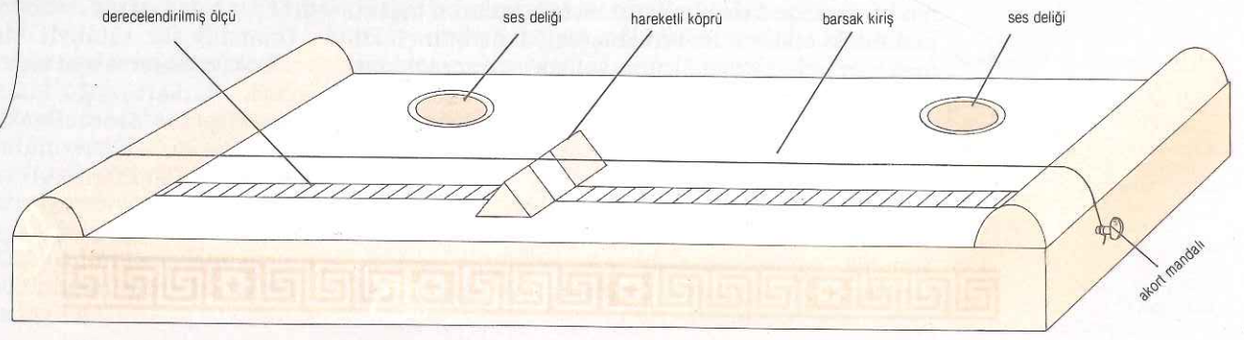

Aşağıda Yunan filozofları, en çok kuram üstünde durmuşlar; onların bu çabaları, müzikte *monokord* denilen tek-telli bir ölçü aracının geliştirilmesine yol açmıştır. Bu "akustik potansiyometre" ile, Yunanlı matematikçiler, özellikle de İ.Ö. 6. yüzyılda Samoslu (Sisam adalı) Pythagoras, çeşitli perdeler arasındaki sayısal ilişkileri hesaplamayı ve kanıtlamayı başarmıştır. İçi boş bir ses verme kutusunun üstündeki iki çıkıntı arasına gerilmiş tek bir tel, tutulup çekilince bir nota çıkarır. Bu teli iki eşit parçaya ayırmak, aynı notanın bir oktav daha yükseğini verir; aralığı üçte iki oranına getirmek beşte bir, dörtte üç oranına getirmekse dörte bir daha yükseğe çıkarır vb. Bu durum, aşağıdaki çizelgede daha açıklıkla gösterilmektedir. Açık (köprüsüz) telin Do sesi verdiği varsayımıyla, tel 120 eşit parçaya bölünmüş ve perdeler belirtilmiştir.

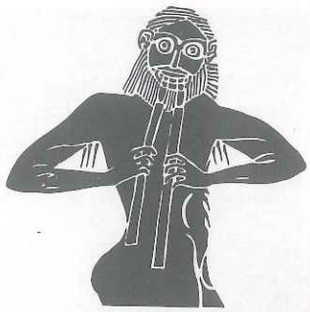

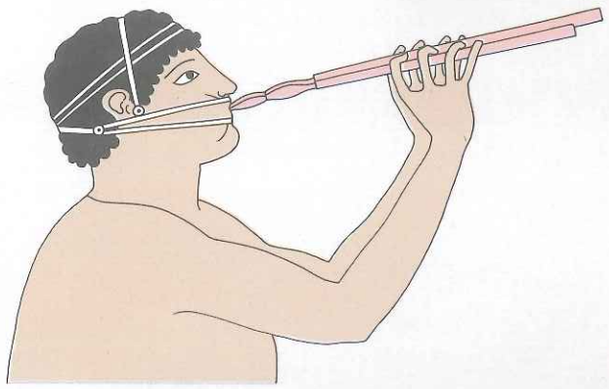
Solda "Ve ortada Apollon, altın mızrabını yedi-sesli lira'sının telleri üstünde gezdirerek, melodinin her türünü başlattı..." Dört büyük uluslararası şenlikte, pek şık giyimli solistler ve takımlar, ustalıklarını kozmopolit bir dinleyici kitlesiyle paylaşırlardı. Tören lira'sı (kithara-rebab) eşliğinde şarkı söylemek, en önemli müzik yarışmasıydı.

Sağda Şimşir ya da kemikten yapılmış flüt, eklemliydi, (klarnet gibi) silindir biçimindeydi (obua gibi), iki ağızlı bir kamışla seslendiriliyordu - çıkardığı ses, belki *krummhorn*'unkine benziyordu. Üstüne çok sayıda delik açılması ve dönen bir madeni kol takılması, ses sığasını genişletmiş ve makamdan makama geçme *(polyphonia)* yeteneğini artırmıştır. Flütlerin "Virginal"den "Bass-altı"na kadar değişen büyüklükleri, uygulamadaki çalma alanını meydana getiren, üç oktavın hemen üstündeki bir sığayı kapsamaktaydı.

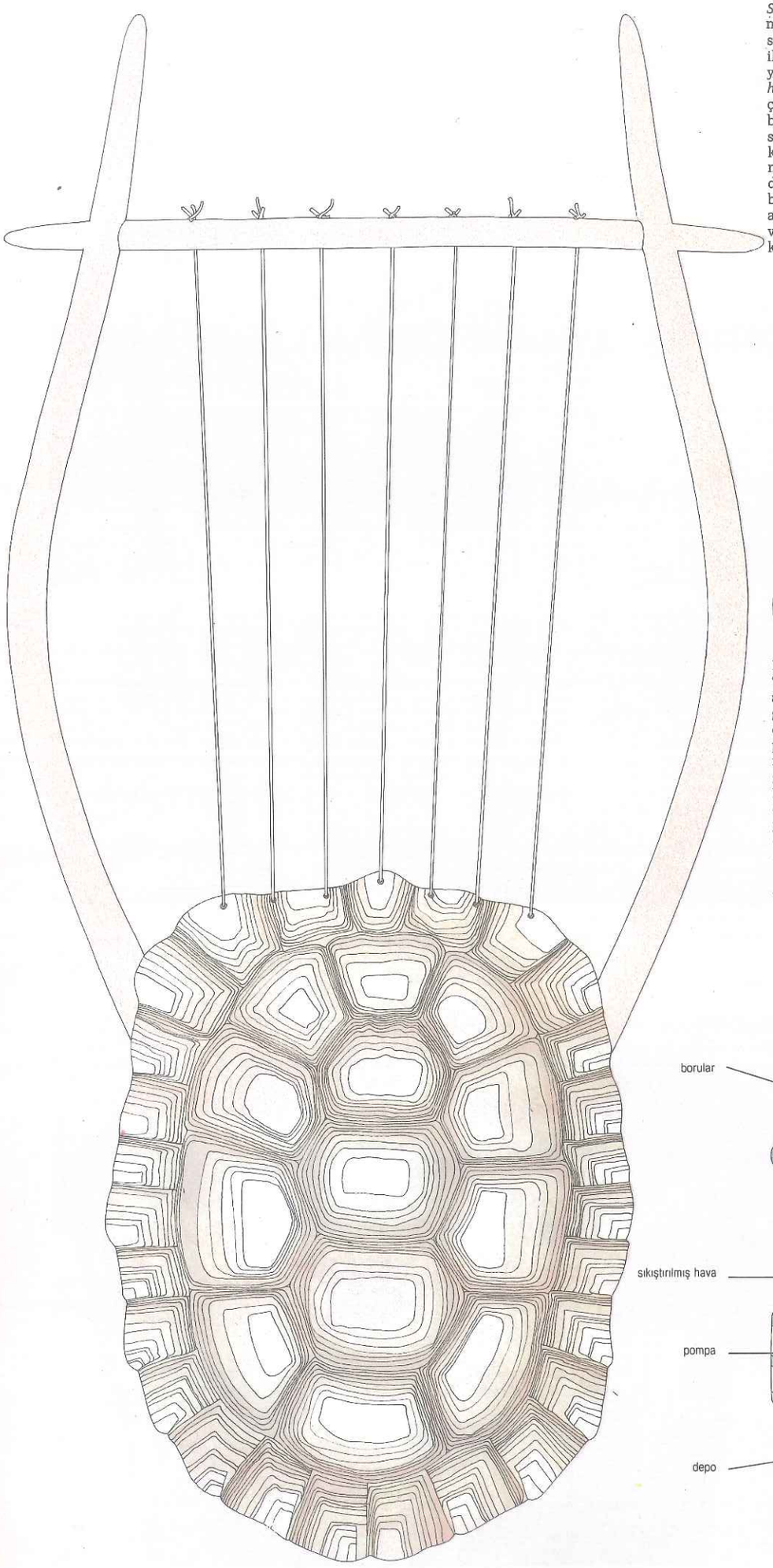

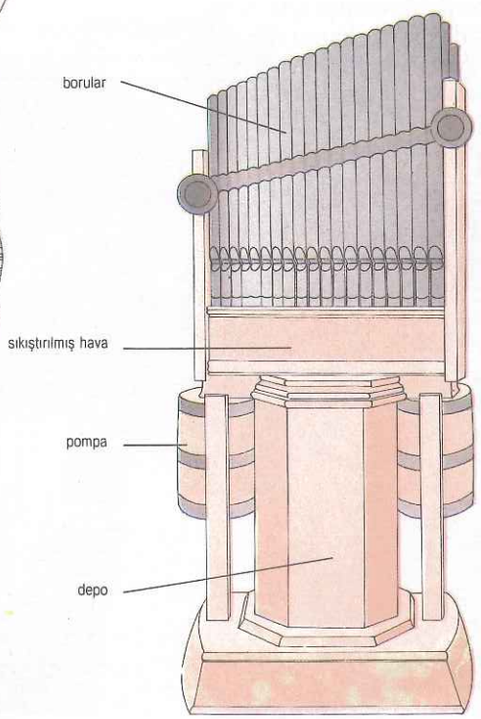

Yukarıda Kavallar eklemsizdi. "Yengeç parmaklar"la çalarken, açılarını değiştirmek, ustalık gerektiren bir sanattı. Sesin delikler arasında nasıl paylaşıldığı -eski Yunan müziğindeki daha pek çok konu gibi- kurgulamaya açıktır. Resimdeki profesyonel çalgıcı, ödül tacını giymiş ve çok yorulacağı bir seans için, (trompetçi gibi) deriden yanak askıları takmış.

Sağda Bir Karadenizli okçu üniforması giymiş bir trompetçi. Sadece iki ya da üç nota çıkarabilen bu boruların iyi bir işaret ritmi repertuvarları (yat, kalk, hücum, geri çekil vb.) vardı.

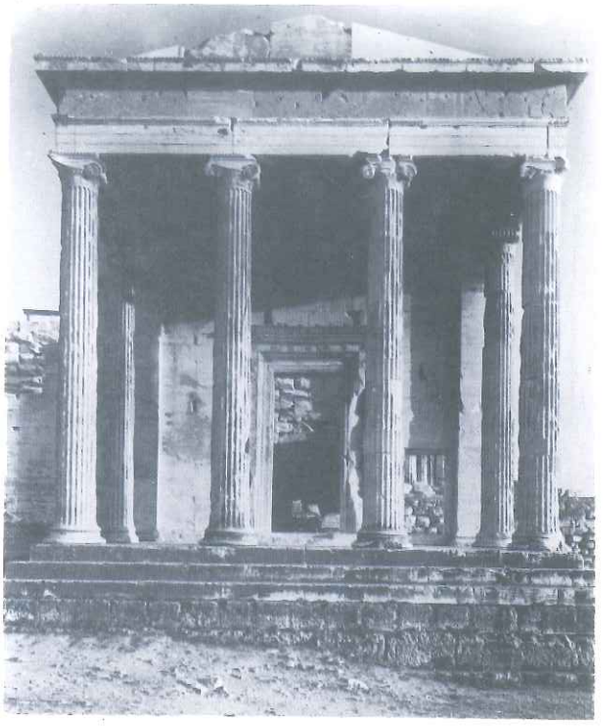

Solda Eski Çağın sonlarına doğru *hydraulis*, yani su-orgu icat edilmiştir. Y. İ.Ö. 250'de bulunan bu çalgı, İskenderiye'de babasıyla birlikte berberlik yapan Ktesibios diye bir Yunanlı mühendisin eseridir. Babasının dükkanındaki ayna için bir dengeleme düzeneği kurmaya çalışırken, Ktesibios havanın küçük bir delikli borunun içine zorlanınca, nasıl berrak ve müzikal bir ses çıkardığını gözlemlemişti. Bu ilkeyi araştırdı ve suyun yardımıyla havayı basınçlı hale getirerek daha yüksek sesler elde etmeyi başardı - çeşitli boylarda borular kullanınca, bunlardan değişik perdelerde sesler çıkıyordu. Sonra bu borular bir sıkıştırılmış hava deposuna bağlandı ve her birine de, havayı istenilen boruya göndermek için birer musluk takıldı. Böylelikle, basit bir ezgi çalınabiliyordu. Borulu orgların atası olan bu çalgı, Romalılar ve Bizanslılar tarafından geniş ölçüde kullanılmıştır.

rı ciddiye almak gerekmez. Sofistlerin, Atina'nın siyasal çöküşündeki etkisi, Voltaire'in Fransız Devrimi'ne neden oluşundan daha fazla değildir. İşler iyi giderken, hiç kimse, başka durumlarda Olympos tanrılarının gazabını şehrin üstüne çeken aynı tür söyleşilerinden ötürü, kendi köşelerinde gevezelik eden aydınları suçlamaz. Protagoras Atina'da kovuşturmaya uğratılmıştı, hem tek örnek de o değildi; en ünlü kurban, Sokrates'ti. Sokrates, yetiştirdiği öğrencilerin tehlikeli davranışlarından ötürü mahkûm edilmişti; ama bu iş, yitirilen bir savaşın sonunda, bir hükûmet darbesinden sonra, Atinalıların öfkeli ve kafaları karışmış olduklarının düşünülebileceği bir sırada olmuştu. Sofistleri ister onaylayın, ister (Sokrates gibi) onaylamayın, Platon onları hayli masumca kötü gösterir.

Sofistlerin sahiden tanrılara inanmayı ya da inanmamayı etkiledikleri kuşkuludur. Atinalıların yüzyılın sonundaki davranışı, isterik bir endişe içinde yaşadıklarını ortaya koymaktadır; fakat kamu dini zayıflamaksızın devam etmiş, kişisel tapılarsa azalmamış artmıştır. Bildiğim kadarıyla, tapınmanın sürdürüldüğü her sunakta, 5. yüzyıl sonundan kalma küçük sunular, 5. yüzyıl başından kalanlara oranla daha bile çoktur. Euripides'in ince dramatik savları, hiç de tanrı-tanımazlığı imâ etmemekte ve onun *İon*'unda, Delphoi'daki "kendi tanrıçam Athena" diye haykıran Atinalı kadınlar, pekalâ gerçekçi görünmektedir. Gerçek bir dinsel huşû uyandıran, çeşitli düzeylerdeki şiirler arasında, *Bakkhalar*'la yarışabilecek, Yunanca'da bile pek az rakip çıkar.

5. yüzyılda Atina'nın içinde olup bitenlerin en ilginç göstergesi, Aristophanes'in yazarlık çizgisidir. Çeşitli üslûpları arasında çok büyük farklar vardır. İlk oyunları canlı, lirik ve müthiş vurucudur. 424'ten sonraysa, siyasal keskinliği biraz körelmiştir: *Bulutlar*'da Sokrates'le dalga geçer, *Eşek Arıları*'nda mahkemelerle aklını bozmuş bir ihtiyarı alaya alır, 421 yılında yazdığı *Barış*'ta ise (barış o sıra güncel bir konuydu), çiftçilerden yana, 425'te olduğu kadar lirik ve ateşli, ama o zamankinden daha az öfkelidir. 414'e gelindiğinde, *Kuşlar*'a bakarak hüküm vermek gerekirse, tiyatro daha gözalıcı, daha müzikal ve daha ütopyacı olmuştur; koro şiirlerinin ritmleri geçmiş-

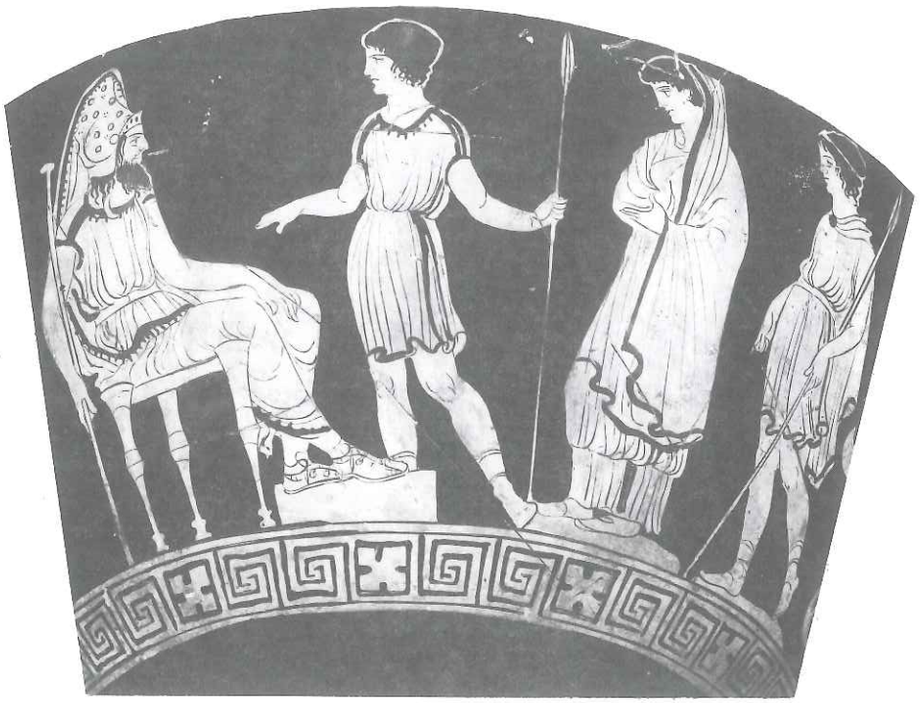
Yukarıda Britanya'da Yunan sikkesi bulunan yerler Resimleri verilen, Antoninus Pius'un, Trajanus'un ve Vespasianus'un sikkeleri, Britanya'ya muhtemelen İ.S. 2. yüzyılda İskenderiye'deki imparatorluk darphanesinden gelmiştir.

Aşağıda Bu Atina vazo resmindeki sahnenin, Sophokles'in *Antigone*'sinden alındığı sanılıyor. Resimde yaşam gerçeğiyle tiyatronun gerçeği garip bir biçimde uzlaştırılmıştır. Antigone, ölü ağabeyini gereği gibi gömmeye kalkıştığı için, tiran Kreon tarafından ölüme mahkum edilmek üzeredir. Bu gibi şiddet sahnelerinin, oyun metinlerinde anlatılması, ama sahnede gösterilmemesi, hemen hemen hiç değişmeyen bir kuraldı.

Erekhtheion, Homeros'un andığı Erektheus'un Atina'daki evinin *(sarayının)* 5. yüzyılda yeniden inşa edilmiş halidir. Buradaki fotoğraflarda, *(yukarıda)* kuzey sundurması, *(sağda)* doğu cephesi, *(sağda altta)* batı cephesi ve *(sağda en altta)* yukarıdan güneydoğu yönündeki görünüşü veriliyor.

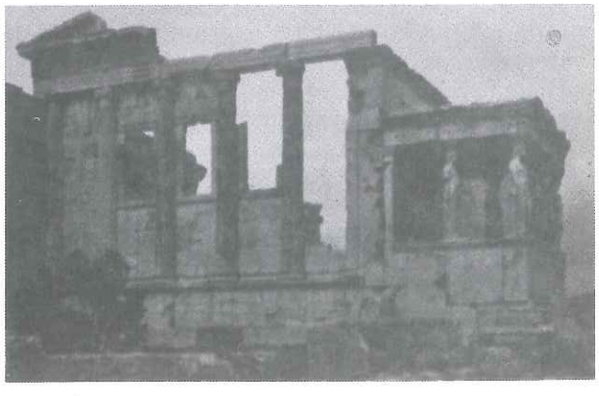
Erekhtheion, Atina'daki Mykenai sarayının yerinde kurulmuştur; yanında büyüyen kutsal, yaşlı zeytin ağacı da, muhtemelen Mykenaililerden kalmıştı. Erekhtheus, aynı zamanda Poseidon'du. Burada, Poseidon ile Athena Attika'nın kime ait olacağını tartışmışlardır; Poseidon'un üç çatallı mızrağının izi, eskiden kayada görünürdü. Taştan kadınlara, yani *karyatid*'lere istinat eden güney sundurmasının üstünde, kutsal bir şey - belki bir heykel ya da giysisi, halka yüksekten gösterilirdi. Esas yapının içinde, bir odada Athena'ya, ötekindeyse Poseidon-Erekhtheus'a adanmış ikiz tapınaklar vardı. Athena'nın eski, tahtadan putu orada dururdu. Romalılar bir yangından sonra, Erekhtheion'u onarmışlar, özgün mermerlerinden bazıları bir Roma-Augustus tapınağı için yeniden kullanılmıştır. Erekhtheion, akropolis'ten aşağıya, Eleusis'e giden kutsal yola doğru, kuzeybatıya bakar.

En sağda Parthenon'da kabartma heykellerin doğu cephesinin bir bölümündeki tanrı tasvirleri.

tekilere oranla çok daha ustalıklıdır, hâlâ bazı keskin sözler söylenmektedir; fakat öykü eğlencelidir, mutlu bir olmaz-olaz havası egemendir.

Kurbağalar'da (405), hayvanlar korosu gibi zekice bir başka buluş, aynı ritm ustalığı, yeterince de şaka vardır; ayrıca ilk kez bu oyunda, düşünce açısından derin kavrayışlı yazınsal eleştiri öğeleri yer almaktadır. Atina yenilgiyle yüzyüze bulunduğu için, insan oyunun hüzünlü bir sonuca gitmesini beklerken, hiç de öyle olmaz. Yitik bir komedyada bir Eupolis (iyi-kent) tasarımı alınmıştır; bunda Attika'nın taşra kentleri, Atina'yı kurtarması için yeraltı dünyasından bir devlet adamı getirtmeye kalkarlar. Aristophanes'te de buna andırışmalar yapılmaktadır, ama onun oyununda hiç kimsenin bir şeyi kurtardığı yoktur; eksikliği duyulan, yalnızca iyi bir tragedya ozanıdır, çünkü Sophokles ile Euripides de, Aiskhylos'un yanına, ölülerin arasına gitmişlerdir. Yeraltı dünyasındaki Eleusiscilerin korosu, ötedünyaya bundan daha yakışır olamazdı.

Şehrin düşüşünden önce, tiyatro yazarı Atinalı ozanların sahnelenen son oyunları, Sophokles'in yoğun bir biçimde dokunaklı ve dinsel nitelikli *Oedipos Kolonnos'ta*'sı, Aristophanes'in *Kurbağalar*'ı ve Euripides'in *Bakkhalar*'ıydı. Bu duruma göre, başka her neyin yokluğu söz konusuysa, zekânın, dinin ve şiirin olmadığı doğru değildir. Ama elbette, Aristophanes'in İ.Ö. 411'de yazdığı *Lysistrata*'nın (erkekleri barışa razı oluncaya kadar, Yunanlı kadınların onlarla yatmayı reddetmek üzere aralarında anlaştıklarını anlatan şamatalı bir komedya) daha sağlıklı bir siyasal anlam taşıdığı öne sürülebilir.

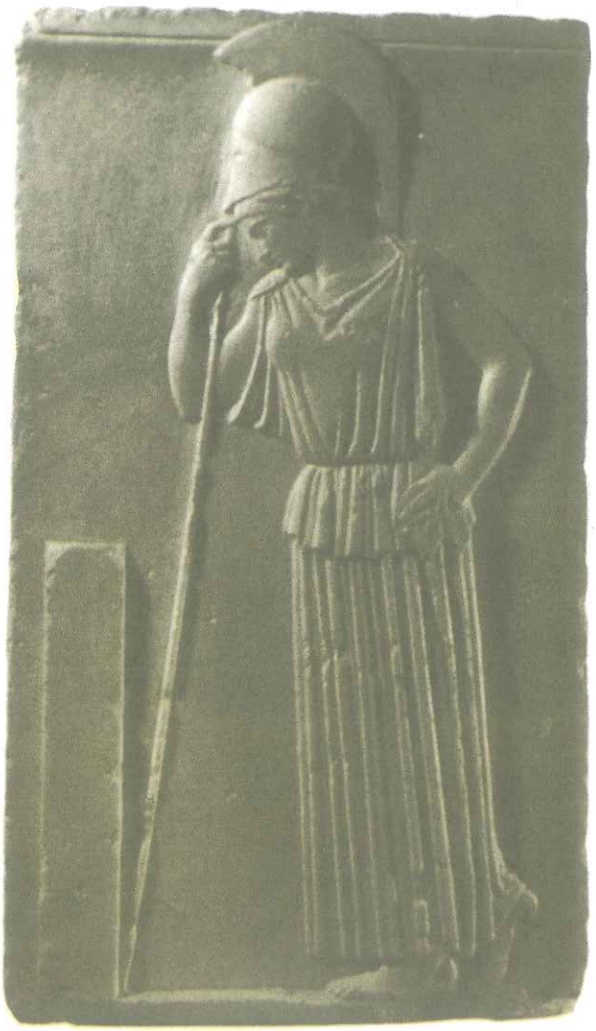

Yukarıda Kuzeydoğu (Poyraz-Boreas) rüzgârıyla Batı yeli, genç bir askerin cesedini, mezarına taşıyorlar.

En sağda Tanrıça Athena, Atinalı ölüler için dikilmiş bir anıtın önünde, kederle duruyor.

Peloponnesos savaşının son yıllarında Atina'da inşa edilen kamusal yapılar, boyutça Parthenon'dan daha küçük olmakla birlikte, ayrıntılı inceliği, tasarım tazeliği ve bileştirme ustalığı bakımlarından herhangi bir düzey düşüklüğü göstermemektedir. Erekhtheion'un yapımına İ.Ö. 421'de başlanmıştı, kimi ara vermelerden sonra, 408 ve 407 yıllarında kabartmaları oyuluyordu. Karmaşık plânı, birbirleriyle eklemlenen bütün bir âyin öğeleri grubundan ileri gelmekteydi; kutsal bir yılanı, Poseidon-Erekhtheus ve Athena ikiz tapınaklarını, törensel bir balkonu, kayanın içindeki derin bir çukuru saymakla bile, bu öğelerin hepsini sıralamış olmayız. Üstelik, yapım sırasında tarihöncesi bir mezarın keşfedilmesi, işleri daha da karıştırmış, gömütün efsanevî bir kralın istiratgâhı olduğuna inanıldığı için, onu da korumak gerekmiştir. Erekhtheion tümüyle bir zaferdir: çeşitli açılardan bakılınca ayrı ayrı durur, ama her görünüşten ötekine yetkinlikle geçer. Hem güzel hem de çok zekice tasarlanmış, zarif, kedi gibi, İonia biçeminde bir başyapıttır. Erekhtheion'dan sonra, hiçbir Yunan tapınağı, yerine yapıldığından daha güzel olmadıkça yeniden inşa edilememiştir.

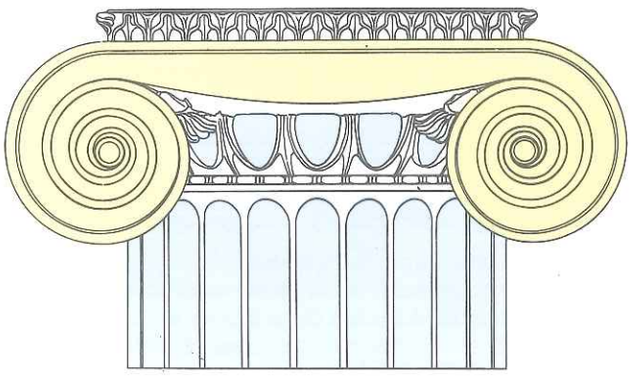
Beyaz zeminli *Lekythoi* denilen ve amaçlarına uygun olarak resimlendirilen cenaze vazolarından da bazı bilgiler edinilebilir. Bunlar, 5. yüzyılda Atina'da da ve örnekleri bugün New York'ta olan, Euphronios'un enfes kırmızı figürlü vazo resimlerinde Sarpedon'un cesedini yeraltına taşıyan ikiz kardeşler, Hypnos ile Thanatos (Uyku ile Ölüm), birçok Atinalı askeri de yeraltına taşımışlardır. Uyku genç ve güzeldir, ama ölüm öyle değildir, bu vazoların birçoğunda boy gösteren kayıkçı Kharon da öyle değildir. Kharonlu vazolarda, sadece kayıkçı ile kayığının kıçı görünür, ölülere Hermes kılavuzluk etmektedir. Bu dizinin daha geç dönem sahnelerinin bazılarında ve yine o yılların kabartmalı mezar taşlarında ilginç bir belirsizlik gözlemlenebilmektedir. Keder ifade edilmiştir; ayrılık, son bakışlar, yas tutma sahneleri vardır, ama kimin öldüğü pek belli değildir, hüzün belirsiz ve evrenseldir.

Ya tanrılara ne olmuştur? Tanrı tasvirleri gitgide daha insanlaştırılmaktaydı. Taş bir anıtta mızrağına dayanmış olarak yas tutan Athena, besbelli bakarak yapılmamıştır, ama canlı gibi son derece inandırıcıdır. Erkek tanrılar atlet vücutludur. Aphrodite cinsel açıdan çekicidir; Pan'lar ve satir'ler bile zarif çıplaklardır ve eskiden olduklarına oranla, çok daha az yabanıl görünmektedirler. Değişen nedir? Öyle anlaşılıyor ki, bazı yörelerde ve bazı halklar arasında, sanattan başka pek değişen bir şey yoktur ve o bile sandığımızdan daha az değişmiştir. Samos'taki Polykrates'in sarayında, Zeus ve Hera gayet kışkırtıcı erotik figürlerdi; *İlyada* da tanrıların böyle tasarımlanmasının, arkaik dönemde dahi yeni ya da "olmaz böyle şey" dedirtecek bir fikir sayılmadığını doğrular. Pheidias'ın Zeus'u büyük bir saygınlık havası taşımaktaydı. Yüzyıllar öncesinden kalsa bir Girit mağarasından çıkan, bir tunç disk üstündeki, bir boğanın üzerinde zıplayan (Dionysos'un özdeşleştirildiği Girit tanrısı) vahşi, Doğulu Zagreus, hiçbir zaman Yunanlı olmamış bir başka anlatım dilinin varlığıydı. 5. yüzyıl boyunca basit adaklar hep tutucu kalmıştır. Zeus Ktesios hâlâ evyılanına verilan addı, Apollon Aguieus hâlâ bir taş sütundu, Hermes'in sürekli kalkık duran erkeklik organına hâlâ çelenkler takılıyordu. Dinsel şiirler, ciddiye alınmak için neredeyse fazla zekice ve çokyönlüydü, ama bu pek bir şey kanıtlamaz: sözünü ettiğimiz şiirler, tıpkı Platon'un İ.Ö. 416'da yazdığı *Symposion*'daki söyleşi gibi, hem ciddiydi hem değildi.

AYRIM BEŞ

İSKENDER ÇAĞI

YAZINDA VE DİNDE YENİ KALIPLAR

Yazında arkaiklik

İ.Ö. 4. yüzyılda, arkaizm merakı yazına ve güzel sanatlara girmişti bile. Ama geçmiş özleminin asıl büyük dalgası 100 yıl sonra gelecek, 4. yüzyılın Atinalı nesir ustaları, 5. yüzyıl ozanları kadar tarih bileceklerdi. Epik şiir, daha 5. yüzyılda çoktan geçmişte kalmıştı; Atinalı çocuklar Homeros'u anlayabilmek için özel anlamları ve garip sözcükleri öğrenmek zorunda kalıyorlardı. Homeros hâlâ bir tür tanrıydı; fakat şiiri onlara, sözünü ettiği konuların kendileri kadar eskil ya da saygın geliyordu. Gerçekten, ilkin bu dönemde, tarihçilerin en eskisi ve tuhaf ama aynı zamanda en güveniliri sayılmaya başlamıştı. İ.Ö. 4. yüzyılın sonuna gelindiğinde, bugün büyük Klâsik tragedya yazarları olarak bildiğimiz üç ozan -Aiskhylos, Sophokles ve Euripides-, yüce ustalar diye tanınmışlardı (son ikisi, yaşamlarının üstünden daha yüz yıl geçmeden), yapıtları tıpkı Peisistratos'un eskiden İlias ve Odysseios destanlarını sakladığı gibi, Atina devleti tarafından korunmaktaydı. İ.Ö.400'den sonra, Atina donanmasının ve Atina bağlaşmalarının yeniden ortaya çıkması, şehir surlarının yeniden yapılması ve yeniden zenginleşilmesi, 5. yüzyılı geri getirememişti.

5. yüzyıl sonlarında Thukydides bile, biçemce arkaik türde yazmaktadır; fakat Atina eski moda dilin, günlük konuşma dilinden daha büyük bir saygınlığı ve şiirselliği olduğuna inanmıştı, eski bir eleştirmen de Thukydides hakkında şu çok doğru gözlemi yapıyordu: "sözcük seçmekte politik, belâgatta çok-yönlü, uyumda kaba ve anlamda hızlıdır." 4. yüzyıl arkaizminin bizim için ilginçliği, bu dönemde yeniliklerin sona ermesinden değil, çok uzun bir süre devam edecek bir sürecin başlamış olmasından ileri gelmektedir. Eleştirmenler geçmişe bağlılıklarında, ozanlardan, yontuculardan, mimarlardan daha aşırı gidiyorlardı: Aristoteles Sophokles'i en büyük tragedyacı sayıyor, Platon ta Pindaros'tan esin arıyordu: 4. yüzyılın elegeia (yas şiiri, mersiye) ozanlarının değeri, bugüne dek azımsanagelmiştir, 4. yüzyıl heykelciliğinin en iyi ürünleri de.

Theokritos ve çobanıl (pastoral) şiir

Aynı zamanda, daha sıradan ve (bu kadar uygun başka bir söz bulunmadığı için) daha burjuva bir Atina olduğu yolunda da güçlü bir izlenim alıyoruz. Ağırbaşlı güzellik, gitgide pembeleşerek şirinliğe gömülmüş, sonunda büsbütün şişirilmiştir. Atinalı Menandros'un yumuşak görgü komedyası, Aristophanes'ten sonra fazla evcil ve fazla düzdür, ama Aristophanes'in herhangi bir dönemde halkça tutulduğundan daha çok tutulmuştur. Gorgon başı tasvirleri bir zamanlar ürkünçtü, ama kabaydı (grotesk), sonra beşinci yüzyıl başlarında kısmen gülünçleşti, şimdiyse artık güzel bir kadın olabiliyordu. Kykloplar eskiden karşıtanrıydı, sonra ürkütücü bir canavar, sonra Euripides'in *Kykloplar* oyununda eğlendirici bir pantomim yaratığı, şimdiyse 3. yüzyılın başlarında, bir deniz nympha'sına vurgun, acınası bir canlı: "Tatlı balelmam... senin için onbir geyik yavrusu ile dört ayı balası yetiştirdim."

Bu dizelerin yazarı, İstanköy adalı Philetas'tan çobanıl şiirin tatlı-ekşi uylaşımlarını öğrenen ve Ptolemaios'un İskenderiye'deki Makedonyalı Yunan sarayında yaşayan, Sicilya'dan gelme bir Yunanlı, Theokritos'tu. Şiirlerini lehçeyle yazmış olması dikkate değer. Bu, Dor lehçesidir ve İngilizcede William Barnes'ın Dorset lehçesini kullanması ya da çağdaş Avusturya lehçesiyle Almanca şiirler yazılması gibi, hoşluk olsun diye kullanılmıştır. Fakat, Theokritos muhtemelen kasten dili abartmaktadır; onun lehçesi, hiçbir yerde konuşulmuş ya da ondan başka bir kimse tarafından yazılmış değildir. Bir ölçüde bir şaka, bir ölçüde de sahne giysisi ya da kır dekoru gibi bir araç olarak, dil çarpıtılmaktadır. Aynı dönemde ve yine İskenderiye'de aynı gerçekçilik, geleneksel nazım ve denizde olsun karada olsun hiçbir zaman tam böyle kullanılmayan bir lehçe (ama bu örnekte İon lehçesi) karışımıyla, Herodas sıradan ya da aşağı yaşamdan sahneler canlandıran tiyatro oyunları yazmıştır.

Yine aynı dönemde, fakat bambaşka bir niyetle, birisi eski ve yeni birçok bilgini aldatmaya yetecek kadar zekice bir nazire oyunu yapmış görünüyor; sözde bu, Boetoia lehçesiyle yazan ve Pindaros'un rakibesi olan, 6. yüzyıldan kalma Korinna diye bir kadın ozanın şiirleridir. Günümüze kadar gelen çekici parçalar, bir bahar şenliği övgüsünün ve Kithairon ile Helikon adlı iki dağ arasındaki bir şarkı yarışmasının bölümleridir. Ne yazık ki, yazımı (imlâsı) ve daha başka birtakım dilbilimsel kanıtlar, üstelik belki nazım biçimlerinin yalınlığı, herşeyden çok da, bu şairenin gerçek olabilmek için fazla çekici durması, hep bir-

Aşağıda Artemis'le özdeşleştirilen Yaban Hayvanların Tanrıçası, bu erken dönem tasvirinde, sertlikten groteske, oradan da şen ve çekici olmaya doğru geçişine başlamış bile.

likte onu 3. yüzyıla tarihlemektedirler. Bu, sahici korinna değildir. Topluca ele alındıklarında, 3. yüzyılın bu lehçe ozanları, Yunan dünyaya bakış bilincinde önemli bir gelişmeye tanıklık ederler: Herodotos'un meraklılığının mantıksal bir genişlemesi ile toplumsal bir meraklılığın (çünkü Theokritos da, Herodas da sıradan yaşam sahneleri anlatıyorlar) ve yalınlık, yoksulluk, güvenlik için, aydınlarca artık paylaşılmayan inançlar ve artık yaşanmayan duygular için bir geçmiş özlemiyle birleşmesi.

Fakat, yazın'ın kanıtları aldatıcı oluyor. Theokritos'un şiirinin temel tutkusu aşktır, onun çocuk çobanları da, garip âşıklar dizisinin yalnızca bir bölümünü oluşturur. Onların yaşamlarını ve duygularını, bir sevgilinin gözleriyle görür. (Eski Yunan'ın ender yoğunluklu erotik başyapıtlarından biri olan, Longos'un bundan 500-600 yıl sonra yazılmış *Daphne ile Khloe* çobanıl aşk öyküsünün de (romans), aynı uylaşımları buna çok benzer bir biçimde kullandığını kaydetmemiz gerekiyor.) Theokritos'un çağdaşı, Sikyonlu Mnasalkes'in belki 3. yüzyıl ortalarında, çobanların kullandığı kavala yazılmış bir şiiri vardır: "Kaval, ne yapıyorsun burada, Denizköpüğünün kızı Aphrodite'yle? Niye uzaktasın çobanın dudağından? Burada ne yar ne de uçurum var, yalnız Eros'la tutku; yabanıl Musae dağlarda yaşar." Bu temalar karması, çobanıl şiirden hiç eksik olmaz, ancak temalar çoğu kez bir gerilim içindedir. Bu biçem, o dönemin bütün biçemleri gibi hızla uluslararası nitelik kazanmıştır; çünkü şiir koruyuculuğu ve okuyuculuğu, artık yöresel olmaktan çıkmıştı.

Kamusal tapı töreleri

Yine de, İ.Ö. 3. yüzyıla gelindiğinde, en sade insanların bile duygu ve inanışlarında kesinlikle değişen bir şeyler vardı. Theokritos, İskenderiye'de yapılan bir Adonis kral şenliği hakkında bir şiir yazmıştır. Adonis'e tapınma, Babil kökenli olmasına ve Yunanlı biçimini Kıbrıs'ta almasına karşılık, 5. yüzyıl Atinası'nda da iyi bilinmekteydi; Adonis yaralı Thammuz'du, can çekişerek ölen bir bitki tanrısı. Ona Yunanlılarca tapıldığını, ilk kez Sappho'nun bir parçasında işitiyoruz. Atina'da şenliği Nisan'da olurdu, İskenderiye'deyse Eylül'de; aralarında daha derin ayrılıklar da vardı. Theokritos'un kişileri, Syrakusalı kadınlardır ve bu şenlik onlar için, sıkış sıkış bir kalabalığın arasından, Aphrodite'yle Adonis'i yeşil dalların ortasında, bir şölende birlikte divana uzanmış olarak gösteren pek alımlı bir tabloyu seyretmek ve tanrıya düzülen övgüleri dinlemek amacıyla çıkılmış heyecanlı bir gezintidir: "Tanrıça Athena, ne işçilik bu! Ne sanat! Şekiller öyle doğal duruyor ve dönüyorlar ki, sanki yapma değil de, canlılarmış gibi! İnsan ne parlak şey. Bakın, yanağında kılları yeni biten, üç kez sevgili Adonis gümüş yatağına nasıl uzanmış -ölüm halinde bile sevgi dolu!" Bunlar yoksul, dış mahallelerden kaba saba kadınlardır; yerli Mısırlıları ve kendi köle kızlarını küçümserler, atlardan korkarlar, sivri, meselli bir gülmece duyguları vardır. Theokritos'un tabloya gösterilen tepkileri anlattığı bütün bölümde dinden eser bulunmamaktadır. Bunu izleyen biçimsel

Yukarıda solda Kanatlı botlar giymiş Perseus, Gorgon'un kafasını kesiyor. Sicilya'nın güney kıyısındaki Yunan şehri Selinus'ta bir tapınakta bulunan bu yontu, arkaik çağın olgunluk döneminin iyi korunmuş bir örneğidir.

Solda Tarquinia'daki bir hydria'da bulunan bu Gorgon ya da Medusa, yaklaşık İ.Ö. 490'da yapılmış ve belki de Berlin ressamı [tam 25 sayfa sonraya bakınız] tarafından boyanmıştır. Coşku ve neşeyle resmedilmiş görünüyor.

Yukarıda Bir Etrüsk tapınağı üstündeki pişmiş topraktan bir süs olarak da, bu Gorgon hâlâ ürkütücüdür; ama burada bile zevkle kalıplanmış ve temsil edilmiştir.

Yunan Tıbbı ve Asklepios Tapısı (Kültü)

Yunan tıbbı, erken toplumların geleneksel bilgelik ve büyücülüğünden bilimsel tıbbın başlangıcına, İ.Ö.5. ve 4. yüzyıllarda geçmiştir. 5. yüzyılın en başlarındaki tıp yazılarında hâlâ büyü öğeleri vardır: mide yangısı (gastrit) Apollon'un lânetidir, çünkü bu tanrının kuşları olan kırlangıçların çişlerini andırır. Fakat Aristoteles'in zamanına gelindiğinde, artık anatomi ve sağlam gözlem (müşahede), etkilerini göstermeye başlamıştır.

En eski uygulamalı tıp merkezleri, Asklepios'un kutsal yerleriydi ve buralarda, kayda değer sağıltmalar (tedaviler) yapılıyordu. Bunlar dinsel gizemlere büründürülmüşlerdi, ama gerçekleştirilen sağıltmaların pek o kadar mucizeye dayandığı düşünülmüyordu. Öteki tanrı ve kahramanlar da sağıltıcı olabilirlerdi, fakat Asklepios tapısının yayılması, disiplinli bir zenaat ya da bilimin ve bir bilgiler topluluğuyla başkalarına da aktarılabilecek bir yöntemin varlığını düşündürtmektedir. Elbette, mucizeler de oluyordu: Thebaili Epaminondas'ın cenaze ateşinde yanmadan kalan ayak parmağı, ondan sonra her nereye götürülse sağıltma mucizeleri göstermişti.

Asklepios'un esas tapısı, günümüze kadar gelen birçok Yunan tıp yapıtının -belki bir ya da ikisi haklı olarak- kendisine yakıştırıldığı ünlü Hippokrates'in vatanı olan İstanköy adasından yayılmıştır.

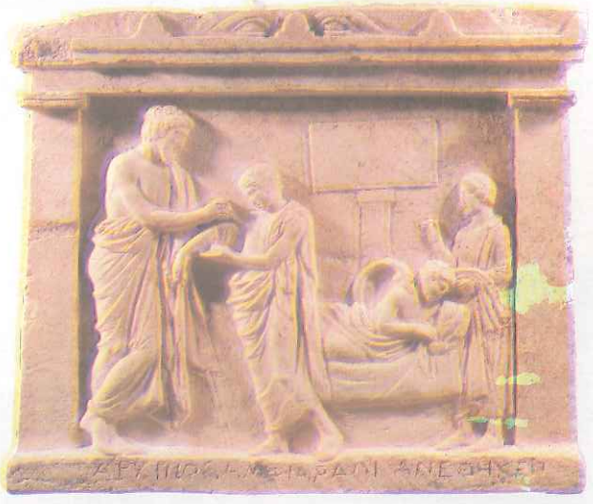

Solda Epidauros'daki büyük kutsal yerde bulunan bu Asklepios heykeli, Roma döneminde yapılmıştır. Yanında bilge ve iyicil yılanıyla, nazik görünüşlü yaşlı adam, tıbbın vahşi ve belirsiz kökenlerini unutmuş gibidir. Yine de, hâlâ tam bir bilgin olmuş değildir. İsa yontuları bazan Asklepios heykellerine benzetilmiştir. Asklepios'a kızı Sağlık *(Hygieia)* eşlik eder, onun uşağı da her şeyi-Sağıltıcı'dır. Yılana gelince, tapınağın en önemli kişisi odur. 4. yüzyılda bile, Asklepios'un yılanı bir körün gözlerini yalarsa, görme gücünün geri geleceğine inanılırdı.

Sağda Atina Ulusal Müzesi'ndeki bu kocaman bacak, tanrının iyileştirdiği sahicisinden büyük bir sunu örneğidir. Bir taş kabartmanın bir bacak maketinden daha kalıcı olduğu düşünüldüğü için, böylesi hiç kuşkusuz daha uygun görülmüş olmalı.

Solda Atina Ulusal Müzesi'ndeki bu taş kabartmada, bir hekim ya da sağıltma rahibi, bir hemşire ya da rahibe olan yardımcısıyla, bir hastayı iyileştirirken görülüyor. Asklepios adına yapılan tıbbî yardımların çoğu gece yapılır, hasta uykuda, belki de ilâçlanmış olurdu. Çoğucası neyin sağıltıldığının ayrıntılarını (örneğin yanaktaki eski bir mızrak yarası) bilmemize karşın, iyileştirmenin ayrıntılarını pek bilmiyoruz. Öyle anlaşılıyor ki, hastalar tanrının kendisinin onları sağıltmaya geldiğine inanıyorlardı.

Yukarıda Bu kabartma da, tıpkı öteki gibi başarılı bir iyileştirmeye karşılık bir şükran sunusudur. Böyle sunular, hasta yerin -kulak, burun, göz ya da üreme organı- bir modeli biçiminde olabilirdi. Aynı görenek, çağdaş döneme değin Akdeniz dolaylarında süregelmiştir. Fakat bu kabartma, daha sistemli ve ciddi türünden bir tıp uygulamasını yansıtıyor.

Yukarıda solda Şimdi British Museum'da bulunan bu cerrahlık araçları, Hellenistik dönemden kalmadır. Hellenistik dünyada Khalkedonlu (Kadıköy) Herophilos'un önderliği altında, anatomi ve cerrahi büyük bir ilerleme göstermişti.

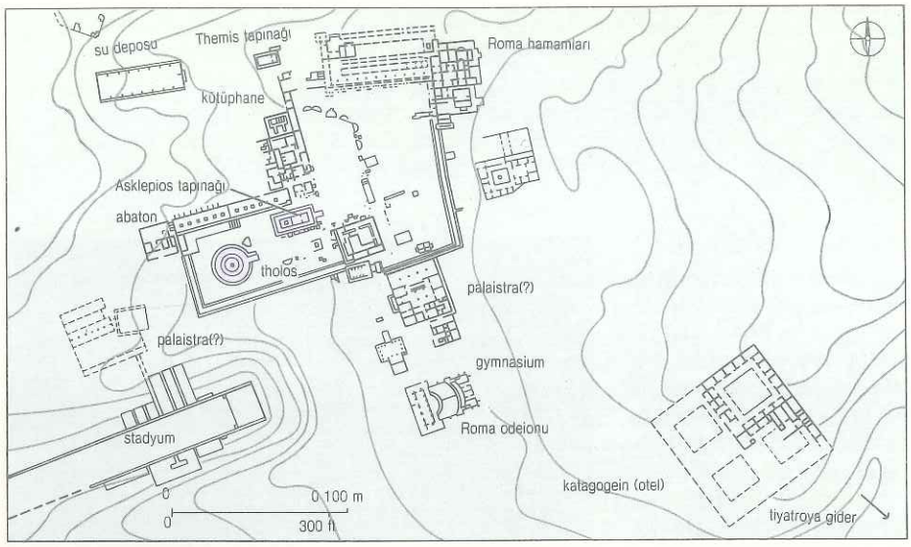
En üstte Yunan dünyasındaki belli başlı Asklepios tapınakları.

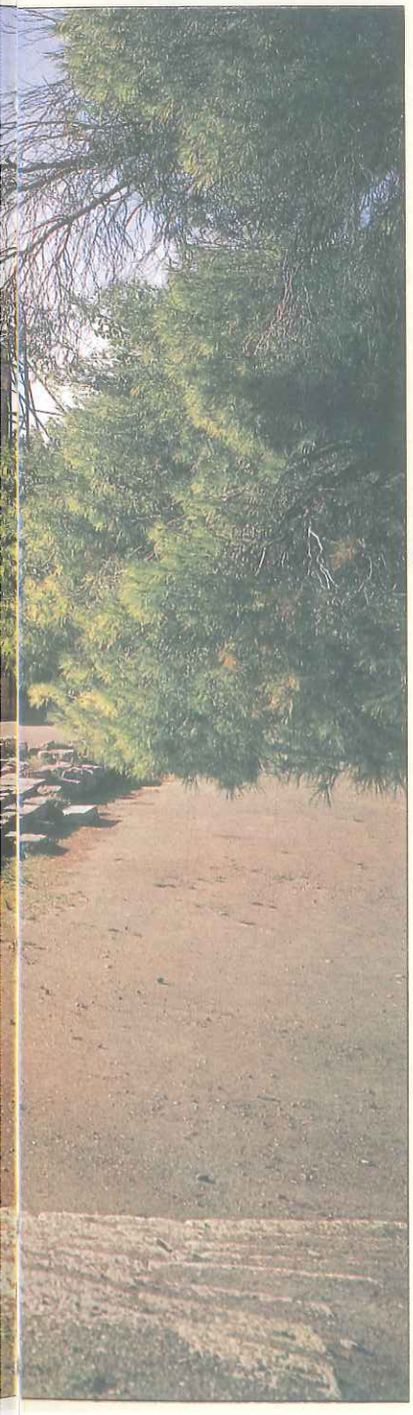
Epidauros

Epidauros şehri Saron körfezi kıyısındadır, fakat birkaç kilometre içeride, ününün en yüksek noktasına İ.Ö. 4. yüzyılda erişen, uluslararası sayınmalı (itibarlı) bir Asklepios kutsal yeri gelişmiştir. Burada tiyatro, çok daha görkemli yapıların kurulduğu Hadrianus çağı kadar geç bir dönemde bile, dünyanın en güzel tiyatrosu sayılıyordu. Basit ve klâsikti. Kutsal yerde, hemen hemen en büyük uluslararası şenlikler düzeyinde spor oyunları düzenlenmekteydi. Mimarisi ve heykelleri son derece zengindi; ancak Klâsik çağın yazsonuna özgü, belirli bir hafiften ağırlığı da vardı. Asklepios'un kendisinin 5. yüzyılda yapılmış tapınağından ve 4. yüzyılda kurulmuş süslü *tholos* ya da rotunda'dan, ancak, kimileri kilise inşaatlarında kullanılan temeller ve bazı taş parçaları kalmıştır.

Asklepios kutsal yerini kıyı şehrine bağlayan eski yolların izleri hâlâ görülebilmekte, biraz uzakta da, tanrının tapınağından alınma, üstlerine süsler oyulu, perakende mermer blokları kilise duvarlarına örülmüş olarak durmaktadır. Kutsal yer ya da *hieron,* tarihten bağımsız bir sağıltma makamıydı.

Solda Asklepios kutsal yerindeki 4. yüzyıldan kalma tiyatro, bütün Yunan tiyatrolarının en iyi korunmuş olanıdır. 14.000 kişilik oturacak yeri vardır ve akustiği özellikle güzeldir.

Yukarıda At üstündeki kadın, Asklepios tapınağının tavanından bir *akroterion*'dur, yani tepe süsü. Bunun gibi figürler, rüzgar havasında olurlar: hafifçe uçar ya da kaçışırlar, giysileri çevrelerinde uçuşur. Tapınakların ağır sert çizgileriyle karşıtlık oluştururlar. Bu, dizinin sonlarından bir örnektir, İ.Ö. 380 yılında yapılmıştır. Denizden yükseliyor gibi görünen bu figür, bir rüzgarın ruhu olabilir.

ilâhi, süslü, yazınsal bir güzellik taşıyor. Öyle dokunaklı dizeleri vardır ki, insan bütün bu şiirin çatışkılı uyumuyla açık ve çarpıcı yapısına hayranlık içinde kendini kaybetmese, duygulanabilir, hattâ onu dinsel bulabilir. Bu şiir, başka şeyler olmasının yanısıra, belki dinseldir de. Şenliğin yabancı bir çekiciliği vardır, ama özünde, bu tören Ptolemaios'un kalabalıklar için düzenlediği dünyevi, halka yönelik bir gösteridir.

Şenlikteki olayların sırası bile tuhaftır. Bazı yazınsal kaynaklardan ve aşağı yukarı İ.Ö. 250 yılında yazılmış bir Fayum papirusundan, Mısır'daki Adonis tapısı üstüne bir şeyler çıkarsayabilecek kadar şanslıyız. Hemen hemen bütün tanıklıklar, şenliği ölü Adonis'e yas tutulmasıyla başlatıyor, ertesi gün de onun dirilmesi ve göğe çekilmesiyle sürdürüyorlar. Papirustan anlaşıldığına göre, mutlu bir kutlama gününün ardından bir oruç günü gelmekte, bunu da muhtemelen dirilişin kamusal ya da gizemli bir yeniden temsilinin yapıldığı bir başka şatafatlı gün izlemektedir; yani olayların güncesi niteliğindeki papirus, üç günlük bir şenlik olduğunu imâ etmektedir. Hıristiyan dinbilimcileri Hieronymos (St. Jerome), Origenes ve İskenderiyeli Kyrillos, ölümden sonra diriliş geldiğini şüpheyle karşılıyorlardı. Theokritos'un şiirinde, Mısır kraliçesi Arsinoë Adonis ile Aphrodite'nin birleşmesiyle başlamakta, ertesi gün ölüme ve yasa geçmekte, sonra da şenliği bitirmektedir. Atina'daysa Adonis şenliği özeldi ve kadınlara özgüydü. Bildiğimiz kadarıyla, bu şenliğin öğeleri, evlerin çatılarında biten ve çarçabuk kuruyan minik bahçelerle, belirli bir günde kadınların yüksek sesle yas tutmalarıydı.

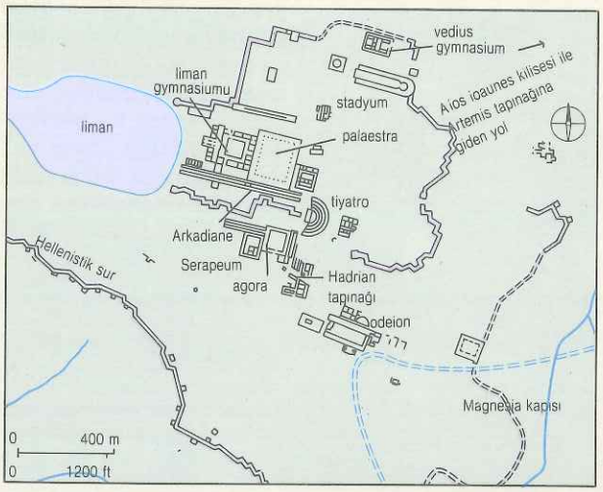
En azından, yeni bir Yunan-Mısır kültürünün vatanı olan Ptolemaios Mısırı'nda, krallık sarayında, romantik aşk ve ölümün pahalı bir sofuluk gösterisi ve hoşa giden bir şarkı söyleme sanatı yarışmasıyla kamusal olarak kutlanması, sonradan gizemli bir yolla canlanacak ölen bir tanrıya ilişkin olarak özel kişilerce yapılan törenlerin yerini almıştı. Theokritos'un andığı tek canlanış, gelecek yılki yeniden temsillerdir. Son sözleri, "Güle güle sevgili Adonis, gelecek yıl yine gel" olur. Saray şenliğinin en belirgin niteliği, zenginliğiydi. Tören alanına, Adonis gümüş divanında ölürken Aphrodite'nin de yas tuttuğunu gösteren yeni ve görkemli işleme tablolar asılır. Kucak kucak yeşillik demetleri vardır. Tam ortada, fildişinden ayakları olan, abanoz ve altından yapılmış bir divan, üstünde de kartalın Ganymedes'i kaçırışını gösteren bir resim oyulmuştur. Burada Adonis ile Aphrodite şekilleri, önlerinde bir sürü yiyecekle, birlikte uzanmış yatmaktadırlar.

Aynı süreç, daha az debdebeli bir ölçekte de olsa, Atina'nın devlet törenlerinde bile işlemeye başlamıştı. Kutlamanın bolluğu artmış, katılan kalabalık çoğalmış ve çeşitlenmiştir. Askerliklerini yapan delikanlıların toplumsal ödevlerinin kutlamalara ilişkin yanları artmış ve gerçeklikten kopmuştur. Kamu törenlerinin gözalıcı bölümleri en ziyade çoğalmıştır. Güzel yeni harmaniyelerini giymiş genç adamların, şehre, sokaklara görünmeye devam eden gizemli ve uğursuz özel geçit alaylarından daha çekici gelmiş olması doğaldır. Demosthenes, rakibi Aiskhines'i, örneğin, (Dionysos'un evcilleştirilmemiş bir Phyrigialı karşılığı olan) Sabazios törenlerine katılmakla suçlar: anası tarikata yeni üyeler alırken, o da kutsal kitaplar okurmuş; geceleri geyik postu giyer, yandaşlarının yüzlerine gözlerine çamur sürer, kepek bularmış, günlerini, elinde yılanlarla *Euoi Saboi* ya da "Yarru!" diye çağrışarak, kalabalıkların başında sokaklarda yürümekle

Ephesos

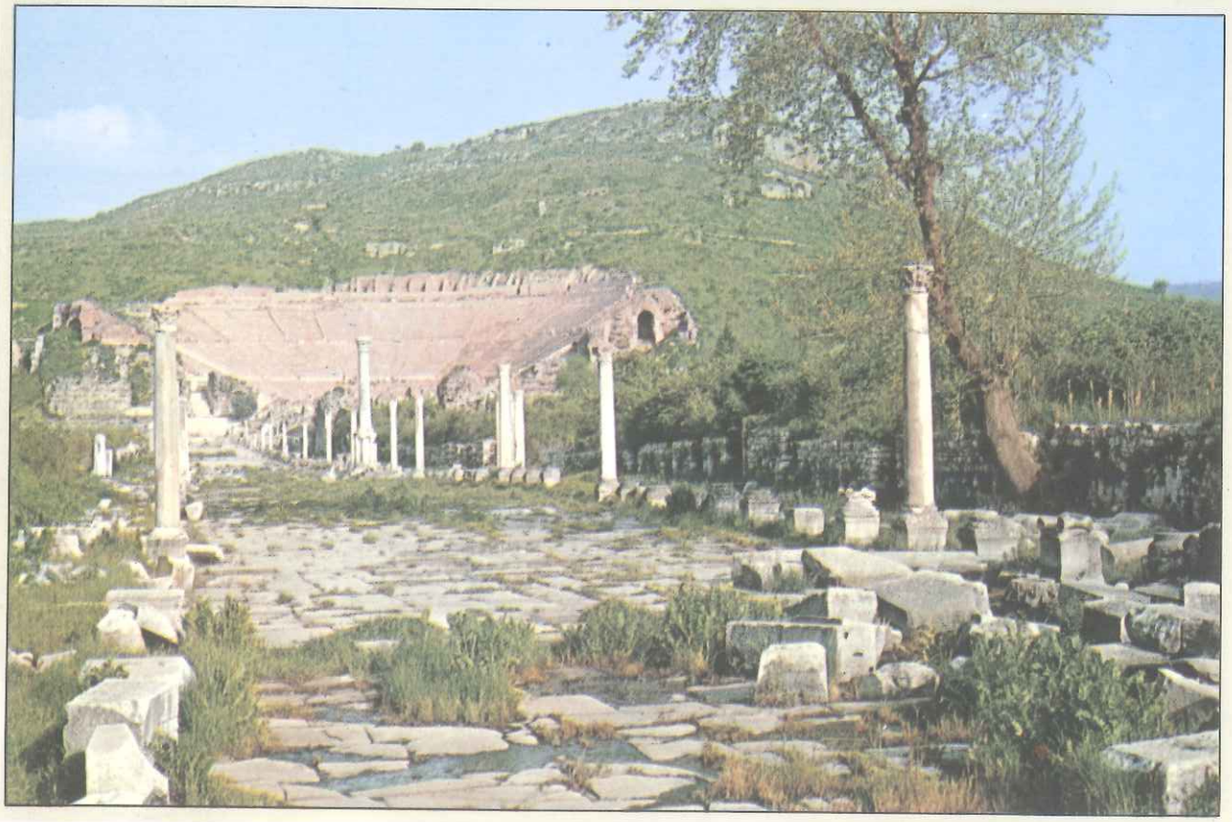

Ephesos, Asya kıyısındaki kalabalık ve karışık Yunan şehirlerindendi. Önem ve büyüklükçe Miletos'la, daha sonra da İskenderiye ile yarışmıştır. Eski yerel ana tanrıçayı Yunanlılar Artemis'le, Romalılar da Diana'yla özdeşleştirmişlerdir. Ephesos Artemis'i yumurta biçimli memelerle ya da meme biçimli yumurtalarla kaplıydı. Dünyanın yedi harikasından biri olan büyük tapınağında, herbiri 18 metreden uzun 117 sütun vardı. Ephesos, Roma Asyası'nın en büyük şehriydi; kazılarda çıkan hemen hemen bütün kalıntılar da Roma çağındandır. Nehir tabanı çamurla doldurulunca, o da öncelleri ve ardılları gibi gerilemiştir. Fakat Orta çağda hâlâ önemli, hattâ her zamankinden daha görkemliydi.

Aşağıda Arkadiane adı verilen cadde, limandan tiyatroya değin yarım kilometreden fazla uzanmaktadır. Tiyatro 3. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır; bugüne Roma biçimiyle kalmış olmakla birlikte, sahnesinde bazı Roma-öncesi yapı öğeleri vardır. Güneye uzanan paralel bir caddede İ.Ö. 200 yılından kalma iki katlı bir revak bulunmaktadır.

Yukarıda Ephesos'ta (Selçuk) bulunan bu Artemis heykeli, Roma'nın İ.S. 2. yüzyılda yaşadığı klâsik ve arkaik biçemlere öykünen sonraki parlayış döneminden kalmadır.

geçirirmiş. Bu gibi şeylerin, eşit ölçüde aydınları da tutucuları da nasıl öfkelendireceğini anlamak güç değildir. Bunlar, habis bir yanı da olan anlamsız davranışlardı. Atina'da giderek genişleyen, toplumun kenarında kalmış akımların kendilerine nasıl yandaş bulabildiklerini de anlamak kolay olmaktadır.

Asklepios tapısı

Fakat 5. yüzyıl sonlarından itibaren, dinsel tapılardaki en büyük artış, yararları hiç de görünmez olmayan, son derece saygın bir küçük tanrıyla ilgiliydi: sağıltma tanrısı Asklepios'la. Birçok kutsal yerleri, eskiden varolan bir tanrı ya da kahramandan devralmış ve hiçbir zaman bütün iyileştirici tapınakların denetimini kendi eline geçirmemiştir. Uzak dağ pınarlarında nympha'lar göz hastalıklarını sağıltıyorlardı; Attika ile Boeotia sınırları üzerindeki başarılı kutsal yerinde, bilici kahraman Amphiaraos iyileştiricilik işlevini sürdürmeyi hiç bırakmamıştı; Atina agorasında bile, Theseos'un mezarına yakın bir yerde adsız "Sağıltıcı Kahraman"ın bir tapınağı vardı. Asklepios tapısı, Atina'ya İ.Ö.420'de muhtemelen Aigina yoluyla Peloponnessos'tan gelmiştir -Aristophanes İ.Ö.422'deki *Eşek Arıları* oyununda kişilerinden birini, iyileşmesi için oraya gönderir. Fakat Epidauros'taki büyük ana tapınağın tanındığına da kuşku yoktur; çünkü tanrının Atina'da düzenlenen yeni şenliğine Epidauria adı verilmiştir. Herhangi bir yeni Asklepios tapınağının resmen kurulması için, tanrının kutsal yılanlarından birinin ana mabetten getirilmesi âdetti. Atina'da da böyle olmuş ve yeni hastahane inşa edilene kadar, yılanı ozan Sophokles ağırlamıştır.

Buna hastahane demek hiç de fazla olmaz. Epidauros'ta, Asklepios'un mucizelerini anlatan bir dizi yazıt bulunmaktadır. Bunların cerrahlığı ve bazı tıp dallarında ciddi bir bilgiyi gerektirdiği bellidir. Epidauros'ta ve Epidauros'un kurduğu başka birçok tapınakta, tapının en büyük yayılımı 5. yüzyıl sonlarında olmuş, doruğuna erişmesine de, belki 4. yüzyıl tanıklık etmiştir. Aşağı yukarı İ.Ö.400 yılında Epidauros'ta Asklepios onuruna atletizm, at yarışı, müzik ve şiirle kutlanan uluslararası bir şenlik vardı. 4. yüzyıla gelindiğinde, (Hippokrates'in 5. yüzyılda tıp biliminin temelini attığı) İstanköy'de, Bergama'da ve Kyrene'de, İ.Ö.293'te de Roma'da yeni tapınakları yapıldı. 3. yüzyılda Naupaktos'ta, onun tapısının kurulmasına aracılık eden diplomatik haberci, bir kadındı: iyi bir ozan olan Tegealı Anyte. Kuzey Peloponnessos'taki Sikyon, Korinthos, Kenkherai, Phlious, Argos, Patras ve Pellene ile Phokis'teki Naupaktos ve Tithorea'da ve güneyde de bunlarla orantılı daha birçok Asklepios tapınakları kuruldu. Bu artış, tıp biliminin örgütlenmesinden olduğu kadar, özel bir tür dinden de ileri gelmekteydi. Asklepios tapısı bireyler içindi, varlıklılar ücret ödeyerek bundan yararlanabiliyorlardı. Epi-

Parthenon'daki mermer kabartmalarda tanrıça Athene'nin geçit resminden bu erkek çocukları, kurbanlık sığırları güdüyorlar. Sığırların çoğu, sâkîn sâkîn duruyor. Belki bu çocuklar, genç çobanlardır.

dauros'ta devlet hazineleri yoktur, ama binaları zengin ve süslüdür.

Bilicilik ve sağıltma yerleri, eski Yunan'da çoğu kez, örneğin çağdaş Afrika'da olduğu gibidir; daha 4. yüzyılda Yunan bilicileri küçük çapta da olsa bireysel soruları yanıtlamaya başlamışlardı. Bu sorular, herhalde şöyle oluyordu: "Herakleidas şimdiki karısından bir çocuğu olup olmayacağını öğrenmek ister" ya da "Nikokrateia hastalığının geçmesi için hangi tanrıya kurban sunması gerektiğini sorar." Bunun bir nedeni, her hastalığın kendi tanrısı olduğuna inanılmasıydı. Örneğin, barsak iltihabına neden olanın da, bunu iyileştirenin de Apollon olduğu sanılıyordu, çünkü belirtileri, onun kutsal kuşları olan kırlangıçların çişlerine benziyordu. Asklepios'un bütün hastalıkları iyileştirme tutkusu vardı; tanrının 5. yüzyıldaki bir görünmesinde (rüyet), hizmetçisine Panakeia, "Herşeyi-Sağıltıcı" denilmişti. Hastalar böyle bir tanrı bulmak için ta uzaklara giderlerdi; Epidauros'taki bir yazıtta, bir savaş yarasından sonra, Asklepios onu iyileştirene kadar yıllarca vücudunda bir maden parçası taşıyan bir adam anlatılmaktadır. Asklepios hiçbir sert, ürkünç yanı olmamakla, öteki tanrılar gibi de değildi. Bir adamı ölülerin arasından kaldırdığı için, onun tanrılarca yok edildiği yolunda da bir söylence vardır. Asklepios'un gelişiyle, tanrılık önemli bir bakımdan evcilleşmişti.

Özel felsefe

4. yüzyılda, küçük tüccarlar ve zayıf ticarî girişimler pek çok artmıştır. Servetlerin karşılaştığı rastlantılar da aşırılaşmıştır: bir kimse şehirde daha kolaylıkla yükselip batabilir, şehrin kendisi de daha kolaylıkla yükselip batabilirdi. Yunanlılar için artık, eski tanrıları, atasözlerine dayalı ahlâkları ve 5. yüzyılda taşıdıkları devlet kaygısıyla kendilerini tamamen rahatlatmak olanaklı değildi. Dünyadan el etek çekme, bireysel kurtuluşa ve iç huzuruna erişme din ve felsefelerinde göze çarpan bir çoğalma vardı. Kibar ve sade Apikuros İ.Ö.341'de Samos'ta (Sisam adası) doğmuş, 270'te de Atina'da ölmüştü; çağdaşları arasında hiç de aşırıya giden biri sayılmaz. 323'te Atina'da öğrenim görmüş ve önce Lesbos'taki (Midilli) Kolophon şehrinde ve Çanakkale'nin doğu ucundaki Troas bölgesinin Lampsakos (Lapseki) şehrinde yaşamıştı; ömrünün sonuna kadar en yakın arkadaşları, Makedonialıların büyük erk savaşımlarının dışında kalan yerlerden Lampsakos ve Mytilene'de (Midilli-Lesbos) yaşayan kimseler olmuştu; izleyiciler topluluğu içinde, köleler ve kadınlar da vardı.

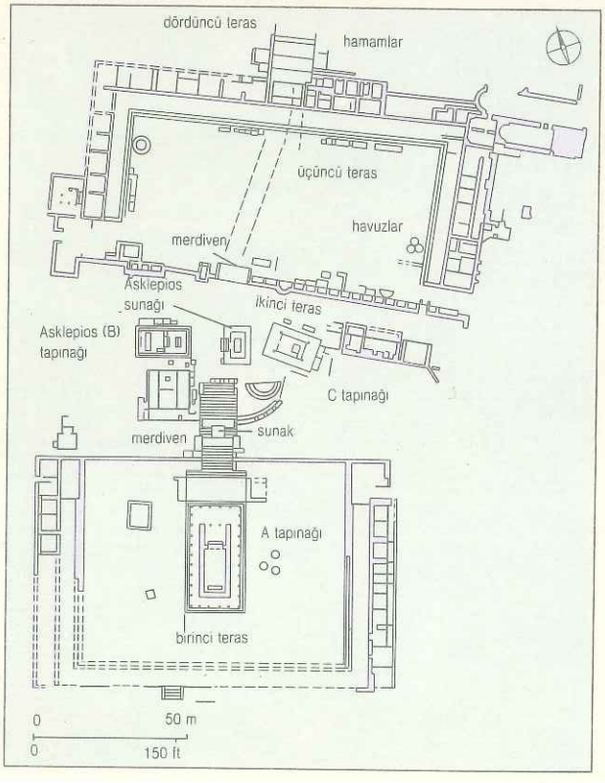
Bu akımlar yeni bir mitoloji seçkisi yapılmasını, öykülerin farklı bir biçimde anlatılmasını gerektirmiştir. Özellikle 3. yüzyılda, Küçük Asya'da bütün bir yeni yerel mitoloji alanından yararlanılmaya başlandı. O dönemde halk arasında yayılan öykülerin kimileri, sonradan Ovidus'un *Metamorphoses*'inde (Dönüşümler) Latince olarak yer almıştır. Tanrılar balıklar kadar kaygandılar, ne yapacakları önceden kestirilemeyecek biçimde davranıyorlardı, başlarına gelen cinsellikle ilgili felâketlerin sonsuz çeşitlemeleri vardı. Bunlar "uykulu bir imparatoru uyanık tutacak" masallardı. En azından tekrar tekrar anlatılmalarının amacı, artık pek ciddi olmaktan çıkmıştı. 4. yüzyılda, deneyimlerinin ciddi olarak çözümlenmesi, yaşamın eleştirilmesi için, Yunanlılar filozoflardan medet umuyorlardı. Ciddi felsefe ile ciddi şiir o zamanlar, birbirlerine şimdi olduklarından daha yakındılar, fakat Platon'ın yaşadığı dönemden itibaren eski mitolojiye bütün yaklaşmalarında hafiften bir yazınsal kaygı sezinleniyordu.

İstanköy (Kos)

İstanköy adası güney Sporadlar'dandır. Burası Lindos, Knidos ve Halikarnassos'un oluşturduğu güneydoğu birliğine bağlıydı. 6. yüzyılın sonunda İstanköy'ü Persler aldı; 5. yüzyılda da ada Atina'nın bağlaşığı oldu ve Hippokrates'in doğumuna tanıklık etti. Üstündeki şehir, Peloponnessos savaşı sırasında yıkıldı ve İ.Ö.366'da yeniden kuruldu. Hellenistik dönemde, kırsal (pastoral) şiirin mucidi Philetas'ı yetiştirdi; Theokritos da en değerli şiirlerinden birini, onun köylerinde yazdı. Anıtları ve kutsal yerleri hâlâ meydandadır.

Yunan tıbbını aşağı yukarı başlatan ünlü Asklepios kutsalyeri, İstanköy şehrine yakındır. Burası, bir zamanlar Apollon sığınağıydı; Hippokrates'in 4. yüzyıl ortalarındaki ölümünden bir süre sonra, Asklepios tapınağının kurulmasına girişilmiştir. Birçok 3. yüzyıl özellikleri taşır.

İlk ve en yüksek terastan *(yukarıdaki)* görünüş, ana tapınağın yerini, ikinci terastaki bir Roma tapınağının büyük sunağını ve sütunlarını, üçüncü terasta da Asklepios şenliklerinin muhtemelen yapıldığı alanı kapsamaktadır.

MAKEDON'UN YÜKSELİŞİ

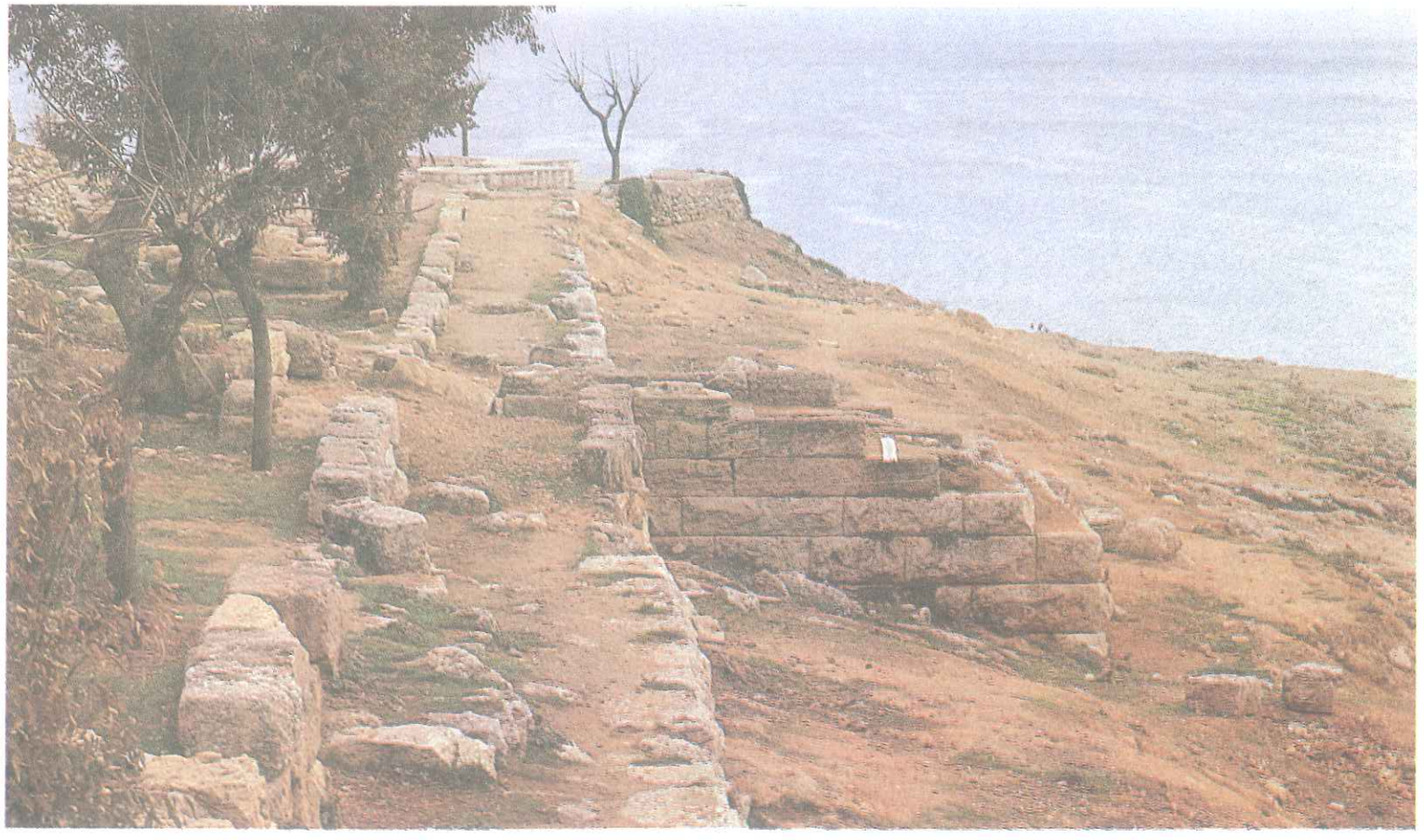
Sparta ile Thebai'nin erk için çekişmeleri

Sparta'ya Atina arasındaki savaşın sonunda, Spartalılar İ.Ö.404'ten 371'e kadar aşağı yukarı bir kuşak süren bir başatlık konumuna girdiler. Daha 5. yüzyıl tamamlanmadan, tarihin savaştan sonraki seyri, 80 yıl önce olanları aynen yankılamıştır. Spartalı kahraman Lysandros, Pers savaşının ertesindeki öncelleri gibi, bütün doğu Akdeniz'de erkiyle büyük gösterişler yaptı, Samos'ta kendisine kralla tanrı arasında bir yüce varlık diye taptırdı -böylelikle, İskender'in izleyeceği bir öncül oluşturdu-, sonra da Perslerle dalaveralı görüşmelere başladı, geri çağrıldı ve taşıdığı onurlar üstünden alındı. Perslerle ilişki kurmak, sonunda her türlü beklentinin tersine, (sürekli olmayarak da olsa) İskender'in yengileriyle bir çözüme kavuşturuluncaya dek tekrar tekrar yinelenecekti.

İ.Ö.404 yılında, Persia kralı Artakserkses'in kardeşi ve Küçük Asya'nın başyöneticisi Kyros, Pers tahtını ele geçirmeye karar verdi. Kyros'un ülkesine karşı, aralarında 10.600'ü ağır piyade olan 13.000 Yunanlının da bulunduğu bir kuvvetle yürümesi ilginçtir. Yunan tümenini, yaptığı zâlimliklerden ötürü Bizans'tan sürülen Klearkhos adındaki Spartalı bir subay yetiştirmişti. Bu Yunanlılar birçok askerî maceradan arta kalmış olmalılar; sonradan başlarından geçenlerin tarihsel kaydı ise, Sokrates'in öğrencilerinden Ksenophon diye Atinalı bir süvari tarafından tutulmuştur. Babil'in kuzeyindeki ölümcül Kunaksa savaşında, Kyros ağabeyini kendi eliyle yaraladıktan sonra öldürülmüştür. Artakserkses iyileşmiş ve krallar kralı (şehinşah) olarak kalmıştır; onun saray hekimi Ktesias da Yunanlıydı ve bu savaşın öyküsünü o da kendi açısından yazmıştır.

Kyros'un ölmesinden sonra bile, kendisi yenilmemiş olan Yunan tümeni teslim olmayı reddetti. Üst subayları görüşmeler sırasında katledildi; fakat Yunanlılar, aralarından komutan olarak seçtikleri Ksenophon'un yönetiminde döğüşe döğüşe Pers imparatorluğundan çekildiler. Kendilerine karşı çıkan olmasa bile, (salt doğa koşullarından ötürü) bu yeterince şaşırtıcı bir yürüyüş olurdu, fakat üstüne üstlük, kızgın ve sert Kürt dağlılarıyla ve elbette Pers kuvvetleriyle de uğraşmak zorunda kaldılar. Karadeniz'in güney kıyısı yoluyla Akdeniz'e döndüler, ama orada da baş belâsı oldular. Spartalılar onları gemilerle Bizans'a taşıyıp bıraktı; Thrakialı Seuthes'in komutası altında kabile savaşlarına katıldılar; hepsinin ücretlerini ödeyecek kadar hiç kimsede para yoktu; kendilerine kibarca davranılmak için de, fazla tehlikeliydiler. İ.Ö.399'da son 6.000'i Pers imparatorluğuna karşı bir Sparta birliği olarak Asya'ya geri yollandı. Ksenophon, çoğu Triphylia'daki Skillous'ta, hemen Olympia'nın güneyinde, Yunanistan'ın hem Sparta'dan hem de Atina'dan bağımsız ve en hoş doğal yerlerinden biri olan yüksek bir tepede, 20 yıl sürgün yaşadı. 360'lı yıllara kadar Atina'ya dönememişti.

Yunan şehirlerine yönelen Pers tehditleri nedeniy-

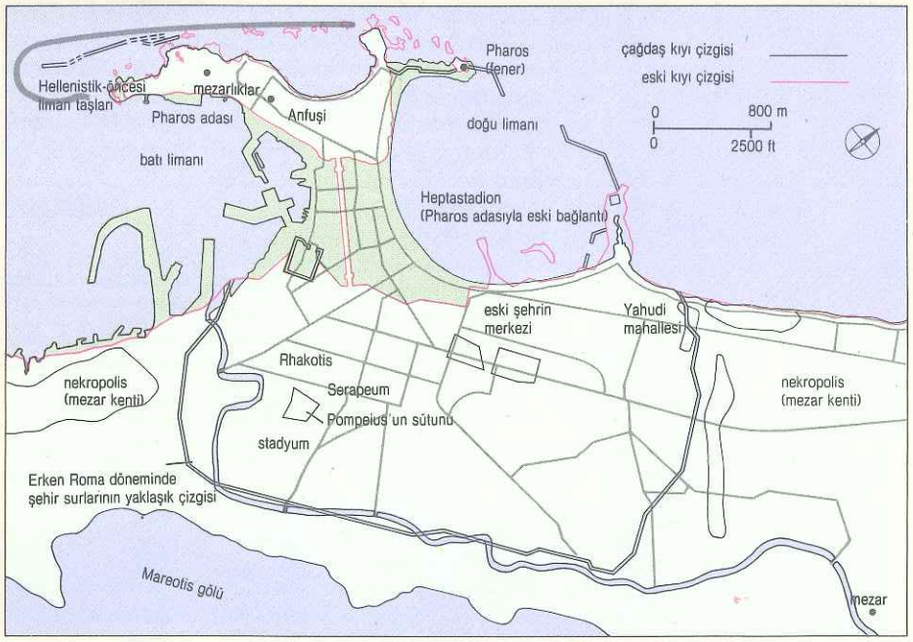
Atina'yı Pire'ye [Peiraios] bağlayan uzun surları ve tahkim edilmiş limanı, şehrin uzun bir kuşatmaya dayanmasını olanaklı kılıyordu. 5. yüzyılın ortalarında tamamlanan bu duvarlar, Peloponnessos savaşının sonunda yıkılmış, ama sonra Perslerin yardımıyla 4. yüzyıl başlarında Atinalı Konon'ca yeniden yaptırılmıştı.

İskenderiye

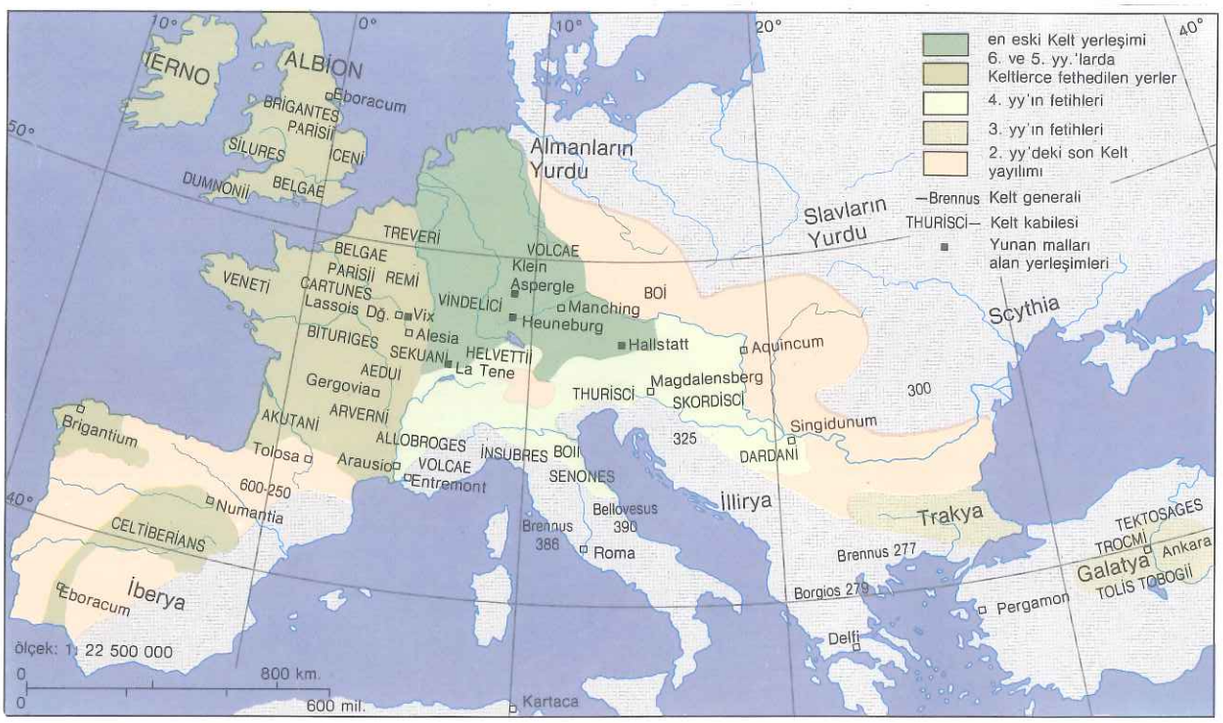

İskender (Aleksandros), İ.Ö.332/31 yılında, dünyanın çeşitli yerlerinde aynı adı taşıyan en az onüç şehirden ilki olarak Mısır'da kurduğu İskenderiye'de gömülmüştü. Burada gerçekleştirilen dâhice bir düşünce, Pharos adasını aşağı yukarı 1500 metre uzunluğunda bir dalgakıranla karaya bağlayarak sırt sırta iki enfes liman yaratmak olmuştur. Ptolemaiosların egemenliği altında *(solda II.Ptolemaios, İ.Ö.285-246)* İskenderiye bir süre, ticarî ve kültürel açılardan dünyanın merkeziydi. Dünyanın ilk büyük kütüphanesi burada kuruldu, yeni tür bir şiir ilkin burada yazıldı ve ilk büyük yazın bilginleri burada yetişti. Romalılar İskenderiye'ye çok kaba davrandılar, sonunda da Araplar şehrin işini bitirdi.

le, İ.Ö.400'deki Persia ile Sparta savaşından kaçınılamazdı; fakat savaş ne pek başarılı oldu ne de enerjik bir biçimde yürütüldü. İ.Ö.405'te, Lampsakos'ta Atina donanmasının uğratıldığı kıyımdan kaçabilmiş bir Amiral olan Atinalı Konon, saray hekimi Ktesias'la anlaşarak bir Pers filosunun başına getirilince, 395'te Rodos'u Spartalılardan aldı. Bundan bir yıl önce Asya'ya geçen Sparta kralı Agesilaos, Rodos'un kaybı haberini orada işitti; kafası, İskender'in daha sonra gerçekleştireceği ateşli hayallerle doluydu. Homeros'un Agamemnon'una öykünerek, seferine Boeotia'nın doğu kıyısında Aulis'e kurban kesmekle başladı, fakat akılsızlık edip Thebaililerden izin istemeyi unutmuştu, kurban sunusunu silâhlı adamlar durdurdular. Agesilaos Phrygia'da başarılı olmuş, fakat Konon da denizde egemenlik kurmuştur -(onun komutasındaki Pers donanması) Spartalılara tahıl taşıyan bir Mısır filosunu yakaladı, en sonunda İ.Ö.394'te de Knidos'ta bütün Sparta deniz gücünü yok etti.

Anavatan Yunanistanı'nda da, Spartalılar acı acı yakınmalara sebep oldular. 394 Temmuzu'nda, düşmanlarının oluşturduğu bir konfederasyon, Korinthos yakınlarında onlarla kanlı, fakat sonuçsuz kalan bir savaşa tutuştu. Bu arada, Lysandros'un Boeotia'da savaş alanında ölmesi üzerine, Agesilaos Asya'dan geri çağrılmıştı. Ağustosta, Boeotia'daki Koroneia'da Boeotialılarla Atinalılar Agesilaos'u yenilgiye uğrattılar. Sparta, Peloponnessos'un içinde, tıpkı Perikles dönemindeki gibi, hiç değilse denizden abluka edildi; fakat tarafların birbirlerinin üstesinden gelemedikleri uzun yıllar boyunca da yenilmeden kaldı. Perslerin gözyumması ve Pers parasıyla, Konon uzun Atina surlarını ve Pire surlarını onartmış; Atina da Lemnos (Limni), İmbros (İmroz-Gökçeada), Skyros, Delos (Mykonos) ve Khios (Sakız) adalarını yeniden ele geçirmiştir. Knidos deniz savaşından sonra, Küçük Asya'nın Yunan şehirleri Spartalı yöneticilerini kovmuşlar ve yeni demokrasileri Atina değil Persia koruması altında kurulmuştur. Perslerin Avrupa'da bütün umabileceklerinin, aracılığıyla öteki bağımsız halklara egemen olabilecekleri, kendilerine şöyle böyle sadık kalacak bir bağlaşık bulmak olduğu apaçıktı. Böyle bir konumun, çok zor durumdaki herhangi bir Yunan devletine çekici gelmesi doğaldır, fakat hiçbir Yu-

Kelt Avrupası ve istilâlar
Bugün kenarda kalmış bir Kelt ucundan söz ediyoruz, ama İ.Ö. 6.-3. yüzyıllarda Kelt akınları Avrupa'nın çoğuna yayılmış durumdaydı. 386'da Brennus Roma'yı istila etti, 3. yüzyılda bu bir başka Brennus Delphoi'ye erişti. İ.Ö. 3. yüzyılda Orta Anadolu yaylasına yerleşen Galatialılar Roma çağına dek bir Kelt dili konuşmaya devam ettiler. Büyük sayınma ve servete sahip reislerin yönetimindeki Kelt kabile örgütlenmesi, Caesar'ın Galia'yı almasından, imparatorluk döneminde de Britannia'nın ele geçirilmesinden sonra bile sürdü.

nanlı bağlaşık sadık kalamazdı. Şimdilik, güneş Atina için parlıyordu; altı yıl içinde, Karadeniz girişinin denetimini kazanmıştı.

Bu yılların erk mücadelesinin bir başka temel özelliği de, büyük sayılarda paralı asker birliklerinin bulunabilmesiydi. Bunlar, Ksenophon'un ordusunun dağınık askerleri değil, daha uzun kılıçlar ve mızraklarla geçmiştekinden daha iyi silâhlanmış, hızlı hareket eden Girit ve Pindos dağlılarıydı. İ.Ö.390 yılında Korinthos yakınlarındaki küçük bir çatışmada, İphikrates adlı bir Atinalının komutasında, bu birlikler 600 Spartalıdan oluşan bir kuvveti parçalamışlar, İ.Ö.388'de Kuzey Yunanistan dağlarında, aynı komutanın yönetiminde, pusu kurarak bir Sparta keşif ordusunu yeryüzünden silmişlerdi.

Bütün bu olaylar, geleceği şimdiden haber veriyordu. Persia da yenilmez değildi, Sparta da. Paralı askerler, servet ve ticaretin denetimi ileride daha önemli olacak; vahşi Yunanlılarla dünyanın kıyılarında yaşayanlar, er geç ağırlıklarını ortaya koyacaklardı. Bu arada, İ.Ö.386 yılında Persler genel bir barış önerdiler, herkes de bunu kabul etti. Persia'nın diplomatik gücü hiçbir zaman bu kadar büyük olmamıştı, ama bu belki de ulaşımın kolaylaşmasındandır. Kıbrıs artık Pers etki alanı içindeydi, fakat Kıbrıs Salamisi'nin hükümdarı Evagoras, Perslere haraç ödemekle birlikte, ölünceye dek bunu bağımsız bir egemen olarak yapmaya devam etmişti -dolayısıyla Pers erki o kadar mutlak değildi. Evagoras'ın Salamis'i iyiden iyiye Yunanlıydı. Fakat onun 374'teki ölümünün Yunanlı yanları olduğu gibi, Doğulu yanları da vardı: Evagoras ve büyük oğlu, efendisinin sürgüne gönderilmesinin öcünü almak isteyen bir hadım tarafından öldürülmüşler, her ikisi de aynı kadını kazanmak umuduyla tuzağa düşürülmüşlerdi. Evagoras'ın yerine Nikokles diye bir başka oğlu geçti; Nikokles, ünlü söylevci İsokrates'in dostu ve hâmisiydi.

382'de Spartalılar Thebai şehrinin tahkim edilmiş bölümünü işgal ettiler. Bu olay, bir rastlantıyla olmuştur: surlarda hiç kimsenin bulunmadığı bir kadınlar şenliği gününde, kuzeye giden bir Sparta ordusu şehrin yanından geçiyormuş, durumu farkedince Thebai'yi alıvermişler. Spartalılar aslında, Makedonların da İllyrialı kabilelere karşı destekledikleri, merkezi ta ku-

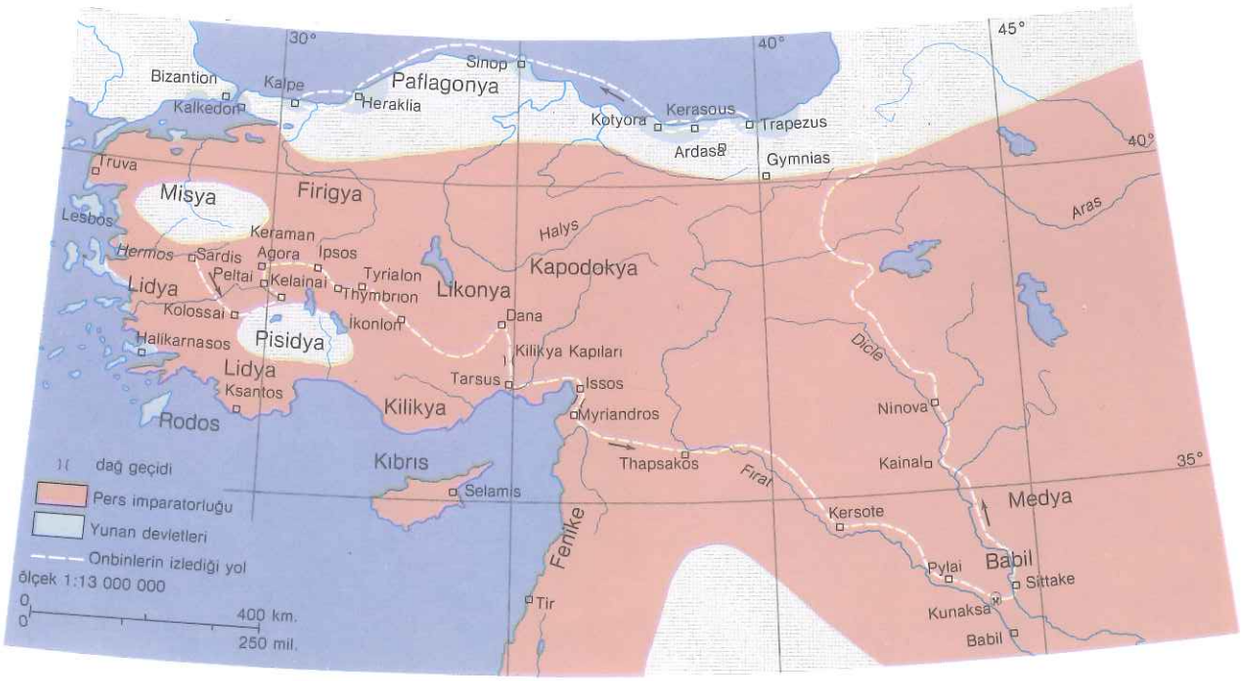
Solda II. Philippos topaldı, fakat kendi kişisel sultası altında Yunanistan'ın birleşmesini sağlayan başarılı bir asker ve diplomattı da. Onun generalleri, oğlu Büyük İskender'in [Aleksandros] başarılarına önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Aşağıda Bu tunç heykelcik, Roma'nın imparatorluk döneminde dökülmüştür, fakat muhtemelen çok daha eski bir orijinalin kopyasıdır. Büyük İskender'i böyle at sırtında gösterirken, belki de konusuna duyguca portrelerinin çoğundan daha yaklaşmaktadır.

İ.Ö. 401 yılında Onbinlerin yürüyüşü

401'de genç Kyros ağabeyi II. Artakserkses'e karşı taht üzerinde hak iddia ederken, Asyalı kuvvetlerinin yanısıra, çağın en iyi birlikleri olan Yunan paralı askerlerinden de onbinini tutmuştu. Başlangıçta onlara bağımsız Pisidialılara karşı bir cezalandırma harekâtına gideceklerini söyledi. Ama paralı askerler, Kyros'u Babil'e kadar memnuniyetle izlediler. Kunaksa savaşında Yunanlılar galip geldi, fakat Kyros öldürüldü. Bir bırakışmadan sonra, Persler Yunanlıların önderlerini hileyle yok ettiler. Askerler de geçilmesi güç dağlık arazileri aşıp Karadeniz kıyısındaki Yunan şehirlerine gittiler ve oradan vatanlarına döndüler. Bu sefer devletleri, birlikten hâlâ feci halde yoksundular. II. Artakserkses de, daha birçok yıl Yunan anavatanındaki siyasal gelişmelerde, parasıyla sonuçları belirleyici bir rol oynayabildi. Sonunda İskender'in saldırısına değin, Perslerin zayıflığı ortaya çıkmadı.

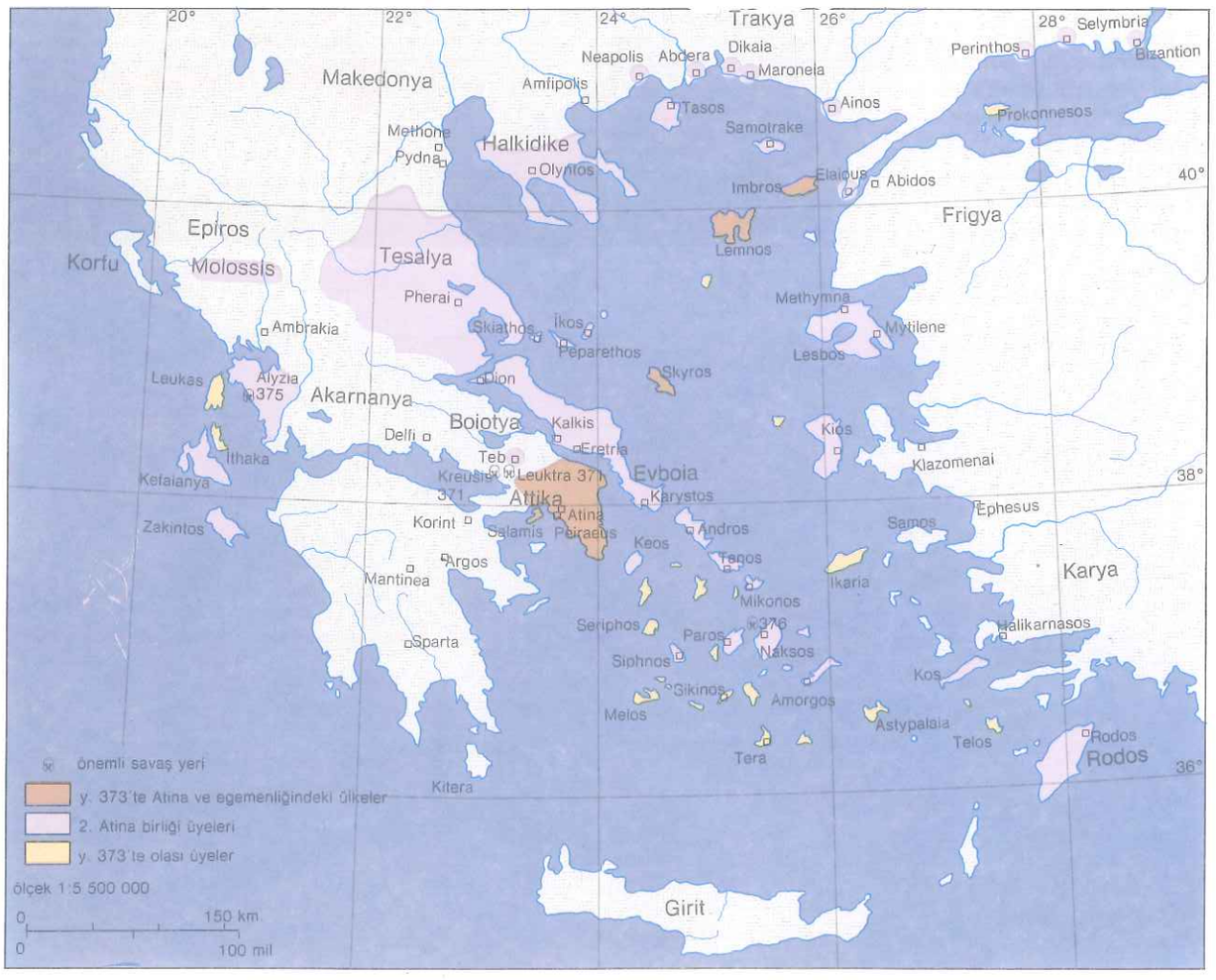

zeydeki Olynthos'ta olan bir Khalkidikia şehirleri birliğini bastırmaya gitmekteydiler. Boeotia'da Spartalılar başarılı olmuşlardır; fakat İ.Ö.379'da kuzeydeki Sparta harekâtının başarıyla sonuçlanmasına kadar birçok yıllar geçmiş, Sparta kralı Agesipolis de ölmüş ve bala yatırılarak memlekete geri gönderilmişti. Bunu izleyen kış, silâhlı yurtseverlerin içkili bir resmî şölene peçeli kadınlar kılığında katıldıkları tuhaf bir savaş oyunuyla Thebai'deki durum tersine döndürülmüştür. Gönüllü bir Atina ordusu da Thebaililere yardım etmiş, ama Atina bunun sorumluluğunu resmen üstlenmemişti. Bunun öcünü almak için bir Sparta birliği Pire'ye başarısız kalan bir saldırıda bulunmuş, yine de bu eylemi üstlenmiştir. Sonuç olarak, İ.Ö.378'de Atina Sparta'ya karşı yeniden savaş açmak için Thebai'yle bağlaşmış ve yeni bir Atina birliğine önayak olmuştur. Fakat bundan sonraki birkaç yılın anahtar devleti Atina değil, askerî bir güç olarak canlanan Thebai'ydi. Epaminondas adında alçakgönüllü, aydın bir generalin komutası altında, öncü birliklerini eşcinsel sevgililer olan seçme atletlerin oluşturduğu bu güç, tarihin akışını değiştirmiştir.

Yıldan yıla ve azar azar, hep Boeotia toprakları üstüne, Spartalılar kaybettiler ve Thebaililer kazandılar. Atinalılar, tahıl ithalâtlarını tehdit eden Sparta donanmasını, Naksos ve Paros adaları arasındaki bir deniz savaşında kesin bir yenilgiye uğrattı. 376'da Korfu (Kerkyra) ve Kephallenia'da, Akarnanialılarla kuzeybatı Yunanistan'daki Epiros'un Molossialıları arasında bir Atina filosu etkinlik gösteriyordu. Bir insan ömrünün yarısı kadar bir süre geçmeden, Molossia ile ilişki, 370'lerde hiçbir Atinalının gelecek için öngöremeyeceği kadar önemli olacaktı. 374'te bir barış girişimi yapıldı, ama savaş devam etti. Çok uzaktaki bir bağlaşıkları olan Korfu'yu korumak Atinalılara güç geliyordu; diplomatik ve askerî şebekelerine fazla yük binmekte, en önemlisi de çok para gitmekteydi. Atinalılar suçu kendi generallerine yıktılar; fakat Konon'un oğlu general Timotheos yargılanmaya başlayınca, ilginçtir, Thessalia'daki Pherai'nin kralı Jason ile Molossialıların kralı Alketas onun dürüstlüğüne tanıklık etmek için Atina'ya geldiler. Korfu kurtarıldı, Timotheos da aklandı. 371'de Atina ve Sparta kuvvetleri arasında bir barış yapıldı: bağlaşma birlikleri dağıtıldı ve karşılıklı olarak etki bölgeleri tanındı; fakat daha yeni kurtarılmış Boeotia şehirleri birliğini dağıtmak istemeyen Thebai sonul antlaşmanın dışında kaldı.

Bu sırada, Thebai ile Makedonia arasında kalan bütün Thessalia'ya Pherai kralı Jason egemendi. Molossialı Alketas da onun vassali olmuş, böylelikle Jason'un gücü Pindos dağlarını aşarak Adriyatik'e erişmişti, bir yandan da Makedonia'ya kadar uzanmaktaydı. Artık Sparta'yı tehdit edebilecek bir konumdaydı. 371'de Sparta ordusu Thebai'ye karşı harekâta geçti, Kreusis limanını ve 11 Thebai gemisini ele geçirip büyük ovadaki şehrin üstüne yürüdü. Fakat Leuktra'da Thebaili general Epaminondas onları karşıladı ve yenilgiye uğrattı; 400'ü safkan Spartalı olmak üzere 1000 tane askerleri öldü. Bu haber duyulunca, Pheraili Jason Thebai'yi desteklemek için hemen süvarileriyle yola çıktı, fakat Atinalılar hareketsiz kaldılar. Sparta ordusu geri çekildi. Ülkesine geri dönerken, Jason Thermopylai'ye hâkim konumdaki Sparta kalesini yıktı. Bir yandan da bir donanma hazırlıyordu; tasarısı, Delphoi'deki gelecek şenlikte başatlığını ortaya koymaktı. Fakat ertesi yıl, 370'te öldürüldü. Leuktra'daki Thebai yengisiyle Jason'un ölümü, bir Thebai erki dönemini haber vermekteydi.

Bu arada, güney Yunanistan'da feci iç karışıklıklar

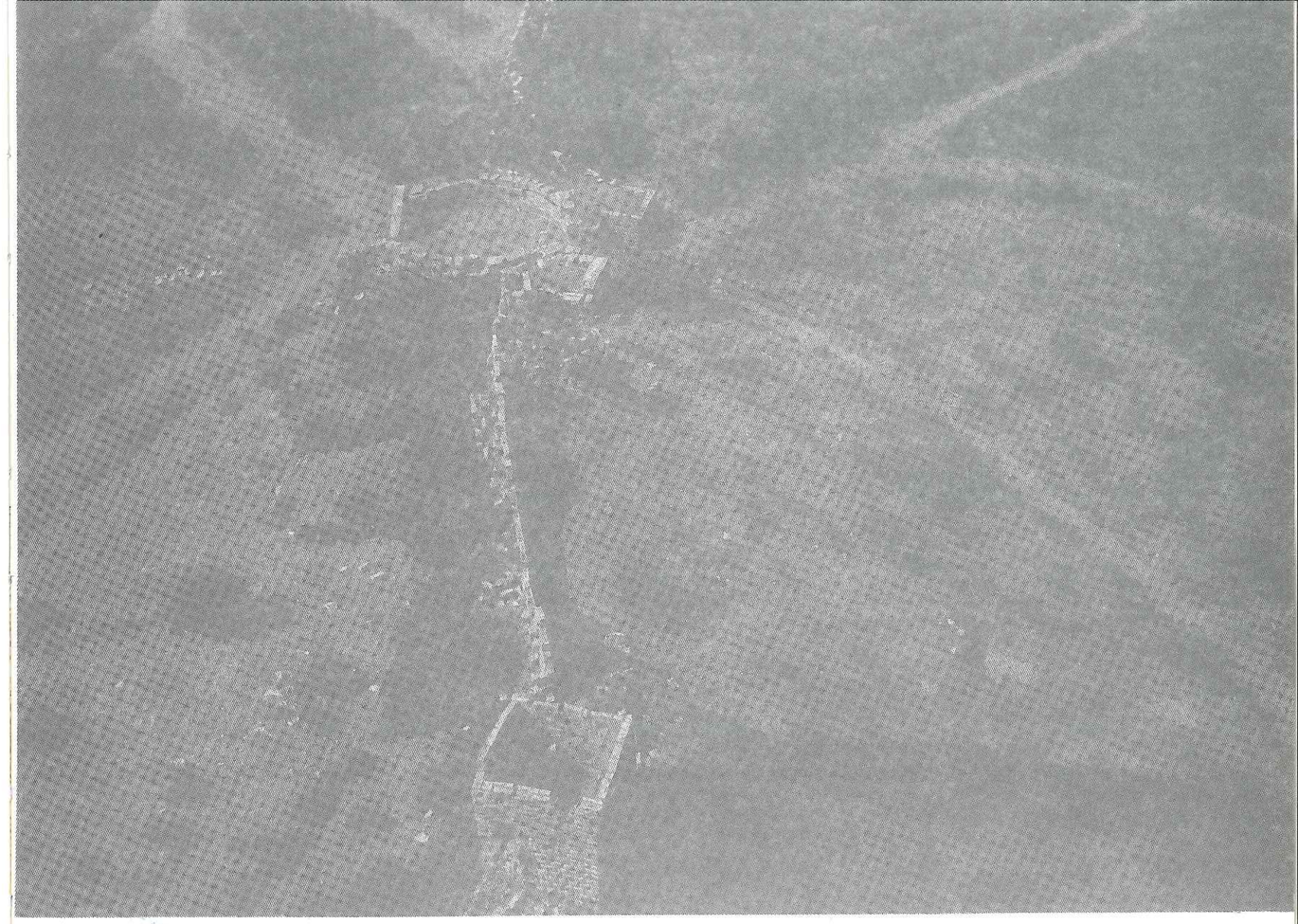

Aşağıda Bu 4 drahmilik sikke, Kuzey Afrika kıyısında bir Sparta kolonisi olan Kyrenai'ye aittir. Kyrenai'nin çöldeki Zeus Ammon'un bilicilik yeriyle ilişkileri ve orada özel ayrıcalıkları vardı.

İkinci Atina birliği, İ.Ö. 337-355

İkinci Atina birliği, Sparta'nın ağır basmasına karşı direnmek için 377 yılında kurulmuştu. Persia, bu tarihte kıyıların açığındaki adalar dışında Asya anakıtasını geri almış bulunuyordu. İkinci birlik, Delos birliğinden daha alçakgönüllü bir girişimdi. Atinalılar bu kere emperyalist aşırılıklara gitmekten sakındılar; haraç yerine "katkılar" toplandı. 371'de Sparta imparatorluğu çöküp de Thebai bir süre bütün memlekete egemen olunca, Atina Sparta'yı desteklemeye döndü. Karadeniz'le yaşam yolu yeniden kuruldu, fakat Atinalılar Amphipolis'i almak için boş yere çabaladılar. 335 yılındaki "toplumsal savaş"tan sonra, birliğin çoğu bozuldu. II Philippos Makedonya'yı bir süper devlet haline getirmeye başladığında, Atina'nın yanında sadece birkaç ada kalmıştı.

Messene'nin surları, bütün bir arazi parçasını pekiştirmektedir. Yeniden kurulan ve adamakıllı korunan bu şehir, güney Yunanistan'da Sparta erkine karşı bir denge ve sınırlama öğesi olarak düşünülmüştü. Messenia'yı Spartalıların elinden kurtarmak, Messenialı sürgünleri Naupaktos'tan geri getirmek ve bu geniş, çağdaş savaş düzeneklerini kurmakla, Thebaililer tarih-öncesinden beri varolmamış bir durumu canlandırmak istemişlerdir. Ayakta duran surlar, 4. yüzyılın tam gelişkin taş savunma duvarlarının elimizdeki en iyi örneğidir.

olmaktaydı; zenginler herşeye egemendi, az varlıklılarla yoksullar, Argos'ta yaptıkları gibi, onları sopalarla döve döve öldürecek hale gelmişlerdi. Bütün Peloponnessos hoşnutsuzlukla kaynıyordu. Doğu Arkadia'da Mantinea yeniden kurulmuş, Tegea ise Sparta ile bağlaşmalarına sadık kalınmasını sağlayan 800 kişiyi sürgüne göndermişti. Arkadialıların Atina'ya başvurmalarından hiçbir sonuç çıkmadı, ama Thebai çağrılınca hemen yanıt geldi: Epaminondas güneyi zaptetti. Sparta çürüme halindeydi, ayrıcalıklı safkan Spartalıların sayısı azalmıştı ve insanlık tarihinde işitilmiş, Sparta şehrine yönelen ilk saldırı, onlardan başka pek az sadık savunucu kaldığını ortaya koydu. Sparta'yı ancak bağlaşığı olan birkaç şehirle, serflerinden (helotes) 6.000'ine özgürlük sözü vermesi kurtardı. Epaminondas -tıpkı Fransızların Orta Çağlarda İskoçya'yı İngiltere tahtına karşı kullanması gibi- Messene'yi güney Peloponnessos'ta Sparta'ya karşı güçlü bir müstahkem şehir olarak yeniden kurdu. Bu yeniden kurmanın görkemli yıkıntıları hâlâ durmaktadır. Fakat Atina Sparta'dan nefretinden daha çok, Thebai'den nefret etmekteydi, İ.Ö.369'da resmî bir bağlaşmayla Sparta'nın yanına geçti.

Epaminondas Sparta'yı birçok kereler istilâ etmiş ve bundan sonraki birkaç yılın tarihi, (herbiri Thebai ile Sparta arasındaki çatışmanın gölgesinde, korku ve tutku baskıları altında çöken) parça parça bağlaşma ve yeniden bağlaşmalarla dolu geçmiştir. 365'te Elis Arkadia'yla savaşa tutuşmuş ve 364 yılında da tam Olimpiyad oyunları sırasında Olympia'da iyice bir kapışmışlardır. Epaminondas 362'de Mantinea'daki bir savaşta Atina, Sparta ve Arkaialıları yendikten sonra düşmanlarını kovalarken ölmüştür. Bu generalin başarılarının kalıcı sonucu, yalnızca Sparta'nın maneviyatının çökertilmesi değil, aynı zamanda da Sparta'nın bir daha yayılmasını birlikte engelleyecek iki enerjik şehrin, birçok Arkadia dağ kasabalarından gelen karma bir halk tarafından oluşturulan Megalopolis ile yeni bir Messenia'nın başkenti olan Messene'nin ayakta kalmasıydı. Fakat Thebai'nin askerî gücü Epaminondas'tan sonra pek sürmemiştir -nasıl ki, Pheraili Jason'un imparatorluğu da ondan sonra yaşamamış, Sicilya'daki Syrakusa imparatorluğu da devam edememiştir.

Makedonialı Philippos

Epiros'daki Molossisli Alketas Atina'nın bağlaşığıydı; büyük oğlu Neoptolenos da öyleydi. Ama küçük oğlu, babalarının ölümünden sonra, ağabeyinin (tek başına yönetme) hakkını tanımamış, onunla birlikte tahta çıkmış, o ölünce de kendisi hüküm sürmüştür. Bu adam, günümüze kadar gelen bir karar yazıtına göre, 340'ların sonlarında Atinalıların onurlandırdıkları Arybbas'tı. "Babasına ve dedesine tanınan yurttaşlık ve ayrıcalıklar ona da verilerek" Arybbas onur-

Makedonya Kral Mezarları

Aralarında Büyük İskender'in babası Philippos'unki de olan Makedonya kral mezarlarının kuzey Yunanistan'da Vergina'da bulunduğunu N.G.L.Hammond doğru olarak tahmin etmiş ve birkaç yıl önce de, en parlak ve azimli Yunan arkeologlarından biri olan Manolis Andronikos bunların yerini bulmuş ve kazmıştır.

Gömütlerden çıkanlar son derece olağanüstüdür - herhangi bir Yunanlının birlikte gömüldüğü en görkemli hazine burada bulunmuştur ve bunlar, insanı düşünülebileceğinden çok daha fazla heyecanlandırmaktadır. Mezarların kendileri mermerden yapılmış olup gayet ince süslüdür. Onları etkinlikle korumuş muazzam bir toprak höyüğün altında yatmaktadırlar.

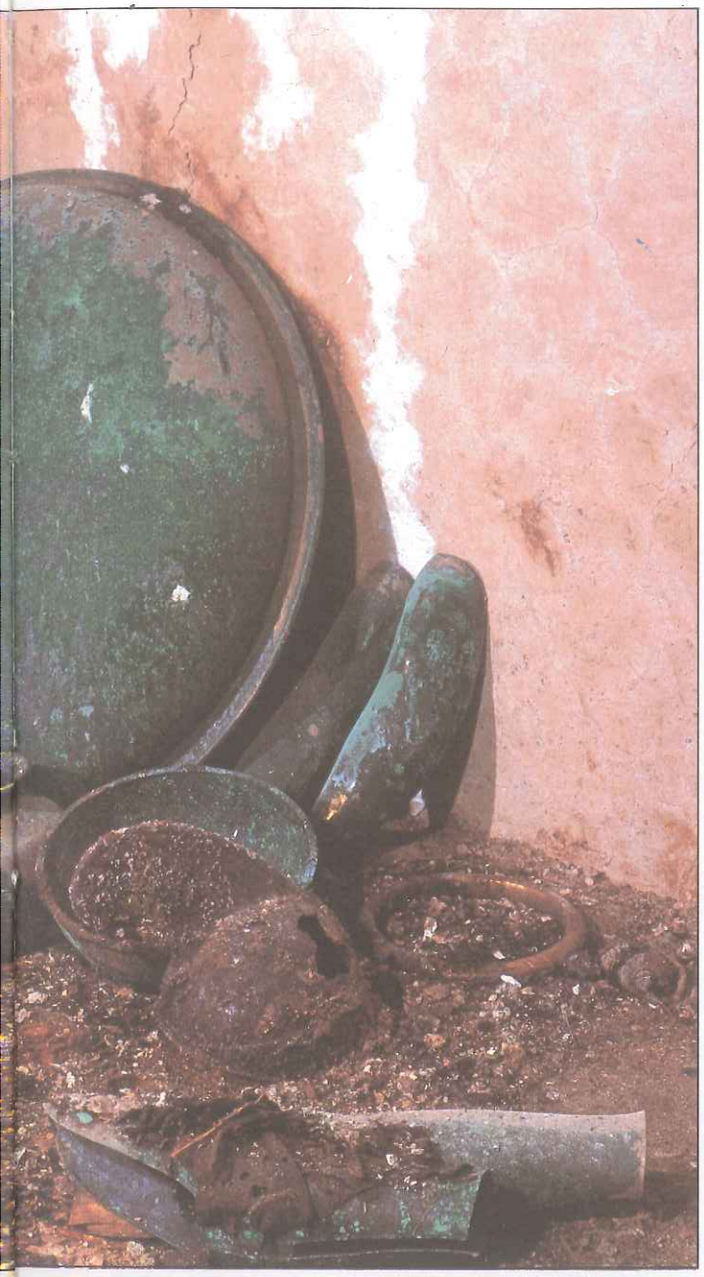
Bu baş, Makedon kralı Philippos'un gömütte bulunan küçük bir portre yontusudur. Minik boyutu (bu fildişi kafanın uzunluğu 3 cm'yi biraz geçer), en belirgin niteliği olan anlatımcı canlılığından öte pek bir şey saptamamıza olanak vermiyor. Yaşam öyküsünden bu yüze ya da bu yüzden yaşam öyküsüne akıl yürütmek mümkün olamazdı - fakat her ikisini de bilince, birbirlerine ne kadar iyi uydukları görülebiliyor.

Yukarıda sağda Gömü odasındaki kalkan örtüsü ile kapların bulundukları haliyle hiç dokunulmadan çekilmiş fotoğrafı. Kaplar tunç, taç altındır. Sünger 2.300 yıl sonra hâlâ tazeliğini korumakta, sıkılıp gevşetilebilmektedir. Öndeki bacak muhafazası ve duvara yaslanmış duran baldır koruyucuları dahil, bütün zırhlar tunçtandır, yani gerçek yaşamda kullanılan eşyalardır. Altın taç da öyledir, ama elbette kullanımı başka türlüdür.

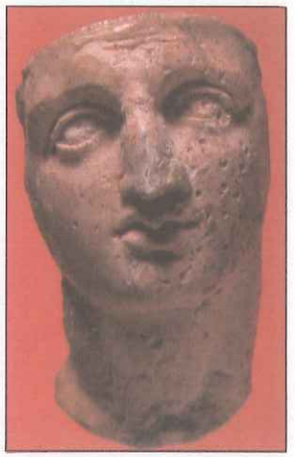

Aşağıda Gömütte bulunan fildişinden yapılmış beş minyatür kafadan bir diğeri. Bunun, Philippos'un oğlu ve ardılı olan Büyük İskender'i temsil ettiği ileri sürülmüştür.

Yukarıda İnceden inceye süslenmiş sadak (okluk), kendi kendini anlatır; biri ötekinden 3 cm. kadar kısa olan baldır zırhlarıysa, hafiften topal biri için yapılmışa benziyor. Philippos topaldı, dolayısıyla bunları onun gerçekten takmış olması olası görünmektedir.

Aşağıda Bu gümüş sürahi hem zengin hem sade duruyor. Bu hazinede bulunan hemen hemen her şeyin hem üstün niteliğinin hem de yalınlığının böylesine vurgulanması, çok hoştur.

Solda Philippos'un cesedinin yakılmasından arta kalan kül ve kemiklerin konulduğu bu sandık küçüktür. Zerafetle, ama sakıngan bir beğeniyle süslenmiştir. Eni boyu 33'e 41 cm.'dir, fakat maden ağırlığı 10 kg.'dan fazladır. Kapağındaki yıldız, Makedon krallarının simgesiydi. Onlar Yunanistan'ı almadan önce, Yunanistan'ın onlara sızdığı görülebiliyor.

En solda Esas mezarlara girişteki sütunlu cephe duvarının tepesi; buraya, toprak tabakalarının altında bir arslan avı sahnesi resmedilmiştir. Philippos'unkinin karşısında yer alan küçük mezarda daha da güzel resimler bulunmaktadır.

landırılmaktadır. Karar, şu uğursuz kehanet sözleriyle biter: "İşbaşına geçen generaller, Arybbas'la oğullarının, atalarının ülkesini yeniden ele geçirmelerini sağlayacaklardır." Artık, Makedonya krallığının gölgesi, Molossislilerin ve bütün öteki Epiros kabilelerinin üstüne düşmekteydi. Şimdi bu, Atina etkisinin çifte-nitelikli, karakteristik bir sonucuydu; saray ve başlıca şehirler Yunanlıydı ve çok zengindi; fakat kabile gücünün temeli, Yunanlıların tanıdığı incelmiş ya da uygar uç boylarının çok ötelerine yayılmıştı. Makedonyanın kabile vassalleriyle, İngilizler o ülkeye girerken Hindistan'daki mihracelerin yönetimi arasında bir benzerlik vardır; ancak, Hindistan'daki İngilizlerin tersine, Yunanlılar kendilerini koruyacak büyük bir teknolojik üstünlükten yoksundular. İ.Ö.359'da Makedonyalı Phillippos, kuzey ve kuzeybatıdan Paionialıların ve İllyrialıların ağır baskısı altında bulunan bir ülkenin çocuk kralının naibi olarak başa geçti ve ordusunu örgütledi.

Philippos 24 yaşındaydı. 358 yılında, bütün tanıklıkların iyi disiplinli olduklarını belirttiği, 10.000 silâhlı askeri ile 600 süvarisi vardı; İllyrialı kabilelerle yaptığı kanlı bir savaşta, onların 7.000'ini öldürdüğü anlatılmaktadır. Makedonya'yı denetimi altına aldıktan sonra, Philippos derhal doğuya, Trakya'ya yönelmiş ve ilk kez burada, Atina çıkarlarına karşı çıkmıştır. 357'de Amphipolis'i ve altın madenlerini almış ve ele geçirdiği ganimetleri savunmak için kendi kalesini kurmuştur. Bunu, aynı bölgede yapılan başka fetihler ve onlara karşılık ortaya çıkan çatışkılar izlemiştir; fakat artık Painioalılar vassallik durumuna indirilmişler, İllyrialılar bir kez daha ezilmişler, Trakyalılar da satın alınmışlardı. 356'da Philippos kral ünvanını aldı ve aynı yıl oğlu doğdu. Philippos, Molossisli Neoptolemos'un kızı, Arybbas'ın yeğeni ve Alketas'ın torunu olan Olympias'la evliydi; Büyük İskender (Aleksandros), bu evliliğin ürünü olmuştu.

Bu sıralarda, Jason'un Thessalia'da, Philippos'un kuzeyde yapmaya çalıştıkları gibi, Karya'da da Mausolos bir imparatorluk kurmaya kalkışmış ve ister istemez Atina'yla çatışmıştır. Mausolos, Pers imparatorluğuna haraç ödeyen bir yerel hükümdardı; yetkesi gerçekte son derece büyüktü, ama kuramsal olarak tanımlanmamıştı. Anadolu'nun Yunan kıyı şehirleri birer birer onun etkisi altına giriyorlardı; Likya'yı ilhak etti, iştihası adaları da kapsamaktaydı. Mylasa'daki (Milâs) eski başkentinden, deniz kenarındaki Halikarnassos'a taşındı. 357'de Khios (Sakız), Kos (İstanköy) ve Rodos Atina'ya başkaldırdılar; durum, Mausolos'un korumasına sığınmaları için olgunlaşmıştı.

Bunu izleyen harekâtlar, Persia ile büyük bir savaş çıkması gibi ürkütücü bir olasılığa yolaçtı. 354'te barış yapıldı, ama Atina imparatorluğu bir daha belini doğrultamadı. Adalar bağımsızlıklarını kazandılar, oligarşiler onları yönetmeye başladı; ama asıl güç, her birindeki Karya garnizonlarındaydı. Rodos, bu yeni tiranlığa karşı Atina'ya başvurdu, ama herhangi bir sonuç alamadı. Bu arada, 353'te Mausolos öldü ve Karya eski uyuşukluğuna döndü. Çağın en büyük Yunanlı heykelcileri, Halikarnassos'ta Mausolos için dikilen anıt-kabirde çalıştılar.

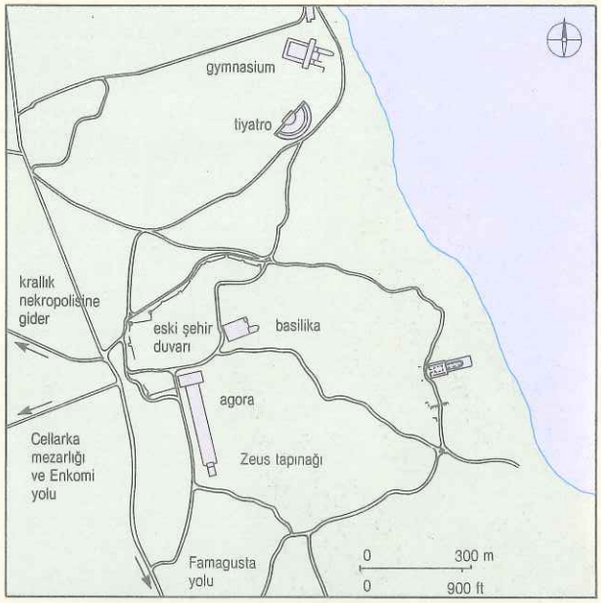
350'lerin ortalarında, Phokis'le komşu devletlerden oluşan kurul arasında, Delphoi'a kimin egemen olacağı konusunda çıkan bir anlaşmazlık, orta Yunanistan'a savaş getirdi. Thebai'nin kışkırttığı bu çatışmanın yayılmasını şehir-devletlerinin hiçbiri denetleyemedi; kavga -ikisi de çekine çekine Thebai'ye karşı vaziyet alan- Sparta'yla Atina'ya, daha sonra Thessalia'ya, en sonunda da Makedonyalı Philippos'a kadar genişledi. Yunan tarihinde böyle fırsatlar zaten pek

Salamis

Kıbrıs, çok uzun bir süredir Yunanlıydı. Söylencelere göre, Salamis'i Atina yakınlarındaki Salamis adasının kralının oğlu olan Teukros kurmuştur. Gerçekteyse, Salamis adanın içerilerindeki Enkomi adlı Mykenai şehrinin ardılıdır.

6. yüzyılda Salamis, bütün Kıbrıs'ı denetliyordu. O tarihte hâlâ bir hece yazısı kullanmaktaydı. 5. ve 4. yüzyıllarda Salamis Phoinikialı (Finikeli) ve Persialı istilâcılara karşı uzun bir dizi savaşım verdi, fakat Hellenistik çağda gelişti.

Güreş alanı, ilk olarak Hellenistik dönemde kurulan, fakat Romalılar zamanında da genişletilen büyük bir gymnasion'un merkez avlusuydu. Tek parça Korinthos sütunları ve bunların herhalde bir vakitler desteklediği büyük kemerleriyle, burasının eskiden mermer döşeli bir forum olduğu sanılmıştı. Oysa sütunlar ve başlıkları, İ.S. 4. yüzyıldaki depremlerden sonra, çeşitli yapılardan toplanıp biraraya getirilmiştir.

Makedonia'nın yayılımı

Yarım yüzyıl boyunca Makedonia ardarda gelen krallarının birbirlerini öldürdükleri istikrarsız bir devletti. Dâhi ve gözünü budaktan esirgemeyen bir hükümdar olan II. Philippos'un getirdiği güçlü yönetim, bu krallığın sağlam konumunun verdiği fırsatların gerçekleştirilmesini olanaklı kıldı. Atina bir yatıştırma siyasetine hiç de büsbütün bağlanmış değildi; ama Philippos'un ilhaklarını önlemek için nadiren vaktinde hareket edebiliyordu, kuvvetleri de Philippos'un ordusuna denk olmaktan çok uzaktı. Makedonia'nın siyasal açıdan geri olması, feodal yöntemlerle toplanmış askerler yüksek taktik ve disiplinden yararlanınca, tam tersine bir üstünlük sağlamaktaydı. Atina'yla Philippos arasındaki 346 barışı, Atinalı siyasetçiler içinde acı suçlamalara yol açtı. Fakat Atina 340-38 savaşında saldırıyı durdurabilmek için son bir girişimde bulundu. Philippos Khaironeia'da kazandığı yengiden sonra, son derece genişlemiş bir krallığın yanısıra Yunanistan'ın da egemeni oldu. Artık dikkatini, oğlu İskender'in gerçekleştireceği Asya fethini tasarlamaya yöneltebilirdi. Atina demokrasisine bir süre ilişilmedi, fakat Makedonialılar 322'de onun da hakkından geldiler.

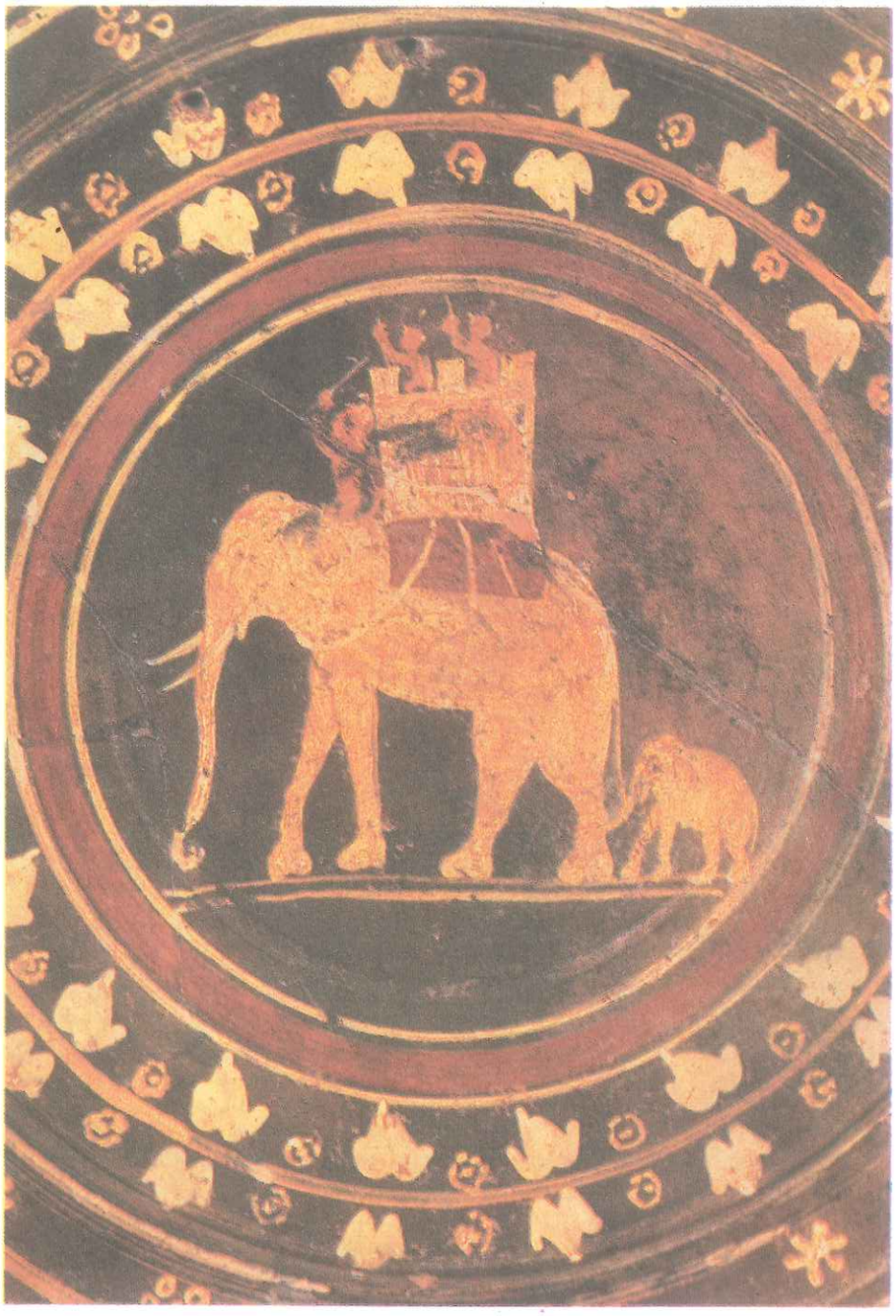

eksik olmazdı; ama bu, Philippos'a gökten inmiş bir armağan oldu. Yolunun üstündeki, Atina'nın son bağlaşığı Methone'yi aldı ve güneye yöneldi. Önce Phokisliler Philippos'u Thessalia'da durdurdular; ama 352'de onları yendi ve yoluna devam etti. Thermopylai'yi geçemeyince, Trakya'ya saldırdı; ancak hastalanması sayesindedir ki, Trakya Khersonesos'uyla Çanakkale Boğazı onun eline geçmekten kurtuldular.

Bu dönemde Atina hatipliğinin (rhetorika) nasıl korku ve dehşete düştüğünü tasarlamak kolaydır; ama bu konuda, biri iyi, biri kötü iki şey şaşırtıcıdır. Bunalım anında siyasetçilerin aralarındaki kan davalarının eriştiği boyutlara adeta inanılamaz, fakat siyasal savların berraklığı da hayranlık uyandırıcıdır. Bu tartışmalarda, olaylara bir kaçınılmazlık yakıştırılmıştır; yapılan konuşmalar, Atina tragedyalarındaki söylevler gibidir. Yunanistan'ın Philippos'un eline düşmesinin bu denli yetkinlikle anlatılması, günümüzde bile korkunç gelmektedir. Hatiplerin en büyüğü olan Demosthenes, "Philippos ölse, siz çok geçmeden ikinci bir Philippos çıkarırsınız" demiştir.

Philippos ölmedi; 349'da Khalkidikai'yı istilâ etti, 348'de de bu yarımadanın başlıca şehri Olynthos'u yıktı. 346'da Atina'da yapılan bir antlaşmayla, Atinalılar Amphipolis üstündeki her türlü iddialarından vazgeçmiş, ama onun doğusunda, Khersonesos'un çoğu bölgelerini ellerinde tutmuşlardır. Bu sırada, Philippos Trakya'nın başka yerlerinde meşguldü, uzun bir kaleler dizisini ardarda yutuyordu. Bir kez barış yapılıp da, Phokis destek kaynaklarından yalıtılınca, Philippos yeniden güneye indi. 346'daki Delphoi oyunlarına başkanlık etti. Thessalia'yı denetlemekle, Delphoi kurulunun üyeliğini elde etmişti. Şimdi artık, bütün Thessalia'yı o yönetiyordu. Trakyalı Kersobleptes kendisinin vasaliydi; Messenia, Megalopolis, Elis ve Argos, yani Peloponnessos'ta Sparta'dan korkan bütün şehir devletleri onunla bağlaştılar. İ.Ö.342'de Molossisli Arybbas'ı Epiros'tan sürüp attı ve onun yerine, karısının kardeşi Aleksandros'u geçirdi. Epiros'tan Korinthos körfezini ve batıya giden ticaret yollarını yakından gözleyebiliyordu; yavaş yavaş dağlık krallığını daha güneye doğru genişletti.

Atina tepki göstermekte gecikmişti. Trakya'nın, Makedonya'nın, Thessalia'nın ve Epiros'un tümü, pek büyük bir arazi kitlesi meydana getirmektedir; kaldı ki, Philippos sınırlarını daha da ötelere götürdü; Hebros nehri üstünde Philippopolis'i (Filibe=Plovdiv) kurdu ve Akheron kadar güneydeki bir noktaya değin Yunanistan'ın batı kıyısını elinde tutuyordu. 340'ta Atinalılar Byzantion'la yakınlarındaki Perinthos'u kendileriyle bağlaşmaya kandırdılar, önceden Philippos yanlısı bir oligarşinin yönettiği Euboia'da da bağımsızlığı yeniden sağladılar. Philippos derhal Perinthos'a, sonra da Byzantion'a saldırdı, ama âni bir başarı kazanamadı. Kışı kuzeydoğu Trakya'da, Tuna halicinde İskitlerle savaşarak geçirdi, ertesi yıl yine Yunan işlerine döndü. Bahanesi, Delphoi kurulunda bu kere komşu şehir Amphissa ile çıkan bir kavgaydı. 388'de Philippos orta Yunanistan'a akın etti, Thermopylai'yi ele geçirerek, Phokis'teki bir şehri askerî bakımdan pekiştirdi, Korinthos körfezindeki Amphissa ile Naupaktos'u aldı. Thebai, Atina ve daha az güçlü diğer bağlaşıkları ona karşı çıktılar; o yılın Ağustosunda, bağlaşık orduları kuzey Boeotia'da Kharoneia'da yapılan zorlu bir savaşta kesin ve sonul bir yenilgiye uğradılar. Bundan böyle, Philippos Yunanlılara her istediğini buyurabilecekti. Öyle de yaptı; ama onlara karşı yumuşak koşullar ileri sürdü; İ.Ö.337'de

Yukarıda Bu orta İtalya tabağı, İskender'in ardıllarının Akdeniz'e getirdiği Yunan savaş fillerinden birini gösteriyor. Filin sırtındaki çarpışma kulesinin bir Yunan icadı olduğu anlaşılmaktadır.

Sağda İskender, Libya çölündeki bir bilicilik yerinin sahibi Zeus Ammon'la ilişkisini göstermek için, başına koç boynuzları takmış. Bu tapının odağı, bezlere sarılmış ve mücevherlerle bezenmiş, bir muz ya da koç boynuzu gibi kıvrık ve phallos (erkeklik organı) görünüşlü bir mumyaydı. Amon-Re' biçimine girerek Mısır'da etkili olmuş, Yunanlılarca da Zeus diye benimsenmişti.

de Persia'ya karşı bütün Yunanistan'ın savaş açtığını ilân etti.

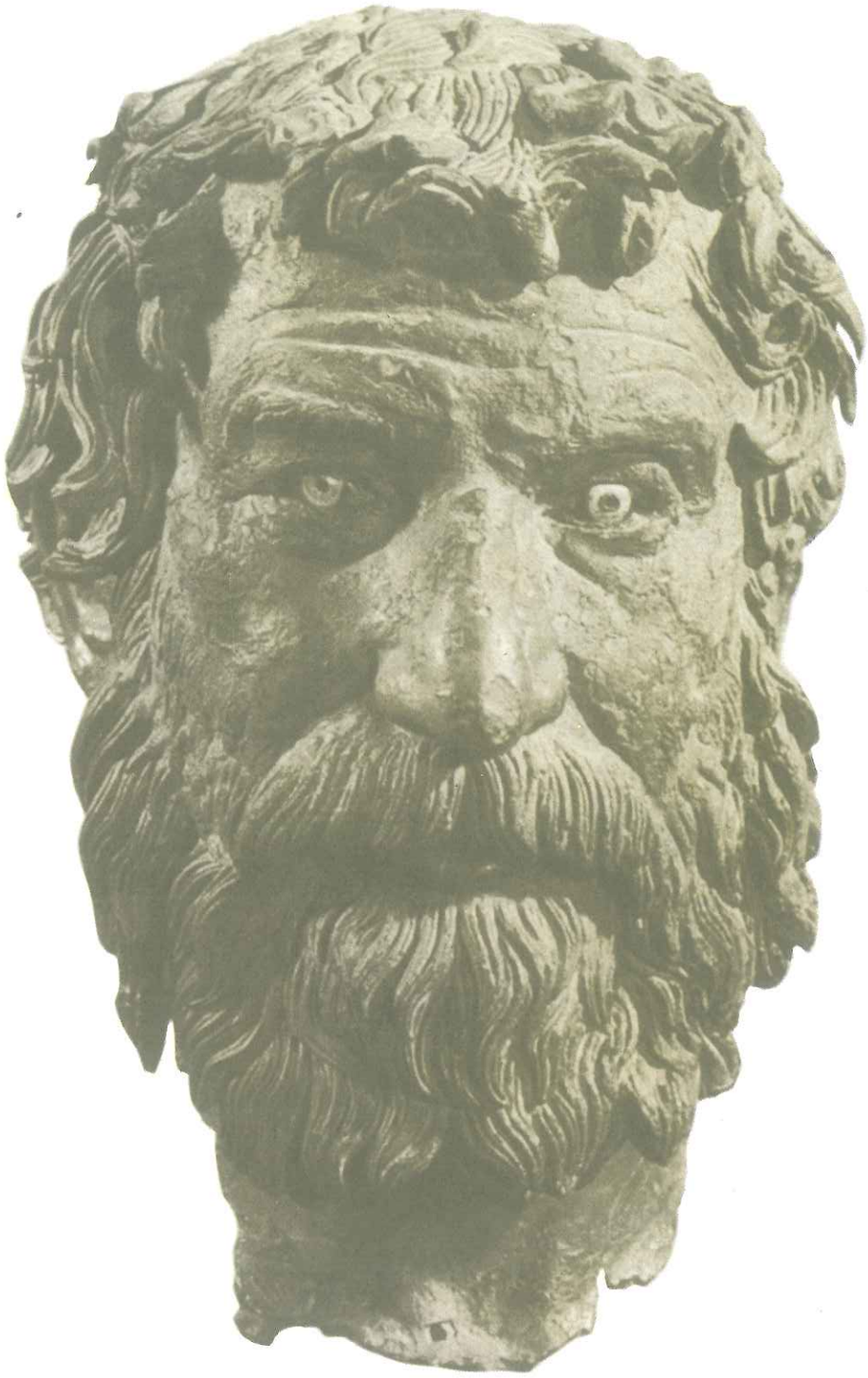
Yine İ.Ö.337'de, Philippos Makedonyalı bir soylu kadınla evlenmek için, Olympias'ı boşadı. Molossislileri yatıştırmak içinse, kızı (Büyük İskender'in kardeşi) Kleopatra ile kızın dayısı (Olympias'ın kardeşi) Aleksandros arasında bir fücur evliliği yapılmasını ayarladı. Bu evliliğin sabahında, Philippos Makedonya başkenti Pella'nın tiyatrosuna girerken bir Kelt bıçağıyla öldürüldü.

Büyük İskender

Babası öldürüldüğünde, Büyük İskender 18 ya da 19 yaşındaydı, terkedilmiş Molossisli annesiyle birlikte, utanç içinde yaşıyordu. Öğretmeni, bütün eski çağın en sâkin ve en aydınlık dehası olan filozof ve bilgin Aristoteles'ti. İskender ise cüretli, geniş imgeli ve şiddete eğilimliydi. Hemen İ.Ö.335'te, bir yıl içinde babasının Yunanistan'daki başat rolüne kalıtçılığını onaylattıktan sonra, Trakya dağlarında ve Tuna boyunda savaştı. Sürati, taktik becerisi ve cesaretiyle, bir asker olarak ürkütücü bir parlaklık gösterdi; bu seferi sırasında, Tuna üstündeki bir adada kendisine teslim olup onunla bağlaşmaya girenler arasında Keltler de vardı. Güney Yunanistan'da şehir devletleri huzursuzdu; İskender'in öldüğü hakkında bir söylenti çıkması üzerine, Thebai açıktan açığa başkaldırdı. İki hafta içinde, İllyria'dan gelebilecek bir istilâ tehdidine karşı gitmiş bulunduğu Pelion dağından aşağıya İskender bir fırtına gibi esti ve Thebai'yi kesinlikle dize getirdi; 6.000 kişiyi kesmiş, kadınlar ve çocuklar dahil, sağ kalanların hemen hemen tümünü köle etmişti. Atina, ona kutlayıcılar gönderdi.

İskender, 335'te Philippos'un eski generallerinden birinin komutasında bir orduyu önden gönderdi, 334'te de kendisi Pers imparatorluğunu istilâya girişti. Kuzeyden Asya'ya geçti ve Troya'da dinsel bir tören yaptı -böylece bir anlamda ünlü destanı yeniden temsil ettiğini açıkladı. Bundan sonra hemen, kıyıdan pek uzak olmayan Granikos'ta (Kocabaş çayı) büyük bir Pers ordusunu yendi. Elde ettiği ganimetlerin çoğunu annesine, esir aldığı Yunanlı tutsakları Makedonya'ya, 300 takım Pers zırhını da Atina'ya gönderdi. Anadolu'da atadığı Makedonyalı yönetici için Pers unvanı "satrap"ı kullanmayı sürdürdü, yağma yapılmasını yasakladı, haraç ve vergileri eski düzeylerinde bıraktı; bu ülkede devamlı bir hükümranlık kurmak isteği belliydi. Pers kurumlarına duyduğu hayranlık, Aristoteles'in ona yaptırdığı gerek Yunanlı gerek barbar devlet kurumları hakkındaki karşılaştırmalı incelemelerden kaynaklanmış olabilir, pekalâ. İskender Troya'yı yeniden kurdu ve Lidyalıların eski krallık şehri Sardis'i özgürlüğüne kavuşturdu. Her yerde ciddi hükmetme niyetini açığa vuruyordu. Ephesos'ta demokrasiyi geri getirdi, fakat misillemeleri yasakladı; bu, bir dizi başarılı eski Yunan şehirlerine özgürleştirme ve yeniden eski haline sokma girişiminin başlangıcıydı. Bir eğretileme övgüsü olarak da kalsa, İskender'e ciddi ciddi tanrı olarak tapınılmaya başlandı.

Miletos'ta durduruldu, ama direniş uzun sürmedi; Pers gücünün denizde adamakıllı ağır basmasına karşın, şehir düştü. İskender'in bu olaya tepkisi, kendi yetersiz donanmasını dağıtmak ve Doğu Akdeniz'deki bütün pekiştirilmiş (müstahkem) limanları işgal etmek oldu. Bundan sonraki iki yılın öyküsü, tekdüze yengi (zafer)lerle doludur. İ.Ö.333 Ekiminde, İskender krallar kralı (şehinşah) III. Darios'la karşılaştı. Persler yavaş yavaş denize doğru ilerlemişlerdi; fakat İs-

Yukarıda Bu şüpheci ve melankolik filozofun gerçek birinin portresi mi yoksa hayalî bir tip mi olduğu belli değildir. Ama hiç kuşkusuz, bütün ayrıntılarıyla canlandırılmıştır. Pekalâ, filozof Bion olabilir.

Üstte sağda Bu baş resimleri, Persepolis'teki Pers sarayının yerel kireçtaşı duvarlarına kazınmıştır. Kesinlikle, arkaik bir Yunan sanatçısının eserleridir.

Arka sayfada Korinthos körfezinin en doğu ucundaki, müstahkem (pekiştirilmiş) Aigosthena şehrinin iç doğu suru (İ.Ö. 4. yüzyıl). Her ikisi boyunca da kulelerin yer aldığı, Akropolis'i savunan iç surla, bütün şehri çevreleyen savunma duvarları, Yunan askeri mimarlığının en iyi örnekleri arasındadır.

kender öyle hızlıydı ki, güneydoğu Anadolu'daki İssos'ta Perslerin ilk gördükleri, Makedonyalı hastalar oldu; İskender'in ordusunun birkaç mil gerisindeydiler. Darios hastaların ellerini kestirdi ve bu haber İskender'e erişti. Yorgun ve atlattığı fırtınalardan bitkin halde olan ordusunu son bir cebrî yürüyüşe geçirtti ve ertesi sabah, dar bir kıyı ovasında Perslerin cenahına bir baskın saldırısı yaptı. İskender öncekiler gibi yine bu savaşı da kazandı; bütün Persler kılıçtan geçirildi ve Darios kaçtı. Kaydedilen Pers ölülerinin sayısı doğruysa, İssos'ta (Birinci Dünya Savaşındaki) Somme savaşının ilk gününe kadar, tek bir günde verilen en büyük zayiat olmuş demektir: 110.000 ölü. Makedonyalılarınsa 4.000 yaralısı vardı, ama sadece 302'sinin öldüğü söylenmektedir. İskender'in ele geçirdiği ganimetler arasında, Perslerin kral çadırı ve hazinesi, tutsakların arasında da, nezaket ve cömertlikle davrandığı kraliçe ve eskiden iki kere Yunanlılarla evlenmiş, 30 yaşında soylu bir Pers kadını vardı - bu kadın, İskender'in beş yıl süreyle metresi oldu.

İskender bundan sonra, Suriye, Phoenikia ve Sur (Tyre) şehrine yürüdü -Tyre, İ.Ö.332'de İskender'in eline geçmeden önce sekiz ay direndi; 8.000 Tyreli öldürüldü, 30.000'i de köle edildi. Tyre'den sonra Gazze düştü, Gazze'den sonra da Mısır. İssos savaşından sonra, İskender orada kendi adını taşıyan bir şehir kurmuştu: İskenderun (Aleksandretta); Nil'in ağzında da büyük İskenderiye'yi kurdu. Nil üstündeki Memphis'te Yunan oyunları düzenledi, Mısır tanrılarına kurbanlar sundu ve kendisi Mısır kralı ilân edildi. Sonra, Libya çölündeki, Yunanlıların Zeus Ammon dedikleri, eski bilicilik (kehanet) merkezi Amun'u ziyaret etti. Son derece garip ve görkemli kayalıklar ve çöl geçitleri aşılarak yapılan bu kutsal yolculuk, o zamanlar dramatik ve tehlikeliydi -şimdi de öyledir ya. İskender, burada sorduğu soruları hiçbir zaman açıklamamış, yalnızca tanrının kendisini tatmin ettiğini söylemiştir. Askerleri, sonradan, herhalde dünyaya egemen olup olamayacağını ve babasının bütün katillerini cezalandırmış olup olmadığını sormuştur diye düşünmüşlerdir. Bilici, gerçek babasının Zeus olduğu yolundaki kuşkusunu doğrulamış da olabilir.

İskender 400.000 yaya ve 7.000 atlıyla Asya'ya daldı; İ.Ö.331'de her zamanki hızlı güvenciyle Fırat'ı, sonra da Dicle'yi geçti ve Gaugamela'da Darios'la ikinci bir savaşa tutuştu. Pers ordusunda filler, tırpan tekerlekli savaş arabaları, Orta Asya bozkırlarının süvarileri, Persler, Babilliler, Afganlar ve Hintliler vardı. Uzun süren bu karmaşık savaşı da İskender kazandı, Darios kaçtı, Babil teslim oldu ve İskender, Elam'ın antik başkenti, Zambaklar Şehri Susa ve eski Pers kralların sarayıyla ödüllendi. Gerçekte Pers imparatorluğu hemen hemen neredeyse çökmüştü. Burada İskender'in 150 yıl önce Atina'dan yağmalanmış, tiranöldürenler, Harmodios ile Aristogeiton'un heykellerini bulması güçlü bir simgesellik taşımaktadır; bunları geri gönderdi Ordusuyla birlikte, hem fâtih, hem kâşif olarak Persepolis'e doğru, Persia'nın yüreğine yöneldi. En güç işi, İ.Ö.330'da müthiş savunmalı dar ve dik bir geçit olan Persia'nın Kapıları'nı aşmak oldu; tıpkı Perslerin Thermopylai'de yaptıkları gibi, o da geçidin arkasından dolanan sarp bir yol buldu ve Persia'yı koruyan büyük gücü tamamıyla yok etti.

Persepolis'in hazineleri kolay abartılamayacak ka-

dar büyüktü; bir karınca ordusu gibi, katırların ve develerin sırtında dikkatle taşınıp götürüldü; bir süre sonra İskender'le askerleri sarayda çılgın bir tahribat yaptılar, çoğu yakıldı. İran müzelerinde hâlâ, o gecenin sofuca öfkesini ya da sefihçe küstahlığını anımsatan, kasten parçalanmış lüks eşyalar bulunmaktadır. Darios teslim olmadı. İskender onu kuzeye, Media'nın başkenti Ekbatana'ya doğru kovaladı, sonra da bugünkü Tahran'dan doğuya ilerledi. Fakat, Darios'u kendi akrabalarından Baktria satrapı rehine aldı. İskender geceli gündüzlü at binerek sonunda ona yetişti, fakat Darios'u saraylıları tarafından ölümcül bir biçimde yaralanmış buldu. Bunlardan bazıları direnmeye ve kaçmaya devam ettiyse de, son derece güç ve cesaret isteyen takip harekâtları sonunda birer birer avlandılar.

Birçokları öldü. Yalnız Persia'ya karşı savaşmak için orduya yazılan Yunanlılar, ganimetlerle birlikte vatanlarına göre gönderildi. Yeni takviye birlikleri geliyordu, ama yavaş geliyordu. İskender, bazı Pers göreneklerni benimsedi, yeni uyruklarına saygı gösterdi ve (İ.Ö.327'de) Roksan adında soylu bir Pers kadınıyla evlendi. Artık tutkusunun hedefi, bütün Orta Asya ile Hindistan'ın tümüydü. Gitgide küçülen ordusu ve o, sanki sonsuz bir fetih ve keşif yolculuğu içinde, bilinmeyen dünyada kendilerini tüketeceklerdi. Pencab'ı ele geçirmeye çalışırken, bizzat yönettiği Multan saldırısı sırasında İskender kötü yaralandı. Askerleri ona hep ayak uyduruyorlardı, sadece Hindistan'da İndus havzasıyla Ganj arasındaki çöllük arazide daha ilerlemeyi reddettiler; İndus deltasında ve Gedrosia'dan geri dönerlerken, çölde birçokları öldü. İskender bir sarhoş kavgasında yaşlı bir generali öldürdü, bir başkasını da hıyanet suçlamasıyla idam ettirdi. Ordusunu olanakların sınırlarına kadar sürmüştü, ama bu sınırlar şaşılacak kadar genişti.

İ.Ö.330 yılının sonlarında, İskender Afganistan'ın kuzey ucuna gelmişti; 327'de dağlar ve Amu Derya ovaları onun oldu, 326'da İndus'u geçti ve Babil'e döndü. Orada İ.Ö.323 yılında, anlaşılan, yorgunluk, humma ve aşırı içkiden öldü. Son tasarıları, şehirlerin karma hale getirilmesi, Yunanistan'la Persia'nın birleştirilmesi ve 1.000 gemilik bir donanmayla Sicilya'nın batısına sefer açılmasıydı. Öldüğünde 32 yaşındaydı. Parlak hızlı atılım ve cesur şiddet, onunla birlikte sona erdi; fakat bir kuşak boyunca hiçbir yerli halkın ayaklanmaması, onun düşmanlarına karşı gösterdiği acımasızlığın; eriştiği başarıların tarihte bir daha aşılamaması da, yalınlığının, öngörüsünün ve bıraktığı haliyle Asya'daki nesnel durumun birer işaretidir. Cebelitarık'tan bugünkü batı Çin'e değin, düşünsel olarak tek bir dünya, yüzyıllarca süren bir Yunan dünyası oluşmuştur.

Siyasal erkin fazla genişlemesi

Yunanistan'ın öylesine zorluklarla sağlanan siyasal birliği, hiç de güvenli değildi. İ.Ö.323'te Yunan şehirlerinin kurduğu bir bağlaşma, İskender'in eski paralı askerlerinden 8.000'ini de içeren bir orduyla açıktan açığa ayaklandı. Makedonyalılara komuta eden general Antipatros, o kışı Thessalia ile güney arasındaki anayolu denetleyen kıyı şehri Lamia'da kuşatılmış olarak geçirdi. Fakat İ.Ö.322'de orta Thessalia'daki Krannon'da kazandığı, kanlı ya da ezici olmayan bir zafer, Makedonya üstünlüğünü geri getirmeye yetti. Demosthenes kendini öldürdü; Atina'da demokrasi orta ve yukarı sınıflarla sınırlandırıldı ve şehre bir Makedon garnizonu yerleştirildi. Hyperides o yıl ölen Atinalılar için bir cenaze töreni söylevi verirken, İskender'in yüce efsanesini dolaylı olarak övdü. Yeraltı dünyasında, onları Troya'ya ve Persia'ya karşı döğüşmüş yarı-tanrıların ve kahramanların karşılayacağını söyledi.

Bu birkaç yılda, Yunanistan kendi siyasal erkinin çoğunu tüketmişti. Atina'da süregelen kavgalar, itirazlar ve incelişler arasında, büyük filozofların okulları, şehrin düşünsel dünyanın başkenti olmasını korudular. Fakat kendi dünyasının yayılımı, bu şehri cüceleştirmişti. Gelecek yüzyıl boyunca, doğuda Persia'nın gelecek hükümdarları olan Partlı göçebeler, Makedon eyaletlerinin en doğudakilerini ele geçirecek, fakat burada da yalıtık kalmış Makedonyalılar kuşaklar boyunca kendi krallıklarını sürdüreceklerdi. Çandragupta'nın yeni Hindistan krallığı, doğuda güney sınırlarını zorlayacak, 500 fil verince de yolu açılacaktı. Batıda Büyük İskender'in kayınbiraderi olan Molossisli Aleksandros, güney İtalya'ya yaptığı bir seferde ölmüştü bile; İ.Ö.307'de çocuk yaşta krallık tacı giyen Epiroslu Pyrrhos, Roma'ya karşı savaşacak ilk Yunanlı olacaktı. Yunan anavatanında, böyle bir dünyada başkalarıyla yarışacak kadar maddî kaynaklara sahip hiçbir şehir yoktu. Şimdi bütün dünya üstünde hak iddia eden ve Pers hazinelerinden yararlanan Makedonyalı generallerden herhangi biri, tek bir şehrin yapamayacağı çapta paralı asker kiralayabilirdi. Yunanlıların onlar için icat ettiği savaş kulelerini taşıyan filler, antlaşmalar ve kalıtçılıkla kraldan krala geçiyordu; Pyrrhos onları İtalya'ya da götürmüştü; Atina'nınsa filozofları vardı, ama filleri yoktu.

Aralarında anlaşmazlığa düşen Makedon generalleri, dünya çapında bir kargaşa yarattılar. Doğal iki komutan, İskender'in ölümünden sonra dünyaya gelen oğlunu elinde tutan Asya'daki Perdikkas'la Philippos'un sağ kalan son generali olan Antipatros'tu. Makedonya tacı, İskender'in yarım akıllı üvey kardeşiyle bebeğine ortaklaşa verildi. Diğer generaller yerel egemenlerdi: Mısır'da Ptolemaios, Phrygia'da Antigonos, Babil'de Seleukos ve Trakya'da Lysimakhos. İlk ezilen, İ.Ö.321'de Mısır'ı istilâya kalkıştığında kendi adamları tarafından öldürülen Perdikkas oldu, Antipatros da İ.Ö.319'da öldü. Antipatros'un oğlu Kassandros, İskender'in yarım akıllı üvey kardeşini, annesini, en sonunda da 13 yaşına gelebilecek kadar bahtlı olan oğlunu öldürdü; Kassandros'un kendi de İ.Ö.298'de öldü. Bu arada, Antigonos'la oğlu Demetrios Yunanistan'da büyük etkinlik gösterdiler; İ.Ö.307 ile 303 arasında erkleri en yüksek doruğuna vardı, ama ertesi yıl Antigonos Seleukos'la fillerine karşı giriştiği bir savaşta öldü. Demetrios iyi ya da kara bahtından ötürü, İ.Ö.285'e değin yaşadı; o tarihte Seleukos'a teslim olmak zorunda kaldı ve iki yıl içinde aşırı içkiden öldü.

İskender'in yatağında ölen tek doğrudan kalıtçısı, Ptolemaios'tu. Demetrios ihtiyar Antipatros'un bir kızıyla evlenmiş ve oğulları Antigonos Gonatas, çağı gelince yeni Makedonya'nın hükümdarı olmuştur. Ptolemaios da Antipatros'un kızlarından biriyle evlenmiş ve ondan doğan oğlu Yıldırım Ptolemaios, Seleukos'un erkinin en üst noktasında, İ.Ö.280'de bu yaşlı savaş beyini öldürmüştür. Fakat Yıldırım Ptolemaios hiçbir zaman Makedonya'da egemen olmamıştır; babası, onun annesini Mısır'dan sürmüş ve Mısır'ı bir piç oğluna, son Yunanlı ozanların koruyucusu olan Ptolemaios'a bırakmıştı. Yıldırım Ptolemaios çoğunlukla kuzeyde etkinlikler yapmıştı; Epiroslu Pyrrhos'un İtalya'yı istilâ etmek için fillerini yürüttüğü İ.Ö.279 yılında, Brennus komutasındaki Keltlerin Yunanistan'a yaptıkları büyük baskında öldü.

İSKENDER DÖNEMİ YAYILIMI

Hellenistik baroku, günümüz güney Ürdün'ündeki Nabataia krallığının eski başkenti Petra'da kumtaşından oyulmuş tapınak ve mezarlarda en alışılmadık (egzotik) biçimlerine erişti. Petra yüzyıllar boyunca geniş bir kervan ticaretinin merkeziydi. Hazine adıyla tanınan *(sağdaki)* yapı, 40 m.'den yüksek olup, istavroz plânlı geniş bir iç alanı da vardır. Burası, Nabataia krallarından birine anıtkabir diye hazırlanmış olabilir.

İskender'in seferleri İ.Ö. 334-323

İskender'in fetihlerini hiçbir Avrupalı yineleyememiştir. Julius Caesar ve Trajanus ona öykünmüşler, fakat eriştiği uzaklıklara yaklaşamamışlardır bile. İskender'in efsanesi Orta Çağlar boyunca sürmüş, daha sonra da sayısız boyama ve işleme tabloda resmedilmiştir. Fetihlerinin gerçek öyküsü, şövalyelikten çok vahşete dayanır. Bütün Küçük Asya'da serbestçe at oynatıp Yunan şehirlerine demokrasilerini geri vermesi için tek bir savaş kazanması (Granikos 334) yetmişti. Tyre'deki (Sur) inatçı savunmaya oranla, 333'te Pers ordusunun İssos'taki direnişinin üstesinden daha kolay gelinmiş, fakat Pers egemenliğinden nefret eden Mısır'da İskender iyi karşılanmıştı. Burada Ammon bilicisi, ona tanrı soyundan geldiğini açıklamıştır. Gaugamela'daki (331) büyük savaş, Akhamenia hanedanını sone erdirmişti. Persepolis yıkılmış, fakat şimdiki Afganistan'da yiğitçe bir direnişle karşılaşılmıştı. İskender'in fetihleri, Semerkand'ın (Marakanda) ötesine geçmiş ve Pencab'ı kapsamıştır. Ordusu da kendisini izlemeye razı olsaydı, İskender daha da ileriye gidecekti. 323'te Babil'deki ölümünün üzerinden kısa bir zaman geçtikten sonra, imparatorluğu biribirleriyle savaşan generallerinin arasında bölüşüldü.

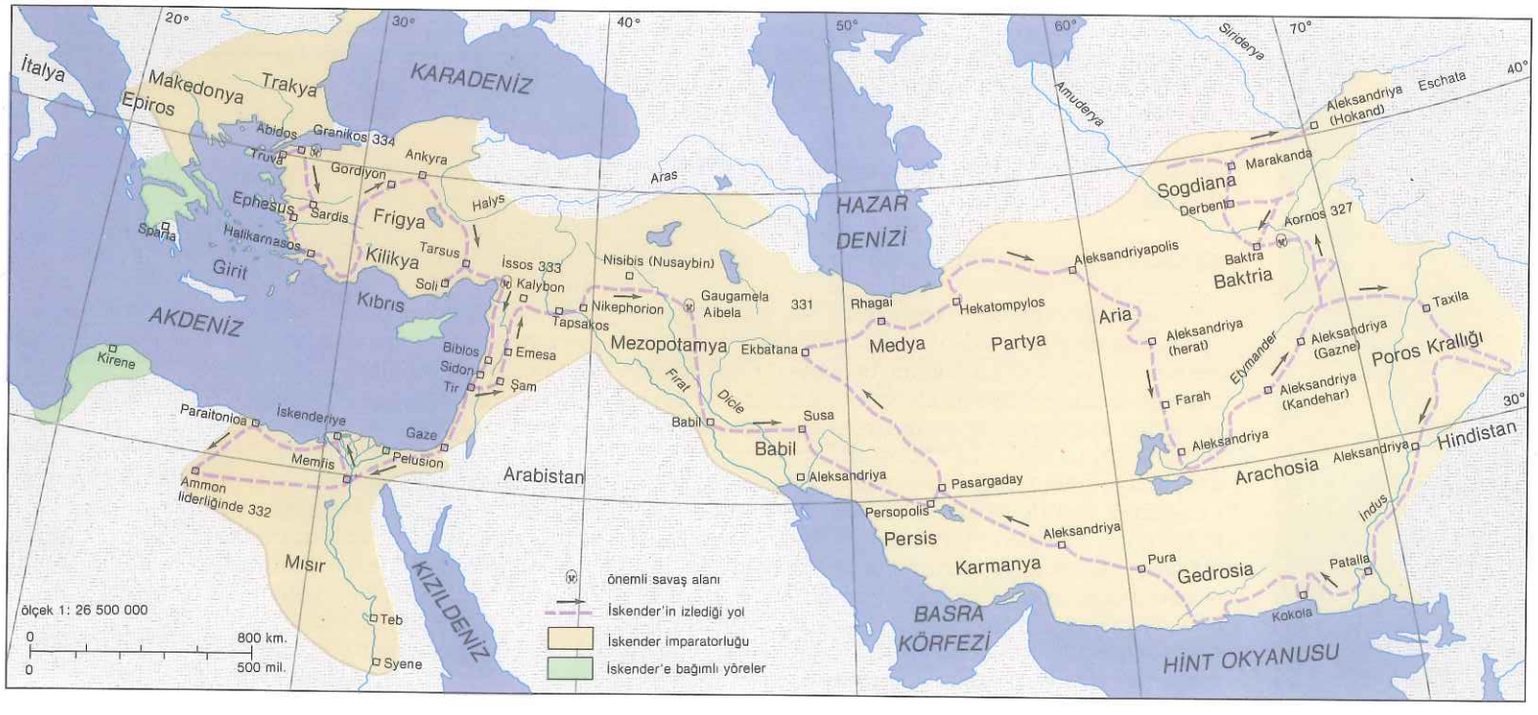
Persia fethinin sonuçları

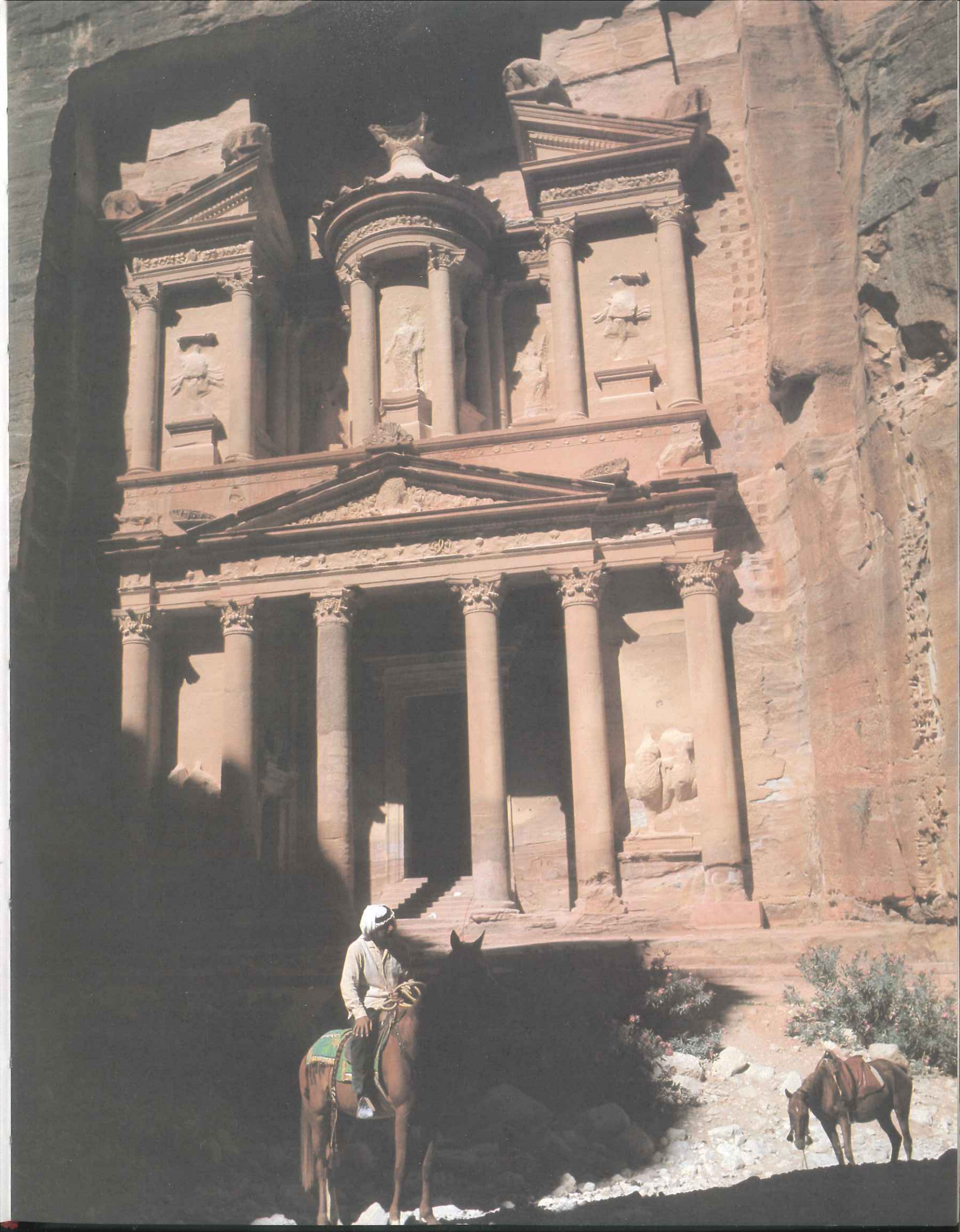
Birkaç kuşak içinde, dünyanın iktidar yapısı baştan aşağıya ve bir daha geri dönülemeyecek biçimde değişmiştir. İskender'in bir patlama gibi gelip geçmesinden sonra toz toprak dinince, yani onun ölümü elli yıl kadar gerilerde bırakıldığında, Yunanlılar artık ister istemez uzak halkların ve geleneklerin bilincine varmışlardı. Orta Asya'da ve Çin sınırlarında yaşayan göçebeler, kuzeyin ve batının el değmemiş halkları, Akdeniz merkezleriyle gittikçe sıklaşan temaslara girdiler. İ.Ö. 2. yüzyılda, tuhaf boyutlu bir İskenderiye tüccar gemisinin, Galler'in kuzeybatı köşesini dönerken Anglesey açıklarında battığını biliyoruz. Bu dönemde, İskenderiye'deki bilginler yeryüzünün büyüklüğünü hesaplamaya başlamışlardı bile.

Fakat Pers ülkesinin fethedilmesinin ekonomik sonuçları, felâketli olmuştur. Para ortaya çıkalı henüz çok geçmemişti ve hiç kimse, bu basit ve şık değişim aracının kendine özgü yasaları, neredeyse bağımsız bir yaşamı olduğunu bilmiyordu. Parayla herhangi bir zengin, diyelim İskender'in generallerinden biri ya da barbar bir ülkenin hükümdarı kendisine kocaman bir kiralık askerler ordusu tutabilirdi. İskender'in seferlerinden sonra, ortada büyük sayıda paralı asker kalmıştı. Taşa yazılmış dilekçelerden, Yunan adalarındaki çiftçilik örüntülerinin değiştiğini gösteren kanıtlar çıkarabiliyoruz. Eskiden tarım toprağı olan yerlerde, şimdi artık silâhlı koruyucuların çobanlık ettiği geniş hayvan sürüleri otlatılıyordu.

Para arzı müthiş artmıştı, çünkü geçmişte dolaşıma (tedavüle) girmeyen, yağmalanmış Pers hazinesinin tümü, İskender'in eski usül ve kralca kaygısız cömertliğinden ötürü herkese dağıtılmış ve Yunan dünyasını bir sel gibi basmıştı. Delos'taki kutsal yerin mülkiyeti altında bulunan belirli bir takım çiftliklerin kiralarından ve paralı asker ücretlerinin kayıtlarından biliyoruz ki, bu durumun sonucunda ortaya çıkan değerler enflasyonu, gerçekten pek keskin olmuştur. Aynı dönemdeki bir başka önemli gelişme de, bunalım zamanlarında devlete hazinelerinden ödünç vermeye hep istekli olan büyük ulusal tapınakların, şimdi halk için de ticaret bankası olarak işlev görmeye başlamasıdır. Arazi yatırım bankaları bile vardı. Enflasyon ve toplumsal huzursuzluk açısından bunalımın etkileri çok büyük oldu. Bazan iç savaş boyutlarına varan sınıf çatışması bütün Yunanistan'a yayıldı, fakat gelip çıkanlar hiçbir zaman demokratlar ya da belediye sosyalistleri değildi - bunlar zafer kazansalar bile, egemenlikleri uzun ömürlü olmuyordu. Kölelerin ayaklanması, âsiler için pek feci bitiyordu. Korsanlık yeniden başladı ve zaman geçtikçe, eskiden erişmediği ölçülerde bir âfet halini aldı.

Yine de, bütün bu altüst oluşların en yüksek noktasında, bilgi ve kurgu artışının doruğunda, Çin'le karadan ipek yolunun açıldığı ve İskenderiye gemilerinin Britanya ve Güneydoğu Asya kadar uzaklara gittikleri bir zamanda Delphoi'deki biliciye, dünyada yaşayan en mutlu insanın kim olduğu sorulunca, Peloponnesos'ta kıyıdan çok içerilerde olmayan küçük bir çiftlikteki, evinden pek ayrılmamış ve denizi hiç görmemiş, kimsenin tanımadığı bir çiftçinin adını vermişti. Bu yanıt, bir bakıma Epikurosçu felsefe, hatta Stoacılık açısından anlamlıdır: yeni çağda aklı başında kalmak ve mutlu olmak için, insanın kendi isteklerini ve endişelerini sınırlaması gerektiği artık anlaşılmıştı.

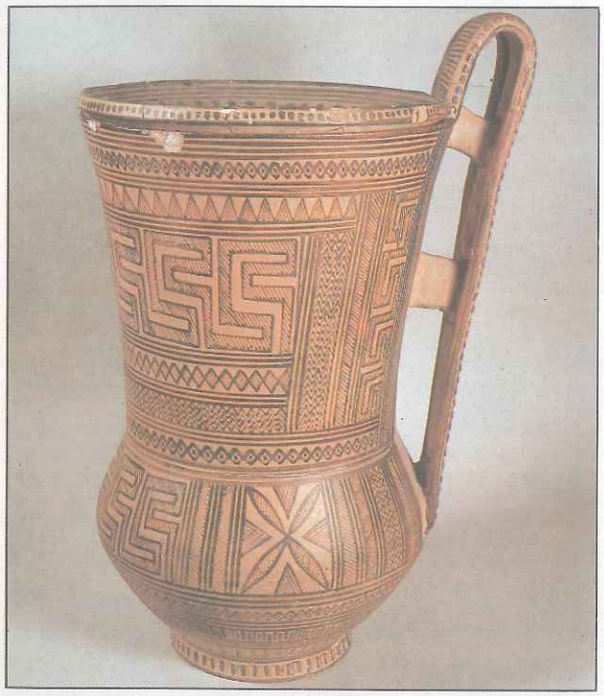

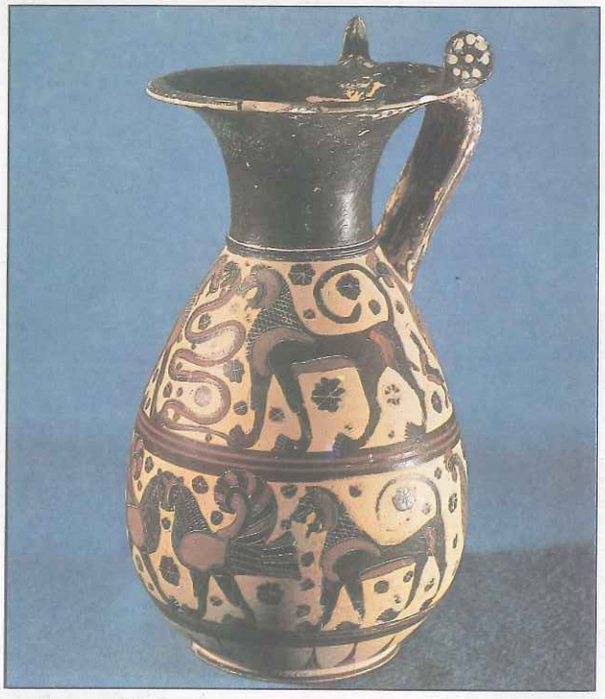

Vazoların üstüne yapılan resimlerin gelişmesi

Yunan vazolarının incelenmesinde başlıca ilgi odağı, şekillerinden çok, süslemeleri ve özellikle, üstlerine boyanan figürlerin, öteki sanatlardaki ilerlemelere koşut olarak ne gibi bir gelişme gösterdiğidir. En eski demir çağı vazolarında (10. ve 9. yüzyıllar) hâlâ soyut örüntüler vardır ve ancak tam geometrik biçemle birlikte (8. yüzyıl), çok stilize edilmiş bir biçimde figürler ortaya çıkmaya başlar. Yakın Doğu sanatları önemli bir süsleme öğesi olarak hayvan resimlerini getirmiş ve "kara-figür" tekniğini esinlemiştir -bu teknikte, figürler ayrıntılardan arındırılmış olarak çizilir ve biraz renk eklenir. En güzel vazolar Atina'da yapılmıştır; fakat Korinthos da bu alanda öncülük etmiş, ayrıca yerel okullar boy göstermiştir. İ.Ö. yaklaşık 530 yılında Atina kırmızı-figür tekniğini bulmuştur- burada figürler siyah bir zemin üstüne yerleştirilir ve içine ayrıntılar boyanır. Bu tekniğin yarattığı etki çok daha gerçekçidir. Beyaz zeminli vazolarda ise, Klâsik duvar resimlerinin ortaya çıkmasından esinlenen bir teknik serimlenir. 5. yüzyılın ikinci yarısında göçmen sanatçılar, 4. yüzyıl boyunca güçlü bir üretim yapan güney İtalya ve Sicilya'da önemli okullar başlatmışlardır. Bundan sonra, kırmızı-figür biçemi tükenmiş ve Hellenistik Yunanistan'da boyalı vazo resimlemesi az ve önemsiz olmuştur.

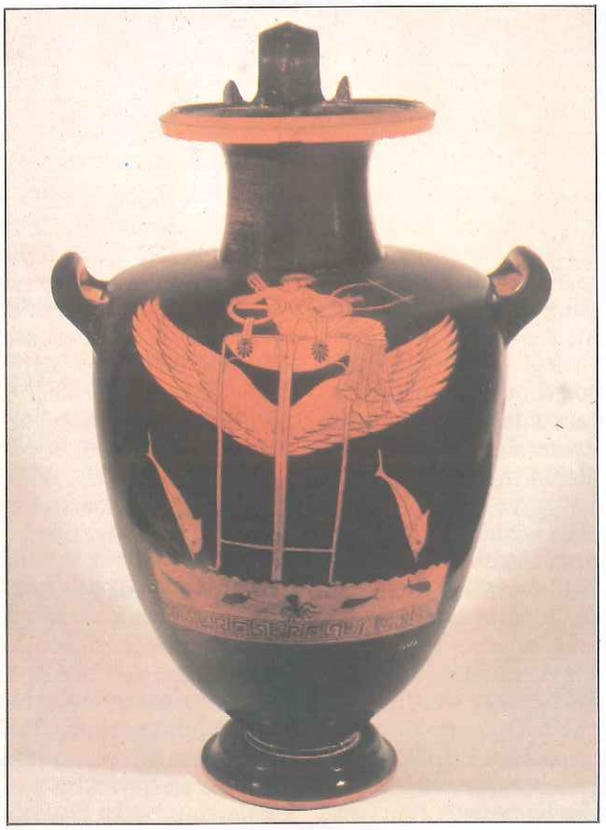
En solda, üstte Proto-geometrik (bu tasarım türünün öncüsü) bir vazo (10. yüzyıl), Mikenai geleneğinden esinlenmiş, tümüyle soyut örüntüler taşıyor.

En solda, ortada Zigzaglar, menderesler vb. ile bütün biçimsel geometrik süsleme öğelerini taşıyan bir (8. yüzyıl) Atina sürahisi.

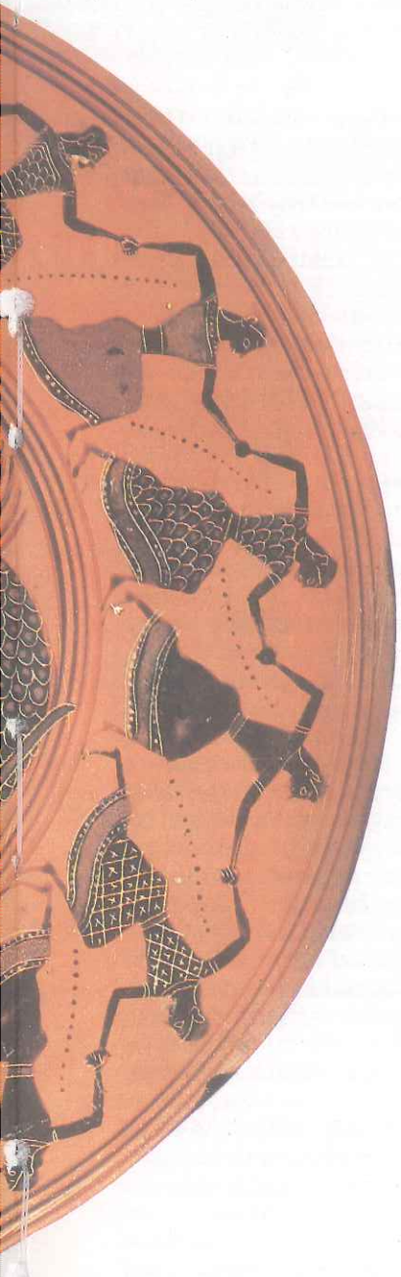
En solda, altta Doğu öykünmeciliği biçemiyle süslenmiş bir proto-Korinthos vazosu (7. yüzyıl), yeni oymalı kara-figür tekniğini gösteriyor. Hayvan resimleri için doğudan yeni örnekler gelmiştir; arslanlar ve alt sırada iki bedenli panter-kuşlar.

Solda, ortada İ.Ö. y. 550'den kalma, kara-figürlü bir Atina tası. Herakles'in başardığı işler, bu vazoların olağan konularıdır; burada deniz tanrısı Triton'la güreşiyor, dış çeperdeki resimlerse, deniz nympha'larının dansı.

En üstte, solda İ.Ö. y. 510'dan kalma, kara-figürlü bir Atina hydra'sı (su kupası), bir çeşmeden su alan üç kızı gösteriyor. Kara-figürlü resimlemelerin uylaşımı uyarınca, tenleri beyaz boyanmıştır.

En üstte, sağda İ.Ö. y. 550'den kalma bir Sparta kabı. Solda Atlas göğü omuzunda taşıyor. Prometheios bir sütuna bağlanmış, Zeus'un kartalı da her günkü cezalandırışıyla onun karaciğerini parçalıyor. Sparta'nın Yunan tarihindeki yalınlık imgesini, arkaik sanatının canlılığı ve hayal gücü yalanlamaktadır.

Yukarıda, solda Kırmızı-figürlü bir Atina hydra'sı (yukarıdakiyle karşılaştırınız: bunun iki kaldırma sapından başka, bir de tutup dökmek için sapı vardır), çağdaş dönemlerde Berlin Ressamı adıyla tanınan bir erken 5. yüzyıl ustası tarafından boyanmıştır. Tanrı Apollon, kanatlı bir üç ayaklı kazana binerek denizin üstünden uçuyor - böyle üç ayaklı kazanlar, onun Delphoi'deki tapınağını ve bilicilik yerini anıştırır.

Solda İ.Ö. y. 460'tan kalma bir Atina kabı. Beyaz zemin üstüne boyanmış, oturan Aphrodite'ye iki de Eros eşlik etmekte. Bu teknik daha serbest renk kullanımına izin verir.

Yukarıda İtalya'daki Paestum'da y. 350 İ.Ö. yılında Asteas tarafından resimlenmiş bir kalyks krater'i (şarap karıştırma çömleği). Genç bir Dionysos, maskeli ve içleri küçük yastıklarla beslenmiş giysili iki komedia oyuncusu ve (pencerelerde) kadın kılığına girmiş iki oyuncu, sahnedeki çıplak kız cambazın gösterisini izliyorlar.

Böyle olmakla birlikte, daha geniş bir ölçekte, yıkım süreci kaçınılabilecek gibi değildi. Gelecek şimdiden, en varlıklı ve en güçlü bir topluluk örgütleyen zengin çiftçilerin ve zengin tüccarların olmuştu. Bu gibi bir topluluk ya yayılacak ya da yok olacaktı; büyük bir imparatorluk oluşturacaktı.

Yeni imparatorluğun Yunanlı değil de Romalı olması önemsizdi; Çin ve belki bir de Hindistan dışındaki bütün uygar dünya, Helen yaşamından etkilenmiş ya da daha kesin bir deyişle, o yaşamı özümsemişti. Mısır'da Ptolemaios'lar ve Asya'daki büyük Yunanlı hanedanları, krallıklarına Yunancayı ve birçok Yunanlı yönetimini sokmuşlardı. Atina bir kültürel ziyaret merkezi olmuş, yazını da yalnızca başatlık kazanmakla kalmamış, aynı zamanda Yunancayla olduğu kadar Latinceyle de saflığa ve dil gücüne örnek kabul edilmiştir.

İskenderiye bilginliği

Bunu gerçekleştiren önemli yollardan biri, İskenderiyeli bilginlerin klâsikler üstündeki açımlamalarının, bilginlik ve eleştiri yapıtlarının gelişmesiydi. Atina ancak İ.Ö. 4. yüzyılın sonlarında, üç büyük 5. yüzyıl tragedya yazarının resmî metinlerini toplayıp devlet arşivine koymuştu. 3. yüzyılda İskenderiye'de Ptolemaios'lar Yunan edebiyatının pek geniş ve çoğu kesimlerinde muhtemelen eksiksiz bir kütüphanesini kurmuşlar ve onun içinde, bir tapınağın rahipleri gibi çalışacak, bir ozanlar ve bilginler topluluğu oluşturmuşlardı. 5. yüzyıl sonlarından beri, antik metin eleştirileri ve kuramsal yazılar vardı; Platon'la Aristoteles dünyada (en azından genelliğiyle) yepyeni bir düşünsel ve betiksel (kitabî) ciddiyet havası ile hiç de geçici olmayan bir bilginlik tutumu yaratmışlardır - nasıl ki, İskenderiye kütüphanesi de, Aristoteles'in kendi kütüphanesi gibi bireysel ya da rastlantısal bir toplama değil, tam ve kataloğu çıkartılmış ve kütüphane olması bakımından yeniydi.

Bu dönemde yazınsal bilginliğin varedilmesinin nedeni, Pfeiffer'in parlak bir biçimde kanıtladığı üzere, tıpkı İtalyan Rönesansı'nda yeniden canlandırılmalarında olduğu gibi, ozanların gereksinmeleriydi; ama üç dört kuşak içinde, bu çabalar, daha ileriki kalıcı katkılar ve heyecan verici ödevlerin yerine getirilmesi evresini aşarak, daha tozlu bir hal almış, bir bilginlikler bilginliğine, bir toplamalar toplamasına dönüşmüştür. Romalılar, iyi ve kötü yanlarıyla İskenderiye bilginliğine ve İskenderiye şiirine karşı huşû duymuşlardır. Şiirler zayıf, bilgiççe, bazan da dehşet imâlarla doluydu, ama aynı zamanda tutkulu ve acıalaylıydı. Tazelik ve özgürlük sağlamak için, çoğu kez az bilinen ya da uzak yörelerin mitolojilerini kendilerine konu alırlardı. Son ürün türlerinden biri de, nesirle yazdıkları romanslar olmuştu: kaderlerini yaşamaya yazgılı âşıkların acıklı ve zarif bir biçimde anlatılan macera öyküleri.

Helenistik barok

Aynı krallık koruması, tıpkı edebiyat gibi, Roma döneminin içerilerine dek uzanan bir mimarlığın ortaya çıkmasına da yol açmıştır; bu mimarlık İskenderiye kütüphanesinin etkinlikleri gibi, geleneksel biçimleri yeniden ele almak ve onları yeniden birleştirmekte etkileyici bir yeniliği bir yerde aşırı bir görkemle, bir başka yerdeyse -Minosluların bile pek erişemeyecekleri- lükslükte bir özel zevkle birleştirmişlerdir. Mimarlığın edebiyatla birleştiği bir nokta daha vardır: bu görkemli ve ağır biçemin yengisi, bir yeni-klâsik tepkisi yaratmış, ayakta kalan Roma yapılarının bazılarında ve hatta uzaklardaki güzel tapınakların yerlerinden sökülüp daha lüks ve kalabalık şehir ortamlarına taşınmalarından görüldüğü üzere, 5. ya da 4. yüzyıllardaki yalın, saf biçimlerden yana bir yeğleme ortaya koymuştur; nasıl ki, Augustus çağı ozanları da, saf ve basit biçim örnekleri bulmak için İskenderiyelilerin öncesine gitmişlerdi - fakat her iki alanda da, her iki biçem yanyana varolmaya devam etmiştir.

Yunan barokunun tam çiçeklenişi, bizim için en iyi şekilde, estetik çekiciliklerinin neler olarak düşünüldüğünü bir hayli ortaya çıkaran fantastik bir anlatıyla Pompeii'nin duvar resimlerinde saklanmıştır. Bu resimler, en çekici yapıların her zaman en büyükleri olmadığı hakkındaki normal içgüdümüzü doğruluyorlar. Sütunlarla çevrelenmiş bir kutsal ağaç freski vardır: kozalaklı bir çam, belki de bir tapınak duvarının

İpek ve baharat yolları
Roma, Dünyanın insan yaşayan heryerini yönetimi altına aldığı savındaydı, fakat onun egemenlik alanı dışında uçsuz bucaksız alanların bulunduğu da sır değildi. İ.S.ki ilk yüzyıllarda,tüccar gemileri Mısır'la Hindistan arasında gidip geliyorlardı. Karabiber güneybatı Hindistan'dan getiriliyor, tarçın Somali kıyısından ithal ediliyordu - oysa çok daha uzaklardan, Endonezya'dan (katamaran gibi) dirsekli futalarla Madagaskar'a, oradan da Afrika kıyıları boyunca yukarılara taşınmaktaydı. Karadansa, kervanlar Çin'den orta Asya geçitlerini aşarak Yunan-Roma dünyasına ipek getiriyorlardı. İ.S. 2. yüzyılda Ptolemaios'un (Batlamyus) yaptığı dünya haritası Doğu Afrika'yı, Hindistan'ı, Seylân'ı ve Malaya'yı göstermektedir. Muson rüzgârlarının yelkenlileri Aden boğazından okyanusu aşırtıp Hindistan'a götürebildiğini keşfeden kişi, pekalâ bir İskenderiyeli olabilir.

kapısı olan taş örgülerin arasında büyüyüp çıkmış gibidir. Önplânda küçük sunaklarla dost bakışlı bir heykel bulunmaktadır, geri plânda ise sütunlu yapılar belli belirsiz gösterilmiştir. Bu, neredeyse bir 18. yüzyıl çizimi, adeta bir *Chinoiserie* (Çinişi-şinovazeri) parçası olabilirdi. Öyle bir hafiflikle yapılmıştır ki, sanki anıtları ve örenleri canlandırabilecek anlık bir niteliği vardır. Görünüş biçimsellikten uzaktır; duruşunda alaycı ve acılı bir yan da farkedilmektedir; bu, görkemli bir dinsel tören değil, Güney İtalya'daki Yunanlıların genelde mutlu geçen uzun çöküşleri içinde gündelik bir din eylemidir.

Gelişkin Helenistik mimarlığının en yadırgatıcı (egzotik görünüşlü) kalıntıları, bugünün Güney Ürdün'ündeki Petra'da bulunan tapınak ve mezarlardır. Petra baharat ticareti yapan kervan yolları üstünde önemli bir noktaydı; çölde yalıtık, ama Filistin kıyısıyla sürekli temas halinde bir vahaydı. Burası, Roma imparatorluğunun ilk devirlerinde Propertius'un "bol kokulu Arap çobanları" dediği kişilerin yurduydu. İnşaat mühendisliği görkemi açısından, Miletos'ta güney çarşısının anıtsal girişi, günümüze kalan en güzel yapıt sayılabilir - bugün hemen hemen hiç bozulmadan durmaktadır, ama Berlin'deki bir müzeye taşınmakla iğdiş edilmiş gibidir. En lüks yapılar ise, hamamlar ve saraylar, örneğin Herodes'in Massada'daki sarayıdır. Her yerde yeni icatlar sergileyen ayrıntılar görülmektedir. Amu-Derya üstündeki Ay Hanım'da, İskender'in ölümünden hemen sonra yapılan, herhangi bir yük taşıyamayacak kadar ince oyulmuş Korinthos biçemli sütun başlıkları yerlerinde dururlarken, sütunların kendilerinin gözle farkedilmeyen uzantılarına dayanarak onların biraz üstünde asılı gibi duran taş kirişlerle, sanki havanın yukarılarında yüzüyorlarmışcasına görünüyor olmalıydılar; tiyatroların ve çeşmelerin, yüzeylerinde ışık gölge karşıtlığı olması için düşünerek yapılmış, ağır oymalarla süslü cepheleri vardı; Olympia'da Rodos'un renkli mermerleri kullanılmıştı.

Öylesine çok sayıda yapı kitlesini yıkan zaman, parçaları ayırmıştır ve bunların ayrıntıları, bizim için çoğu kez, görkemli tüm tasarımların olabileceğinden daha çekicidir. Suriye'deki (şimdi Ürdün'de) Ceraş'ın (eski Gerasa) İ.S. 2. yüzyıldan kalma büyük yapılarında taş bir iskeletin kıvrımı ya da bir su oluğunun üstündeki ince yunus süslemeleri, hâlâ o zaman bile, bizim bugün de paylaştığımız Yunan değerlerini yansıtabilmekteydi. William Blake'in dostu ve çizim öğretmeni William Pars, Anadolu'nun hemen içlerindeki Milâs'ta (Mylasa) hâlâ yerli yerinde duran çok daha eski bir mezarın resmini yapmıştır - bu yapı, bizim için de, onu kuranlar için olduğu kadar dolaysız bir anlam taşımaktadır. Atina'da 4. yüzyılda yapılan Lysikrates anıtı, tüy ya da kaymak görünüşlü çatı süsleriyle daha o zamandan hayli barok nitelikliydi; fakat bu anıt da, Milas'taki mezar da, gelişkin biçemi tanımlayan, zengin ve başdöndürücü buluşçuluk, yüzeylerin işkence edilmişcesine yoğrulması ve şeylerin içinin dışına çıkarılması için fazla erkendir. Aradaki fark, para ve kölelerden ileri gelmektedir. Mimariyi bireysel müşterileri yaratamaz, fakat siparişi verenin şu ya da bu tür olmasının baskısından derinliğine etkilendiğine hiç kuşku yoktur.

Yunan barok biçemi İskenderiye'de oluşturulmuştu. Bu tarzı başlatanların, Mısır'daki çok daha eski bir dönemden kalma anıtsal yapıların gayet bilincinde oldukları kesindir; ancak, oldukça erken görünen en ilginç barok yapıların bazılarının tarihlenmesi güç olduğu için, etki ve tepkilerin ayrıntıları karanlıkta kalıyor. Durumu daha da karmaşıklaştıran bir olgu, günümüze gelen örneklerin İskenderiye'nin kendisinde değil, onun etkisi altında olduğu bilinen daha küçük şehirlerde, Petra'da ve Kyrene'nin 50 km. batısında olan Cyrenaica'da Ptolemais'deki Palazzo delle Colonne gibi yapılarda bulunmasıdır. Bu örneklerin her ikisinde de tarihler kesin değildir, ama İskenderiye etkisinin güçlü canlılığı her türlü şüphenin ötesindedir. Bu biçim hızla uluslararası hale gelmiştir; fakat çeşitlilik ve cüretli anlatım, barokun temel öğeleri olduğu için, özellikle Roma imparatorluğu sırasındaki uyarlama ve çapraz-baskıları ayırmak olanaksızdır. En şirin Yunan barok yapılarından biri, İtalya'da Praeneste'deki bir Fortuna (talih) tapınağıydı; öte yandan, daha İ.Ö. 2. yüzyılda devâsa boyutlardaki yeni barok Zeus tapınağını yapması için, Atina şehri Romalı bir mimar tutmuştu. Başka yerlerde, durum daha da karmaşıktı. Artık, bir Yunan dünyası yoktu, sadece bir dünya vardı.

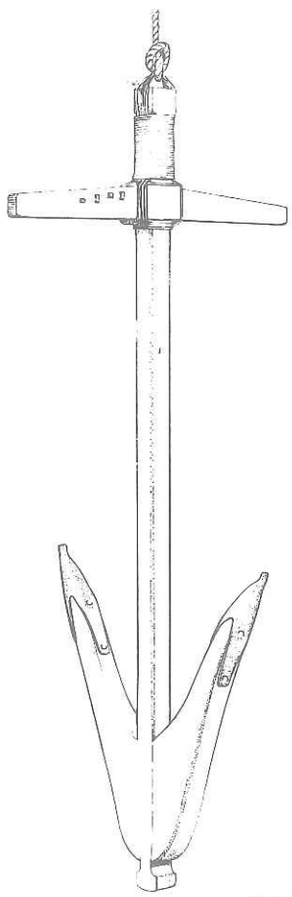
Bu dünyada zafer çok büyük kuvvetlerindi. Artık yalnızca bağımsız şehirler değil, hanedan devletlerinin küçükleri de ortadan kalkmaya yazgılıydı. İ.Ö. 3. yüzyılda yeni krallıklar sınırlarını imparatorluk boyutlarında değiştirdiler. Lysimakhos'un krallığı Trakya yutuldu. Anadolu'da yeni Pergamon (Bergama) krallığı doğdu. Pergamon tıpkı İskenderiye gibi zengin güçlü ve güzel sanatlarda bile etkiliydi. Roma döneminden birkaç duvar resmi kalmamış olsaydı, hakkında pek bir şey bilmeyeceğimiz bahçecilik, zevk bahçeleri düzenleme sanatı Pergamon'da gelişmişti. Parşömen adı da, Latince aracılığıyla Pergamon'dan gelmektedir. Pergamon'daki Zeus sunağının 2. yüzyıl barok süsleme heykelleri, iri iri, birbirine geçmiş biçimleri, üstün güçleri, parlayan yüzey dokularıyla, klâsik bir zevk açısından ne denli iç bulandırıcı olurlarsa olsunlar, Yunan sanatının tarihine yeni bir boyut ve hemen hemen neredeyse yeni bir yön eklemek-

Sicilya'nın Centuripe'sinden gelen bu zarif, ama biraz fazla özentiyle biçimlendirilmiş kapta, renk ve süslemenin sıcaklığı ve çekiciliği kendi içlerinde amaçlar olmuş. Yunanlıların beğenisi, İ.Ö. 6'ncı yüzyıldan beri çok yumuşamıştır.

Aşağıda İ.S. 2. yüzyılda kuzey Galler'deki Anglesey açıklarında batmış bir İskenderiye tüccar gemisinin kalıntıları arasından çıkarılan bir çıpa. Daha İ.Ö. 300'den önce Massilialı Pytheas, Cebelitarık boğazının ötesindeki kalay kaynaklarından biri olan Britanya'nın çevresini denizden dolaşmıştı.

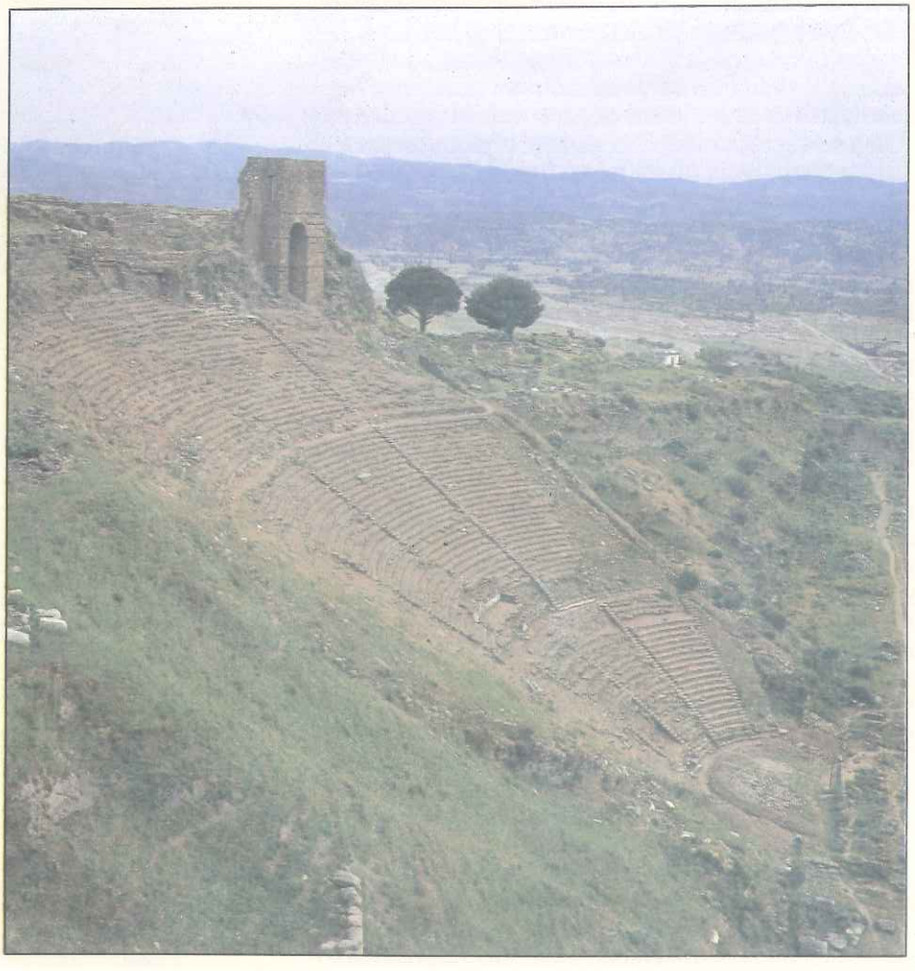
Pergamon (Bergama)

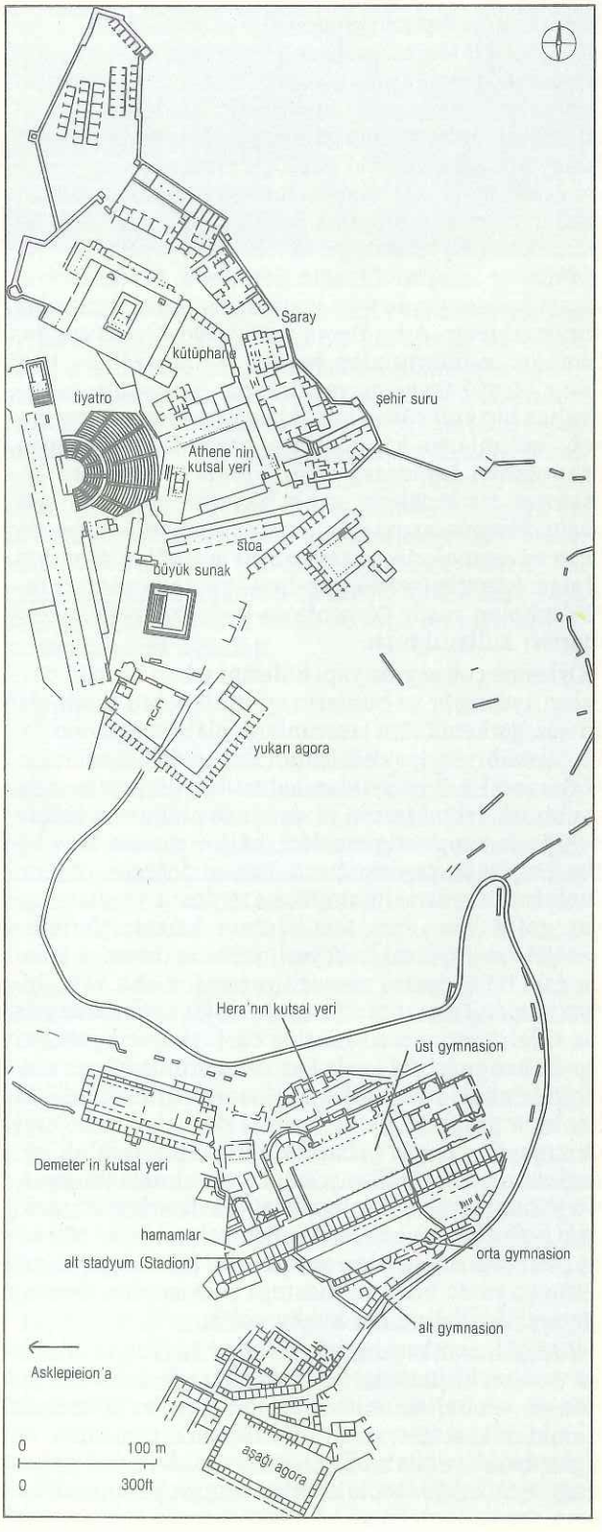

İ.Ö.282'den 133'e değin, Attalis hanedanının yönetimi altında, Bergama zengin ve korkutucu bir imparatorluktu. Papirusa almaşık olarak geliştirilen parşömen'e adını vermişti; kütüphanesi, yalnızca İskenderiye'ninkinden sonra geliyordu; yeni ve alımlı bir barok yontu okulu yaratmıştı; Keltleri yenmiş ve onların Galatia'da yerleşip kalmalarını sağlamıştı; Makedonialıları kendisinden uzakta tutmuş, Romalılarla iyi geçinmişti; bahçe düzenleme sanatını başlatmıştı. İ.Ö.400 yılında özel bir kuruluş olan Asklepios tapınağı, Hadrianus çağında bir "dünya harikası" haline gelmiştir.

Bergama'nın büyük sunağının kabartma yontularından günümüze kalanlarının *(sağda)* hemen hemen hepsi Berlin'dedir. Bunlar büyük ölçekli, ağır ve belirgin kaslı ve parlaktır. Buradaki heykel grubu, gözalıcı görkemi ve çekici ayrıntılarıyla, İ.Ö. 2'nci yüzyıldan günümüze kalan en büyük anıtı oluşturur. Bergama, dik dağ yamaçlarının üstündeki teraslar, ince bir mimarlıkla boş bırakılan alanlar arasında karşıtlık gözetilerek uyumlu bir tasarıma göre kurulmuştu. Toplumsal yapıların çoğu gibi, *(aşağıdaki)* tiyatro da, 2. yüzyılın başlarında II. Eumenes tarafından yaptırılmıştır.

tedir. Helenistik krallarında, ne *brio*'nun (ateş, coşku) eksikliği vardı, ne de teknik becerinin.

Komutanlar ve paralı askerler

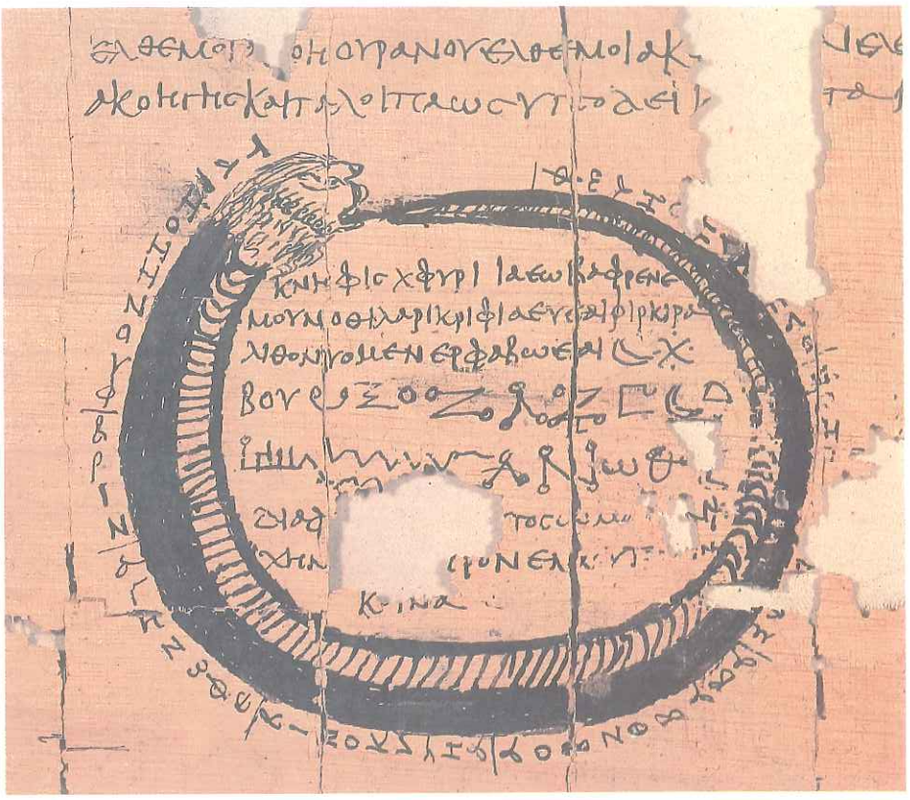
Yavaş yavaş açılıp kendini ortaya koyan donuklaşma süreci, İskender'den sonraki koşulların doğrudan bir sonucu ya da onların daha ileri bir gelişmesiydi; fâkat işleyişi, ancak o dönemde yeni olarak serbest kalmış olan kuvvetlerin uzun baskıları altında olmuştur. Örneğin, paralı askerler 3. yüzyıla değin bütün büyük devletlerin eşit olarak kullanabilecekleri, düzenli, iyi-örgütlü bir kaynak haline gelmemiştir. Önceleri, bütün güçlerini birden bir kraldan ötekine aktaran ordu komutanlarının ihanet ve kıskançlıkları, o dünyada ne kadar denge var idiyse, onu da ciddi olarak bozuyordu. Bu bağımsız küçük komutanlar, sonunda başarısızlığa uğradılar ve ortadan kaldırıldılar. 3. yüzyılda yeni kralların elindeki Yunan ordularının rolü, kolonilerle ilgiliydi; Mısır'da Anadolu'da ve Mezopotamya'daki yeni ülkelerde belli birtakım toprakları [tımar gibi] askerî yerleşimlerdi; hatta Yunanlılara verilen toprak kullanım haklarının babadan oğula hükümdar tarafından yenilenmesi bile gerekebiliyordu.

Elbette, Girit dağlarından gelme okçular ya da palalı Trakyalılar gibi, başka tam-zamanlı profesyonel asker birlikleri de vardı. Bunlardan yararlanılması, Roma ordusunda da devam etmiştir. Makedonyalılar, barbar paralı asker kullanmayı kötü bir şey görmemişlerdi. Toprak kullanım haklarına sahip yedek ordunun askerleri arasında önemli bir ayrım da vardı; bunların hepsi yurttaş değildi, çünkü yurttaşlık hakları, sadece askerî yerleşim merkezleri bir hükümdar buyruğuyla resmen şehir olarak kabul edilenlere tanınmıştı. Bu döneme gelindiğinde, Yunanistan'daki her şehir, hükümdarların cömertliğine Asya'daki en yeni yerleşim kadar bel bağlamak zorundaydı. Pergamon krallarının Atina'daki yapıları ve Atina devletinin çıkardığı sayısız şükran kararnamesi, bu durumu dramatik bir biçimde örneklendirir.

Beğeni değişiklikleri

Bireysel yurttaşlar, talih tekerleğinin üstüne bir kere olsun binmeye özenebilirlerdi. Theokritos'un bir şiirindeki adamakıllı yoksul bir balıkçı, altın bir balığın rüyasını görür, ama onun hiçbir zaman zengin olmayacağını da herkes bilir. Bir köylü, tarlasına gömülmüş bir defineyi kazıp çıkarabilir ya da dalgalar bir hazine sandığını kıyıya atabilir; tiyatro seyircileri böyle rastlantılardan pek hoşlanırlardı. Fakat çoğu insanlar, bahtlarında müthiş değişmeler aramadan yaşam sürdürürdü. Bir orta sınıf vardı. Beğenisi genellikle usandırıcı ve çirkindi, ama bazan da hoş şeyleri tutardı. Sicilya'daki Centuripe'de ve İskenderiye'de fazla özentili biçimler verilmiş ve süslü boyalara bulanmış vazolar yapılmaya başlandı. Özellikle göze batan pembemsi bir mor ya da *magenta* moda oldu; vazolarda kullanılması, çoğucası feci bir etki yaratıyordu. Daha sonra, 2. yüzyıl sonlarından İsa'nın zamanına değin, Sicilya'da veya güney İtalya'da bu renk, her evde kullanılan lâmba yağının içinde saklandığı, pişirilmiş topraktan şişeli küçük heykelciklere sürülür oldu. Bu figürlerin kimileri pek şirindir, çoğu da bir çeşit gülmece duygusu taşır.

Başyapıtlar toplumsal tarih hakkında genellikle az bilgi verirler, ama bunlara da bakılmaya değer, Yunan vazo ressamlığının son başyapıtları, 4. yüzyıl sonlarında yapılmış, son ustaları da muhtemelen Lipari Ressamı olmuştur; resimlediği vazolar yalnızca kendi uzak adasıyla etrafındaki kıyılarda bulunmuş, hiçbiri Napoli'den daha uzağa gitmemiştir. Onun çizimlerinde kadınlar rahatça, sere serpe otururlar, hatları keskin ve serbestir. Lipari Ressamı şirin bir açık maviyle fildişi bir beyazı sever, gerçekçi ten renkleri kullanır. Geleneksel siyah zeminle yarattığı karşıtlık, güzel ve tazedir; kadınların kendilerinin de soğuk durmaya çalıştıkları görülür. Aynı burjuva lüks düşkünlüğünü sergileyen Centuripe'nin *magenta* renkli vazoları ve Kahire müzesindeki bazı mezar anıtları, bunlardan çok daha sıcak ve daha fantastiktir, ama daha az incedir.

Bu hieratik (yazısal), ama yine de yeterince gerçekçi imgeli yılan, Yunanlıların yitik dünyasından günümüze kalan papirus üstüne yazılmış bir büyü metninden bir tasvirdir.

Dünyada ince güzellik kalmamış değildir. Bu dönem, minyatürlü yazmalar çağıydı. Elimizde erken örnekler vardır, fakat birçok kopya aracılığıyla bunların hem varlığını hem de niteliğini izleyebiliyoruz. Dikkatle resimlenmiş tıp ve cerrahlık metinleri, herbir türün gerçekçi, renkli resimlerle gösterildiği yılanlar hakkında bir şiir, hatta satır aralarında eylemlerin çizgi romanlar gibi resimlendirildiği bütün bütün destanlar olduğunu bilmekteyiz. Bu çizimlerin bazıları herhalde pek güzeldi, yaygınlıkla tutuldukları ise kesindir. Bunlar, dizelerin dilinin artık anlaşılmadığı yerlere kadar gitmişlerdir. Şimdi Pakistan'da bulunan Gandhara'da bir erken dönem Budhist heykeltraş, bir Homeros-sonrası destandan Troya'nın düşüşündeki tahta-atı gösteren bir sahneyi taşa oyarak kopya etmiş ve bunu Budha'nın bir mucizesi diye kullanmıştır. Tibet'te bulunan Yunan-sonrası işçiliğin en güzel örneklerinden gümüş bir kabın üstünde, Euripides'in bir yapıtı için yapılmış bir resim olarak yaşamına başlayan bir sahne vardır.

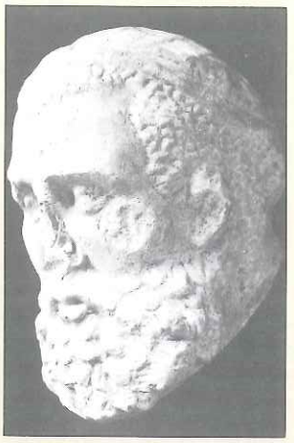
Dünyanın başka yerlerinde de, Yunanlılar kendilerini yerli yaşama çeşitli derecelerde uyarlamışlardı. Örneğin, Buddha'ya adak sunan bir Yunanlı tasvirini biliyoruz. Hint kralı Aşoka'nın Budhist yaşam kurallarını birileri yetkin bir felsefe Yunancasına çevirmiş ve bu çevirinin birden fazla nüshası bulunmuştur. Baktria'nın başkenti Baktra'nın (Belh) koruyucu tanrısı, pelerini kunduz derilerinden oluşan, Amu-Derya'nın büyük su tanrıçası Anahita'ydı. Anahita'-

Ay Hanım

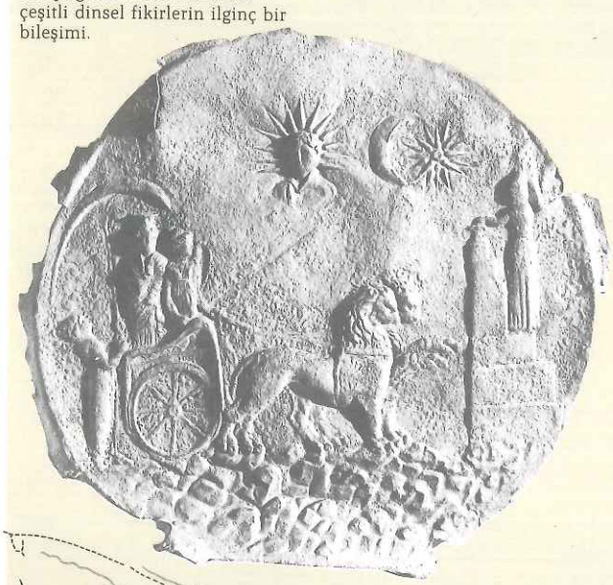
Tapınakta bulunan *(aşağıdaki)* gümüş disk, Doğu tanrıçası Kybele'yi (Kubaba, Sibel) tümüyle Hellenize olmuş bir biçimde gösteriyor; ayrıca bir ateş-sunağının önünde Doğulu bir rahip, gökte de bir tanrı var - çeşitli dinsel fikirlerin ilginç bir bileşimi.

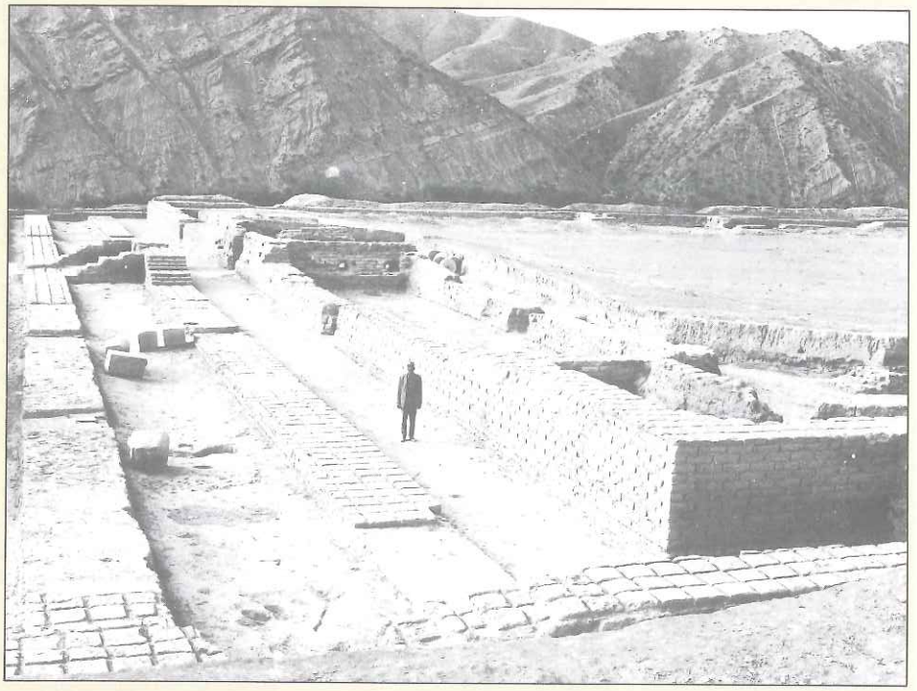
Belki bir zamanlar o da İskenderiye adını taşıyan Ay Hanım, Rus-Afgan sınırında, Çin'den de çok uzak olmayan bir noktada, yalıtılmış kalmış bir Yunan şehridir. Vaktiyle bir sütun koruluğu gibi duran Hellenistik sarayı, muhtemelen eski bir Pers sarayının üstüne kurulmuştur. Ay Hanım'da lapis lazuli madenlerinden gelen ve yüksek geçitler aşarak Hindistan'a akan Kokça ırmağı, Amuderya (Oksus) ile birleşir. Bu, Afganistan'da kazısı yapılmış yegâne katıksız Yunan şehridir. Bir Afgan kralı tarafından bir atış gezisi sırasında rastlantıyla bulunmuştur. Şehrin savunma düzeneği çok iyidir, bir gymnasion'u, bir tapınağı ve Yunanca yazıtları vardır. İskender'in kendisi hiçbir zaman bu kadar kuzeydoğuya çıkmamıştır, fakat şehir onun imzasını taşımaktadır.

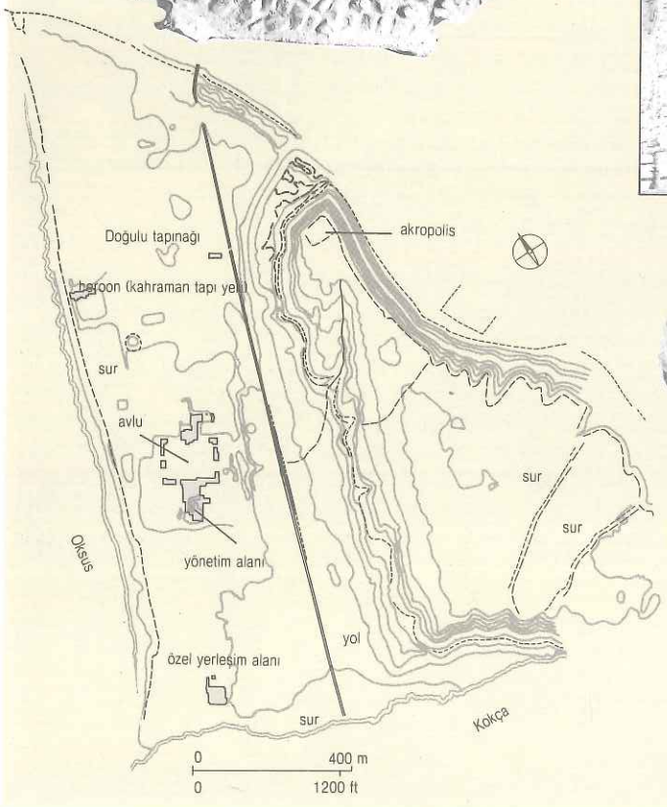

Solda Bu güzel, yaşlı adam kafası bir *Herm*'den, yani uzun bir başlı taş blokundan alınmıştır. Bu blokta portreli bir baş ve bir görevlinin vücudunun harmaniyeli üst kısmı yontulmuş; ama 5. yüzyıl Atina'sındaki bir ata tanrı heykelinde yapılacağı gibi, üreme organları gösterilmemiştir. Heykel, Ay Hanım'ın kurucusunun kahraman tapınağının dış odasında bulunmuştur.

Aşağıda Ay Hanım'daki *palaistra*.

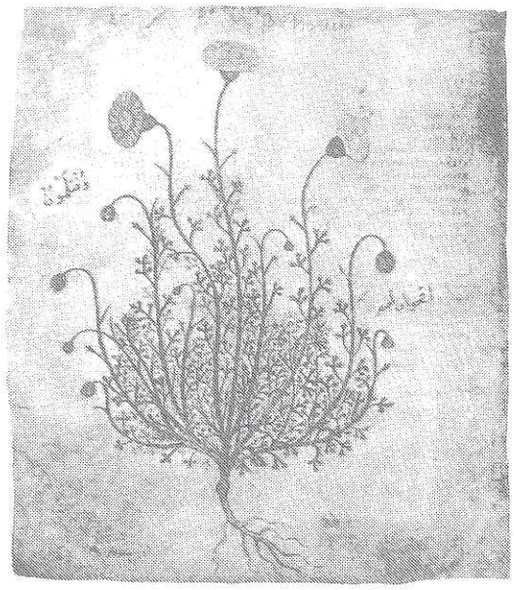

Tapınaktan çıkan bu büyük ayak parçası, bir hükümdar dinsel tapısı olduğunu düşündürüyor. Bu yontunun tamamı da sarayın debdebesine uygun idiyse, pek görkemli bir şey olmuş olmalı.

Sağda Bir Roma imparatorunun kızı için hazırlanmış güzel bir kitaptan bir sayfa. Eski Yunan çiçek ressamlığının en yüksek noktasını temsil eden bu kitap, Dioskorides'in *De Materia Medica*'sıdır. 16. yüzyılda Augier de Bousbecque tarafından İstanbul'da bulunup Avrupa'ya getirilmiştir [Türk Mektupları'nın yazarı olan Avusturya sefiri].

Eylem halinde minyatür bir savaş fili yontusu.

ya, karışmış bir kültte Artemis diye tapılıyordu. Kurumları, hatta dilleri de yitip gittikten sonra bile, Yunanlı kimlik duygusu sürmüştür.

Günümüze ne kalmışsa, hepsini tutkun antika meraklılarının bilgince canlandırışlarına ya da onları faydalı veya süs olarak yararlı bulan yeni zenginlerin korumasına borçluyuz. Bugüne kadar gelebilmiş eski kitapların maddî olarak en güzeli, imparatorluğun gerilemesi dönemindeki bir Roma İmparatoru'nun kızı olan Flavia Anicia için hazırlanan bir bitki çizimleri koleksiyonunu içermektedir. Bu yazmayı, 16. yüzyılda bir Kutsal Roma İmparatorluğu elçisi İstanbul'da satın almıştır, halen Viyana'dadır. (Avrupa'ya leylağı, lâleyi ve çiçekli atkestanesini de aynı bilgin-gezgin [Busbecq] getirmiştir.) İ.S. 1. yüzyılda Roma ordusunda görevli bir Yunanlı hakim olan Dioskorides'in *De Materia Medica*'sının bir bölümünü oluşturan bu kitabın resimleri, doğrudan doğruya yaşamdan alınmışa benzemektedir. Bunlar ya da bunlara benzeyen botanik çizimleri, Orta Çağlarda tekrar tekrar kopya edilmiş, gitgide biçimselleştirilmiş, gittikçe tanınmaz hale getirilmişlerdir. Fakat Viyana'daki Dioskorides yazması, uzun ve zengin bir geleneğin son noktasıdır. Onda, Yunanlı-olmayanların yüzyıllarca süren koruyuculuğu altında Yunanlıların yaptıklarının en iyi bir örneğini görüyoruz.

Ay Hanım

İran'ın doğusunda kazılıp ortaya çıkarılmış, tümüyle Yunanlı tek arkeolojik alan, Rus-Afgan sınırındaki Ay Hanım'dır. Bu şehri İskender'in askerleri tahkim etmişlerdi. 20 yıl kadar önce, Afgan kralının bir av gezisinde bulduğu Korinthos biçemi bir sütun başlığından tanılanmıştır. Yunanlı Baktria krallığını istilâ eden göçebe halkların eline geçince, Ay Hanım terkedilmiş, bir daha da burada yaşanmamıştır. Sütun ormanları, gerçek bir ağaç ormanı gibi baltalarla devrilmiş ve tekrar hiç kullanılmamıştır; ancak yüzyıllar sonra, polo sahası yapılmıştır. Fakat Akropolis'i hâlâ Hanım Tepesi adını taşımaktadır; bu adla şehrin tanrıçasının anımsanmakta olması hiç de olmayacak iş değildir. Ay Hanım koca bir sarayı ve güçlü istihkâmları olan küçük bir şehirdi. Yunanlı olmadan önce Persli olduğu kesin gibidir, çünkü en azından bir tane Pers işi sütun kaidesi bulunmuştur.

Saray, Kokça nehrinin Amu-Derya'ya katıldığı noktadaki bir toprak yükseltisinin üstündedir; burası, Amu-Derya'nın her iki yöne de doğru millerce gidilse, geçilemeyecek kadar derin olduğu tek yerdir. Savunma amacıyla seçilmiştir. Kokça nehri, o zamanın bilinen dünyanın yegâne lâcivert tacı *(lapis lazuli)* madenlerinin bulunduğu Afganistan tarafındaki dik dağlardan iner. Bu satrap sarayının ve onu izleyen Yunan şehrinin işlevi, lâcivert taşı çıkarılmasını vergilemek ya da denetlemek olmalı. Aynı dağlarda, kolay yarılan koyu pembe, değerli cevher Balas yakutları ve kaya kristalleri hâlâ heryerde bulunmaktadır. Ay Hanım, çağdaş zamanlara kadar, yılda iki kez bütün Afganistan, Pakistan ve İndus vadisinden gelip dağları ve Amu-Derya'yı aşarak Rusya'ya giren göçebe çobanların yollarından da çok uzak değildi. Daha da önemlisi, Ay Hanım doğu Akdeniz'le Çin arasındaki ipek yoluna son derece yakındı.

Ay Hanım'daki Yunanlılar yerel dine bazı ilginç ödünler vermişlerdir. Tapınak örenlerinde bulunan bir plâka, tanrıça Kibele'yi gösteriyor. Bu plâka, kabartmalı gümüşten yapılmış bir disk şeklindedir. Üstünde, bir savaş arabasına koşulmuş iki arslanın, onu taşlık bir dağda, tanrıçanın karşısında duran yedi basamaklı tipik bir Pers sunağına doğru çektikleri gösterilmiş. Arabanın arkasındaki bir Pers rahibi, içindeki, yüzü dışarıya dönük Yunan tanrıçasının başının üzerinde bir şemsiye tutuyor. Arabayı Yunanlı bir kız sürmekte. Bu gizemli sahneyi, gökte, bir yıldız, bir hilâl ve çevresine 13 ışın saçan genç bir Yunan güneş tanrısının başı gözlüyorlar. Kibele'nin aslında, Yunanlıların Anadolu'da benimsedikleri bölgesel bir anatanrıça olduğunu biliyoruz. Yunanistan'ın kendisinde, Kibele'ye ancak yabancı loncalarında tapılırdı; Roma İmparatorluğu'na değin hiçbir zaman kamusal bir tapı konusu olmamıştı; Yunanlıların İ.Ö. 3. yüzyılda en iyi tanıdıkları Asya tanrıçasıydı.

Tapınak (Yunanlılarca) yeniden kurulmuştur. İlk halinde, dış duvarlarında herbiri içeriye doğru üç çerçeve halinde gitgide küçülerek giren bir dizi kare biçimli oyuntu vardı. Bu, Pers İmparatorluğu'nda moda olan bir zariflikti. Yeniden yapımda duvarlar kitlesel bir tuğla örgüsüyle kaplanmış, biraz da sıva ve beyaz badana kullanılmıştır. Kömürleşmiş tahtadan İon biçiminde bir sütun başlığı hemen hemen eksiksiz olarak bulunmuştur. Baş kült heykeli son derece büyüktü; bundan geriye kalan mermer ayak, yıldırım simgeli sandalet giymiş bir erkek figürüne, yani dolayısıyla Zeus'a ya da Zeus'la özdeşleştirilmiş bir krala aittir. Şehrin başka bir yerinde, bir tepe (belki de, Kineas adlı şehrin kurucusunun mezar höyüğü) üstünde, girişinde bir çift sütun bulunan küçük bir tapınakla iki tuğla mezar ve iki de lâhitten oluşan, çeşitli kereler yeniden kurulmuş bir kahramanlar mezarlığı vardır.

Doğru dürüst her Yunan şehri gibi, Ay Hanım'ın da etrafı çevrili bir palaistra'sı, bir spor ya da eğitim alanı bulunmaktaydı. Burada, güzel mermerinden yapılmış bir yaşlı Herakles başı bulunmuştur. Fakat hepsinden önemlisi Yunan bulgusu, kahramanlar mezarlığı yakınındaki bir yazıttır. Kitabe iyi bir Yunanca nazımla yazılmış ve İ.Ö. 250 yılından önce taşa kazınmıştır. Aristoteles'in bir öğrencisi olarak tanıdığımız Klearkhos'un Delphoi'de gördüğü eski zamanların ünlü insanlarının özdeyişlerini kopya ettiğini ve onları buraya, Kineas'ın mezarına yazdığını belirtmektedir. Delphoi atasözlerinin yalnız biri bugüne kalmış, çünkü ikinci taş parçalanmıştır; bu yazıt, Ay Hanım'ın yalıtık Yunanlılarını insan yaşamının ayrı ayrı çağlarına uygun düşen çeşitli erdemlere özendirmektedir. Delphoi'nin aynı öğütü, Anadolu'daki Miletopolis'te bulunan bir yazıtta da vardı.

ROMALILARIN FETHİ

Batıda Romalı yayılımı

İskender'in çevresindeki soyluların kurduğu hanedanlar, küçük devletleri hemen hemen tümüyle ortadan kaldırmışlar, fakat bu savaşbeylerinden hiçbiri Makedonya İmparatorluğu'nu yeniden birleştirip İskender'in bıraktığı duruma getirememişti. İskender'in de, batıda tasarladığı seferi gerçekleştirmeye ömrü yetmemiş; bu nedenle, orda daha eski çağların dağınık ve bağımsız birçok kalıntısı, günleri gelinceye dek durmuştu. İ.Ö. 3. yüzyılda Roma, zengin batı İtalya kıyısı yakınlarında güçlü bir şehirdi ve daha o zamandan, uygarlıkça kendisinden ileri birçok yeri eline geçirmişti. Anadolu'da 3. yüzyılda Keltlerin Galatia'ya yerleşmeleriyle son bulan 4. yüzyıldaki Gaul istilâsı, bütün İtalya'yı silip süpürmüştür. Roma'nın (İ.Ö. 390'daki) yağmalanışının ertesinde, 378 yılında Romalılar kalın bir sur yaptılar. Daha önce kuzeydeki Etrüsklere meydan okumuş ve Veii'yi (396'da) yerle bir etmişlerdi; şimdi de (serveti tıpkı Roma gibi serbest, açık-pazarlı bir şehir olarak kazandığı başarıdan kaynaklanan) yakınlardaki rakibi Caere şehrine egemen oldular.

Askerî açıdan Romalıların gücü, 5. yüzyıldan itibaren, aynı dönemin herhangi bir Yunan şehirleri birliğine hayli benzer bir biçimde, orta güneydeki bir Latin şehirleri birliğine dayanmaktaydı. Fakat, yine Yunan şehirleri gibi, Romalılar büyüyüp birliği aştılar ve yeni bir çağın acımasızlığıyla, rakiplerini birer birer yuttular. 4. yüzyıldaki bu yayılıma ne Capua karşı durabildi ne de Romalıların büyük (Kader diye çevrilmesi belki daha doğru olacak) *Fortuna* tanrıçasını kendilerinden alıp benimsedikleri Praeneste. Romalılar artık, kuzeyde Etruria'da, güneyde de Latium'un ötesindeki Campania'daydılar. 4. yüzyılda Capua yakınlarında Cales'te, Tiber nehrinin ağzındaki deniz kıyısında Ostia'da, daha da güneyde Antium'da (Anzio) ve Terracina'da kurulan Roma kolonileri, 3. yüzyılda da devam ettiler. Roma'nın İtalya kıyılarında 12, nehir geçişlerinde, dağ geçitlerinin girişlerinde ve büyük yolların kesişme noktalarında 12'den de fazla koloni şehri vardı. İ.Ö. 343 ile 263 arasında, 130.000 km² kadar bir alanı kapsayan 60.000 dolaylarında Roma çiftliği *(latifundia)* kurulmuştu. Bu yavaş yavaş, yöntemli ilerlemenin sonuçları, İskender'in maceracı atılımından daha uzun ömürlü olacaktı.

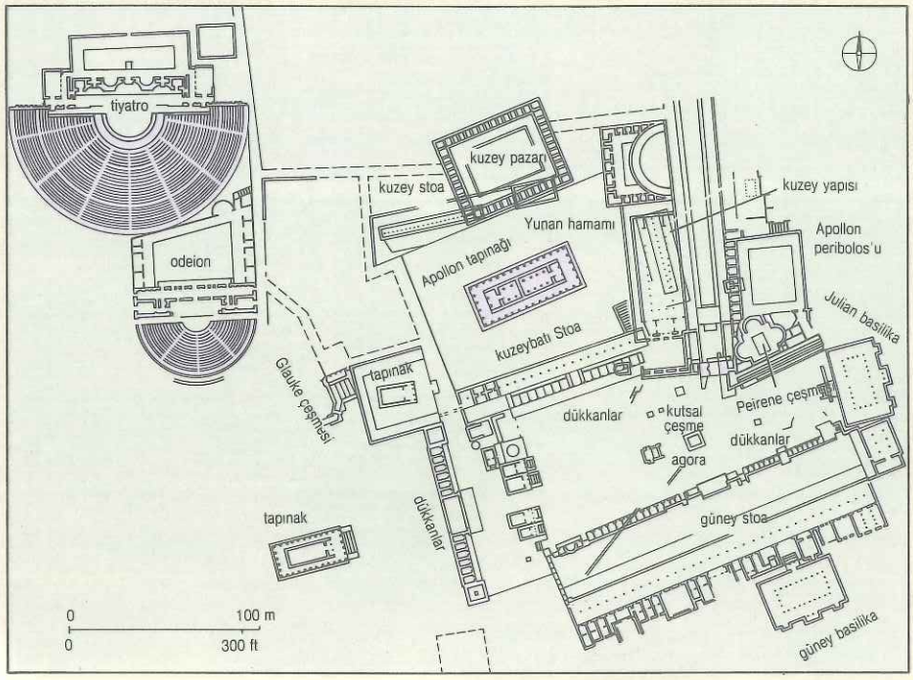
Tabiatıyla, bu tür yayılma savaşlara yol açıyor, zaferle biten savaşlar da daha ötelere yayılmaya yol açıyordu. İ.Ö. 290'a gelindiği zaman, Romalılar Appenin dağlarının ürkütücü Samniumlularına egemen olmuşlar, o yüzyılın sonunda da Sardunya, Korsika, Sicilya adalarını ve Po vadisinin uçsuz bucaksız zengin topraklarını ülkelerine katmışlardı. Silâhlı kuvvetleri (Yunan *phalanks*'larından geliştirilmiş) iki ordudan *(legion)* oluşmakta, bunların herbiri de disiplinli, bükülgen ve her duruma uyum sağlar nitelikte 30 alaya ayrılmaktaydı. 3. yüzyıl içinde, bunlar Roma'ya karşı Tarentum'a yardım etmesi için çağrılan Molossis kralı, Epiroslu Pyrrhos'un (İ.Ö. 280-275) açtığı hızlı seferi sonuçsuz bırakmayı başarmışlardı. Şimdi bütün İtalya, ya geri dönülmez bağlaşmalar ya da fetih yoluyla Roma'nın olmuştu. Artık güney İtalya'nın Yunan şehirlerine egemen konuma geldiklerinden, Romalılar Yunanlıların Kartaca'yla ötedenberi süregelen kavgalarını da memnunlukla üstlendiler. Denizde, Sicilya'da ve Kuzey Afrika'da çıkan savaş, onları hep eteklerinde yaşadıkları Kartaca'nın koskoca nüfuz bölgesinin merkezine çekti. İ.Ö. 264-241 yılları arasında yapılan ilk Kartaca *(Pun,* Pön; Latince Finikeli anlamına *sözünden)* savaşından, Akdeniz'in gördüğü en büyük deniz çatışmaları oldu, her iki yan da çok büyük kayıplar verdi (Kartacalı komutanların en

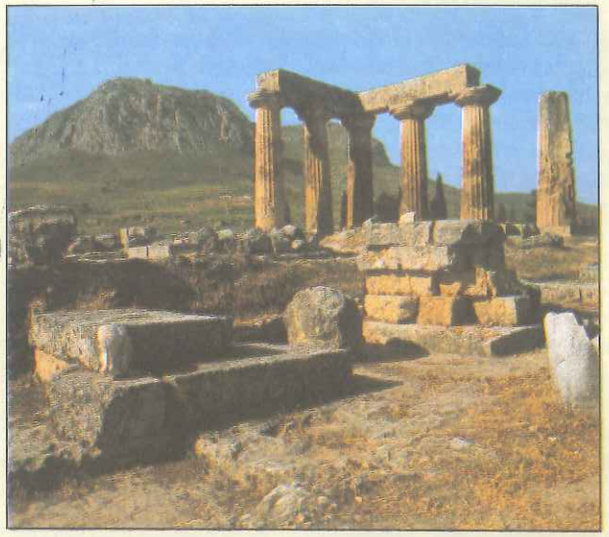

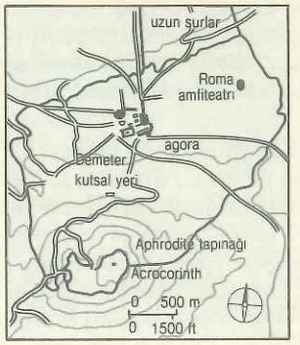

Korinthos

Korinthos, anavatan Yunanistan'ındaki en görkemli ve en zengin şehirlerden biriydi. Yarımadanın her iki yanında kurulan limanlarıyla, büyük bir ticaret şehri ve erken bir kolonici devletti. Kalesi hemen neredeyse hiç zaptedilemeyecek bir kaya, toprağı zengin, birçok Doğu imgesini özümleyen güzel sanatları da olağanüstü güzeldi. Romalılar Korinthos'u yıkmış (İ.Ö.146) ve yeniden kurmuşlardır (İ.Ö.44), yeni şehir Achaea'nın başkenti olmuştur.

Apollon tapınağı Yunanistan'daki en eski mabetlerden biridir. Karmaşık bir arkeolojik tarihi olan küçük bir tepenin üstüne yerleştirilmiştir. Burada, renkli geometrik sanat çağının örüntülerini kullanan üstü boyalı duvar sıvası parçaları bulunmuştur. Tapınak 6. yüzyıl ortalarından, ondan önceki de 7. yüzyıldan kalmadır.

Solda Gaul istilâsını geri çevirmelerinin ve Keltleri Galatia'da yerleşmek zorunda bırakmalarının anısına, Bergama kralı şehrini bunun gibi parlak heykellerle doldurmuştur. Yetkin bir anlatımı ürkütücü bir gerçekçilikle birleştiren bu biçem, yeni bir sanat akımı yaratmıştı.

iyisi, Spartalı bir paralı asker olan kaptan Ksanthippos'tu).

Romalıların halkı kılıçtan geçirme ve sürme siyasetlerine haklı olarak kızan Gaulların bir başka istilâsı, 70.000 kişiyi İtalya'nın yarısına kadar getirmiş, ama İ.Ö. 225'te bu ordu Telamon'da yok edilmiştir. İ.Ö. 237 yılında, ilk savaştan kalma yaşlı bir Kartaca generali olan Hamilcar Barca, İspanya'yı kolonileştirmeye girişmişti. Kıyıdaki, bugün Alicante adını taşıyan şehri kurmuş, ülkenin içerilerinde ele geçirdiği madence zengin bölgeler, kendisini çok güçlü bir kimse haline getirmiştir. Yerini alan damadı, daha da güneye gitmiş ve orada Cartagena'yı kurmuştur. O da İ.Ö. 221'de öldürülmüş ve gücünün bütün o muazzam temeli, Hamilcar'ın oğlu Hannibal'e kalmıştır. Hannibal 3. yüzyılın geri kalanında (İ.Ö. 218-201) Romalılarla savaşmıştır (İkinci Kartaca Savaşı). Bu savaşın dramatik evreleri olmuş, ama 205 yılına gelindiğinde, Romalı general Scipio İspanya'yı ele geçirmiş ve Afrika'yı istilâ etmeye koyulmuştur. Kartaca erki yıkılmış ve Roma artık, İskender'in kalıtçılarının krallıklarından herhangi biri kadar korkutucu, zengin ve neredeyse o denli uzaklara yaygın bir hal almıştır.

Birinci Makedonya Savaşı

İlk Kartaca Savaşı sırasında, Romalılar Adriyatik'in doğu kıyısına ayak bastılar. Bu denizi Kartaca'ya kapatmak için, harikulâde elverişli bir doğal limanda, güçlü pekiştirilmiş bir koloni olan Brundisium'u (Brindisi) kurdular. Ama böyle yapmakla da, bugün Yugoslavya'nın Dalmaçya kıyılarından olan İllyrialıların Adriyatik'te seyreden gemilere saldırmalarını kışkırtmış oldular. Romalılar bir kuvvet gönderip İllyria kıyısında, kendi korumaları altında küçük bir devlet oluşturdular. İ.Ö.220'de o kıyıdan yerli bir serüvenci olan Pharoslu Demetrios, Roma'yı tâciz etmeye başladı. Doğaldır ki, sonunda Romalılar onu buradan kovaladılar ve yine doğaldır ki, Demetrios da Yunanistan'daki en yakın büyük devlete, Makedonya sarayına, kral V. Philippos'a başvurdu. Kral Romalıların Adriyatik'in doğu kıyısında yayılmasından elbette hoşlanmıyordu; o sıra (İ.Ö. 215'te) başarısının en üst evresinde olan Hannibal'le bağlaşmak gibi, bu koşullarda alınacağı besbelli bir önlem aldı. Romalılar denizin denetimini ellerine geçirdiler ve 250 yıl önce olsaydı Atinalıların yapacağı gibi, gemiler gönderip ellerinden geldiğince dert yaratmak için Yunanistan'a asker çıkardılar. İ.Ö. 205'te, ikinci Kartaca Savaşı'nın sonuna doğru, Philippos yenilmeye yazgılı olduğu bu oyunda mantıklı bir adım daha attı. Roma'yla barış yapmakla, öçalıcı Romalıları henüz yatıştırmamışken, Akhaia'daki yeni bağlaşıklarını kendine düşman etti.

Zaten Romalılar işe karışmadan da, Makedonyalıların Yunanistan'da başları yeterince belâdaydı. İ.Ö. 228 yılında, Peloponnessos'taki, yarımadanın kuze-

yinde ve merkezinde üslenmiş en önemli kuvvet olan Akhaia şehirler birliği, Makedonyalıları büyük Korinthos kalesinde, Sikyon, Argos, Arkadia, Megara ve Aigina'dan atmıştı. Fakat bu yenginlik anı çabucak geçti; Akhaia birliği Sparta için de bir tehditti ve 220'li yıllarda Spartalılar onu toptan yok edebilecek bir duruma geldiler; birlik umutsuzluk içinde, eski düşmanları Makedonları yardıma çağırdı, Sparta ile Korinthos yenildiler.

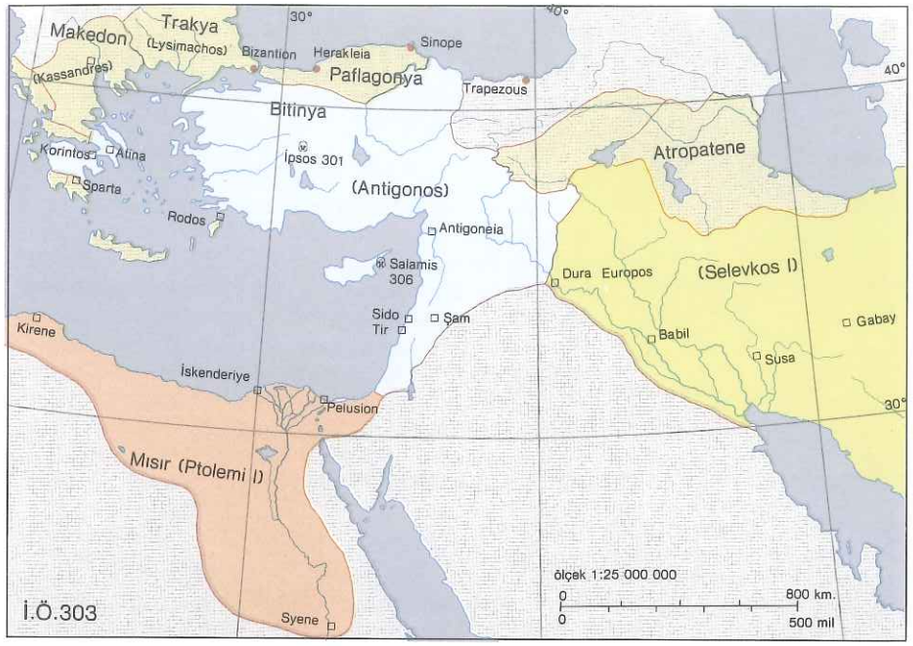
Yunanistan'daki ilk savaşları sırasında, Romalılar geçici olarak, Yunan şehir devletlerinden etkin bağlaşıklar buldular. Korent körfezinin kuzeybatısındaki merkezî Yunan şehirlerinin gevşek bir konfederasyonu olan Aetolia birliği, 4. yüzyıldan beri örgütlü bir federal güçtü. 3. yüzyılda denetimi Delphoi'yi de kapsayacak biçimde genişledi ve Delphoi aracılığıyla, buradan kendilerinin sorumlu olduğunu iddia eden daha yaygın bir Yunan şehirleri birliği (Amphikionies Birliği) üzerinde güçlü bir nüfuz kazandı. Artık V. Philippos onları Romalılara karşı savunamayacaksa, kendi kendilerini savunmalıydılar; İ.Ö. 211'de bu nedenle, Makedonyalılara karşı Romalılarla bağlaştılar, fakat Roma askerleri, çekilince, Philippos onları ayrı bir barış yapmaya zorladı.

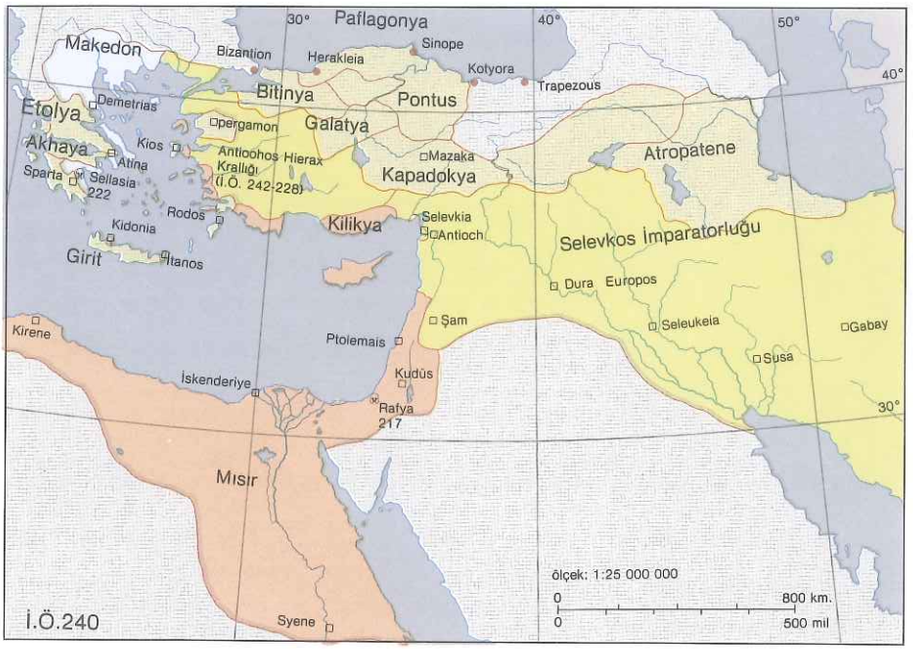
Şimdi Philippos doğuya döndü. Suriye kralı Büyük Antiokhos'la bir bağlaşma yaptı (bu kral, İskender zamanında Babil satraplığında bulunan Seleukos'un torununun torununun torunuydu). Büyük Antiokhos'un yönetimi altında, Suriye Yunan dünyasının belki en güçlü krallığıydı. Roma batıda ne denli kuvvetliyse, o da doğuda o denli kuvvetliydi. Partlar kendisine haraç veriyorlar, Baktria kralı da Antiokhos'un izniyle hüküm sürüyordu.

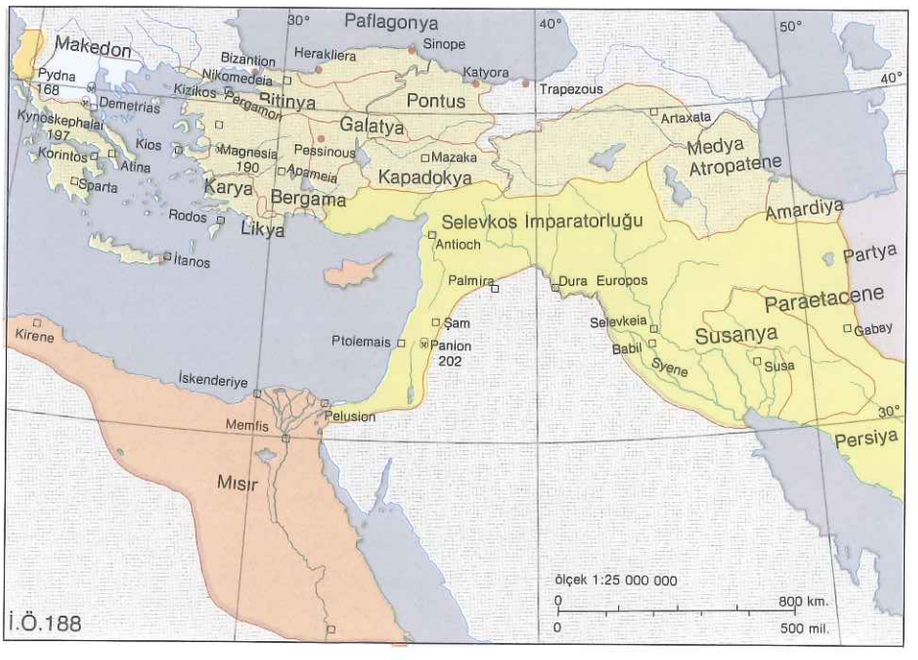
İ.Ö. 203'te, büyük devletler arasında artık hemen hemen kesintisiz olarak sürüp giden bu dinozor savaşlarının bir başkası çıktığında, Philippos Ptolemaios'ların Mısır'ını tehdit etmek için Antiokhos'la birleşti. Küçük devletler ciddi endişelere kapıldılar. Rodos'la ondan daha güçlü olan Pergamon Roma'nın kollarına atıldılar, aynı zamanda da Makedonyalı Philippos'a karşı harekete geçtiler. Bu savaşın, başlangıçta ona karşı çıkan Roma halkının değil, çıkarları uluslararası boyutlarda olan Senato'nun politikası gereği yapılması ilginçtir. Daha İ.Ö. 3. yüzyılda, o zamanlar Akdeniz'in en büyük ticaret merkezlerinden biri olan Delos'ta kalabalık ve zengin bir İtalyan varlığı yerleşmiş bulunuyordu. Romalıların Philippos'a verdikleri ultimatom, mevcut koruyucu karışma politikalarının doğrudan bir uzantısıydı; Philippos Pergamon'a Rodos'a tazminat ödemeli ve bir daha hiçbir zaman herhangi bir Yunan devletine karşı askerî harekâta girişmemeliydi.

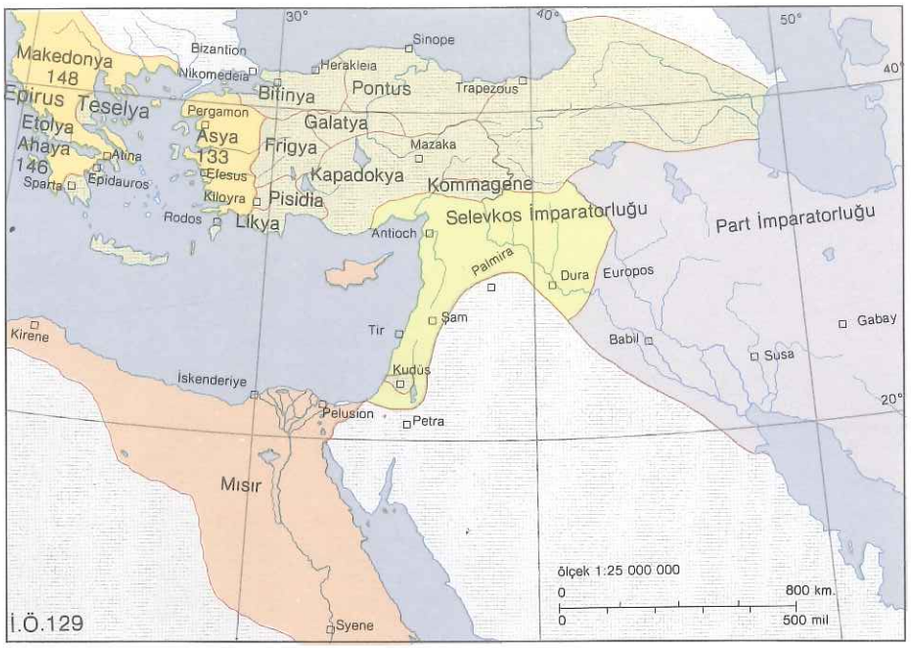
İkinci Makedonya Savaşı

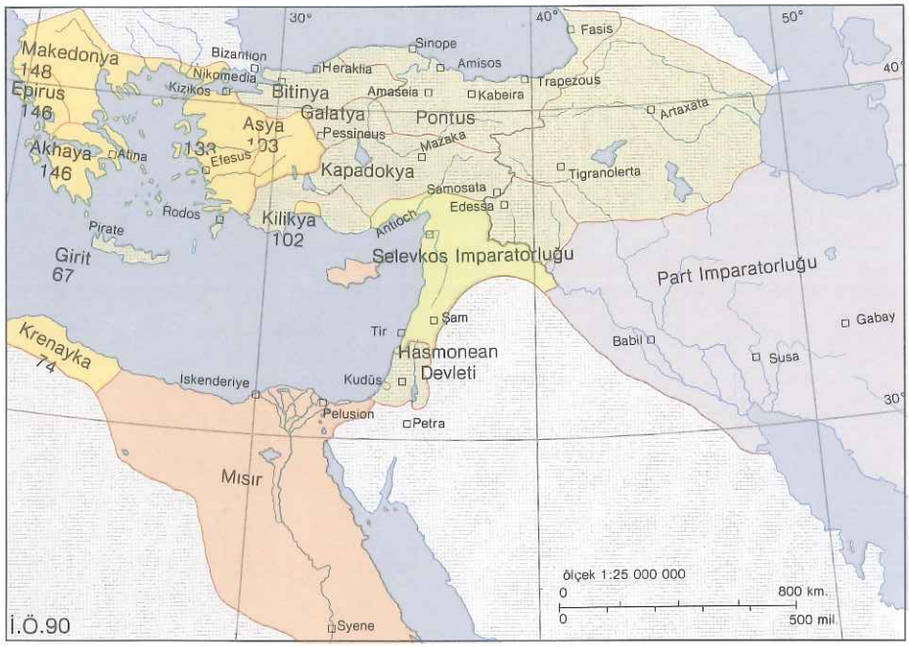
Kaçınılmaz savaş, İ.Ö. 200'de başladı. Roma plânı, İskender'in ardıllarına karşı, Yunan şehirlerini Roma'nın koruması altında sınır güçleri olmaları için özgürlüklerine kavuşturmaktı. İ.Ö. 198'de Aetolia şehirleri Romalılara katıldılar, Atina'da Pergamon kralı Attalos'la birleşti; Akhaia şehirleri hemen eski Makedon-düşmanı politikalarına döndüler. Savaş çok yıpratıcı oldu; Philippos zaten Rodos ve Pergamon'la savaşırken deniz gücünün çoğunu yitirmiş ve İ.Ö. 197'de, oğlan çocuklarını ve ihtiyar erkekleri de askere aldığı halde, ancak 26.000 kişi çıkarabilmişti. Genç Romalı komutan Flaminius, Aetolia birliğinden Yunanlı bağlaşıklarıyla birlikte, bu orduyu Thessalia'daki Kynoskephalai'da kesin bir yenilgiye uğrattı. Tabiatıyla, bu yengi Yunanlıları duruma hâkim kıl-

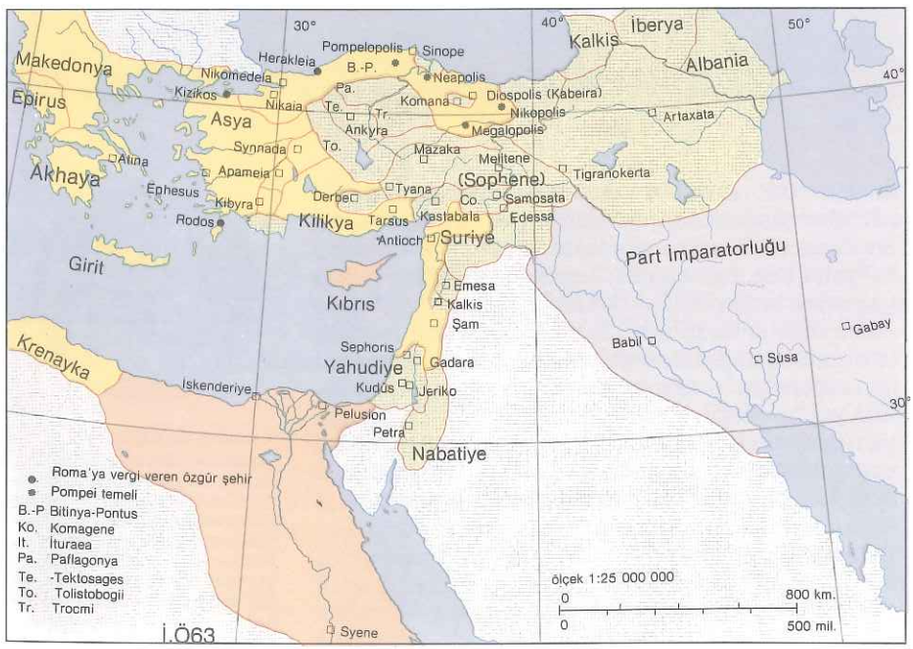

mamıştır. Philippos donanmasında ne arta kaldıysa onları, bütün Asya şehirlerini ve Yunanistan'da Korinthos dahil, birtakım stratejik istihkâmlı şehirleri teslim etmek zorunda bırakıldı; bir de tazminat ödeyecekti, fakat barış antlaşmasının koşullarına göre, Romalıların bağlaşığı oluyordu - Aetolialılar pek az kazançlı çıkmışlar ya da hiçbir şey elde edememişlerdi. İ.Ö. 196'daki İsthmos oyunlarında Flaminius Yunanistan'ın saymaca özgürlüğünü ilân etti. Peloponnesos'taki, Akhaia birliğine girenler de aralarında olmak üzere başlıca şehirler, Roma'nın bağlaşığı oldular. Anıtlar ve adamalar yapıldı, bunlardan bazıları günümüze kadar gelmiştir. Bu olaylar, Olympia'daki Yunanlıların yüzyıllarca taşımak zorunda kalacakları Roma boyunduruğuna girmelerinin başlangıcıydı.

Koruyucu bir kuvvet olarak Romalıların, şimdi Yunan devletleri arasındaki yüzyılların, özellikle de son yüzyılın kalıtı olan derin ve öfkeli anlaşmazlıkları çözmeleri gerekiyordu. Makedonyalılar Roma'yla savaşırken, diplomatik amaçlarla Argos'u Sparta'ya vermişler, Sparta da Argos'u elinde tutarak Roma'yla bir bağlaşma antlaşması yapmıştı. Flaminius Argos'u Akhaia birliğine iade edince, Sparta 15.000 kişilik bir orduyla başkaldırdı. Bunun üzerine, Flaminius da bütün Yunanlılarını toplayıp Sparta'yı 50.000 askerle istilâ etti. Sparta ilhak edilmedi, ezildi.

Roma'nın Suriye kralı Antiokhos'u yenmesi

Romalılar şimdi koruyucu bir gücün öteki rolünü oynamak, yeni sınırlarını korumak zorundaydılar. Büyük Antiokhos İ.Ö. 197'de Pergamon krallığının kimi bölümleri de dahil, bütün (batı) Anadolu kıyılarını eline geçirmiş, Trakya kıyısı boyunca da batıya doğru kendisine yol açmaya başlamıştı. Fakat Antiokhos'la üç yıl barış görüşmeleri yaptıktan sonra, İ.Ö.194'te Roma ordusu Yunanistan'dan ayrıldı.

İ.Ö. 193'te Antiokhos kızını Mısır kralı V. Ptolemaios'la evlendirmişti. Yunan (Küçük) Asyası'nın kuzey devletleri bağlaşıklarıydı, sürgündeki Hanibal da onun sarayına sığınmıştı. Antiokhos'un Roma'yla ilişkileri kötüydü, ama aralarında savaş hali yoktu. Bu sırada Aetolialılar onu Yunanistan'a davet ederek, Philippos'la ve Sparta'yla bir bağlaşma sağlayacaklarına söz verdiler. Karşılıklı vaadlerin yapıldığı bir havada, birdenbire sorunlar ortaya çıktı ve eski hesaplar sorulmaya başlandı. Aetolialılar savaşa girdiler, Akhaialılar da kendi birliklerini Elis, Sparta ve Messenia'yı kapsayacak biçimde genişlettiler. Antiokhos küçük bir orduyla Yunan anakarasına daldı, fakat çevresinde hemen genel bir ayaklanma çıkmadı. Romalılar yine Yunanistan'a müdahale etmek durumunda kalmışlardı. İ.Ö. 191'de Thessalia'da onun ordusunu ortadan kaldırdılar. Antiokhos kendi canını zor kurtardı. Ertesi yıl, Scipio Africanus ve Lucius kardeşlerin komutası altında Romalılar Trakya'yı geri alıp ilk kez Asya üzerine yürüdüler. Aetolialılar da, Roma'yla bir silâh bırakışması yaptı.

Roma, Rodos ve Pergamon'un birleşik filoları, Ege'-

Selevkos ülkesi
Ptolemaios ülkesi
Antigonos ülkesi
Roma imparatorluğu
Part imparatorluğu
bağımsız krallık
şehir-devleti
önemli savaş yeri

Ardıl krallıklar

İskender yaşayıp bir hanedan kurmuş olsaydı, imparatorluğu pekalâ yüzyıllarca sürebilirdi; çünkü Makedonialı generallerin birbirleriyle çarpışmalarına ve onu kendi aralarında bölüşmelerine karşın, hemen hemen hiç yerli ayaklanması olmamıştır. Yalnız Küçük Asya'da Yunan ve Doğu öğelerini türlü türlü bileştiren ufak krallıklar ortaya çıkmıştır.

Paestum

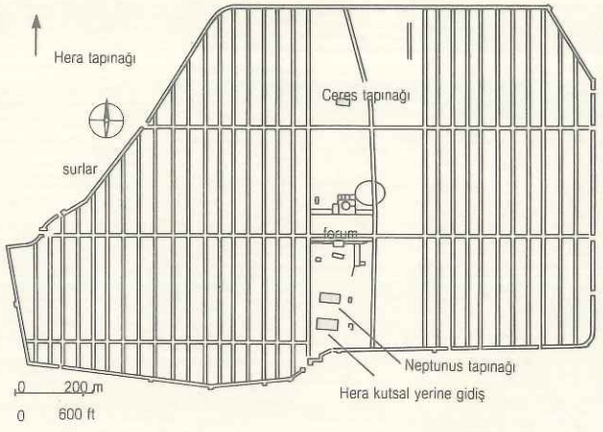

Sonradan Paestum adı verilen Poseidonia, İ.Ö.7. yüzyılın ortasında, daha güneydeki Sybaris Yunan kolonisi tarafından kurulmuştu. İtalya kıyısında, Napoli'nin altındadır. Savunma surları 5 m. kalınlığında ve yaklaşık 5 km. uzunluğundadır. Onu önce basan, sonra da buradan çekilen denizin bir cilvesi sonucu, bu şehir Yunan dünyasının herhangi bir yerinde en iyi korunmuş arkaik tapınaklara sahiptir. 5. yüzyılın sonlarında yerel Lukanialıların eline geçmiş, 3. yüzyılda da Roma'nın bir parçası olmuştur. Lukania döneminde, Yunanlıların yaşam biçimlerinin bozulmasına hayıflandıklarını, ama yine de güzel bir resim biçemi geliştirdiklerini biliyoruz.

Tapınaklar Orta Çağlarda dizboyu yüksekliğinde deniz suyu içinde kalmışlardır. İki büyük tapınaktan muhtemelen her ikisi de bereket tanrıçası Hera'ya adanmıştı.

5. yüzyıl ortasında yapılmış *(aşağıdaki)* "Neptunus tapınağı" ile ondan yüz yıl daha eski olan "Hera tapınağı"nın her ikisi de, Hera'nın özel kutsal yerinde bulunmaktadır; ele geçen küçük adama metinlerinin hepsi birbirinin aynıdır.

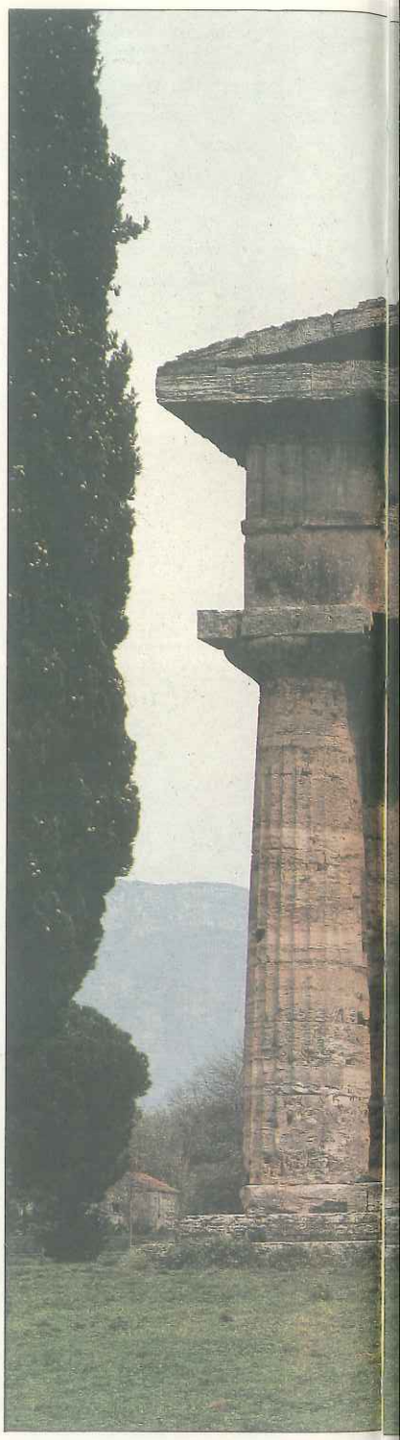

Sağda Paestum'da Lukania egemenliği altında geçen geç 4. yüzyıldan kalma bir mezardaki bir av sahnesi resminden ayrıntı.

Solda Hera kutsal yerinin kuzeye doğru görünüşü. İki Yunan tapınağı arasında, bir Roma barış tapınağını içeren merkezî "forum" (ve agora) yer alıyor; onun ötesinde de Ceres tapınağı denilen, ama gerçekte 6. yüzyıldan kalma bir Athena tapınağı olan üçüncü bir Yunan mabedi var.

de bir dizi zorlu deniz savaşından sonra, düşman donanmasını yok etmeyi başardı. Roma deniz gücü, birinci Kartaca Savaşı'nın bir ürünüydü. Deniz gücünün, önce Atinalıların, sonra Makedon krallarının, sonra Kartacalıların, daha sonra da Romalıların eriştiği başatlıkla ilişkisini gözden kaçırmamak gerekir. Denize egemen olmak, bütün dünyanın fethini sağlamayabilir, ama onun çoğunu denetleme olanağı verdiği kesindir.

Bunu hemen, Romalıların kuzeybatı Anadolu'da başarılı bir kara seferi izledi. Aetolia cezalandırıldı, ama ortadan kaldırılmadı. Lydia'da Magnesia (Manisa) ve Sipylum'da uğradığı kara yenilgilerinden bir yıl sonra, İ.Ö. 188'de Phrygia'daki Apamea'da yapılan bir antlaşmayla, Antiokhos Anadolu'nun çoğu yerlerini, gemilerini, fillerini ve çok miktarda parasını kaybetti. Hannibal içerilere kaçtı. Koruması altındaki Yunan devletlerinin sınırlarını aşmakla, Roma özünde Yunanistan anakarasının yönetici gücü olmuş, Akdeniz bir Roma gölü haline gelmiş ve ardarda çıkan küçük kavgalar hep Roma görevlilerince çözülmüştür. Peloponnesos'ta Sparta ile Akha birliği arasında savaş yeniden alevlendi, nihayet İ.Ö. 181'de Romalılar Sparta'nın bütünlüğünü ve geleneksel kurumlarını yeniden oluşturdular. Böylelikle geri getirilen, eski dönemin yaşamı değil, atavist abartmaları da eksik olmayan, yeni, geçmişe yönelik bir Sparta'ydı. Artemis sunağında oğlan çocuklarının kırbaçlanması, töreni, Romalı turistler için yapılan bir gösteri halini aldı.

Üçüncü Makedonya Savaşı

Herkes Roma yönetiminden hoşnut değildi ve herkes ona karşı tümüyle çaresiz de değildi. Yorgunluk-

Anibal'in bir sikkesi. İ.Ö. 3. yüzyılın sonlarında Anibal İtalya'yı kuzeyden fillerle istila etti. Yunanlıların ve Kartacalıların Sicilya'da müthiş savaşlar vermelerine karşın, Kartaca da, doğudaki Yunan şehirleri de, Atina da, Roma da İ.Ö. 200 yılına gelindiğinde, artık hep aynı bir devletin parçaları olmuşlardı.

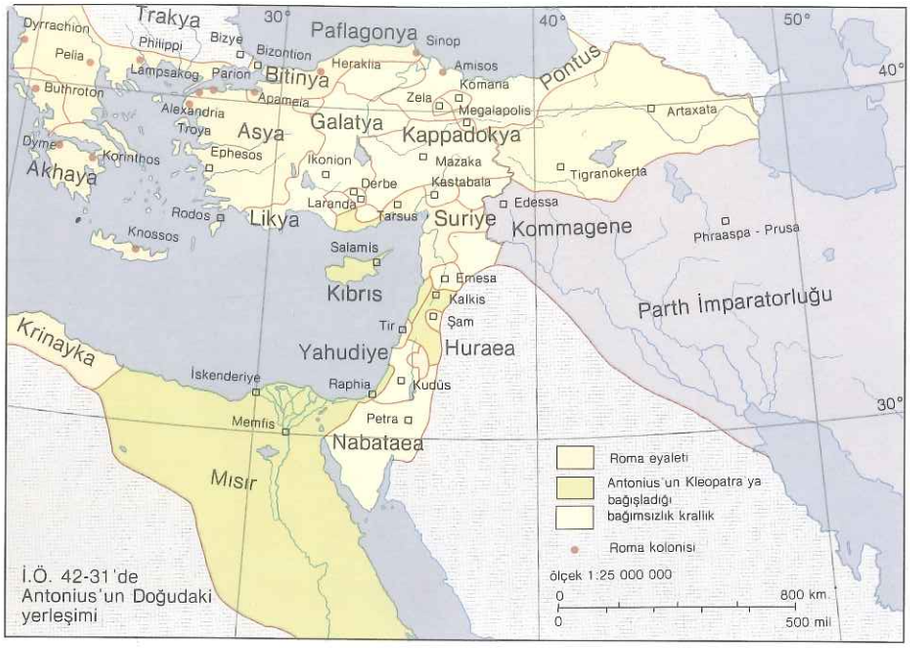

III. Antiokhos'un (İ.ö. 242-187) bu sikkedeki kişisel portresi, yüksek bir uygarlık düzeyine erişildiğini düşündürüyor. Gençken doğuda çok başarılı olan bu hükümdarı, sonradan Romalılar yenmişlerdir. Sınırları sık sık değişen, uçsuz bucaksız krallığı, o öldüğünde denizden kopartılmış durumdaydı.

tan uykuya dalmadan önce, Romalılar Yunanistan'ı daha fazla yıkmak zorunda bırakılacaklardı. V. Philippos (İ.Ö. 179'da) Roma'ya karşı birtakım işler çevirirken öldü. Planı, kendisi Yunanistan'ı ele geçirirken, aşağı Tuna havzasındaki Kelt kabilelerinin de İtalya'yı istilâ etmeleri için onlarla bağlaşmaktı. Oğlu Perseus Romalılarla dost oldu, Antiokhos'un ardılının kızıyla evlendi ve Aetolia'da kendine bağlaşıklar buldu. Her Yunan şehrindeki yoksul, demokrat ve liberal parti, şimdi artık belbağlayabileceği başka bir yer kalmadığı için Perseus'a umutla bakıyordu. Pergamon kralı Eumenes, onu ortadan kaldırmaları için Roma'ya başvurdu, ülkesine dönerken yolda az daha öldürülüyordu; bu girişim Perseus'tan bilindi ve Roma ona karşı harekete geçti. Romalılar İ.Ö.171'de savaş ilân ettiler, üç yıl sonra 100.000 kişilik bir Roma ve bağlaşıkları ordusu Yunanistan'daydı. Perseus'unsa ancak bunun yarısı kadar askeri vardı; bağlaşıkları, Trakyalılar, İllyrialılar ve Epiros kabileleriydi; aşağı Tuna'dan yardım alamamış, çünkü Keltlere verecek para bulamamıştı. İ.Ö.168'de Pydna'da bütün ordusu kılıçtan geçirildi, kendisi de bir Roma hapishanesinde öldü. Artık önemli Makedon kralları olmayacaktı ve Makedonya dört cumhuriyete bölünmüştü.

Pydna savaşından sonra, Rodos askerden arındırıldı, Delos serbest bir liman olarak Atina'ya verildi ve yeniden kolonileştirildi, Aetolia birliği de parçalandı. Pergamon'un kendisi kasten zayıflatıldı, tahkir edildi; Epiros'ta o kadar çok sayıda Pergamonlu köle satışa çıkarıldı ki fiyatları düştü ve köylerinde insan kalmadı. Yeni bir Suriye kralı Antiokhos (beşinci) İ.Ö. 169-168'de Mısır'ı istilâ etmeyi başardığında, Romalılar artık o kadar güçlenmişlerdi ki, ona sadece çekilip gitmesini söylediler, o da gitti.

Marcus Antonius'un yerleşimleri ve (aşağıda) Roma'nın son ülke edinimleri [ilhakları]

Korinthos'un yıkılması

Yunanlılar için son felâket, İ.Ö. 2. yüzyılın 40'lı yıllarında oldu. Bunu Yunan tarihi açısındansa, Roma tarihi terimleriyle anlamak daha kolaydır. Roma yönetiminin eli ağırdı (vurduğunu yere seriyordu), fakat acımasızca başarılıydı da: sonul ve ezici zaferin İ.Ö. 133 yılına kadar ertelendiği İspanya'da, 146'da Romalılarca taş üstünde taş kalmamacasına yıkılmasından önce İ.Ö. 150 yılında Kartaca şehrinin yerel bir savaşa zorlandığı Afrika'da ve Yunanistan'da hep Roma yengin olmuştur. İ.Ö. 150'de Akhaia rehinelerinden sağkalan 1.000'i ülkelerine geri gönderildi; Akhaia birliğinden ayrılmak isteyen Spartalılarla çıkan yeni bir çatışma, Romalılarca Sparta lehine karara bağlandı ve bu olayların sonucu olarak ortaya çıkan öfkeli hoşnutsuzluk havası içinde, şimdi Akhaia birliğinin baş şehri olan Korinthos'ta Roma elçilerine saldırıldı. Taht üzerinde hak iddia eden birine karşı yürüttükleri kısa bir seferi yeni tamamlayan bir Roma ordusu, hemen Makedonya'dan yola çıkarıldı; acınası bir direnme girişimi kolaylıkla ezildi. Konsül Mummius komutayı aldı ve İ.Ö. 146'da Korinthos önünde ordusunu topladı. Zayıflıklarının yanısıra acelecilik de eden Yunanlılar kesin bir yenilgiye uğratıldı; güçlü kale doğru dürüst savunulmamıştı bile.

Romalılar kendilerine karşı direnen bütün şehirleri yıktılar. Korinthosluların çoğu kılıçtan geçirildi ve kadınlar, çocuklar, eskiden köle oldukları halde savaşa katılmaları için özgürlüklerine kavuşturulanlar da dahil, geri kalanların hepsi köle diye satıldı. Şehir baştan aşağıya yok edildi. Bütün Yunanistan'da yerel yönetime ancak mal-mülk sahibi olma koşuluyla katılma düzeni kuruldu ve yerel demokrasiler kaldırıldı. Yunanlılara vergiler konuldu, zenginlerin Yunanistan dışında mülk edinmeleri yasaklandı ve bütün şehir birlikleri kesin olarak dağıtıldı. Para cezaları ve tazminatlar getirildi. Makedonya, Roma'nın bir eyaleti oldu, Akhaia'da ona bağlandı. Yunanistan tarihi Roma'nın, sonra Bizans'ın, daha sonra da Türk İmparatorluğu'nun bir eyaletinin tarihi haline geldi. Yunanistan'ın siyasal bağımsızlığını elde etmesine daha 2.000 yıla yakın bir süre vardı; fakat bu uzun yıllar boyunca ulusal bilincin ne denli ayakta kalmış olması ve dahası, Yunanlıların insan soyunun tarihinde değerli saydığımız şeylere ne büyük katkılar yapması, gerçekten şaşırtıcıdır.

AYRIM ALTI

HELLENİZMİN KADERİ

HELLENİZMİN KLÂSİK ETKİSİ

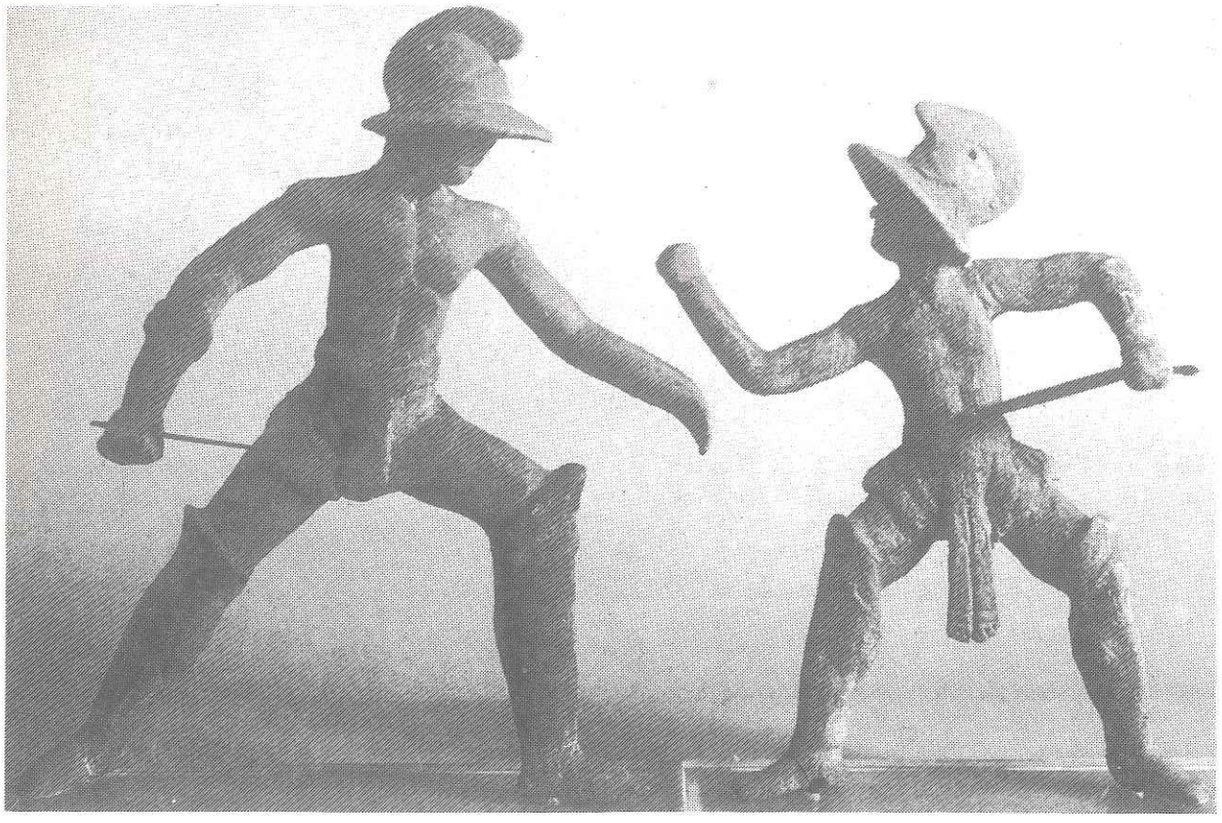
Yunanlıların etkisi, bütün dünyanın onların güzel sanatlarını, bilimlerini, deneyimlerini, dillerini, dürüstlük kurallarını, hatta bazan da dinlerini yavaş yavaş, ama giderek artan ölçülerde benimsemesi, Romalıların Makedonya eyaletini ve buna bağlı olarak (sonradan o da kendi başına bir eyalet olan) *Achaea* yönetim birimini kurmalarıyla, hiç de sona ermiş değildir. En uzak doğu ülkelerinde bile, Yunan biçimlerinin süregelişine adeta inanılamaz; fakat daha dün kadar Swat'ta yapılan çanak çömleklerin şekillerinde, Afganistan'da hâlâ ayakta duran tahta mimarinin sütunlarında, Budist sanatının öğelerinde, Çin kadar uzaklardaki birtakım bibloların yeni gerçekçiliğinde hiç kuşkuya yer bırakmayan bir Yunan etkisi vardır. Atina tragedyaları ve Homeros'un şiirleri Hindistan'da biliniyor ve İ.S. 5. yüzyılda Mısır'da Aristophanes hâlâ oynanıyordu. Bu örnekler, kaçınılamaz bir yayılmayı temsil etmektedir. Derinliğine içine işlemişliği saptamak bakımından araştırılacak yer, Atina'ya daha yakındır ve bu dağınık örneklerin tersine, çok iyi belgelenmiştir: Roma şehri. İ.Ö.396'da düşene dek, Veii Roma'dan daha fazla Hellenleşmişti; Etruria'nın tümü ve güney İtalya'nın çoğu yerleri de öyleydi. Romalılar tarihe savaşarak girmişlerdir, uygarlık onlara daha geç gelmiştir.

Erken dönem Latin yazarları

İ.Ö. 240'ta ilk Kartaca yengilerini kutlamalarında, Romalılar kamuya açık spor yarışmaları düzenlemişler ve Roma'da ilk kez 5. yüzyıl Atina tragedyasının bir benzeri Latince olarak sahnelenmiştir. Bunu yazan, Livius Andronicus diye Tarentumlu bir yarı-Yunanlı eski savaş tutsağıydı; Andronicus, aynı zamanda Homeros'u da, biraz acemice olmakla birlikte, Yunan nazmına öykünerek Latince nazma çevirmişti. Yunan şiirinin ölçüleri Latin diline kolay uymuyordu; gerçekte, vezince yetkin ilk Latin nazım örnekleri, 3. yüzyıl Yunan nazmının en iyileri kadar serbest görünüşlü, zarif ve yumuşak, ilk güçlü şiirler, 200 yıl kadar sonra, Roma Cumhuriyeti'nin yıkılışını gören kuşak tarafından yazılmıştır. Fakat bu sınırlılık bir yana, Romalıların daha İ.Ö. 2. yüzyılda Yunan vezinleriyle yazan harika ozanları vardı; nesirleri de, durmadan Yunan örneklerine sürtüle sürtüle, şiirleriyle aynı hızda incelmiş, Cicero'nun pırıl pırıl söz bolluğunda en üst noktasına ulaşmıştır; ama bundan hemen sonra özgür konuşma tükenmiş ve salt bir biçemcilik yerleşmiştir.

Yapıtlarının pek azı günümüze kalmış, en büyük Roma ozanlarından Naevius, Capualıydı; Yunanlıları tanıyordu, tragedya, komedya ve bazı dokunaklı yas şiirleri (eleji-mersiye) yazmıştı. Kendisinin de katıldığı Kartaca Savaşı hakkındaki destanı, Yunan altılı-ölçüsüyle (heksameter) değil, eski Latin vezniyle kaleme alınmıştı, fakat yine de Homeros'un gölgesinden yararlanmıştı. Naevius İ.Ö. 201 yılında öldü. Ondan 32 yıl sonra ölen Ennius ise, Yunan altılı-ölçülerinin bir Latin uyarlamasını yapmış ve birçok bakımlardan hem İskenderiyeli Yunanlıları hem de onların daha güçlü öncellerini, Naevius'tan çok daha kölece taklit etmişti. Ondan kalan parçalar hâlâ okunabilir niteliktedir, hâlâ tuhaf bir biçimde güçlüdür, ama Naevius'tan kalan daha da az sayıdaki parçadan anlaşıldığına göre, onun kadar kuvvetli bir ozan değildir. İlk büyük Roma hicivcisi (satirist) olan Lucillus, İ.Ö. 2.

Yukarıda Roma dünyasında en iyi ve en ince ne varsa, derinliğine Yunan etkisi altındaydı. Bu Apollon (yaklaşık İ.Ö. 500), 5. yüzyıl Attikasındaki bir sunağı süslüyor olabilirdi, ama orta İtalya'da Romalıların yıktığı bir şehir olan Veii'den gelmektedir.

Solda Romalı ayaktakımının zevki uğrunda ölmeye ya da öldürmeye mahkûm edilmiş iki gladyatörün pişmiş toprak heykelcikleri. Roma beğenisinin sapıklığı, yaşamdan sanata da yansımıştır.

yüzyılda yaşayan, iyi eğitim görmüş bir Romalı soyluydu; Yunanlılara ilişkin pek çok şey ona doğal geliyordu. Hiç kuşkusuz, kendi toplumuyla ilişkisini ve onun dilinin gücünü de yitirmiş değildi; fakat Yunan duygusu kemiklerine kadar işlemişti. Şiirlerini bazan Yunanca yazar, bazan yazmazdı; ama Latince cümlelerine Yunanca sözcükler katardı, felsefesi de Yunanlıydı.

Plautus hakkında çok daha fazla bilgimiz var. Plautus, İ.Ö. 184 sıralarında ölen bir Umbrialıydı. Latince komedileri, 4. yüzyıl Yunan örneklerinin, kendi toplumuna ve deneyimlerine güçlü göndermeler ve pek Roma'ya özgü şakalar yapan, parlak uyarlamalarıdır. Bir öndeyişte (prolog), "bu oyunu barbar diline geçirdiği"ni söyler ve uyarlama sorunlarını tatlı bir alaycılıkla tartışır. Özgün örneğindeki konunun yumuşacık akışını ele alması hem ciddi, hem alaylıdır; onda Yunanlı olanla Romalı olan içiçe geçmiş ve sonuç olarak dünyanın daha önce hiç görmediği yeni bir şey yaratılmıştır.

Cumhuriyet döneminde benzer örneklerden komedya ozanı Terentius'un yaptığı uyarlamalarda ise, yunanlı zerafeti ağır basmaktadır. Bir çeviri olduğu anlaşılmaz bile. Öykünme-komedyası (mim) yazarı Laberius'un günümüze kalan çok daha sonraki parçaları da, Roma sahnesinin sonunda eriştiği dilin akıcılık ve keskinliğini doğrulamaktadır. Fakat Terentius, dizelerinde yalnızca uçuşur gibi giden bir bale dansçısı ya da bir hattat kadar zarif olmakla kalmıyordu; örnek aldığı oyunların Yunanlılığına da son derece sadıktı. Terentius İ.Ö. 190 dolaylarında doğmuş, Kuzey Afrikalı bir köleydi. 30 yaşında özgürlüğünü elde ettikten sonra, yaşamdan kaydı; hiç kimsenin bilmediği bir tarihte, Peloponnessos'ta, Korinthos'tan içerilerde, Stymphalia Gölü'nün yanındaki dağlarda yoksul öldüğü söylenir. Bu, Latinceye uyarlama yapan ozanların en iyisinin, kendisine daha anlamlı gelen dile ve belki yerlere gitmiş olduğunu düşünmek, akla yakın geliyor.

Belki başlangıçta, bir şehirden yağmalananlar gibi, Yunanlı olan her şey bir süstü, fakat 2. yüzyılın başlarında, Romalı bir ozanın "Romulus'un vahşi halkına Musa'nın [esin perisinin] uçarak inişi" diye anlattığı şey oldu. Yazın yararlı bir göstergedir, çünkü felsefeyi, bir geleneğin ve bir toplumun birçok gizli öğesini ortaya koyan, Romalıların *humanitas* dediğiyle ilgilidir. Yunanlıların öneminin ölçüsü, *humanitas*'ın Yunanlıların acılı, kendilerine özgü tarihleri boyunca yavaş yavaş düşünceler dünyasına doğan bir Yunan kavramı olmasıdır. Geç cumhuriyet ve Augustus dönemlerinin Romalı yazarları, bu tarihin bir devamıdır. Sorulsa, kendileri bunu herkesten önce kabul ederlerdi.

Heykel

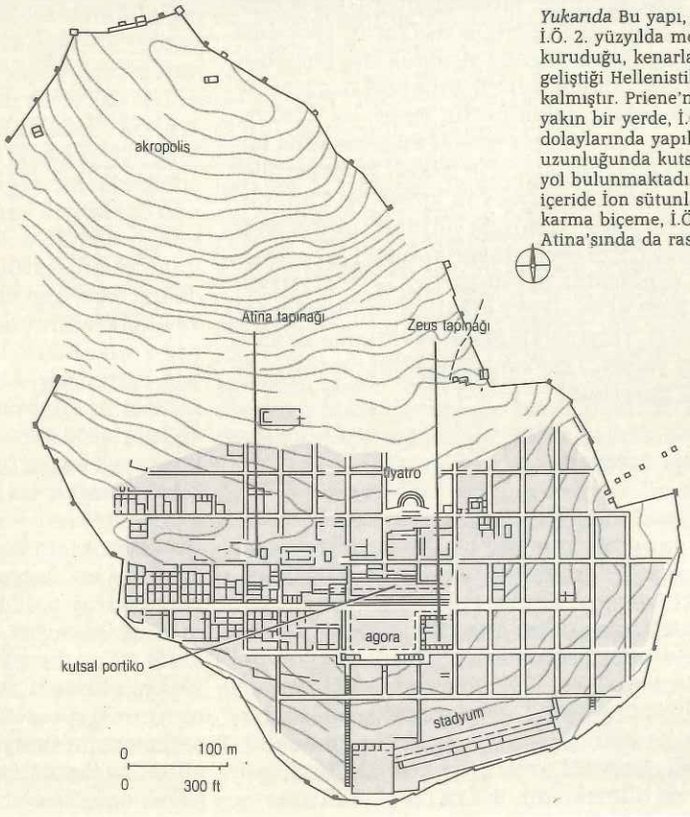
Yunanlıların son başarılarının en çarpıcısı, portre yontuculuğunda ulaştıkları yetkinliktir. Bunun Yunanlı kökeni hakkında kuşkuya hiç yer yoktur. Yunan Baktria'sının enfes gümüş sikkelerine bir bakmak yeter. Roma'daki Villa Albani'de 3. yüzyılda yapılmış orijinalinin sonraki bir kopyası olan mermerden bir kafa vardır; (ne yazık ki, kopyada kırılan ve yarı yarıya restore edilen) başlığına kadar, bildik Baktrialı Yunan yüzlerinden birini tamı tamına gösterir. Aynı dönemden başka Yunan örnekleri de vardır. Fakat Romalıların geç dönem cumhuriyet portre başları da aynı niteliği taşımaktadır. Bunlar, siğillerinden utanmayan, ürkütücü yüzlerdir. Bu başlar nasıl yapılmıştır? Acaba, soylu Romalı atalarının yüzlerinin balmumu

Priene

Priene, Asya kıyısında kurulmuş, ama hiçbir zaman komşusu Miletos kadar görkemli ya da başarılı olmamış bir erken İonia şehriydi. 4. yüzyılda bu şehir herşeyiyle kendi liman kentine taşınmıştır ki, burası günümüzde bilinen Priene'dir. İskender, oraya bir Athena tapınağı yaptırmıştır. Fakat nehir yatağını doldurduğu için, Priene bugün denizden 12 ya da 13 km. içeridedir. Şehrin büyük bir yarın yamaç ve eteğindeki yeri, çok göz alıcıdır. (Kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla) eskiden pek güzel evleri ve muhteşem kamusal binaları varmış.

Yukarıda Bu yapı, Yunanistan'ın İ.Ö. 2. yüzyılda merkezde kuruduğu, kenarlarda ise geliştiği Hellenistik çağdan kalmıştır. Priene'nin agorasına yakın bir yerde, İ.Ö. 130 yılı dolaylarında yapılmış, 116 m. uzunluğunda kutsal bir revaklı yol bulunmaktadır. Dışarıda Dor, içeride İon sütunları olan bu karma biçeme, İ.Ö. 5. Yüzyıl Atina'sında da rastlanmaktaydı.

kalıpları mı alınmıştır? Bu soru, Aristophanes'in gençliğinde Atina komedyasının nasıl oluştuğu sorusu kadar geniş kapsamlıdır ve cevaplandırılması hiç de basit değildir. Bunlarda, kendine güvenmekten daha derin bir şeyler vardır; aynı zamanda bir saldırganlık, sağ kalmanın bedelini yansıtan, yara izleriyle bezeli bir fizik kalabalık havası taşırlar. Bunlar, Baktria'yı ya da Roma'yı yönetmeleri için kendilerine güvenilebilecek yüzlerdir. Filozofların suratlarına keder, şehir meclisi üyelerininkilere kaygısızlık, çocuklarınkilere de çocuksuluk sinmiştir.

Romalılar, Yunanlıların kendi içlerine en çok sızdıkları alanlarda en özgürdüler ve en Romalıydılar. Roma'daki Campus Martius'ta, İmparator Augustus'un İ.Ö. 9. yılında tanrılara adadığı Barış Sunağı, biçimsel kökenini, Atina'nın merkezindeki 12 tanrılar sunağından, sonradan takılmış yaygın adıyla Merhamet Sunağı'ndan almaktadır. Barış Sunağı'ndaki her şey Yunandan uyarlanmıştır; Toprak Ana, İtalya olmuştur, (*İlias* destanındaki Troyalı kahramanlardan biriyken, şimdi onun üstüne bir de Roma'nın atası ve kurucusu sayılan) Aeneas, Parthenon kabartmalarından Atinalı bir yaşlıdır; mermer üstünde gösterilen Roma törenleri, Atina törenlerinin mermer üstündeki betimlenişlerini yankılamaktadır. Uzun bir dizi halinde yöneticiler, senatörler ve rahiplerden ve çocuklarıyla birlikte Romalı ailelerden oluşan kalabalık ve ciddi bir geçit resmi, sunağı çevreleyen dış duvarlardan biri boyunca yer almıştır, onun karışısındaki dış duvar boyunca da, imparatorluk ailesi, Augustus'un kendisi ve konsüller aynı yönde ilerlemektedirler. Arkalarında kalan doğu duvarını Roma ve İtalia adlı tanrıçalar kaplamıştır, önlerindeki batı duvarındaysa Romalıların Yunan tanrısı Ares'le özdeşleştirdikleri Mars ve Aeneas vardır. Bu geçit resminin tesbit ettiği an, İ.Ö. 13 yılında yapılan törenin doruk noktası değildir, doruktan hemen önceki bir dinginlik anıdır. Bu duygu, bir dereceye kadar Parthenon kabartmasının doğu ucunda, geçitin başındaki hayli durağan görünüşlü figürlerden ileri geliyor. Atmosfer dingin ve saygındır, fakat birkaç insanca dokunuş, Parthenon kabartmasının bazı bölümlerinin olağanüstü, neredeyse yabanıl canlılığını sağlamıştır. Birisi konuşuyor diye kınanmakta, bir çocuk kucağa alınmak istemektedir. Kabartmada geç dönem Yunan sanatına özgü birtakım ayrıntılar vardır, fakat bütün yapıt, bu dönemde Roma bağlamı dışında bir başka şeyle koşutluk kurulamayacak kadar zorlayıcı bir çekim gücü sergilemektedir. Yine de, hiç kuşku yok ki, bu bir Yunanlı, muhtemelen de Asya Yunanlısı yapıtıdır. Atina'daki Merhamet Sunağı'nın çevre duvarlarındaki kabartmalar, 5. yüzyıl sonlarında oyulmuş, İ.Ö. 2. ve 1. yüzyıllarda birçok kereler etkileyici taklitleri yapılmıştı. Fakat Barış Sunağı, Yunan yapıtından uyarlamalar içermekle birlikte yalnızca bir kopya değildir, tümüyle özgün, yeni bir yaratıdır.

Augustus çağı ozanları

Bütün Augustus çağı yazınında, bazan sanki Yunanlılar Latince yazıyorlarmış gibi bir duyguya kapılınır. Vergilius'un *Ecloge*'leri, geç dönem Yunan şiirinin geniş çeşitliliğini içerir. Onun çobanları, aralarında türkü yarışması yaparlarken, 10. yüzyıldan kalma Yunan Güldestesi'nden (yazılması 1.500 yıla yayılan bir kısa şiirler derlemesi) çok iyi bildiğimiz belli birtakım epigram türlerinin yetkin Latince örneklerini söylerler. Vergilius, Aeneas destanında, yalnızca Homeros'u değil, İskenderiyeli bilginlerin yaptıkları Homeros eleştirilerini de bilmektedir. Bazan onu kabul eder ve kendi şiirini onun kurallarına göre değiştirir; bazansa, bir noktayı ona karşı savunduğunu görürüz. Uyarlamalarından kimileri başarısızdır; fakat Vergilius hatalarında bile parmak uçlarına kadar Yunanlılaşmıştır. İ.Ö. 19. yılında Yunanistan dönüşü Appia Yolu'nun Brindisi'de denize ulaştığı yerde ölmüştü. Hiçbir zaman Yunan yazınını Vergilius kadar iyi anlayan biri daha Brindisi'den geçmeyecektir.

Ara Pacis, Augustus'un sağladığı barışın anısına Roma'ya diktirdiği bir anıttır. Yunan ve Roma öğelerini, Horatius ya da Vergilius'un şiirleri kadar incelik ve parlaklıkla bileştirir. *Ara Pacis* hemen neredeyse hiç bozulmadan günümüze kalmıştır.

Bütün Roma ozanlarının beşerî açıdan belki en derini ve en büyüğü Horatius'tur. Horatius aynı zamanda, Augustus çağı Roma yazarlarının en değişmemiş İtalyan olanıdır. Belki de bu sebepten ötürü, onun Yunan örneklerini ele alışı, başka herkesten daha cüretliydi. Ahlâkçılığı dışında, yüzlerce yıl kendisini izleyen çıkmamıştır. Fakat kendi yapıtlarında ve bütün olasılık yasalarına karşı, Yunan lirik şiir sanatını canlandırmıştır (sonunda, bu sanatı Avrupa'ya aktaran da, o olmuştur); Ronsard daha iyi bir örnek tanımıyordu. Ahlâkçı, söyleşili ve alaycı şiirlerinde bile, Horatius Yunan örneklerine değinir. Çağdaşlarından ayrıldığı nokta, onun kendi bilginliğine dayanarak, aralarında Arkhilokhos, Alkaios ve Sappho'nun da bulunduğu çok eski örneklerden esinlenmeyi yeğlemiş olmasıdır; ama Horatius'un şiirlerinde geç dönem Yunan öğeleri de vardır - zaten onun yaşamı sırasında, bunlar Romalı yazarların soludukları havanın bir bölümünü oluşturduklarından, böyle olması zorunluydu da. İçsel özgürlüğü, sözlerini yoğunlaştırma gücü ve ahlâkçı bir ozan olarak yarattığı kişiler, her şeylerini Yunanlılara, belki biraz da Yunanlılaşmış Latinlere borçludur. Atina'da tamamladığı kendi eğitimini anlatırken, bunu bize o da söyler. Genç yazarlara öğüdü, gece gündüz Yunanlıları okumalarıdır. Hiç kuşkusuz başka bilginler ve başka ozanlar da vardır, fakat Horatius'un liriklerinin birçoğunu da kapsayan ahlâkçı şiirleri, kendi özgürlüğü hakkında içe sindirilmiş ve kesin bir duygusu olmasaydı yazılamazdı. Horatius bu duygusuna çok değer vermiş ve onun uğruna, koruyucusu Maecenas'a, hatta imparatora bile karşı çıkmıştır. Horatius, özgür bırakılmış bir kölenin oğluydu; babası güney İtalya'da bir taşra mezatçısı olmuştu. İç savaşta kaybeden özgürlükçü yanı tutmuş, Brutus'un buyruğunda bir subay olarak çarpışmıştır. Dünyanın o zamanki halinde ancak (Vergilius'un aracılığıyla ve kendi erdemleri sayesinde sağlanan) Maecenas'ın ve Augustus'un sonradan onu

Bu sert ve görmüş geçirmiş yüz, Baktria'yı Orta Asyalı göçebelerden koruyan ve Çin'le ticaret yoluna egemen olan bir Yunanlı kralındı.

Bugünkü Afganistan'la güney Rusya'nın bir bölümünden meydana gelen Baktria Yunan krallığının gümüş sikkelerinden bir örnek.

korumalarıyladır ki, büyük şiirler yaratmak için zorunlu olan özgürlüğe, güvenliğe ve görev duygusuna erişebilmiştir. Augustus'un çevresinde ozanlar istemesinin, Maecenas'ın şiir sevmesinin ancak Yunan yazının varolmasından ileri gelmesi, acı alay niteliğinde bir ilginçliktir.

Horatius'un şiirinin ruhundaki en belirgin Yunan öğesi, güçlü felsefe tütsüsüdür - metafiziğin ya da doğmatik bir sistemin değil, birçok kuşaklar boyu tartışılan, gelişkin ve ussallaştırılmış bir insan bilgeliğinin etkisi. Bir geziye gideceği zaman kitaplarını toplarlarken, okumak için yanına aldığı Platon, ünlü filozof değil aynı adı taşıyan bir komedya şairidir. Fakat onun kuşağında felsefenin ciddiliği, yazılı kitaplara, Platon'un inandırıcı ağırbaşlılığına, Aristoteles'in insan davranışı üstüne eleştirel betimlemelerine dayanıyordu. Daha sonraki ve daha küçük çaplı filozoflarca yaratılan, daha yeni bir köşe-başı felsefesi - neredeyse, köşe-başı vaazları- geleneği de vardı; bunlar ısırıcı bir sağduyuyla doluydu. O gelenekten günümüze pek az şey kalmıştır, bunlar da Horatius'un söyleşisel şiirlerine son derece yakındır. Horatius'un kendisi, Olbialı Bion'un manevî torunluğu savında bulunmuştu. Bion İ.Ö. yaklaşık 325-255 yıllarında, İskender'in ölümünü izleyen en kötü kargaşalıklar sırasında yaşamıştır. Babası özgürlüğüne kavuşmuş bir köle, anasıysa bir fahişeydi; o da çocukken köle olarak satılmış, sonradan özgür bırakılmıştır. Platon'un ve Aristoteles'in öğrencilerinden okumuş, ayrıca hazcılardan ve (yerleşik dünyaya başkaldırıları, hemen hemen Horatius'un kuşağında pagan tanrılarına karşı Yahudi ve erken Hıristiyan suçlamaları üzerinde son derece güçlü bir etki yaratan) kyniklerden de ders almıştır. Horatius'un hicivleri, onlarınkinden daha yumuşak, ama yine de müthiş kuvvetlidir.

Bu dönemde felsefî bir konumun en eksiksiz yazınsal anlatımları, Latince olarak kaleme alınmıştır. Cicero'nun felsefe yapıtlarından bazıları yetersizdir; örneğin, ödev üstüne düşünceleri, hemen hemen tümüyle görgü ve uygun davranışlara ilişkindir ve kendisi de, fazlasıyla uygarlık bilinci taşımaktadır; fakat bu yaşlı kibarın keskin bir zekâsı vardır ve inançlarının yapısı, en azından dramatik açıdan, akla yatkın görünmekte, neye ve niçin inandığı anlaşılmaktadır. Yapıtlarını verdiği İ.Ö. 1. yüzyılda, cumhuriyetçi davranışlar ve cumhuriyetçi kamusal yaşam, Roma'da bile sona eriyordu; bu ortamda Cicero'nun söyledikleri, çoğu kez pek dokunaklıdır. Fakat tam bir felsefenin en şaşırtıcı örneği, İ.Ö. yaklaşık 55 yılında ölen Lucretius'un uzun bir Latince şiiridir. *Şeylerin Doğası*'nda Roma nazmı daha ilk çiçeklenme dönemindedir, Epikuroscu felsefesi de, Atinalı okul başkanının Olbialı Bion'la çağdaş olarak yaşayan oğlundan kaynaklanmaktadır.

Aralarından biri de, yaşamın tacı yerindeki felsefe olmak üzere, özgür sanatlar kuramı, feci bir biçimde eleştiriye açıktır. Romalı anlamında özgür, köle ya da tüccar olmayan birinin (yani kuramca değilse bile, uygulama, bir köle-sahibinin) uğraşması uygun olan (şeyler) demektir. Bu ayrıcalıklı sınıfın fayda-amacı gütmeyen özgürlüğüne gelince, Cicero'nun arkadaşı Atticus, Epiros'taki otlakların çoğuna sahipti, Horatius'un arkadaşı Brutus da Kıbrıs'ta ödünç verdiği paralara -şiddete de başvurarak- yüzde 48 faiz alıyordu. Roma felsefesinin doğal yapısına gelince, ruhun doğası ve ölümsüzlüğü, bir mutlakın varoluşu ve (herkesin önünde dansetmek doğru mudur? türünden) uygun davranış kurallarının incelenmesinin ancak bir köle-sahipleri sınıfına yakışacak uğraşılar olduğunu önermek, kendi sınıfına ve kendi konusuna karşı çevrilebilecek bir savda bulunmak anlamına gelir. Gramsci, insan bilgeliğinin üç biçiminin felsefe (akıl), din ve sağduyu olduğunu, dininse yerinden uğramış sağduyu parçacıklarından oluştuğunu ileri sürmüştür. Ona göre, biz felsefeyle dinin ve sağduyunun üstesinden geliriz. Bu çağdaş tanımla, Lucretius bir filizof, Horatius da dinsel bir ozandır. Horatius, Lucretius'tan hem daha derinliğine Romalı, hem de daha derinliğine Yunanlıydı. Tıpkı Epikuros gibi kendi bahçesinde çiçek yetiştirmişti, Stoacılık kemiklerine kadar işlemiş ve kölelerinin yanısıra kendisi de tarlada çalışmıştı.

İ.Ö. 1. yüzyılın sonlarında, dünya birçok bakımdan hâlâ İskender dünyasıydı. Akdeniz'in her yerinde ve ta Çin'den gelen ipek yolu kadar uzaklarda, Yunan görgüsü, Yunan mimarisi ve Yunan dili yaşıyordu. Roma'da, İtalya'nın mermer taşocaklarını ilk işletmeye başlayan Augustus'tu ve imparatorluk dönemi Romalıları, giderek bütün dünyadan renkli taşlar getirtip süslemelerde kullanır olmuşlardı; fakat, Atina mermeri ve Atina işçiliği, tekelci egemenlikleri artık ellerinden çıkmış olmakla birlikte, bütün saygınlıklarını yitirmiş değillerdi; Barış Sunağı kurulduğunda, hâlâ çoğu onlarla yapılmıştı. İ.S. 331 kadar geç bir tarihte bile, renkli mermerden gözalıcı bir kakma tablo hazırlanacağı zaman, konsül Junius Bassus, Hylas ile nymphaları gösteren İ.Ö. 4. yüzyılda yapılmış bir Yunan resminin kopyasını örnek seçmişti.

Yahudi Yazını

Yunan kültür sızması üstüne bilgimiz olan ve gerek yerli dilde gerekse Yunanca olarak yazın'ın gayet iyi korunmuş bulunduğu bir alan, Yahudilerin gitgide genişleyen dünyasıdır. İsa'dan önceki yüzyıllarda muazzam bir Yunan etkisi ve maddî varlığı olmuştur; İ.Ö. 63'ten itibaren Romalıların maddî varlığı gelmiş, ama derin bir Roma etkisi olmamıştır. Yahudiyye, Yunan doğusunun bir bölümüydü ve Eski Ahid'in son tarihî kitapları da, Philon'un (İ.Ö. y. 30-İ.S. y.45) din felsefesi yapıtları gibi Yunanca yazılmıştı. Yahudilerin Nero dönemindeki ayaklanmasının Yahudi önderlerinden olan Josephus da, tarihlerinin çoğunu Aramca değil, Yunanca yazmıştır. Asya, Yunanistan ve Kutsal Kitab'ın Yunanca Septuagint (70 kişi tarafından yapılan) çevirisinin yapıldığı Hellenistik-Yunan yazınının merkezi olan İskenderiye'deki Yahudi yerleşimleri, kendi kimliklerini ve dinlerini sürdürmüşler, fakat Yunanca konuşmaya başlamışlardır, siyasal açıdan da varolmaları tehlikeye girmiştir; daha sonraki, geleneklerinin kendi içine kapanmasına ve İ.S. 1. yüzyılda Romalıların Yahudi devletini ortadan kaldırmalarını izleyen, yabancı etkilere güvensizlikle bakmalarına karşın, türlü türlü kanıtlardan yeterince açıklıkla anlaşılmaktadır ki, Yahudiler İsa'nın doğumundan önce Yunanlılardan, Yunanlıların kendilerinden aldıklarına oranla çok daha fazla şeyler almışlardır. İskenderiye'de yazılan Yahudi Din-şehitlerinin Öyküleri, Euripides'i anıştırmaktadır; İsa zamanında Filistin'deki Yahudi sanatı, simgeciliği de dahil olmak üzere, gerek köken gerek biçimce Yunanlıdır. Vahiyler kitabı ile Yuhanna'nın Vahyi'nin (Apokalypsis) kökleri bile, Yunan Asyası'nda yazılmış başka garip belgelerin kökleriyle karışıktır. Hiç değilse Cennet Yunanlı değildir; fakat Yuhanna'ya göre, orada da Yunan mimarisi vardır ve en eski Hıristiyan resimlerinde, (3. yüzyılda İstanköy'de ve İskenderiye'de yaşamış Sicilyalı-Yunanlı ozan) Theokritos'un ideal çobansı manzaralarıyla cennetin ortak yanları olduğu görülmektedir.

KLÂSİK DÖNEMDEN SONRAKİ CANLANIŞLAR

2.000 yıla yakın bir süre boyunca, Yunanistan siyasal bağımsızlığından yoksun kalmış, fakat Yunanlılar yok olmamışlardır. Yunanistan'ın kendisi, duygusal-kültürel ziyaretler çeken bir kutsal merkez olmaya devam etmiş; titizliğe özenenlerin yaşamayı yeğledikleri, bilgin ve filozofların sık sık gezdikleri, imparatorların yağmaladıkları bir yer olarak kalmıştır. Atina bir üniversite şehri haline gelmişti. Atinalılar Augustus'un başına dert olmuşlar, ama çok geçmeden yelkenleri suya indirmişlerdir. Yunanlı doğunun bağımsızlığını yeniden elde edebileceği son savaş, Antonius'la Kleopatra'nın Octavianus'un (Augustus) donanmasına yenildikleri Actium savaşıydı (İ.Ö. 31). Adı daha çok Latince biçimiyle tanınan Aktion, kuzeybatı Yunanistan'daki Ambrakia körfezinin girişine hâkim bir burundur.

Yunanistan'da Romalılar

Antonius, "bir Romalı tarafından yiğitçe yenilgiye uğratılan bir Romalı" idi. Actium'dan önce gece görüldüğü yazımlanan uğursuzluklardan biri onun ve Kleopatra'nın Atina akropolisinin girişindeki heykellerinin kaidelerinden düşüp kırılması olmuştur. Bunları kimin oraya diktiği ve nasıl olup da devrildikleri merak etmeye değer. Kaide-sütun hâlâ ayakta durmaktadır; Yunanlılaşmış bir hükümdar için hazırlanmış, Actium'dan sonra da bir başka Romalı için yeniden kullanılmıştır. Yunanistan'ın en kötü biçimde yağmalanması, Roma'nın merkezini kaplayan pek geniş bir sütunlu yollar ve birbiriyle bağıntılı meydanlar dizisini kurmak için yapılmıştı. Gidenlerin bazıları, pek önemli bir kayıp sayılmaz; Julius Caesar'ın Roma halkına bıraktığı bahçelerdeki küçük bir tapınakta, Arkadia'dan aldığı, herhalde tarih-öncesi bir mamuta ait bir çift iri diş vardı; Arkadia'da bunların, Herkules, Theseus ve başkalarının avladıkları mitolojik bir Kalydonia domuzunun dev dişleri olduğuna inanılıyormuş. Arkadia'daki Pallantion'un halkı özellikle revaçtaydı; çünkü Romalılar kendi atalarının Arkadialı olduklarını sanıyorlardı ve Roma'daki Palatine tepesi de adını Pallantion'dan almıştı.

Yağmaların bazıları daha ciddiydi. Venedik'teki San Marco kilisesinin önünde duran dört at, İ.S. 1204'te İstanbul'un Haçlılar tarafından istilâsı sırasında oradan getirilmişti; fakat bunlar daha önce, muhtemelen Nero'nun Yunan tapınaklarını yağmalayarak topladığı uçsuz bucaksız sanat eserleri hazinesi içinde, doğuya götürülmüşlerdi. Pire'yi (Peiraios) bir Romalı general yakıp yıkmış ve bir başkası yeniden kurmuştu; sokak düzeyinin çok altında olmayan ve hâlâ kolaylıkla tanılanabilen Roma yangınının külleri arasında son derece güzel birtakım klâsik dönem tunç heykelleri bulunmuştur ki, bunlar yangın zamanında herhalde Pire'nin Uzun Sütunlu Yolunda Roma'ya götürülmeyi bekliyorlardı. Romalılar yağmaladıkları nesneleri gerçekten pek sevmişlerdi. İ.Ö. 1. yüzyılda zengin Yunansever Titus Pomponius Atticus'un Atina'yla deniz arasında kalan, İllisos yakınındaki bahçelerinde çok eski bir Periler tapınağı vardı. Taşranın ünlü tapınakları blok blok sökülüp Atina'nın merkezinde yeniden kurulmuştu; bunlardan biri de, Akharnai'dan getirilen ve imparatorluk gençliğinin komutanı ve ikinci bir Ares, yeni bir savaş tanrısı olarak Augustus'un genç kalıtçısı Gaius Caesar'a yeniden adanan Ares tapınağıydı.

Başka yerlerde olduğu gibi, Atina'da da Romalılar destek almak için dayandıkları şehir halklarına yeni yapılar adamışlar ve sukemerleri kurmuşlardır. Roma yapımcılığının doruğu, İ.S. 2. yüzyılda Hadrianus dönemindeydi. Bu zamanda, Romalılaşmış bir Yunanlıyla Yunanlılaşmış bir Romalıyı ayırmak güçleşmiş olmalı. Romalılar hâlâ halktan asker topladıkları Girit'teydiler, Atina'daydılar, kuzeydeydiler ve (pek azında arkeolojik kazı yapılmış olan) Peloponnessos'un heryerindeki zengin çiftliklerdeydiler. Atinalı Herodes'in Sparta yeşil mermer taşocaklarını işletenlerin,

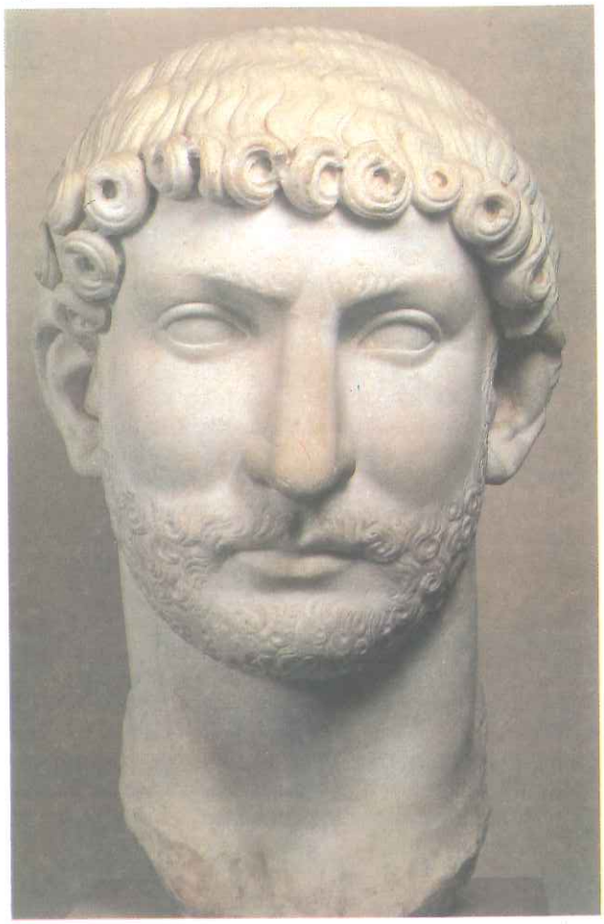

Venedik'teki San Marco kilisesinin önünde duran dört at. Bunların Yunan orijinallerin Roma kopyaları olduğunu düşünmek için bazı teknik sebepler vardır; fakat bu görüşler kesin değildir ve atların işçiliğinin hem görkemli olması hem de aşırılıktan geri durması, bunların İ.Ö. 4. yüzyıldan kalma özgün Yunan eserleri olmaları olasılığını güçlendirmektedir.

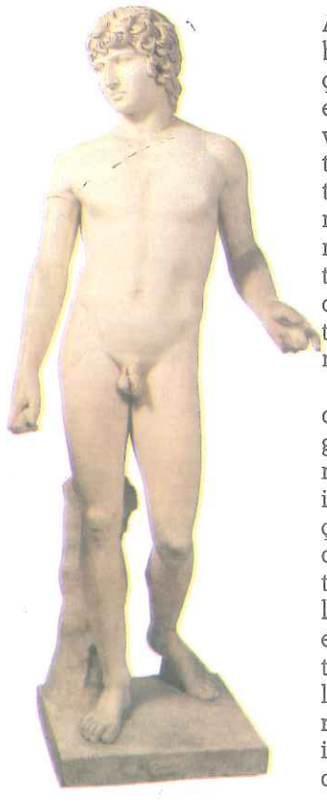
Aşağıda Yunanistan'da "Olymposlu" sanını alan Yunansever (phil Hellene) Roma imparatoru Hadrianus.

En altta Hadrianus'un gözde oğlanı, Asya Yunanlısı Antinous'un beyaz mermer heykeli.

Sağda Atina'daki Olymposlu Zeus tapınağından bugüne kalanlar, Hadrianus'un tamamladığı devasa yapının çok küçük bir bölümüdür. Başlıca ilginç yanı, her zaman, müthiş büyüklüğü olmuş olmalı, ama en azından bugün gördüğümüz biçimiyle, belli bir zerafeti de vardır.

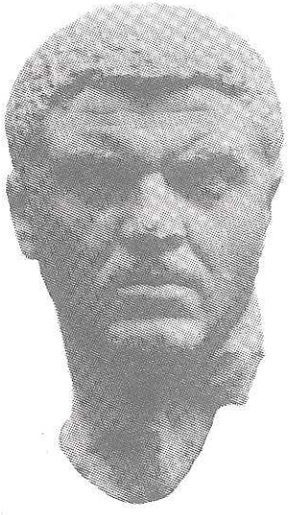
Aulus Gellius gibi Romalı yazarların yaşamlarından biliyoruz ki, kamu görevi ve yazın dünyaları üstüste çakışıyordu. Özgün Latin ve Yunan yapıtlarının yazın eleştirmenleri arasında geniş bir beğeni benzerliği vardı ve Romalılar, bizim Yunan ya da Palatine Antolojisi diye tanıdığımız, o, kısa Yunan şiirleri güldestelerinin çok geniş derlemesinde birçok izler bırakmışlardır. Hadrianus'un kendisinin büyük bir antika merakı ve Roma İmparatorluğu'nda bulabildiği her türlü güzel sanatı içine alan kapsamlı bir beğenisi vardı; Roma yakınlarında Tivoli'deki bahçesine yerleştirdiği heykeller, taşradan ve bütün dünyadan getirilmiş ilginç nesnelerin bir müzesi gibiydi.

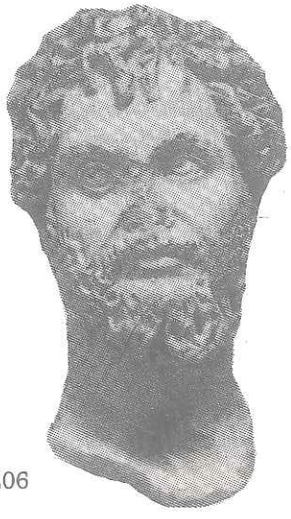
Fakat Hadrianus'un tutkusu Yunandı. Küçük Asya'dan gelme, Antinous adlı bir oğlana âşıktı, ama bu genç İ.Ö. 130 yılında Nil'de kazayla boğuldu. Hadrianus Antinous'un, buncası günümüze kalmış olması inanılamayacak kadar çok sayıda, beyaz mermerden, çeşitli klâsik pozlarda heykellerini ısmarladı - sadece Ostia'da bunlardan 17 tane vardır. Antinous yontularında, genç bir atlettir, delikanlı bir filozoftur, çıplak bir tanrıdır. Bu heykellerin bazıları önemli sanat eserleridir, ama bir bütün olarak, dönemin hafiften tombul veya abartmalı gösterme uylaşımları nedeniyle, genç adam giyinikken daha iyi durmaktadır. Onuruna oyunlar düzenlenmiş, ödüller konulmuş ve Nil'in doğusunda, Kızıldeniz'e giden yeni bir yol üstünde, onun adına bir Yunan şehri kurulmuştur (Antinoupolis). Tanrı olarak kendisine tapılması emredilmiştir.

Hadrianus'un Yunan kültürüne büyük düşkünlüğünün önemli bir nedeni, babasına "Afrikalı" denilmesi, annesinin de Cadiz'den gelmesi olabilir. Hadrianus tahta bir general ve imparator-general Trajanus'un evlât edinilmiş oğlu olarak çıkmıştır. Yapımı kuşaklardır süren, Atina'daki çok büyük Olymposlu Zeus tapınağını adayan, Hadrianus olmuştu. Kendisi de, Yunanistan'da "Olymposlu", daha da doğuda "Zeus", hatta "tüm Yunanlıların yeni Zeus"u sanını almıştır. Hadrianus'un doğuda bu ünvanı takınması, daha büyümek isteyen imparatorluk özentisinden ve abartmalı Yunanseverliğinden olduğu kadar, pratik bir akıl yürütmeden de geliyordu. Romalıların Asya'da dayanmayı umabilecekleri her şey Yunanlıydı ve kendisine bütün Yunanlıların tanrısı demesi, yerel tanrılardan daha fazlasını iddia etmek oluyordu. Daha aşağı bir düzeyde, ama aynı mantıkla, son dönemlere kadar Yunanistan krallarının resmî ünvanı, pratik yararları olabilecek kapsamlı bir deyişle, Yunanlıların Kralı'ydı.

Fakat en azından Yunanistan'da ve Küçük Asya'da, Romalıların emperyal Yunan heykel ve mimarî geleneği, ne Hadrianus'la başlamış, ne de onunla sona ermiştir. Ankara'da, Augustus'un Barış Sunağı'ndaki Romalıların biçem ve ciddiliğini anıştıran bir Trajanus başı vardır; ama bunda daha bir serbestlik, Bak-

tria'nın Yunanlı hükümdarlarına benzeyen bir şeyler, ağızda daha haşin bir ifade dikkati çekmektedir. Hadrianus'un bugüne kadar gelen kopyalardaki kendi yüzü daha ilginç, ama daha az etkileyicidir. İmparator Caracalla'nın Korinthos'ta bulunan 3. yüzyıl başı, tehlikeli bir çılgının yüzünü taşımaktadır; onun babası Septimius Severus'un Salamis sukemerlerinde bulunan Mars Baba gibi anadan-doğma tasviri, bütün klâsik oranlarına karşın, Napoleon'un tunçtan çıplak heykelleri kadar gülünçtür. Fakat Yunan havasındaki Romalıların Yunan dünyasına yaptıkları en önemli katkı, kendi portreleri değildi. Peloponnessos'un doğu kıyısında, (şimdi oradaki heykele verilen yerel adla Porto Raphti, Terzi Limanı denilen) Prasiai koyu içindeki bir adanın tepesinde kurulmuş bir Roma fenerinin kalıntıları olan yıkık bir dev heykel bulunmaktadır. Herodes Atticus'un yapılarının da belirli bir inceliği, bir ölçüde de cüretkârlığı vardır.

Yunanlılar ve İstanbul

330'da Konstantinos, Asya ile Avrupa'nın kapılarındaki Byzantion'u (Konstantinopolis adıyla) Roma'nın ikinci başkenti olarak yeniden kurunca, Yunan dünyası, hiç değilse, dili değişmemiş durumda ve kendisinden pek beklenemeyecek bir yetenek tazeliğiyle tekrar ortaya çıkmıştır. Roma İmparatorluğu'nun, 15. yüzyılda, İstanbul'un 1453'te Türklere teslim olmasına kadar yıkılmadığı savının önemli ve sahici bir anlamı vardır; fakat daha da önemli bir anlamda, batının çöküşünden ve kabilelerin istilâsından sonra ayakta kalan, bir Yunan imparatorluğu olmuştur. 532-37 yıllarında inşa edilen Aya Sofya'nın mimarlarının Yunanlı olmaları yalnızca bir rastlantı değildir; onların bilimsel bilgileri, estetik parlaklıkları ve cesaretli özgünlükleri, bizim, Roma, Yunanistan ve Hellenleşmiş doğunun bu birleşmesinde tanıladığımız niteliklerdir. Yunan mimarisinin ve matematiğinin tarihi, Bizans ya da Doğu Roma İmparatorluğu boyunca sürüp gitmiştir.

Bu dünya, yalnızca emperyal ve pek büyük olduğu için değil, Hıristiyan olduğu için de tam değil, her şeyden çok, Yunanistan Roma'ya sızdığı gibi, Asya da Yunanistan'a sızdığı için, Perikles'in ve Pheidias'ın dünyasından farklıydı. Justinianos'un sarayında bir başteşrifatçı olan Danışman Pavlos, enfes bir Yunanca nazımla, Aya Sofya'nın 1.000 ve İ.S. 575 dolaylarında ölen dizeden fazla tutan bir betimlemesini yapmıştır. "Ününüzü devredin bana, Roma Capitol'unun kızları" demektedir, "Kralımız aştı o harikayı." Şiirde Roma'dan bir sürü, Mısır'dan da biraz söz ediliyor; ama büyük kilisenin taşlarının rengini ve dokusunu anlatmaya sıra gelince, en üst düzeye ulaşılıyor. Onca bol bulamaç ve nadir mermerin böyle görkemli bir biçimde bileştirilmesi hakkındaki duyguları, egzotik denilemeyecek kadar doğrudur ve sakınmasızdır. Bu şiir, uzak kökenleri ta Homeros'a kadar giden, bildik bir türdendi. Yerel bir ozan tarafından yazılmış, Gaza'daki kış hamamlarında allegorili bir evren manzarasına dair 700 dizeyi aşkın, buna benzeyen bir başka şiir daha vardır. Fakat Danışman Pavlos'un nazmı, Bizans sanatının tazelik ve diriliği ile (ister istemez de) bazı sınırlılıklarını taşımaktadır.

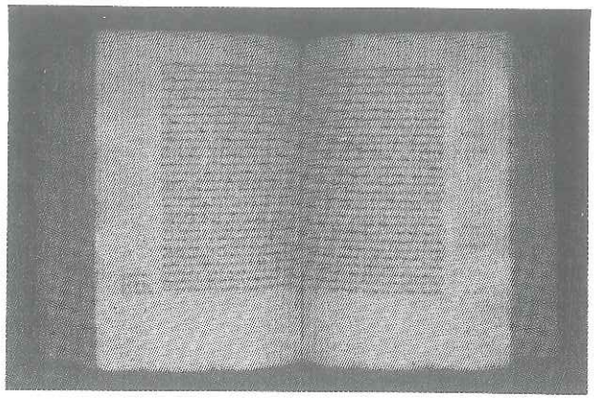
Bizans güzel sanatlarının canlı köklerinin İskender çağına ne kadar dalmış olduğu, Bizans Yunanlılarının gerçeği görme biçimlerinin ne denli o çağdan kaynaklandığı söylense azdır. Mozayık sanatı, Tiberius'un hükümdarlığı sırasında, Mısır renkli-cam örüntü ve tasarımlarının, deniz hayvanı kabuklarıyla bezenmiş tapı mağaralarının yerini almasıyla başlamıştır. Ucuz türleri sıradanlaştığında bile, mozayık her zaman egzotik kalmıştı. Artık ne ermişler ne imparatorlar Romalıya benzemektedir; hepsi Yunanlı gibi, hatta bazan bir Asya ortamında eskiden kalmış belirli Yunan figürleri gibi durmaktadır.

Ey, bir duvarın altın mozayıkları gibi,
Tanrı'nın kutsal ateşinde dikilen bilgeler.

Ciddilik, ciddiliğin niteliği yeniden değişmiştir; ama onun da yine bildik kökleri vardır. Bu yüzlerdeki acı çekme anlatımı gerçekten ötedünyaya ilişkin (uhrevî) değildir, kendi türlerindeki dünyanın acısıdır. Bu, Hellenleşmiş filozofların kederi ve ciddiyetiyle, kölelerin ve köylülerin çektikleri -İ.Ö. 3. yüzyıldan İ.S. 20. yüzyıla değin Yunan topraklarında pek değişmeyen, çünkü Hıristiyanlıkla da Hıristiyanlık olmadan da toplumsal ve ekonomik nedenleri aynı kalan- acıdan oluşmuş bir bileşimdir. Çok olmadı, Korinthos'un doğu limanı, Kenkhreai'da şimdi sığ bir denizin örttüğü küçük bir İsis tapınağında renkli-camdan yapılmış bir Homeros başı bulundu. Bu levhave diğerleri, y.İ.S. 370 yılında Mısır'dan getirilmiş, fakat daha yerlerine konulmadan, tapınak bir depremle yıkılmıştı. Bulunduklarında, hâlâ muhafazalarının içindeydiler. Homeros'un başı, Bizanslı bir İsa başına benzemektedir. İsa'nın Bizanslı yüzü genellikle müthiştir; bunun nedeni, biçimsel kökenlerinin, böyle Homeros portrelerinden gelmesi olabilir mi acaba? Daphne'deki idama mahkûm edilmiş İsa'nın trajik hüznü, *İlia-da*'nın bir yansıtılması olabilir mi?

Hiç kuşkusuz, bu çılgınca ve yanıtlanamaz bir sorudur ya da belki, daha incelikli ve ayrıntılı bir sanat tarihçiliğinin verebileceği gerçek yanıt öylesine kayıtlı-şartlı olacaktır ki, artık çarpıcı gelmeyecektir. Kenkhreai'deki depremle Rönesans arasında geçen za-

Yukarıda 15. yüzyılda Anconalı Cyriaco'nun bilgin Gemisthos Plethon'u ziyaret ettiği, Sparta yakınlarındaki, manastırlar şehri Mistra ve Strabon'un *Geographia*'sının Cyriaco'ya ait kopyası - yan açıklama notlarını, onun için dostu yazman Agallianos yazmıştır.

Karşıda, üstte Korinthos'un limanı Kenkhreai'deki İsis tapınağını süsleyen bir cam levhaya boyanmış Homeros başı. Bunun, Bizans İsa başlarına benzemesi üstünde düşünmeğe değer; hayali İsa başları, muhtemelen gerçekte, Yunanlıların dağarcığındaki hayali kafaların en ciddisinden, *İliada* ozanının başından bir uyarlamadır.

Ortada Roma imparatoru Caracalla'nın başı, 3. yüzyıl, Korinthos'tan.

Altta Caracalla'nın babası, Muparatos Septinius Severus'un başı, Salamis'teki su kemerinden.

man boyunca, Yunanistan anavatanının Yunanlıları hakkında bilinebilecek çarpıcı çok az şey vardır. Sicilya'yı batıdan istilâ eden diğer Kuzeyli (Norse) ordularına karşı, Bizans'ın imparatorluk muhafızlarının saflarında çarpışmak üzere, Rusya'yı geçip gelen Vikingler, Pire'deki mermerden bir Yunan arslan heykelinin üstüne runik yazılar kazımışlardır. Yunanistan'ın kendiside, 4. ile 9. yüzyıllar arasında, Vizigotlar, Hunlar, Avarlar, Slavlar ve Bulgarlar tarafından istilâ edilmiştir. Bizans İmparatorları'nın Makedonyalı hanedanının (867-1025) ardından, doğudan Selçuklu Türkleri'nin, batıdansa Normanların saldırıları gelmiş ve 11. yüzyıldan 13. yüzyıla değin de Haçlı orduları Bizans dünyasına girmişlerdir. Fransızlar kaleler kurmuşlar, Terentius'un öldüğü ve Herkules'in kuşları kovaladığı Arkadia'nın kuzeybatısındaki Stymphalos yakınında bir Cistercian (katolik) manastırı) yükselmiştir. İtalyan prensleri, Atina akropolisinin ayakta duran yapılarında kendi saraylarını inşa etmişlerdir. Osmanlı Türkleri, Atina'yı İstanbul'dan beş yıl sonra, 1458'de aldılar. O zaman kilise olarak kullanılan Parthenon camiye çevrildi. Batı duvarının yukarı bölümünde, rengi soluklaşan, ama hâlâ seçilebilen, şirin bir (Meryem'e hamileliğini) haber-verme resmi vardır; kara Gotik yazıyla Latince bir kitabe ise hemen hemen tümüyle kaybolmuştur.

Eski Yunan'ın yeniden keşfi

Rönesans, Yunanistan'a batıdan değil, doğudan gelmiş, son Bizans prensleri Peloponnessos'taki kalelerinde yıllarca dayanmışlardır. Yunanistan'ın başka bölümleriyle birtakım adalar da, Venedik'in elindeydi. Venedik devlet arşivlerinde, narenciye reçeli yüklü üç İngiliz kalyonunun Girit'ten vatanlarına hareket etmeleri için izin isteyen bir mektup hâlâ durmaktadır. Fakat, 15. yüzyılda, İstanbul'da doğmuş ve eğitilmiş, Gemistos Plethon adında, büyük yetenekleri olan bir aydın, bilgin ve filozof, eski Sparta örenlerinin yakınındaki bir manastırlar şehri olan Mistra'da bir hümanistler derneği kurmuştur. Bilginlik merakı tutku derecesinde olan, ama bilimsel başarıları bölük pörçük ve Gemistos'a oranla sistemsiz kalan Anconalı Cyriaco adlı İtalyan, onu bu şehirde ziyaret etmekle, Yunanistan'ın arkeolojik zenginlikleri hakkında batıya ilk bilgiyi getirmiştir.

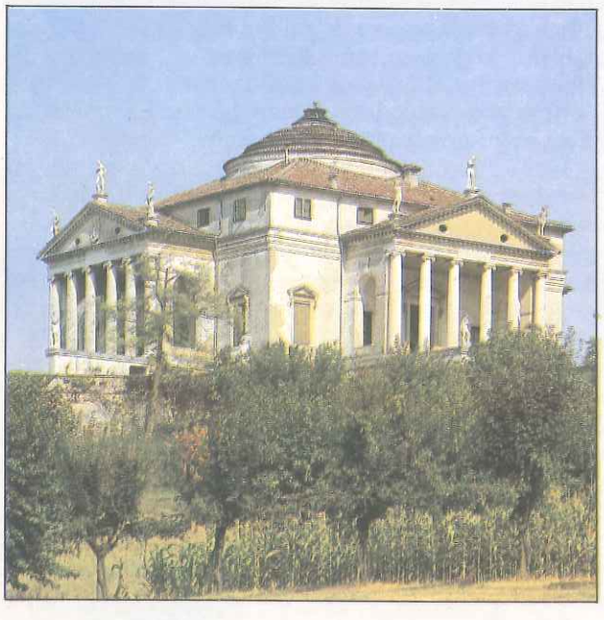
Augustus dönemi coğrafyacısı Strabon'un yapıtının, Cyriaco'nun malı olan yazması elimizde bulunuyor. (Onun yerine) betimlemeleri çok daha eksiksiz ve yararlı olan Pausanias'ın yapıtı günümüze kalsaydı, bizim için çok daha iyi olurdu; fakat Cyriaco bu yazmayı, Strabon incelemelerinin yeniden dirildiği, Pausanias'ınsa hiçbir zaman incelenmediği İstanbul'da yazdırmıştı ("istinsah" ettirmişti). Tanınmış dostu, yazman Agallianos'un, onun için, eski yer adlarını çağdaşlarıyla özdeşleştirmek amacıyla sayfa kenarlarına düştüğü notlardan bazılarının doğru olmadığı dikkati çekiyor. Cyriaco kitabını, doğudan Mistra'ya götürmüş ve metnin eksik bir sayfasını da orada kopya etmiştir. Gemistos Plethon'la birlikte olduğu andan itibaren, yapılan bütün isim özdeşleştirmeleri doğrudur ve bunlardan bazılarını bulmak, gerçekten zordur. Ardarda birçok kalıntıları gezmiş ve herbirini doğru olarak tanılamış, çoğu kez yazıtları da kaydetmiştir. Bu, İtalyan bilgisinden önce, Bizans bilgisidir. Hemen hemen aynı özdeştirmeler listesi, Batlamyus (Ptolemaios) yazmalarının sayfa kenarlarında ve (iyi ki, o ayrı sayfa kopup gitmeden 16. yüzyılda bir Macar serüvencisi tarafından Amsterdam'da Gemistos Plethon'un yapıtlarıyla birlikte basılan) ayrı bir kısa çalışmada da günümüze kalmıştır. Fakat Cyriaco, hâlâ kuzey Yunanistan'da hüküm süren İtalyan prenslerinin yanında kaldığı zaman, hemen hemen bütün örenlerini tanılamakta yanılmıştır.

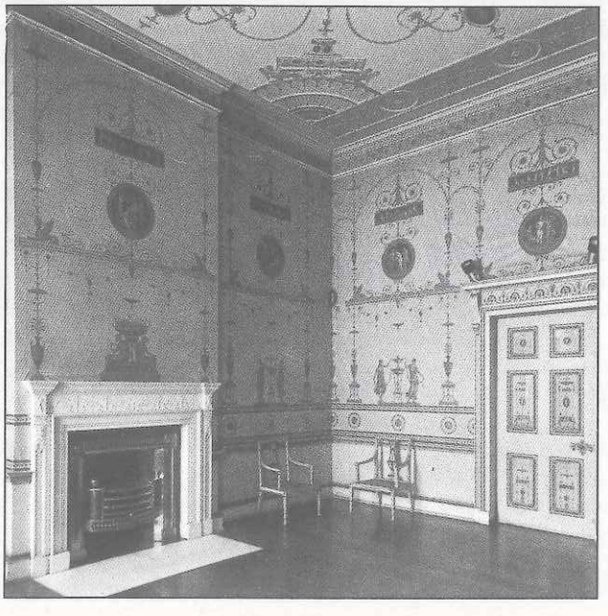
Türkler artık, doğu ve güney Akdeniz'in neredeyse tümünü denetimleri altına almışlar, Yunanistan'ın uyanışı da yavaşlamıştı. 17. yüzyılda bir Fransız elçilik kurulu, Parthenon'da bugünkünden daha çok yontu bulunduğunu yazımlamaktadır. Tapınağın merkezi, bundan hemen sonra, 1687'de Türklerle Venedikliler arasındaki savaşta bir patlamayla yok olmuş, talihsiz atışı bir Alman topçu subayı yapmıştı. Venedikliler, kenarlardaki heykelleri aşağıya indirmeğe kalkmakla, ipler koptuğu için, durumu daha da kötüleştirmişlerdir. Türkler geri gelmişler ve örenin içine küçük bir cami yapmışlardır; Parthenon'un ve birçok başka yapının taşları tahrip edilmeye, atılmaya ya da öylesine verilmeye başlanmıştır. Lord Elgin'in adamı, 19. yüzyılın ilk yıllarında, kullandığı teknikle Parthenon'dan ne kaldırabilirse hepsini almıştır.

Yunanistan'ın ötesindeki Yunanistan

Yunanlıların etkisi, yapılarından ve biçemlerinden koparılmış öğelerin feci birtakım uyarlamalarını da kapsar. Uyarlamalar genellikle eski dünyadan çok, kendi yapıldıkları çağa tanıklık ederler; fakat her uyarlama değersiz değildir. Bazan onlardan yeni bir yaratı çıkar. Yaratıcı yanlış anlama, çoğu kez, katı öykünmeden daha yararlı olmuştur.

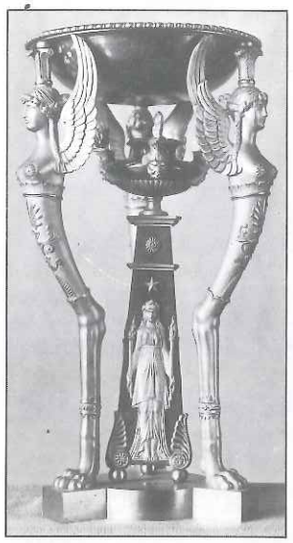

Geç Rönesans'ta, çoğucası Roma yorumları aracılığıyla ve orta çağ söylencelerinin de bir etkisi olarak, Yunan izlek ve biçemleri uyarlanmıştır. Türk egemenliği altındaki Atina'da yaşayan ilk batılılar, bugün Herodes Attikus tiyatrosu denilen yeri Sokrates'in okulu sanıyorlardı. Vatikan'daki Raphaello'nun *Atina Okulu* tablosu *(yukarıda)*, Yunan gerçekçiliğine hiçbir borcu olmayan, güzel, anıtsal bir rüyadır. Felsefe bile, bu ressam için güzel bir düşünceden ibarettir. Dâhi bir arkeoloji çözümleyicisi olan mimar Palladio, *(en soldaki)* Villa Rotunda'da Roma mimarlığının altındaki Yunan ilkesinin kemiklerine can vermiştir. 18. yüzyılda yapılan *(solda)* Ostevley *House*'da, klâsik izleklerin en zarifleri, Londra yakınlarındaki bir banker evi için sınırlı süsleme öğeleri olarak kullanılmıştır. Burada Yunan beğenisi solmuş, rengi ruhsarı kalmamıştır. Sadece kapıyla şöminenin ızgarasında belli bir canlılık vardır.

Eski motifler, bazen pek vahşice ortaya çıkar. İmparatorluk dönemi Floransa'sından bu *(aşağıdaki)* süslü üçayak (tripod), üstün bir uzmanlık yapıntısı, zenginliğin, incelmiş becerinin, mutlak bir özgüvenin ve gösteriş düşkünlüğünün bir anlatımıdır. Kandil kabı olarak da, hiç kuşkusuz dramatik bir görünüşü olmalı.

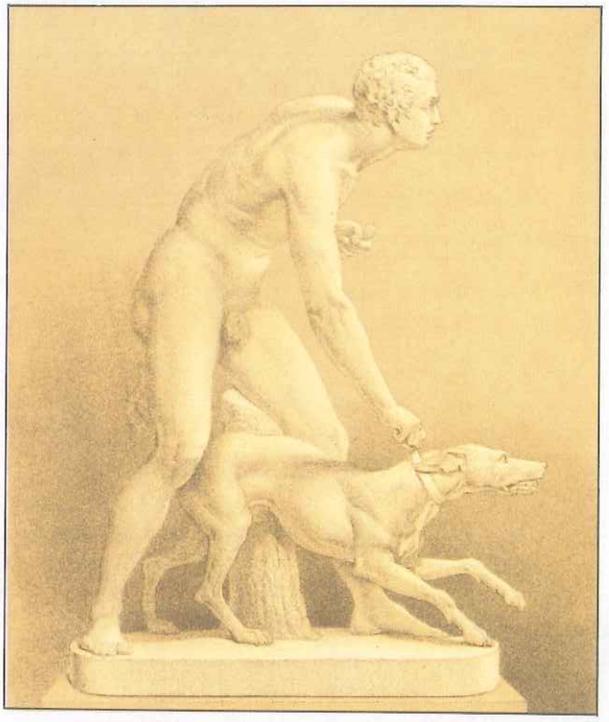

1790 yılı dolaylarında yapılmış olan (solda altta) Wedgwood kupası da uzak örneklerden eşit ölçüde ayrılmıştır; fakat bu da üstün bir uzmanlık ve zerafet eseridir, üstelik yeni bir şeyler doğmuştur. Ancak, tasarımı, ayrıntılarında daha çekicidir. Bağımsızlık Savaşı'nın son derece dürüst bir insan ve bir çeşit ahlâk dâhisi olan bir köylü generalinin anısına yapılan, Atina'daki Makriyanuis'in mezarı (solda en altta). Yaşamının geç dönemlerinde yüzü, aç bir kurtu andırmakta ve krallık, yönetimi altında dayanılmaz acılar çekmektedir. Bu anıtı, özellikle dokunaklı buluyorum. Neoklâsik Atina Üniversitesi (Solda), heybetlidir, ama fazla akademik ağırlığı olduğu için daha az ilginçtir.

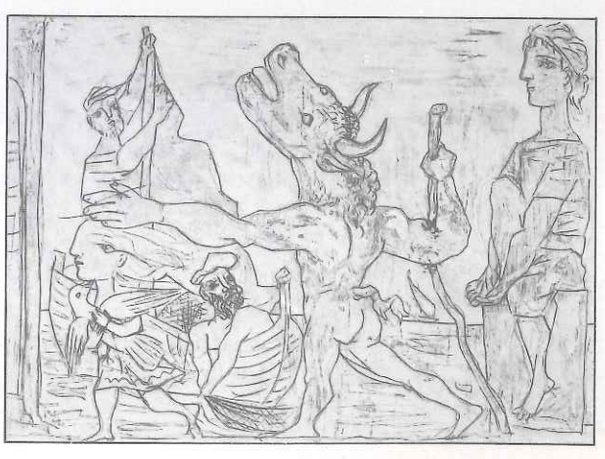

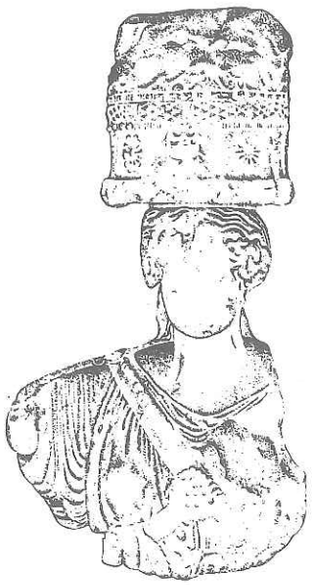

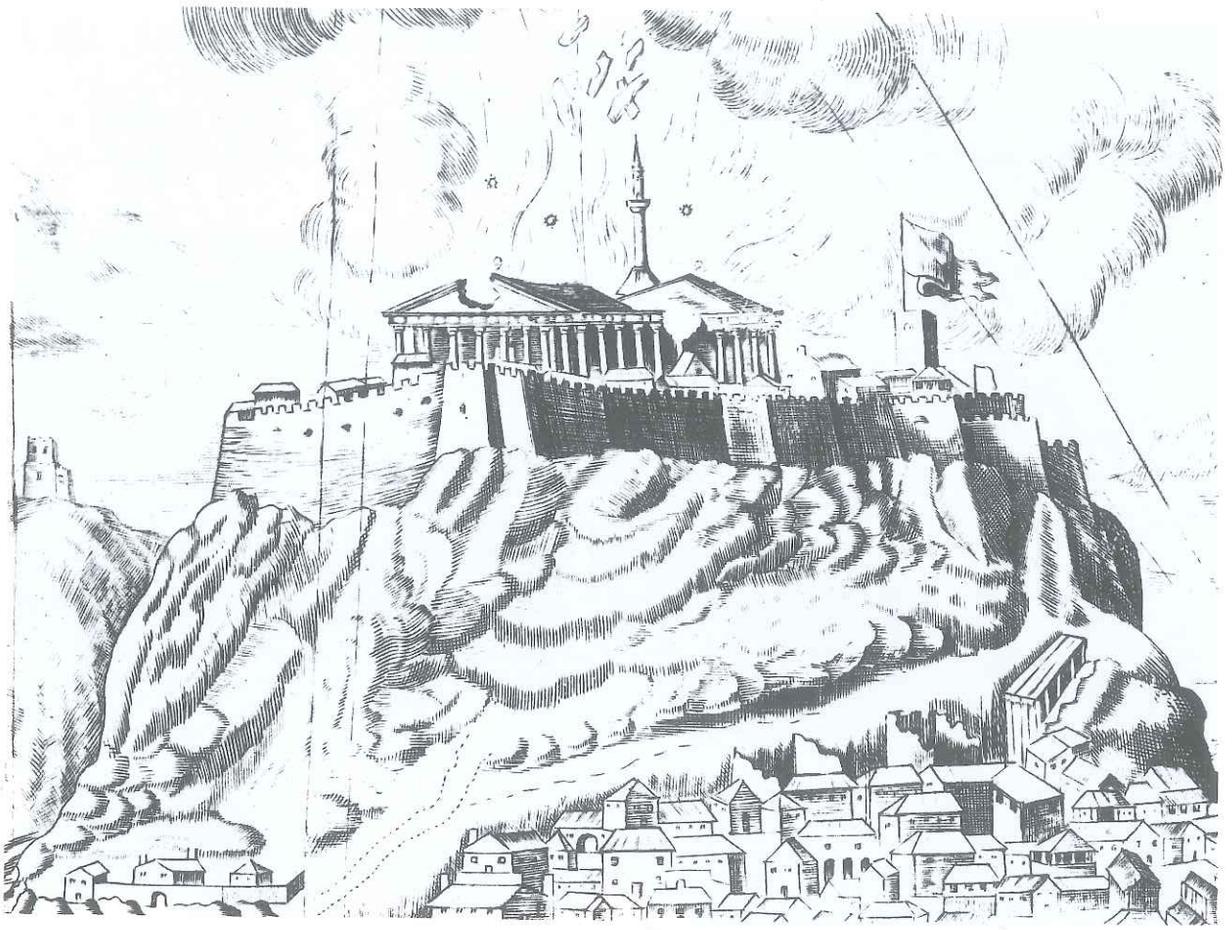

Geleneksel olarak, Yunan yapıtlarının Roma kopyasına dayanan neoklâsik heykel sanatı, bazı güzel eserlerin yanısıra korkunç kötü birtakım ürünler de vermiştir *yukarıdaki* parçayı John Gibson yapmıştır. Köpekli gencin zevksiz olamazlığı, çıplaklığına, vücudunun çizgilerine (anatomisine), dizini dayadığı ağaç kütüğüne ve tabiî, erkeklik organını örten hassas yaprağa da yansımaktadır. Köpek tek başına sevimsiz, ama gerçekçi olurdu. Buna karşılık, (herhalde neoklâsik bir süvari miğferinden uyarlanmış) Yunan tipi miğferiyle (sağda en üsteki) 1883 itfaiyecisinin görünüşünde hayranlık uyandıran bir şeyler vardır.

Modern güzel sanatlardaki Yunan etkileri, hem sayıca çok, hem de biçimce çeşitlidir. Balede neoklâsiklik erken bir modaydı; fakat Nijinsky 1912'deki faun rolüyle, Yunanlılığın çok daha içine işlediği ve Yunan öğelerinin zorla kendilerini anlaşılır kıldıkları bir biçem geliştirmiştir. Bu, bir tür yeni yaratı, kuşaklar boyu farkedilmeyen bir şeyin gerçekten tekrar keşfedilmesiydi. Yunan vazoları üstünde yeni sayılabilecek incelemelerden esinlenmişti. Yıllarca Nijinsky'ye aynı görsel ve düşünsel dünyada yaşayan Picasso, mutlak olarak herhangi bir yerden vahşice izlekler kapmış, fakat Yunan mitoloji duygusu onda hep güçlü kalmıştır (sağda), bazan canlı bir Yunan heykeli çizmesinde kol gezer.

Yukarıda Bu yüzü gözü parçalanmış taş kadın, Eleusis'teki geç dönem kalıntısı mermer bir bölmenin karyatidlerinden biridir, Clarke tarafından Cambridge'e götürülürken Sussex açıklarında gemisi batmış, fakat o belâyı bile atlatarak Cambridge Arkeoloji Müzesi'ne yerleşmiştir.

Yukarıda sağda 17. yüzyıl sonunda Venedikliler Atina akropolisi'ni Türklerden zabtetmiş ve kısa bir süre ellerinde tutmuşlardır. Bir Alman topçusu, bahtsız bir atışla, Türklerin Parthenon'da korudukları cephaneyi patlatmıştı/havaya uçurmuştu infilak ettirmişti.
O zamana kadar Parthenon iyi durumda kalmıştır.

Bağımsızlıktan sonra

1800'lü yıllara gelindiğinde, (Ayrım Bir'de anlatıldığı üzere) Yunanistan'da ciddi arkeolojik keşifler başlamış ve Yunanlılardan başka hiç kimsenin beklemediği bağımsızlığa yaklaşılmıştır (Avrupa devletleri, Yunanistan'ın bağımsızlığını 1832'de tanımışlardır). Delphoi'deki köylülerin, eski mermerleri karıştıran yabancıları görünce, onların eski putataparların soyundan, Milordi diye bir ırktan olduklarını, şimdi de yine aynı taşlara tapmaya geldiklerini sandıklarına yukarıda değinmiştik. Fakat yoksul ve basit Yunanlılar bile, mermer kalıtlarına saygı duyuyorlardı. Elgin'in yaptıkları, daha o zamanlar, onları dehşete düşürmüştü; hele onun çağdaşı Edward Clarke, Eleusis'ten yeryüzünün bereketini sağladığına inanılan bir heykeli kaldırmaya girişince çok kızmışlar ve gemisinin batacağı kehanetinde bulunmuşlardır; öyle de olmuştur, ama Clarke kurtulmuş ve heykel Cambridge Arkeoloji Müzesi'ne götürülmüştür; fakat iskele kurulmadan ne doğru dürüst incelenebilir ne de fotoğrafı çekilebilir. Köylü kaptan Makriyannis, bağımsızlık savaşı sırasında yabancılara eski heykeller satan bir adamını fena halde haşlamıştır. Teslim etmek gerekir ki, ilk Yunanistan parlamentosunun, ister istemez 1820'lerin biçeminde, Parthenon'un restorasyonunu yaptırmak için bir plânı vardı, hatta burasını bir krallık sarayına çevirtmek için bile plân yapılmıştı; neyse ki, bunları gerçekleştirecek kadar para bulunamamıştır.

160 yıl önce bir Yunanlıyı tanımlamak, kolay değildi. Açık bir ulusal bağımsızlık savaşıyla sonuçlanan tasarılar, birçok yerlerde başarısızlığa uğramasaydı, bütün Balkanlarda bir Hıristiyan ayaklanmasına yol açacaktı. Savaş bittiğinde, Wellington Dükü yeni devletin Peloponnessos'la (Mora) sınırlı tutulmasını istemiştir. Kırım Savaşı kadar geç bir tarihte, Girit'in çoğunun Türkçe konuştuğu gibi, Kıbrıs'ın çoğu da Yunanca konuşuyordu. Dil ölmemişti, fakat 18. yüzyıl sonlarında birçok köyde bilinçli bir biçimde ve misyonerlik ruhuyla yeniden canlandırılması gerekmişti.

Bütün bu zaman boyunca, Anadolu'daki Yunanlı (Rum) toplulukları önemli rol oynamışlardır. Daha bağımsızlıktan önce, Yunanlılar yayılma halindeydiler. Güney Rusya'da güçlenmişlerdi ve orada hâlâ yaşamaktadırlar. İngilizler tarafından işleri bozuluncaya kadar, 19. yüzyılda Mısır'da büyük pamuklu ve tütün endüstrilerini yönetmekteydiler. Kahire'deki Bahçeli Kent denilen mahalle, geniş ölçüde onlar için kurulmuştu. Rimbaud Fransa'dan ayrılınca, Kıbrıs'ta inşaat alanında Yunanlılarla birlikte çalışmış, Etyopya'daki Harar'a vardığında da Yunanlılar arasında yaşamıştı. 19. yüzyıl Afrikası'nda Yunanlıların tek bir koloni kurmadan ne kadar yayıldıkları şaşırtıcıdır. ABD'nde, işaret levhalarının İngilizceyle birlikte Yunanca yazılı olduğu süngerci köyleri vardı, belki hâlâ da vardır.

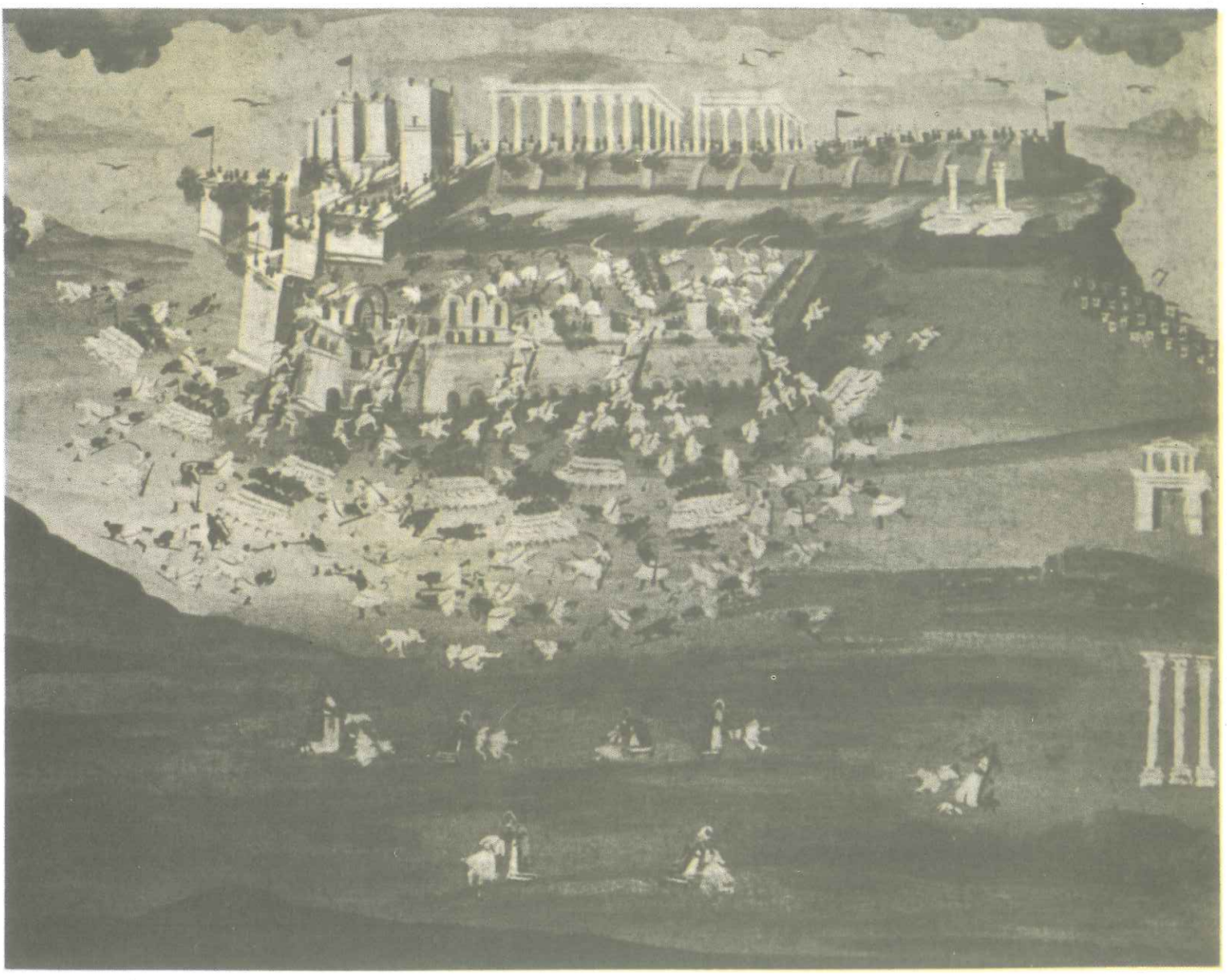
Bağımsız bir ülke olarak Yunanistan'ın çağdaş tarihi, daha düne kadar, Türkiye'yle müthiş ve elân bitmemiş mücadeleler ve sürekli dış müdahaleler yüzünden yoksulluk içinde geçmiştir. Batı, ilginç bir biçimde, eski Roma politikasına yakın bir siyaset izlemiş, Türkler de karşılarında Yunanlıların kendilerini tanımlamaya çalıştıkları yegâne Asya gücü olmamışlardır. Fizikî açıdan Atina, merkezi için fazla hızlı, hem de mimarlığın kötü bir döneminde, ürkütücü bir büyüme göstermiştir. En ileri gelen çağdaş yapıları, neoklâsik üslûptadır ya da tıpkı 4. yüzyıl sonlarında olduğu gibi, taşralı yahut Mısır'da yaşayan zengin Yunanlıların armağan ve anıtlarıdır. Böyle olmakla birlikte (çağdaş Yunan) güzel sanatları hiç de geçmişe özlemle dolu değildir; ama turistler için yapılan eşyalar tabiî başkadır.

DİL: BAŞLICA KALIT

Uzun yabancı egemenliği sırasında, tutunulacak tek şey, 4.000 yıl boyunca sürekli olarak kullanılan Yunancaydı. Hiçbir dönemde, Atina'nın parlak günlerindeki kadar, öylesine büyük değer taşıyan ve insanlar için öylesine kalıcı bir ilgi konusu olan, o kadar çok şey yazılmamıştır. Bu durum, başka yollardan da eşit ölçüde iyi izlenebilecek gizli bir huzursuzluğu yansıtmaktadır; (üstün nitelikli yapıtların bolluğu) özgürlüğün ve yengin bir özgüvencin sonucuydu; ama büyük bir devlet gücünün sonucu değildi; ve siyasal güçsüzlük, bugün yazın (edebiyat) dediğimiz şeyin olanaklarını yıkmadan değişmiştir. Bir kimsenin şimdi okumak isteyebileceği, Yunanca yazılmış bir yapıtın bulunmadığı, daha sonraki bir kuşak seçmek güçtür. Doğal olarak dünya karıştıkça, yazın da karışmıştır. Roma İmparatorluğu sırasındaki neoklâsik Yunan yazını zarif ve içaçıdır; Lukianos (İ.S. 2. yüzyıl) hâlâ zevk için okunabilir, (y. 120 yılında ölen) Plutarkhos'un çoğu -özellikle de Shakespeare'ce uygulanan Plutarkhos- hem haz almak hem yararlanmak için okunabilir; fakat bu geç Yunanlılar, ancak sınırlı bir yetkinlik sergilerler, Shakespeare onları tam da anlamadan, bu gibi yazarları aşmıştır.

Kutsal kitaplar

Romalılar döneminde Yunanca yazılmış olup da, bizim için Homeros'un şiiri kadar değerli olan, bilgelik ve zevkimize onun kadar büyük katkılarda bulunan ve bir o kadar da bizi duygulandıran yegâne yazıların kökenleri de Shakespeare'inkiler kadar karışıktır. İnciller aynı zamanda kutsal kitaplardır, ama o başka bir konudur. Bu dünyanın ya da sonrakinin hangi geleneksel bilgeliğinden yararlanmış

Kraliçe Victoria'ya sunulan, köylü bir Yunan ressamınca yapılmış, bağımsızlık savaşına ilişkin bir dizi resimden, "Birinci Atina Mahkemesi." Çağdaş bir baskıdan alınmıştır. Türk garnizonu 1822'de Yunanlılara teslim olmuş, fakat sonradan akropolisi yine ele geçirerek 1827'den 1833'te savaş bitene değin işgal altında tutmuştur. Parthenon'daki 1667 infilâkının sonuçları ve topatışlarına karşı pekiştirilen tahkimatlar görülebiliyor.

olurlarsa olsunlar, salt yalınlıkları, doğrudanlıkları ve cesurlukları, garip ve kalıcı tanıları ile, tıpkı başka kitaplar gibi onlar da kitap sayılabilirler. Şimdiye kadar yapılanlardan daha fazla bilgili yorum gerektirmektedirler; fakat bu kitaplar yalnız dinbilimcilere bırakılamayacak kadar önemli ve inceliklidir. Tarihçilerin elleri hiç değilse daha hassastır. Bu belgelerin üstün niteliklerinden biri de, yerel yazının onlara gelmeyecek denli aşırı süslü olmadığı her yerde, başka dillere yalın ve dokunaklı bir biçimde, hemen hemen yetkinlikle çevrilebilir olmalarıdır. Luther'in Almanca çevirisi ya da 1560 tarihli İngilizce Cenevre Kutsal Kitabı ve 1611 tarihli Onaylanmış Metin, özgün kaynaktaki her şeyi açıkça aktarmaktadır.

Latin yazarı Apuleius'un *Altın Eşek*'inin sonunda, çekim gücü ve saflığından ileri gelen, kesinlikle dokunaklı bir hava hissedilir. Fakat yazış biçemi çiçeklerle öyle bezelidir, uyakları öyle ince ve yapaydır, hatta saflık ve ışıtma tutkusu bile, kitabın geri kalanı ve Yunan örnekleriyle öyle garip durmaktadır ki, tanrıça İsis'in ancak belli belirsiz bir gölgesi ortaya çıkmaktadır; biz de inandırıcı olduğu ileri sürülen bu tapının niteliği hakkında merakta kalmaktayız. Corpus Hermeticum'un ilk kitabı olan *Poimandres* Yunanca yazılmış bir Mısır gizem yapıtıdır. Bu, şimdi kumlar arasında bulunup çıkarılan benzer yapıtlar kütüphanesinin, aslında zaten hayli zengin olan Corpus Hermeticum'dan daha büyük bir kütüphanenin bir kitabıdır. Bu kitapların hepsi, olsa olsa, kişisel, gizemli bir dinî anlatmaktadırlar. Yine de Poimandres, bence aralarında en saf ya da en dokunaklı olanıdır. Hiçbirinde, İncillerin somut, pekin niteliği yoktur; onların doğrudanlıklarından, yalın ciddiliklerinden, gezinen anlatma güdülerinden, ölümcül doruğa ulaşmalarından bunlar yoksundur. Düpedüz, onlar kadar ilginç değillerdir.

Aynı şey ve daha kötüleri, Thomas İncili ve ortaçağlar boyunca Yunanca olarak üretilmeye devam eden kabarık, uydurma dinsel yazılar kitlesinin tümü için de söylenebilir. Bunlar çılgınca, yönsüz, bazan da saçma sapan şeylerdir. Ortaçağın İskender romansları daha iyi yazılmıştır. Kendi deneyimimden bir olay anlatmama izin verilirse, ben bir keresinde, Patmos'taki Ayios İoannes Manastırı'nın kütüphanesinde bu Yunanca yapıtlardan birinin, yeni, sapmacı ve yayımlanmamışa benzeyen bir örneğine rastladım; 14. yüzyıldan kalma, kağıt üstüne bir elyazması olduğunu anımsadığım metnin çevrimyazısını da yaptım; fakat bu yapıt hiçbir zaman, yayımlama zahmetine değecek gibi görünmedi. Bu kitaplar acınılası bir yozlaşma göstermektedir; fakat İnciller hâlâ, yazıldıkları zamanda oldukları kadar güçlü, taze ve canlandırıcıdır. Pavlos yazar olarak yer yer iyi, yer yer kötüdür; onun barbarca akıcı Yunancasının değerlendirilmesi ya karşıt görüşlerden ya da dinsel saygıdan etkilenmektedir. İnsan, Pavlos'un tek bir satırını bile atlamak istemez, hele bazı parçaları harikulâdedir; Yunancayla söylenemez gibi görünen şeyleri söylemektedir - ama bu, belki ne yazık ki, Yunanlı Kilise Babaları'nın tersine çevirdikleri bir yargıdır. İnsan böyle oluşuna ne denli hayıflansa da, Pavlos hiç kuşkusuz Homeros'tan daha az ilginçtir. İnciller eşsiz kalmaktadır.

Fakat Pavlos'un kendi günündeki Yunan dünyasında yaşamın niteliği konusunda ettiği tanıklık çok çekicidir. Bu yalnızca, gittiği büyük şehirleri ve onların birbirleriyle ilişkilerini değil, aynı zamanda, Hıristiyan topluluklarının sürgün vermiş bir filizini oluşturdukları Hellenleşmiş Yahudilerin toplumsal örgütlenmelerini de anlatmasından ileri gelmektedir. Her din grubunun tıpkı Klâsik Yunan şehirlerinde olduğu gibi bir toplumsal tabanı vardır. Loncayla loncanın ve toplulukla topluluğun karşılıklı ilişkileri gevşek durmaktadır, ama güçlüdür ve belirli birtakım çiçeklerin demiryolu hat boylarını ya da eski yıkıntıları sardıkları gibi, Hıristiyanlık da aynı yolla yayılmış yegâne din olmaktan uzaktır. Doğulu, yarı Hellenleşmiş tanrı Mithars'ın dini, Hıristiyanlıkla aynı zamanda, geniş ölçüde Roma ordusu aracılığıyla yayılmıştır. Bu evrensel dinler adeta hiç yıkılmayacak nitelikte olmakla birlikte, yengileri hemen etkilerini göstermemiştir. İ.S. 9. ve 10. yüzyıllarda Avrupa'nın bazı yerleri hâlâ pagandı ve Mısır çölündeki, İrlanda ve Northumbria manastırcılığındaki ve kuzey Hindistan Budizmindekiler gibi en yoğun dinsel gelişmeler, Hellenleşmiş dünyanın en uzak uçlarında oluyordu.

Filozoflar ve ozanlar

Klâsik uygarlığın çöküşüne kadar, Yunanlıların gerek Hıristiyanlığın içinde gerek dışında, ciddi olarak katkıda bulunabilecekleri düşünsel bir şeyleri hep vardı. Platon'un din felsefesinde, Yunan tanrılarının yerel temeli daha o zamandan önemini yitirmiş ve Romalıların yönetimi altındaki dünya, yeterince gözle görülebilir olarak, kişisel ve evrensel dinin zaferini kaçınılmaz kılacak kadar tek bir mekân halini almıştı. Bütün Yunan din filozoflarının en büyüğü olan Plotinus, İ.S. 3. yüzyılda yaşamıştır. Mısır'da doğmuştu, adı Romalı, ama dili Yunancaydı. Roma'da ders vermiş, Pers ülkesini ziyaret etmiş, Campania'da ölmüştür. Metafizik sistemlerin çoğu gibi, onun icat ettiği metafizik sistem de dayanılmaz derecede karmaşık ve çelişkiliydi; fakat yazıları aynı zamanda son derece dokunaklı ve büsbütün özgün bir tondadır, bugün bile belli bazı mizaçlardaki insanlara doğrudan doğruya bir şeyler söyler. Onun yazdıklarını, İ.S. 4. yüzyılın başlarında, imgelemi, ama çok daha az özgün öğrencisi -Atina'da okumuş, Yunanca konuşan Filistinli bir Süryani- Porphyrios derlemiştir.

Yunan şiiri de artık yazılmaz olmuş değildir. Bütün ortaçağ Hıristiyan şairlerinin en büyüklerinden biri, hatta Dante'yle Willon'dan sonra en büyüğü, İ.S. 6. yüzyılda yapıtlarını veren Romanos adlı Yunan bir ilâhiciydi. Suriye'de, muhtemelen Emesa'da (bugünkü Homs) ve muhtemelen Yahudi bir ailede doğmuştu. Beyrut'ta diyakondu, sonra Konstantinopolis'e gidip orada üslendi fakat hiçbir zaman büyük bir resmî göreve getirilmedi. Yapıtları, kısa bir süre önce, Hıristiyan Yahudilerin ve Hıristiyanlıktaki henüz ortadan kalkmamış olan güçlü Yahudi geleneğinin dili olan Süryanîceyle yazılmış Hıristiyan şiirlerine çok yakındır. Şiirlerindeki dramatik ve tutkulu öğeler, Yunan yazın geleneğinin derinliklerine kadar iner, ama Homeros ve Platon onun için adlardan, hem de karşı olduğu adlardan ibarettir. Yapıtının zenginliği ve yoğunluğu alışılmadık bir türdendir; bunlar, Yunan şiirinde yeni bir güçtür.

(Yunanca) *Hero ile Leandros*'u yazan Mousaios onun çağdaşıydı, oysa Latince'nin son klâsik şairi Ausonius öleli yüz yıl olmuştu bile. Gerçekten Yunanlılar, Roma egemenliğinden İskender'in ardılları çağının olanca zenginlik ve yeteneğiyle, ama yine o çağdan kalmış bütün zayıflıklarıyla kendilerine özgü bir imparatoruk halinde çıkmışlardır. Yunanlıların Yunancayla yönettiği siyasal bir birim olarak Bizans İmparatorluğu, aslında yönetilebilecek gibi değildi; fakat toplumsal bir gerçeklik olarak, sadece Yunanlıların ya Hıristiyanlık ya da Yunanlılık kimliklerinden vazgeçmeyi reddetmeleri sayesinde yaşamını sürdürmüş ve tekrar tekrar dirilmiştir.

Pavlos'un (St.Paul) yolculukları: İ.S. 46-62

Tarsuslu bir Roma yurttaşı olan Pavlos, Kudüs'te hahamlık eğitimi görmüştü, ama çok iyi Yunanca da biliyordu. Misyonerlik gezilerine hep - insanların kendilerine ilk kez Hıristiyan dedikleri- Antakya'dan çıkmıştı. Buradan, gelişen Yahudi topluluklarının bulunduğu Anadolu şehirlerine gitmiş ve yerel sinagoglarda vaazlar vermiştir. Yahudi-olmayanların kendisine ilk ilgi gösterdikleri yer Pisidia Antiokhos'u olmuş, ama buradaki yerel Yahudilerin birçoğu da ona karşı çıkmışlardır. Bundan böyle, Pavlos'un misyonerliği Yahudiler kadar Yahudi-olmayanlara da yönelmişti; yine de, Pavlos Yahudi bayramlarına katılmak için sık sık Antakya'ya dönüyordu. İncil'i [müjde'yi] Avrupa'ya da götürmesi gerektiğini hissetmesi, daha sonraki bir gelişmedir. Atina'da bir sinagog yerine Aheaspagus'ta konuşmuş ve söylevleri bir Yunan üniversite şehrine uygun terimlerle vermeye çalışmıştır. Dinleyicileri nezaket göstermişler, ama etkilenmemişlerdir. Pavlos en büyük çabasını, iki yıl kaldığı Ephesos'ta yoğunlaştırmıştır. Bugün Hıristiyanlığın hemen hemen tümüyle ortadan kalktığı Anadolu, onun gayretleri, sayesinde, bu dinin yüzyıllarca en güçlü bir biçimde geliştiği bölge olmuştu. Kudüs'te onu ayaktakımının saldırısından korumak için, bir ordu subayınca tutuklanmış ve Yahudiyye valisi tarafından iki yıl hapiste tutulmuştur, sonra da hakkındaki yargının düzeltilmesi için imparatora başvurmak üzere Roma'ya gitmiştir. Burada, idamına kadar vaaz etmeyi ve Yunanistan'la Anadolu'daki Hıristiyanlara mektuplar göndermeyi sürdürmüştür.

Çağdaş yazarlar

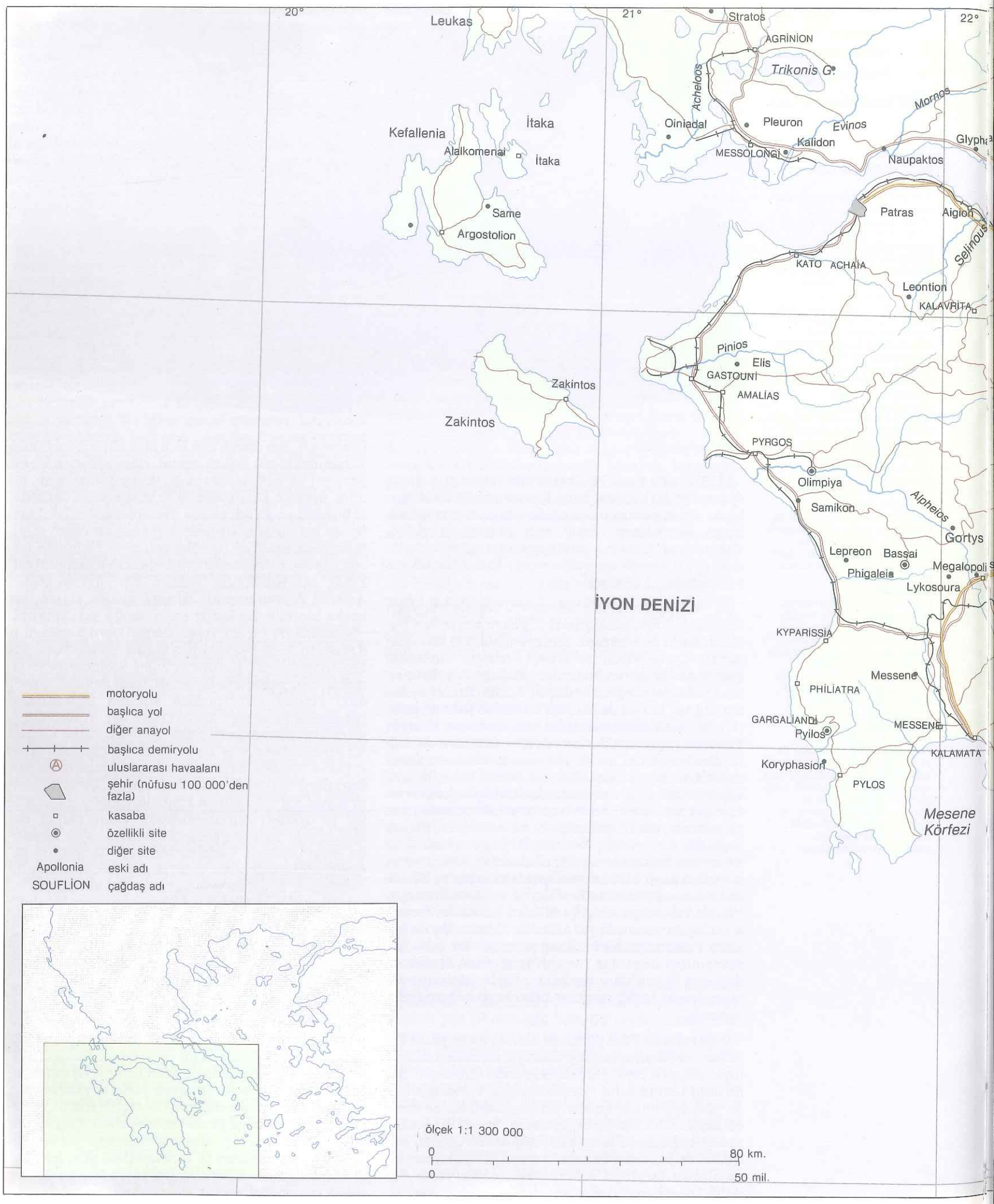
1453'te, eski Yunan tarihçilerinin sonuncusu, şehir düşmeden birkaç saat önce, Konstantinopolis'in surlarını son imparatorun yanında atla gezerken ve beklenen kaçınılmaz olayın tam bilincinde olarak Yunan'ın ve Roma'nın bütün ağırlığının, tek bir adamın omuzlarında taşıyamayacağı kadar büyük bir yük olduğunu düşünüyordu.

Bu tarihçi, Georgios Phrantzes'ti; yapıtlarını, yaşlı bir keşiş olarak, tarlalarında 6. yüzyıl heykelleri bulunan Korfu'da vermiştir. Şehrin fethedildiği gece, Anconalı Cyriaco'nun sultana, surların dibindeki çadırında Livius'tan bölümler okuduğunu biliyoruz. Fakat elbette, bir gecede düşen, bütün Yunan ve Roma değildi; sultan da [Batıda] Livius'un kahramanları gibi hatırlanmamaktadır. Nazımda ve nesirde Yunanca yaşamaya devam etmiştir. Girit'in ulusal şiiri, *Erotokritos* 16. ve 17. yüzyılların dönüm noktası dolaylarında yazılmıştı. Bu, son derece Venedik etkisinde yazılmış bir romanstır; fakat nazmı, lehçesi ve ruhuyla salt Giritli bir Yunan yapıtıdır. Şimdiki kuşağa kadar, Giritli çobanlar bunu ezbere bilirler ve dağlarda söylerlerdi. Nesirdeyse, İngiliz kralı VIII. Henry'nin hükümdarlığının sonlarında, Henry adına İskoçlara karşı bir Yunan alayında savaşan ve Nicander Nucius diye anılan Korfulu bir mülteci, Britanya, İrlanda ve Avrupa'nın çoğu ülkeleri hakkında, Yunanlı tarihçiler arasında yer almakla onların hiç de yüzünü kızartmayacak bir kitap yazmıştı. Bir hanedan savaşından önce, bir Yunanlı tarafından Fransa'da döğüşen Yunanlılara verilen bir söylevi öylesine aktarmaktadır ki, Thukydides bile okusa beğenmezlik etmezdi.

Doğal olarak, Türk yönetimi altında en iyi yazılı Yunanca, halka yönelik, doğrudan bir biçemle, tuzlu ve dışavurumcu bir köylü diliyle kaleme alınmıştır. Bu, Edward Lear'in suluboya tablolarının Yunanistan'ıydı. Makriyannis'in anıları, bir köylü dilinin ne denli etkileyici olabileceğinin en üstün örneğidir; Makriyannis bağımsızlık savaşında komutanlık etmişti, yazdıkları da bağımsız Yunanistan'ın ilk büyük yazınsal başarısıdır. Bu yüzyıl başında hâlâ resimler yapan Midillili Theophilos'un naif, ama taptaze ve çok yetenekli tabloları, ruh olarak ayrı dünyaya aittir. Ama bütün Yunanlılar köylü değildi; resmî, klâsiğe özenen bir dil İstanbul'da ve Kilise aracılığıyla yaşatılmaktaydı. Bu dilin, ülkenin kamu yaşamı ve gökçeyazını üstündeki boyunduruğu ancak son zamanlarda kırılabilmiştir. Bu katı, insanı kızdıracak türden bir resmî dildi; fakat daha esnek ve incelikli konuşma biçimiyle, büyük başarılar elde etmişti. Nesirde acı alaya (ironi) yatkındı; bir Anadolulu Rumun 19. yüzyıla ilişkin *Askerlik Yaşamı* başlıklı, isimsiz, mizahî anıları, bir başka biçemle, bu kadar etkin olarak yazılamazdı.

Nazımda bu biçem, İskenderiyeli ozan Konstantin Kavafis'in (1863-1933) çarpıcı özgünlüğünü oluşturan öğelerden biridir. Kavafis'in ailesi İskenderiye'ye İstanbul'dan gitmişti ve zengindi; fakat kendisi, Mısır'daki İngiliz yönetiminin sulama bölümünde yazmanlık yapmıştır. Şiirleri çoğu kez, Yunanlıların geç Klâsik dönem tarihinden alınma öyküler üstüne bir açımlamadır. Son derece geniş bir okuyucu kitlesi bulan Kavafis, eşcinsel, tutkulu, siyasette de pek acıdilliydi. En sevdiği yazılar arasında, Oscar Wilde'ın sosyalizm hakkındaki kitabı ile Cibbon'un Gerileyiş ve Yıkılış'ı bulunmaktaydı. Yazar olarak da, kişilikçe de iliklerine kadar Yunanlıydı; aynı zamanda gayet çağdaştı. Üstünde bir alaycılık ışığının gezindiği dilinin dokusu, belki başka herhangi bir dile çevrilemez. Uyaklarına öykünmek olanaksızdır ve bıraktığı etki kolay kolay unutulmaz.

Fakat çağdaş Yunan yazarlarının en büyüğü, 20. yüzyılın en güçlü, en dokunaklı, aynı zamanda da en bilge ozanlarından biri olan ve Pasternak'la aynı düzeyde sayılan Georgios Seferis'tir (1900-71). İzmir'de doğmuş, Yunanlıların Anadolu yenilgisinden sonra Atina'ya mülteci olarak gitmiştir. Eğitimi ve bilgisi, aynı zamanda büyük bir şair olan profesyonel bir diplomat için bile fazla geniştir. Bütün davranışlarıyla birlikte, çağdaş Yunan dilini ve tarihini anlaması, başka herkesten daha derindi; fakat bu anlayış onun yazılarına, hemen belli olmayan yollarla yansımıştır; ancak gösterdiği tam doğrulukta, seçtiği sözcük ve deyişlerin kaçınılmazlığında sezinlenebilir. Çağdaş dil, onun yazılarında olgunluğuna erişmiştir. Bu Yunanca, tıpkı Aristophanes'in zamanındaki gibi, herhangi bir dönemde olduğu kadar güçlü her ne olursa olsun tartışmaya yeterli, ince dokulu ve çağdaştır.

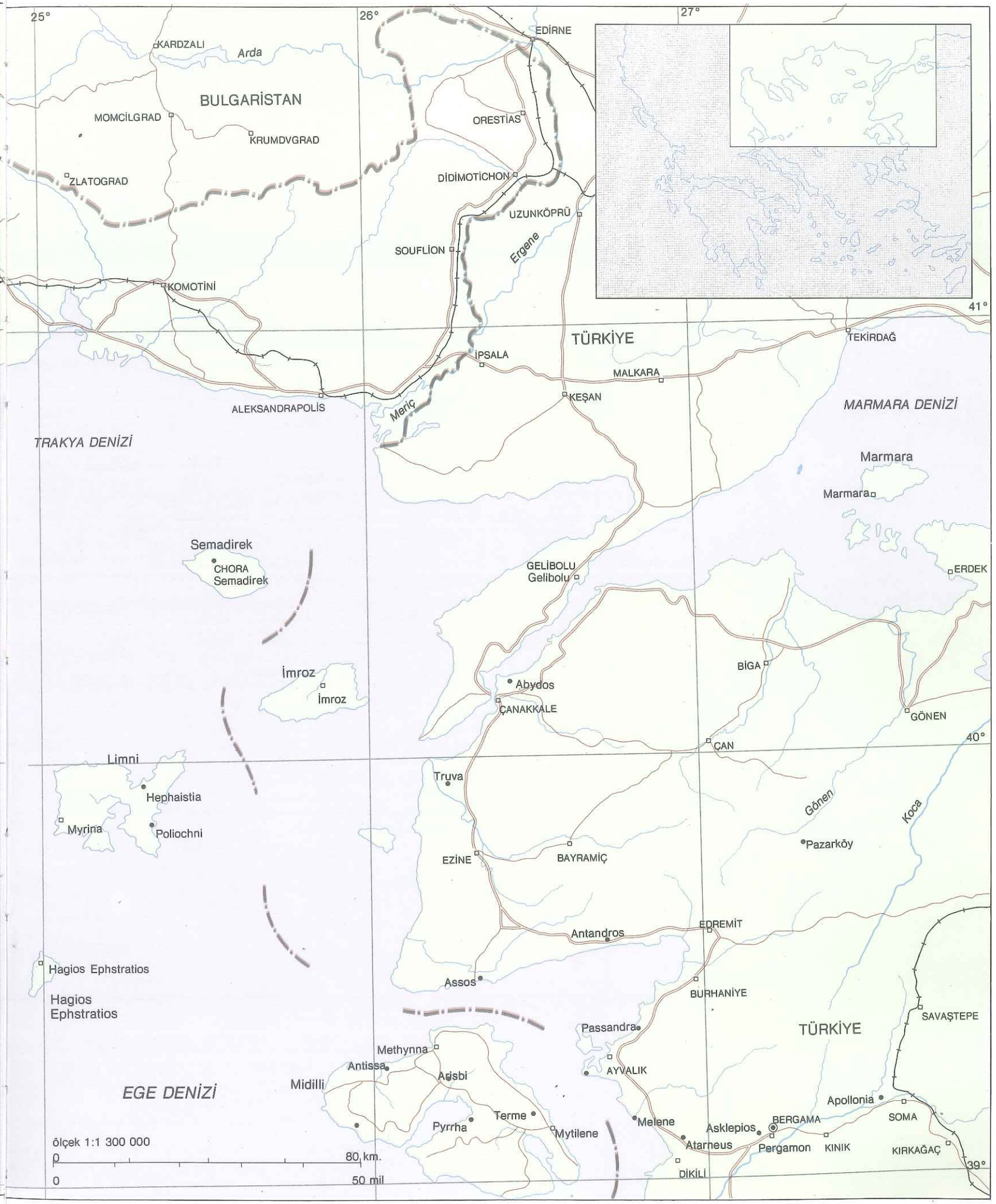

20°
21°
22°
Leukas
Stratos
AGRİNİON
Trikonis G.
Acheloos
Mornos
Oiniadai
Pleuron
Evinos
Kalidon
MESSOLONGİ
Naupaktos
Glyphada
Kefallenia
İtaka
Alalkomenai
İtaka
Same
Argostolion
Patras
Aigion
Selinous
KATO ACHAÏA
Leontion
KALAVRİTA
Pinios
Elis
GASTOUNİ
AMALİAS
Zakintos
Zakintos
PYRGOS
Olimpiya
Samikon
Alpheios
Gortys
Lepreon
Bassai
Megalopoli
Phigaleia
Lykosoura
İYON DENİZİ
KYPARISSIA
Messene
PHİLİATRA
GARGALİANDİ
Pylos
MESSENİ
KALAMATA
Koryphasion
PYLOS
Mesene Körfezi
motoryolu
başlıca yol
diğer anayol
başlıca demiryolu
uluslararası havaalanı
şehir (nüfusu 100 000'den fazla)
kasaba
özellikli site
diğer site
Apollonia
eski adı
SOUFLİON
çağdaş adı
ölçek 1:1 300 000
0
80 km.
0
50 mil.

23°
24°
38°
37°
36°
EGE DENİZİ
Kephisos
Elataia
ATALANDİ
Lilai
Amphissa
Daulis
Orchomenos
Gla
Ptoion
Delfi
Physkes
Krisa
İTEA
Chaironeia
LEVADİA
Iliki G.
Chakis
Eretria
Aulis
Euboea
(Eğriboz)
Dystos
Koroneia
Askra
Teb
Tanagra
Amphiareion
Thespia
Eutresis
Plataiai
Eleutherai
Korint
Körfezi
Rhamnous
Maraton
Styra
Phyle
Aigosthena
Aspropyrgos
Achernai
Elesis
Kephisia
XİLOKASTRO
Heraion
perachora
Megara
Karystos
VASİLİKO
Kanal
LOUTRAKİ
Sikyon
KORİNTHOS
Salamis
Atina
Pire
KOROPİ
Brauron
Andros
Pheneos
Korinthos
Korinthos
İsthmus'u
Stymphalos
Salamis
Nemea
KERATAİ
Thorikos
Aphaia
Aijina
Aegina
Laurion
Orchomenos
Mycenae
Argive Heraion
Sounion
Kea
Yiaros
Argos
Midea
Tiryns
Saroni
Körfezi
Mantinea
Epidauros
Kea
Lerna
Nauplia
Asine
TRİPOLİS
Trozien
Poros
Siros
Ermoupolis
Tegea
kitnos
Kythnos
KRANİDİ
Hermione
Argos
Körfezi
HYDRA
SPETSAİ
Seriphos
Seriphos
LEONİDHİON
KİKLADLAR.
Sparta
Amyklai
Siphnos
Apollonia
MİRTOAN DENİZİ
Eurotas
Kimolos
Poliaigos
Melos
Gytheion
Melos
Pholegandros
Lycaonia
Körfezi
Kitera
Kitera

19°
20°
21°
DURRES
TIRANA
STRUGA
OHRİD
RESEN
ELBASANİ
Shkumbini
Ohrid G.
ADRİYA DENİZİ
Semani
Megali Prespa G.
Levolli
Mikri Prespa G.
Apollonia
FLERİ
BERATI
ARNAVUTLUK
KORÇA
Viijose
SELENİCA
VLORA
Amantia
KELCYA
Maglie
Otranto
İTALYA
GJİROKASTRA
Antigoneia
Aoos
DELVİNA
ŞARANDA
Phoenike
PALAİKASTRİTSA
BUTRİNTİ
Kalamas
İOANNİNA
(YANYA)
Korfu
İYON DENİZİ
Korfu
Dodona
İGOUMENİTSA
Archthos
Ephrya
ARTA
Kossope
Ambrakia
Rogon
Nikopolis
PREVEZE
Ambracian Körfezi
Berenikia
Aktion
Anaktorion
VONİTSA
Leukas
ölçek 1:1 300 000
0
80 km.
0
50 mil
Leukas

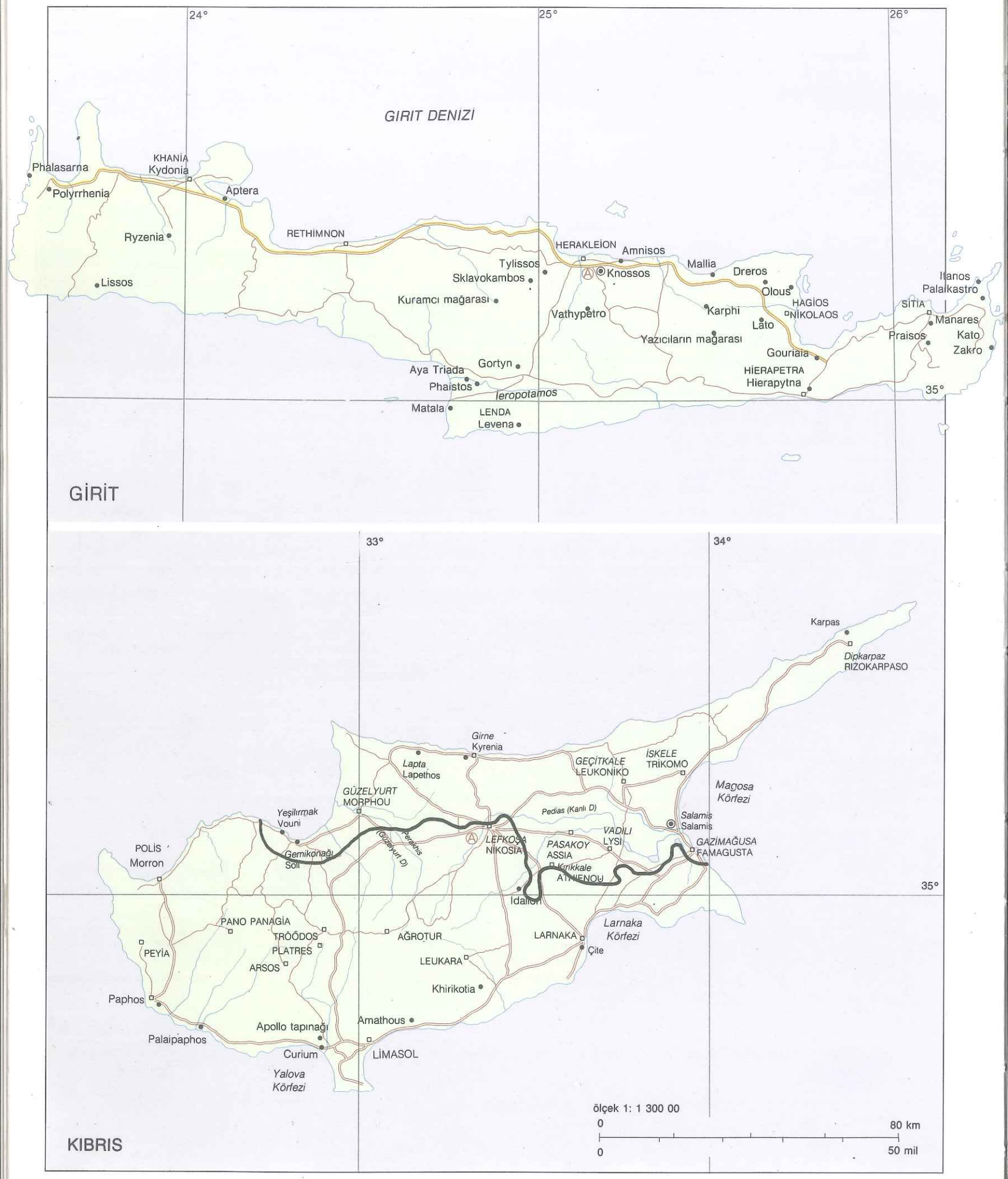

22°
23°
24°
41°
40°
39°
VALANCOVO
PRILEP
YUGOSLAVYA
Doiranis G.
SIDIROKASTRO
PROSOTANİ
Pyrsopolis
SERRES
Serrhai
Epidamnos
Oma
BİTOLA
Herakleia
KİLKİS
GOUMENİSSA
Strymon
NİGRİTA
Amphipolis
FLORİNA
Edessa
YİANNİTSA
Pella
LANGADAS
Vegorritis G.
Koronia G.
Volvi G.
Stavroupolis
Axios
NAOUSA
Leukadia
Selânik
Terme
KASTORİA
Keletron
Stageira
PTOLEMAİS
Veroia
Vergina
Palatitsa
Rydna
KATERİNİ
Olyntos
SİATİSTA
KOZANİ
Therme
Körfezi
Poteidaia
Dion
GREVENA
Aliakmon
ELASSON
Gonnos
TİRNAVOS
Acheloos
Larisa
Pelina
TRİKKALA
Trikke
Pinios
Kerkineon
Peirasia
Gomphoi
Pherai
VOLOS
Dimini
Iolkos
Sesklo
Demetrias
KUZEY
SPORADLAR
KARDİTSA
Metropolis
Phthiotic
Teb
Pagasai
Koropi
PHARSALA
Pharsalos
Alonnisos
Skrathos
Skopelos
Skiathos
Peristera
Skopelos
Alos
Istiala
Euboea
(Eğriboz)
Lamia
Spercheios
Amphilokian
Argos
Acheloos
Euboea
(Eğriboz) Körfezi
Thermopylai
Stratos

22°
23°
24°
YUGOSLAVYA
BULGARİSTAN
Vardar
Mesta
SANDANSKİ
GOCE DELCEV
SMOLJAN
RUDOZEM
STRUMİCA
PETRİC
VALANCOVO
Nestos
Doiranis G.
SİDİROKASTRO
PROSOTANİ
Pyropolis
DRAMA
GEVGELİJA
SERRES
Serrhai
XANTHİ
KİLKİS
Philippi
GOUMENİSSA
Strymon
NİGRİTA
KAVALA
Neopolis
Edessa
YİANNİTSA
Amfipolis
Taşoz
Taşos
LANGADAS
Stavroupolis
Koronia G.
Volvi G.
NAOUSA
Leukadia
Axios
Strymonik Körfezi
Selânik
Terme
Veroia
Stageira
Vergina
Palatitsa
Pydna
Aliakmon
KATERİNİ
Olynthos
Dion
Poteidaia
Terme Körfezi
ELASSON
Gonnos
Pinios
TIRNAVOS
Larisa
Kerkineon
Peirasia
Pherai
VOLOS
Iolkos
Seslo
Dimini
Demetrias
Phthiotik
Teb
Pagasai
Pharsalos
PHARSALA
Koropi
KUZEY
SPORADLAR
Pelagos
Alonnisos
Skiathos
Skopelos
Peristera
Alos
Skiathos
Skopelos

25°
26°
27°
41°
40°
39°
EDİRNE
KARDZALI
Arda
BULGARİSTAN
MOMCİLGRAD
KRUMDVGRAD
ORESTİAS
ZLATOGRAD
DİDİMOTİCHON
UZUNKÖPRÜ
SOUFLİON
Ergene
KOMOTİNİ
TÜRKİYE
TEKİRDAĞ
İPSALA
MALKARA
KEŞAN
ALEKSANDRAPOLİS
Meriç
MARMARA DENİZİ
TRAKYA DENİZİ
Marmara
Marmara
Semadirek
CHORA
Semadirek
GELİBOLU
Gelibolu
ERDEK
İmroz
İmroz
BİGA
Abydos
ÇANAKKALE
GÖNEN
ÇAN
Limni
Truva
Hephaistia
Myrina
Poliochni
Gönen
Koca
Pazarköy
EZİNE
BAYRAMİÇ
EDREMİT
Antandros
Hagios Ephstratios
Hagios
Ephstratios
Assos
BURHANİYE
SAVAŞTEPE
Passandra
TÜRKİYE
Methynna
Antissa
Arisbi
AYVALIK
Midilli
EGE DENİZİ
Apollonia
SOMA
Terme
Pyrrha
Mytilene
Melene
Asklepios
BERGAMA
Atarneus
Pergamon
KINIK
KIRKAĞAÇ
DİKİLİ
ölçek 1:1 300 000
0
80 km.
0
50 mil

23°
24°
24° 30'
25°
39°
Chaironeia
Orchomenos
Gla
Ptoion
LEVADIA
Kalkis
İliki G.
Aulis
Eritria
Koroneia
Askra
Tanagra
Thespiai
Eutresis
Thebes
Amphiareion
Dystos
Euboea
(Eğriboz)
Skyros
Skyros
Plataiai
Eleutherai
Rhamnous
Aigosthena
Phyle
Maraton
Styra
Heraion
Aspropyrgos
Eleusis
Achaïnai
Kephisia
LOUTRAKI
Megara
Therma
Karystos
EGE DENİZİ
KORİNTHOS
Salamis
Atina
Korinthos
Korinthos
İsthmus'u
Kanal
Pire
KOROPi
Brauron
Andros
Andros
Salamis
KERATAİA
Aphaia
Aigina
Thorikos
Saroni Körfezi
Laurion
Aegina
Sounion
Kea
Kea
Epidauros
Yiaros
Tinos
Poros
Troizen
Tinos
Mykonos
Siros
Ermoupolis
KRANİDİ
Hermione
Kythnos
Mykonos
Rheneia
Delos
Kythnos
HYDRA
SPETSAİ
KİKLADLAR
Seriphos
Seriphos
Apollonia
Paros
Delion
Naksos
Andiparos
Naksos
Siphnos
Apollonia
Karos
Kimolos
İraklia
Poliaigos
Melos
İos
Ios
Melos
Pholegandros
Sikinos
Thera
Santorini
Thera
Akrotiri
ölçek 1: 1 300 000
0
80 km.
0
50 mil

26°
27°
28°
38°
37°
36°
Delphinion
KARŞIYAKA
BORNOVA
Sardis
SALİHLİ
Alaşehir
ALAŞEHİR
Kios
Kios
İZMİR
Simirna
ÇEŞME
Klazomenai
URLA
ÖDEMİŞ
Kato
Emborion
SEFERHİSAR
Teos
Lebedos
Kolophon
TİRE
Klaros
Notion
Belevi
Mastaura
NAZILLI
SELÇUK
Nyssa
AYDIN
Magnesia
Büyük Menderes
Samos
Kadıkalesi
SÖKE
VATHİ
Samos
Panionion
Heraion
Priene
BOZDOĞAN
ÇİNE
Hagios Kirikos
Fourni
Ikaria
MİLET
Miletos
Herakleia
Alinda
Didim
Labranda
Lagina
TÜRKİYE
Euromos
MİLAS
Mylassa
Patmos
Patmos
Iasos
MUGLA
GÜNEY
SPORADLAR
Bargylia
Leras
ULA
Idyma
Myndos
Keramos
Kalymnos
Halikarnassos
Kallipoli
Asklepion
Kos
Amorgos
Kos
Knidos
Astypalaia
Nisiros
Syme
Loryma
Astypalara
ONİKİADA
Telos
Rodos
Anaphi
İalysos
Kameiros
Kalki
Lindos
Rodos
girit denizi

24°
25°
26°
GIRIT DENIZI
Phalasarna
KHANIA
Kydonia
Polyrrhenia
Aptera
Ryzenia
RETHIMNON
HERAKLEION
Amnisos
Tylissos
Knossos
Mallia
Dreros
Sklavokambos
Olous
Lissos
Kuramcı mağarası
Vathypetro
Karphi
HAGIOS
NIKOLAOS
Lato
Yazıcıların mağarası
Ilanos
Palaikastro
SITIA
Manares
Praisos
Kato
Zakro
Gouriaia
Gortyn
Aya Triada
HIERAPETRA
Hierapytna
Phaistos
Ieropotamos
35°
Matala
LENDA
Levena
GİRİT
33°
34°
Karpas
Dipkarpaz
RIZOKARPASO
Girne
Kyrenia
Lapta
Lapethos
GEÇITKALE
LEUKONIKO
İSKELE
TRİKOMO
Magosa
Körfezi
GÜZELYURT
MORPHOU
Yeşilırmak
Vouni
Pedias (Kanlı D)
Salamis
Salamis
VADILI
LYSI
LEFKOŞA
NIKOSIA
PASAKOY
ASSIA
GAZİMAĞUSA
FAMAGUSTA
POLİS
Morron
Gemikonağı
Soli
Pergamos
(Güzelyurt D)
Kırıkkale
ATHIENOU
35°
Idalion
PANO PANAGİA
TROODOS
PLATRES
AĞROTUR
LARNAKA
Larnaka
Körfezi
PEYİA
ARSOS
Çite
LEUKARA
Khirikotia
Paphos
Amathous
Apollo tapınağı
Palaipaphos
LİMASOL
Curium
Yalova
Körfezi
ölçek 1: 1 300 00
0
80 km
0
50 mil
KIBRIS

KISA SÖZLÜK

Bu kitapta, alabildiğince, uzmanlık terimleri kullanmamaya çalıştık. Metinde açıklamak için yeterince yer bulamadığımız bazılarını ise bu sözlükte sunuyoruz.

Akademia Atina dışında çırılçıplak beden eğitimi yapılan, süslü ve kutsal binaları da olan çimenlik, ağaçlık bir alan. Burasını Sokrates ve daha çok da, felsefe okulu oraya kurulmuş bulunan Platon ünlendirmişti. Bugün yeri bilinmektedir, fakat üstüne binalar kurulmuştur.

Akhemenes imparatorluğu Klâsik Pers imparatorluğu.

agora Bir şehir ya da kasabanın ortasındaki meydan; çoğucası kare ya da dikdörtgen biçimlidir; üstü örtük sütunlu kenarları, kamusal ya da kutsal yapıları vardır. Romalılar zamanında bir yanı, geniş bir resmî "basilica", geri kalan yerleriyse sütunlu avlulardan oluşuyordu. Manastır avluları, kolej binalarının ortasında ayrılan alanlar, taşra kasabalarının meydanları buradan gelmektedir.

akroterion Bir binanın çatısının tepesindeki ya da kenarlarındaki pişmiş topraktan veya mermerden süsler.

amphora Sıvı yağ, şarap vb. nakletmekte kullanılan iki-saplı ("iki-kulaklı") kap. Genellikle uzun ve bir katırın ya da eşeğin sırtına bağlamak için ideal olarak çoğucası da sivri uçludur, tutulması kolaydır. Benzer biçimdeki daha küçük ve zarif kaplar için de, aynı ad kullanılır.

Çizgisel A İki Tunç Çağı Yunan yazısından daha eski olanı; henüz çözülmemiştir, ama bazı bakımlardan Çizgisel B'ye benzemektedir.

Çizgisel B Tunç Çağında Mikenlilerin yazısı. Çözülmüştür; Yunan dilinin erken bir türü olarak okunabilmektedir. Bu, bir alfabe yazısı değil, hece yazısıdır; yani her işaret tek bir sesi değil, bir heceyi temsil eder.

deme Attika'da bir topluluk, bir köy ya da kasabaya *deme* denirdi. Demos, Halk anlamına gelir. Yerel topluluklar, 5. yüzyıl içlerine kadar temel bir siyasal ve toplumsal anlam taşımaya devam etmişlerdir.

Dioskouroi Atlet Kastor ile (Romalıların Pollux dediği) boksör Polydeukes, ikiz erkek kardeşler. Anababaları yarı insan, yarı tanrısaldı. Bunlara, özellikle Sparta'da ve Sparta'nın Afrika'daki kolonilerinde tapılırdı. Ortak adları, Zeus'un oğulları olan gençler anlamına gelmektedir.

Doğu esinli Yunan güzel sanatlarının, doğudan sayısız süs ve hayvan motifleri alıp benimseyen erken arkaik dönemînin biçemi.

Dorik sütun En sade başlıklı basit bir sütun türü.

Eleusinia gizemleri Sırrına erdikleri zaman, Atinalıları ve bütün Yunanlıları, tanrılarla özel bir ilişkiye sokan ve ahrette onlara gizemli bir mutluluk sunan simgesel ya da sakramental bir agâh kılınma. Gizemlerin merkez olgusu, buğdayın büyümesiydi. Eleusis, toprak anaya buğday tanrıçası olarak tapılan bir kutsal yerdi. Yeraltı Dünyasına çıkan bir mağarası da vardı.

Epikuroscular Epikuros'un, bir haz, dünyadan eletek çekme, dostluk ve mahremiyet felsefesine inanan izleyicileri. İnsan korku, umut ve isteklerini sınırlayarak barışa ulaşır. Hıristiyanlık bazı ögelerini bu felsefeye borçludur.

friz Bir tapınağın üst kısmındaki taş işlemelerini süsleyen uzun bir kabartma ya da oyma yontu şeridi.

geometrik Yunanistan'da İ.Ö. 8. yüzyılda ve daha önceleri çıkan, geometrik motiflerin tekrarlanmasına dayalı bir süsleme biçemi. Bu biçemin kullanıldığı yüzyıllar boyunca, motiflere yavaş yavaş at, kuş, insan resimleri ve cenaze, geçit töreni, savaş ve gemi batışı sahneleri de katılmıştır; fakat salt geometrik sanat en iyi halinde, adeta daha etkileyicidir. Biz bu biçemi, çanak-çömlek süslemelerine özgüymüş gibi ele alıyoruz; ama duvar boyamalarında ve dokumalarda da kullanılmıştır.

Gorgon Saçı yılanlardan oluşan ürkütücü bir kadın figürü; öyle korkunçtu ki, onu gören insan taş kesilirdi. Fakat gerçekteki tasvirlerinden çoğu, bu söylencenin düşündürdüğünden daha şirindir.

Hellespont *(Boğazlar)* Akdeniz'in kuzeybatı köşesinde, Avrupa'yı Küçük Asya'dan ayıran dar su kanalı. Troya da, Byzantion da, önemlerini, bu kanal üstünde Karadeniz'in girişindeki konumlarına borçludurlar.

herm Sadece bir tanrı başı ve dikilmiş bir cinsel organı olan, uzun bir taş bloku (sütun).

Hint-Avrupa Bu sözcük, 19. yüzyılda, Hint ve Avrupa dillerinin kendisinden geldiği varsayılan ortak bir dili, sonra da onu konuşmuş olan insanları ve o halkların göçlerini anlatmak için kullanılmıştır. Bazı coşkun ırkçılar, Almanlarla Afgan Pathanlarının bunlardan inenlerin en saf kalanları olduğuna inanıyorlardı. Bugün hâlâ bir Hint-Avrupa dilleri ailesinden söz etmek zorundayız; ama bunların gelişmelerinin ve ayrılmalarının tarihsel koşulları karanlıktır.

hydria Su kabı.

İonik sütun Başlığı biçimselleştirilmiş bir çift koç boynuzundan oluşan, doğu Yunan kökenli, zarafetle tasarlanmış bir sütun türü.

ipek yolu Çin'e batıdan ulaşan karayolu; kabaca, bugünkü Sovyetler Birliği'nin güney sınırını izler.

İsthmos *(kıstak-berzak)* Güney Yunanistan'ı Avrupa anakarasına birleştiren ve bugün Korent Kanalıyla kesilmiş olan boyun.

kaliks-krater Derin bir fincan biçiminde bir karıştırma kabı.

karyatid Bir çatı örtüsünü veya revakı başında taşımak üzere, hiçbir yere dayanmadan ayakta duran kadın biçimli sütun.

kavea Eski açıkhava tiyatrolarında seyircilerin oturdukları, kat kat yükselen yarım daire biçimli taş sıralar.

kella Bir tapınağın, esas heykelin durduğu iç odası.

kentauros Belinden yukarısı, başı ve kolları insan, belinden aşağısı ve dört ayağı at şeklinde yaratık.

kırmızı-figürlü Kara zemin üstüne kızıl-sarı figürleri olan çanak çömlek türü.

Kinikler *(Köpeksiler)* Dünya nimetlerinden kaçınan, kaba saba giyinmeyi ve yoksulluğu öğütleyen filozoflar. Hıristiyanlar, onların tanrılara karşı ileri sürdükleri görüşlerle ahlâksal ve toplumsal tutumlarından kimilerini benimsemişlerdir.

koine Yunanlıların evrensel bir dil haline geldiği eskiçağ dünyasının her yanında konuşulan ve yazılan, edebî özentilerden ve özel lehçelerden arınmış, sade Yunanca.

kore Kouros'un dişisi.

Korinthos sütunu Başlığına gayet süslü bir taş yapraklar demeti oyulmuş, yivli sütun türü (Helenistik).

kouros Delikanlı; Yunanistan'da İ.Ö. 7. yüzyıldan 5. yüzyıla kadar geliştirilen biçimselleşmiş bir arkaik kalıpta, çıplak bir genç erkek heykeli. Bu, bir tanrıyı, bir atleti, bir ölüyü temsil edebilir ya da düpedüz bir tanrıya adanmış bir sunu olabilir.

kovan mezar Tunç çağı zengin ya da soylu ölülerinin gömüldüğü, giriş yeri ve büyük kapısı olan kubbe ya da taş balon biçimli bir mezar. Bazan çok büyük ve yetkin oranlarda yapılmış olur, içinde sesler garip şekilde yankılanır.

krater Şarapla suyu karıştırma kabı; bazan süzgeci de olur.

kuyu mezarı Erken Tunç çağında kullanılan dar ve derin çukurlu bir gömüt yeri. Mykenaia'da bu mezarların, muhtemelen başlarına taşlar dikilmiş olarak çember meydana getirdikleri bir yer vardı.

Lapith Mitolojik bir kabilenin üyeleri; söylencelere dayandıkları için insan-üstü sayılmışlardır. Bir düğünlerine gelip sarhoş olan ve etrafa sarkıntılık eden kentauros'larla ünlü bir kavgaları vardır.

lekythos Atinalı atletlerin kullandığı küçük bir yağ-kabı.

Levant Güneşin doğduğu, Akdeniz'in doğu kenarı; Byzantion'dan (İstanbul) Yafa'ya kadar uzanan kıyı.

metope Üzerine heykel kabartmaları yapılmış bir taş levha. Tapınaklarda çatının hemen altında, yanyana bir dizi olarak kullanılır; biribirlerinden, üstünde dikey çizgili, düz levhalarla ayrılmıştır.

odeion Küçük bir üstü kapalı tiyatro gibi bir konser salonu. Her zaman çatısı vardır.

omphalos Delphoi'daki yeryüzünün göbek çukuru, dünyanın merkezi; üstü yün kuşak örgüleriyle süslü, silindir biçiminde bir taşla işaretlenmiştir.

orkestra Antik tiyatrolarda, sahne ile seyircilerin oturdukları yer arasında, koronun dans etmesi için ayrılmış alan.

ostrakismos Atina'da, siyasetin kızışmasını önlemek için birilerinin sürgüne gönderilip gönderilmemesi hakkında yapılan halk oylaması; sürgün kararı verilirse, ikinci bir halk oylamasıyla kimin sürüleceği belirlenirdi.

palaistra Güreş okulu olarak kullanılan, etrafı sütunlu avlularla çevrili bir açık alan.

palmette Başaşağı duran bir kalp şeklinde, yassı, biçimselleştirilmiş, yeni çıkan bir bitki ya da tomurcuk.

Panatheneci şenlik Atina'da Athene onuruna düzenlenen bir devlet şenliği; kamuca, bir geçit töreni, oyunlar, ödüller, herkese et dağıtılan büyük kurban kesimleriyle bol bulamaç kutlanır.

paraskenion Tiyatroda sahnenin taştan süslemelerinin yan kanatları.

parodos Antik tiyatroda koronun kullandığı oyuncuların giriş kapısı.

peristyle Bir tapınağı çeviren sıra sıra sütunlar; kenarlarda üstü örtülü avlular meydana getirirler.

satrap Klâsik Pers imparatorluğunda eyaletlerin başındaki yerel yönetici.

satir (satyros) Tanrısal güçleri olan ve dünyanın uçlarındaki ıssız yerlerde yaşayan yarı-insan, yarı-hayvan yaratık. Yassı burunları, sivri kulakları, kuvvetli içgüdüleri, kuyrukları, bir çift bacakları vardır ve erkeklik organları hemen her zaman kalkık durumdadır.

Seleukos imparatorluğu Büyük İskender'in generallerinden biri ve onun doğudaki başlıca kalıtçısı olan Seleukos'un ailesinin Asya imparatorluğu.

siyah-figürlü Kızıl-sarı zemin üstüne kara figürleri olan çanak çömlek türü.

sofistler 5. yüzyılın son 40 yılıyla 4. yüzyıl boyunca Atinalıları şaşkınlıktan afallatan ve heyecanlandıran, inandırıcı güzel söz söyleme ve paradokslu felsefe öğretmenleri.

stoa *(revak)* Herhangi bir toplumsal ya da ticarî amaçla kullanılan, üstü kapalı bir sütunlu avlu; genellikle arkasında odalar bulunur, bazan iki katlı olur.

Stoacılar Erdemli tanrıtanımazlığın paradokslu aşırılıklarını sergileyen mağrur filozoflar. Mantıkları ve ahlâk tezleri esinleyici bir merak uyandırır. Fakat kendileri, Horatius'un anlattığı gibi, çekilmez insanlardı.

şehir-devleti (polis) Tek bir kasaba ve şehirde üslenmiş olup, çevresindeki büyük veya küçük bölgeleri de denetleyen birleşik bir hükümete sahip bir egemen devlet. Böyle bir şehir ya da devlet (Arkadia'daki Megalopolis ya da Messenia'daki Messene gibi) yapay olarak yaratılmış ve alanı (Attika ya da Lakonia gibi) pek geniş yahut (Yunanistan'daki Plataiai ya da Sicilya'daki Megara Hyblaia gibi) dar olabilir.

temenos Kutsal bir yerin, tanrıya ait olan ve özel kurallara göre yönetilen etrafı çevrilmiş alanı.

RESİMLERİN LİSTESİ

Bütün yerleşim yeri "Oxford Illustrators" tarafından, bütün haritalar ise Lovell Johns, Oxford'da yapılmıştır. Kısaltmalar: ü = üst, o = orta, a = alt; Ash = Ashmolean Museum, Oxford; BM = British Museum, Londra; DAI = Deutsches Archäologisches Institut; DAFA = Délégation Archeologique Française en Afghanistan; EA = Ekdotike Athenon, Atina; JF = John Fuller, Cambridge; MC = Marion Cox, Abingdon; MH = Michael Halgord, Loughton; Nat = National Archaelogical Museum, Atina; OI = Oxford Illustrators, Oxford; SH = Sonia Halliday, Neston Turville, Bucks; ST = Spyros Tsardavoglou, Atina

sayfa

2-5. Başlık-sayfa Hieron tarafınan yapılan vazo resiminin serbest uyarlaması: Staatliche Museum, Batı berlin, MC.
8-9. Zamandinizm tablosu: JF.
11. Orvieto'dan Ambrosios Ressamının yaptığı kaptan serbest uyarlama çizim: Museum of Fine Arts, Boston, Mass, Arts 01.8024. MC.
13 ü. Çuvallı Yunan köylüsü: Magnum, Paris (foto Constantine Manos)
13 a. *Geograpia Vetus*'dan Avrupa, Asya ve Afrika harikası, Paris, 1630: Elsevier Archives.
18-19. Eşekli manzara: Magnum, Paris (foto Constantine Manos)
22 sol. Semadirek'de Büyük Tanrılar kutsal yerinin propylonundan friz: Louvre, Paris.
23 ü. Paestum'da "poseidon" (aslında Hera) tapınağının Piranesi tarafından çizimi, 1778: Ash.
23 a. Semadirek'ten frizin Anconalı Cyriaco (15'inci yüzyıl) tarafından çizimi: Bodleian Library, Oxford (foto Warburg Institute, London).
25. *Antiquities of Athens*, Stuartand Revett, vol. 3.'ten çizim. Theseuion'dan, doğu cepheden yükselti görüntüsü: BM.
26 ü. Sir W.B. Richmond tarafından Sir Arthur Evans'ın portresi, 1907. Ash.
26 a sol. Heinrich Schliemann: Mansell Collection, Londra.
26 a sağ. Mrs. Schliemann: Elsevier Archieves.
27. *A Classical and Topographical Tourthroygh Greece during 1801, 1805 and 1806*'dan Edward Dodwell'in gördüğü Atreus hazinesinin içi, London, 1819: Ash.
28. Restorasyon sırasında Sir Arthur Evans, Theodore Fyfe ve Duncan Mackenzie ile Knossos'ta: Ash.
29. Mikenai III kraterinden serbestçe uyarlanan çizim
30. Lefkandi'den yavrularını besleyen iki griffon çizilmiş Alabastron, yaklaşık İ.Ö. 1150: Khalkis Museum (foto British School of Archaeology, Atina, M.Popham'ın izniyle.)
31 sol ve sağ. Hagia Triada'dan çizgisel A tabletleri, yaklaşık İ.Ö. 1450: Herakleion Museum (foto EA).
31 a. Knossos'dan çizgisel B tableti: Hirmer Fotoarchiv, Münih.
32. Doğu Girit'te, Palaikastro'dan Marine üslûbu vazo, yaklaşık İ.Ö. 1500-1450: Herakleion Museum (JF).
33 ü. Vapheio'da Kubbeli mezardan altın kap, yaklaşık 1500-1450: Nat (foto EA).
33 o. Tiryns'den altın yüzük, yaklaşık İ.Ö. 15'nci yüzyıl: Nat (foto EA).
33 a. Knossos'dan oyun tahtası: Herakleion Museum (foto EA).
34 ü. Mikenai'de V Kuyu Mezardan tunç kakmalı hançer, İ.Ö 1500-1400: Nat (Foto EA).
34 a. Knossos'dan yılan tanrıça, yaklaşık İ.Ö. 1600; Herakleion museum (çizim JF).
35. Mikenai'nin havadan görünümü: EA
36 ü sağ. Mikenai'de IV Kuyu Mezardan kakmalı tunç hançer kabzası: Nat (foto Robert Harding Associates, Londra).
36 o. Mikenai'de kuyu mezardan evde kullanılan tunç kap, yaklaşık İ.Ö. 1300: Nat (foto Robert Harding Associates, Londra).
36-37. Mikenai'de A çemberi, IV Kuyu Mezardan altın ölü maskı, yaklaşık İ.Ö. 1550-1500: Nat (foto EA).
Mikenai'de IV Kuyu Mezardan Nestor'un altın kabı, İ.Ö. 1550-1500: Nat (foto EA).
Mekenai'de V Kuyu Mezardan altın parçalar konulmuş altıgen ahşap pyxis (kutu): Nat (foto Robert Harding Associates, Londra).
Mikenai'den Aslanlı kapı, yaklaşık İ.Ö. 4. 1250, *Cyclopean or Pelasgic Remains*'den Edward Dodwell'in çizimi, Londra, 1834: Ash
38 ü. Knossos sarayının doğu kanadınan boğaatlayışı freski, İ.Ö. 1600-1400, Herakleion Museum (foto EA).
38 a sol. Knossos sarayı: D.A. Harissiadis, Atina.
38 a sağ. Knossos'dan orta Minoen kap, İ.Ö. 18'inci yüzyıl. Herakleion Museum (foto Robert Harding Associates, London).
40 sol. Thera'dan küçük pişmiş topraktan ağlayan kadın: DAI, Athens.
40 sağ. Thera'dan balıkçı freski: Nat (foto Hirmer Fotoarchiv, Munich).
41 ü. Santorini'den genel görünüm: Robert Haas, London.
41 a sol. Thera'da kazılar: Hirmer Fotoarchiv, Munich.
41 a sağ. Thera'dan antilop freski: Nat (foto Hirmer Fotoarchiv, Munih).
42 ü. Tiryns akropolünde galeri: EA
42 a sol. İki tanrıça ve tanrısal çocuklu fildişi biblo, İ.Ö. 13'üncü yüzyıl: Nat (foto EA).
42 a sağ. Mikenai'de, A çemberi, V Kuyu Mezar işaret, steli, yaklaşık İ.Ö. 1550-1500: Nat (JF).
43. Pylos'da Nestor sarayının kuzeydoğu duvarından savaş freskinin parçası, M.Long'in *Palace of Nestor at Pylos in western Messenia*, vol. 2'den, *The Frescoes*, Princeton, N.J., 1969 ve University of Cincinnati: JF.
44. Kıbrıs'tan geç Miken vazo: Cyprus Museum, Nikosia (foto EA).
46 ü sol. Geç Minos I'de Diktaia Mağrası'ndan emekleyen bebek, yaklaşık İ.Ö. 1600: Ash.
46 ü sağ. Kea'da Hagia İvina'daki Tunç Çağı tapınağında bulunan pişmiş toprak heykelin başı K 3.613: University of Cincinnati Excavations.
46 o. Geç Minos, Miken gemisini gösteren altın yüzük: Ash.
46 a. Delos'tan gemide kadın duvar resmi: French School of Archaeology, Atina (foto L.Basch)
47. Pişmiş topraktan at sırtında tanrıça biblosu: Herakleion Museum (foto EA).
48. Knossos yakınında Khaniale Tekke'de kubbeli mezardan yılan başı uçlu hilâl biçimi kaya kristali sarkantılı altın kolye, yaklaşık İ.Ö. 800: Herakleion Museum (foto EA).
49 sol. Thera'dan boksörler freski: Nat (foto EA).
49 sağ. Geometrik figürler: JF.
50-51. Ana tanrıçalar; bütün çizimler JF.
50 sol. Amargos'tan Kiklad kadın figürü, yaklaşık İ.Ö. 2200-2000: Nat
50 o. Amargos'tan Kiklad yaklaşık İ.Ö. 2500: BM.
50 sağ. Erken Neolitik kadın biblosu, İ.Ö. altıncı bin yıldan: Nat.
51 ü sol. Girit, Gazi'den kilden tanrıça biblosu, yaklaşık İ.Ö. 1400-1100: Herakleion Museum.
51 ü o. Kıbrıs'tan pişmiş toprak biblo, İ.Ö. 1450-1225: Louvre, Paris.
51 ü sağ. Kourotrophos biblo, yaklaşık İ.Ö. 1400: Herakleion Museum.
51 a sol. Boeotia, Thebes'en kil biblo, yaklaşık İ.Ö. 700: Louvre, Paris.
51 o sol. Mikenai'den pişmiş toprak tanrıça biblosu, İ.Ö. 14-13'üncü yüzyıl: Nauplion Museum.
51 o sağ. Mikenai'den kil tanrıça biblosu, İ.Ö. 13'üncü yüzyıl: Argos Museum.
51 a sağ. Sicilya, Megara Hyblaia'dan pişmiş toprak biblo, yaklaşık İ.Ö. 560: Archaeological Museum, Syrakusa
52. Homeros'un Helenistik mermer başı: Museum of Fine Arts, Boston, Mass.
53 i. Borillae'den Homeros'un tanrısallaştırılması İ.Ö. 2'nci yüzyıl, mermer: BM.
54. Agamemnon'un ölüşünün gösterildiği kırmızı figürlü kaliks krater İ.Ö. 470-465: Museum of Fine Arts, Boston, Mass.
55 ü. Roma'da Esquiline Villadaki *Odysseia*'nın duvar resimlerinden Odysseios ve arkadaşlarına Laistrygonların saldırısının görüntüsü, İ.Ö 7'nci yüzyıl: foto Scala, Florence.
55 a. Girit, Arkhanes'den pişmiş toprak model mezar, yaklaşık İ.Ö. 800: Herakleion Museum (foto EA).
56 Navarino koyu: EA.
57 sol. *İliada*'dan sahneler gösteren mermer rölyef: Capitoline Museum, Roma (foto Scala, Florence).
57 sağ. Detayda Troya atını gösteren, Mykonos'ta bulunmuş büyük kabın ağız rölyefi, yaklaşık İ.Ö. 675; Archaeological museum, Mykonos (foto DAI, Athens).
59. Yunan adalarının ve denizin görünümü: D.H. Harissadis, Atina.
60 ü. (arkaik tunçtan) *Odysseia*'da anlatıldığı gibi Odysseios'un bir koçun altında Kikloplardan kaçışı: Olympia Museum (foto EA).
60 a. Aigina'dan Odysseios'un Kikloplardan kaçışını gösteren bir testiden detay, İ.Ö. 7'nci yüzyıl ortası: DAI, Atina.
61. Attika geometrik kraterden serbest uyarlanmış çizim, İ.Ö. 8'nci yüzyıl ortası: Nat: MC.
62. Melos'tan Apollon'u savaş arabasından gösteren amphora, yaklaşık İ.Ö. 625-620: Nat (foto EA).
63 sol. Dodona'dan tunç savaşçı, yaklaşık İ.Ö. 500: Staatliche Museum, Batı Berlin.
63 sağ. Dodana, tiyatro: EA.
64 ü. Kulplu geometrik vazo, İ.Ö. 8'inci yüzyıl: Nat (foto Hirmer Fotoarchiv, Münih).
64 a. Olympia'dan tunç, libasyon tası, İ.Ö. 8'inci yüzyıl: Ash.
65. Bir üst-eşik üzerine kazılmış, Demeter'in sembolü, buğday demeti rölyefi: Eleusis Museum (foto SH).
68 sol. Vix'ten tunç krater, İ.Ö. 6'ncı yüzyıl: Archaeological Museum, Chatillon-sur-Seine (foto Giravdon, Paris).
68 o. Cam küçük amphora İ.Ö. 6'ncı yüzyıl: BM, J.Henderson Bequest.
68 sağ. Sparta'dan harmaniyeli savaşçı, yaklaşık İ.Ö. 500: Wadsworth Atheneum, Hartford, Conn; J.Pierpont Morgan Collection.
69 sol. Peiraeus'tan tunç genç, yaklaşık İ.Ö. 520: Nat (foto Scala, Floransa).
69 a sağ. Şafak Ressamı tarafından siyah-figürlü Atina amphorası, İ.Ö. 6'ncı yüzyıl: BM.
69 ü sağ. Girit, Arkhanes'den tunç miğfer, yaklaşık İ.Ö. 600: Schimmel Collection, Newyork.
70-71. Kouroi ve Korai: bütün çizimler JF.
70 a sol. Melos'tan Kouros, İ.Ö. 555-540, Nat.
70 o. Attika'dan Kroissos Kouros'u, yaklaşık İ.Ö. 520: Nat.
70 sağ. Attika'dan Kouros, yaklaşık İ.Ö. 615-590: Metropolitan Museum, Newyork.
Başın arkadan görünüşü, ibid.
Elin yakından görünüşü, ibid.
71 sol. Attika'dan mermer kore, yaklaşık İ.Ö. 570: Staatliche Museum, Batı Berlin.
71 sağ. Attika'dan mermer korenin ön ve arka görünümü, yaklaşık İ.Ö. 560: Acropolis Museum, Atina.
71 o. Erekhtheion yakınından mermer korenin ön ve arka görünümü, yaklaşık İ.Ö. 530: Acropolis Museum, Atina.
71 a sağ. Vulci'den Etrüsk alçı taşı korenin arka görünümü: BM.
72 ü. Denizden Olympos dağı: R.V. Schoder, S.J., Chicago.
72 a sol. Olympia'dan at üstüne yan binmiş küçük tunç tanrıça heykeli: Olympia Museum (JF).
72 a sağ. Geometrik dönem, tunç sehpa ayağı: Olympia Museum (foto EA).
73. İstanbul, Hipodrom'daki Delphoi zafer sütununun tamir edilmiş durumu: Topkapı Müzesi (foto SH).
Delphoi'de altın kaplama heykellerden iki fildişi baş, İ.Ö. 6'ncı yüzyıl: Delphoi Museum (foto Atina)
75 ü. Delphoi'de bulunan altın plakaların süslemelerini gösteren tasarım, İ.Ö.6'ncı yüzyıl: Delphoi Museum (foto Fransız Arkeoloji Okulu Atina).
75 a. Altın plakalardan birinin detayı, ibid.
76 ü sol. Tunç savaş arabası sürücüsü, İ.Ö. 475-470: Delphoi Museum (foto Hirmer Fotoarchiv, Münih).
76 ü sağ. Delphoi sitinin yukardan görünüşü: A.F. Kersting, Londra.
76 a sol. Savaş arabası atının tunç bacağı, İ.Ö. 475-470: Delphoi Museum (foto Fransız Arkeoloji Okulu, Atina).
76 a o. Aşağı kutsal yer arasındaki yuvarlak tapınak, İ.Ö. erken 5'ncü yüzyıl: Robert Harding Associates, London.
76 a sağ. Siphnos hazinesinin frizinden detay, yaklaşık İ.Ö. 525: Delphoi Museum (foto Alison Frantz).
77 ü o. Naksos sfenksi, yaklaşık İ.Ö. 560: Delphoi Museum (JF).
77 ü sağ. Siphnos hazine binasından karyatid, İ.Ö. 530-526: Delphoi Museum (JF).
78 ü sol. Atina'dan Omphalos başında Apollon, Hermes ve Artemis'i anlatan vazo resmi: BM.
78 ü sağ. Dodona'da bilicilikte kullanılan kazılmış kurşun plaka: Antiken museum, West Berlin.
78 c. Delphoi'den Omphalos'un pişmiş toprak tasviri: Delphoi Museum (foto SH).
78 a c. Delphoi'deki Atina hazinesi: SH.
79. Aigeus'u Apollon'un rahibelerine danışırken gösteren Attika vazosu, İ.Ö. 5'nci yüzyıl Staatliche Museum, Berlin.
80 ü. Korinthos tiranı Kypselos'un oğulları tarafından sunulmuş, Olympia'dan altın tas, yaklaşık İ.Ö. 600: Museum

of Fine Arts, Boston, Mass. (foto R.V. Schoder, S.I, Chicago).
80 a sol. Olympia'dan Zeus ve Ganymedes'nin pişmiş toprak
heykeli, yaklaşık İ.Ö. 470: Olympia Museum (foto DAI, Athens).
80 o sağ. Olympia, Zeus tapınağı: Edwin Smith, Saffron walden.
81 ü. Olympia, yerleşim alanının ayrıntılı, genel görünümü:
Hirmer Fotoarchiv, Münih.
81 a sol. Olympia, Zeus tapınağının alt kısmındaki heykellerden ayrıntılı bir kâhin başı, yaklaşık İ.Ö. 460: Olympia Meseum (foto Alison Frantz).
81 a sağ. Olympia, Zeus tapınağının alt kısmındaki heykellerden ayrıntı, bir kentauros tarafından götürülen kadın, yaklaşık İ.Ö. 460: Olympia Museum (foto Alison Frantz).
82. Zeus, tunç baş, yaklaşık İ.Ö. 520: Nat (foto EA). Ares, Etrüsk portre baş: Etruscan Museum, Roma (foto Mansell Collection, Londan). Artemis, Parthenon frizinden: Akropolis
Museum, Atina (foto Alison Frantz). Poseidon, yaklaşık İ.Ö.
520'den bir sikkeden: Staatliche Museum, Doğu Berlin (foto
Hirmer Fotoarchiv, Münih).
83. Hermes, yaklaşık İ.Ö. 500'den bir sikkeden: Özel Kolleksiyon (foto Hirmer Fotoarchiv, Münih). Demeter Dionysos'la, İ.Ö. 470-460, Lokvi'den: Reggio Museum (foto
Hirmer Fotoarchiv, Münih).
Athena, İ.Ö. 4'ncü yüzyıl ortasından tunç heykel: Nat (foto
EA).
Apollon, Olympia'da Zeus tapınağının batı alt kısımından
yaklaşık İ.Ö. 460: Olympia Museum (foto Alison Frantz).
Hera, Olympia'dan baş, yaklaşık İ.Ö. 600: Olympia Museum
(foto Alison Frantz).
Afrodite, İ.Ö. yaklaşık 510'dan bir vazo üzerinde sol elinde
bir güvercinle otururken: Archaeological Museum, tarquinia
(foto Hirmer Fotoarchiv, Münih). Hestia, bir İ.Ö. 5'inci yüzyıl
vazosu üzerinde iki meşale taşıyor: BM (foto MH).
Ulki'den,
Hephaistos, demirci işliğinde bir oenokhoe'nin üstünde, İ.Ö.
5'inci yüzyıl BM (foto MH).
84. Gortyn yasası, İ.Ö. 6'ncı yüzyıl: Robert Harding Associates, London.
85. Taygetos dağları ile birlikte Sparta ovasının görünümü:
EA.
87. Salamis'in havadan görünümü: John Bradford Collection,
Pitt Rivers Museum, Oxford, Crown Copyright reserved.
88. Artemision'dan at ve jokeyi, İ.Ö. 4'üncü yüzyıl: Nat (foto
EA).
88 a sol. Kilden çömelmiş genç figür vazosu, yaklaşık İ.Ö.
530. Agora Museum, Atina (foto Scala, Floransa).
88 a o. Olympia'da stadyuma giriş: SH.
88 a sağ. Olympia, koşu yarışı başlangıç çizgisi: Zefa Picture
Library, Londra.
89 ü sol. Yaklaşık İ.Ö. 510 yılından vazo üzerinde atletler halterle egzersiz yapıyorlar: BM (foto EA).
89 ü sağ. İ.Ö. 6'ncı yüzyıl krateri üzerinde güreşçiler mücadele ediyor: BM (foto MH).
92 ü. Sparta'dan tunç savaşçı: Nat (foto EA).
93. Ergotimoos tarafından yapılan, Kleitias'ın resimlediği krater (François vazo), yaklaşık İ.Ö. 570: Archaeological Museum, Florance (foto Scala, Floransa).
95 ü. Boeotia pişmiş toprak ekmek yapan kadın modeli, İ.Ö.
5'nci yüzyıl: Louvre, Paris.
95 o. Korinthos'ta bulunan çömlekden yapılmış madencilik
sahnesi, İ.Ö. 6'ncı yüzyıl Staatliche Museum, Batı Berlin (JF).
96 ü. Atina Agora'sından üstünde Artistides, Kimon ve Themistokles'in ismi yazılı Ostraka, İ.Ö. 5'inci yüzyıl Agora
Museum, Atina (foto EA).
96 a. Brygas Ressamının yaptığı Yunanlıların oy kullanmasını gösteren kırmızı figürlü Attika kabı, İ.Ö. 490-480: BM.
97. Tunçtan yasal oylar ve kil oy tabletleri: Agora Museum,
Atina (JF).
98 ü. Hera tapınağı, Akragas: C.M. Dixon, Dover,
98 a. Olympia Zeus'un tapınağında devasa telamon, Akragas:
C.M. Dixon, Dover,
99 a. Uyum Tapınağı, Akragas: Scala, Floranca.
100. Syrakusa katedrali: Edwin Smith, Saffron Walden.
102-03. Resim altlarında ayrıntılı olarak anlatılan çeşitli sikkeler: Ash.
104. Herodotos'un başı: Agora Museum, Atina (foto American School of Classical Studies, Atina).
105. Aiskhylos: Staatliche Museum, Batı Berlin.
Herakleitos: Staatliche Museum, Batı Berlin.
Platon: Nat
Sokrates: DAI, Rome.
Zenon: National Museum, Napoli.
Thukydides: Museum of corfu.
Epikuros: Vatican Museum.
Aristoteles: Kunsthistorisches Museum, Viyana.
106. Thasos'un görünümü: Zefa Picture Library, Londra.
107. Alkaios ve Sappho'nun Attika krateri, yaklaşık İ.Ö. 470:
Staatliche Antikenmuseum, Münih (foto Caecilia H.Moessner, Münih).
108. Mainadlar tarafından kovalanan Pentheos'u gösteren
Apulia kasesi: İ.Ö. 4'ncü yüzyıl: DAI, Roma.
109 ü. Bir Panathenai şenliğinde ödül olarak verilen, üstünde araba yarışları bulunan siyah figürlü amfora, İ.Ö.
geç 5'inci yüzyıl: BM.
109 a. Bir içki kabında Klytaimnestra'nın öldürülmesinin gösterilişi: Ferrara Museum (foto Scala, Floransa).
110. Yunuslara dönüştürülmüş Etrüsk korsanları ile yelken
açmış Dionysos'u gösteren Eksekias'ın yaptığı siyah figürlü
kap, İ.Ö. 6'ncı yüzyıl ortası: Antikensammlung, Münih.
111. Oltos'un kabından serbest uyarlanan çizim, İ.Ö. 525-500. Tarquinia Museum. MC.
113 ü. Amykos Ressamının yaptığı Lukania kalyx-krater, İ.Ö.
geç 5'inci yüzyıl: Pergamon Museum, Doğu Berlin.
113 o sol. Bir tekneyi temizleyen zencinin küçük tunç heykelciği, yaklaşık İ.Ö. 460: BM.
113 o sağ. Kölelerin satışı ile ilgili taş yazıt: Agora Museum,
Atina (foto American School of Classical Studies, Atina).
113 a. Megara Hyblaia'da mezarlardan pişmiş toprak hayvanlar, İ.Ö. 6'ncı yüzyıl, Syrakusa Museum (foto Scala,
Floransa).
114-15. *Ruins of Hadrian's temple with a view to the south
east angle of the Acropolis and Parthenon* başlık,ı 1913 tarihli
renkli gravür, Atina: Benaki Museum, Atina (foto EA).
116 ü sol. Atina, Dipylon kapısı: Robert Lavding Associates,
Londra.
116 ü sağ. Kerameikos: G. Speake, Oxford.
116 o sol. Akropolis, Kanatsız Zafer tapınağı: MH.
116 a sol. Herodes Atticus'un Odeion'u: Robert Havding Assoociates, Londra.
116 a sağ. Asklepios kutsal yeri: G. Speake, Oxford
117 ü sol. Theseion: Scala, Floransa.
117 ü sağ. Propylaia: Robert Harding Associates, Londra.
117 o sol. Athena Parthenos'un mermer heykelinin Pheidias'tan Roma kopyası: Nat (foto SH).
117 o sağ. Rüzgârlar kulesi: A.A.M van der Heyden, Amsterdam
117 a sol. Olympia Zeus'u tapınağı: Robert Harding Associates, Londra.
117 a sağ. Parthenon: Robert Harding Associates, Londra.
118 ü sol ve sağ. Parthenon, kuzey frizinden süvariler, yaklaşık İ.Ö. 442-438: BM (foto MH).
118 a. Parthenon, doğu alınlıktan Üç Kader: BM: (foto MH).
119 ü sol. Parthenon, güney frizinden çobanlar: BM (foto MH).
119 ü sağ. Parthenon, Lapith ve kentaur döğüşü metopu: BM
(foto MH).
119 a sol. Parthenon, batı alınlıktan nehir tanrısı: BM (foto
(MH).
119 a sağ. Parthenon, doğu alınlıktan Dionysos (?): BM (foto
MH).
120. Olynthos'ta İyi Talih evinin rekonstrüksiyonu. R.Barnard, Somerset.
122 ü. Paestum, Dalgıç'ın mezarından ziyafet sahnesi, yaklaşık İ.Ö. 480: Scala, Flaransa.
122 a sol. Boeotia pişmiş toprak berber, İ.Ö. geç 6'ncı yüzyıl:
Museum of Fine Arts, Boston, Mass.
122 a o. Pişmiş topraktan, çömlek taşıyan köle heykelciği İ.Ö.
2'nci yüzyıl: Antikensammlungen Münih (foto Caecilia H.
Moessner, Münih).
122 a sağ. Çalışan zırhçı Orvieto'dan Attika kırmızı figürlü
kap: yaklaşık İ.Ö. 480: Ash.
123 ü. Myrina'dan dedikodu yapan kadınlar pişmiş toprak.
İ.Ö. 2'nci yüzyıl: BM.
123 o. Boetoia saban süren adam pişmiş toprak: İ.Ö. 7'nci
yüzyıl: Louvre, Paris.
123 a sol. Balıkçı dükkânı vazo resmi, İ.Ö. 6'ncı yüzyıl: Museoo Mandralisca, Cefalu (foto Scala Floransa).
123 a sağ. Pan Ressamı tarafından yapılan vazodan eşya taşıyan genç, İ.Ö. 5'inci yüzyıl: Ash.
124. Pişmiş topraktan mısır öğüten kadın biblosu, İ.Ö. 5'nci
yüzyıl: Nat (foto EA).
125. Parthenon frizinin kuzey yanından süvariler, İ.Ö. 442-438: BM (foto Alison Frantz).
126 ü sol. Pheidias'ın atölyesinden pişmiş toprak akroterian
yaklaşık İ.Ö. 430: Olympia Museum (foto Hannibal, Atina).
126 sol. İ.Ö. 5'nci yüzyıl altın palmiye dalı: Brauron Museum
(foto Hannibal Atina).
126 o. Likya lahit, İ.Ö. 420-400: Archaelogical Museum, İstanbul (foto SH).
126 sağ. Romanya, Cotogensti'den altın miğfer, İ.Ö. 400: National Museum of Antiquities, Bükreş (foto Photeresources, Dover).
126 sol. Bulgaristan, Vratza'dan Thrakia baldır zırhlı, İ.Ö. 380-350: National Museum, Sofya (foto Foto Studio Otto, Viyana).
126 ü sağ. Kırım, Ak-Burun'dan İskit altın taç, yaklaşık İ.Ö.
400: Victoria and Albert Museum'dan elektron kopya, Londra; aslı Hermitage'da, Leningrad.
126 a sağ. Pisticci'den kırmızı figürlü krater, İ.Ö. 5'nci yüzyıl:
BM (foto MH).
128. Bassai, Apollon tapınağı, adytum'un naos'u; SH.
130 sol. Aigina, Aphaia tapınağı: Zefa Picture Library, Londra.
130 sağ. Aigina, Aphaia tapınağının alınlığından mermer savaşçı figürü, yaklaşık İ.Ö. 500: Staatliche Antikensammlungen, Münih.
131 ü. Sardis, Artemis tapınağı: C.M.Dixon, Dover.
131 b. Savaş sahnesi olan Atina amphora, İ.Ö. 5'nci yüzyıldan 4'nci yüzyıla: Louvre, Paris
132 sağ. Athos, havadan görünüş: Elsevier Archives.
134-35. Dal Poozzo-Albani'den bir asker çizimi, *Collection of
Drawing of Antiquities,* Vol. 2. silâh ve miğferler: Malcolm
McGregor, Londra.
136-137. Tahkimat ve Savaş Makinaları: R.Barnard, Somerset;
W.Soedel ve V.Foley'in çizimlerinden esinlenerek yapılmış
mancınık resimleri. "Ancient Catapults", *Scientific American*
March 1979.
138 ü. Delos, yerleşme alanının genel görünümü:

Spectrum
Colour Library, Londra.
138 a. delos, aslanlar: MH.
141. Perikles'in portresi, yaklaşık İ.Ö. 440, Roma kopyası: Vatikan Museum (foto MH).
142 ü. Miletos, gladyadör ve köpek rölyefi: C.M.Dixon, Doover.
142 b. Miletos, Helenistik tiyatro: C.M.Dxion, Dover.
143. Paionios'dan Nike, yaklaşık İ.Ö. 420-410: Olympia Museum (foto DAI, Atina).
144 ü. Mermer genç heykeli, İ.Ö. 5'nci yüzyıl: Ash.
144 a. Vulki'den Atina kırmızı figürlü kap, İ.Ö. 490-480: BM.
145 ü. Paestum, Dalgıçın mezarı, yaklaşık İ.Ö. 480: Scala, Floransa.
145 a. Atina siyah figürlü vazo, İ.Ö. 520: BM.
146 a. Pire'den tunç trajik mask, İ.Ö. 4'ncü yüzyıl ortası: Nat
(foto EA).
146-47. Lysikrates anıtının, tiyatronun ve oturma yerlerinin
restorasyonu: R.Barnard, Somerset, and, JF.
147. Atina mezarından pişmiş topraktan aktör heykeli, İ.Ö.
4'üncü yüzyıl: Metropolitan Museum of Art, New York, Rogers Fund, 1913.
149. Tiyatro plânları: Stephen Cocking, Oxford.
150-51. Dodona, tiyatro: Zefa Picture Library, Londra.
154-55. Antik Yunanistan'da müzik: R.Barnard, Somerset, and MC. Kartaca kökenli su orgu.
156 ü sol. Roma dönemi İskenderiye sikkeleri: JF.
156 ü sağ. Akropolis, Erekhtheion'un kuzey sundurması: DAI, Atina.
156 a. *Dolon Ressamı tarafından Sophokles'in Antigone*'sinden sahne, yaklaşık İ.Ö. 380-370: BM.
157 ü, o ve a sol. Akropilis, Erekhtheion'nun doğu, batı ve
güney batı cephesi: Hirmer Fotoarchiv, Münih.
157 a sağ. Parthenon frizinden tanrılar, yaklaşık İ.Ö. 442-438:
Acropolis Museum, Atina (foto Alison Frantz).
158 sol. Beyaz fonlu Lekythos, İ.Ö. 5'nci yüzyıl: BM.
158 sağ. Ağlayan Athena, yaklaşık İ.Ö. 470-450. Acropilis Museum, Atina (foto EA).
159. Priene'deki Polias Athena'sı tapınağın, ionik sütunlarından serbest uyarlanmış çizim: MC.
160. Rodos'tan tabak, İ.Ö. geç 7'nci veya erken 6'ncı yüzyıl:
BM.
161 ü sol. Selinus'tan Gorgon ve Perseus'un metopesi. Archaeological Museum, Palermo (foto Scala, Floransa).
161 sağ. Etrüsk Gorgon: Villa Givlia Museum, Rome (foto Scala, Floransa).
161 o. Gorgon başı resimli hydria, yaklaşık İ.Ö. 490: Tarquinia Museum (foto Scala, Floransa).
162 sol. Asklepios'a adanan büyük bacak rölyefi: Nat (foto
EA).
162 sağ. Yılan ile Asklepios, Roma kopyası: Epidauros Museum (JF).
163 ü sol. Tıbbî âletler, Helenistik dönem: BM (foto EA).
163 o sağ. Adak rölyefi, İ.Ö. 4'ncü yüzyıl: Nat (foto EA).
163 a. Adak rölyefi, İ.Ö. 4'ncü yüzyıl: Nat (foto EA).
164. Epidauros, tiyatro: Scala, Floransa.
165 a. Epidauros, Asklepios tapınağından akroterion yaklaşık İ.Ö. 400-380: Nat (JF).
166 ü. Ephesos, Artemis heykeli, İ.S. 2'nci yüzyıl: Archaeological Museum, Epes (foto SH).
166 a. Ephesos, Arkadiane: SH.
167. Parthenon frizinden çobanlar, yaklaşık İ.Ö. 440: Acropolis Museum, Atina (foto Alison Frantz).
168 ü. Kos, Asklepios kutsal yeri: G.Speake, Oxford.
169. Atina ve Pire'yi bağlayan uzun surların kalıntıları: Robert Harding Associates, Londra.
170 ü. İskenderiye, II. Ptolemaios'un başı, İ.Ö. 285-246: Museum.
171 ü. Tarsus'tan üstünde II. Philippos'un başı olan madalyon: Phaidon archives.
171 o. İskender'in tunç heykeli, Roma imparatorluk dönemi
BM (foto MH).
172. Ammon Zeus'un başı olan Kyrene sikkesi yaklaşık İ.Ö.
480-470: foto Hirmer Foto archiv, Münih.
173. Messene, duvarların havadan görünüşü: EA.
174 sol. Vergina'dan II. Philippos'un fildişi başı: ST.
174 sağ. Tunçtan küp ve zırhlar: ST.
175 ü. Sadak ve baldır zırhları: ST.
175 o. İskender'in fildişi başı: ST.
175 a sol. Kemikler bulunan altın tabut: ST.
175 a sağ. Gümüş testi: ST.
176. Salamis, Kıbrıs, palaestra: SH.
178 ü. Capena'dan tabak, İ.Ö. 3'ncü yüzyıl: Villa Givlia Museum, Roma (foto Scala, Floransa).
178 a. Fil derisi ve koç boynuzları giymiş İskender başı: National Museum, Kopenhagen.
179 sol. Antikythera'dan tunçtan filozof başı, yaklaşık İ.Ö.
230: Nat (foto EA).
179 sağ. Persepolis'ten duvar üstüne çizim: Metropolitan Museum of Art, New York.
180. Aigosthena: EA.
183. Petra, hazine: Zefa Picture Library, Londra.
184 ü sol. Protogeometrik vazo, İ.Ö. 10'uncu yüzyıl: BM (foto
MH).
184 o sol. Atina'dan geometrik testi, İ.Ö. 8'nci yüzyıl: BM (foto
MH).
184 a sol. Proto-Korintos vazo, İ.Ö. 7'nci yüzyıl: BM (foto MH).
184 sağ. Atina'dan siyah figürlü kap, yaklaşık İ.Ö. 550: Tarquinia Museum (foto Scala, Floransa).
185 ü sol. Atina'dan siyah figürlü su kabı yaklaşık İ.Ö. 510:
Cerveteri Museum (foto Scala, Floransa).
185 ü sağ. Sparta kap, yaklaşık İ.Ö. 500: Vatican Museum
(foto Scala, Floransa).
185 o sol. Atina kırmızı figürlü su kabı, İ.Ö. erken 5'nci yüzyıl: Vatikan Museum (foto Scala, Floransa).
185 o sağ. Atina kabı, yaklaşık İ.Ö. 550: Archaeological Museum, Floransa (foto Scala, Floransa).
185 a sol. Kaliks krater, yaklaşık İ.Ö. 350: Lipari Museum (foto Scala, Floransa).
187 ü. Kenturipe'den Krater, İ.Ö. 3'üncü yüzyıl: Catania University (foto Hirmer Fotoarchiv, Münih).
187 a. İskender döneminden kalma gemi çapasının yeniden
yapımı, İ.Ö. 2'nci yüzyıl: National Museum of Wales (JF).
188 ü. Bergama büyük sunağının detayı, yaklaşık İ.Ö. 180:
Staatliche Museum, Batı Berlin.
188 a. Bergama, tiyatro: C.M.Dixon, Dover.
189 a. Erken resimli papirüs, İ.S. 3'üncü yüzyıl:
190 ü. Ay Hanım, yaşlı adam portre başı: DAFA.
190 o sol. Ay Hanım, Kibele'nin gümüş diski: DAFA.
190 o sağ. Ay Hanım, palaistra, DAFA.
190 a. Ay Hanım, tapı heykeli ayağı, DAFA.
191 ü. Diskorides'in *Materia Medica*'sından sayfa: National
Library, Viyana.
191 a. Pişmiş topraktan savaş fili, İ.S. 1'nci yüzyıl: National
Museum, Napoli (JF).
192. Ölen Galyalı, yaklaşık İ.Ö. 240-200, Roma kopyası: Capitoline Museum, Roma.
193 sağ. Korinthos, Apollon tapınağı ve Akrokorinth SH.
196 sol. Paestum, havadan görünüm: Elsevier Archives.
196 sağ. Paestum, Neptün tapınağı: Scala, Floransa.
196 a. İspanyol şekel'i üzerinde Anibal'in başı, İ.Ö. 30ncü
yüzyıl: BM (JF).
196 a. III. Antiokhos'un sikke portresi: National Museum, Kopenhage (JF).
199. İsa Pantokrator mozayiğinden serbest uyarlanmış çizim, İ.S. yaklaşık 1100, Daphni: MC.
200 ü. Veii'den Apollon'un pişmiş toprak heykeli, yaklaşık İ.Ö. 500: Villa Giulia Museum, Roma (foto Scala, Floransa).
200 a. Etrüsk pişmiş toprak gladyatörler: Taranto Museum (foto Scala, Floransa).
201 ü. Priene, kutsal portiko, İ.Ö. 20nci yüzyıl: G.Speake, Oxford.
202 ü. Rölyef, Ara Pacis, Roma, İ.Ö. 19-13: Scala, Floransa.
202 o. Antimakhos'un sikkesi, yaklaşık İ.Ö. 185: BM (JF).
202 a. Baktrialı Euthydemos'un sikkesi, yaklaşık İ.Ö.
230-220: Torlonia Collection, Villa Albani, Roma (JF).
204. San Marko'nun atları, Venedik: Scala, Floransa.
205 sol. Hadrianus'un başı: Ostia Museum (foto Scala, Floransa).
205 sağ. İ.S. 130'da Hadrianus tarafından tamamlanan Olympia Zeus'un tapınağı, Atina:
205 a. Antinous'un mermer heykeli: Capitoline Museum, Roma (foto Scala, Floransa).
206 ü. Korinthos, Kenkhreai'den Homeros'un başı: American School of Classical Studies, Atina (foto R.Scranton).
206 o. Caracalla, portre baş, İ.S. 215-217: Metropolitan Museum of Art, New York, Samuel D.Lee Fund, 1940.
206 a. Septimius Severus, portre baş, yaklaşık İ.S. 200: Museum of Fine Arts, Boston, Mass.
207 sol. Mistra: G.Speake, Oxford.
207 sağ. Eton MS. 141. Strabon, Cofrafya İ.S. 15'nci yüzyıl: Provost and Fellows of Eton College, Windsor.
208 ü. Raphael'den Atina Okulu: Vatican Museum (foto Phaidon Archives).
208 a sol. Palladio'dan Villa Rotunda, Vicenza: A.F. Kersting, Londra.
208 a sağ. Osterley House, Londra: Country Life, Londra.
209 ü sol. Ağaç ve tunçtan kandil kabı, erken 19'uncu yüzyil: Pitti Palace, Floransa (foto Alinari, Floransa).
209 ü o. Atina, üniversite: A.F. Kersting, Londra.
209 ü sağ. İtfayeci gravürü, 1883: Mary Evans Picture, Library, Londra.
209 o sol. Wedgwood vazosu, yaklaşık 1790: Wedgwood Museum, Barlaston, Staffs.
209 o. John Gibson'dan Victoria çağı heykeli Mansell Collection, Londra.
209 o sağ. *L'Après-midi d'un fauna* içinde Vaslav Nijinsky ve Tubor Tchernichera, 1912: New York Public Library, Dance Collection, Lincoln Center (foto Baron Adolph de Meiyer).
209 a sol. Makriyannis'in mezarı, Atina: Greek Embassy, Londra.
209 a sağ. Picasso'nun 1936'da yaptığı Minotaur resiminden çizim c SPADEM, Paris, 1980: Sotheby Parke Bernet, Londra.
210 sol. Eleusis'den Karyatid: Fitzwilliam Museum, Cambridge (JF).
210 sağ. 1678 kuşatması sırasında Atina akropolünün bombalanması, 1707'de Fanelli tarafından yayınlanan oyma: Ash.
211. Makriyannis'in "Atina'nın ilk savaşı" Royal Library, Windsor, yayın hakkı saklı. Kapak içleri. Abraham Ortelius'dan Yunanistan haritası, *Theatrum Orbis Terrarum*, Antwerp 1570: Royal Geographical Society, Londra.

KAYNAKÇA

Ayrım Bir

A. Andrewes, *The Greeks*. London 1967.
J. B. Bury and R. Meiggs, *History of Greece to the Death of Alexander the Great*. 4th ed. London 1975.
Cambridge Ancient History. 3rd ed. Cambridge 1970.
J. K. Campbell, *Honour, Family and Patronage*. Oxford 1964.
M. Cary, *The Geographic Background of Greek and Roman History*. Oxford 1949.
E. Dodwell, *Cyclopean or Pelasgic Remains*. London 1834.
J. du Boulay, *Portrait of a Greek Mountain Village*. Oxford 1974.
N. G. L. Hammond; *History of Greece to 322 BC*. 2nd ed. Oxford 1967.
S. C. Humphreys, *Anthropology and the Greeks*. London 1978.
W. M. Leake, *Travels in the Morea*. 3 vols. London 1830.
—— *Travels in Northern Greece*. 4 vols. London 1835.
A. D. Momigliano, *Alien Wisdom*. Cambridge 1975.
Oxford Classical Dictionary. 2nd ed. Oxford 1970.
Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant*. Lyon 1717.
H. J. Rose, *A Handbook of Greek Mythology*. 6th ed. London 1958.
R. Stillwell, W. L. MacDonald, and M. A. McAllister, *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. Princeton, N.J. 1976.
J. Stuart and N. Revett, *The Antiquities of Athens*. 4 vols. London 1762–1816.

Ayrım İki

C. W. Blegen, *Troy and the Trojans*. London 1963.
K. Branigan, *The Foundations of Palatial Crete*. London 1970.
H. -G. Buchholz and V. Karageorghis, *Prehistoric Greece and Cyprus*. London 1973.
J. Chadwick, *The Decipherment of Linear B*. 2nd ed. Cambridge 1968.
—— *The Mycenaean World*. Cambridge 1976.
V. R. d'A. Desborough, *The Last Mycenaeans and their Successors*. Oxford 1964.
—— *The Greek Dark Ages*. London 1972.
Sir Arthur Evans, *The Palace of Minos at Knossos*. Vols. 1–4. London 1921–35. Index volume 1936. Repr. New York 1963.
M. I. Finley, *The World of Odysseus*. 2nd ed. Harmondsworth 1962.
A. Furumark, *The Mycenaean Pottery. Analysis and Classification*. Stockholm 1941. Repr. Stockholm 1972.
—— *The Chronology of Mycenaean Pottery*. Stockholm 1941. Repr. Stockholm 1972.
J. W. Graham, *The Palaces of Crete*. Princeton, N.J. 1962. Repr. 1969.
R. Higgins, *Minoan and Mycenaean Art*. London and New York 1967.
M. S. F. Hood, *The Home of the Heroes. The Aegean before the Greeks*. London 1967.
—— *The Minoans*. London 1971.
R. W. Hutchinson, *Prehistoric Crete*. Harmondsworth Repr. 1968.
G. S. Kirk, *Homer and the Epic*. Cambridge 1965.
—— *Myth, its Meaning and Function*. Cambridge 1970.
A. D. Lacy, *Greek Pottery in the Bronze Age*. London 1967.
J. V. Luce, *The End of Atlantis*. London 1969.
S. Marinatos and M. Hirmer, *Crete and Mycenae*. London 1960.
F. Matz, *Kreta, Mikene, Troja. Die minoische und die homerische Welt*. Stuttgart 1956.
—— *Crete and Early Greece*. London 1962.
O. Murray, *Early Greece and the Near East*. London 1980.
G. Mylonas, *Ancient Mycenae*. London 1957.
—— *Mycenae and the Mycenaean Age*. Princeton, N.J. 1966.
M. P. Nilsson, *The Minoan-Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion*. 2nd ed. Lund 1950.
D. L. Page, *The Homeric Odyssey*. Oxford 1955.
—— *History and the Homeric Iliad*. Berkeley, Ca. 1959.
J. D. S. Pendlebury, *The Archaeology of Crete*. London 1939. Repr. New York 1965.
C. Renfrew, *The Emergence of Civilization. The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium BC*. London 1972.
A. E. Samuel, *The Mycenaeans in History*. Englewood Cliffs, N.J. 1966.
N. K. Sandars, *The Sea Peoples*. London 1978.
K. Schefold, *Myth and Legend in Early Greek Art*. London 1966.
H. Schliemann, *Mycenae*. London 1878.
—— *Ilios*. London 1880.
A. M. Snodgrass, *Archaeology and the Rise of the Greek State*. Cambridge 1977.
—— *The Dark Age of Greece*. Edinburgh 1971.
F. H. Stubbings, *Mycenaean Pottery from the Levant*. Cambridge 1951.
—— *Prehistoric Greece*. London 1972.
Lord William Taylour, *Mycenaean Pottery in Italy and Adjacent Areas*. Cambridge 1958.
—— *The Mycenaeans*. London 1964.
G. Thomson, *The Prehistoric Aegean*. London 1978.
M. Ventris and J. Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*. 2nd ed. by J. Chadwick. Cambridge 1973.
E. Vermeule, *Greece in the Bronze Age*. 5th impression. Chicago, Ill., and London 1972.
A. J. B. Wace, *Mycenae. An Archaeological History and Guide*. Princeton, N.J. 1949.
—— and F. H. Stubbings (eds.), *A Companion to Homer*. London 1962.
P. Warren, *The Aegean Civilizations*. Oxford 1975.
C. Zervos, *L'Art de la Crète néolithique et minoenne*. Paris 1956.
—— *L'Art des Cyclades*. Paris 1957.
—— *La Naissance de la civilisation en Grèce*. Vols 1–2. Paris 1962.

Ayrım Üç

A. Andrewes, *Greek Tyrants*. London 1956.
J. Boardman, *The Greeks Overseas*. 3rd ed. London 1980.
—— *Preclassical*. Harmondsworth 1967.
—— *Athenian Black Figure Vases*. London 1974.
—— *Athenian Red Figure Vases of the Archaic Period*. London 1975.
—— *Greek Sculpture: the Archaic Period*. London 1978.
R. J. Bonner, *Aspects of Athenian Democracy*. Berkeley, Ca. 1933.
C. M. Bowra, *Greek Lyric Poetry*. 2nd ed. Oxford 1961.
—— *Pindar*. Oxford 1964.
A. R. Burn, *Lyric Age of Greece*. London 1960.
—— *Persia and the Greeks*. London 1962.
P. Cartledge, *Sparta and Lakonia*. London 1979.
M. and V. Charbonneaux, *Archaic Greek Art*. London and New York 1971.
J. N. Coldstream, *Greek Geometric Pottery*. London 1968.
—— *Geometric Greece*. London 1977.
J. K. Davies, *Athenian Propertied Families*. Oxford 1971.
J. de Romilly, *La Loi dans la pensée grecque*. Paris 1971.
V. R. d'A. Desborough, *The Greek Dark Ages*. London 1972.
T. J. Dunbabin, *The Western Greeks*. Oxford 1948.
V. Ehrenberg, *From Solon to Socrates*. 2nd ed. London 1973.
B. Farrington, *Greek Science*. 2nd ed. Harmondsworth 1969.
M. I. Finley, *Ancient Sicily*. London 1968.
W. G. Forrest, *The Emergence of Greek Democracy*. London 1966.
—— *A History of Sparta, 950 BC–192 BC*. London 1968.
H. Fränkel, *Early Greek Poetry and Philosophy*. Oxford 1975.
E. N. Gardiner, *Athletics of the Ancient World*. Oxford 1930.
A. J. Graham, *Colony and Mother City in Ancient Greece*. Manchester 1964.
D. Harden, *The Phoenicians*. Harmondsworth 1971.
H. A. Harris, *Greek Athletes and Athletics*. London 1964.
—— *Sport in Greece and Rome*. London 1972.
A. R. W. Harrison, *The Law of Athens*: vol. 1 *The Family and Property*. Oxford 1968; vol. 2 *Procedure*. 1971.
C. and S. Hawkes (eds.), *Greeks, Celts and Romans*. London 1973.
C. Hignett, *Xerxes' Invasion of Greece*. Oxford 1963.
E. Homann-Wedeking, *Archaic Greece*. London 1968.
E. Hussey, *The Presocratics*. London 1972.
G. L. Huxley, *The Early Ionians*. London 1966.
L. H. Jeffrey, *Archaic Greece*. London 1976.
G. K. Jenkins, *Ancient Greek Coins*. London 1972.
A. Johnston, *The Emergence of Greece*. Oxford 1976.
G. S. Kirk and J. E. Raven, *The Presocratic Philosophers*. Cambridge 1957.
C. M. Kraay, *Archaic and Classical Greek Coins*. London 1976.
—— and M. Hirmer, *Greek Coins*. London 1966.
E. Langlotz and M. Hirmer, *The Art of Magna Graecia*. London 1965.
A. Lesky, *History of Greek Literature*. London 1966.
P. Maas, *Greek Metre*, trans H. Lloyd-Jones. Oxford 1962.
S. Moscati, *The World of the Phoenicians*. London 1968.
M. P. Nilsson, *A History of Greek Religion*. 2nd ed. Oxford 1949.
—— *Greek Popular Religion*. New York 1940.
—— *Greek Piety*. Oxford 1948.
H. W. Parke, *Greek Oracles*. London 1967.
H. Payne, *Necrocorinthia*. Oxford 1931.
S. Piggott, *Ancient Europe*. Edinburgh 1973.
M. J. Price and N. Waggoner, *Archaic Greek Coinage*. London 1976.
D. S. Raven, *Green Metre*. London 1969.
E. Rawson, *The Spartan Tradition in European Thought*. Oxford 1969.
P. J. Rhodes, *The Athenian Boule*. Oxford 1972.
G. M. A. Richter, *Korai: Archaic Greek Maidens*. London 1968.
—— *Kouroi: Archaic Greek Youths*. 3rd ed. London 1970.
S. Sambursky, *The Physical World of the Greeks*. London 1956.
B. Schweitzer, *Greek Geometric Art*. London and New York 1971.
E. Vanderpool, *Ostracism at Athens*. Cincinnati, Ohio 1970.
M. L. West, *Early Greek Philosophy and the Orient*. Oxford 1971.
A. G. Woodhead. *The Greeks in the West*. London 1962.

Ayrım Dört

P. E. Arias and M. Hirmer, *A History of Greek Vase Painting*. London 1962.
B. Ashmole, *Architect and Sculptor in Classical Greece*. London 1972.
J. D. Beazley, *Potter and Painter in Ancient Athens*. Oxford 1946.
H. Berve, G. Gruben and M. Hirmer, *Greek Temples, Theatres and Shrines*. London 1963.
M. Bieber, *The History of the Greek and Roman Theater*. 2nd ed. Princeton, N.J. 1961.
C. Blümel, *Greek Sculptors at Work*. 2nd ed. London 1969.
J. Boardman, *Greek Art*. Revised ed. London 1973.
—— *Greek Gems and Finger Rings*. London 1971.
R. S. Buck, *Plato's Phaedo*. London 1955.
R. Carpenter, *The Architects of the Parthenon*. Harmondsworth 1970.
M. Cary and E. H. Warmington, *The Ancient Explorers*. London 1929; paperback revised ed. 1963.
L. Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient World*. Princeton, N.J. 1971.
—— *Travel in the Ancient World*. London 1974.
W. R. Connor, *The New Politicians of Fifth Century Athens*. Princeton, N.J. 1971.
R. M. Cook, *Greek Art. Its Development, Character and Influence*. London 1972.
F. M. Cornford, *Before and after Socrates*. Cambridge 1932.
J. J. Coulton, *Greek Architects at Work*. London 1977.
J. K. Davies, *Democracy and Classical Greece*. London 1978.
J. de Romilly, *Thucydides and Athenian Imperialism*. Oxford 1963.
G. E. M. de Ste. Croix, *The Origins of the Peloponnesian War*. London 1972.
W. B. Dinsmoor, *The Architecture of Ancient Greece*. 3rd ed. London and New York 1950.
E. R. Dodds, *The Ancient Concept of Progress*. Oxford 1973.
K. J. Dover, *Aristophanic Comedy*. London 1972.
—— *Greek Popular Morality*. Berkeley, Ca. 1974.
—— *Greek Homosexuality*. London 1978.
V. Ehrenberg, *Sophocles and Pericles*. Oxford 1954.
J. Ellis Jones *et al.*, *An Attic Country House*. London 1974.
J. H. Finley, *Thucydides*. Cambridge, Mass. 1976.
M. I. Finley (ed.), *Slavery in Classical Antiquity*. Cambridge 1960.
R. Flacelière, *Daily Life in Greece at the Time of Pericles*. London 1965.
R. J. Forbes, *Studies in Ancient Technology*. 9 vols. 2nd ed. Leiden 1964–72.

C. W. Fornara, *Herodotus*. Oxford 1971.
A. French, *The Growth of the Athenian Economy*. London 1964.
G. Glotz, *Ancient Greece at Work*. London 1926.
W. C. K. Guthrie, *History of Greek Philosophy*. 5 vols. Cambridge 1962–78.
I. Henderson, "Ancient Greek Music" in *The New Oxford History of Music*, vol. 1: *Ancient and Oriental Music*. Oxford 1957.
R. J. Hopper, *The Acropolis*. London 1971.
—— *Trade and Industry in Classical Greece*. London 1979.
J. Jones, *On Aristotle and Greek Tragedy*. London 1962.
D. Kurtz, *Athenian White Lekythoi*. Oxford 1975.
—— and J. Boardman, *Greek Burial Customs*. London 1971.
W. K. Lacey, *The Family in Classical Greece*. London 1968.
M. L. W. Laistner, *A History of the Greek World from 479 to 323 BC*. 3rd ed. London 1957; paperback ed. 1970.
A. W. Lawrence, *Greek and Roman Sculpture*. London 1972.
—— *Greek Architecture*. 3rd ed. Harmondsworth 1973.
A. Lesky, *Greek Tragedy*. London 1965.
R. J. Ling, *The Greek World*. Oxford 1976.
R. Lullies and M. Hirmer, *Greek Sculpture*. Revised ed. London 1960.
H. -I. Marrou, *A History of Education in Antiquity*. London 1956.
R. Martin, *L'Urbanisme dans la cité grecque*. Paris 1974.
R. Meiggs, *The Athenian Empire*. Oxford 1972.
—— and D. M. Lewis, *Selection of Greek Historical Inscriptions*. Oxford 1969.
H. Michell, *The Economics of Ancient Greece*. Revised ed. Cambridge 1957.
N. R. Murphy, *The Interpretation of Plato's Republic*. Oxford 1951.
H. W. Parke, *Festivals of the Athenians*, London 1977.
—— *Greek Mercenary Soldiers*. Oxford 1933. Repr. 1970.
A. W. Pickard-Cambridge, *The Dramatic Festivals of Athens*. 2nd ed. Oxford 1968.
J. E. Raven, *Plato's Thought in the Making*. Cambridge 1965.
K. Reinhardt, *Sophokles*. 3rd ed. Frankfurt 1947.
G. M. A. Richter, *The Sculpture and Sculptors of the Greeks*. 4th ed. New Haven, Conn. 1970.
—— *Handbook of Greek Art*. 7th ed. London and New York 1974.
—— *Portraits of the Greeks*. London 1966.
D. S. Robertson, *Greek and Roman Architecture*. 2nd ed. Cambridge 1943. Paperback ed. 1969.
M. Robertson, *History of Greek Art*. Cambridge 1976.
D. Ross, *Plato's Theory of Ideas*. Oxford 1951.
A. M. Snodgrass, *Arms and Armour of the Greeks*. London 1967.
E. S. Staveley, *Greek and Roman Voting and Elections*. London 1972.
D. E. Strong, *The Classical World*. London 1965.
A. E. Taylor, *Plato*. London 1926.
J. Travlos, *Pictorial Dictionary of Ancient Athens*. London 1971.
A. D. Trendall and T. B. L. Webster, *Illustrations of Greek Drama*. London 1971.
J. P. Vernant, *Mythe et pensée chez les grecs*. Paris 1965.
—— *Mythe et tragédie en Grèce ancienne*. Paris 1972.
B. Vickers, *Towards Greek Tragedy*. London 1974.
J. Vogt, *Ancient Slavery and the Ideal of Man*. Oxford 1974.
A. J. A. Waldock, *Sophocles the Dramatist*. Cambridge 1966.
T. B. L. Webster, *Athenian Culture and Society*. London 1973.
F. E. Winter, *Greek Fortifications*. London 1971.
A. G. Woodhead, *The Study of Greek Inscriptions*. Cambridge 1959.
R. E. Wycherley, *How the Greeks Built Cities*. 2nd ed. London 1962.
A. E. Zimmern, *The Greek Commonwealth*. 5th ed. Oxford 1947. Paperback ed. 1961.

Ayrım Beş

M. Bieber, *The Sculpture of the Hellenistic Age*. New York 1955.
M. Cary, *A History of the Greek World from 323 to 146 BC*. 2nd ed. London 1951.
G. L. Cawkwell, *Philip of Macedon*. London 1978.
K. J. Dover, *Lysias and the Corpus Lysiacum*. Berkeley, Ca. 1968.
J. R. Ellis, *Philip II and Macedonian Imperialism*. London 1976.
P. M. Fraser, *Ptolemaic Alexandria*. 3 vols. Oxford 1972.
G. T. Griffith, *History of Macedonia*, vol. 2. Oxford 1972.
P. Grimal, *Hellenism and the Rise of Rome*. London 1968.
W. Jaeger, *Aristoteles*. Berlin 1955.
G. Kennedy, *The Art of Persuasion in Greece*. London and Princeton, N.J. 1963.
R. Lane Fox, *Alexander the Great*. London 1973.
J. A. O. Larsen, *Greek Federal States*. Oxford 1968.
N. Lewis, *Papyrus in Classical Antiquity*. Oxford 1974.
A. A. Long, *Hellenistic Philosophy*. London 1974.
R. Pfeiffer, *History of Classical Scholarship: from the Beginnings to the End of the Hellenistic Age*. Oxford 1968.
A. W. Pickard-Cambridge, *Demosthenes*. New York 1914.
J. H. Randall Jr., *Aristotle*. New York 1960.
L. D. Reynolds and N. G. Wilson, *Scribes and Scholars*. 2nd ed. Oxford 1974.
L. Robin, *Aristote*. Paris 1944.
W. D. Ross, *Aristotle*. 5th ed. London 1960.
—— *The Development of Aristotle's Thought*. London 1957.
M. I. Rostovtzeff, *Social and Economic History of the Hellenistic World*. 3 vols. Oxford 1941.
W. W. Tarn, *Hellenistic Military and Naval Developments*. Cambridge 1930.
—— *Hellenistic Civilization*. 3rd ed. rev. G. T. Griffith. London 1952.
E. G. Turner, *Greek Papyri: An Introduction*. Oxford 1968.
—— *Greek Manuscripts of the Ancient World*. Oxford 1971.
U. von Wilamowitz-Moellendorff, *Hellenistiche Dichtung*. Berlin 1924. Repr. 1961.
T. B. L. Webster, *Hellenistic Poetry and Art*. London 1964.
H. D. Westlake, *Thessaly in the Fourth Century*. London 1935.

Ayrım Altı

P. Brown, *The World of Late Antiquity*. London 1971.
R. Browning, *Medieval and Modern Greek*. London 1969.
E. Fraenkel, *Horace*. Oxford 1957.
R. Heinze, *Virgils epische Technik*. Leipzig and Berlin 1915. Repr. Stuttgart 1965.
L. Politis, *A History of Modern Greek Literature*. Oxford 1973.
S. Runciman, *Mistra*. London 1980.
W. St. Clair, *That Greece might still be Free*. London 1972.
C. A. Trypanis (ed.), *Medieval and Modern Greek Poetry*. Oxford 1951.
G. Williams, *Tradition and Originality in Roman Poetry*. Oxford 1968.

Yunan Yazınının İngilizce Çevirileri

Aischylos, *Oresteia*, tr. D. Young. Oklahoma 1975.
—— *Prometheus and Other Plays*, tr. P. Vellacott. Harmondsworth 1970.
Apollodoros, *The Library*, tr. J. G. Frazer. 2 vols. London 1921.
Apollonios Rhodios, *Argonautica*, tr. E. V. Rieu. Harmondsworth 1959.
Aristophanes, tr. B. B. Rogers. 3 vols. London 1924.
Aristotle, *Ethics*, tr. J. A. K. Thomson. Harmondsworth 1969.
—— *Metaphysics*, tr. J. Warrington. London 1968.
—— *Poetics*, tr. G. F. Else. Michigan 1970.
—— *Politics and Athenian Constitution*, tr. J. Warrington. London 1959.
Demosthenes and Aischines, *Political Speeches*, tr. A. N. W. Saunders. Harmondsworth 1975.
Euripides, tr. G. Murray. London 1976.
Greek Anthology, tr. P. Jay. London 1973.
Herodotos, tr. A. de Sélincourt. Harmondsworth 1954.
Hesiod and Theognis, tr. D. Wender. Harmondsworth 1973.
Hippokrates, tr. W. H. S. Jones and E. T. Withington. 4 vols. London 1923–31.
Homer, tr. A. Pope. 4 vols. London 1967.
Kallimachos, tr. A. W. Mair. London 1955.
C. P. Kavafis, *Poems*, tr. J. Mavrogordato. London 1971.
Lucian, tr. A. M. Harmon, K. Kilburn and M. D. Macleod. 8 vols. London 1913–67.
Menander, *Girl from Samos*, tr. E. G. Turner. London 1972.
Pausanias, tr. P. Levi. 2 vols. Harmondsworth 1971.
Pindar, tr. R. Lattimore. 2nd ed. Chicago, Ill. 1976.
Plato, *Gorgias*, tr. W. Hamilton. Harmondsworth 1971.
—— *Last Days of Socrates*, tr. H. Tredennick. Harmondsworth 1969.
—— *Laws*, tr. T. Saunders. Harmondsworth 1970.
—— *Protagoras and Meno*, tr. W. K. C. Guthrie. Harmondsworth 1970.
—— *Republic*, tr. H. D. P. Lee. Harmondsworth 1970.
—— *Symposium*, tr. W. Hamilton. Harmondsworth 1970.
Plutarch, *Age of Alexander*, tr. I. S. Kilvert. Harmondsworth 1973.
G. Seferis, *Collected Poems*, tr. E. Keeley and P. Sherrard. London 1973.
Sophokles, tr. E. F. Watling. 2 vols. Harmondsworth 1969.
Theokritos, *Greek Pastoral Poetry*, tr. A. Holden. Harmondsworth 1974.
Thucydides, tr. R. Warner. Harmondsworth 1954.
Xenophon, *Persian Expedition*, tr. R. Warner. Harmondsworth 1967.

TÜRKÇE KAYNAKÇA

Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* (İstanbul: Remzi K., 1972).
George Thomson, çev. Celâl Üster, *Tarihöncesi Ege*, 2 cilt (İstanbul: Payel Yay., 1983-85).
Arif Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi* (Ankara: T.Tarih Kurumu Yay., 1971), 3. bas.
M.E.Bosch, çev. Afif Erzen, *Hellenizm Tarihinin Ana Hatları*, 2 cilt (İstanbul: Edebiyat Fak. Yay., 1942).
J.G.Droysen, çev. Bekir Sıtkı Baykal, *Büyük İskender*, 3 cilt (Ankara: M.E.B. Yay., 1945-49).

Ayrıca, Herodotos ve Thukydides'in tarihleri, Ksenophon'un *Onbinlerin Dönüşü*, Asrianos'un *İskender'in Anabasisi*, Aristoteles ve Platon'un felsefe yapıtlarının çoğunluğu, Homeros ve Hesiodos'tan Lukianos ve Plutarkhos'a kadar Eski Yunan ve Hellenistik dönem yazarlarının birçok yapıtları, Solou ve Saphho'nun şiirleri, Aiskhylos, Aristophanes, Euripides ve Sophokles'in tragedya ve komedyalarının hemen hemen tümü *vb.* Türkçeye çevrilip yayımlanmıştır.

YER-ADLARI DİZİNİ

Bu cildin İngilizce aslındaki *Gazetteer* sayfalarını tıpkı-basım olarak yayımlıyoruz. Yer-adları, Türkçede genellikle değişmemektedir. Her yerin karşısında, önce (parantez içinde) hangi ülkede olduğu, sonra enlem ve boylam derece° dakika' ları (N-Kuzey, S-Güney, W-Batı, E-Doğu), daha sonra da kaçıncı sayfada geçtiği gösterilmiştir. Kısaltmalar: R-Nehir, Mt-Dağ, Isl.-Ada, L-Göl. Yer-adlarının yanındaki sayfa numaraları, yalnızca haritalara yapılan göndermelerdir. *El*-harf-i 'tarifi *(artikel)*, alfabetik sıralamada görmezlikten gelinmiştir.

Abdera, 40°56′N 24°59′E, 86, 105, 132, 140, 172, 177
Abydos (Turkey), 40°08′N 26°25′E, 66, 132, 172, 182, 218
Acharnai, 38°05′N 23°44′E, 97, 101, 105, 220
Acheloos R., 14, 214, 216
Adulis (Ethiopia) (Zulla), 15°37′N 39°28′E, 186
Aegina (Isl.), 37°47′N 23°26′E, 45, 94, 102, 105, 130, 132, 140, 152, 163, 214, 220
Aelana (Israel) (Elat), 29°33′N 34°57′E, 186
Aelia Capitolina, *see* Jerusalem
Aetos, 37°15′N 21°50′E, 45
Agatha (France), 43°19′N 3°29′E, 66
Agrapidochori, 37°53′N 21°19′E, 45
Agrinion, 38°38′N 21°25′E, 214
Aigai, *see* Edessa
Aigaleos Ridge, 37°58′N 23°38′E, 133
Aigina (town), 37°47′N 23°26′E, 24, 30, 97, 214, 220
Aigion, 38°15′N 22°05′E, 52, 214
Aigosthena, 38°09′N 23°13′E, 97, 152, 214, 220
Ainos (Turkey), 40°44′N 26°03′E, 66, 102, 132, 140, 172, 177
Aitna, *see* Katana
Aixone, 37°47′N 23°54′E, 101
Akanthos, 40°22′N 23°52′E, 66, 140
Akragas (Sicily) (Agrigentum) (Agrigento), 37°19′N 13°35′E, 66, 86, 98, 105, 152
Akrai (Sicily), 36°56′N 14°46′E, 66, 86
Akrotiri (1) (Cyprus), 34°55′N 33°06′E, 222
Akrotiri (2), 36°21′N 25°22′E, 30, 220
Aktion, 38°56′N 20°46′E, 216
Alalia (Corsica) (Aleria), 42°05′N 9°30′E, 66
Alalkomenai, 38°24′N 20°45′E, 214
Alasehir (Turkey), 38°22′N 28°32′E, 220
Alasehir R. (Turkey), 220
Alesia (France) (Alise Ste Reine), 47°33′N 4°30′E, 170
Alexandria (1) (Afghanistan) (Ghazni), 33°33′N 68°28′E, 182
Alexandria (2) (Afghanistan) (Herat), 34°20′N 62°10′E, 182
Alexandria (3) (Afghanistan) (Kandahar), 31°36′N 65°47′E, 182
Alexandria (4) (USSR) (Kokand), 40°33′N 70°55′E, 182, 186
Alexandria (5) (Egypt), 31°13′N 29°55′E, 102, 148, 170, 182, 186, 194, 195, 198
Alexandria (6) (Iran), 30°10′N 48°24′E, 182
Alexandria (7) ad Issum (Turkey) (Myriandros) (Iskenderun), 36°37′N 36°08′E, 171, 182
Alexandria Troas (8) (Turkey), 39°31′N 26°08′E, 198, 213
Alexandria (9) (USSR) (Antiocheia) (Tashkent), 41°16′N 69°13′E, 102, 182, 186
Alexandroupolis (Afghanistan), 36°50′N 69°50′E, 182, 218
Aliakmon R., 14, 172, 177, 216, 218
Alimos, *see* Halimous
Alinda, 37°10′N 26°50′E, 220
Al Mina (Turkey), 36°07′N 35°55′E, 66, 90
Alonnisos (Isl.), 39°09′N 23°50′E, 216, 218
Alopeke, 37°57′N 23°44′E, 101
Alos (Turkey) (Yoğun), 38°03′N 39°26′E, 52, 216, 218
Alpenoi, 38°48′N 22°39′E, 133
Alpheios R., 14, 214
Alyzia, 38°41′N 20°56′E, 172
Amalias, 37°48′N 21°21′E, 220
Amantia (Italy), 39°08′N 16°05′E, 216
Amaseia (Turkey) (Amasya), 40°37′N 35°50′E, 195
Amathous (Cyprus), 34°42′N 33°09′E, 66, 222
Ambrakia, 39°09′N 20°59′E, 132, 140, 172, 216
Amisos (Turkey) (Samsun), 41°17′N 36°22′E, 195, 198
Amnisos (Crete), 35°18′N 25°13′E, 31, 45, 222
Amorgos (Isl.), 36°49′N 25°54′E, 172, 216, 220
Amphiareion (Kelamos), 38°17′N 23°51′E, 148, 220
Amphilokian Argos, 38°52′N 21°09′E, 216
Amphipolis, 40°48′N 23°52′E, 140, 172, 177, 216, 218
Amphissa, 38°32′N 22°22′E, 152, 220
Amphitrope, 37°52′N 24°00′E, 112
Amyklai, 37°02′N 22°39′E, 30, 45, 52, 94, 152, 214
Anagyrous, 37°50′N 23°48′E, 97, 101
Anaktorion, 38°55′N 20°50′E, 132, 198, 216
Anaphi (Isl.), 36°23′N 25°44′E, 220
Anaphlystos, 37°43′N 23°56′E, 97, 101, 112
Anapos R., 141
Andiparos (Isl.), 37°00′N 24°58′E, 220
Andros (and Andros Isl.), 37°49′N 24°54′E, 14, 45, 140, 172, 214, 220
Anhsi (USSR), 40°32′N 95°57′E, 186
Ankyra (Turkey) (near Ankara), 39°55′N 32°50′E, 170, 182, 195
Antandros (Turkey), 39°34′N 26°54′E, 132, 218
Anthedon, 38°29′N 23°28′E, 52
Anthela, 38°49′N 22°32′E, 133
Antigoneia (1) (Albania), 40°18′N 20°00′E, 216
Antigoneia (2) (Syria), 36°05′N 35°58′E, 195
Antioch (1) (USSR) (Margiana) (Merv), 37°42′N 61°54′E, 186
Antioch (2) (Turkey) (Antakya), 36°12′N 36°10′E, 186, 198, 213
Antissa, 39°15′N 26°00′E, 218
Antium (Italy) (Anzio), 41°27′N 12°38′E, 66
Antron, 38°59′N 23°02′E, 52
Aoos R. (Albania) (Vijosë), 14, 216, 218
Aornos (Afghanistan), 36°48′N 67°30′E, 182
Apameia (Turkey) (Dinar), 38°05′N 30°09′E, 194, 195, 198
Aphaia, 37°31′N 23°33′E, 214, 220
Aphidna, 38°12′N 23°50′E, 97, 101
Apollonia (1), 36°59′N 24°43′E, 213
Apollonia (2) (Albania), 40°40′N 19°28′E, 66, 198, 216
Apollonia (3) (Bulgaria) (near Sozopol), 42°23′N 27°42′E, 66
Apollonia (4) (Libya) (Mersa Susah), 32°52′N 21°59′E, 66
Apollonia (5) (Turkey), 39°07′N 27°31′E, 218
Apologos (Iraq), 30°24′N 47°41′E, 186
Aptera (Crete), 35°28′N 24°10′E, 148, 222
Aquincum (Hungary) (Budapest), 47°30′N 19°03′E, 170
Arabela (Iraq), 36°12′N 44°01′E, 94, 182
Aracthos R., 14, 216
Araithyrea, 37°52′N 22°31′E, 52
Araphen, 38°01′N 24°00′E, 97
Arausio (France) (Orange), 44°08′N 4°48′E, 170
Araxes R. (Aras) (Yerash), 90, 94, 129, 182, 198
Arda R. (Italy), 218
Ardasa (Turkey) (Torut), 40°35′N 39°18′E, 171
Arene, 37°37′N 21°27′E, 52
Arginusai (Turkey), 39°02′N 26°47′E, 140
Argissa, 39°42′N 22°16′E, 52
Argive Heraion, 37°42′N 22°47′E, 24, 214
Argos, 37°38′N 22°42′E, 45, 52, 66, 86, 94, 105, 132, 140, 148, 152, 163, 172, 214
Argostolion, 38°13′N 20°29′E, 220
Arisbi, 39°16′N 26°15′E, 184, 218
Aromata (Somalia), 11°52′N 51°05′E, 186
Arsinoë (Egypt) (Krokodilopolis), 29°19′N 30°50′E, 186
Arsos (Cyprus), 34°50′N 32°46′E, 222
Arta, 39°09′N 20°59′E, 216
Artaxata (USSR) (Artashat), 39°58′N 44°34′E, 194, 195, 198
Artemision, 37°37′N 22°31′E, 132
Asarlık (Turkey), 40°26′N 38°24′E, 45
Asine, 37°31′N 22°51′E, 30, 45, 52, 152, 214
Asklepios (Turkey), 39°05′N 27°09′E, 218
Asklepion, 36°53′N 27°16′E, 220
Askra, 38°12′N 23°19′E, 214, 220
Asopos R., 133
Aspendos (Turkey), 36°55′N 31°08′E, 102
Aspledon, 38°32′N 23°05′E, 52
Aspropyrgos, 38°03′N 23°35′E, 220
Assia (Cyprus), 35°08′N 33°37′E, 222
Assos (Turkey), 39°30′N 26°18′E, 148, 152, 213, 218
Astakos, 38°32′N 21°04′E, 45
Astypalaia (Isl.), 36°32′N 26°23′E, 172, 216, 220
Atalandi, 38°39′N 23°00′E, 220
Atarneus (Turkey), 39°03′N 26°57′E, 132, 218
Atene, 37°40′N 21°38′E, 112
Athens, 37°57′N 23°44′E, 12, 14, 16, 17, 18, 20, 24, 30, 45, 52, 66, 86, 94, 97, 105, 112, 116, 132, 133, 140, 148, 152, 163, 172, 186, 194, 195, 198, 213
Athienou (Cyprus), 35°03′N 33°33′E, 222
Athmonon, 38°03′N 23°48′E, 101
Aulis, 38°26′N 23°35′E, 52, 214, 220
Avalites (Somalia), 11°21′N 43°30′E, 184, 186
Axios R (Vardar), 14, 172, 177, 216, 218
Axum (Ethiopia), 14°10′N 38°45′E, 186
Aydin (Turkey), 37°52′N 27°50′E, 220
Ay Khanoum (Afghanistan), 37°03′N 68°05′E, 190
Ayvalik (Turkey), 41°00′N 36°40′E, 218
Aziris (Libya), 32°25′N 23°09′E, 66

Babylon (Iraq), 32°33′N 44°24′E, 90, 94, 129, 148, 171, 182, 194, 195, 198
Baktra (Afghanistan) (Balth), 36°46′N 66°50′E, 94, 102, 129, 182, 186
Balikesir (Turkey), 39°38′N 27°51′E, 14
Barbarikon (W. Pakistan), 25°23′N 68°24′E, 184, 186
Bargylia (Turkey), 37°13′N 27°35′E, 220
Barke (Libya) (el-Marj?), 32°30′N 20°50′E, 66
Barygaza (India), 22°19′N 73°14′E, 186
Bassai, 37°25′N 21°48′E, 128, 152, 214
Bayramiç (Turkey), 39°47′N 26°37′E, 218
Belevi, 53°50′N 36°08′E, 220
Berati (Albania), 40°43′N 19°46′E, 216
Berenike (Egypt), 23°50′N 35°28′E, 186
Berenikia (Albania) (Preveza), 38°58′N 20°45′E, 216
Berezan Island (USSR), 50°23′N 31°32′E, 66
Bergama, *see* Pergamon
Besa, 37°43′N 23°00′E, 112
Biğa (Turkey), 40°13′N 27°14′E, 218
Bitola (Yugoslavia), 41°01′N 21°21′E, 216
Bizye (Turkey), 41°48′N 27°49′E, 198
Bodrum, *see* Halikarnassos, 220
Borama (Somalia), 9°56′N 43°13′E, 186
Bornova (Turkey), 38°28′N 27°15′E, 220
Bozdoğan (Turkey), 37°40′N 28°20′E, 220
Brauron, 37°55′N 23°58′E, 97, 214, 220
Brigantuim (Spain) (La Coruña), 43°22′N 8°24′W, 170
Bura, 38°09′N 22°13′E
Burhaniye (Turkey), 39°29′N 26°59′E, 218
Bursa (Turkey), 40°12′N 29°04′E, 14
Buthroton (Albania), 39°44′N 20°02′E, 198
Butrinti (Albania), 39°47′N 20°00′E, 216
Büyük Menderes R. (Turkey), 14, 220
Byblos (Lebanon) (Jubaïl), 34°08′N 35°38′E, 182
Byzantion (Turkey) (Istanbul), 41°02′N 28°57′E, 66, 90, 94, 129, 140, 171, 172, 186, 194, 195, 198

Caesarea (Israel), 32°30′N 34°54′E, 198, 213
Cairo (Egypt) (el-Qahira), 30°04′N 31°15′E, 170
Camara (Crete), 35°12′N 25°43′E, 186
Cambridge (England), 52°12′N 0°07′E, 156
Çan (Turkey), 39°09′N 40°12′E, 218
Cana (Jordan), 32°49′N 35°17′E, 186
Çanakkale (Turkey), 40°09′N 26°25′E, 218
Caralis (Sardinia) [Cagliari], 39°13′N 9°08′E, 66
Carthage (Tunisia), 36°54′N 10°16′E, 66, 90, 170
Cattigara (N. Vietnam) (Haiphong), 21°01′N 105°52′E, 186
Çesme (Turkey), 38°19′N 26°20′E, 220
Chaironeia, 38°30′N 22°53′E, 148, 152, 177, 214, 220
Chalcis (Syria), 36°05′N 37°21′E, 195
Chalkedon (Turkey) (Kalchedon), 40°59′N 29°02′E, 66, 171
Chalki (Isl.), 39°34′N 22°33′E, 216
Chalkis (Euboea), 38°28′N 23°36′E, 14, 30, 45, 52, 66, 132, 140, 172, 198, 214, 220
Chalybon (Syria), 36°07′N 37°22′E, 182
Charadra R., 133
Charax (Iran), 30°20′N 48°15′E, 186
Chios (and Chios Isl.), 38°23′N 26°07′E, 14, 24, 45, 66, 132, 152, 172, 177, 194, 213, 220
Cholargos, 38°02′N 23°43′E, 101
Chora, *see* Samothrace
Chrysa, 39°33′N 26°58′E, 152
Chytroi (Cyprus), 35°14′N 33°30′E, 66
Cine (Turkey), 37°37′N 28°03′E, 220
Corfu (and Corfu Isl.), 39°38′N 19°55′E, 14, 152, 216
Corinth, 37°54′N 22°53′E, 24, 30, 45, 52, 66, 86, 102, 105, 132, 140, 148, 152, 163, 172, 193, 198, 213, 214, 220
Corinth (modern), 37°56′N 22°55′E, 14, 94
Crna R. (Yugoslavia), 216
Cumae, *see* Kymai
Cunaxa (Iraq), 33°22′N 43°35′E, 171
Curium (Cyprus), 34°40′N 32°53′E, 222
Cyrus R. (USSR), 90, 198

Damascus (Syria), 33°30′N 36°18′E, 94, 182, 186, 194, 195, 198
Dana (Jordan), 30°39′N 35°34′E, 171
Danube R. (C. Europe), 66, 90, 198
Daskyleion (Turkey), 40°24′N 28°45′E, 129, 198
Daulis, 38°30′N 22°44′E, 52, 214
Dekeleia, 38°10′N 23°47′E, 97, 101
Delion, 38°21′N 23°36′E, 140, 220
Delos (Isl.), 37°23′N 25°17′E, 24, 45, 132, 138, 140, 148, 152, 220
Delphi, 38°29′N 22°29′E, 14, 24, 30, 45, 52, 76, 78, 132, 140, 148, 152, 170, 172, 198, 220
Delphinion, 38°28′N 26°05′E, 220
Delvina (Albania), 39°59′N 20°04′E, 216
Demetrias, 39°25′N 22°56′E, 148, 152, 194, 216, 218
Derbe (Turkey), 37°18′N 33°25′E, 194, 198, 213
Derbent (USSR), 42°03′N 48°18′E, 182
Devolli R. (Albania), 216
Dictaean cave (Crete), 35°12′N 25°13′E, 31, 222
Didimotichon, 41°22′N 26°29′E, 218
Didyma (Turkey), 37°22′N 27°16′E, 152, 220
Dikaia, 40°59′N, 25°12′E, 102, 172
Dikili (Turkey), 39°05′N 26°52′E, 218
Dimini, 39°27′N 22°52′E, 216, 218
Dion, 38°55′N 22°52′E, 172, 177, 216,

218
Dioskurias (USSR), 42°52′N 41°10′E, 66
Diospolis, *see* Kabeira, 194
Dipaia, 37°32′N 22°16′E, 94
Dirmil (Turkey), 36°59′N 29°32′E, 45
Dodona, 39°42′N 21°01′E, 24, 45, 52, 63, 148, 152, 216
Dorion, 37°18′N 21°51′E, 52
Doriskos, 40°57′N 25°56′E, 132
Drama, 41°10′N 24°11′E, 218
Dreros (Crete), 35°18′N 25°38′E, 45, 222
Dura Europos (Syria) (Sahihiyah) (Qalat es Salihiyah), 34°46′N 40°46′E, 186, 194, 195
Durrës, *see* Epidamnos
Dyme, 38°06′N 21°35′E, 30, 198
Dyrrachion, *see* Epidamnos
Dystos (Euboea), 38°21′N 24°07′E, 152, 220

Eboracum (1) (England) (York), 53°58′N 1°05′W, 170
Eboracum (2) (Portugal) (Evora), 38°34′N 7°54′W, 170
Edessa (1) (Aigai), 40°48′N 22°03′E, 30, 148, 152, 177, 194, 195, 216, 218
Edessa (2) (Turkey) (Urfa), 37°08′N, 38°45′E, 195, 198
Edirne (Turkey), 41°40′N 26°34′E, 218
Edremit (Turkey), 39°34′N 27°01′E, 218
Eion, 40°44′N 23°53′E, 140
Ekbatana (Iran) (Hamadan), 34°48′N 48°30′E, 90, 94, 129, 182, 186
Elaia, 36°45′N 22°48′E, 132
Elaious (1), 37°31′N 22°42′E, 101, 172
Elaious (2) (Turkey), 40°05′N 26°14′E, 66
Elasson, 39°53′N 22°11′E, 216, 218
Elataia, 38°37′N 22°46′E, 220
Elbasani (Albania), 41°07′N 20°05′E, 216
Elea (Italy) (Velia), 40°08′N 15°11′E, 66, 86, 105, 152
Eleusis, 38°02′N 23°23′E, 24, 30, 45, 65, 97, 101, 152, 214, 220
Eleutherai, 39°35′N 22°21′E, 97, 152, 214, 220
Elis, 37°54′N 21°22′E, 94, 132, 140, 148, 214
Emesa (Syria) (Homs), 34°44′N 36°43′E, 182, 195, 198
Emporio (Emborion), 38°07′N 25°59′E, 45, 220
Emporion (Spain), 42°02′N 3°05′W, 66, 220
Entremont (France), 43°39′N 5°15′E, 170
Ephesos (Turkey), 37°57′N 27°21′E, 24, 86, 94, 102, 105, 129, 132, 140, 148, 152, 166, 172, 182, 195, 198, 213
Epidamnos (Albania) (Dyrrachion) (Durrës), 41°18′N 19°28′E, 66, 86, 140, 198, 216
Epidauros, 37°38′N 23°09′E, 24, 52, 94, 140, 148, 152, 163, 164, 195, 214, 220
Erchia (Italy), 40°26′N 17°44′E, 101
Erdek (Turkey), 40°24′N 27°46′E, 216
Eresos, 39°11′N 25°57′E, 66
Eretria (Euboea) (Lefkandi), 38°23′N 23°50′E, 24, 45, 66, 132, 140, 148, 152, 172, 214, 220
Ergene R. (Turkey), 14, 218
Ermoupolis, 37°26′N 24°55′E, 214, 220
Erythrai (1), 38°13′N 23°20′E, 140
Erythrai (2) (Turkey) (Ildiri), 38°24′N 26°00′E, 163, 220
Erymander R. (Afghanistan), 94, 129, 182
Eudaimon Arabia (S. Yemen), 12°50′N 45°03′E, 186
Euesperides (Libya) (Berenike) (Benghazi), 32°07′N 20°05′E, 66
Euphrates R. (Iraq), 90, 94, 129, 182, 186, 198
Euromos (Turkey), 37°21′N 27°42′E, 152, 220
Euros R., 14, 218
Eurotas R., 14, 214
Eurvalos (Sicily), 37°05′N 15°17′E, 141
Eurymedon R. (Turkey), 140
Eutresis, 38°17′N 23°04′E, 52, 214, 220
Evinos R., 14, 214
Ezine (Turkey), 39°46′N 26°20′E, 218

Famagusta (Cyprus), 35°07′N 33°57′E, 222
Farah (Afghanistan), 32°23′N 62°08′E, 182
Fengsiang (China), 34°30′N 107°30′E, 186
Fleri (Albania), 40°44′N 19°33′E, 216
Florina, 40°48′N 21°26′E, 216
Fourni (Isl.), 37°35′N 26°31′E, 220

Gabai (Iran) (Aspadana) (Isfahan), 32°41′N 51°41′E, 194, 195
Gadara (Jordan) (Umm Qays), 32°39′N 35°41′E, 195
Gadir (Spain) (Cadiz), 36°32′N 6°18′W, 90
Ganges R. (India), 186
Gangra (Turkey), 40°35′N 33°37′E, 195
Gargalianoi, 37°04′N 21°38′E, 214
Gastouni, 37°51′N 21°15′E, 220
Gaugamela (Iraq), 36°40′N 43°23′E, 182
Gaza (Egypt), 31°30′N 34°28′E, 182
Gediz R. (Turkey), 14
Gela (Sicily), 37°04′N 14°15′E, 66, 86, 140
Gelibolu (Turkey) *see* Kallipolis
Gerenia, 36°53′N 22°07′E, 163
Gergovia (France), 45°47′N 3°05′E, 170
Gerrha (Saudi Arabia), 24°29′N 50°20′E, 186
Gevgelija (Yugoslavia), 41°09′N 22°30′E, 216, 218
Gjirokastra (Albania), 40°05′N 20°10′E, 216
Gla, 38°29′N 23°10′E, 30, 152, 214, 220
Glisas, 38°17′N 23°25′E, 52
Goce Delčev (Bulgaria), 41°33′N 23°45′E, 218
Gomphoi, 39°27′N 21°39′E, 218
Gönen R. (Turkey), 218
Gönen (Turkey), 40°06′N 27°39′E, 218
Gonnos, 39°52′N 22°29′E, 152, 216, 218
Gordion (Turkey), 39°36′N 32°00′E
Gortyn (Crete), 35°07′N 24°58′E, 31, 45, 52, 66, 148, 152, 222
Gortys, 37°31′N 22°02′E, 214
Goumenissa, 40°56′N 22°27′E, 216, 218
Gournia (Crete), 35°06′N 25°47′E, 31, 222
Granikos (Turkey), 40°14′N 27°14′E, 182
Gravisca (Italy), 42°13′N 11°42′E, 66
Grevena, 40°05′N 21°26′E, 216
Grotta, 37°07′N 25°24′E, 45
Gryneion (Turkey), 38°56′N 27°02′E, 66
Gymnias (Turkey) (Bayburt), 40°15′N 40°16′E, 171
Gyrton, 39°46′N 22°28′E, 52
Gytheion, 36°45′N 22°31′E, 148, 214

Hadrumetum (Tunisia), 35°46′N 10°59′E, 66
Hagia Triada (Crete), 35°03′N 24°44′E, 31, 222
Hagios Ephstratios (Isl.), 39°34′N 24°58′E, 218
Hagios Kirikos, 37°34′N 26°15′E, 220
Hagios Nikolaos (Crete), 35°11′N 25°43′E, 222
Hagnous, 37°53′N 23°55′E, 101
Halai, 38°41′N 23°10′E, 101
Halieis, 37°20′N 23°08′E, 140
Halikarnassos (Turkey) (Bodrum), 37°03′N 27°28′E, 45, 86, 105, 132, 140, 152, 171, 172, 182, 220
Halikyai (Sicily), 37°54′N 12°52′E, 140
Halimous, 37°50′N 23°45′E, 97, 101
Hallstatt (Austria), 47°34′N 13°39′E, 170
Halos, 39°08′N 22°51′E, 45
Halycus R. (Sicily) (Platani), 86
Halys R. (Turkey) (Kizil Irmak), 90, 94, 129, 182, 198
Harma (Kalamara), 38°20′N 23°27′E, 52
Hebros R., 90, 177
Hekale, 38°07′N 23°54′E, 101
Hekatompylos (Iran), 36°22′N 54°58′E, 182, 186
Helena (Isl.) (Makronisi), 37°45′N 24°07′E, 97
Hellespont (Turkey), 40°00′N 26°05′E, 132
Heloros R. (Sicily), 86
Helos, 36°50′N 22°41′E, 52
Hemeroskopeion (Spain), 38°51′N 0°07′E, 66
Hephaistia, 39°58′N 25°20′E, 148, 218
Heraion, 38°02′N 22°51′E, 45, 214, 220
Herakleia (1) (Pelopion), 37°41′N 21°35′E, 177, 198, 218
Herakleia (2) (Turkey) (Ereğli), 37°30′N 34°02′E, 66, 171, 194, 195, 220
Herakleia Minoa (Sicily) (Minoa), 37°24′N 13°17′E, 66, 86
Herakleion (Crete), 35°20′N 25°08′E, 12, 14, 16, 17, 18, 20
Hermione, 37°23′N 23°15′E, 52, 94, 214, 220
Hermonassa (USSR), 45°12′N 36°43′E, 66
Heuneburg (W. Germany), 48°05′N 9°13′E, 170
Hierapetra, *see* Hierapytna
Hierapytna (Crete) (Hierapetra), 35°01′N 25°45′E, 31, 222
Himera (Sicily), 37°57′N 13°47′E, 86, 105, 152
Himeras R. (Sicily), 86
Hipponion (Italy) (Vibo Valentia), 38°40′N 16°06′E, 66, 152
Histiaia, *see* Oreos
Hwang Ho R. (China), 186
Hyampolis, 38°36′N 22°54′E, 52
Hydra (Isl.), 37°20′N 23°28′E, 14, 214, 220
Hyperesia, 38°04′N 22°24′E, 52
Hyria, 38°19′N 23°48′E, 52
Hysiai, 38°11′N 23°21′E, 94, 97, 133

Ialysos (Rhodes), 36°25′N 28°10′E, 24, 30, 45, 66, 220
Iasos (Turkey), 37°17′N 27°35′E, 220
Idaean cave (Crete), 35°13′N 24°50′E, 31, 222
Idalion (Cyprus) (Dhali), 35°01′N 33°26′E, 66, 222
Idyma (Turkey), 37°03′N 28°18′E, 220
Ieropotamos R. (Cyprus), 222
Igoumenitsa, 39°32′N 20°13′E, 216
Ikarion (Isl.) (Ikaria), 37°34′N 26°10′E, 14, 97, 101, 172, 214
Ikonion (Turkey) [Konya], 37°51′N 32°30′E, 171, 195, 198, 213
Ikos (Isl.), 39°12′N 23°53′E, 172
Ilion (Turkey), *see* Troy
Imbros (Isl.) (Turkey) (Imroz), 40°12′N 25°54′E, 140, 172, 218
Imroz, *see* Imbros
Indus R. (W. Pakistan), 129, 182, 186
Ioannina, 39°40′N 20°51′E, 12, 14, 16, 17, 18, 20, 216
Iolkos (Volos), 39°22′N 22°57′E, 12, 14, 16, 17, 18, 20, 30, 45, 52, 152, 216, 218
Ios (Isl.), 36°44′N 25°16′E, 220
Ipsala (Turkey), 40°56′N 26°23′E, 218
Ipsos (Turkey), 38°35′N 31°01′E, 171, 194
Iraklia (Isl.), 36°50′N 25°28′E, 220
Issos, 36°51′N 36°11′E, 171, 182
Istiala, 38°57′N 23°09′E, 216
Isthmus of Corinth, 37°57′N 22°59′E, 45, 148, 214, 220
Istros R., *see* Danube R.
Itanos (Crete), 35°18′N 26°17′E, 194, 222
Itea, 38°26′N 22°25′E, 214
Ithaka (Isl.), 39°18′N 22°15′E, 30, 172, 214, 220
Izmir, *see* Smyrna

Jaxartes R. (USSR), 94, 129, 182
Jericho (Israel), 31°52′N 35°27′E, 194
Jerusalem (Israel/Jordan) (Aelia Capitolina), 31°46′N 35°13′E, 194, 195, 198, 213

Kabeira (Turkey) Diospolis 40°37′N 37°22′E, 194, 195
Kabirion, 38°19′N 23°18′E, 148
Kadikalesi (Turkey), 37°48′N 27°15′E, 220
Kainai (Iraq), 35°20′N 43°14′E, 171
Kakovatos, 37°27′N 21°39′E, 30
Kalamas R., 216, 218
Kalamata, 37°02′N 22°07′E, 12, 14, 16, 17, 18, 20, 214
Kalavrita, 38°02′N 22°06′E, 214
Kaleakte (Sicily), 38°03′N 14°25′E, 86
Kallatis (Romania), 43°48′N 28°36′E, 66
Kallipoli (Turkey), 36°58′N 28°16′E, 220
Kallipolis (Turkey) (Gallipoli) (Gelibolu), 40°25′N 26°41′E, 86, 218
Kalpe (Turkey), 41°12′N 30°15′E, 171
Kalydon, 38°21′N 21°32′E, 30, 45, 52, 152, 214
Kalymnos (Isl.), 36°57′N 26°59′E, 216, 220
Kamares (Crete), 35°08′N 24°48′E, 31
Kamarina (Sicily), 36°54′N 14°26′E, 66, 86, 105, 140
Kameiros (Rhodes), 36°20′N 27°57′E, 24, 45, 66, 152, 220
Kaphirio, 36°50′N 21°53′E, 45
Kardamyli, 36°53′N 22°14′E, 45
Kardia (Turkey), 40°35′N 26°44′E, 66
Karditsa, 39°22′N 21°55′E, 30, 216
Kărdžali (Bulgaria), 41°38′N 25°21′E, 218
Karos (Isl.), 36°54′N 25°40′E, 220
Karpasia (Cyprus), 35°37′N 34°23′E, 222
Karpathos (Isl.), 35°44′N 27°11′E, 14
Karphi (Crete), 35°11′N 25°29′E, 31, 45, 222
Karşiyaka (Turkey), 38°27′N 27°07′E, 220
Karystos (Euboea), 38°01′N 24°25′E, 52, 132, 140, 220
Kashgar (USSR), 39°29′N 76°02′E, 186
Kasmenai (Sicily), 36°52′N 14°46′E, 66, 86
Kastabala (Turkey), 37°22′N 36°16′E, 195, 198
Kasthanaia, 37°52′N 22°23′E, 132
Kassope, 39°09′N 20°40′E, 148, 216
Kastoria, 40°33′N 21°15′E, 216
Kastri, 36°10′N 22°59′E, 45
Katana (Sicily) (Aitna) (Katania), 37°45′N 15°00′E, 86, 102, 105, 140
Katerini, 40°15′N 22°30′E, 216, 218
Kato Achaia, 38°08′N 21°35′E, 214
Kato Lamptrai, 37°48′N 23°49′E, 101
Kato Painaia, 37°54′N 23°51′E
Kato Phana, 38°10′N 25°57′E, 220
Kato Suli, 38°11′N 23°59′E, 133
Kato Zakro (Crete), 35°06′N 26°13′E, 30, 31, 222
Kaulonia (Italy), 38°23′N 16°24′E, 66, 152
Kavalla, 40°56′N 24°24′E, 14, 218
Kavousi (Crete), 35°07′N 25°51′E, 45
Kea (Isl.), 37°38′N 24°20′E, 14, 45, 86, 105, 172, 214, 220
Kelainai (Turkey), 38°05′N 30°09′E, 171
Këlcyra (Albania), 40°21′N 20°11′E, 216
Kelenderis (Turkey), 37°30′N 23°26′E, 66
Keletron, 40°33′N 21°15′E, 218
Kenchreai, 37°54′N 22°59′E, 163
Keos, *see* Kea
Kephalc, 37°48′N 23°59′E, 97, 101
Kephallenia (Isl.), 14, 30, 45, 132, 172, 214
Kephalos, 36°42′N 27°00′E, 148
Kephisia, 38°04′N 23°49′E, 97, 101, 220
Kephisos R., 14, 133, 214
Keramon Agora, 38°38′N 29°11′E, 171
Keramos (Turkey), 37°03′N 27°58′E, 220
Kerasous (Turkey), 40°57′N 38°16′E, 66, 171
Kerataia, 37°48′N 23°58′E, 214, 220

Kerinthos, 38°49′N 23°28′E, 52
Kerkineon, 39°33′N 22°41′E, 216, 218
Keşan (Turkey), 40°52′N 26°37′E, 218
Khania, *see* Kydonia
Khirokitia (Cyprus), 34°47′N 33°21′E, 222
Khotan (USSR), 37°07′N 79°57′E, 186
Kibyra (Turkey), 37°05′N 29°24′E, 195
Kieros (Turkey) (Prusias), 40°57′N 31°09′E, 66
Kilkis, 40°59′N 22°52′E, 216, 218
Kimmerikon (USSR), 45°09′N 36°40′E, 66
Kimolos (Isl.), 36°47′N 24°35′E, 214
Kinyps (Libya), 32°32′N 14°37′E, 66
Kition (Cyprus), 34°53′N 33°38′E, 66, 222
Klaros (Turkey), 37°59′N 27°14′E, 220
Klazomenai (Turkey) (Urla), 38°19′N 26°47′E, 45, 66, 140, 172, 220
Klein Aspergle (W. Germany), 49°08′N 9°14′E, 170
Kleonai, 37°52′N 22°50′E, 52
Knidos (Turkey), 36°40′N 27°22′E, 66, 213, 220
Knossos (Crete), 35°18′N 25°11′E, 24, 30, 31, 38, 45, 52, 66, 148, 152, 198, 222
Koca R. (Turkey), 14, 218
Koile (Athens), 37°58′N 23°44′E, 101
Kokand, *see* Alexandria (4)
Kokola (W. Pakistan), 25°30′N 65°32′E, 182
Kollytos (Athens), 37°58′N 23°44′E, 101
Kolonos, 38°00′N 23°45′E, 101
Kolophon (Turkey), 38°07′N 27°08′E, 30, 86, 105, 140, 220
Kolossai (Cyprus), 34°40′N 32°56′E, 171, 213
Komana (Turkey), 40°22′N 36°36′E, 194, 198
Komotini, 41°06′N 25°25′E, 218
Kopai, 38°29′N 23°10′E, 52
Koptos (Egypt), 25°55′N 32°48′E, 186
Korakou, 37°55′N 22°48′E, 30
Korça (Albania), 40°38′N 20°44′E, 216
Koroneia, 38°21′N 22°58′E, 52, 140, 214, 220
Koropi (1), 37°54′N 23°52′E, 220
Koropi (2), 39°17′N 23°10′E, 216
Korsote (Syria), 34°29′N 40°58′E, 171
Koryphasion, 37°00′N 21°41′E, 30, 214
Kos (and Kos Isl.), 36°53′N 27°19′E, 14, 24, 45, 66, 152, 168, 172, 216, 220
Kos Meropis, *see* Kos
Kothokidai, 38°05′N 23°38′E, 101
Kotyora (Turkey), 41°03′N 37°48′E, 66, 171
Kourion (Cyprus), 34°40′N 32°51′E, 66
Kourtes, 35°08′N 24°54′E, 45
Kozani (Turkey), 37°27′N 35°47′E, 216
Kranidi, 37°23′N 23°09′E, 214, 220
Kreusis, 38°13′N 23°07′E, 172
Krisa, 38°28′N 22°30′E, 30, 52, 220
Kropidai, 38°04′N 24°43′E, 101
Kroton (Italy) (Crotone), 39°05′N 17°08′E, 66, 152
Krumovgrad (Bulgaria), 41°29′N 25°38′E, 218
Kydathenaion (Athens), 37°58′N 23°44′E, 101
Kydonia (Crete) (Khania), 35°31′N 24°01′E, 30, 31, 66, 194, 222
Kyklos, 37°05′N 15°18′E, 141
Kymai (Italy) (Cumae), 40°47′N 14°05′E, 66, 90
Kyme (Turkey), 38°47′N 26°56′E, 66
Kynos, 38°44′N 23°04′E, 52
Kynoskephalai, 39°25′N 22°33′E, 194
Kynossema (Turkey), 40°12′N 26°22′E, 140
Kyparissia, 37°15′N 21°40′E, 214
Kyrene (Libya) (Shahhat), 32°48′N 21°54′E, 66, 90, 105, 163, 182, 194, 195, 198, 213
Kyrenia (Cyprus), 35°20′N 33°20′E, 222
Kythera (Isl.), 36°10′N 22°59′E, 94, 132, 172, 214
Kythnos (Isl.), 37°25′N 24°25′E, 14, 214, 220
Kytoros (Turkey), 41°53′N 33°01′E, 66
Kyzikos (Turkey), 40°25′N 27°54′E, 140, 194, 195

Labdalon (Sicily), 37°04′N 15°17′E, 141
Labranda (Turkey), 37°25′N 27°49′E, 220
Lagina, 37°22′N 28°02′E, 220
Lagkadas (Langadas), 40°45′N 23°04′E, 216, 218
L. Bafa (Turkey), 220
L. Doiranis (Yugoslavia), 216, 218
L. Iliki, 214, 220
L. Iznik (Turkey), 14
L. Koronia, 216, 218
L. Megali Prespa, 14, 216
L. Mikri Prespa, 216
L. Ohrid (Yugoslavia), 216
L. Trikhonis, 14, 220
L. Vegorritis, 14, 216
L. Volvi, 14, 216, 218
Lamia, 38°55′N 22°26′E, 216
Lampsakos (Turkey), 40°22′N 26°42′E, 102, 140, 198
Lanchow (China), 36°01′N 103°45′E, 186
Langadas, *see* Lagkadas
Laodikea (Turkey), 37°46′N 29°02′E, 198, 213
Laos (Italy), 39°54′N 15°47′E, 52, 66
Lapethos (Cyprus), 35°20′N 33°11′E, 66, 222
Laranda (Turkey) (Karaman), 37°11′N 33°13′E, 195, 198
Larisa, 39°38′N 22°25′E, 14, 132, 148, 152, 177, 216, 218
Larnaka (Cyprus), 35°54′N 33°39′E, 222
Lasia (Crete), 34°55′N 24°48′E, 213
La Tène (France), 47°00′N 6°25′E, 170
Lato (Crete), 35°10′N 25°38′E, 222
Laurion, 37°43′N 24°03′E, 112, 214, 220
Lebadaia (Levadia), 38°26′N 22°53′E, 214, 220
Lebedos (Turkey), 38°04′N 26°55′E, 66, 220
Lechaion, 37°55′N 22°53′E, 66
Lefkandi, *see* Eretria
Leipsydrion, 38°10′N 23°47′E, 97
Lemnos (Isl.), 39°55′N 25°08′E, 14, 30, 132, 140, 172, 177, 218
Leonidion, 37°10′N 22°51′E, 214
Leontinoi (Sicily) (Lentini), 37°17′N 15°00′E, 66, 86
Leontion, 38°06′N 21°55′E, 148, 214
Lepreon, 37°26′N 21°43′E, 214
Leptis Magna (Libya) (Labdah), 32°59′N 14°15′E, 66
Lerna, 37°34′N 22°41′E, 30, 214
Leros (Isl.), 37°08′N 26°52′E, 220
Lesbos (Isl.), 39°16′N 26°16′E, 14, 20, 45, 86, 105, 132, 140, 152, 171, 172, 177, 218
Leukadia, 40°38′N 22°08′E, 216, 218
Leukara (Cyprus), 34°51′N 33°19′E, 222
Leukas (Isl.), 38°50′N 20°42′E, 14, 132, 172, 214, 216
Leukatas, 38°34′N 20°33′E, 148
Leuke Kome (Saudi Arabia) (Sherm Wehj or El Haura), 25°03′N 37°17′E, 186
Leukoniko (Cyprus), 35°15′N 33°45′E, 222
Leuktra, 38°15′N 23°10′E, 172
Levadia, *see* Lebadaia
Levena (Crete) Lenda, 34°55′N 24°57′E, 222
Lilai, 38°37′N 22°30′E, 52, 220
Limassol (Cyprus), 34°40′N 33°03′E, 222
Limnai (Turkey), 40°20′N 26°15′E, 66
Lindos (Rhodes), 36°03′N 28°05′E, 24, 30, 45, 66, 148, 152, 220
Lipara, 38°28′N 14°58′E, 66, 86
Lissos (Crete), 35°15′N 23°45′E, 222
Lixus (Morocco), 35°12′N 6°10′W, 66
Lixus R. (Morocco), 90
Lokroi Epizephyrioi (Italy) (Locri), 38°14′N 16°15′E, 66, 152
London (England), 51°30′N 0°10′W, 156
Loutraki, *see* Therma
Lychnidos, *see* Ohrid
Lykestos (Crete), 35°13′N 25°07′E, 52
Lykosoura, 37°23′N 22°03′E, 152, 214
Lyktos (Crete), 35°13′N 25°25′E, 52
Lysi (Cyprus), 35°06′N 33°41′E, 222
Lystra (Turkey), 37°36′N 32°17′E, 213

Madytos (Turkey), 40°12′N 26°22′E, 66
Magdalensberg (Austria), 46°47′N 14°22′E, 170
Maglie (Italy), 40°07′N 18°18′E, 216
Magnesia ad Maeandrum (Turkey), 37°40′N 27°32′E, 148, 152, 220
Magnesia ad Sipylum (Turkey), 38°36′N 27°29′E, 194
Mainake (Spain), 36°23′N 5°15′W, 66
Malaca (Spain) [Malaga], 36°43′N 4°25′W, 66
Malkara (Turkey), 40°54′N 26°54′E, 218
Mallia (Crete), 35°17′N 25°27′E, 31, 152, 222
Malthi, 37°13′N 21°40′E, 30
Manares (Crete), 35°11′N 26°05′E, 222
Manching (W. Germany), 48°43′N 11°31′E, 170
Mantinea, 37°27′N 22°23′E, 52, 94, 140, 148, 152, 172, 214
Marakanda (USSR) (Samarkand), 39°40′N 66°57′E, 182, 186
Marathon, 38°09′N 23°57′E, 14, 30, 45, 97, 101, 132, 133, 140, 220
Marathonisi (Isl.), 36°56′N 21°40′E, 141
Margiana (USSR), *see* Antioch
Marmara, *see* Prokonnesos
Marmariani (Euboea), 38°03′N 24°19′E, 45
Maroneia, 40°55′N 25°32′E, 66, 140, 172, 177
Massilia (France) (Marseille), 43°18′N 5°22′E, 66, 90
Mastaura (Turkey), 37°56′N 28°22′E, 220
Matala (Crete), 34°58′N 24°45′E, 222
Matauros (Italy), 38°26′N 15°55′E, 66
Mathura (India), 27°30′N 77°42′E, 186
Mazaka (Turkey) (Caesarea) (Kayseri), 38°42′N 35°28′E, 194, 195, 198
Medeon, 38°47′N 21°07′E, 45
Medma (Italy), 38°29′N 15°59′E, 66
Megalopolis, 37°24′N 22°08′E, 148, 152, 195, 198, 214
Megara, 38°00′N 23°20′E, 66, 86, 94, 97, 105, 133, 140, 214, 220
Megara Hyblaia (Sicily), 37°12′N 15°10′E, 66, 86, 105
Megista (Isl.), 36°08′N 29°35′E, 14
Melas R., 133
Melene (Turkey), 39°07′N 26°48′E, 218
Meliboia, 39°41′N 22°53′E, 52
Melissa (Italy), 39°18′N 17°02′E, 90
Melite (1) (Malta), 35°54′N 14°32′E, 90, 101, 213
Melite (2) (Athens), 37°58′N 23°44′E, 101
Melitene (Turkey) (Malatya), 38°22′N 38°18′E, 194
Melos (and Melos Isl.), 36°42′N 24°26′E, 14, 30, 45, 66, 132, 140, 148, 172, 214, 220
Memphis (Egypt), 29°52′N 31°12′E, 90, 182, 194, 198
Mende, 39°57′N 23°22′E, 66, 102
Menidi, 38°06′N 23°40′E, 45
Meroë (Sudan), 16°59′N 33°45′E, 186
Merv (USSR), *see* Antioch
Mesad Hashaviahu (Israel), 32°05′N 34°46′E, 66
Mesembria (Bulgaria) (Nesebur), 42°39′N 27°43′E, 66
Messalia (Masulipatam) (Bandar), 16°13′N 81°12′E, 184, 186
Messana (Sicily) (Zankle) (Messina), 38°13′N 15°33′E, 66, 86, 102
Messene, 37°11′N 21°58′E, 148, 152, 214
Messene (modern), 37°05′N 22°00′E, 214
Messolongi, 38°21′N 21°26′E, 220
Mesta R. (Bulgaria), 218
Metapontion (Italy), 40°23′N 16°50′E, 66, 152
Methone, 40°17′N 22°35′E, 66, 140, 172, 177
Methymna, 39°20′N 26°12′E, 66, 140, 172, 218
Metropolis, 39°20′N 21°50′E, 30, 218
Midea, 37°40′N 22°50′E, 214
Milas, *see* Mylasa
Milatos (Crete), 35°19′N 25°34′E, 31
Miletos (Turkey) Milet, 37°30′N 27°18′E, 24, 30, 45, 52, 66, 86, 94, 102, 105, 132, 140, 142, 148, 152, 213, 220
Minoa, *see* Herakleia Minoa
Mirmekion (USSR), 45°22′N 36°27′E, 66
Mochlos (Crete), 35°11′N 25°54′E, 31
Modi (Crete), 35°33′N 23°47′E, 45
Mogador (Morocco) (Essaouita), 31°30′N 9°48′W, 66
Momčilgrad (Bulgaria), 41°32′N 25°24′E, 218
Mornos R., 214
Morphou (Cyprus), 35°11′N 33°00′E, 222
Motya (Sicily) (S. Pantaleo), 37°53′N 12°29′E, 66, 86
Mt Agrieliki, 38°08′N 23°57′E, 133
Mt Athos, 40°10′N 24°19′E, 14
Mt Atlas (Morocco), 31°03′N 7°57′W, 90
Mt Cameroon (Cameroon), 4°13′N 9°10′E, 90
Mt Korydallos, 37°58′N 23°37′E, 133
Mt Olympos, 40°05′N 22°21′E, 14
Mt Parnassos, 38°29′N 22°40′E, 14
Mt Pelion, 39°24′N 23°04′E, 14
Muğla (Turkey), 37°13′N 28°22′E, 220
Muza (Yemen), 14°10′N 43°14′E, 186
Muziris (India) (Cranganore), 10°12′N 76°11′E, 186
Mycenae, 37°43′N 22°45′E, 24, 30, 36, 45, 52, 66, 140, 148, 152, 214
Mykale (Turkey), 38°06′N 26°52′E, 132
Mykalessos, 38°21′N 23°29′E, 52
Mykonos (Isl.), 37°26′N 25°22′E, 172, 220
Mylai (Sicily), 38°13′N 15°15′E, 66, 86
Mylasa (Turkey) (Milas), 37°19′N 27°48′E, 152, 220
Myndos (Turkey), 37°04′N 27°15′E, 220
Myous (Turkey), 38°06′N 26°49′E, 66
Myra (Turkey), 36°17′N 29°58′E, 213
Myriandros, *see* Alexandria (7)
Myrina (1), 39°53′N 29°04′E, 102, 218
Myrina (2) (Turkey), 38°49′N 26°59′E, 66
Myrrhinous, 37°53′N 23°57′E, 97, 101
Myrtos (Crete), 35°00′N 25°37′E, 31
Mytilene, 39°06′N 26°34′E, 86, 132, 140, 152, 172, 213, 218

Nagidos (Turkey), 36°06′N 32°49′E, 66
Naousa, 40°38′N 22°04′E, 216, 218
Napata (Sudan), 18°35′N 31°54′E, 186
Naples, *see* Neapolis
Naukratis (Egypt), 30°54′N 30°35′E, 90, 94
Naupaktos, 38°23′N 21°50′E, 94, 140, 163, 214
Nauplia (Nauplion), 37°35′N 22°48′E, 30, 214
Nauplion, *see* Nauplia
Naura (India), 13°38′N 74°42′E, 186
Naxos (1) (Isl.), 37°02′N 25°35′E, 14, 30, 45, 66, 86, 132, 140, 220
Naxos (2) (Sicily), 37°50′N 15°17′E, 172
Nazilli (Turkey), 37°55′N 28°20′E, 220
Neapolis (1) (Italy) (Naples), 40°50′N 14°15′E, 66
Neapolis (2), 40°20′N 21°24′E, 66, 172
Neapolis (3) (Turkey), 41°14′N 35°47′E, 195, 218

Nekromanteion of Ephyra, 39°16′N 20°33′E, 216
Nemea, 37°49′N 22°40′E, 152, 214
Nera R. (Italy), 133
Nestos R., 14, 172, 177, 218
Nigrita, 40°54′N 23°29′E, 216, 218
Nikaea (Turkey) (Nikaia) (Iznik), 40°27′N 29°43′E, 195, 198
Nikephorion, 35 57′N 39 03′E, 182
Nikomedeia (Turkey) (Izmit), 40 48′N 29 55′E, 194, 195, 198
Nikon (Somalia), 0°16′S 42 35′E, 184, 186
Nikopolis (1), 39°00′N 20°43′E, 148, 198, 216
Nikopolis (2) (Turkey) (Şusehri), 40°12′N 38°06′E, 196
Nikosia (Cyprus), 35°11′N 33°23′E, 222
Nile R. (Egypt), 90, 94, 129, 186, 198
Nineveh (Iraq), 36°25′N 43 10′E, 94, 171
Ninoi, 38 09′N 23 56′E, 133
Nirou Chani (Crete), 35°19′N 25°15′E, 31
Nisaia, 38 02′N 23 20′E, 97
Nisibis (Turkey) (Nusaybin), 37 05′N 41°11′E, 182
Nisiros (Isl.), 36°35′N 27°13′E, 216
Nora (Sardinia), 39°00′N 9 01′E, 66
Notion (Turkey), 38°02′N 27°08′E, 140, 220
Numantia (Spain), 41 48′N 2 26′W, 170
Nymphaion (USSR), 45°09′N 36°40′E, 66
Nyssa (Turkey), 37 52′N 28 10′E, 220

Ödemis (Turkey), 38°11′N 27°58′E, 220
Odessos (Bulgaria) [Varna], 43 12′N 27 57′E
Oeroe R., 133
Oescus (Runamia), 43 44′N 24°27′E, 198
Ohrid (Yugoslavia) (Lychnidos), 41°06′N 20°49′E, 177, 216
Oiniadai, 38°23′N 21°12′E, 148, 152, 214
Oinoë (Ephyra), 37°51′N 21°31′E, 97, 101
Oitylos, 36°43′N 22°23′E, 52
Olbia (USSR) (Borysthenes) (Nikolayev), 46 57′N 32 00′E, 66, 90
Olizon, 39 08′N 23 14′E, 52
Olous (Crete), 35 15′N 25 45′E, 222
Olpai, 38°56′N 21 09′E, 140
Olympia, 37°38′N 21 39′E, 14, 24, 30, 45, 78, 80, 94, 152, 214
Olynthos, 40°19′N 23°23′E, 102, 120, 152, 172, 177, 216, 218
Ommana (Oman), 24 15′N 51 20′E, 184, 186
Onchestos, 38 22′N 23 09′E, 52
Opone (Somalia), 10 27′N 51 15′E, 186
Opous, 38°39′N 23°00′E, 52, 105
Oracle of Ammon (Egypt), 29 11′N 25°31′E, 182
Orchomenos (1) (Peloponnese), 37 43′N 22 18′E, 52
Orchomenos (2) (Boeotia), 38 30′N 22 59′E, 30, 45, 105, 152, 211
Oreos (Histiaia), 38 57′N 23 06′E, 52, 140, 177
Orestias, 41 30′N 26 33′E, 218
Orneai, 37 46′N 22 36′E, 52
Oropos, 38 17′N 23 50′E, 97, 152
Otranto (Italy), 40 08′N 18 30′E, 216
Oxford (England), 51 46′N 1 15′W, 156
Oxus R. (USSR) (Amu-Dar'ya), 94, 129, 182, 186
Ozene (India), 23 10′N 75 54′E, 186

Paestum, *see* Poseidonia
Pagai, 38°04′N 23°09′E, 97
Pagasai, 39°22′N 22°54′E, 152, 177, 216, 218
Paionidai, 38 06′N 23 44′E, 101
Paithana (India) (Paethana), 19 29′N 75 28′E, 184, 186
Palaikastritsa (Corfu), 39 40′N 19 45′E, 216
Palaikastro (Crete), 35 12′N 26 15′E, 31, 222
Palaipaphos (Cyprus), 34°42′N 32°34′E, 222
Palatitsa, 40°28′N 22°19′E, 216, 218
Pallene, 38°03′N 23°53′E, 101
Palmyra (Syria) (Tadmor), 34°36′N 38°15′E, 186, 194, 195
Panakton, 38°10′N 23°22′E, 97, 152
Panion (Syria) (Caesarea Philippi) (Bāniyās), 33°14′N 35°35′E, 194
Panionion (Turkey), 37°41′N 27 07′E, 220
Pano Panagia (Cyprus), 34°55′N 32 38′E, 222
Panopeus, 38 32′N 22°49′E, 52
Panormos (Sicily) (Palermo), 38°08′N 13°23′E, 66, 86
Pantikapaion (USSR) (Kerch), 45 22′N 36°27′E, 66
Paphos (Cyprus), 34 45′N 32 26′E, 66, 213, 222
Paraitonion (Egypt), 31°21′N 27°15′E, 182
Parion (Turkey) (Kemer), 40°25′N 27 04′E, 198
Paros (Isl.), 37°08′N 25°12′E, 14, 30, 45, 66, 86, 105, 132, 172, 220
Pasargadai (Iran), 30°17′N 53°16′E, 94, 129, 182
Passandra (Turkey), 39°23′N 26°50′E, 218
Patalla (W. Pakistan), 27°42′N 68°54′E, 182
Patara (Turkey) (Arsinoë), 36 06′N 28 05′E, 213
Patmos (Isl.), 37°20′N 26 33′E, 216, 220
Patras, 38°14′N 21°44′E, 12, 14, 16, 17, 18, 20, 163
Pazarköy (Turkey), 40°56′N 32°11′E, 218
Pedieas R. (Cyprus), 222
Peiraeus, 37°56′N 23°42′E, 14, 97, 101, 132, 133, 148, 172
Peirasia, 40°31′N 22°04′E, 216, 218
Pelagos (Isl.), 37 31′N 22°25′E, 218
Pelina, 39 37′N 21°58′E, 105, 218
Pella (Jordan), 32 27′N 35°37′E, 24, 102, 132, 140, 194, 198, 216, 218
Pellene, 38°03′N 22°33′E, 52, 140, 163
Peltai (Turkey), 38°18′N 29°43′E, 171
Pelusion (Egypt), 31°02′N 32 32′E, 182, 194, 195
Peparethos (Isl.) (Skopelos), 39 07′N 23 43′E, 172, 216, 218
Perachora, 38°02′N 22°56′E, 24, 152, 214, 220
Pergamon (Turkey) (Bergama), 39°08′N 27°10′E, 152, 163, 170, 188, 198, 218
Perge (Turkey), 36°59′N 30°46′E, 213
Perinthos (Turkey), 40 59′N 27 57′E, 140, 172, 177
Peristera, 39°40′N 21°08′E, 216, 218
Perithoidai, 38°00′N 23°42′E, 101
Persepolis (Iran), 29°57′N 52°52′E, 90, 94, 129, 182
Pessinous (Turkey), 39 17′N 31 32′E, 194, 195, 198
Petra (Jordan), 30°19′N 35°26′E, 186, 195, 198
Petric (Bulgaria), 41 23′N 23°10′E, 218
Petsopha (Crete), 35°08′N 26 16′E, 31
Peyia (Cyprus), 34°53′N 32°23′E, 222
Phaistos (Crete), 35 01′N 24 48′E, 24, 30, 31, 45, 52, 148, 152, 222
Phalasarna (Crete), 35°29′N 23°38′E, 222
Phaleron, 37°53′N 23°44′E, 97, 101
Phanagoria (USSR), 45°20′N 36°39′E, 66
Pharsalus (Pharsala), 39°17′N 22 23′E, 216, 218
Phaselis (Turkey), 36°39′N 29°22′E, 66
Phasis (USSR), 42°11′N 41°41′E, 66, 195
Pheneos, 37°55′N 22°17′E, 52, 214
Pherai, 39°23′N 22°45′E, 52, 172, 216, 218
Phigaleia, 37°23′N 21°51′E, 214
Philaidai, 37°57′N 23°59′E, 101
Philiatra, 37°09′N 21°35′E, 214
Philippi, 41°05′N 24°16′E, 148, 177, 198, 213, 218
Philippopolis (Bulgaria) (Plovdiv), 42°08′N 24°45′E, 177
Phlious, 37°51′N 22°38′E, 132, 148, 163
Phoenike (Albania), 39°54′N 20°03′E, 216
Phokaia (Turkey), 38°39′N 26°46′E, 30, 45, 66, 132, 140
Pholegandros (Isl.), 36°38′N 24°55′E, 214, 220
Phraaspa (Iran), 36°38′N 47°10′E, 198
Phrearrhioi, 38°48′N 23°57′E, 97, 101
Phthiotic Thebes, 39°18′N 22°47′E, 45, 216, 218
Phylakopi, 36°42′N 24°30′E, 30
Phyle, 38°06′N 23°40′E, 97, 152, 220
Physkes, 38°28′N 22°14′E, 214
Pindos Mt, 14
Pinios R., 14, 177, 214, 216
Pisa (Italy), 43°43′N 10°24′E, 86
Pisidian Antioch (Turkey) (Yalvaç), 38°18′N 31°09′E, 213
Pithekoussai (Italy) (Aenaria) (Ischia), 40°44′N 13°57′N, 66
Plaka, 37°43′N 24°00′E, 112
Plataiai, 38°12′N 23°16′E, 52, 97, 132, 133, 140, 152, 214, 220
Platea Island (Libya), 32°25′N 23°11′E, 66
Platres (Cyprus), 34°53′N 32°52′E, 222
Pleuron, 38°25′N 21°28′E, 52, 148, 152, 214
Poduka (India) (Arikamedu), 11°46′N 79°40′E, 186
Poliaigos (Isl.), 36°45′N 24°38′E, 214, 220
Poliochni, 39°51′N 25°19′E, 30, 218
Polis (1), 38°38′N 20°40′E, 45
Polis (2) (Cyprus) (Marion) (Arsinoë), 35 02′N 32 25′E, 222
Polyrrhenia (Crete), 35°27′N 23 39′E, 222
Pompeiopolis (Turkey), 36°35′N 34°19′E, 195
Pompey (Italy), 40°45′N 14°27′E, 152
Poros (Isl.), 37°31′N 23°29′E, 214, 220
Port of Ganges (E. Pakistan), 23 15′N 90°40′E, 186
Poseidonia (Italy) (Paestum), 40 24′N 15°00′E, 66, 152, 196
Poteidaia, 40°10′N 23°19′E, 66, 132, 140, 177, 216, 218
Praisos (Crete), 35°08′N 26°07′E, 31, 222
Preveza, *see* Berenikia
Priene (Turkey), 37°38′N 27°17′E, 66, 140, 148, 152, 201, 220
Prinias (Crete), 35°08′N 24°56′E, 45
Probalinthos, 38°04′N 23°58′E, 97, 101
Prokonnesos (Turkey) Marmara, 40°36′N 27°34′E, 172, 216, 218
Prosotani, *see* Pyrsopolis
Prospatta, 37°51′N 23°54′E, 101
Psara (Isl.), 38°34′N 25°35′E, 220
Pseira (Crete), 35°11′N 25°51′E, 31
Psychro, 35°10′N 25°27′E, 45
Psyttaleia (Isl.), 37°56′N 23°37′E, 133
Pteleon, 39°03′N 22°57′E, 52
Ptoion, 38°28′N 23°19′E, 214, 220
Ptolemais (1), 40°32′N 21°42′E, 216
Ptolemais (2) (Egypt), 26°29′N 31°48′E, 186
Ptolemais (3) (Israel) (Acre, Akko), 32°55′N 35°04′E, 194
Ptolemais (4) (Libya) (Tolmetta) (Medinet Tilmitah), 32°42′N 20°55′E, 66, 198
Pura (USSR), 73 06′N 86 45′E, 182
Puteoli (Italy), 40°49′N 14°07′E, 213
Pydna, 40°24′N 22°36′E, 140, 172, 177, 194, 216, 218
Pylai (Iran), 33°28′N 43°26′E, 171
Pylos, 37°02′N 21°41′E, 24, 30, 43, 52, 86, 105, 140, 141, 152, 214
Pylos (modern), 36°55′N 21°42′E, 214
Pyrgos (Crete), 35 00′N 25 38′E, 220
Pyrrha, 39°11′N 26°17′E, 66, 218
Pyrsopolis (Prosotani), 41 11′N 23°59′E, 216, 218
Pytho, *see* Delphi
Pyxous (Italy) (Buxentum), 40°04′N 15°37′E, 66
Raphia (Israel) (Rafah), 31°18′N 34°16′E, 194, 198
Ras Shamra (Syria) (Ugarit), 35°31′N 35°47′E
Resen (Yugoslavia), 41°05′N 21°01′E, 216
Rethimnon (Crete) (Rithymna), 35°23′N 24°28′E, 222
Rhagai (Iran) (Tehran), 35°40′N 51°26′E, 182, 186
Rhamnous, 38°12′N 24°01′E, 97, 101, 133, 148, 152, 220
Rhapta (Tanzania), 6°05′S 38°46′E, 184, 186
Rhegion (Italy) (Reggio), 38°06′N 15°39′E, 66, 86, 102, 105, 213
Rheneia (Isl.), 37°23′N 25°14′E, 45, 220
Rhodes (and Rhodes Isl.), 36°26′N 28°15′E, 14, 105, 148, 194, 195, 198, 220
Rhytion (Crete), 35°00′N 25°13′E, 52
Rizokarpaso (Cyprus), 35°35′N 34°24′E, 222
Rogon, 39°13′N 20°51′E, 216
Rome (Italy), 41°53′N 12°30′E, 163, 170, 186, 213
Routsi, 37°00′N 21°43′E, 30
Rudozem (Bulgaria), 41°30′N 24°51′E, 218
Ryzenia (Crete), 35°05′N 24°58′E, 222

Salamis (1) (and Salamis Isl.), 37°58′N 23°30′E, 97, 132, 133, 172, 176, 214
Salamis (2) (Cyprus), 35°10′N 33°55′E, 66, 171, 194, 198, 213, 222
Salihli (Turkey), 38°29′N 28°08′E, 220
Salmone, 37°45′N 21°30′E, 45
Samani R. (Albania), 216
Samaria (Jordan), 32°17′N 35°11′E, 213
Same, 38°15′N 20°39′E, 214
Samikon, 37°34′N 21°35′E, 152, 214
Samos (and Samos Isl.), 37°42′N 26°59′E, 14, 24, 45, 66, 86, 102, 105, 132, 140, 148, 152, 172, 198, 220
Samosata (Turkey) (Samsat), 37°30′N 38 32′E, 195
Samothrace (and Samothrace Isl.), 40°29′N 25°32′E, 14, 24, 148, 152, 172, 177, 213, 218
Sanctuary of the Muses (near Askra), 38°21′N 23°06′E, 148
Sandanski (Bulgaria), 41°35′N 23°16′E, 218
Sane, 40°21′N 23°55′E, 66
Santorini, *see* Thera
Sáranda (Albania), 39°53′N 20°00′E, 216
Sarapion (Somalia), 1°02′N 44°02′E, 186
Sardis (Turkey), 38 25′N 28°55′E, 24, 45, 94, 102, 129, 132, 140, 152, 171, 182, 220
Satyrion (Italy), 40°28′N 17°15′E, 66
Savaştepe (Turkey), 39°20′N 27°38′E, 218
Seferhisar (Turkey), 38°11′N 26°50′E, 220
Segesta (Sicily), 37°57′N 12°51′E, 140, 148, 152
Selçuk (Turkey) (Akincilar), 37°56′N 27°25′E, 220
Selenica (Albania), 40°33′N 19°39′E, 216
Seleukeia (1) (Iraq), 33°05′N 44°35′E, 186
Seleukeia (2) (Turkey) (Silifke), 36°22′N 33°57′E, 194, 213
Selinous R., 86, 214
Selinus (Selinunte) (Sicily), 37 35′N 12°50′E, 86, 105, 152
Sellasia, 37°10′N 22°25′E, 194
Selymbria, 41 05′N 28 15′E, 172
Senegal R. (Senegal), 90
Sepphoris (Israel), 32°45′N 35°17′E, 195
Serakhis R. (Cyprus), 222
Sera Metropolis (China), 34°51′N 112°26′E, 186
Seriphos (and Seriphos Isl.), 37 09′N 24°30′E, 172, 214, 220
Serrhai (Serres), 41°03′N 23°33′E, 216, 218
Sesamos (Turkey), 41°50′N 32°42′E,

66
Sesklo, 39°23′N 22°45′E, 30, 216, 218
Sexi (Spain) (Almuñecar), 36°44′N 3°41′W, 66
Shkumbini R. (Albania), 216
Siatista, 40°16′N 21°34′E, 216
Side (Turkey) (Selimiye), 36°45′N 31°23′E, 66
Sidirokastro, 41°14′N 23°23′E, 216, 218
Sidon (Lebanon) (Sayda), 33°33′N 35°22′E, 66, 90, 94, 129, 182, 194, 213
Sigeion (Turkey), 40°00′N 26°13′E, 66, 132, 140
Sikinos (Isl.), 36°40′N 25°05′E, 172
Sikyon (Vasiliko), 37°59′N 22°44′E, 52, 86, 94, 140, 148, 152, 163, 214
Sinae Metropolis (China), 34°51′N 114°52′E, 184
Singidunum (Yugoslavia) (Belgrade), 44°50′N 20°30′E, 170
Sinope (Turkey) (Sinop), 42°02′N 35°09′E, 66, 90, 94, 171, 194, 195, 198
Siphnos (and Siphnos Isl.), 36°59′N 24°40′E, 45, 172, 214, 220
Siris (Italy), 40°10′N 16°42′E, 66
Siros (Isl.), 37°26′N 24°55′E, 214, 220
Sitia (Crete), 35°13′N 26°06′E
Sittake (Iraq), 33°09′N 44°35′E, 171
Skambonidai (Athens), 37°58′N 23°44′E, 101
Skiathos (Isl.), 39°10′N 23°30′E, 172, 216, 218
Skidros (Italy), 40°04′N 15°38′N, 66
Skioni, 40°57′N 23°36′E, 66, 140
Sklavokambos (Crete), 35°34′N 24°57′E, 222
Skopelos, *see* Peparethos Isl.
Skyros (and Skyros Isl.), 38°55′N 24°34′E, 14, 45, 140, 172, 220
Smoljan (Bulgaria), 41°34′N 24°42′E, 216, 218
Smyrna (Turkey) (Old Smyrna) (Izmir), 38°25′N 27°10′E, 12, 14, 16, 17, 18, 20, 45, 66, 220
Soke (Turkey), 37°45′N 27°26′E, 220
Soli, *see* Soloi (1)
Soloeis (Sicily) (Soluntum), 38°06′N 13°32′E, 66, 86
Soloi (1) (Cyprus), 35°08′N 32°49′E, 66, 182, 222
Soloi (2) (Turkey), 36°35′N 34°19′E, 66
Soma (Turkey), 39°10′N 27°36′E, 218
Souflion, 41°12′N 26°18′E, 218
Sounion, 37°39′N 24°01′E, 97, 101, 112, 152, 214, 220
Southampton (England), 50°55′N 1°25′W, 156
Sparta, 37°05′N 22°26′E, 14, 24, 45, 66, 86, 92, 105, 132, 140, 148, 152, 172, 194, 195, 198, 214
Spercheios R., 14, 133, 216
Spetsai (Isl.), 37°16′N 23°09′E, 214, 220
Sphakteria (Isl.), 36°56′N 21°40′E, 140, 141
Sphettos, 37°52′N 23°51′E, 97, 101
Spina (Italy), 44°42′N 12°09′E, 66
Stageira, *see* Stageiros, 102
Stageiros (Stageira), 40°33′N 23°45′E, 66, 86, 216, 218
Stavroupolis, 41°12′N 24°45′E, 216, 218
Stratos, 38°41′N 21°21′E, 148, 152, 214, 216
Struga (Yugoslavia), 41°10′N 20°41′E, 216
Strumica (Yugoslavia), 41°26′N 22°39′E, 218
Strymon R., 14, 172, 177, 216, 218
Stymphalos, 37°51′N 22°27′E, 52, 214
Styra (Euboea), 38°09′N 24°14′E, 52, 220
Sulcis (Sardinia), 39°04′N 8°27′E, 66
Susa (Iran) (Seleukeia) (Shush), 32°11′N 48°15′E, 90, 94, 129, 182, 194, 195, 198
Sybaris (Italy) (Sibari), 39°45′N 16°29′E, 66, 90, 102
Sybota (Isl.), 39°23′N 20°13′E, 140
Syene (Egypt) (Aswan), 24°05′N 32°56′E, 182, 194, 195
Syme (Isl.) (Turkey), 36°36′N 27°51′E, 220
Synnada (Turkey), 38°31′N 30°29′E, 195
Syracuse (Sicily) (Siracusa), 37°04′N 15°18′E, 66, 86, 90, 102, 105, 140, 141, 148, 152, 213

Tagara (India) (Ter), 17°22′N 76°47′E, 186
Tamassos (Cyprus), 35°01′N 33°16′E, 66, 90
Tanagra, 38°20′N 23°32′E, 97, 140, 214, 220
Tanais R. (USSR), 90
Taprobane (Ceylon) S. Asia, 186
Taras (Italy) (Tarentum) (Taranto), 40°28′N 17°15′E, 66, 102, 152
Tarsus (Turkey) 36°52′N 34°52′E, 171, 182, 195, 198, 213
Tartessos (Spain) (Sevilla), 37°24′N 5°59′W, 66, 90
Tashkent, *see* Alexandria (9)
Taucheira (Libya) (Tukrah), 32°32′N 20°35′E, 66
Tauromenion (Sicily) Taormina, 37°51′N 15°17′E, 148, 152
Taxila (W. Pakistan), 33°44′N 72°52′E, 182, 186
Tegea, 37°30′N 22°24′E, 52, 94, 132, 140, 148, 152, 214
Teithras, 38°01′N 23°56′E, 101
Tekirdağ (Turkey), 40°59′N 27°31′E, 218
Tell Sukas (Syria), 35°17′N 35°55′E, 66
Telos (Isl.) (Tilos), 36°26′N 27°23′E, 172, 216
Tenedos, 39°49′N 26°03′E, 105
Tenos (Isl.), 37°32′N 25°10′E, 45, 172
Teos (Isl.), (Turkey) (Tios), 38°09′N 26°48′E, 66, 86, 105, 152, 220
Terina (Italy), 38°55′N 16°13′E, 66
Thapsakos (Syria) (Dibse), 35°56′N 38°12′E, 171, 182
Tharros (Sardinia), 39°53′N 8°25′E, 66
Thasos (and Thasos Isl.), 40°46′N 24°42′E, 14, 24, 132, 140, 152, 172, 177, 218
Thebes (1), 38°19′N 23°19′E, 14, 24, 30, 45, 86, 94, 97, 102, 105, 132, 133, 140, 152, 172, 182, 214, 220
Thebes (2) (Egypt) (Luxor) (Karnak), 25°42′N 32°38′E, 90, 129
Theodosia (USSR) (Feodosiya), 45°03′N 35°23′E, 66
Theotokou, 39°10′N 23°18′E, 45
Thera (and Thera Isl.) (Santorini), 36°25′N 25°26′E, 24, 40, 45, 66, 152, 172, 214, 220
Therma (Loutraki), 37°58′N 22°58′E, 132, 214, 220
Therme (1), *see* Thessaloniki
Therme (2), *see* Thermi
Thermi (Therme), 39°11′N 26°31′E, 30
Thermon, 38°35′N 21°40′E, 45
Thermopylai, 38°50′N 22°35′E, 14, 132, 133, 177, 216
Thermos, 38°35′N 21°40′E, 152, 214
Thespiai, 38°17′N 23°10′E, 52, 97, 133, 214, 220
Thessaloniki (Therme), 40°38′N, 22°58′E, 12, 14, 16, 17, 18, 20, 177, 198, 213, 216, 218
Thisbai, 38°15′N 22°58′E, 52
Thorikos, 37°43′N 24°03′E, 45, 101, 112, 148, 220
Thourioi (Italy), 39°43′N 16°31′E, 102
Thria, 38°04′N 23°38′E, 101
Thronion, 38°48′N 22°45′E, 52
Thymbrion (Turkey), 38°21′N 31°09′E, 171
Tigranokerta (Turkey) (Martyropolis) (Silvan), 38°08′N 41°00′E, 195, 198
Tigris R. (Iraq/Turkey), 90, 94, 129, 182, 186, 198
Tilos, *see* Telos
Tinos (Isl.), 37°33′N 25°08′E, 14, 220
Tios, *see* Teos
Tirana (Albania), 41°20′N 19°49′E, 216
Tire (Turkey), 38°04′N 27°45′E, 220
Tirnavos, 39°45′N 22°18′E, 216, 218
Tiryns, 37°36′N 22°48′E, 24, 30, 45, 52, 132, 152, 214
Titane, 37°55′N 22°38′E, 163
Tithorea, 38°35′N 22°40′E, 163
Tolosa (France) (Toulouse), 43°33′N 1°24′E, 170
Torone, 40°03′N 23°49′E, 66
Trachis, 38°48′N 22°33′E, 133
Traganes, 37°02′N 21°40′E, 45
Trapezous (Turkey) Trabzon (Trebizond), 41°00′N 39°43′E, 66, 171, 186, 194, 195
Trechis, 38°50′N 22°27′E, 52, 133
Trikkala, *see* Trikke
Trikke (Trikkala), 39°33′N 21°64′E, 52, 163, 216, 218
Trikomo (Cyprus), 35°16′N 33°54′E
Tripolis, 37°31′N 22°22′E, 14, 214
Troizen, 37°30′N 23°21′E, 52, 66, 94, 132, 140, 214, 220
Troödos (Cyprus), 34°55′N 32°53′E, 222
Troy (Turkey) (Ilion), 39°55′N 26°17′E, 24, 45, 66, 132, 152, 171, 182, 218
Tunhuang (China), 40°05′N 94°45′E, 186
Turfan (USSR), 42°55′N 89°06′E, 186
Tyana (Turkey) (Eusebeia), 37°48′N 34°36′E, 195
Tylissos (Crete), 35°18′N 25°00′E, 31, 222
Tyndaris (Sicily), 38°08′N 15°02′E, 152
Tyras (USSR), 52°58′N 139°50′E, 66
Tyre (Lebanon) (Tyros) (Sur), 33°16′N 35°11′E, 66, 90, 94, 102, 129, 171, 182, 186, 194, 195, 198, 213
Tyriaion (Turkey), 38°16′N 31°57′E, 171
Tyritake (USSR), 45°12′N 36°40′E, 66

Ula (Turkey), 37°08′N 28°25′E, 220
Urla, *see* Klazomenai
Utica (Tunisia), 37°05′N 10°03′E, 66
Uzunköprü (Turkey), 41°16′N 26°42′E, 218

Valancovo (Yugoslavia), 41°19′N 22°34′E, 218
Vapheio, 36°59′N 22°30′E, 30
Vardar R; *see* Axious
Vasiliki (Crete), 35°04′N 25°50′E, 31
Vasiliko, *see* Sikyon
Vathi, 37°44′N 26°59′E, 220
Vathypetro (Crete), 35°15′N 25°09′E, 31, 222
Vergina, 40°29′N 22°17′E, 24, 45, 216
Veroia, 40°32′N 22°11′E, 177, 213, 216, 218
Vijosë R., *see* Aoos R.
Vix (France), 46°22′N 0°51′W, 90, 170
Vlora (Albania), 40°29′N 19°29′E, 216
Volos, *see* Iolkos
Vonitsa, 38°55′N 20°53′E, 216
Vouni (Cyprus), 35°09′N 32°47′E, 222
Vrana, 38°06′N 23°56′E, 133
Vranesi, 38°29′N 22°58′E, 45
Vrokastro (Crete), 35°05′N 25°48′E, 45
Vryses (Crete), 35°28′N 23°47′E, 45

Xanthi, 41°07′N 24°56′E, 14, 218
Xanthos (Turkey), 36°23′N 29°21′E, 171
Xilokastro, 38°04′N 22°43′E, 214
Xypete, 37°57′N 23°43′E, 101

Yangtze R. (China), 186
Yarkand (USSR), 38°27′N 77°16′E, 186
Yiannitsa, 40°46′N 22°24′E, 216, 218
Yiaros (Isl.), 37°35′N 24°43′E, 214, 220

Zakynthos (and Zakynthos Isl.), 37°47′N 20°54′E, 14, 30, 132, 172, 214
Zankle, *see* Messana
Zela (Turkey), 40°18′N 35°52′E, 195, 198
Zlatograd (Bulgaria), 41°22′N 25°07′E, 218

DİZİN

Abdera 104, 109
Actium Savaşı 204
Adonis 161, 165
Adriatik denizi 193
Afganistan *33*, 34, 129, 181, *182, 190*, 191, 200, *202*.
Afganlar 179
Afrika *13, 34, 91*, 91, 141, *171, 186*, 192, 193, 198, 210
Agallianos *207*, 207
Agamemnon *36, 38*, 53, *54*, 54, 60, 152, 170
Agatharkhos 152
Agesilaos 170
Agesipolis, Sparta'nın 172
Agrigento *bakınız* Akragas
ahlâk 55, 58, 60, 74, 112, 168, 191, 203
Aias, Lokri 54
Aigina (Eğin) 91-92, 130, 132,167, 194 para basımı 91, *102, 130;* Aphaia tapınağı *130;* heykel *130*, 130; savaşlarda 133, 139, 141, 142; tapınak *130*
Aigosthena *179*
Aigyptos 48
Aineas 202
Ainos (Enez) *102*
Aiol adaları 55
Aiolis *45*
Aiolos 55, 72
Aipion *148*
Aiskhines 165
Aiskhylos *83*, 104, *104*, 132, 144, 153, 158, 160 *Agamemnon 54; Oresteia 104;* alıntı 16, 139
Aitolia 195, 197
Aitolia Birliği 194, 195, 197
Akarnanialılar 172
Ak-Burun *127*
Akhaia 44, 141, *193*, 198, 200
Akhaça birliği 193-94, 195, 197, 198
Akhaialılar (Akhalılar) 21
Akhaimeneliler *182*
Akharnai 204
Akhilleus 53, 60, 66, *69*
Akragas 85, *98*, 99-101 kutsal yerleri 100; tahkimatları 99, *136;* tapınakları *98*, 99, 101
Akrotiri 34, *40-41*
Aksios, nehir 129
Aktion *bakınız* Actium
Alalia 131
Albani, Kardinal Alessandro 22
Albani kolleksiyonu
Aleksander, Molossia'lı 77, 178, 181
Aleksandretta 179
âletler *68* bıçak 48; cerrahlık araçları *163;* saban 48, *122, 123;* tunç *20*, 55;
alfabe 21, 69
Alicante 193
Alkaios 91, *107*, 107, 108, 202
Alketas 172, 173, 176
Alkibiades 95, 143, 145
Alkmaion 95
Alkmaionidai 73, 95, 96, 97
Alkman 104, 107
Almanya 19
Al Mina 62
Alpheios, nehir *72*, 74, *80*, 81, 109, 110
Amasis, Mısır'lı 91
Amathus *21*
Amazonlar 67
Amon-Ra *179*, 179, *182*
Amphiaraos 167
Amphiareion *148, 149*
Amphiktion birliği 194
Amphipolis *12*, 129, 143, *172*, 176, 177
Amphissa 177
Amu-Derya bakınız Oksus
Anadolu *53, 102* bilgiler 104; dil *21;* Galyalıların istilası 192; İon şehirleri 101, *201;* Makedonyalılar *182*, 195; Miken bağları *30*, 42; Romalılar *166*, 205; Yunan yerleşimleri *45*, 62, 66, 91, *91*, 92, 93, 94, 107, 112, 140, *166, 182*, 197, 210
Anahita 189
Anakreon 95, 108, 109
Anaksimandros 99
Anavyssos 65
Andronikos, Kyrrhos'lu *117*
Andronikos, Manolis *174*
Andros 141
Angers 86
Anglesey 182, *187*
Anibal 193, 195
Ankara, müze 205
Antigone *156*
Antigonos 181
Antigonos Gonatus 181
antikalar; toplanması 22, 25, *26*
Antimakhos *103*
Antinous *205*, 205
Antiokhia (Antakya) *213* tiyatro *148*
Antiokhos, Büyük 194, 195, 197
Antiokhos III *197*
Antiokhos IV *103*
Antiokhos V 197
Antiokhos Epiphanes *117*
Antipatros 181
Antium 192
Antoninus Pius *156*
Anyte, Tegea'lı 167
Anzio *bakınız* Antium
Apamea 197
Apeninler 192
Aphaia *130*
Aphrati 84
Aphrodite 72, *83, 118*, 158, 161, 165, *185*
Apollon 45, *82, 83*, 101, *138-39* sıkkelerde *102, 103;* şenlik 139; ve tıp *162*, 168; ve müzik *154;* bilicilik merkezi 73, *78*, 101, *185;* çömleklerde 67, *185;* kutsal ayları 15; kutsal yerleri 131, *138, 185;* heykelleri 46, 75, *81, 200;* tapınakları 48, 73, *76, 78*, 95, *128, 130, 168, 193*
Aptera *148*
Apuleius: *Altın Eşek* 212
Apulia 66
Arabistan *91*
arazi 13, 24, *55*, 74
Ares *82*, 202 tapınakları *82*, 110
Arethousa *102*, 110
Argolu 39, 44, 65, 87, 141
Argonautlar 55
Argos 17, 62, 85, 173 müttefikleri 143, 177; ve Atina 140, 141, 143; ve Sparta 87, 91, 133, 140, 141, 194, 195 resim 72; heykel 144; Asklepios'un kutsal yeri 167; Hera kutsal yeri 48; Hera tapınağı *183;* tiyatro *148*
Aristagoras 129, 131
Aristeas, Prokonnesos'lu *91*
Aristogeiton 96, 179
Aristoksenes 104
Aristophanes 104, 112, *122*, 128, *147*, 153, 156, 200, 202, *kuşlar* 158, *Bulutlar* 156, *Kurbağalar* 158, *Lysistrata* 158, *Barış* 156, *Eşek arıları* 156, 157
Aristoteles *104*, 113, *120*, 160, *162*, 178, 186, 191, 203
Aristoteles, Thera'lı 84
Arkadia 21, 74, 94, 194, 204 dialekti *21*, 94; soyutlanmışlığı 13, 17, 87; ve Sparta 91, 173
arkaik çağ *68*, 73, 74, 87, 91, 92, 101, 107
arkeoloji 22, 25 klasik 28; tarih öncesi 25, 28, 39; kazılar 22, 25
Arkhanes *35, 69*
Arkhilokhos 101, 105, 107, *122*, 128 202
Artakserkses 141, 169, *171*
Artemis 13, 45, 72, *78, 82*, 192, *138, 160, 166*, 189, 197 sikkeleri *103*, heykelleri *166*, tapınakları 91, *92, 131, 166*
Artemision 139
Arybbas 173, 176, 177
Asine 65
Askerî yaşam 213
askerler 18, 67, *68*, 92-93, 95, *134-35, 136*, 189 cenaze *158*, 158; Giritliler 171, 189, 198; koloniciler olarak 189; mezarlar 19-20; paralı askerler *86, 103*, 107, 108, 112, *134*, 143, 169, *171*, 171, 181, 182, 189, 192; Spartalılar *69;* statüleri *63, 69, 92;* Trakyalılar *135*, 189; törenlerde 165 *bakınız* ordu, savaş
Asklepios *162-63, 164*, 167, 168, *168* kutsal yerleri 24, 116, *162, 163, 164*, 168
Asoka 189
Aspendos 102
Assos *148*
Assyria (Asur) *66*, 91
Astarte 72
Asteas *185*
Astyanaks 67
Asya *13* bilicilik yerleri 73; Makedon fethi *177*, 178, 179, 181, 195, 197; Mikenlilerin kökeni 43; Romalılar 195, 205; Spartalılar 170; Yunan etkisi 20, 142, 206; Yunan yerleşimleri 18, 129, 186, 213
Asyalılar 133, 182
Athena 48, *82, 83*, 96, 125, *125, 130*, 156, *156, 158, 167* heykeller *83, 117, 118*, sikkeler *102, 103;* tapınaklar 54, *92*, 101, 116, *118-19, 156*, 158, *196, 201*
Athos dağı *12*, 131, *132, 133*, 133
Atina 26, *86*, 91, 92-94, *97, 116-17*, 125, 5'inci yüzyıl 112, 113, *113*, 121, 128, 144, 156; klâsik 17, *119*, 144, *152-53;* Miken 17, *156* agora 94, *116, 117*, 167; Akademia 12, *104;* akropolis 24, 28, 48, *71*, 95, *113, 116, 136*, 139, 141, 204, 207, *211;* anıtlar *117*, 179, 187; Ares tapınağı 204; Asklepios kutsal yeri *116;* Erekhtheion 54, 101, *156*, 158; Hadrianus tapınağı *113, 117;* heykel *71;* kamu yapıları *116, 119*, 158, 189, 204; Kanatsız zafer tapınağı *116*, 158; kuyular 30; liman *bak* Peiraios; madenler *bak* Lavrion; Merhamet Sunağı 202; mezarlar 48, 62, *64, 209;* Parthenon 24, 96, 113, 117, *118-19, 128*, 132, 152, 207, *210*, 210, *211;* Parthenon frizleri 15, 24, *118-19, 125, 126*, 128, 144, *156, 167*, 202, 207,210; Propylaia *116, 117;* Roma ve Augustus tapınağı 156; Rüzgarlar kulesi *117;* tahkimatlar *116, 117, 136*, 140, *141*, 141, 143, 160, *169*, 170; tapınaklar 15, *25*, 204; tiyatro *116*, 139, *146, 148, 149, 208;* Theseion *25*, 101, *117;* Ulusal müze *41, 89, 125, 139, 162, 163;* üniversite *209;* Zeus tapınağı 101, *113, 116, 117*, 187, *205*, 205 bağlaşıkları 140, *141*, 141, 142, 143, 160, *172*, 172, 173, 176; büyümesi *96;* gerilemesi 142, 143; istilalar 110, 142; kuşatması 142, 143; öz güvenci 110, 131; toparlanması 160; üstünlüğü *138*, 141, 142, 197; yazın merkezi 104, *105*, 153, 160, 181, 186, 211 ve Aigina 92, 132, 141; ve Argos 140, 143; ve doğu 99, 139; ve İon isyanı 131, *132;* ve korfu 142; ve Makedonya *120*, 176, *177*, 177, 181; ve Mısır 140, 141; ve Pergamon 189; ve Persler *116*, 131-33, 139—40, 141, *169*, 170, 171 ve Roma 204; ve Sicilya 140, *141;* ve Sparta 91, 96, 97, 110, 132, 133, 139, 140-43, *141*, 170, 172, 173, ve Thebai 172, 173, 176, 178; ve Trakya 18, *127*, 132; ve Türkiye 207
Atina birliği (ikinci) 170, *172*, 172, 176 *bakınız* Delos birliği
Atina imparatorluğu *12, 21, 87, 97*, 140, 141, 142, 143, 176
Atlas *185*
Atlas, dağı *53*
atletler *80, 88, 102, 185* heykelleri 64, 74, *88-89*
Attaloslular *103, 188*
Attalos, Pergamon'lu *103*, 194
Attika 26, *45*, 65, *87, 97, 118*, 125, *156* birleşmesi 96, 97, 99, *101;* bitki örtüsü 12, *12;* istilalar 96, 142, 143; koloniler 44; Mikenliler 39; tahıl üretimi 94
Attikus 15, 203
Augustus (Octavianus) 202, 203, 204
Aukserre 86
Avlis 170
Aulus Gellius 204
Ausonius 212
Avarlar 207
avlama *196* aslan *34*, 34, 39, *175;* Boğa *33*, 34
Avrupa *13*, 18, 20, 42, 86, *91*, 141, *170*
Ay Hanım 187, *190*, 191
Aziz Paulos (st.Paul) 212, *213*

Babbylon (Babil) 91, 108, 179, 181 tiyatrosu *148*
Babylonia *66, 171*
bağımsızlık 198, 204, 210, *211*, 213
bahçecilik 187, *188*
Baktra 189
Baktria 181, 189, 191, 194, 201, 202, *202*, 205 sikkeleri *103*, 201, *202*
balıkçı 16, 41
Balkanlar 86
Balkh (Belh) *bakınız* Baktra
Bassai *128* frizleri 75, *128*
Bergama (Pergamon) 112, *187, 188* Asklepios kutsal yeri 167, *188;* heykeller *193;* kütüphane *188;* sikkeler *103;* tiyatro *149, 188;* Zeus sunağı 187, *188* ve Atina 189; ve Persia 194; ve Roma 194, 195, 197, 198
Berlin müzesi *63*, 187, *188*
Berlin ressamı *161, 185*
Bertius, P. *13*
bilginlik *170*, 186, *188* himaye 186
bilim 99, *104, 117, 126, 154*, 182, 191
Bion *179*, 203
bitkiler 12, *12*, 24, 33, 45, 48 asma *bakınız* ürünler; çam *12;* çınar 12; incir *12*, 128; hurma 45, *103;* köknar *12;* nar *12, 71;*papirüs 45, *46, 189;* Sarmaşık 128; selvi 12, zeytin *bakınız* ürünler
Biton 74
Bizans İmparatorluğu 20, 198, 206-7, 212
Bizantion 129, 131, 139, 140, *141* 141, 169, 177 hipodrom *73*, 73 yeniden kuruluşu *bakınız* Konstantinople
Boetia 52, *105*, 172 dialekt *21*, Mikenai 39 ve Atina 143, 170; ve Sparta 133, 141, 143, 170, 172
Boetia birliği *103*
Borodino 19
Boston, Müzesi 75, *80*
boş inanç *126*, 128
Bousbecque, Augier de *191*, 191
Bowra, Sir Maurice 93
Brasidas 143
Brauron 95, *126*, 128
Brennus *170*, 181
Brindisi *bakınız* Brundisium
Britanya 86, *156, 170*, 182, *187*
Britomartis 45
Brittany 19, 86
Brizo 45
Brundisium 193, 202
Brutus 202, 203
Buda 189
Budizm 189
Bulgaristan *127*
Bulgarlar 207
büyü 128, *189*
Byron, George Gordon, 6'ncı baron *209*

Caere 192
Cales 192
Cambridge: Fitzwilliam müzesi *210*, 210
Campania 192
Campbell, John 15
Capua 192
Caracalla 205, *207*
Carthagena 193
Cebelitarık 181
Centuripe *187*, 189
Ceres tapınağı *196*
Cicero 200, 203
Cistercienler 207
Clarke, Edward *210*, 210
Cornwall 20, *20*, 86
Corpus Hermeticum 212
Coto genesti *126*
Cyriako, Ankonalı 22, *22-23*, 24, *207*, 207, 213

Çatal Höyük 33
Çin *127*, 181, 182, *186*, 186, 200, *202*, 203
Çobanlar *78*
Çömlek 49, 66, 86, *161, 187*, 200 arkaik *93, 185;* cenaze 62, *64*, 64, 158, 189; geometrik *40, 45*, 48, 105; sıra 48 Aigina *60;* Argive 65, 66; Atina 22, *40*, 44, *54, 65, 69, 78*, 91, 93, *131, 144*, 158, *184, 185;* Balkan 18; Euboea 66, 92; Frig 66-67; Girit *69;* İskenderiye 189; İtalya *185;* Korinthos 65, 66, 93, *184, 185;* melos *62;* Miken *30*, 31, 39, 42, *44*, 44, 48; Minoen *38;* Sardis 66; Sicilya *187*, 189; Sparta 65, *185 bakınız* vazo resmi

Danaos 48 dansları *2, 22-23*, 104, 128, *154*
Dareios (Darius) 91, *97, 102*, 129, 131, 133
Dareios III. 178, 179, 181
Daskylion 129
değerli taşlar 34 kakma 32-33, 48
de Jong, Piet 28
Pekeleia 143
Delos 73, *103*, 131, *138-39* Artemis tapınağı 45, 46; bilicilik yeri 73; freskleri 45, 46; hazine 140, *141*, 141, 182; Hermes evi *139;* kutsal yeri 62, 101; tiyatro

148; yolu *139;* ve Atinalılar 140, 170, 197; ve Mikenaililer 44, 54; ve Roma 194, 197
Delos birliği 92, 112, 140, *141,* 141, 153
Delphoi 22, 28, 73-74, *76-77, 78,* 95, *172, 185,* 210 anıtlar 73, 74, 75, *76, 78, 97,* 100, 132, 139; Apollon tapınağı 48, 73, *76,* 95, 101; Atina hazinesi *78;* bilicilik yeri 12, 73, *76, 78,* 91, 97, 182, 185; istila 170; kaynak 73, *76,* Khian sunağı 48; omphalos *78;* özdeyişler *78,* 191; resim 152; Siphnos hazinesi 74, *76, 77, 78;* stadyum 73, 74; sunular *60,* 69, *73,* 73, 74, *74-75, 78,* 91; sürücüler 74; *76;* tiyatro 73, *74, 76,* 148; yönetim 176, 194; yuvarlak tapınak *76;* ve Atina 96, 156; ve Sparta 96
Demeter 43, *63, 65, 82,* 105, 113 kutsal yeri *65,* 100, 139; tapınağı *65,* 101; tapısı *65,* 69, *83,* 143
Demeter'e ilâhiler 65, 69
Demetrias *bakınız* Paros
Demetrios, Antigonos'un oğlu 181
Demetrios, Pharoslu 193
Demir çağı 20, 55, 86, 104
Demodokos 52
Demokritos 104
Demosthenes 165, 177, 181
devler *76*
Diana *166*
Didyma (Didim) 131
Dikaia *102*
Diktaia mağarası 46, *46*
dil, Keltik *170*
dil, Latin 186
dil, Süryani 212
dil, Türkçe 210
dil, Yunan 25, 30, *36,* 210, 211, 212, 213 dialekt 13, 21, *21,* 87, 94, 160; prestij 22, 186; topluluk 44, 62, 86, *195,* 203, 206, 210; yazılı *38,* 84 Dor *21,* 104, 160; Homeros 104; İon *21,* 104, 160; Makedon *21*
dil, Yunan öncesi *21,* 25
Dilettanti Derneği 22
din *2,*, 15, 16, 25, 69, 72, 203, 212 Arkadya 94; arkaik 73, 74; 5'nci yüzyıl 125, 128, 156, 158; bireysel 168, *182,* 212; doğulu *190;* Eleusis *65, 83,* 113; Hıristiyan 212, *213,* 213; Homeros 54, 55, 56, *63;* ilkel 13, 128; Miken *32-33,* 43, 44-46, 48, 72; mistik 212; peloponnesos 45, 104, 167; Sparta 91, 197; yerli 189, 191, *195* ataya tapma 56, 65; bilicilik merkezleri 12, 15, 16, 62, *63,* 69, 73, 74, *78,* 152, 168, *172,* 179; katılma 91, *92,* 128; kehanetler 128; kötü ruh çıkarma 128; kurban *12,* 15, 112, 113, *119,* 128, *167;* kutsal yerler 15, 16, 24, 28, 46, 62, 64, 95, 101, 131, 139, *152,* 156, 167; 182; Kültler 32, 45, *82,* 128, 156 165, 167; lanetler 84, 94, 95; Miken mezar tapınması 48, 54, *55,* 65; mucizeler 128; ölümsüzlük 44; semboller 32, 33, *38,* 50; tapı yerleri 12, 32, 62, *65,* 69, 72, 73, *78,* 100, 167
Diomedes *127*
Dione *63, 118*
Dionysos *2,* 15, 45, *46, 83, 110, 147,* 158, 165, *185* heykelleri *119,* sembolleri *2,* 128; sikkeleri *102*
Dioskorides 191 *De Materia Medica* (Codex Vindobonensis) *191,* 191
Dioskuroi 67, *98, 103*
Dodona 62, *63,* 74, *78, 152* bilicilik yeri 12, 54; sunular 18, *63;* tiyatro *63, 148, 152*
Dodwell, Edward *27, 37*
doğa, gözlenmesi *33, 41,* 72, *119*
Dokimasia Ressamı *54*
Dolon *127*
donanma 197 Atina *87, 112,* 128, *132,* 132, 133, 139, 140, *141,* 142. 143, 160, 172, 197; Makedonya 178, 181, 197; Persia *87,* 128, 131, *132,* 132, *133,* 133, 139, 170, 178; Roma 192, 197; Sparta 170, 172; Yunan 131, 133, 139
Dorlar 21, *21*
Douris *144,* 145
Drako 92
drama *bakınız* tiyatro
Dreros 84
du Boulay, Juliet 15

Ebla *126*
Ebro, nehir 193
edebiyat 99, 104, *105,* 211, 212, 213 arkaiklik 160; Augustus dönemi 201, 202; eleştirel 186; Hıristiyan 203, 212; kütüphaneler *170,* 186, *188; rhetorik* 153; Roma, 22, 200-01, 211; sözlü 46, 58, 60; Yahudi 203; yazılı 31, 69, 75 *bakınız* şiir, nesir, tiyatro
eğitim *154* Sparta 91, *94*
Eion 140
Ekbatan 181
Eksekias *110,* 145
el yazmaları *189,* 189, *191,* 191, *207,* 207
Elam 179
Elba 20
Ele 131
Eleia 74, *75*
Eleusis *64, 65,* 72, 96 *104,* 128, *156* Demeter tapısı *65,* 69, *83,* 113; heykel 65, *210,* 210
Elgin, Thomas Bruce, 7'nci Kont 24, *118,* 207, 210
Elia *bakınız* Elea
Elis 62, 75, 125, 143, *148,* 173, 177, 195
Enkomi 44, *176*
Ennius 200
Epaminondas *103, 162,* 172, 173
Ephesos (Efes) 85, 131, 144, *166, 213* Arkadia *166;* Artemis tapınağı 91, *103, 166;* bilgeleri *104; kutsal yeri 95; sikkeler 103;* tiyatro *148, 166;* ve Atina 141; ve Makedonya 178
Epidauria 167
Epidauros 85, 143, *164-65,* 167, 168 Asklepios rotundası 24, *164;* Asklepios tapınağı *164-65;* heykel *162, 164;* tiyatro *148, 165*
Epikhavmos 104
Epikuros *104,* 168, 203
Epiros 13, 15, 176, 177, 197, 203
Eratos 65
Erekhtheus *156,* 158
Eretria 95, 131, *132, 148*
Eros *185*
Erotokritos 213
Ethiopia 210
Ethiopialılar 133
Etruria 66, *144,* 192, 200
Etrüskler *53, 66,* 66, 86, 91, 192
Euboea (Eğriboz) 13, *45,* 101, 141, kolonileri 62, 66; ve Persia 129
Eukratides *103*
Eumenes II, Pergamonlu *188,* 197
Euphrates, nehir (Fırat) 179
Euphronios 145, 158
Eupolis 104, 158
Euripides 128, 153, 158, 160, 189 *Bakkhalar 109,* 153, 156, 158; *Kikloplar* 160; *İon* 73, 156
Eurymedon deltası 140
Euthymenes *91*
Evagoras 171
Evans, Sir Arthur 25, *26,* 28, 34, *38*
Evrotas vadisi 12, *92*

Faizabad *33,* 34
felsefe 99, 105, 168, 181, 203, *208,* 212 Epikürоscu *104,* 168, 182, 203; kinik 203; Latin 203; Peripatetik *104;* sofist 153, 156; stoacı 104, 182, 203; ve müzik *154*
Ferrara: Müze *109*
fildişi 34, *34, 42,* 43, 45, 62, *72,* 65, *174, 175*
Filistin 187, 203
Flaminius 194, 195
Flavia Anicia 191
Floransa *209* Etrüsk Müzesi *93*
François vazosu *93*
Fransa 86

Gaius Caesar 204
Galatia 192, *193*
Galatialılar *170*
Galler (Wales) 182, *187*
Galya *170,* 192, *192,* 193
Gandara 189
Ganj nehri 181
Ganymede 75, *80,* 165
Gaugamela 179, *182*
Gazi 179, 206
Gedrosia 181
Gela 85, *98,* 99, 100, *104*
gemi yapımı *12,* 49
gemiler 87, *126* çapa *187;* Homeros 53, 55, İskenderiye 182, *187;* köprü olarak 129; Mısır 45, *46;* Miken 45, *46;* övgü 131 *bakınız* donanma
Gemistos Plethon *207,* 207
Gephyraei 96
Gernet, Louis 93
Gibbon, Edward 25
Gibson, John *209*
Girit 13, 17, *28,* 30-31, 32, *45,* 210, 213 bitki örtüsü 12, *12;* dil *21,* 213; etkileri 30, 48; Homeros'ta 55; mağaralar 46, *47;* mezarlar 31, *55;* Miken 25, 32, 39, 48; saraylar 30, 31, 32; ve Persia 133; ve Roma 198, 204
giysi: askerî 133, *134, 135;* erkek 43; kadın 43, 45, *46, 71*
gladyatörler *200*
Gordion 66
Gorgon *68,* 69, 160, *161*
Gortyn 49 tiyatrosu 84, *148;*yasaları *84,* 84-85
göçebeler 181, 182, 191, *202*
Gramsci, Antonio 203
Granikos, nehir 178, *182*
Grotta 44
Gylippos 143
Gytheion *148*

Haçlılar 207
hamamlar 43, *121*
Hadrianus *117,* 204, *205,* 205
Hagia (Aya) Triada *31*
Halieis 141
Halikarnassos (Bodrum) 104, 152, *168,* 176 Mausoleum
Hamilkar 193
Hammond, N.G.L. *174*
Harar 210
Harmodios 96, 179
hayvanlar 12, *12,* 49, *113* deniz 31, *41;* haberci 32-33, *33,* 34; kutsal 91; sanatta *33,* 34, *34,* 39, 43, *44,* 72, *74, 127, 160; 184;* ahtapot *33;* akbaba 73; antilop *41;* arı *103;* aslan 32, *34,* 34, *37,* 39, 43, 48, *69, 102,* 107, *127, 139, 175, 184* 191, 207; at 12, *12,* 19, 32, 39, 42, *47,* 48, 53, 62, *69, 72,* 72, 75, 82, 89, 93, 95, 100, 101, *103,* 107, *109,* 113, *118, 125,* 128, 161, *165, 171,* 204, *204;* balık *12,* 13, 31, *41,* 72, *122, 123;* baykuş *102, 103,* 128; boğa *33,* 34, *38,* 43, 65, 66, 75, 86, *102,* 158; domuz 32, *63;* eşek *12;* fil 34, *178,* 179, 181, *191,* 197, *197;* geyik *75, 103, 126;* güvercin 128; kaplumbağa *102;* kartal 32, 33, 73, 165; katır 12, *102;* kaz 39; keçi 15, 32, *102;* kedi *34;* kırlangıç *162,* 168; koyun *12,* 15, 32, 101, *179;* köpek *55,* 128; kurt 12, 45; kuşlar 48, 145; leopar 39; mamut 204; manda *23;* öküz *12;* porsuk 45; sığır 15, 32, 53, 55, *119,* 167; tavşan *102;* timsah *91;* yılan *34,* 43, *68,* 73, *127,* 128, 139, 158, *162,* 167, *189,* 189; yunus*103*
hayvanlar, mitolojik; griffon *30,* 32, *37,* 86, *127;* halikon 107; hippocamp *103;* Kalidonya domuzu 204; kerylos 107; minotauros 44; panter kuş *184;* sfenks 45, 48, *77,* 126; siren 86
Habraiokastro *107*
Hebros, nehir 177
Hekate 32, *82*
Hektor 60, 66, 67
Helena 53, 67
Helenleştirmek *127,* 142, *175,* 200, *200,* 203, *208-09* edebiyatta 22, 200, 201, 202, 203, 204-05; heykelde *126,* 201, 202, 205-06, *209;* mimaride 204; *208;* şiirde 202-03
Helikos, dağ *149,* 160
Heliso 109
Hellespont (Çanakkale Boğazı) 96, 97, 143, 177
Hephaistos *83* tapınak 25
Hera *83, 102,* 158 heykelleri *71;* kutsal yeri 48; tapınakları *83, 98,* 101, *196*
Heraia 94
Herakleia *127*
Herakleion Müze *46, 48*
Herakleitos *104,* 110
Herakles *81,* 109, 144, 204, 207 heykelleri *119,* 191; resimleri 67, *69, 144, 145, 185;* sikkeleri *102, 103*
Hermes 54, *78, 83, 139,* 143, 158 Praksiteles'in 75; sikkeler *102;* ve müzik *154*
Hermos vadisi *20*
Herodas 160, 161
Herodes Attikus 74, *116,* 204, 206
Herodotos *21,* 65, 74, 87, 92, 95, *101, 104, 129,* 133, 152, 161
Hestia *83, 118*
Hesiodos 52, *53, 122 İşler ve Günler* 54: *Theogony 53,* 54, 55
Heuneburg 86, 100
heykel 21, 75, 144, 160, 176, *191,* 202, 213 arkaik 25, *60, 70, 76, 130,* 130, 139, *161;* barok 187, *188, 193;* Boeotia *51, 95, 122;* dinî 44-46, *44-47, 51,* 62; figür *50-51,* 62, 67, *69,* 70, *119;* geometrik *50, 51, 71, 126;* Girit 34, *47;* Klasik *69, 123, 126, 130,* 152, 204; Miken *42,* 43, *46, 51;* Mısır 21, 63, *70;* neoklasik *208, 209;* portre *104, 105,* 128, *141, 171, 174, 175, 179, 197,* 200-01, 205-06, *207;* renkli *70, 71;* Roma *117, 162, 166,* 195, 200, 202, *202; 205,* 205-06 akroteria *165;* karyatidler 76, *156;* Herms 143, *190;* kouroi ve korai *70-71* alçıtaşı *71;* altın 43, *74;* fildişi 34, *42,* 43, 45, 62, *70, 74, 174, 175;* mermer 28, 31, 62, 64, *70,* 75, *76,* 91, 94, *125, 126,* 128, 132, *143,* 144, *144, 156, 164, 167,* 187, 191, *200,* 201, 203, *203, 210,* 210; pişmiş toprak (terrakota) 34, *40,* 43, 46, *47,* 48, *51,* 54, *55,* 64, 67, 75, *80,* 95, *113, 122, 126, 161,* 189, 200: tahta 62, *70, 156;* taş *22,* 31, *42, 50, 52, 57,* 62, 64, *70,* 74, 75, *81,* 128, *130, 156, 162-63;*tunç 34, 46, *46, 60,* 62, *63,* 64, *64,* 66, 67, *69, 70, 72,* 73, *73,* 74, *74, 89,* 94, *126,* 132, 139, 158, *171,* 204
Hıristiyanlar 203, 206, 212, *213*
Hıristiyanlık 212, *213,* 213
Hieron *2,* 112
Hieron II *103*
Hierophilos, Khalkedonlu *163*
Himera 85, 100 savaşı 100, 101; tapınak 100
Hindistan 181, *186,* 186, 200.
Hindu Kuş *91*
Hintliler 133, 179
Hipparkhos 131, 132
Hipparkhos, Peisistratos'un oğlu 96
Hippeis 95
Hippias, Peisistratos'un oğlu 85, 91, 96, 131
Hippobotai 95
Hippokrates *162,* 167, *168*
Hippokrates okulu *21*
Hipponaks 105
Histiaios 129, 131
Histria 121
hitabet 153, 177
Hititler 45, 46, 66
Holstein 104
Homeros 13, 49, *52, 53,* 58, 64, 74, 95, 99, 110, 160, 206, *207,* 212 *İliada* 16, 52, *53,* 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, *64,* 158, 160, 202; *Odysseia* 16-17, 52, 53, 54, *55,* 55, 57, 58, *91,* 160 alıntı 12, *63,* 66, *81,* 170; dil 53, 104; kaynakları 54, 58, 60, 72; resimlemeler *54, 55, 127;* tercüme 200; toplanmış 95, 160; yerler 25, 26, 28, 52, *53,* 54, *55,* 56, *91, 156,* "Homeros ilahileri" *57,* 58, *65,* 69, 72, 109
Horatius 104, 202-03
Housman, A.E. 139
Hunlar 207
Huxley, Michael 107
Hyakinthos 44
Hyperbolos 143
Hyperides 181
Hyperion 109
Hypnos 158
Hysiai 87

İda, dağ (Kaz) 46
İda mağarası 46
İbykos 108, 109
iklim *13,* 13, *16*
İktinos 152
ilâç 53–54, 69, *162-63, 164,* 167, 168, *168,* 189 dil *21;* uyuşturucular 53-54
iletişim *19,* 20, 21, 129, 133, 171
İlissos, nehir 204
İllyria 178, 193
İllyrialılar 172, 176, 197
imbros (imroz) 131, 141, 170 buğday üretimi 94
İndus, nehir *91,* 181, 191
İngiltere *bakınız* Britanya
İolkos 44, 49
İon (şarkıcı) *154*
İon, Apollon'un oğlu 73

İon birliği 62, 101
İonia *21,* 104, *132*
İon isyanı 129, 131, *132*
İonlar 21, *91,* 93, 153
İphigeneia 32, 44
İphikrates 171
İrlanda 86, *170*
İsa 56, 104, *162,* 206, *207*
İsis *82,* 212 tapınak 206, *207*
İskandinavya 86
İskender, Büyük (Aleksandros) *170,* 170, 176, 178-81, *179,* 182, 192 ardılları 181, *195;* Asya'da *177,* aşkları 212; heykelleri *171, 175;* Persia'yı fethi 20, 58, 178-80, 181, 182; sikkeleri *103;* tapılması *103,* 169
İskenderiye (Aleksandria) 160, 161, 165, *170,* 179, 203 bilginler 170, 182, 186; kütüphanesi *170,* 186; mimarisi 187; para basımı *156;* tiyatrosu *148*
İsokvates 112, 171
İspanya *20,* 39, 42, 86, 193, 198
İssedones *91*
İssos 179, *182*
İstanbul Müze 73, *126*
İsthmus (Kıstak) 62, 74, 85, *132,* 139, *148*
İsthmus Oyunları 62, 195
İstros *bakınız* Histria
İtalya 93, 181, 200 istilâlar 192, 193; Mikenliler *30,* 42; Roma fethi 192; Yunan yerleşimleri 18, 22, *66,* 66, 99, *109,* 142, *196*
İthaka 55, *91*
İthome 140
İuktas, dağ *38*
Jason 172, 173
Jerash 187
Josephus 203
Julius Caesar *170, 182,* 204
Junius Bassus 203
Kabirion *148*
kadın *71, 96,* 113, *122, 123* 168, *185* ağlayan *40;* Girit 32, 43; Homeros *50;* iş 32, *95, 125;* Miken 33, 43; şenlikler 107, 171
Kahire 210 müzesi 186
kahramanlar, mitolojik 56, *80,* 96, 97, *118, 119,* 128, 144-45
Kalamata 17
Kamares mağarası 46
Karadeniz 66, *67, 92, 94, 112, 121, 129, 141,* 141, 171, *172*
karanlık çağ 44, *45,* 52
Karya 131, 140, 176
Karphi 48, 49
Kartaca 91, *98,* 100, 140, 192, 193, 197, *197,* 198
Kartaca savaşları 192, 193, 197
Karyalılar *45,* 104
Karystos 140
Kassandra 54
Kassandros 181
Kassope *148*
Kato Zakro 31
Kavafis, konstantinos 213
Kavousi 48
Kayseri *20*
kazı 22, 25-26, *26*
Kea 44, *46*
Keltler 20, 100, 142, 178, *193,* 197 Avrupa işgalleri *170,* 181; dil *170*
Kenkhreai 167, 206, *207,* 207
Kentauros 69, *81, 119, 126*
Keos 43
Kephallenia (Kefalonya) 44, 172 kovan mezarlar *30*
Kephalos *148*
Kephisos, nehir 12
Keratea *71*
kereste 12, *12,* 39, 140
keşif *13,* 21, 69, 86, *91,* 99, 182, *186,* 187
Kerkyra *bakınız* Korfu
Kersobleptes 177
Khaironeia *177.* 177, tiyatro *148*
Khalkedon (Kadıköy) 129
Khalkidike *104, 120,* 121, 129, 177
Khalkidikia birliği *102, 103,* 172
Khalkis 95, 139
Khalybes *20*
Khandragupta 181
Khania (Hanya) 31
Kharon 158
Kharon, Lampsakos'lu 53
Kharybdis 55
Khersonese 141, 177
Khios (Sakız) 75 diyalekti *21;*İon isyanında 131; köle pazarı 113; ve Atina 170, 176
Kıbrıs 44, 161, *176,* 203, 320 dil; *21;* gömme 54; heykel *51;* Homeros'ta *53,* 55, *91;* madenler *20;* Miken *44;* ve Atina 141; ve Persia 91, 131, 133, 171; ve Sparta 139
Kikladlar 104, 112
Kikloplar 55, 67, 160
Kilikya 44
Kilon 85, 92, 95
Kimon 100, *116,* 140, 141, 144
Kineas 191
Kirene (Kyrene) 84, 91, *149,* 167, *172,* 187
Kirke 53
Kithairon, dağ 160
Kition *104*
Klearkhos 169, 191
Kleisthenes 85, 95, 96, 97, *101, 116*
Kleitias 94
Kleobis 74
Kleomenes 96
Kleon 143
Kleopatra 204
Kleopatra, İskender'in kız kardeşi 178
Klytaimnestra 48, *109*
Knidos *168,* 170
Knossos 25, *26, 30, 32, 34,* 34, *38-39* arşiv *30, 31,* 31, 32, *38;* hamam 43; labirent *31,* 44: Mikenai işgali *31,* 32, *38;* resimleri 34; restorasyon 28; savaş arabaları 42; taht odası 32; tiyatro *148-49;* yıkımı 32, *38,* 39
Kokça, nehir *190,* 191
Kolonileştirme *30, 66-67,* 66–67, 85, *91,* 101, *103,* 189, *195* Atina 44, 92, 94, 96, *102,* 107, *141,* 141, 142; çağdaş 210; Euboea 66; Miken *30,* 39, 44; Roma 192, 193; Sicilya 13, 26, *66,* 100
Kolophon 104, 108, 168
Konon *169,* 170
Konstantinopolis 191, 204, 213 Aya Sofya 206
Kopais, göle 16, 73
Korfu 17, 133, 142, 172, 213
Korinna 160-61
Korinthos 17, *80,* 85, *86,* 101, 143, 170, *193* Apollon tapınağı *193;* Asklepios kutsal yeri 167; heykel 75, 205, *206;* kanalı 16; rıhtımları 16, 17, 133, *193, 207;* sikkeleri *102;* tiyatro *148;* yağmalanması *193,* 198 ve Atina 132, 140-41, 142; ve Roma 17, 194, 195, 198
Korinthos, körfezi 87, 91, 140-41, 177, *179*
Koroneia 170
Koropi 65
korsanlık 118, 131, 182, 193
Korsika 131, 192
Kos (istanköy) *21, 162,* 167, *168,* 176 Asklepios kutsal yeri *168*
Koşum takımı 42, 72, 86
kölelik 16, 17, 84, 128, 168, 182, 187 203 Atina 92, *112,* 113, 121, 125; Girit 32, Sicilya 101; Sparta 16, 91, 139, 140, 173; tiyatroda *113,*147; tutsaklardan 101, 131, 143, 178, 197, 198
köylüler 17, 49, 112
Krannon 181
Kratinos 104
Kreusis 172
Kroisos *20,* 73, 74, *75,* 91, *102,* 129
Kronos *80*
Kronos, dağ *81*
Ksanthippos (mezartaşı) 128
Ksanthippos, Spartalı 192
Ksenophanes 99
Ksenophon 104, 112, *120,* 125, *131,* 169, 171
Kserkses *132,* 133, 139
Ktesias 169, 170
Ktesibios 155
Kudüs (Jerusalem) 9, *213*
Kunaksa, savaşı 169
Kutsal kitap 84, *85,* 91, 107, 203, 212 Apokrypha 212; Eski Ahit 203; İncil 212-12
Kürtler 169
Kybele *82, 190* 191
Kynoskephalai 194
Kypselos *80,* 85
Kyrenaika 187 *bakınız* Kirene
Kyros 91, *95,* 129, 131
Kyros, Artakserkses'in kardeşi 169, *171*
Kythera 65, 87

Laberius 201
Laertes 16, 53
Lakedaimonia 12
Lakonia *45, 68, 134*
Lamia 181
Lampsakos (Lapseki) 103, 141, 143, 168
Lapithler *119, 126*
Larissa *149*
La Tène 86
Latium 192
Laurion 16, *20,* 95, *97, 112,* 113, 121, 13, 139, 143
Leagros *69*
Leake, William 25
Lefkandi *30, 45*
Leipsydrion 96
Lemnos (Limni) *21,* 31, 141, 170 buğday üretimi 94; dil *21;* tiyatro *149*
Leonidas 139
Leontion *149*
Lesbos (Midilli) *45,* 85 İon isyanında 131; koloniler 66, 92; şairler *21, 107,* 107, 108; ve Atina 112, 142
Leto 45
Leukas *149*
Leuktra 172, 173
Levant 21, 42, *45,* 48, 62, 67, *91,* 99, 178
Libya *53, 179,* 179
Lidya *20,* 85 sikkeler *102;* Yunan ilişkileri 66, 91, 95, 107, 108; ve Persia 91, 129, 131; ve Roma 197
Likya 140, 176
Lindos *149, 168*
Lipari 39, 55
Lipari Ressamı 189
Livius Andronikos 200
Livius, Titus 213
Lokri 54
Lokris 141
Londra: British Museum *118, 123, 128, 163;* Osterley House *208*
Longus: *Daphnis ve Khloe* 161
Lucilius 200
Lucretius: *Evrenin Yapısı* 203
Lukanialılar *196*
Lukianos 211
Lygdamis 91, 95
Lykosoura 45
Lykourgos *148, 149*
Lysandros 169, 170
Lysikrates *147*
Lysimakhos *103,* 181, 187

Madencilik *95,* 95, *112,* 113, 121
madenler 129, 193 alabaster(ak mermer) 20; cam 34, *69,* 206; kehribar 19, 20, *53;* lapis lazuli *33,* 33, 34, *36,* 39, 129, 191; mermer *70, 71,* 95, 96, 144, *144,* 187, 203, 204; obsidian 55, 85; taş 113; yeşim 20
Maekenas 202, 203
Magnesia *149,* 197
Maiandros, nehir (Menderes) *142*
Makedonya 13, 112, *120,* 141, 172, 176 dil *21;* genişlemesi *172,* 176, *177,* 177, 178-79, 181; kral mezarları *174-75;* sikkeler *103;* ve Atina 12, *12,* 113, 142, 176; ve Persia 129, 131, 139; ve Roma 193, 194-95, 197, 198, 200
Makedonya imparatoruğu 168, 181, *182,* 192, 193 ardılları 103, 181, *195*
Makedonya savaşları 193-95, 197
Makriyannis, K.D. *209,* 210, 213
Malaya *186*
Mallia 31, 32
Mandrokles 129
Mani 108
Mantinea 94, 143, *149,* 173
Marakanda *bakınız* Semerkant
Marathon 97, *104* savaşı *78, 118,* 128, 131-33, *132,* 141
Marcus Antonius *198,* 204
Mardonios 131, 139
Mars 202
Marsilya (Massilia) *20,* 84, 86, *91,* 131
Massada: Herodes'in sarayı 187
Mausolos 176
Media 181
Medler 86, 91
Medusa *bakınız* Gorgon
Megakles 95
Megakles, Alkmaion'un oğlu 95
Megakles, Kleisthenes'in yeğeni 132
Megalopolis 17, 173, 177 tiyatro *92, 149*
Megara 85, *86, 87,* 95, *97,* 104, 140, 141, 142, 143, 194
Megara Hyblaia 26, *113,* 121
Melos 43, *62,* 65, *70,* 143, *149*
Memphis 179
Menandros *123, 131,* 160
Mende *102*
Menelaos 53, 56
Menidi 48, 65
Messana *102*
Messene *149, 173,* 173
Messenia *85,* 195 ıslâhat 87, 173 ve Atina *141,* 143, *143;* ve Persia 177; ve Sparta 85, 87, *94,* 140, *143*
metal işçiliği 48, *83,* 86, *123,* 131, *175* altın 20, *23,* 34, *36, 37,* 39, 45, 48, 74, *75, 80, 127,* 139, 175, *175;* gümüş *34, 175,* 189, *190,* 191; tunç 18, *20, 36, 64,* 65, 66, *68,* 86, *123, 146, 174* Attika 48; doğululaştırma 86; Kıbrıs 65; La Tène üslubu 86; Makedon *175;* Sparta 18, *68 bakınız* zırh, sikkeler, mücevher, aletler, silahlar, metaller *20,* 86, 100 altın 19, 20, *20,* 26, 34, 57, 74, 107, *127,* 129, *130,* 139, 140,

165, 176; bakır *20,* 31, 143; çelik 20, 21, *134;* demir *20,* 20, 21, 48, 85, 86, 91, 131; elektrum 85, *102;* gümüş 16, 19, 20, *20,* 34, 49, 74, 85, 95, *97, 112,* 113, *127,* 131, 133 139, 140, 165; kalay *20,* 182, *187;* tunç 18, 19, *19,* 20, *20,* 21, 28, *36,* 48, *68* 85, 113, 131, *174*
Methone 95, 177
mezarlar *19, 126* barok 187; geometrik 48; karanlık çağ 44, *45; kovan 27, 30,* 31, *33, 36,* 44, 48, 54, *55;* kuyu 19, *30,* 30, *34, 35, 36,* 39; Makedonya *174-75;* Mausoleum 176; Mısır 31; Miken *36,* 39, 44, 48, 49, 65, 158; resimli *122, 123,* 145, *145, 175, 196;* sarkophagus 100, *123;* savaşçı 19-20, 30, 65, sunular 32, 33, 49, 65, *68, 69, 121, 127, 174;* zengin ve fakir 65, 121
mezar taşları *53,* 64, *117,* 128, *158,* 158, 187 çömlek 62, *64,* 64; Miken 39, *42;* resimli 122; Roma 21
Mezopotamya *70,* 189
Mısır *66,* 85, 92, 99, 107, 112, *186* Homeros'ta *53,* 55; oradan sığınanlar 31; Ptolemaik 165, 181, 186; sikkeler *103;* simgeler *103;* ve Makedonya 179, *182;* ve Persia 91, 133, 141, *182;* ve Roma 197; ve Yunanistan 66, 91, 189, 210
Mısırlılar 21, 44
Miken (Mykenai) 16, 17, 25, 30, *36-37,* 48, 54 akropol *35;* aslanlı kapı 32, *37;* Atreus hazinesi *27, 36;* heykel 43; kovan mezarlar *27, 30,* 31, *36,* 39, 48, 54; Kuyu mezarlar 19, *30, 34, 35, 36,* 39; Kytaimnestra'nın mezarları *36,* 48; yıkılması 39, 43
Mikenliler (Mykenaililer) 16, 19-20, 21, *36-37 45,* 49 arta kalanlar 44-49; geç dönem 39, 42-43; Girit'te *31,* 32, 34; ilk hanedan 30; kökeni 43; Olympia'da 75; yazı 31, 32; yerleşimleri 17, *30,* 39, 44
Miletos 44, 85, 104, 108, 113, *142, 201* heykel *142;* kapısı 187; koloniler *67;* sikkeler *102;* tiyatro *142, 149;* ve Lidya 91; ve Makedonya 178; ve Persia 129, 131 ve Samos 141
Milordi 73, 210
Miltiades 129, 131, 132
Milton, John 22
mimari 18-19, 21, 73, 99, 200, 203, *208* Bizans 206; Dor *100, 201;* Mısır 187; Helenistik barok *182,* 186-87; İon *128,* 191, *201;* Klâsik *164;* Korinthos*128, 147,* 187, 189; Likya *126;* Miken *42;* neoklâsik 186; *208;* Pers 189; Roma 186, 87, 204, 206 çizimler 24, 28; mermerde 95, *174,* 187, 206; süsleme 62, 64, 187; yaptıranlar 186, 187 ev 18, 49, 64, *120-21,* 121; kamu binaları 112, 158; saray 39; tapınak 16, 62, 64, 73, 95, *100,* 101, 158, 186, 191; kilise olan tapınaklar 78, *98,* 101; tiyatro 139, *146, 147, 149, 152,* 187
Minno 128
Minos *31, 38*
Minosluler 34, *34,* 48
Mistra *207,* 207
Mithras 212
Mitoloji 22, 65, 72, 110, 186, *206* gelişmesi 21, 44, *81,* 168; kanıt olarak 28, 87; Miken 32, 44, 72
Mnasalkes 161
Mnesikles *117*
mobilya *123,* kanape 165; taht 139
Mokhlos 45
Molosslular 172, 176, 178
Mommsen, Theodor 25
Mont Lassois *68,* 100
Morris, William 31
Mousaios: Hero ve Leandros 212
mozayık *121,* 206
Multan 181
Mummius 198
Musalar Tapınağı *149*
Mücevher: altın *26, 33, 45, 46,* 48, *174;* tunç 66; Mısır 66; Miken 48; Minoen 48; gerdanlık 48; iğne 66; küpe 48; takı *48;* yüzük 32, *33,* 33, 45, *46*
mühürler: taş 31, Suriye 66
Münih, Müze *130*
müzik 31, 53, 58, *107,* 108, *154-55,* 167 flüt 143, *154;* ilkel flüt (syrinx) 161; kaval *154-55;* lir *102, 154;* org *155;* şarkı söylemek *154,* 165; trompet *83, 155;* yarışmalar 154
Mykale *132*
Mykonos 57
Mylasa (Milâs) 176, 187
Myrina *103*
Myrkinos 129, 131
Myrsilos 107
Mytilene 107, 129, 142, *149,* 168
Nabataea *182*
Naevius 200
Naksos 64, 85, 91, 95, *138* heykel *77,* İon isyanı 129; Miken yerleşimi 44; ve Atina 140, 141; ve Persia 131
Nakşi-i Rüstem *129*
Naukratis 91, 92, 107
Naupaktos 87, 141, 167, *173,* 177
Nauplion 56
Nausikaa 53
Navarin körfezi *57*
Nekho *91*
Neleidai 56
Nemea 62, 74
Neoptolemos 173, 176
Neptunus: tapınak *196*
Nero 73
nesir (düz yazı) 108 dil *21;* Latin 200; sevda 186, 212; tarih 104, 143, 213; üslup 53, 143, 152, 153
Nestor 54, *57,* 58, 74
Nijinsky, Vaslov *209*
Nikias 121, 128, 143
Nikokles 171
Nil, nehir *91,* 91, 141, 179, 205
Normanlar 207
Nucius, Nicander 213
nüfus 44, 113 artışı 12, 65, 86; hareketleri 17, 44, *45,* 48, 86, 87; şehir 204; yerli 100, 101
Octavianus 204
Odysseios 17, 53, 55, 57, *57, 60, 63, 127,* 152
Oidipos 56
Oiniadai *149*
Oksus, nehir 129, 181, 191
okur yazarlık 60, 65, 69
Olbia *67,* 112-12
Olympia 12, 22, 26, 62, 72, 73, 74-75, *80-81* anıtlar 74-75, *78, 88,* 143, *143;* 195; bilicilik merkezi 74, *80;* Hera tapınağı *83;* hazine 75; heykel 62, 67, *71, 72,* 72, 74, 75, *81, 119,* 144, 187; savaş *173;* stadyum *88;* sunular *60,* 69, *72,* 73, *80,* 195; Zeus sunağı 74, *80* Zeus tapınağı 24, 74, 75, *80,* 95, *126;*
Olympias 176, 177, 178, 181
Olympiat oyunları 62, 733, *80, 88,* 95, 101, *102, 103,* 173
Olympos, dağ 49, *72,* 72
Olynthos *120-21,* 121, 172, 177 darphane *102*
Ordu 32, 39, 97, 133, 139, 169, 177, 189 piyade 92, 95, 133, *134,* 169, 179; süvari 12, 44, 92, 93, 95, 113, 132, 133, *134,* 141, 179 Atina 131, 132, 139, 141 143, 171, 172; Homeros 53, Makedonya *136,* 176, *177,* 179, 181, 189, 197; Nors 207; "on binler" 169, *171;* Pers *132,* 132, 133, 139, 169, *171,* 179; Roma 189, 192, 197, 212; Sparta 91, *134,* 139, *141,* 141, 169, 171, 172; Thebai *bakınız* askerler, savaş 139, 142, 172, 173
Oropos *97*
Orthagoras 85
Ortygia 109, 110
Ostia 192, 205
otlatıcılık *12,* 15
Ovidus *Metamorfozları* 168
Oxford: Ashmolean Müzesi 144, *144*
Oyun tahtası *33,* 33
Oyunlar *bakınız* spor

Paestum 22, *23,* 99, 131, *185, 196-97,* süslemeli mezarlar *123,* 145, *145;* tapınaklar 22, *23 196*
Paionialılar 176
Paionios 143, *143*
Pakistan 189, 191
Paladio, Andrea: Villa Rotunda *208*
Palaikastro *33*
Palatine Antolojisi bakınız *Yunan Antolojisi*
Palermo: Müze 100
Pallantion 204
Pan 58, *82, 102,* 158
Pangaion, dağ *20,* 95, 129
papirus 45, *46, 189*
para 64, 85, 86, 182 bankacılık 182; borç verme 203; ve güç 65, 74, 92, 93, 112, 141, 182
Paris: Louvre *51*
Paris, Priamos'un oğlu 53, 67
Parisii *170*
Parnassos, dağ 73
Parnes, dağ 96
Paros 67, 101, 105 heykel *70, 100;* tiyatro *148*
Parrhasios 152
Pars, William 187
parşömen 187
Parthialılar 181, 194
Patara *149*
Patras, 17, 167
Pausanias 16, 22, 26, 75, *81,* 207
Pausanias, Spartalı 73, *73,* 139-40
Pavlos, Danışman 206
Pegassos *102, 103*
Peiraeos (Pire) 16, 17, 172, 204, heykel *69, 146,* 207; koloni 112; tahkimat 133, *169,* 170; taş ocakları 113: tiyatro *149*
Peirithoos *81*
Peisistratos 85, 95, 131, 160
Peisistratos soyu 95, 97, *116,* 131
Pelion, dağ 178
Pella 177
Pellene 167
Peloponnesos 26, *141,* 207, 210 bölünmesi 21, 44; issızlığı 13, 87, Sparta eğemenliği 87, 91, *94,* 139; surları *136;* ve Roma 195, 204
Peloponnesos birliği 91, *92,* 94, 97, 140, *141,* 141, 142, 143
Peloponnesos savaşları *104,* 140-43, *141,* 169, 170, 171, 172, 173
Pencap 181, *182*
Penelope 57
Pentelikon, dağ 96
Pentheos 109
Perdikkas 181
Perge *149*
Periandros, Epidauroslu 85
Periandros, Korinthoslu 85
Perikles 95, 112, *141,* 141, 142, 144 edebiyatı desteklemesi, 104; yapıları desteklemesi *116, 118,* 139
Perinthos 129, 177
Pers İmparatorluğu 18, 112, 113, *129,* 171, 172, 176; genişlemesi 91, *95,* 97, 99, 129, hazine *103,* 182; sikkeler *102, 103;* ve Makedonya 20, 129, 169, *171,* 178, 179, 181, *182;* ve Sparta *73,* 95, 143, 169, 170; ve Yunanistan 20, *87, 91, 95,* 104, 131, 140, 169, 170, *171,* 181
Pers Kapıları 179
Pers savaşları *87,* 110, *112, 116,* 128, 129, *131,* 131-33, *132,* 139-40, *140,* 141
Persepolis *129,* 179, *182* saray resimleri *179,* hazine 179
Persios 69, *161*
Perseios, V Philippos'un oğlu *103,* 197
Persia 96, 125, 169, *171*
Petra *182,* 187 hazine *182*
peygamberler 69, *81*
pfeiffer, Rudolf 186
Phaistos 31, 42, 48, 49, *149*
Phaleron 65
Pheidias 74, 75, *117, 118 126,* 144, 158
Pheidon 85
Pherai 172, 173
Phigaleia *128*
Philetaios *103*
Philetos 160, *168*
Philippos II, *120, 171, 172, 174,* 176, *177,* 177-78
Philippos V 193, 194, 195, 197
Philippi *103, 149*
Philippolis 177
Philistis *103*
Philo 203
Philious *149,* 167
Phoenikia (Finike) 141, 179
Phoenikialılar (Finikeliler) 21, *45,* 67, 69, *70, 91,* genişleme 62, 91; ve Atinalılar 100, 140, 141
Phokaialılar (Foça) *20,* 131
Phokisliler 177
Phokis 141, 167, 177
Phrantzes, George, 218
Phrygia (Frigya) 66-67, 129, 170, 181, 197
Phylakopi 34
Picasso, Pablo *209*
Piggott, Stuart 86
Pindaros 28, 74, 101, *105,* 108, *109,* 109, 110, 160, alıntı 95, 109-10
Pindos, dağ 131, 21, 171, *172*
Piranesi, G.B. 22 *23*
Pisidialılar *171*
Pistikki 127
Pithekoussai *20*
Pittakos 107
Plataiai *78,* 78, 116, *132,* 132, 139, 140, 142
Platon 12, *104, 122, 154,* 156, 160, 168, 186, 203, 312 Akademia 12, *104;* Symposion (Şölen) 128, 153, 158
Platon (komedi şairi) 203
Plautus 201
Pleuron *149*
Pliniss (yaşlı) 22
Plotinus 212
Plovdiv *bakınız* Philippopolis (Filibe)
Plutharkhos 22, 73, 211
Po, nehir 192

Poimandres 212
Polygnotos 144, 145, 152
Polykleitos 144, *144,* 152
Polykrates 91, 109, 158
Pompei *186-87*
Porphyrios 212
Porto Raphti bakınız Prasiai
Poseidon 15, 32, 72, *82, 118, 156* sikkeler *103;* tapınaklar *156,* 158
Poseidonia *bakınız* Paestum
Poteidaia 142
Praeneste 192 tapınağı 187, 192
Praksiteles 75
Prasiai 206
Priamos 60
Priene *149, 201*
Prodikos 153
Prometheos *185*
Propertius 187
Protagoras 104, 153, 156
Psykhro 46
Ptoion 73, *78*
Ptolemais: Palazzo della Collonne 187
Ptolemaios (coğrafyacı Batlamyus) 24, *186,* 207
Ptolemaios I. *103.* 160, 181
Ptolemaios II. *170,* 181
Ptolemaios V 195
Ptolemaios, Yıldırım 181
Ptolemaioslar *103,* 186
Pydna, savaşı *103,* 197
Pylos 30, 39, 43, *43, 57,* 74 arşivi *30,* 32, 39, 42, *43;* atölyeleri 42; çömlek 39, *43;* hamam *43;* resimleri, 34, 43, *43;* saray 54, 57; taht odası 23
Pylos, savaşı *141,* 143
pyrgos 17
Pyrrhos *152,* 181, 192
Pythagoras 99, *154*
pytheas *187*
Pythia (Pitya) Oyunları 62, *72,* 73, *76,* 177
rahibeler *71*
rahipler 68, 73
Raphael *208*
resim *55,* 62, 72 144, *179, 193,* 203, 213 arkaik 145, *145, 196;* Atina 72; dekor 145; figür 48, 62, 64; Girit 34, *38, 41;* karikatür *127;* klasik 145, *145,* 152; klasik sonrası *123;* mezarlar *122, 123, 196;* Miken 32, 42, 43, *43,* 48; perspektif 69, 145; Roma 186-87 *bakınız* vazo resmi
revett, Nicholas: *Atina'nın Antikaları* 22, *25*
Rhamnous *149*
Rhegion 85, *102*
Rhinthon 104
Rimbaud, Arthur 210
Robertson, Martin 145, 152
Rodos *45,* 66, 187, 194 Akragas'ın kurulması 99, 100; cephane *137;* tiyatro *149;* ve Atina 112, 176; ve Persia 170; ve Roma 197
Roksan 181
Roma 91, 112, 192, 203, 204 Ara Pacis 202, *202,* 203; Asklepion kutsal yeri 167; Campus Martius 202; duvarlar 192; istilalar *170,* 192; Platina tepesi 204; villa Albani 200; Yunan etkisi 200; Yunan heykeli 73, 204
Roma imparatorluğu 21, 112, *186,* 193, 198 genişlemesi *138,* 192, 197, *197, 198;* istila 193; Yunan etkisi 22, 186, 204, 206; ve Makedonya 194-95, 197; ve Sicilya 100
Romalılar 13, 17, *55, 156*
Romanos 212
Romanya 20, *126*
Rusya *127, 190,* 191, *202,* 207, 210

Sabazios 165-66
Sahra *91*
Sainte Colombe 86
Salamis (ada) *87,* 93, 94, 96, *97*
Salamis, savaşı 128, *132,* 139
Salamis (Kıbrıs) 171, *176*
Samnites 192
Samos (Sisam) 85, 158 dialekt *21;* İon isyanında 13; kutsal yerler 95; sikkeler *102;* tiyatro *149;* yazarlar 104; *104,* 109; ve Aigina 92; ve Atina 141; ve Persia 91; ve Sparta 91, 169
Samothraki (Semadirek) *12* dansçıları *22-23;* tiyatro *149*
Sanat 24, 45, *208-09* arkaiklik 160; beğeni 182, *200;* konular *126;* tarih 22, 25; yaptıranlar 94, 95, 186 anlatımcı 46, 48; arkaik 62, *64, 68-69, 123,* 144; barok 187; Bizans 206; Budist 200; dinsel *42, 43;* doğu etkili *62,* 62, *64, 69, 75,* 86, 99, *126;* geometrik *126;* Girit *69;* gömü 48, 62, *64;* Hıristiyan 203; Klasik *119, 123, 126-27,* 144, 152; Mısır 206; Miken 32, *33,* 33-34, *34,* 39, *42,* 43, *44,* 45-46, *46,* 48; Minoen 31, 32, *33,* 34, *38,* 48; Roma 24, *200;* Sparta *185;* temsili 62, *69;* Yahudi 204 *bakınız* maden işçiliği, resim, heykel, vazo resimleri
Santorini (Thera, Santorin) 31-32, *40-41* freskler 34, *41,* 48, *49;* heykel *40;* tiyatro *149*
Sappho 92, *107,* 107, 108, 109, 16, 202
Saray uygarlıkları 18, 30—32, *57* Girit 25, 30-31, *31,* 32, 33, 34, 38; Miken *34,* 39; Mikenai *38,* 39, 43, *43,* 44; Santorin 31-32, *40*
Sardinia (Sardunya) 86, 131, 192
Sardis 66, 107, 178 Artemis tapınağı *131;* darphane *102;* ve Persia 91, 120, 131, 133, 139
Sarpedon 53, 158
Satirler 158, 160
Savaş *39, 88,* 95, *131,* 132, *134, 136-37, 179,* 181, *191* Homeros 53, 55, *136;* makinaları *136-37;* Roma 192
savaş arabaları 53, 64, *68, 76, 102, 118,* 191 miken 42; Pers 179; sürücü 74, *76;* yarış 73, *81, 89,* 95, 101, *102, 103*
Savaşmak 87, *97,* 101 toplumsal etkileri 95, 112, 121, *136;* tutsakları 113, 131, 178, 179, 198
Schernen 46
Schliemann, Heinrich 25, *26, 35, 36,* 57
Schliemann, Sophia *26*
Scipio Africanus 193, 195
Scipio Lucius 195
Seferis, George 213
Segesta *149*
Seleukos 181
Selinus 85, 100, *161*
Semerkand *182*
Septimius Severus 206, *207*
Serapis *82*
Sestos 140
Seuthes, Trakyalı 169
Seylan *186*
Shakespeare, William 104, 211
Sicilya 62, *86,* 100, 107, 144, 181, 189 Homeros 55, 56; Miken 39, 42; yerliler 100; ve Atina 113, *141, 142, 143;* ve *Roma 192*
Sidon 53, 126
Sigeion 96
Sikkeler 85, 91, *102-03,* 131, *156* altın *102, 103,* 143; gümüş *102, 103, 130,* 143, *176,* 201, *202* Aigina 91, *102;* Atina 91, 92, *102,* 141, 143; Baktria *103,* 201, *202;* Dikaia *102;* Ephesos *103;* kartaca *197;* Khalkidikos birliği *102;* Kirene *172;* Korinthos *102;* Lampsakos *103;* lidya *102;* Makedonya 103; Mende 102; Messana *102;* Mısır *103;* Miletos *102;* Myrina *103;* Pergamon *103;* Persia *102;* Phegion *102;* Samos *102;* Sybaris *102;* Sirakusa *102, 103;* Suriye 103, 197; Tavas *103;* Thebai *103;* Thourioi *102;* Trakya *103;* Tyre *102-03*
Sikyon 85, *86,* 95, 13, 194 Asklepios kutsal yeri 167; tiyatro *149;* ve Sparta 91
Silâhlar 19, 20-21, 53, 95, *134* altın *36;* Girit 32, *34;* gümüş *34;* Homeros 53; Miken *36,* 39; tunç *34,* 46, 48, *134* balta 20, 21, 31, 32, 33, 46; cirit 171; eğri hançer *81,*139; hançer 20, *34, 36,* 48, *49,* 133, kılıç 19, 48, *69,* 72, 86, 133, *134,* 171, 189; mızrak 53, 54, *134;* ok 132, 133, 189; sopa (club) 133; yay *81*
Simonides 95, 101, 139
Siphnos *20,* 74, *76*
Sipylum 197
Skillous 169
Skylaks *91*
Skylla 55
Skyros 48, 94, 140, 170
Skythialılar (İskitler) *53,* 86, 97, 129, 177
Slavlar 207
Snodgrass, A.M. 49
Sokrates *104,* 143, 153, 156, 169, *208*
Solon 17, 84, 85, 92, 93, 94, 95, *97,* 104
Sophilos 94
Sophokles *123,* 128, 152, 153, 158, 160, 167 Antigone *156;* Oidipos Kolonas'da 158
Sophron 104
Sosias 128
Sounion 56, 121, 132
Sparta 44, *50,* 66, *85, 92,* 107, 173 egemenlik 169, *172;* genişleme 62, 87, '!, *94;* İon isyanında 131; kutsal yerler *92;* tiyatro *92, 149;* ve Akhaia birliği 194, 197, 198; ve Argos 65, 133, 141; ve Atina 91, 95, 96, 97, 110, 132, 139, 140-43, *141,* 170, *172;* ve Makedonya 194; ve Messenia 140, *141, 143;* ve Persia *92, 95,* 133, 139, 140, *141,* 169, 170, 171; ve Thebai 169, 170, 171-72, 173, 176
Spartalılar 12, 18, 91, *92,* 139
Sperkheios, nehir 139
Sphakteria *141, 143*
spor 74, *88-89* araba yarışları 73, *81, 89,* 95, 101, *102, 103;* at yarışları 73, *89, 109,* 167; atlama *89;* atletizm 22, *89,* 167; boğa üzerinden atlama 34, *38;* boks 48, *49, 89;* dalma 145, *145;* güreş *89, 102, 176;* oyunlar 12, 64, *72,* 73, 74, *88,* 177, 179, 200; *bakınız* isthmus, Olympiat, Pythia oyunları; yüzme 145
Stesikhoros 108, 109
Stockholm 86
Strabon 24, 207
Stratos *149*
Strymon, nehir 129, 133
Stuart, James, *Atina'nın Antikaları* 22, 25
Stuttgrat *19*
Stymphalia gölü *145,* 201
Stymphalos 207
Su 15-16, 73, 100 su kemerleri 204
Sudan 142
Suriye 31, 65, 66, *103,* 179, 187, 194
Susa 131, 179
Süleyman 55, 56
Süryaniler 21
süsleme sanatı 21, *126, 127* geometrik 21, 44, 48, *193;* Mikenai 39; motifleri 31, 43, *126* bakınız resim, vazo resmi
Süveyş *91*
Sybaris 145, *149, 196* sikkeler *102*
Syrakusa 16, 100, *113,* 133, 161 Athena tapınağı *100,* 101; imparatorluk 173; katedral *100,* 101; kuşatma *141,* 143; pınar 109, 110; saldırı 8137; sikkeler *102, 103;* tiyatro 104, *149;* ve Atina 113, 128, ve Sparta 133

Şafak Ressamı *69*
şairler 52-53, *105,* 109, 186 arkaik *107;* Augustus dönemi 186; iskender dönemi 186
şehir plânlanması 26
Şenlikler 15, 62, *78,* 125, 139, *154,* 167 Asklepios *158;* Atina 95, 118, 165; İskenderiye 161, 165; Sparta 91, 107
şiir 28, 31, *105,* 108-10, 160, 160, 168, 189, 212 ağıt 96, 108; altılı vezin 58, 104, 105, 108, 200; arkaik 110; Asya etkisi 108; Augustus dönemi 186, 202-03; Bizans 206; dil 160; dinî 158, 212; doğaçlama 105; eleji türü 108, 160; epigram 108, 202; Hıristiyan 212; hiciv 203; himaye 161; iskenderiye *170,* 186, 200; komik 105; Latin 200; rekabet *105;* ritm 53, 105, 108, 109; tercümeler 28; vezin 105
şiir, çoban 160, 161, *168*
şiir, dramatik *bakınız* tiyatro
şiir, epik (destansı) 58, 65, 189 dil 21, 53; Homeros 53, 54, *55,* 72; Homeros sonrası *57,* 58, *105,* 109; kaynaklar 54, 58, 60 taşınma 58, 60
şiir, lirik 104, 107, *107,* 108, 202 koro 104, 107, 108; stanza biçimi 108
Tabal *20*
tahkimat 24, 26, 86, 133, *136, 173, 179,* 191 Akragas 99; *136;* Atina *116-17,* 140, *141,* 141, 143, 160, *169,* 170; Mikenai 39, *136;* Roma *136,* 192; Truva 56-57; tahrip olması 39, 141, 143
Tahran 181
takvim 13, 62
Tanagra, savaşı 141
tanrıçalar *72,* 72, 158 ana *50-51;* Asyalı 191; doğum 45, 46, *46;* Miken 32, 33, *34,* 43, 44-45, *46, 51;* Mihoen 43
tanrılar 13-15, 16, 69, *72, 76,* 111, 125, 203 Atina *82;* doğası 16, 107, 128, 158, 168; efendi olarak *82;* Girit 158; Homeros 53, 60, *83;* madenci olarak 53; Mısır 179; Miken 32, 33, 72; Olympia 72, *80, 82, 118;* soyundan gelenler 56; yerli *82, 139,* 189 *bakınız* tanrıların tek tek adları
Tavas *bakınız* Tarentum
Tarentum (Toronto) *30, 103,* 192
tarım *12, 13,* 13, 15, 49, 65, 95, 121, 182 Girit'te 32; Hesiodos'ta

55; Homeros'ta 53, 55; köle emeği 16-17
Tarquinia 161
Tarsus 44, *213*
Tartessos 20
Tavromenion *149*
Taygetos, dağ *85*
Tegea 94, *149*, 173
teknoloji 26, 48, 95 müzikal *155;* savaşta *136-37*
Teleman 193
Telemakhos 16, 53
Telesikles 105, 107
Tempe *132*, 133, 139
Teos 84, 94
Terentius 201, 207
Termessos *149*
Terracina 192
tekstil 49, *127* ipek *19*, *127*, 182, *186*, 191, 203; yün 32
Thales, Miletoslu 99
Thammuz 161
Thanatos 158
Thasos (Taşoz) *12*, *20*, *107*, 107 kolonileştirilmesi 101, 105; tiyatro *149;* ve Atina 104; ve Persia 131
Theagenes 85
Thebai 17, 176, 178 egemenlik 62, 173; saray *39;* sikkeler *103;* ve Atina *97*, 142, 177; ve Sparta 141, 170, 171-72, 173
Themistokles 132-33, 139, 140
Theokritos 6, 160, 161, 165, *168*, 189, 203
Theophilos, Mytilenelı 213
Theophrastos 12, *104*
Thera *bakınız* Santorini
Thermopylai *132*, 139, 141, 172, 177, 179, 195
Theron 100, 101
Thersites 53
Theseos 144, *144*, 167, 204 tapınak *25*
Thessalia (Telesya) 13, 172, 181 at temini 12, 113; dialekt *21;* Miken izleri *30*, 44; ve Atina 141; ve Makedonya 176, 177; ve Persia 139; ve Sparta 133, 141
Thessalos 96
Thomson, George 43
Thorikos *149*
Thorwaldsen, Bertel *130*
Thovrioi *102*
Thukydides *57*, 87, *104*, 152, 153, 160 Peloponnesos Savaşı Tarihi 103; alıntı 144
Thukydides, Atinalı 141
Tiber, nehir 192
Tibet 189
ticaret 20, 65, 85, 100, 112-13, 182,*186*, 194 Aiginatan *102;* Atina 65, 66, 92, 112, 141; Euboea *45;* Girit 34; İskenderiye 182; Korinthos 17, *193;* Mikenai *30*, 39, 42, 55; Persia 113; Sparta 66, 91; Yunan 62, 65, 66, 91, 92, 113 buğday *12*, *67*, 94, *98*, 100, 112, 113, *141*, 170, 172; ipek *19*, 182, *182*, *186*, 187; metal *19*, 20, *20*, 28, 45, *76*, 86, 100, *103*, 113
Tigvis, nehir (Dicle) 131, 179
Timotheus 172
Tiryns 30, *30*, 39 fresk 42 ;kalkan 67; tahrip edilmesi 39
Tithorea 167
Tits Pomponius Atticus 204
Tivoli 205
tiyatro *83*, 110, 112, 128, *14649*, 153, 158, 160, *185*, 189, 200 dekor resmi 145, *149;* fars 104; gelenekler *109*, 152, *156;* komedi 104, *112*, *127*, *147*, 158, 160, 201, 202; koro 95, *147*, *152*, 158; masklar *146;* trajedi 43, 104, *105*, 110, 132, 145, *146*, 152, 186, 200; yapıları 139, *146*, *147*, *149*, *152*, 187; yerleşimleri *148-49*
Todi *82*
toplumsal örgütlenme 121, *122-23*, 173, 212 Atina 92, 93, 95, 96-97, 99, *101*, 112, 113; Girit 32, 84; Homeros 60; Miken 49; Neolitik *50;* Roma 203; Sparta 12, 91, *92*, 125; Thessalia 12; Yunan 49, 53, 65, 168, 182 ırk teorileri 21, *92*, 113; sınıf sistemleri 18, 84, 92-93, 97, 112, 121, 140, 182, 189; yönetici aileler 56, 64-65, 73, 87, 95, 96-97, *101*, 121, 132
toprak sahipliği 65, 85, *86*, 92, 121, *122*, 141, 189 Roma 192, 198
Trajanus *156*, *182*, 205
Trakya (Thrakia) 13, 95, 104, *107*, 107, 131, 187 sikkeler *103;* ve Atina 18, 140, 141, 142, 176; ve Makedonya *103*, 176, 177, 178, 181; ve Persia 91, 129; ve Suriye 195
(Trakyalılar) Thrakialılar 133, 143, 189, 197
Triphylia 21, 74, 169
Triton *185*
Troizen 141
Troya 19, 48, 54, 178, 181 Athena tapınağı 54; hazine *26*, 57; Homeros 25, *53*, 54, 55, 58, 202; mezarlar 56; tahrip edilmesi 57, 60, 66
Troya atı *57*, 189
Troya savaşı 44, *53*, 57, *57*, 58, 60, 66, *69*
Tsarkovitsa *152*
Tuna, nehir (Danube) 86, 129, 131, 177, 178, 197
Tunç Çağı *38*, 39, 44, 54, *57*
tüccarlar 32, 48, 112, *122*, *123*
Türkiye 24, 86, 206, 207, 210, *211*, 218
Tyre *102-03*, 179, *182*

Urartu 65, 66, 86, 91
Ürdün *182*, 187
ürünler arpa 12 *12*, 94; asma *12*, 13, 101, *110;* buğday *12*, 13, *67*, 92, 93, 94, *98*, 100, 112, 113, *125*, *141*, 170, 172; zeytin 12, *12*, 13, 32, 48, 92, 100, 101, *102*, *109*, *156*
Vapheio *33*, 34
vazo resmi *2*, 48, *60*, 65, *109*, *110*, *161*, *184-85*, 189, 209 anlatımcı 64; arkaik *93;* burlesque 104, *127;* doğu etkisinde *62*, 93, *184;* geometrik 44, 48, 62, *184;* kırmızı figür *54*, *69*, *96*, *109*, *144*, *158*, 158, *184*, *185;* Klasik 145; konular 67; protogeometrik *184;* siyah figür 62, *64*, *69*, *109*, *145*, *184*, *185* Argive 65, 66; Atina 65, 66, 67, *69*, *78*, 93, 94, *107*, *144*, 145, *156*, *158*, 158, *184;* Etrüsk 66; Euboea 66: Girit 67, *69;* İskenderiye 189; İtalya *179*, *184*, *185;* Miken *30*, *32*, 32, *44*, 44, *184;* Minoen *32;* phrygia 67; sicilya *184*, *187*, 189; Sparta *185*
Veii 192, 200, *200*
Velia *bakınız* Elea
Venedik *139*, 207, *210* Sen Marko atları 75, *109*, 204, *204*
Venedik *139*, 207, *210* Sen Marko atları 75,*109*, 204, *204*
Vergiler 95, 112, 129, *129*, 131, *141*, *141*, 178, 198
Vergillius 16, 203 Aeneid 203 Aeneid 202; Ekloques 202
Vergina *174*
Vernon, Francis *24*
Vespasianus *156*
Via Egnatia 21
Vikingler 207
Vitruvius *137*
Vix 18, *68*
Viyana: *Codex Vindobonensis* *191*, 191
Vizigotlar 207
Volos 44
Vratska *127*
Vrokastro 49
Vulci *144*

Wellington, Arthur Wellesley, I. Dük 210
Winckelmann, J.J. 22, *134*

yabancılar 21, 113, 153, 156, 182, 189
yağmalama 73, 204
yağmur 13, *17-18*
Yahudiler 21, 44, 69, 91, *107*, 203, 212, *213* Hellenleşme *103*
Yahudiye (Judaea) 203
yapı 16, 48-49, 64, 74, 86, 101
yasa 62, 76, 69, 75, 84-85, 121, 140 Atina 84, 85, 91, 92, 94, 95
yazı 31, *38*, 84 alfabetik 69; çizgisel A yazısı *31*, 31, 32, 46; çizgisel B yazısı *31*, 31, 32, 42, *43*, 49; hece yazısı *21*, *30*, 176; resim grafik 31; Yunan öncesi 25
yazıtlar 15, 84, *84*, 141, 167, 168, 182, 191, 207
yerleşim biçimleri 13, 17, 21, 39, 48, 86
yiyecek 32, 53 baharat *186*, 187; bal 44, 121, 172; balık *122;* biber *186;* ekmek *50*, 94, *95*, *125;* meyva *12*, 15; peynir 107; şarap 15, 32, 86, *102;* tarçın *186 bakınız* tahıl, bitkiler
yollar 21, *91*, 95, 121, *164*
yönetim 53, *86*, 125, 173, 178, 181, Atina 85, 92, 93, 95, *96*, 96-97, *97*, *101*, 132, 140, 143, *213;* Girit 32-33; Homeros 53; Makedonya 178; Persia 91, 129, *129*, 131, 178; Roma 91, 194, 197, 198; Sparta *85*, *86*, 91, *92*, 170; şehir devletleri 62, 73, 74, 75, 86; demokrasi 53, *86*, 93, *96*, *97*, 99, *101*, 132, 140, *141*, 141, 142, 143, 170, *177*, 178, 181, *182*, 182, 197, 198; oligarhki 92, 94, 112, 129, 141, 143, 176; ostrakism 95, 96, *96*, 97, 107, 133, 143; tiranlık 74, 85, *86*, 95-96, *98*, 100, 107, 129, *132*, 143, 176
Yugoslavya 193
Yuhanna 203
Yunan Antolojisi 202, 205

Zagraeus 158
Zakro 32
Zakynthos 105
Zenon *104*
Zeus 53, *63*, *72*, 72, *83*, 125, 158 bilicilik yerleri *63*, 74, *80*, *152*, 179; çocukluğu 46, *46;* çömleklerde 67, *185;* heykelleri 46, 74, 75, *80*, 83, *88*, *126*, 191; kutsal ayları 15; sıfatları 93, 205; sikkelerde *103;* tapınakları 24, 74, 75, *80*, *81*, *83*, 95, *98*, 101, *113*, *116-17*, *205*, 205
Zeus Ammon *172*, *179*, 179
Zeuksis *127*
Zırh *20*, 65, *68*, *69*, 93, 95, *127*, *134* miğfer 19, 54, 65, *69*, 72, 75, *123*, *126*, *136*, *209;* kalkan 53, 67, 134 Homeros 53; Makedonya *174*, *175;* Miken 39, 54; Pers 133, 178